

UDK: 101.1

Iroda ABDULLAYEVA,
"Oila va gender" ilmiy-tadqiqot instituti tadqiqotchisi

Falsafa fanlari nomzodi J.Mamanov taqrizi asosida

МЕХНАТ РЕСУРСЛАРИНИНГ ХАЛҚАРО ХАРАКАТЧАНЛИГИНИ ОШИРИШ

Аннотация

Maqolada rivojlanayotgan mamlakatlarda aholi sonining tez o'sishi u yerda mehnat resurslarining haddan tashqari ko'payishiga olib keldi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda zamonaviy ta'limning rivojlanishi yoshlarga rivojlangan mamlakatlar mehnat bozori talablariga moslashish imkoni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: intellektual, mehnat, resurs, xalqaro, harakat, sabab, mamlakat, milliy, iqtisodiyot.

ПОВЫШЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ МОБИЛЬНОСТИ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ

Аннотация

В статье утверждается, что быстрый рост населения в развивающихся странах привел к переизбытку там трудовых ресурсов. Развитие современного образования в развивающихся странах открыло для молодых людей возможности адаптации к требованиям рынка труда развитых стран.

Ключевые слова: интеллектуальный, трудовой, ресурсный, международный, движение, дело, страна, национальный, экономика.

INCREASING INTERNATIONAL MOBILITY OF LABOR RESOURCES

Annotation

The article argues that the rapid growth of the population in developing countries has led to an excessive increase in labor resources there. The development of modern education in developing countries has opened up the opportunity for young people to adapt to the requirements of the labor market of developed countries.

Key words: Intellectual, labor, resource, international, movement, cause, country, national, economy.

Kirish. Intellektual mehnat resurslarining xalqaro harakatchanligi oshirishining sabablari quyidagilardan iborat: rivojlangan mamlakatlarda tug'ilishning kamayishi va milliy iqtisodiyotning zamonaviy sektorida yuqori malakali mutaxassislariga talabning ortishi; oluvchi davlatlar tegishli mutaxassislarni jalb qilish orqali o'z malakasini oshirish uchun pul va vaqtni tejashga intiladi; milliy iqtisodiyotning raqobatbar-doshligini ta'minlash maqsadida ishlab chiqarishdagi texnologik o'zgarishlar tufayli yuqori malakali mahalliy mutaxassislarining etishmasligi; transmilliy kompaniyalarni kengaytirish; ishchi kuchining harakatlanish tarmoqlarini kengaytirish; intellektual hamkorlikni mustahkamlash (tadqiqot institutlari, universitetlar, tibbiyot markazlari va boshqalar o'rtasida); ta'lim va malaka standartlarini unifikatsiya qilish va diplomlarni o'zaro tan olish; bilim va tajribani uzatishni virtualizatsiya qilish (axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida yashash joyini o'zgartirmasdan mehnat resurslarining harakatchanligini amalga oshirish imkoniyati).

Yoshlar mehnat migratsiyasining afzalliklari:

Migratsiya yoshlarga o'z tug'ilgan joylarida mavjud bo'lmagan ish imkoniyatlarini taqdim etishi mumkin.

Ish qidiruvchilarning chiqishi mahalliy mehnat bozorining ortiqcha ishchi kuchi taklifi bilan bog'liq ichki bosimini yumshatishi mumkin.

Migratsiya yosh ayollar uchun imkoniyatlar yaratishi va adolatli gender normalarini mustahkamlashi mumkin.

Ta'lim yoki ish bilan bog'liq sabablarga ko'ra migratsiya voyaga etmaganlar o'rtasidagi erta nikohlarning oldini oladi.

Pul o'tkazmalari kelib chiqqan mamlakatlarda iqtisodiy o'sish va qashshoqlikni kamaytirishga hissa qo'shishi va inson kapitaliga investitsiyalarni jalb qilishi mumkin.

Yosh muhojirlar o'z mamlakatlari uchun texnologiya transferi, sarmoya va venchur kapitali manbai bo'lishi mumkin.

Malakali ishchilarning jismoniy yoki "virtual" qaytishi mahalliy inson kapitali, malakalar transferi va xorijiy tarmoq ulanishlarining o'sishiga olib keladi.

Turmushga chiqmagan yoshlar xalqaro migratsiya jarayonlarida faol va oson ishtirok etishlari mumkin.

Yoshlar mehnat migratsiyasining salbiy oqibatlari:

– migratsiya ko'pincha yuqori malakali ishchilarning yo'qolishiga va ichki bozorda muhim xizmatlar sifatining pasayishiga olib keladi;

– yuqori malakali ishchilar zaxirasining qisqarishi bilan iqtisodiy o'sish va mahsuldorlikning pasayishi;

– yosh oilalarda aqliy va ijtimoiy nuqsonlar va intervallarning bolalarning o'sishiga ta'siri bolalarning tarbiyasi va sog'lom rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin;

– migratsiya yoshlarni, ayniqsa tajribasiz va yosh ayollarni tahqirlash, kamsitish va ekspluatatsiya qilish xavfini oshirishi mumkin;

– yuqori malakali kadrlarga chet elga chiqish va u erda qolishga ruxsat berishi mumkin;

– mamlakat milliy mentalitetiga salbiy ta'sir ko'rsatishni rag'batlantirish uchun zamin yaratishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. «Bu vazifa, o'z o'rnida, O'zbekistonda raqobatga asoslangan siyosiy tizim zarurligini ko'rsatadi. Dunyoda aynan demokratik davlatlar o'ta katta milliy boylik yaratgani, qudratli siyosiy, iqtisodiy, harbiy va mafkuraviy tizim shakllantirgani zamirida, aynan inson omilidan to'g'ri foydalana oladigan tizim mavjudligi turadi. Inson miyasi – nihoyatda qudratli intellektual organ. Agar uning to'g'ri ishlashiga, raqobat orqali o'z manfaatlarini qondirishga imkoniyat berilsa, davlatdagi va jamiyatdagi

barcha muammolarga tizimli javob topish qiyin emasligini ko'rish mumkin. O'zbekistonda keyingi yillarda jiddiy o'zgarishlar bo'lmoqda. Qo'shimcha qilish muhim bo'lgan asosiy nuqta – ma'muriy siyosiy islohotlar jadallashishi kerakki, jamiyatning ijtimoiy energiyasi bostirilishi emas, bu energiya parvarishlanishi va taraqqiyot, ishlab chiqarish, sanoatlashirish, ilm-fan, ekologiya va boshqa barcha sohalar rivoji uchun yo'naltirilishi kerak», – dedi u. «Yoshlarning O'zbekistondan «qochishi»ga sabab – sharoitlar yetishmasligi» — Doniyor Ro'zmetov

Natijalar va muhokama. Shunday qilib, yoshlarning migratsiya jarayonlarining globallashuvi, eng avvalo, davlatlararo bo'linishlarning o'tkazuvchanligini xolisona oshirishga hamda milliy, transmilliy kadrlar oqimining tezligi va intensivligini keskin oshirishga xizmat qiladi. Migratsiya oqibatlari, yuqorida aytib o'tganimizdek, turli sohalarda namoyon bo'ladi va ijobiy va salbiy bo'lishi mumkin. Shu munosabat bilan globallashuv davrida mamlakatlar oldida turgan asosiy vazifalardan biri bu mamlakatlarning farovon rivojlanishi, keyinchalik iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ijtimoiy farovonligini ta'minlash maqsadida migratsiya jarayonlarini aniq tartibga soluvchi samarali migratsiya siyosatini ishlab chiqishdan iborat bo'lish.

Shu munosabat bilan yoshlar mehnat migratsiyasini tartibga solishda quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

Raqamli ish platformalaridan umumiy foydalanishni yo'lga qo'yish. Bu yoshlarning internet orqali bandligi va daromadi xalqaro standartlar darajasida bo'lishini ta'minlaydi.

Kasblarning xalqaro standart klassifikatori (ISCO) ga muvofiq kasbiy ta'lim va xalqaro sertifikatlar berish bo'yicha tegishli xalqaro va nodavlat o'quv markazlarini tashkil etish. Bu yoshlarga xorijda tez va oson o'z mutaxassisligi bo'yicha ish topish imkonini beradi.

Qabul qiluvchi mamlakatlarda oliy ma'lumotga ega yosh mehnat migrantlarining mehnat shartnomalarini chuqur tahlil qilish mexanizmini ishlab chiqish.

Mehnat migrantlari bo'yicha ma'lumotlar bazasini shakllantirish. Shu yo'l bilan ularning kelajakdagi ijtimoiy-iqtisodiy holati bo'yicha istiqbolli dasturlar ishlab chiqish mumkin. Bu ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

1950-yillardan 70-yillarga qadar Rossiyaning Yevropa qismi va Ukrainadan O'zbekistonga migratsiya ko'p bo'lgan. Chunki Sovet Ittifoqi hududida eng qo'lg'us bo'lgan O'rta Osiyo mintaqasida sanoatni rivojlantirish uchun Sovet Ittifoqi mutaxassislariga muhtoj edi. Sovet Ittifoqi mahalliy ishchi kuchini tayyorlashi mumkin bo'lsa-da, o'sha hududlarda mahalliy aholi uchun o'quv markazlarini qurishdan ko'ra, to'g'ridan-to'g'ri rivojlanayotgan mintaqalarga o'qitilgan mutaxassislarni yuborish arzonroq variant edi. Aniq bir fikrni keltirish uchun, 1960-yillarda eng ko'p muhojirlar Qozog'iston (1.083.000), Kavkaz (763.000), Ukraina (419.000) va O'zbekistonga (409.000), aksariyati Volga bo'yidan (845.000), markaziy Rossiyadan (611.000) ketgan.) va Urals (595 ming) [1]. O'zbekistonga immigratsiya tendentsiyasi 1980-yillarda o'zgarib ketdi, Yevropa ishchi kuchi shimolga ko'proq migratsiya qilgani sababli O'zbekistonning shaharlaridan emigratsiya boshlandi[1]. Sovet Ittifoqi parchalanganidan keyin emigratsiya jarayoni tezlashdi.

Mustaqillikka erishgandan so'ng nafaqat O'zbekistonda, balki boshqa sotsialistik mamlakatlarda ham ayrim etnik guruhlarining o'z ona yurtlariga qaytishi tufayli migratsiyaning tez sur'atlar bilan o'sishi tendentsiyasi kuzatildi. Bu jarayon 1990-yillarning o'talarida o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqdi va 2000-yilda yakunlandi. Hisob-kitoblarga ko'ra, butun sobiq SSSR hududida taxminan 9 million kishi undan foydalangan[2].

Qaytish sabablaridan biri yangi tashkil etilgan davlatlarning siyosatining kuchli millatchilik yo'nalishi bo'lib, buning natijasida etnik nizolar yoki Stalin terrori paytida majburan ko'chirilgan etnik guruhlarining qaytishi yoki Ikkinchi Jahon urushi davridagi evakuatsiyalar bo'lgan[3]. Bu davrda O'zbekistonni to'g'ridan-to'g'ri 4 million kishi tark etdi, turkmanlar Turkmanistonga, qozoqlar Qozog'istonga ketishdi (mamlakat janubiga 300 mingga yaqin migrant)[4]. 1991-1994 yillarda 2-4 millionga yaqin muhojir bo'lgan. O'rta Osiyodan ruslar ham chiqib ketgan. Birgina O'zbekistondan 1 millionga yaqin muhojir ro'yxatga olingan. Yana bir ozchilik o'zbek yahudiylari bo'lib, ular asosan AQSh yoki Isroilga ketgan. 1996-yilda chorak million Qrim tatarlari, aksariyati O'zbekistondan bo'lib, Ukrainaga qaytarildi[5]. O'zbekistonda yashovchi yana bir ozchilik koreyslar bo'lib, ularning soni 1989 yilda 183 ming kishini tashkil etgan. Mustaqillikdan 1999 yilgacha ularning 81 ming nafari Koreyaga qaytib ketgan, ammo yana 64 ming nafari Koreya kompaniyalarida ishchi sifatida vaqtincha ko'chib kelgan. Koreyaliklar O'zbekiston iqtisodiyoti, sanoati va bank tizimida muhim o'rinlarni egallab, davlat sifatida Janubiy Koreyadan yordam oladilar.

O'zbekistonda davlat mustaqillikka erishgandan so'ng mehnat migratsiyasi millionlab odamlar uchun hayot strategiyasiga aylandi. Bu hodisa ortida etnik, siyosiy, ijtimoiy, gender kabi omillar hamda mamlakatda hayot sifatini yaxshilash bo'yicha istiqbolli g'oyalari harakatlantiruvchi omillar bo'lib qolmoqda. O'zbekiston Respublikasining rasmiy statistik ma'lumotlariga ko'ra, 2019 yilning birinchi yarmida mamlakatda ishsizlik darajasi 9,2 foizni tashkil etdi.

1991 yildan 2019 yilgacha O'zbekiston iqtisodiyoti to'rt bosqichdan o'tdi. Har bir bosqich ma'lum demografik, iqtisodiy, siyosiy va boshqa omillar bilan tavsiflanadi. Bu omillar makrodarajada xorijiy mehnat migratsiyasining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Ko'rsatilgan bosqichlar 1990–2000 yillarda doimiy yashash uchun migratsiya oqimining ko'payishi fonida rejalashtirilgan iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotga o'tishni, 2000–2009 yillarda iqtisodiy o'sishning tezlashishini va "migrantlarning" shakllanishini aks ettiradi. tarmoqlar" xorijda, 2010–2015 yillarda bandlik va investitsiyalarni rag'batlantirish bo'yicha tarkibiy islohotlar o'tkazilmaganda YalM o'sishining sekinlashuvi davri, bu mehnat migratsiyasining faol o'sishiga yordam bergan va yangi ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar bosqichi. O'zbekiston rahbariyatining migratsiya jarayonlariga e'tiborini kuchaytirdi.

O'zbekistonda yashovchi yana bir ozchilik koreyslar bo'lib, ularning soni 1989 yilda 183 ming kishini tashkil etgan. Mustaqillikdan 1999 yilgacha ularning 81 ming nafari Koreyaga qaytib ketgan, ammo yana 64 ming nafari Koreya kompaniyalarida ishchi sifatida vaqtincha ko'chib kelgan. Koreyaliklar O'zbekiston iqtisodiyoti, sanoati va bank tizimida muhim o'rinlarni egallab, davlat sifatida Janubiy Koreyadan yordam oladilar[6].

Sovet Ittifoqi parchalanganidan keyin O'zbekistonda qishloq va shahar aholi punktlari deyarli o'zgarmadi. Qishloqlarda yashovchi aholining 65% ni shahar aholisiga nisbati 35% ni tashkil qiladi. Mustaqillikka erishilgandan to o'tgan yilga qadar aholining har ikkala guruhi ham izchil rivojlandi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, so'nggi 20 yil ichida qishloq aholisi o'zining dastlabki hajmining uchdan bir qismiga o'sib, qariyb 18 millionga yetdi, shahar aholisi esa atigi 20 foizga oshib, 10 million kishiga yetdi. Iqtisodiy nuqtai nazardan, uy xo'jaliklari uy-joy narxining pastligi va katta yashash joylariga ega edi, bu esa ko'p bolali oilalarni yaratish uchun qulay sharoitlarni yaratdi. Oilalarning qishloqda qolishining yana bir sababi, o'z mahsulotlarini sotishdan tushgan yuqori daromad edi. Biroq, bu da'vo ba'zi mualliflar tomonidan e'tiroz bildirilmoqda, chunki qishloqning geografik joylashuviga qarab, o'z ishlab chiqarishidan olingan daromad

hali ham Sovet Ittifoqining o'rtacha darajasidan statistik jihatdan orqada qolmoqda. Bundan tashqari, davlat ishlab chiqarish jadvalini buyurtma qilgan va sotib olish narxlarini belgilagan davrga bog'liq edi.

Xulosa. Agar ishlab chiqarish rejalashtirilganidan yuqori bo'lsa, kooperativlar uni bozor (real) narxlarda

sotishlari mumkin edi; daromadlar, albatta, soliqqa tortilmagan va hech qanday joyda e'lon qilinmagan. 1970-yillargacha davlat xarid narxlari qulay edi, biroq keyinchalik hosildorlik va umumiy qishloq xo'jaligi samaradorligi nazorat qilina boshladi va xarid narxlari bir tekisda tusha boshladi. Qishloq oilalarining turmush darajasi pasaya boshladi[7].

ADABIYOTLAR

1. Abdullayev, Evgeniy. Labour Migration in Uzbekistan: Social, Legal and Gender Aspects. Tashkent: UNDP Country Office in Uzbekistan, 2008, [cited 2013-03-25]. Available from: <<http://www.undp.uz/...153>>, p. 171/23 (own elaboration).
2. For 1981-5, 205,000; 1985-9, up to 479,000, with the number falling to 364,000 in the next five years. AMAN, Alikhan. Population Migration in Uzbekistan: (1989-1998). Tashkent: American University of Central Asia, 1999. Available from: <<http://src.auca.kg/...pdf>>.
3. Radnitz, Scott. Weighing the Political and Economic Motivations for Migration in Post-Soviet Space: the Case of Uzbekistan. In: Europe-Asia Studies. Glasgow: Taylor & Francis, Ltd, 2006, pp. 653-677. 58, 5. ISSN 09668136. DOI: 10.1080/09668130600731003.
4. Marat, Erica. Labor Migration in Central Asia: Implications of the Global Economic Crisis. Washington and Stockholm: Central Asia-Caucasus Institute and the Silk Road Studies Program, 2009. ISBN 978-91-85937-57-8 Available from: <<http://edoc.bibliothek.uni-halle.de/>>, p. 8
5. Aman, Alikhan. Population Migration in Uzbekistan: (1989-1998). Tashkent: American University of Central Asia, 1999. Available from: <<http://src.auca.kg/...pdf>>.
6. The World Factbook: Uzbekistan. CIA[online]. 2013 [cited 2013-03-01]. Available from: <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>>.
7. Patnaik, Ajay. Agriculture and rural out migration in Central Asia, 1960-91. [online]. Europe-Asia Studies 1995, vol. 47, issue 1, pp. 147-169 [cited 2013-09-24]. DOI: 10.1080/09668139508412248. Available from: <http://www.tandfonline.com/>, p. 156

УДК:372.3/4(075.8)

Мавжуда АБДУЛЛАЕВА,

Самостоятельный исследователь Андиганского государственного медицинского института

E-mail: abdulmav@rambler.ru

На основании рецензии профессора Андиганского государственного медицинского института А.Исмановой

METHODOLOGY FOR IMPROVING THE SYSTEM OF SOCIO-PEDAGOGICAL PREVENTION IN THE TEACHING OF THE SUBJECT " PEDIATRICS " IN FUTURE DOCTORS

Annotation

Today, in the system of medical education, scientific and technical progress, the rapid development of digital technologies and methods of interactive education, the need to train highly qualified, clinically thinking doctors who can make independent decisions. Especially in such a complex and responsible direction as pediatrics, increasing the effectiveness of education is gaining relevance. Currently, the medical education system is being revised based on World templates. In particular, the application of modern innovative methodologies in the teaching of Pediatrics is gaining priority. The article describes the methods of teaching Pediatrics.

Key words: Modern medicine, education, student, methodology, treatment methods, accurate diagnosis, patient, efficacy, Pediatrics, competencies, creativity, communication, co-operation, prevention, digital medicine.

МЕТОДИКА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРОФИЛАКТИКИ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ПРЕДМЕТА "ПЕДИАТРИЯ" У БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ

Аннотация

Сегодня в системе медицинского образования бурное развитие научно-технического прогресса, цифровых технологий и интерактивных методов обучения обуславливает необходимость подготовки высококвалифицированных, клинически мыслящих, способных самостоятельно принимать решения врачей. Особенно актуальным становится повышение эффективности образования в таком сложном и ответственном направлении, как Педиатрия. В настоящее время система медицинского образования пересматривается на основе мировых шаблонов. Применение современных инновационных методик становится приоритетным, особенно в преподавании педиатрии. В статье рассказывается о методах преподавания педиатрии.

Ключевые слова: Современная медицина, образование, студент, методология, лечение, точный диагноз, пациент, эффективность, Педиатрия, компетенции, креативность, коммуникация, сотрудничество, профилактика, цифровая медицина.

BO‘LAJAK SHIFOKORLARDA “PEDIATRIYA” FANINI O‘QITISHDA IJTIMOIIY-PEDAGOGIK PROFILAKTIKA TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Annotatsiya

Bugungi kunda tibbiyot ta’limi tizimida ilmiy-texnik taraqqiyot, raqamli texnologiyalar va interfaol ta’lim usullarining jadal rivojlanishi, yuqori malakali, klinik fikrlay oladigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan shifokorlarni tayyorlash zaruratini keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, pediatriya kabi murakkab va mas’uliyatli yo’nalishda ta’limning samaradorligini oshirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Hozirgi kunda tibbiy ta’lim tizimi jahon andozalari asosida qayta ko’rib chiqilmoqda. Ayniqsa, pediatriya fanini o’qitishda zamonaviy innovatsion metodikalarni qo’llash ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Maqolada Pediatriya fanini o’qitish metodlari haqida bayon qilinadi.

Kalit so‘zlar: Zamonaviy tibbiyot, ta’lim, talaba, metodika, davolash usullari, aniq tashxis, bemor, samaradorlik, pediatriya, kompetensiyalar, kreativlik, kommunikatsiya, korporatsiya, profilaktika, raqamli tibbiyot.

Введение. На сегодняшний день методика обучения, также, как и дидактика, переживает трудный период. В настоящее время изменились цели высшего медицинского образования, разрабатываются новые учебные планы, не через отдельные дисциплины, а создаются новые концепции образования, основанные на новых подходах.

Одно из важных значений в современном медицинском образовании имеет эффективное обучение педиатрических дисциплин. Традиционные методы обучения часто превращают студентов в пассивных слушателей. Это препятствует формированию у них важных навыков, таких как самостоятельное мышление, анализ реальных клинических случаев и принятие решений. Поэтому внедрение социально-педагогического профилактического подхода в образовательный процесс на основе клинических случаев становится актуальным вопросом. Особенно, в таких особенных и сложных областях, как педиатрия, важность этого вопроса удваивается. Потому что при работе с детьми также важны не только навыки выявления симптомов заболевания, но и умение правильно оценивать возрастные анатомо-физиологические, психологические изменения, эффективное общение с родителями, умение применять комплексный педагогический подход.

Анализ тематической литературы. В настоящий момент во многих медицинских высших учебных заведениях сохраняются традиционные методы обучения, то есть преподавание методом прочтений лекций, проведение обычных практических занятий. Такой подход не способен в полной мере отвечать требованиям современного медицинского образования, а также не дает достаточной эффективности в получении углубленных знаний у студентов. В большинстве случаев студентам часто бывает трудно развить профессиональные компетенции, которые важны в медицинской деятельности врача-педиатра: анализ реальных клинических проблем, работа с пациентом, общение с родителями и близкими родственниками пациента, принятие самостоятельных решений. Следует отметить, что устранение этой проблемы путем использования новых инновационных методик в современной медицине даёт эффективный результат.

Методология исследования. В современном медицинском образовании преподавание предмета педиатрии у студентов путем внедрения методов социально-педагогической профилактики, используемых при профилактике заболеваний, распространенных среди детей, методика развития компетенций «4К» (критическое мышление, коммуникация, коллаборация, креативность)

является одной из наиболее необходимых. При использовании социально-педагогического подхода в профилактическом направлении в преподавании дисциплин педиатрии развиваются компетенции «4К». Так что это за метод «4К», основанный на требованиях современной медицинской педагогики? Объясним, как происходит процесс развития профессиональной компетентности с помощью социально-педагогического метода профилактики, распространенных заболеваний детей, при преподавании педиатрии.

Компетенция Критического мышления — это способность студента анализировать полученную информацию, соотносить ее с реальными проблемами, понимать причинно-следственную связь, подходить к

Действия	Конкретный пример и анализ ситуации
1. Анализ информации	Студентам предоставляется информация по анамнезу заболевания и клиническим симптомам, наблюдаемым у детей в течение 1 недели. На основе этой информации критически анализируются факторы заболевания: "почему это так часто встречается в этой группе?", "в какой последовательности появляются симптомы заболевания?"
2. Поиск ответов на проблемные вопросы	"Что может явиться причиной данного состояния?" (инфекция или другое), «Если инфекция, то как предотвратить ее распространение?». Студенты используют источники и анализируют их, чтобы ответить на эти вопросы.
3. Дифференциальная диагностика или выбор стратегии профилактики	Студенты дифференцируют такие заболевания, как ОРВИ, грипп, ринит, скарлатина, корь и другие заболевания со схожими симптомами. Они по-разному подходят к разным сценариям: «если ребенок получил прививку?», «есть ли у ребенка на фоне этого заболевания бронхиальная астма?», «есть ли высыпания?»
4. Составление причинно-следственной цепи	Студенты выстраивают причинно-следственную цепочку: "заболеваемость – санитарные условия в учреждении – несведомленность родителей – отсутствие профилактики", чтобы оценить, каково значение каждого звена цепи на каждом этапе.
5. Оценка возможных решений и выводов	Студенты разрабатывают 2-3 различных решения и обсуждают их положительные/отрицательные последствия: "карантин, изоляция" – "защитные маски для каждого ребенка" – "информирование родителей" – «оказание первичной врачебной помощи на дому», это заставляет их мыслить всесторонне.

В результате студенты не ограничиваются теоретическими знаниями, а размышляют, анализируя клинические и социальные случаи из реальной жизни. У студентов формируется системный подход к проблеме, осознание причинно-следственных связей и способность принимать обоснованные решения. Самый важный аспект: они могут предложить решение не только как врач, но и как социально-педагогический работник.

2. Коммуникативная компетентность — это способность студента открыто, нравственно, культурно и доверительно общаться с различными возрастными группами

Действия и примеры, направленные на формирование коммуникативной компетентности:

Направление действий	Конкретный пример и анализ ситуации
1. Симуляционное общения с родителями	Ролевая игра: студент – педиатр, второй студент – отец/мать. студент – педиатр: рассказывает родителям о симптомах ОРВИ, в каких случаях ребенок может наблюдаться дома, уделяя особое внимание гигиене, правильному использованию лекарств (таблетки, сиропы, свечи и др.), процедур (ванночки, компрессы, растирания и др.) и медицинских приборов (термометр, ингалятор и др.), в каких случаях немедленно обратиться к врачу или госпитализировать; задает уточняющие открытые вопросы, избегая закрытых вопросов (понятно?, правильно? и др.); второй студент – отец/мать: задает уточняющие вопросы и/или слушает «Как прикрыть рот при кашле или чихании, что можно использовать при этом?», «Зачем и как мыть руки?». Эти манипуляции объясняются ребенку доброжелательно, в понятной, простой манере, показывая пример.
2. Общение с ребенком на простом понятном ему языке	Студенты выступают с публичными выступлениями по профилактике на тему "Здоровый ребенок – здоровое общество" в школе или ДООУ. Это развивает у них навык и умение четко излагать свое мнение перед аудиторией, доносить информацию в просветительской и доступной для населения форме
3. Общественно -публичные выступления	Студенты общаются в процессе информирования друг друга о заболевании и мерах профилактики: "что вы думаете?", "в какой группе детей можно использовать этот метод?". Эта коммуникация развивает навык общения.
4. Диалоговое изучение (peer-to-peer communication)	Студенты готовят мобильные приложения, электронные буклеты или видеосообщения для родителей и распространяют их в социальных сетях. Это цифровое видение коммуникации: взаимодействие с помощью визуальных и мультимедийных средств.

В результате развиваются следующие коммуникативные навыки: вербальное и невербальное общение (интонация, мимика, взгляд "глаза в глаза"), адаптация информации к целевой аудитории (для родителей и для ребенка преподнести в разных формах изложения), культура изложения, слушания и реагирования, донесение идеи в понятной, этичной и научно-обоснованной форме (формирование обратной связи-feedback), передача информации по цифровым социальным каналам.

Действия и мероприятия для развития навыков коллаборации:

Направление действий	Конкретный пример и анализ ситуации
1. Групповой анализ	Студенты делятся на группы по 4-5 человек. Перед каждой группой ставится конкретная задача: - 1-я группа: Профилактика ОРВИ у детей дошкольного возраста; - 2-я группа: просвещение среди детей школьного возраста - 3-я группа: информационная кампания, ориентированная на родителей - 4-я группа: Организация массовых мероприятий (санитарных дней) Каждая группа, выполнив задание, представляет свои результаты.
2. Командный подход к кейс-стади	Студентам раздаются кейсы: "У 7 детей в ДООУ в один день проявились одинаковые симптомы: повышение температуры, кашель, чихание, выделения из носа. Разработайте план действий". Каждый студент выполняет определенную роль в группе: ответственный за диагностику, клиницист-аналитик, специалист по оздоровлению, педагогический консультант. Совместными усилиями составляется профилактический план.
3. Создание общественной методической разработки	Студенты готовят образовательно-развлекательные материалы на тему "Здоровый образ жизни" для детей: брошюру, стихотворения, сценарий ролика, цветные плакаты. Эти задания требуют раскрытия творческого и организационного потенциала каждого члена команды.

проблеме с разных точек зрения и делать соответствующие обоснованные выводы, не ограничиваясь простым запоминанием информации. Пример:

Тема: Профилактика острых респираторных вирусных инфекций (ОРВИ).

Клиническая ситуация: у двухлетнего ребенка, посещающего дошкольное образовательное учреждение (ДООУ), несколько дней наблюдалась высокая температура, насморк, сухой кашель. В течение 3 дней еще у 5 детей наблюдались аналогичные симптомы. Необходимо оценить ситуацию, сделать соответствующие заключения и дать рекомендации.

Действия и примеры, направленные на развитие критического мышления:

людей (родителями, детьми, коллегами, педагогами). Эта компетенция является основой успешной медицинской и педагогической деятельности. Пример:

Тема: Информирование родителей и детей о профилактике ОРВИ (острых респираторных вирусных инфекций).

Клиническая ситуация: у ребенка 5 лет отмечаются все симптомы ОРВИ. Необходимо установить доверительный контакт с родителями, дать рекомендации по поводу дальнейшего посещения ДООУ, лечения и профилактики.

3. Коллаборативная (партнерская) компетентность — это способность студентов эффективно сотрудничать в профессиональной и социальной деятельности, такой как групповая работа, распределение задач, изучение различных идей, достижение соглашения, создание совместного решения. Пример:

Тема: Разработка в группах профилактических мер по предотвращению ОРВИ (острых респираторных вирусных инфекций) среди детей

4. Работай с ролями в симуляционном кейсе	В процессе моделирования члены группы выполняют следующие роли: - Студент-педиатр - Студент-воспитатель - Студент-специалист по гигиене - Студент-родитель Они сотрудничают, чтобы обеспечить всестороннее освещение проблемы и найти комплексное решение.
5. Групповая рефлексия после кейса	Для анализа и оценки мероприятия после завершения кейса участники группы задают вопросы: "Что мы сделали?", "кто какую работу выполнил?", "что можно было бы сделать лучше?"

В результате коллаборации у студентов формируются навыки культуры совместной работы в команде, выполнения ролевых обязанностей, участия в принятии совместных решений, обмена идеями и поиска компромиссов, а также проявления уважения и поддержки вклада каждого члена команды.

4. Креативная компетентность – это способность студента разрабатывать и применять новую идею,

нестандартное решение, инновационный подход, методы эстетического и визуального воздействия. Эта компетентность формирует у будущего врача-педагога инициативу, изобретательность и эффективную коммуникацию. Пример:

Тема: Информационно-просветительская работа, ориентированная на детей и родителей, по профилактике ОРВИ и инфекционных заболеваний

Действия и примеры для формирования креативной компетентности

Вид деятельности	Конкретный пример и анализ ситуации
1. Создание мультимедийного проекта для детей	Студенты готовят в группе сценарий мультфильма о "чихающем ребенке". Содержание: ребенок заболевает, потому что не моет руки, а затем учится правилам гигиены. Это видео можно использовать в качестве профилактического материала в ДОУ и школах.
2. Составление стихотворений, зарисовок или кроссворда, посвященного профилактике	Студенты пишут простые и интересные стихи для детей или составляют кроссворды, ребусы на тему "Здоровый образ жизни". Это придает творческий настрой педагогическому процессу.
3. Создание анимационной инфографики	На платформах Canva или Pictochart студенты создают инфографические баннеры на тему: шаговое мытье рук, ношение маски, отдых дома, прием лекарств. Эти баннеры вывешиваются на стенах школы и поликлиники.
4. Составление "флешмоба" для сценария "санитарного дня"	Студенты разрабатывают проект флешмоба под девизом "5 шагов к здоровой жизни". Во флешмобе гармонично сочетаются пение, танцы и гигиенические движения. Это усиливает эмоциональный эффект у детей.
5. Онлайн-приложение или тест-бот	Студенты, которые хорошо владеют информационными технологиями, могут задать вопрос "Герой какой гигиены ты?", разработать прототип бота-викторины или мобильного приложения. Для повышения интерактивности используются смайлики и наборы цветов.

Благодаря креативной компетенции развиваются навыки организации просвещения в визуальном и приятном стиле, предложения и реализации новой идеи, создания адаптированных к возрасту форматов для различных аудиторий, доведения информации до быстро принимаемой и влиятельной формы, творческого использования социальных сетей и информационных технологий.

Методы, использованные в исследовании. При организации исследовательской работы после оценки, в первую очередь, психологической готовности студентов, их интересов, научно-творческого мировоззрения, т. е. творческих способностей, на занятиях применялись кластерные методы и метод вопроса и ответов, приемы с использованием наглядных органайзеров, наглядно-демонстрационных макетов и раздаточных материалов.

Анализ и результаты. Методика "4К" является чрезвычайно эффективным методом в медицинском образовании. Особенно в преподавании дисциплин педиатрии этот подход оказывает значительное положительное влияние на качество медицинского образования.

Компетенция критического мышления учит будущего педиатра рассуждать, анализируя клинические и социальные случаи из реальной жизни, не ограничиваясь только теоретическими знаниями. У студентов формируется системный подход к проблеме, умение понять причину и следствие, принять обоснованное решение. Самый важный аспект: они могут предложить решение не только как врач, но и как социально-педагогический работник.

2. Развитие коммуникативной компетентности улучшает взаимоотношения врача и пациента, повышает

эффективность профилактики, формирует чувство социальной ответственности, повышает уровень медицинской культуры и образования родителей и их детей.

3. Компетенция коллаборации (партнерства) формирует у студентов навыки работы в надежной профессиональной команде. Они подготовлены к коллективному разрешению сложных ситуаций, которые возникают в жизни. Эта компетенция особенно необходима для эффективной деятельности в интегративных медицинских консилиумах, сообществах (педиатр + эпидемиолог + педагог + психолог).

4. Креативная компетентность студентов позволяет глубоко понимать детскую психологию и стиль обучения. Творческий подход позволяет выразительно изложить простое предложение. Продвижение идеи "здорового образа жизни" креативным способом повышает ее эффективность. У студента, также, как и у врача, формируется способность привлекать общественность собственной инициативой.

Выводы и рекомендации. При обучении будущих врачей педиатров с помощью метода "4К" эффективно развиваются современные медико-педагогические компетенции, основанные на социально-педагогической профилактике. Этот метод позволяет организовать просветительские и профилактические мероприятия, направленные на предупреждение заболеваний у детей, не только эффективно, но и в приятной и впечатляющей форме для детей и родителей. Он также развивает профессиональную зрелость студентов, информационно-коммуникационные компетенции и готовность к работе с общественностью.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахмедова М.Ш., Кодирова М.М. Педиатрия таълимида интегратив ёндашув: назарий ва амалий асослар. – Тошкент: Ибн Сино нашриёти, 2022.
2. Курбонов Ш.Р., Каримова Н.Ф. Болалар касалликлари ва уларнинг профилактикаси. – Т.: Тиббиёт, 2020.
3. Хамраева Ш.А. Замонавий таълимда 4К компетенциялар: назария ва амалиёт. – Тошкент: Истеъдод, 2021.
4. Савченко О.Я. Современные педагогические технологии в обучении. – Киев: Освіта, 2020.
5. Trilling, B., & Fadel, C. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. – San Francisco: Jossey-Bass, 2009.
6. American Academy of Pediatrics. Bright Futures: Guidelines for Health Supervision of Infants, Children, and Adolescents, 4th ed. – Elk Grove Village, IL, 2017.
7. Mukhammadjonovich, R. M., Abdulhamidovna, I. A., Abdumukhtorovich, G. S., Abdusaitovich, T. O., & Sobirovich, K. S. (2023). Use of new innovative methods in teaching the science of information technologies and modeling of technological processes. Journal of Survey in Fisheries Sciences, 10(2S), 1458-1463.
8. Ginsburg G.S., Phillips K.A. Precision Medicine: From Science to Value. // Health Affairs. – 2018.
9. Ismanova, A. (2022). Upbringing of highly educated young people is the main basis for preventing religious extremism and terrorism. Экономика и социум, (10-2 (101)), 59-62.

Muxiddin ABDURAXMONOV,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti v.b., PhD
E-mail: Muxiddin1967@gmail.com

O'zMU professori B.To'ychiyev taqrizi asosida

MARKAZIY OSIYO ORQALI O'TADIGAN TRANSPORT- LOGISTIKA VA KOMMUNIKATSIYA ALOQALARINING STRATEGIK YO'NALISHLARI

Аннотация

Maqolada Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlarining murakkab xalqaro siyosiy vaziyat sharoitida xorijlik hamkorlar bilan milliy manfaatlarini himoya qilgan holda mavjud transport-logistika yo'nalishlariga muqobil bo'lgan transport marshrutlar loyihalarini ishlab chiqish va amalga oshirish hamda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash muammolari bo'yicha strategik rejalar mohiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, Yevropa Ittifoqi, Shanxay hamkorlik tashkiloti, milliy manfaatlar, strategik rejalar, transport koridorlari, investitsiyalar, transport-logistika infratuzilmasi, transkaspiy transport yo'lagi, tranzit salohiyati.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКИХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ СВЯЗЕЙ ПО ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

В данной статье освещены сути стратегических планов стран Центральной Азии совместно с зарубежными партнерами по разработке и реализации альтернативных проектов транспортных маршрутов к существующим транспортно-логистическим направлениям, а также проблемы обеспечения экономической безопасности.

Ключевые слова: Центральная Азия, Европейский Союз, Шанхайская организация сотрудничества, национальные интересы, стратегические планы, транспортные коридоры, инвестиции, транспортно-логистическая инфраструктура, транскаспийский транспортный коридор, транзитный потенциал.

STRATEGIC DIRECTIONS OF TRANSPORT, LOGISTICS AND COMMUNICATION LINKS THROUGH CENTRAL ASIA

Annotation

This article highlights the essence of the strategic plans of the Central Asian countries together with foreign partners for the development and implementation of alternative projects of transport routes to existing transport and logistics directions, as well as the problems of ensuring economic security.

Key words: Central Asia, European Union, Shanghai Cooperation Organization, national interests, strategic plans, transport corridors, investments, transport and logistics infrastructure, trans-Caspian transport corridor, transit potential.

Kirish. Jahondagi murakkab iqtisodiy-siyosiy vaziyat, xususan Rossiya-Ukraina urushi, Yevropa- Osiyo transport tizim va savdo yo'llarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Davlat boshqaruv tizimida sifatli va samarador transport-logistika iqtisodiy taraqqiyot, tovar va fuqarolar harakati uchun katta ahamiyatga ega. Hozirgi sharoitda xalqaro, mintaqaviy tashkilotlar o'zaro savdo aloqalarini yaxshilash, soliqdan ozod etish, xorijiy investitsiyalarni himoyalash yo'nalishida harakat qilmoqdalar. Bu sharoitda Markaziy Osiyo (MO) mintaqasi o'zining strategik ahamiyatini yanada oshirgan holda, xalqaro savdo va tranzit yo'nalishlarida muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmanistonning transport, logistika va kommunikatsiya sohasidagi pozitsiyalari, xalqaro hamkorlik va investitsiyalar bu sohaning rivojiga katta ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbekistonning transport infratuzilmasi, xususan, temir yo'l, avtomobil va aviatsiya tarmoqlari, mamlakatning tranzit salohiyatini oshirishga qaratilgan. Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlikda Transkaspiy transport yo'lagi orqali yuklarning 15 kun ichida o'tishi maqsad qilingan. Yevropa Ittifoqi (EI) va MO o'rtasidagi transport aloqalariga 10 mlrd yevro sarmoya kiritiladi. Qozog'istonning geografik joylashuvi uni Yevroosiyo o'rtasidagi muhim tranzit yo'lagiga aylantiradi. Qozog'iston hududi orqali o'tadigan transport koridorlari Yevropa-Osiyo savdo samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Qirg'izistonning transport infratuzilmasi, asosan Qozog'iston va O'zbekiston bilan bog'lovchi yo'nalishlarga yo'naltirilgan. Bu mamlakat tranzit salohiyatini oshirish uchun xalqaro hamkorlik va investitsiyalar muhim ahamiyatga ega. Tojikistonning transport infratuzilmasi, asosan Qirg'iziston va O'zbekiston bilan bog'lovchi yo'nalishlarga yo'naltirilgan. Bu mamlakat tranzit salohiyatini

oshirish uchun xalqaro hamkorlik va investitsiyalar muhim ahamiyatga ega. Turkmanistonning transport infratuzilmasi, asosan Qozog'iston va Eron bilan bog'lovchi yo'nalishlarga yo'naltirilgan. Bu mamlakat tranzit salohiyatini oshiradi hamda uning mintaqa davlatlari va energoresurslarni import qiluvchi mamlakatlar bilan integratsiyasini takomillashtirish imkonini yaratadi.

Jumladan, YeI Markaziy Osiyoda barqaror transport logistika infrastruktura tizimini qariyb 1,5 milliard yevro miqdorida birgalikda moliyalashtirish orqali qo'llab-quvvatlaydi. Bu mablag'lar transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish, multimodal yo'nalishlarni rivojlantirish va tranzit salohiyatini oshirishga qaratiladi[3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Zamonaviy transport koridorlari yirik infrastrukturaviy loyihalar, jumladan "aqli" shaharlar, yuqori tezlikdagi temiryo'llari va global darajadagi yuk tashish koridorlarini o'z ichiga oladi [1]. Sharqiy Yevropadagi murakkab siyosiy vaziyat va aksilrossiya sanksiyalarining an'anaviy transport koridorlari faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi sharoitida MO davlatlari uchun muqobil transport marshrutlariga chiqish imkoniyatini ko'rib chiqish dolzarb masalaga aylangan. Ushbu vaziyatda Markaziy Osiyo mintaqasi uchun tashqi ko'pvektorli siyosatni olib borish iqtisodiy-moliyaviy imkoniyatlar, xususan xalqaro savdo yo'llariga chiqish uchun yangi muqobil transport-logistika loyihalarini amalga oshirish imkonini beradi [4]. Shanxay hamkorlik tashkiloti (ShHT) doirasida transport loyihalarini amalga oshirish asosiy omil transport-logistika sohasida tashkilotga a'zo davlatlar o'rtasidagi texnik, texnologik va ma'muriy-boshqaruv tizimlaridagi to'siqlarni bartaraf qilish hamda o'zaro harakatlarni

muvoqilashirishga qaratilgan yagona siyosat yuritishda muhim ahamiyatga ega.

Tahlil va natijalar. Transkaspiy transport yo'lagi loyihasi YeI-MO savdo samaradorligini oshirish uchun muhim yo'nalish bo'lib, ushbu mintaqalararo transport-logistika loyihalariga 10 mlrd yevro sarmoya kiritilishi belgilangan. Jumladan, transport aloqalarini takomillashtirish va yuklarning o'tish muddatini qisqartirish multimodal yo'nalishi doirasida YeI Bryussel shahrida bo'lib o'tgan YeI- MO transport aloqalari bo'yicha investorlar forumi doirasida Markaziy Osiyoda barqaror transport tizimi rivojiga 1,5 mlrd yevro, transport sektorini modernizatsiya qilish loyihalarini moliyalashtirishga qo'shimcha 3 mlrd yevro ajratishni rejalashtirgan. Mintaqamizda barqaror transport tizimini qo'llab-quvvatlash YeIning 2021 yil 1 dekabrda qabul qilingan dunyo bo'yab raqamlashtirish, iqlim, energetika, transport, ta'lim, sog'liqni saqlash kabi sohalarda "Global darvoza" (Global Gateway) yirik loyihalar strategiyasi maqsadlariga mos keladi. Bu yo'nalishda 2023 yilning 2 iyunida Qirg'izistonning Cho'lponota shahrida o'tkazilgan Markaziy Osiyo va YeI yetakchilari uchrashuvida ham ushbu strategiya doirasidagi dasturlar muhokama qilingan.

Mazkur investitsiyalar asosan yuklar 15 kunda o'tishiga erishilishi kutilayotgan O'rta yo'lak deb ham ataladigan transkaspiy transport yo'lagini rivojlantirishga yo'naltirilishi belgilangan. Bu yo'lak Xitoy va MO davlatlarini Kaspiy dengizi, Ozarbayjon, Gruzia va Turkiya orqali YeI bilan bog'laydi hamda RF- Belarus-Polsha quruqlik transport yo'nalishiga muqobil hisoblanadi. Chunki, Rossiya-Ukraina urushi natijasidagi vaziyat bois YeI va Osiyo o'rtasida ishonchli, samarali transport-savdo yo'liga ega bo'lish, mintaqalararo integratsiya va iqtisodiy rivojlanish kafolati hisoblanadi. Shu sababli Yevropa Komissiyasi ko'rsatmasi asosida MO davlatlari bilan Yevropa investitsiya banki (EIB) umumiy qiymati 1,47 mlrd, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (ETT) 1,5 mlrd yevrolik investitsiya portfeliga ega anglashuv memorandumlari imzolashgan bo'lib, ular transport-logistika rivoji, mahalliy ish o'rinlari yaratish va mintaqaviy integratsiya hamda siyosiy, iqtisodiy munosabatlarni diversifikatsiya qilishga katta hissa qo'shadi.

Ushbu yo'nalishdagi muqobil loyihalardan biri Xitoyning "Bir belbog' - bir yo'l" - Yevroosiyo, Afrika va Lotin Amerikasi mamlakatlari bilan savdo, investitsiya va transport aloqalarini mustahkamlashni ko'zda tutadi. Ushbu loyihaning asosiy yo'nalishlari: Janubiy-Sharqiy Osiyo - Xitoy - Markaziy Osiyo - Yevropa yo'nalishida Xitoydan MO va Yevropagacha bo'lgan temir yo'l, avtomobil yo'llarini o'z ichiga oladi. Xitoy - Pokiston - Afg'oniston - MO yo'nalishi Kavkaz mintaqasi va YeIga chiqadigan transport yo'nalishlarini o'z ichiga oladi. Ushbu dasturlar raqamli infratuzilma, internet, optik simli aloqa, sun'iy intellekt va raqamli xizmatlar orqali savdo aloqalarini mustahkamlash hamda tibbiyot, farmasevtika va sog'liqni saqlash sohasidagi hamkorliklarni ham qamrab oladi.

Ushbu loyiha MO davlatlari uchun bir qator imkoniyatlarni taqdim etadi:

iqtisodiy yo'nalishda avtomobil va temiryo'llar, portlar, elektr stansiyalari va logistika markazlariga infratuzilmaviy

sarmoya kiritiladi, transport- logistika tizimining modernizatsiya qilinishi savdo aylanmasini kuchaytiradi hamda Xitoy investitsiyalari yordamida sanoat rivojlanadi va mahalliy aholi uchun yangi ish o'rinlari yaratiladi;

ijtimoiy yo'nalishda aholi turmush darajasi oshadi, madaniy aloqalar va ta'lim bo'yicha hamkorlik kengayadi, iqtisodiy faollik bois qashshoqlik darajasi pasayadi;

transport-logistika yo'nalishida MO orqali o'tuvchi transport yo'laklarida (Xitoy- Qozog'iston - O'zbekiston - Turkmaniston - Eron) yuk tashish optimallashtadi, Yevropa bozoriga tez va arzon logistika yo'li orqali chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi.

siyosiy va geostrategik yo'nalishda mintaqa davlatlari xalqaro maydonda o'z nufuzini oshirib, ko'p tomonlama hamkorlikda faol ishtirok etadi, mintaqaviy xavfsizlik, siyosiy hamkorlik va aloqalar mustahkamlanadi.

Ushbu loyiha Markaziy Osiyo uchun transport infratuzilmasi rivoji, savdo hajmi oshishi, ish o'rinlari yaratilishi, ta'lim va madaniyat sohaslarida hamkorlik taqdim etadi, ammo mintaqa davlatlari o'z milliy manfaatlarini himoya qilgan holda, oqilona siyosat yuritishlari zarur [2].

Xulosa va takliflar. Markaziy Osiyo mintaqasi ushbu loyihalarni amalga oshirish jarayonida quyidagi imkoniyatlarga ega bo'ladi:

transport, logistika va kommunikatsiya aloqalarini rivojlantirish orqali o'z strategik ahamiyatini oshirish;

YeI investitsiyalarini kiritish va transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish;

xalqaro savdo va tranzit yo'nalishlarida muhim rol o'ynash;

rivojlangan va samarali transport logistika tizimini vujudga keltirish orqali mamlakat raqobatbardoshligini oshirish;

bir qator transport koridorlarining mintaqa hududi orqali o'tishini ta'minlash.

Shu bilan birga, transport infratuzilmasi modernizatsiyasi to'la hajmda amalga oshirilmasa va zamonaviy texnologiyalar to'g'ri joriy etilmasa mintaqa yana tashqi cheklov va sanksiyalar sharoitiga tushib qolishi mumkin. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi uchun ushbu loyihalarda ishtirok etish jarayonida quyidagi omillarga e'tibor qaratish tavsiya etiladi:

har qanday tashqi hamkorlik mamlakat ichki manfaatlariga mos kelishi uchun bu yo'nalishda ochiqlik va shaffoflik bilan siyosat yuritish;

ushbu yirik investitsiyaviy loyihalardagi ishtirok kelajakda davlat qarzining ortishi va milliy boyliklarning chet el davlatlari nazorati ostiga o'tishi, sarmoyalar, infratuzilma va texnologiyalar keltirish jarayonida xorijiy investorlarning o'z faoliyatida qonunbuzarliklarga yo'l qo'yishiga olib kelmasligi choralarni ko'rish;

xorijiy, ayniqsa Xitoy kompaniyalarining ekologiyaga zarari, O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksidan chetga chiqish holatlari, mansabdor shaxslarni korrupsion sxemalar orqali o'zlariga "moyil" qilib olish holatlarini aniqlash va mavjud qonunchilikka muvofiq choralar ko'rinishini ta'minlash.

ADABIYOTLAR

1. Nuriddinov S.B., Markaziy Osiyo transport integratsiyasi rivojlanishida Yevropa Ittifoqi transport tizimining roli. <https://www.oriens.uz/>
2. Азимов П.Х., Наджмиддинов Д.И. Развитие региональной транспортно-логистической системы стран Центральной Азии в условиях глобализации мировой экономики // Научно-технические ведомости СПбГПУ. 2019. Т. 12, № 6. DOI: 10.18721/JE.12607.
3. Бекетова О.Ю., Филипович Е.Д., Карпова Н.П. Создание мультимодальных логистических центров: перспективы развития в Центральной Азии // Научный аспект. 2015. № 1–2.
4. Гарбузарова Е. Г. Транспортно-коммуникационный потенциал Центральной Азии в фокусе интересов глобальных акторов. <file:///C:/Users/User/Downloads/>.
5. Роль ШОС в развитии транспортного и логистического потенциала стран Центральной Азии. <https://rus.sectso.org/20211226/808351.html>.
6. Центральная Азия в условиях глобальной трансформации. / Под общ. ред. З.К. Шаукеновой. – Астана: КИСИ при Президенте РК, 2017. – 168 с.

UDK:37.01

Adolat AMANGELDIYEVA,
Urganch davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail:adolatxonamangeldiyeva5@gmail.com

Ma'mun universiteti dots.v.b., PhD S.Sobirov taqrizi asosida

CONTENT OF THE INTERACTION OF STUDENTS IN CREATING AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Annotation

The article describes the importance of students attitudes towards each other in creating an inclusive educational environment and the effective methods of creating an inclusive environment through an in-depth analysis of their scientific research on the correct Organization of moral relations between peers, the formation of friendly communication, the formation of a sense of self-esteem and self-esteem. Also, a small group of society is a sincere study of how cooperation can be carried out in order to establish inclusive relationships in students through the classroom, to widely manifest these developing values in our society and to arm all people with knowledge about an inclusive society.

Key words: inclusive education environment, inclusion, moral relations, education, cooperation, inclusive society, children with special needs, inclusive class.

СОДЕРЖАНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УЧАЩИХСЯ ПРИ СОЗДАНИИ ИНКЛЮЗИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Аннотация

В статье изложены эффективные методы создания инклюзивной среды путем глубокого анализа взаимоотношений учащихся друг с другом в создании инклюзивной образовательной среды, а также их научных исследований по правильной организации нравственных отношений между сверстниками, формированию дружеского общения, формированию чувства собственного достоинства и чувства собственного достоинства. Это также интимное исследование того, как сотрудничество может быть осуществлено для того, чтобы небольшая группа людей через класс могла установить инклюзивные отношения у учащихся, широко продемонстрировать эти развивающиеся ценности в нашем обществе и вооружить всех людей знаниями об инклюзивном обществе.

Ключевые слова: инклюзивная образовательная среда, инклюзия, этические отношения, образование, сотрудничество, инклюзивное общество, дети с особыми потребностями, инклюзивный класс.

INKLYUZIV TA'LIM MUHITINI YARATISHDA O'QUVCHILARNING O'ZARO MUNOSABATI MAZMUNI

Annotatsiya

Maqolada inklyuziv ta'lim muhitini yaratishda o'quvchilarning bir-biriga bo'lgan munosabatlari muhim ahamiyat kasb etishi hamda, tengdoshlar o'rtasida axloqiy munosabatlarni to'g'ri tashkil qilish, do'stona muloqotni shakllantirish, o'zini va o'zgalarni qadrlash hissini shakllantirishga doir ilmiy izlanishlarini chuqur tahlil qilish orqali inklyuziv muhit yaratishning samarali metodlari bayon etilgan. Shuningdek, jamiyatning kichik bir guruhi sinf orqali o'quvchilarda inklyuziv munosabatlarni yo'lga qo'yish, jamiyatimizda ushbu rivojlanayotgan qadriyatlarni keng namoyon qilish va barcha insonlarni inklyuziv jamiyat haqida bilimlar bilan qurollantirish uchun qanday hamkorlikni amalga oshirish mumkinligini samimiy o'rganishdir.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim muhiti, inklyuziya, axloqiy munosabatlar, ta'lim, hamkorlik, inklyuziv jamiyat, alohida ehtiyojli bolalar, inklyuziv sinf.

Kirish. Inklyuziv ta'lim haqida so'z borar ekan, biz xilma-xillikni qamrab oladigan, barcha bolalarning huquqlarini hurmat qiladigan, ularga o'rganish va o'sish uchun teng imkoniyatlar yaratadigan tizimga murojaat qilamiz. Har bir bola jismoniy yoki intellektual qobiliyatidan qat'iy nazar, ta'lim olish huquqiga ega. Jamiyatda mana shu ijtimoiy qarashni shakllantirish, hamda bolalarning ta'lim muassasalariga kirishga to'sqinlik qiladigan to'siqlarni, misol uchun, infratuzilma, ixtisoslashtirilgan resurslarning yetishmasligi va nogironlikka salbiy munosabatni olib tashlash bizning oliy vazifamizdir. Har bir bola o'zini qadrligi, hurmatli va o'z salohiyatiga to'liq erishish uchun kuch his qiladigan inklyuziv jamiyatni yaratishi mumkin.

Inklyuziv ta'lim nafaqat har bir mamlakat uchun siyosat masalasi, balki Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya"da qat'iy belgilangan axloqiy qonundir deya ta'kidlasak mubolag'a bo'lmaydi. Konvensiyaning 24-moddasida ishtirok etuvchi davlatlar ushbu huquqni kamsitmasdan va imkoniyatlar

tengligi asosida amalga oshirish maqsadlarida barcha darajalarda inklyuziv ta'limni va butun umri davomida o'qitilishlarini ta'minlash belgilangan[3].

Shuningdek, "Bola huquqlari to'g'risida konvensiya"ning 28-moddasida ta'lim hamma bolalar uchun ochiqligi ta'minlanishi, hamda bepul ta'limni joriy etish va zarur bo'lgan hollarda, moliyaviy yordam ko'rsatish singari zarur chora-tadbirlarni ko'rish kerakligi qayd etilgan[1].

O'zbekistonda alohida ehtiyojli bolalarning ta'lim olish huquqlarini rivojlantirishda katta va muhim yutuqlarga erishilmoqda. Hukumatimiz tomonidan mamlakatimiz bo'ylab inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha turli xil siyosat amalga oshirildi, masalan "Ta'lim to'g'risidagi" qonun inklyuziv ta'limni tashkil etish uchun ilk qadamlardan biri desak[2], "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya", "Bola huquqlari to'g'risida konvensiya"larning ratifikatsiya qilinishi, "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi

Prezidentning 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori[4], O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarorlari uzviy davomi desak o'rinlidir[5].

- Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review) Vigotskiy L.S., Leyontev D.A., Malofeyev N.N., Santos G, Sardinha S, Reis S.C.[9] Ainscow M., Booth T., Dyson A. [6], Qodirova F.U., Pulatova DA., Qahharova D.S., Shomahmudova R.Sh. tadqiqotlarida inklyuziv ta'lim tamoyillari, maktablarda inklyuziv ta'lim muhitini yaratish mazmuni, inklyuziv sinf o'quvchilarining o'zaro munosabatlarini shakllantirish haqida ilmiy izlanishlar olib borilgan.

-Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Inklyuziv ta'lim har bir bolaning kuchli tomonlari, ma'lum bir komplekslari va o'ziga xos salohiyatiga ega ekanligini tan oladi va u qanday imkoniyatlarga ega bo'lishidan qat'i nazar hamma bolalar rivojlanishi mumkin bo'lgan muhitni yaratishga intiladi. Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillaridan biri kamsitmaslikdir.

Alohida ehtiyojli bolalarning ta'lim olish huquqi kafolatlar ekan, maktabda inklyuziv muhit to'liq shakllantirilmasa, bu islohatlar samarasi sezilarli natija bermasligi mumkin. Ta'lim muassasalari xususan, maktablarda o'quvchilar o'rtasida o'zaro axloqiy munosabatlar tog'ri tashkil etilishi inklyuziv sinf yaratish uchun eng zarur jihatlardan biridir. O'quvchilarda o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yishda o'zlari va tengdoshlaridagi farqlarni qabul qilib, o'zini va atrofdagilarni qadrlashi orqali, inklyuziyani birinchi o'ringa qo'yadigan yangi paradigma shakllantirishimiz mumkin. Ushbu maqolada inklyuziv sinflarni yaratishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan inklyuziv ta'lim tamoyillari, inklyuziv sinf o'quvchilarining o'zaro do'stona va axloqiy munosabatlarini tarkib toptirishning o'ziga xosliklari, metodlari va o'quvchilar munosabatlarini yo'lga qo'yishdagi to'siqlar haqida so'z boradi.

- **Tahlil va natijalar.** Har bir o'quvchining o'z tengdoshlarining qo'llab-quvvatlovi va do'stona munosabatlariga ehtiyojmandligi tamoyili inklyuziv ta'lim tamoyillari qatorida muhim ahamiyat kasb etishi F.U. Qodirova va D.A. Pulatovalar izlanishlarida bayon etilgan[8].

Ustozimiz D.S.Qahharova tadqiqotlarida esa inklyuziv ta'lim usuli alohida yordamga muhtoj bolalarning sog'lom tengdoshlari bilan teng sharoitlarda o'qishi, ular bilan o'zaro do'stona munosabatda bo'lishi hamda jamiyatga ijtimoiy moslashuvini yengillashtirishda muhim o'rin tutishi haqida fikrlari bayon etilgan[7].

Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, alohida ehtiyojli bolalar ijtimoiy tomondan himoyalanaadilar, sog'lom bolalar esa ijtimoiy adolat va tenglikning tan olinishi buyukligini, nogiron bolalarga nisbatan yanada mehribon va e'tibor bilan munosabatda bo'lishni his etadilar. Ikkinchidan, nogiron bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan yonma-yon o'qish, tarbiyalanish huquqiga ega ekanligi amalda o'z isbotini topishi haqidagi qarashlar R.Sh.Shomaxmudova asarlarida ko'rishimiz mumkin[10].

N.N.Malofeyev ta'kidlashicha, nogironligi mavjud bolalarning bolaligini to'laqonli o'tkazish, ya'ni tengdoshlari bilan muloqot qilish, o'ynash va zavqlanish, qarindoshlarining g'amxo'rliqi va diqqat-e'tiboridan foydalanish huquqiga ega[8].

Inklyuziv muhitni tashkil etar ekanmiz avvalo unda quyidagi tarkibiy qismlar mavjudligini inobatga olishimiz dardkor:

Inklyuziv ta'lim muhitini yaratish farqlarni qabul qilish, boshqalarni tushunish va hurmat qilish tamoyillari

asosida quriladi. Ushbu tamoyillar o'quvchilarning kelib chiqishi, qobiliyatlari yoki farqlaridan qat'i nazar, bir-biri bilan munosabatga kirishishi va o'zaro umimiy guruh bo'lishiga imkon beradi. Inklyuziv munosabatlarni rivojlantirish orqali bolalar ijtimoiy ko'nikmalarni o'rganadilar, hamdardlikni his qilib, jamiyat va atrofdagilar haqidagi nuqtai nazarlarni tushunadilar.

Ijtimoiy rivojlanish: inklyuziv munosabatlarni o'rnatish bolalarda muloqot, hamkorlik va nizolarni hal qilish kabi muhim ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ular turli xil ijtimoiy o'zaro ta'sirlarda harakat qilishni o'rganadilar, bu ularning umumiy rivojlanishi uchun juda muhimdir.

Inklyuziv sog'lom muhitni yaratar ekanmiz oldimizda bir nechta to'siqlar bolalar o'rtasida axloqiy va do'stona munosabatlarning rivojlanishiga ta'sir qilishi mumkin:

O'rnatilgan an'anaviy qarashlar: bolalar atrofdagi guruhlar nisbatan salbiy ijtimoiy tarafdashlik va stereotiplarni o'zlashtirishi mumkin, bu esa inklyuziv munosabatlarni shakllantirishga zid xatti-harakatlarning yuzaga kelishiga olib keladi.

Inklyuziyaga bo'lgan ta'sir kamligi: sog'lom bolalar turli xil kelib chiqishi bo'lgan tengdoshlari bilan muloqot qilishni rad qilishi mumkin. Bu to'siq bolalar guruhi va jamiyatning inklyuziv ta'limga oid bilimlari kamligi natijasida kelib chiqadi.

Ijtimoiy izolyatsiya: ba'zi bolalar nogironlik, til to'siqlari yoki uyatchanlik tufayli ijtimoiy berkilishni boshdan kechirishi mumkin, bu esa boshqalar bilan bog'lanishni qiyinlashtiradi.

Inklyuziv muhitni tashkil etishda avvalo o'qituvchilar uchun inklyuziv ta'lim bo'yicha treninglar, seminar va mahorat darslari tashkil etish kerak. Bular o'qituvchilarga tenglik va inklyuzivlikka yo'naltirilgan kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini taqdim etadi.

Inklyuziv sinfda o'quvchilarning o'zaro munosabatlarni rivojlantirishda samarali bo'lgan strategiyalarni ko'rib chiqamiz:

Sog'lom inklyuziv muhitni yaratish. O'quvchilarning har biri o'zini xavfsiz va qadrlil his qiladigan, fikrlarini mustaqil bayon qiladigan sinf tashkil qiling. Muloqot o'zaro hurmatga asoslangan erkin inklyuziv jamiyatni guruhingizdan boshlab bunyod eting.

Bayram tadbirlarini tashkil etish. Milliy va an'anaviy bayram tadbirlari, o'quv bayramlari, tug'ilgan kun tadbirlarini birgalikda nishonlash, bu nafaqat alohida ehtiyojli bola uchun shuningdek, sinfdagi boshqa o'quvchilar uchun ham qiziqarli, hamda o'zaro munosabatlarni rag'batlantirish vazifasini bajaradi. Ekskursiyalar, o'quv yili davomida tashkil etiladigan yarmarkalar, jamoaviy loyihalar bolalarga bir-birini o'rganish imkoniyatini beradi.

Jamoa bo'lib ishlash. Bolalarni o'zaro hamkorlikni talab qiladigan jamoani shakllantirish mashqlariga jalb qilish. Ushbu yondashuv bolalarga tengdoshlari bilan aloqalarni rivojlantirishda jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Jamoaviy ta'limni tashkil etish inklyuziyaga boradigan qadamlarni tezlashtiradi. Inklyuziv muhit hamkorlikda jamoaviy tarzda o'rganishni rag'batlantiradi. Bolalar bir-biridan o'rganadilar, ularning ta'lim salohiyatini yaxshilaydigan turli tajriba va g'oyalardan foydalanadilar.

Ijtimoiy emotsional faollikni rag'batlantirish.. O'quv dasturiga hissiyotlar bo'yicha maxsus darslarni kiriting. O'quvchilarga o'zining va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va qadrlashga yordam berish uchun rolli o'yinlar, hikoya qilish usullaridan foydalansak maqsadga muvofiq bo'ladi. Hissiy intellektni shakllantirishga yo'naltirilgan tadbirlar rahmdil sinf jamoasini qurishda yordam beradi.

Alohida ehtiyojli tengdoshlar bilan do'stlik o'rnatish bolaning hissiy chidamliligi shakllanishiga hissa qo'shadi. Qo'llab-quvvatlovchi munosabatlar hissiy (ruhiy) salomatlik uchun muhim bo'lgan tegishlilik hissini ta'minlaydi.

O'quvchilar uchun namunaviy model bo'lish. Kattalar bolalarning xulq-atvorini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. O'zaro munosabatlaringizda inklyuziv xatti-harakatlarni ko'rsating. Mehribonlik va o'zgalarni boricha qabul qilishda namuna bo'lish - bolalarni inklyuziyaga ergashishga undaydi.

Do'stlikni rag'batlantirish. O'quvchilarning tarkibini aralashtirib, odatdagi ijtimoiy doiralardan tashqari do'stlik o'rnatishga imkon beradigan tadbirlarni, topshiriq va jamoaviy ishlarni tashkil qiling. "Tengdosh murabbiylar" metodidan foydalanib, tortinchoq va uyatchang bolalar bilan optimist, faol va a'lochi o'quvchilarni juftlang. Jamoaviy ishlarni talab qiladigan o'yin yoki hamkorlikdagi loyihalarni o'quv maqsadlari bilan bog'lab qiziqarli tus bering.

Ota-onalar bilan hamkorlik. Jamiyatning asosi bo'lgan oilalarni xilma-xillik va inklyuziya haqidagi munozaralarga jalb qiling. Uyda inklyuziv qadriyatlarini qanday mustahkamlash bo'yicha ota-onalarga ma'lumot va strategiyalar taqdim qiling.

Shuningdek, oila bilan o'rnatilgan mustahkam hamkorlik maktabda inklyuziv amaliyot samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Dastlab, oila a'zolarini inklyuziv tadqiqotlar to'g'risida ilmiy bilimlar bilan qurollantiruvchi seminarlar tashkil etish kerak. Seminarlar ota-onalarga inklyuziv ta'lim haqida zarur bilimlar berib, kelgusida o'quv jarayonida ishtirokini ta'minlovchi tadbirlarda faol qatnashish kafolatini beradi.

- **Xulosa va takliflar.** Demak, bolalar o'rtasidagi axloqiy munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yish, maktablarda inklyuziv muhitni yaratish uchun juda muhimdir. Inklyuziv ta'lim muhitini faol ravishda targ'ib qilish orqali biz bolalarga xilma-xillikni qabul qilish va uyg'un yashash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini beramiz. O'qituvchilar, ota-onalar va jamiyatning har bir a'zosi bu munosabatlarni erta yoshdan boshlab farzandlarimizda shakllantirib, barcha bolalar qo'llab-quvvatlovchi va inklyuziv muhitda ta'lim olishga haqli ekanligini ta'minlash bizning oliy maqsadimizdir. Ta'lim tashkilotlarida sog'lom inklyuziv munosabatlarni yo'lga qo'yish orqali biz kelajakda tushunish, hurmat qilish va boshqalarni o'z holicha qabul qilishga qodir inklyuziv jamiyatni qurishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. "Bola huquqlari to'g'risida konvensiya". 1994-yil. <https://lex.uz/docs/-2595913>
2. "Ta'lim to'g'risidagi qonun". 2020-yil. <https://lex.uz/docs/-5013007>
3. "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya". 2021-yil. <https://lex.uz/docs/-5501227>.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori.
6. Ainscow M., Booth T., Dyson A. Improving Schools, Developing Inclusion. London: Routledge. 2006.
7. Qahharova D.S. Inklyuziv ta'lim texnologiyasi. Monografiya. T.: Fan va texnologiya. 2014. 17-73-bet.
8. Qodirova F.U., Pulatova D.A. Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika. Darslik. Chirchiq 2022-y. 259 b.
9. Santos G.D., Sardinha S., Reis S. "Relationships in inclusive classrooms". Journal of Research in Special Educational Needs. Volume 16. 2016.
10. Shomahmudova R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta'lim. T.: Chashma Print. 2011. 33-bet.

UDK: 102:9 A-49

G'afur AMANOV,
Guliston davlat universiteti oqituvchisi
Maftuna MIRZAKARIMOVA,
Guliston davlat universiteti talabasi
E-mail: Gafuramanov50@mail.com

O'zMU professori A.O'tamurodov taqrizi asosida

FACTORS OF FORMATION OF SPIRITUAL SPACE WHERE SPIRITUALITY AND MORALITY ARE DEVELOPED

Annotation

The article analyzes the philosophical interpretations of the concept of "Spirituality and morality", its importance in the spiritual development of man and society. The concepts of "spirituality" and "ethics" have been studied to be important in defining moral and ethical norms and principles of behavior that directly affect the thinking and lifestyle of people in certain social systems in all times and in all countries of the world. Some issues related to the development of the individual and society in the spiritual space of new Uzbekistan are also analyzed.

Key words: Spirituality, spiritual space, "moral judgment" and "moral evaluation", "globalization humanism", philosophy, man, society, spiritual development, New Uzbekistan, enlightened society.

НАБЛЮДЕНИЕ ЗА УРОВНЕМ ДУХОВНОСТИ И НРАВСТВЕННОСТИ В ДУХОВНОМ ПРОСТРАНСТВЕ.

Аннотация

В статье анализируются философские интерпретации понятия "Духовность и нравственность", его значение в духовном развитии человека и общества. Изучено, что понятия "духовность" и "этика" имеют важное значение при определении морально-этических норм и принципов поведения, которые непосредственно влияют на мышление и образ жизни людей в определенных социальных системах во все времена и во всех странах мира. Также анализируются некоторые вопросы, связанные с развитием личности и общества в духовном пространстве нового Узбекистана.

Ключевые слова: Духовность, духовное пространство, «нравственное суждение» и «нравственная оценка», «глобальный гуманизм», философия, человек, общество, духовное развитие, Новый Узбекистан, просвещенное общество.

MA'NAVIYAT VA AXLOQ RIVOJLANGAN MA'NAVIY MAKONNI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

Annotatsiya

Maqolada "Ma'naviyat va axloq" tushunchasining falsafiy talqinlari, uning inson va jamiyat ma'naviy taraqqiyotidagi ahamiyati tahlil qilingan. "Ma'naviyat" va "axloq" tushunchalari barcha zamonlarda va dunyoning barcha mamlakatlarida muayyan ijtimoiy tizimlardagi odamlarning tafakkuri va turmush tarziga bevosita ta'sir ko'rsatadigan ma'naviy-axloqiy me'yor va xulq-atvor tamoyillarini belgilashda muhim ekanligi o'rganilgan. Yangi O'zbekiston ma'naviy makonidagi shaxs va jamiyat taraqqiyotiga doir ayrim masalalar ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, ma'naviy makon, "axloqiy hukm qilish" va "axloqiy baholash", "globallashuv gumanizmi", falsafa, inson, jamiyat, ma'naviy taraqqiyot, Yangi O'zbekiston, ma'rifatli jamiyat.

Kirish. Yangi O'zbekistonda ma'naviy va axloqiy g'oyalar sohasidagi ma'naviy qadriyatlarni o'rganish hozirgi zamonning eng qiyin va dolzarb muammolaridan biridir. Chunki ma'naviy izlanishlar va o'zini o'zi anglash usullari sohasi nafaqat takomillashtirishda, balki hayotning iqtisodiy va siyosiy sohalarida, shuningdek, eng muhimi, milliy-madaniy, ma'naviy muhitda yanada dolzarb bo'lib bormoqda. "Ma'naviyat" va "axloq" tushunchalari barcha zamonlarda va dunyoning barcha mamlakatlarida muayyan ijtimoiy tizimlardagi odamlarning tafakkuri va turmush tarziga bevosita ta'sir ko'rsatadigan ma'naviy-axloqiy me'yor va xulq-atvor tamoyillarini belgilashda muhim o'rin egallagan. Ma'naviy-axloqiy xulq-atvor muammolari, qoida tariqasida, odatiy turmush tarzini qayta ko'rib chiqish bilan birga keladigan ijtimoiy tuzilishning o'tish davri sharoitida alohida ahamiyat kasb etadi. Biz jamiyatni ma'naviy jihatdan yangilash zarurati bilan yuzma-yuz turibmiz. Axloq ham o'zgarishning predmeti, ham o'zgarish qurolidir: bu maqsadning ham maqsadi, ham vositasi, ham yangilanish o'lchovi, ham yangilanadigan chora, eng muhimi bu bir

vagtning o'zida o'zgartirilishi kerak bo'lgan transformatsiya usulidir.

Rivojlangan ma'naviy makon insonning ma'naviy-axloqiy yetuklik darajasi bilan belgilanadi. Ma'naviy-axloqiy yetuklik esa axloq va uning tushunchalariga, tamoyillariga tayanadi. Axloq - bu insonning ongining boshqa xususiyatlariga bevosita bog'liq bo'lmagan muhim sifati. Biz ma'naviy makonni rivojlantirishda axloqning rolini baholar ekanmiz, uni har qanday vaziyatga mos keladigan tayyor qoidalar to'plami sifatida ko'rmasligimiz lozim. Insonda ma'lum bir vaziyatda "vijdon bilan" harakat qilishni buyuradigan narsa bor. O'ziga nisbatan jazo choralarini qo'llash vijdondir. Ammo, ehtimol, hamma ham bunday axloqiy asosga ega emas. Shuning uchun, aytaylik, hammada ham qahramonlik sodir bo'lmasligi mumkin (o'zini olovga tashlash, cho'kayotgan bolani qutqarish), agar uning ichida "kerak" degan talab bo'lmasa. Rivojlangan ma'naviy makon rivojlangan shaxsni taqozo qiladi. Shaxsning ijtimoiy rivojlanishi, ijtimoiy faolligi qanchalik yuqori bo'lsa, uning hayotida vijdonning o'rni shunchalik katta bo'ladi. Vijdon - bu insonning o'ziga xos ma'naviy qobiliyati, axloqiy fazilatlar va

insoniy xulq-atvorni saqlash uchun mas'ul bo'lgan maxsus mexanizm. To'g'ri, vijdon inson ma'naviyatining o'zagi hisoblanadi va uning yo'qligi tanazzulga olib keladi, odamlar o'rtasidagi munosabatlarni buzadi, butun axloqiy qadriyatlar tizimining buzilishiga, ma'naviy inqirozga olib keladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Axloq - bu insonning ongining boshqa xususiyatlariga bevosita bog'liq bo'lmagan muhim sifati. Masalan, Kant axloqiy ongning to'liq avtonomiyasini ta'kidlagan. Kantdan farqli o'laroq, Gegel axloqning avtonomligini ochishga emas, balki uning ijtimoiy munosabatlar tizimidagi rolini aniqlashga qaratilgan. Gegel axloqni barcha ijtimoiy taraqqiyotning asosi deb e'lon qiladi. Axloq, Gegelning fikricha, insonning ikkinchi (ommaviy) tabiati bo'lib, birinchi (individual) ustidan ko'tariladi. Gegel ta'limoti taraqqiyot va axloqiy barkamollik o'rtasidagi murakkab munosabatni ochib beradi. U ilg'or tarixiy taraqqiyotda ma'naviy zaifliklarga nisbatan katta liberallik ko'rsatadi, ya'ni insoniyatning tarixiy taraqqiyotida hatto axloqsizlikka nisbatan "bag'rikenglik" ko'rsatadi. Uning uchun mezon ratsionallikdir: shu bilan birga, axloqiy, tarixiy yoqelikka o'girilgan narsa esa oqilona va axloqiydir. Faylasuf axloq bobida obyektiv rivojlanish bilan, insoniyat taraqqiyotining "obyektiv zarurati" bilan murosaga keladi.

K.G. Ballestrom axloqni insoniy o'lchovning muhim ko'rinishi sifatida bir narsa, mavhum axloqiylashtirish esa butunlay boshqa narsa, deb hisoblaydi. Utilitar moralizm o'zining barcha ilmiy xarakteriga qaramay, mohiyat insoniyatdagi obyektiv idealizmdan subyektiv idealizmga, axloqdan axloqqa (Gegel terminologiyasini ishlatadigan bo'lsak), Gegel yoki Shelling istorizmidan Kantning mavhum ahloqiga o'tishni anglatardi. "Bu ideal toifasini utopik tarzda suiiste'mol qilish, "axloqiy hukm qilish" va "axloqiy baholash" huquqini suiiste'mol qilish edi, Hegel bunga juda qattiq va qat'iy e'tiroz bildirgan. 21-asrda globallashuv munosabati bilan barcha davlatlarning dunyoda birgalikda yashashining axloqiy tizimini qurish, "globallashuv gumanizmi", "axloqning birlamchi globallashuvi", xulq-atvor normalari, ideallarini e'lon qiladigan yangi dunyo tartibini o'rnatish bo'yicha takliflar ilgari surilmoqda. Gap ma'lum bir jamiyat vijdoni haqida ketmoqda, bunda hamma ishtirok etishi kerak. Birlashgan yangi axloq haqidagi bunday bahslar bema'nilikdir. Insoniyat o'zining uzoq tarixi davomida axloqiy qadriyatlar va umuminsoniy me'yorlarni ishlab chiqdi. Agar biz ularga ergashsak, ularni hamma bilan baham ko'rsak va bugungi kunda postindustrial jamiyatda sodir bo'layotganidek, odamiylik yo'qotib qo'yimasak, undan uzoqlashtirmasak, shunda biz shaxsni axloqsizlik kishanidan xalos qila olamiz. Biz ma'naviy makonni rivojlantirishda axloqning rolini baholar ekanmiz, uni har qanday vaziyatga mos keladigan tayyor qoidalar to'plami sifatida ko'rmasligimiz lozim. Insonda ma'lum bir vaziyatda "vijdon bilan" harakat qilishni buyuradigan narsa bor. O'ziga nisbatan jazo choralarini qo'llash vijdondir. Ammo, ehtimol, hamma ham bunday axloqiy asosga ega emas. Shuning uchun, aytaylik, hammada ham qahramonlik sodir bo'lmasligi mumkin (o'zini olovga tashlash, cho'kayotgan bolani qutqarish), agar uning ichida "kerak" degan talab bo'lmasa. "Yangi falsafiy ensiklopediya"da vijdon "insonning o'zini tanqidiy baholab, o'z burchini bajara olmasligini anglash va his qilish qobiliyati" deb ta'riflanadi.

Ma'naviy sohaning shakllanishi shaxs ongiga yot psevdomadaniyatlarining proyeksiyasi orqali amalga oshiriladi, bunda davlat, jamiyat va inson ichkaridan parchalanadi. Bunday sharoitda an'anaviy ma'naviy qadriyatlar tizimidagi o'zgarishlar yanada aniq belgilana boshladi, an'analarning inson hayotidagi eng muhim o'rni va uning butun jamiyat hayotining ma'naviy-axloqiy sohasidagi vaziyatga ta'siri aniqlandi.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev, "Hozirgi vaqtda dunyo miqyosida hukm surayotgan tahlikali vaziyat, siyosiy va iqtisodiy inqirozlardan tashvishga tushmayotgan birorta davlat yoki jamiyat yo'q, desak, hech qanday mubolag'a bo'lmaydi. Ayniqsa, xalqaro terrorizm, ekstremizm, narkotrafik, diniy qarama-qarshilik, noqonuniy migratsiya, odam savdosi, ekologik muammolar, ayrim mintaqalarda iqtisodiy nochorlik, ishsizlik, qashshoqlik kuchayib borayotgani butun insoniyatni qattiq xavotirga solmoqda. Ana shunday o'ta murakkab va qaltis sharoitda qanday yo'l tutish, qanday qilib tinchlik va osoyishtalikni saqlash, barqaror rivojlanishni ta'minlash mumkin, degan savol barchamizni jiddiy o'ylantirishi zarur" deb ta'kidlaydi.

Hozirgi yoshlar - mamlakat kelajagi, yosh avlod tarbiyasi esa davlat oldida turgan va mamlakatimiz kelajagi qay darajada bog'liq. Haqiqiy qadriyatlar jamiyatda birinchi o'ringa chiqishi uchun barcha mavjud resurslardan foydalanish kerak. Yoshlar ko'p asrlik urf-odatlarini bilishi va qadrlashi, keksa avlodni hurmat qilishi, qarindoshlari va do'stlarini sevishi va ularga g'amxo'rlik qilishi kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Biz ma'naviy makonni rivojlantirishda axloqning rolini baholar ekanmiz, uni har qanday vaziyatga mos keladigan tayyor qoidalar to'plami sifatida ko'rmasligimiz lozim. Insonda ma'lum bir vaziyatda "vijdon bilan" harakat qilishni buyuradigan narsa bor. O'ziga nisbatan jazo choralarini qo'llash vijdondir. Ammo, ehtimol, hamma ham bunday axloqiy asosga ega emas.

Zamonaviy jamiyat texnologik taraqqiyot yutuqlariga tayanadigan, ammo inson mavjudligining hodisasi sifatida ma'naviy madaniyatning mohiyatiga ta'sir qilmaydigan ommaviy madaniyatning haqiqiy hukmronligi ta'siri ostidadir. "Ommaviy madaniyat" ma'naviy-axloqiy an'analarni modernizatsiya qilish vositasi deb baholanayotgan bo'lsada, aslida uning mohiyatini butunlay o'zgartiradi, bu jarayonni amalga oshiruvchi ma'naviyat va axloq tushunchalarining asl ma'nosini almashtirish xavfini tug'diradi. Bunday vaziyatda an'anaviy ma'naviy-axloqiy qadriyatlar har tomonlama transformatsiyaga uchraydi va achinarli jihati o'z ma'naviy qiyofasi va jozibadorligini yo'qotib boradi. Ma'naviy-axloqiy an'analarning jamiyatning madaniy yutuqlarini meros qilib olishning o'ziga xos vositasi sifatida "ijtimoiy xotirani" yoki jamiyatdagi "madaniy uzluksizlik" deb ataladigan narsalarni, odamlarning ko'p avlodlari o'rtasidagi alohida ma'naviy aloqani saqlashga yordam berish uchun mo'ljallangan. Ma'naviy-axloqiy an'ananing ana shu xususiyati ham jahon globallashuv jarayonlarining kuchayib borayotgan ta'siriga qarshi turishning zaruriy sharti bo'lib, so'nggi paytlarda tobora kuchayib borayotgan tendensiyadir.

Hozirgi yoshlar - mamlakat kelajagi, yosh avlod tarbiyasi esa davlat oldida turgan va mamlakatimiz kelajagi qay darajada bog'liq. Haqiqiy qadriyatlar jamiyatda birinchi o'ringa chiqishi uchun barcha mavjud resurslardan foydalanish kerak. Yoshlar ko'p asrlik urf-odatlarini bilishi va qadrlashi, keksa avlodni hurmat qilishi, qarindoshlari va do'stlarini sevishi va ularga g'amxo'rlik qilishi kerak.

So'nggi yillarda biz vatandoshlarimizning, ayniqsa yoshlarning ma'naviy-ruhiy salomatligiga zararli bo'lgan turli omillarning ta'sirini ko'rdik. Bu internet, reklamalarda axloqiy me'yorlar va taqiqlarga rioya qilmaslik, ommaviy axborot vositalari, bu reklamani manipulyativ ta'siri, ayniqsa televideniye, shu jumladan o'yinlar, giyohvand moddalar, shu jumladan spirtli ichimliklar, gedonistik loyihalarni joriy qilinishi va boshqalar jiddiy ma'naviy-axloqiy muammolarni yuzaga keltirmoqda. Shu biosdan ham yoshlarda jamiyatni buzadigan salbiy ma'lumotlarning hujumiga qarshi tura oladigan sog'lom immunitetni shakllantirish juda muhim. Bunday immunitetni faqat ma'naviy-axloqiy qarashlar asosida tarbiyalash orqali rivojlantirish mumkin. Zamonaviy dunyoda faqat umuminsoniy qadriyatlar to'siq bo'lishi mumkin. Salbiy

ma'lumotlarning zararli ta'sirini oldini olishda biz hozirgi zamon yoshlari o'tgan avlodlarga qaraganda farq qiladigan muhim omilni hisobga olishimiz kerak. Butun dunyo o'zgaranda, ma'lum bir mamlakatdagi qarashlar o'zgaraydi.

Ma'naviy-axloqiy qadriyatlar odamda sharaf, qadr-qimmat, vijdon, Vatanga muhabbat, bag'rikenglik tushunchalarini shakllantiradi, bu bizning ko'p konfessiyali va ko'p millatli mamlakatimizda juda muhimdir. Tegishli ta'limning yo'qligi giyohvandlik, jinoyat, ekstremizm, murosasizlik, millatlararo nizolar kabi hodisalarga olib keladi. Haqiqiy ma'naviy bilimning yo'qligi va din masalalarida jaholat ekstremizmga olib keladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashimiz mumkinki, jamoatchilik munosabatlarining sub'ekti sifatida inson ijtimoiy tajribani o'zlashtirib boradi, uning faol ishtirokisiz ijtimoiylashuvni tasavvur etib bo'lmaydi. Xususan yoshlar ma'naviy ahloqiy va ijtimoiylashuvda ajdodlardan qolgan meros va qadriyatlarni vorisiylik printsiplari orqali mustahkamlay olishi bilan ham milliylikni saqlab qoluvchi kuchdir. Yoshlarning mamlakatimizdagi ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy islohotlarni

amalga oshirish jarayonlariga jalb etilishi, yoshlarda shubhasiz ravishda mustahkam fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi. Jamiyatning yangi ijtimoiy munosabatlarga o'tishi ko'p jihatdan yoshlar harakatining qanday va qay darajada qo'llab-quvvatlanishiga bog'liq. Zero, faqat ma'naviy sog'lom va ijtimoiy jihatdan munosib avlodgina O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy, ilmiy-texnikaviy rivojlanishining uzluksiz jarayonini ta'minlashi mumkin.

Odamlar ma'naviy makonni o'z qo'llari bilan yaratidilar, unga oila, kasbiy faoliyat, sevimli mashg'ulotlar, madaniyat, siyosat va boshqalar orqali ta'sir qiladi. Inson ta'siri natijasida uning ma'naviy maydoni o'zgaradi va ijtimoiy makon o'zgaradi, tuzilishi, mazmuni, konfiguratsiyasi, bir vaqtning o'zida barcha yo'nalishlarda ochilish qobiliyatini o'zgartiradi. ma'naviy makonda o'zbek jamiyati hayotining barcha sohalari shakllanadi va o'zgaradi, bu Yangi O'zbekistonning ma'naviy qiyofasi yaqqol aks etadigan ma'naviy taraqqiyotga munosib hissa qo'shadi.

Zero ma'naviy olam - insoniyatning axloqiy go'zallik olami. Uni asrab avaylash va yuksaltirish-insoniyatni asrab avaylash, uni har qanday dahshatli buhronlardan saqlay olish kafolatidir.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz-Toshkent: O'zbekiston, 2017. –B. 493
2. Кант Иммануел. Основы менафики нравенности. (С ретензией на книгу И. Шульса. 1783) // Сочинения в шести томах. - М.: "Мысл". - Т. 4. - С. 211-310. - 544 с
3. Гегел Г.В.Ф. Работы разных лит. Т. 1. - М., 1970.
4. Баллестрем К.Г. "Власть и морал" (основная проблема политической этики) // Философские науки. -1991. - № 8. – С. 84.
5. Казмин А. К. Философские проблемиконцепсииэволютсии человека // Вестник РФО. -2004. - № 3. - С. 104–105.
6. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / под ред. В.С. Степина, А. А. Гусейнова и др. - М.: Мысл, 2010. – С. 585.

UDK: 316.752

Shaxnoz ANDAYEVA,

Tehnologiya, menejment, kommunikatsiya instituti "Tillar va ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrasini mudiri
E-mail: shahnoza7448@gmail.com

Tarix fanlari doktori DSc, dotsent D.Abdullayev taqrizi asosida

YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTONDA TALABALARDA MILLIY QADRIYATLAR TARIXINI O‘RGATISH METODIKASINING MEKANIZMLARI

Аннотация

Ushbu maqolada talabalarda milliy qadriyatlar tarixini o‘rgatishning dolzarbligi, yangilanayotgan O‘zbekiston sharoitida mazkur jarayonning pedagogik va metodik asoslari, shuningdek, ta‘lim tizimida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan samarali mexanizmlar tahlil qilinadi. Maqolada milliy o‘zlikni anglash, tarixiy xotira va madaniy merosga hurmatni shakllantirishda milliy qadriyatlarga oid bilimlarni tizimli o‘rgatishning o‘rni ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Milliy qadriyatlar, tarixiy ong, metodika, talaba, yangilanayotgan O‘zbekiston, ta‘lim, tarbiya.

MECHANISMS OF METHODOLOGY FOR TEACHING THE HISTORY OF NATIONAL VALUES TO STUDENTS IN RENEWING UZBEKISTAN

Annotation

This article analyzes the relevance of teaching the history of national values to students, the pedagogical and methodological foundations of this process in the conditions of renewing Uzbekistan, as well as effective mechanisms that can be used in the education system. The article reveals the role of systematic teaching of knowledge about national values in the formation of national identity, historical memory and respect for cultural heritage.

Key words: National values, historical consciousness, methodology, student, renewing Uzbekistan, education, upbringing.

МЕТОДИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ УЧАЩИМСЯ В ОБНОВЛЯЮЩЕМСЯ УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В статье анализируется актуальность обучения студентов истории национальных ценностей, педагогические и методические основы этого процесса в условиях модернизирующегося Узбекистана, а также эффективные механизмы, которые могут быть использованы в системе образования. В статье раскрывается роль систематического обучения знаниям о национальных ценностях в формировании понимания национальной идентичности, исторической памяти, уважения к культурному наследию.

Ключевые слова: Национальные ценности, историческое сознание, методология, студент, обновляющийся Узбекистан, образование, воспитание.

Kirish. Hozirgi kunda O‘zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida jamiyatning barcha sohalarida chuqur islohotlar olib borilmoqda. Jumladan, ta‘lim tizimi ham zamon talablari asosida tubdan yangilanmoqda. Shunday sharoitda, yoshlarda milliy qadriyatlar va ularning tarixiy ildizlari haqida bilim berish, ularda vatanparvarlik, tarixiy xotira, ajdodlarga hurmat tuyg‘usini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Talabalar – jamiyatning intellektual va ijtimoiy tayanchi bo‘lgan qatlam sifatida, ularga milliy qadriyatlar tarixini chuqur o‘rgatish, bu bilimlarni ongli ravishda anglash va qadrlashga o‘rgatish zamonaviy pedagogik yondashuvlarni talab qiladi. Shu bois, barqaror taraqqiyot maqsadlariga erishish, davlatlararo o‘zaro iqtisodiy, ijtimoiy hamkorlikni kengaytirish, dunyoda tinchlikni saqlash uchun yoshlarning intellektual salohiyatini oshirishning takomillashgan metodologik yondashuvlarini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Oliygo‘h tolibi ilimlarining milliy qadriyatlar asosida rivojlantirish metodlari milliy qadriyatlar tarixini rivojlanishi holatlarining a‘lo darajadagi kechishini belgilab beradigan, o‘quv jarayonlarini ko‘nikma va malakalari yuqori bulgan o‘qituvchilar, zamon talablariga javob beradigan o‘quv xujjatlar va adabiyotlar bilan tuldrib borish, ta‘lim- tarbiya, ilm-fan va amaliyot o‘rtasida foydali aloqalarni o‘rnatish maqsadga muvofiqdir.

Oliygo‘h talabalarining qonunbuzarliklari va jinoyatchiligini bartaraf etishda oilaning rolini oshirish va shu maqsadda oila institutining ta‘lim va tarbiya tashkilotlari bilan o‘zaro uzviy aloqalarini mustahkamlash, ularning foydali munosabatlarini ta‘minlashga alohida e‘tibor berish kerak. Buning uchun avvalo, respublikamizda jinoyatchilik va qonunbuzarlikka moyil yoki uni amalga oshirgan voyaga yetmaganlar (delikvent xulqli), tarbiyasi og‘ir, balog‘at yoshidagi (adektiv xulqli)lar bilan shug‘ullanish, ularni qayta tarbiyalash mexanizmini samarali tashkil etish kerak.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Talabalarni yuksak ma‘naviy ahloqiy ruhda tarbiyalash, ularda ma‘naviy jasorat tuyg‘ularini rivojlantirish turli savodxonligini-ma‘naviy tahdidlardan himoya qilishning muhim omilidir. Xozirgi g‘laballashuv sharoitida fuqarolarning keng qatlami ya‘ni ayniqsa yoshlarimizda milliylikka sodiqlik, vatanparvarlik tuyg‘usini, yuksak ma‘naviy – ahloqiy qarashlarni tarbiyalashning, ularda ma‘naviy-savodxonligini immunitetni rivojlantirishning dolzarbligi yanada oshmoqda. Chunki jahonda axbarot xurji, ommaviy madaniyat niqobi ostida ma‘naviy-savodxonligini tahdidlar tobora kuchaymoqda. Shunday ekan mamlakatimizda yoshlarga qaratilgan shunday ma‘naviy xurjlaridan asrab avaylash uchun ham yoshlarning fuqarolik bilimlarini oshirish davr taqozosidir.

Dunyoda shunday ma‘naviy tahdidlar xavfi ortib borayotgan bir vaqtda mustaqil va sog‘lom fikirlaydigan,

ajdodlarga yuksak hurmat ruhida ularga munosib bo'lishga intiladigan avlodni tarbiyalash respublikamizda davlat siyosati darajasiga olib chiqilgan ekan, bu jarayonda faol ishtirok etish har bir fuqaroning muqaddas burchidir.

Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda eng muhim omillardan yana biri – tarixiy xotira – ajdodlarga yuksak hurmat va ehtirom ifodasi bo'lib, o'tganlar xotirasini yodda saqlagan holda, e'zozlab yashash demakdir. O'zbekistonda keyingi besh yillikda amalga oshiriladigan isloxlarning zarur siyosiy, ijtimoiy, iktisodiy va ma'naviy asoslarini yaratib berishga karatilgan Yangi O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan tarakkiyot strategiyasini 73-maqsadida "Buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o'rganish va keng targ'ib etish"deb alohida takidlangan Yoshlarimiz shunday an'ana ruhida tarbiyalash, Vatanimiz tarixi bilan qurollantirish ma'naviyat va milliy mafkurani rivojlantirish sohasidagi kechiktirib bo'lmaz vazifa ekanligi barchamizga birdek ayon.

Xozirgi kunda yoshlarimizning mustaqil fikrlashi, ma'naviy olami, ijtimoiy faolligi o'sib borayotgani barcha yutuqlar poydevoriga, kuch-qudrat manbaiga aylanganligini, ayniqsa yurtimizda amalga oshirilayotgan ulkan bunyodkorlik ishlari, erishilayotgan yutuqlarning negizida inson omili hal qiluvchi rol o'ynayotganini kuzatish mumkin. Ma'naviy meros, milliy qadriyatlarining tiklanishi, sog'lom avlodni har tomonlama yetuk, ma'nan yuksak, komil inson qilib tarbiyalash davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Asrlar davomida shakllanib kelayotgan milliy davlatchilik asoslari milliy o'zlikni anglash tamoyili bilan tobora mustahkamlanmoqda. Milliy-ma'naviy yangilanish, qadriyatlar qayta tiklanishi, iqtisodiy yuksalish taraqqiyot omiliga aylandi. Yoshlarning hozirgi kundalik turmushda turli xavfli vaziyatlar va tahdidlarda el-yurt, vatan manfaatlarini uchun ixtiyoriy, ongli ravishda o'z hayotini xavf ostiga qo'yib bo'lsada, halokatni olish uchun o'zni safarbar etish jasorat tushunchasining mazmunini ifodalaydi. Ma'naviy jasorat moddiy yoki ma'naviy manfaatdorlik evaziga amalga oshirilmaydi balki u insonning, balki u insonning, o'z hayotini maqsad va orzu-umidlarini xalq va jamiyat uchun bag'ishlab, amalga oshirgan ezgu faoliyatini ham ifodalaydi. Ma'naviy jasorat ba'zi insonlar va alohida shaxslarning dunyoqarashigina emas, balki har bir fuqaro, jumladan yosh avlod uchun ham kerakli bo'lgan ma'naviy fazilatdir. Hozirgi murakkab tahlil sharoitida yosh avlod tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilayotganligi yoshlar uchun yaratib berilayotgan imkoniyatlardan unumli foydalanish kerak, zero kelajak yoshlar qo'lida ekanligini hech qachon unutmasliklari, bizgacha asrab avaylab yetib kelgan milliy, ma'naviy me'roslarimizni bizdan keyingi avlodlarga yetkazishlari lozimligini yana bir bor unutmaslik kerak.

Shu asnoda tolibi ilimlarning ijodiy qobiliyatlarini oshirish jarayonini amalga oshirishda o'zining samaradorligini asoslagan ratsional metodik usullarni o'rganib chiqish natijasida oliy ta'limni insoniyatshirish negizida qaraladigan uslublar ijodiy imkoniyatlarni ko'tarish jarayonida umumbashariy va milliy qadriyatlardan foydalanishni anglatadi. Qadriyatlarimizni asl mazmun-mohiyati oliy ta'lim muassasalarida tolibi ilimlarning ijodiy qobiliyat va imkoniyatlarini oshirish bo'lib, u umumbashariy qadriyatlarga tayanuvchi ma'naviyati yuqori bo'lgan odamni tarbiyalashga yo'naltirilgan

Qadriyatlarga tayanish muallim va talaba yoshdarning nafaqat suhbat doirasida, balki hamkorlik aloqalarida ham uchraydi va bunda shaxsning ta'limi va tarbiyasi komillikka erishishdagi ustuvor bo'lgan pedagogik qadriyatlarining aksiologik qarashlarini tadbiq etish tajribada, kundalik ijtimoiy hayotda namoyon bo'ladi. Masalan: burch hissi, mas'uliyat, mehnatsevarlik kabi qadriyatlarining ustunligi o'qituvchilar va talabalar jamoasiga hamkorlikdagi ishlariga yordam beradi. Tahsil oluvchilarning kasbiy qobiliyatlari va kasbiy-

texnologik kompetentlikni oshirishga qaratilgan tajriba sinov ishlaridan foydalanish to'g'ri yo'ldir.

O'zbekiston Respublikasining O'RQ-406-sonli 2016 yil 14 sentabrdagi "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-sonli 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni[6], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-sonli 2022 yil 28 yanvardagi 2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi[12], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5847-son 2019 yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi"da talabalarning fuqarolik-savodxonligini rivojlantirishga oid quyidagi vazifalar mavjud:

Tolibi ilimlar tanqidiy fikrlash, materiallarni emin-yerkin qidirish va tahlil qila bilish qobiliyatlarini shakllantirish;

Oliyoghlarda ma'naviy muhitni oshirish, kelajak avlodni milliy ananalarimizga hurmat, odamiylik va ulug'vor ma'naviy g'oyalarga ta'sirida vatanparvar qilib voyaga yetkazish, kelajak avlodga yot g'oyalarga qarshi immunitetni oshirish borasidagi harakatlarni yanada kengaytirish..

Tahlil va natijalar. Globallashuv asri deb atalayotgan bugungi kunda yoshlarni tajovuzkor g'oyalardan asrab qolishda ta'lim va tarbiya omili muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, azaldan ezgu maqsadlar yo'lida amalga oshirilayotgan tarbiya doimo o'zining ijobiy natijalarini ko'rsatib kelgan. Respublikamizda bugungi kunda maktabgacha ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilishga alohida e'tibor qaratilib, farzandlarimizning jahon andozalari darajasida zamonaviy bilim, kasb-hunarlarini egallashi, ma'nan-axloqan, jismonan yetuk insonlar bo'lib ulg'ayishi, yosh avlod qalbida Vatanga sadoqat, fidoyilik tuyg'ularini yuksaltirish borasida O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega bolalarni tarbiyalash" ustuvor vazifa etib belgilangan. Mana shu ustuvor vazifalarni amalga oshirishda mamlakatimizda maktabgacha ta'limni yanada rivojlantirish, uning samarali faoliyat ko'rsatishini ta'minlashga qaratilgan muhim meyoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilind. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, «Insoniyat yaratgan bebaho madaniyat durdonalari eng avvalo har qaysi millatning folklor san'atida mujassam topgani hammamizga yaxshi ma'lum. . Folklor san'ati, ta'bir joiz bo'lsa, bu – insoniyatning bolalik qo'shig'idir».

Mamlakatimizda ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini takomillashtirishga hamma vaqt ustuvor yo'nalish sifatida e'tibor qaratib kelinmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5040-son 2021 yil 26 martdagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida "El-yurt taqdiriga loqaydlik, mahalliychilik, urug'-aymoqchilik, korrupsiya, oilaviy qadriyatlarga bepisandlik va yoshlar tarbiyasiga mas'uliyatsizlik kabi illatlarga barham berishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish; aholining Internet jahon axborot tarmog'idan foydalanish madaniyatini oshirish, fuqarolik va axborot xurujlariga qarshi savodxonligini immunitetini kuchaytirish; madaniyat, adabiyot, kino, teatr, musiqa va san'atning barcha turlari, noshirlik-matbaa mahsulotlari, ommaviy axborot vositalarida ma'naviy-axloqiy mezonlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlarining ustuvorligiga erishish; geosiyosiy va savodxonligini jarayonlarni muntazam o'rganish, terrorizm, ekstremizm, aqidaparastlik, odam savdosi, narkobiznes va

boshqa xatarli tahdidlarga qarshi samarali fuqarolik kurash olib borish hamda bu borada xalqaro hamkorlik aloqalarini rivojlantirish" ma'naviy sohani tubdan rivojlantirishning muhim tomonlari etib belgilandi.

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning 2018 yil 28 dekabrda parlamentimizga yo'llagan murojaatnomasida, "Oldimizga qo'ygan ulkan vazifalarni amalga oshirishda biz uchun kuch-qudrat manbai bo'ladigan milliy g'oyani rivojlantirishimiz zarur". Oliy Majlisga murojaat qilish jarayonida bu fikrlar bejizga ta'kidlanmadi, albatta. Chunki hozirgi kunda dunyo sivilizatsiyasida fuqarolik tahdidlar va savodxonligini hurujlar kuchayib borayotgan davrda mamlakatimiz yoshlarini turli xavf-xatarlardan asrab qolishda aynan milliy g'oyaning rivojlantirilishi, yovuz g'oyalarga qarshi yoshlarda savodxonligini immunitetini shakllantirilishi zarur.

Mamlakatimizni Birinchi Prezidenti Islom Karimov ta'kidlab o'tganidek, "Bu olamda, tabiatda, jamiyatda, ochiqlik bo'lmaydi. Ochiqlik hosil bo'ldimi, shubha yo'kki, albatta uning joyini kimdir to'ldirishga intiladi. Talabalarning milliy qadriyatlar tarixini rivojlantirish uchun mafkuraviy profilaktika ishlarini to'g'ri olib borish lozim. mafkuraviy targ'ibot-tashviqot ishlari-ijtimoiy institutlar torqali tadbir qilinayotgan turli xil ko'rinishdagi fuqarolik, tarbiyaviy, ma'naviy, savodxonligini asosini tashkil etib, bu asosiy jarayon hozirgi davrning fuqarolik tarbiya jarayonini qamrab oladi.

Mafkuraviy profilaktika amalga oshirishda xilma xil usullar va vositalardan foydalanishning ahamiyati katta. Yoshlarni mafkuraviy xurujlardan saqlab qolishga xizmat qiladigan profilaktika ishlarini turli xil sur'atlarda hamda bosqichma bosqich amalga oshirish zarur.

Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida profilaktik ishlar doimiy tarzda va sabitqadamlik bilan amalga oshirilsa, bo'lajak o'qituvchilarda ham mafkuraviy-g'oyaviy kompetentlik, ham ma'naviy-ma'rifiy ishlar targ'ibotchisiga xos malakalar uyg'un rivojlanishiga erishiladi.

Yurtimizda ijtimoiy-ma'naviy muxitni yaxshilash yoshlarni g'oyaviy tajovuz va mafkuraviy xurujlardan asrab-qolish masalasi jamiyat oldida turgan asosiy vazifalardan ekanligini qayd etish barobarida Prezidentimiz Sh.Mirziyoev quyidagi fikrlarni ham ta'kidlab o'tgan: "Shu ma'noda, bugungi kunda yurtimizda taboro keng tarqalib borayotgan

"O'z bolangni o'zing asra" degan da'vat faqat quruq ishlar bo'lib qolmasdan, har bir ota-ona, har bir fuqaroning qalbiga, yuragiga chuqur kirib borishi, amaliy harakatga aylanishi zarur".

Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoev AQShning Nyuyork shahridagi BMTning 72 sessiyasidagi nutqida yoshlar huquqlari to'g'risidagi BMT konvensiyasini qabul qilishni taklif qildi. Prezidentimiz bunga asos qilib, yoshlarning soni ikki milliarddan ortib qolgani, xalqaro terrorizm va eskremizm shiddat bilan o'sib borayotgan bir paytda yoshlarga himoya zarurligini muhim omillar sifatida keltirib o'tdi.

Shuningdek, yoshlar huquqlarini bir me'yorda belgilash va uni himoya qilish globallashuv va axborot texnologiya rivojlanish davrining muhim sharti ekanligi ham alohida ta'kidlab o'tildi: "Shuningdek, ushbu konvensiyani imzolagan a'zo davlatlar mamlakat ijtimoiy siyosatida yoshlar masalasini muhim yo'nalish sifatida ko'rib, zimmasidagi katta mas'uliyatni ado etishi kerak. O'zbekistonda yoshlar siyosatini yangi bosqichga olib chiqish maqsadida "O'zbekiston Yoshlar Ittifoqi" tashkilotini tuzish taklifini ma'qulladi va ularga katta imtiyoz berilishi uchun tashabbus bildirdi, bir guruh yosh iqtidorlarni davlat mukofotlari bilan taqdirladi, bir nechta serg'ayrat yoshlarni yuqori davlat organlarida ish faoliyatini boshlash uchun sharoit yaratib berdi".

Xulosa va takliflar. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarda aytilgan vazifalardan xulosa qilingan holda ta'lim oluvchilarning milliy qadriyatlar tarixini rivojlantirish huquqiy dunyoqarashning zaruriy sharti degan fikrga kelindi. Mazkur fikrni asoslash uchun eng avvalo, huquqiy bilim, ong va huquqiy madaniyat tushunchalariga to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq. Talabalarga milliy qadriyatlar tarixini o'rgatish – ularning shaxsiy va ijtimoiy kamolotida, vatanparvarlik, fuqarolik pozitsiyasi, tarixiy ongini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Yangilanayotgan O'zbekiston sharoitida bu jarayonga yangi metodik yondashuvlar, innovatsion vositalar va faol ta'lim texnologiyalarini joriy etish orqali yanada yuqori natijalarga erishish mumkin. Mazkur metodik mexanizmlar asosida shakllangan o'quv jarayoni yoshlarda o'zlikni anglash, milliy g'urur, tarixiy xotira va fuqarolik mas'uliyatini mustahkamlaydi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – B. 56.
2. Abdurahmonov A. Qadriyat – ma'naviy merosdir // «Ma'rifat gulshani» g. – 12 (77) 2007y. – 7-bet
3. Asqar Zununov. Pedagogika nazariyasi T.: «Aloqachi» 2001 y. 163 bet.
4. Asqar Zununov. Ulfat Maxkamov Didaktika (Ta'lim nazariyasi) Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma. T.: «Sharq» nashriyot - matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. T.: 2006 y. 125 bet
5. Barkamol avlod – Ozbekiston taraqqiyotining poydevori. Tosh. 1998, 7-bet 6. Zaripov M.Z. Ma'naviy qadriyatlar va milliy o'zlikni anglashning rivojlanishi «Pedagogik ta'lim», -T.: 2000. - №2. -6-9 betlar.
6. Yo'ldoshev J.G'. Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. T:«O'qituvchi», 2004, - 95 bet.

Amirxon ATANAZAROV,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi
E-mail: amirxonatanazarov06@gmail.com

O'zDJTSU dotsenti, PhD S.Qodirov taqrizi asosida

TALABA DZYUDUCHILARNING TEXNIK-TAKTIK HARAKATLARINI RIVOJLANTIRISHDA KUCH SIFATLARINI TAKOMILASHTIRISH VA ASOSLASH

Аннотация

Talaba dzyudochilar trinirofka paytida og'ir atletika maxsus mashqlarini qanday tartibda bajarish ketmaket bajarilishlarini maxsus mashqlarni trinirofka oxirida o'z ustida o'qtuvchi trener og'ir atletika maxsus mashqlarini sportchiga qanday qilib bajarish va ketmaketligini tartib bilan bajarib natijaga erishish kerak ekanligini talaba dzyudochilar bilib olishadi. Talaba dzyudochilarni og'ir atletika maxsus mashqlari bilan trinirofka qilgan paytda mashg'ulot jarayoni qanday tashkil qilish bo'yicha boshqa olimlarning metodikalarni bilishlari, Talaba dzyudochilar og'ir atletika sport turlariga qiziqishi, dzyudochilar og'ir atletika toshlaridan dzyudo sport turida qanday qilib ishlash kerak ekanligini bilib olishlari kerak bo'ladi.

Kalit so'zlar: Og'ir atletika maxsus mashqlari, talaba dzyudochilar, portlovchi-kuch, qo'l va oyoq mushaklari, dzyudo usullari, kompleks mashqlar.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ И ЗАМЕЩЕНИЕ СИЛОВЫХ КАЧЕСТВ В РАЗВИТИИ ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКИХ ДВИЖЕНИЙ СТУДЕНТОВ-ДЗЮДОИСТОВ

Аннотация

Студенты-дзюдоисты будут учиться выполнять специальные упражнения по поднятию тяжестей во время тренировок, выполнять их последовательно и добиваться результатов, обучая спортсменов специальным упражнениям под руководством тренера в конце тренировки. При обучении занимающихся дзюдо специальным упражнениям по тяжелой атлетике другим ученым необходимо знать методы организации тренировочного процесса, занимающимся дзюдо необходимо проявлять интерес к тяжелой атлетике, а занимающимся дзюдо необходимо научиться работать с тяжелоатлетическими камнями в дзюдо.

Ключевые слова: Специальные упражнения по тяжелой атлетике, студенты-дзюдоисты, взрывная сила, мышцы рук и ног, техника дзюдо, комплексные упражнения.

IMPROVEMENT AND SUBSTITUTION OF STRENGTH QUALITIES IN THE DEVELOPMENT OF TECHNICAL AND TACTICAL MOVEMENT OF STUDENT JUDO PLAYERS

Annotation

Student judo players will learn how to perform special weightlifting exercises during training, how to perform them sequentially, how to perform special exercises on themselves, how to perform special weightlifting exercises on the athlete and how to achieve results by performing them sequentially. When training student judo players with special weightlifting exercises, they will need to know the methodologies of other scientists on how to organize the training process, student judo players will be interested in weightlifting sports, and judo players will need to learn how to work with weightlifting stones in judo.

Key words: Special weightlifting exercises, student judoists, explosive strength, arm and leg muscles, judo techniques, complex exercises.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi yoshlar siyosati va sport vazirligi tasarrufidagi Oliy talim muassasalarida talim olayotgan talabalarga dzyudo sport turi bilan shug'ulanib hamda musoboqlarga qatnashib kelayotgan talaba dzyudochilarga og'ir atletika maxsus mashqlarini dzyudochilarga musoboqa oldi tayorgarliklarini oshirishda qanday sezlarli o'zgarish qilishi hamda dzyudochilarni kuch-ehdamkorliklarini va jismoniy tayyorgarligi, va funksional holatlari, sog'ligi, hamda dzyudo sportida og'ir atletika maxsus mashqlarini ketmaketligidan habardor ekanligini so'rovnoma asosida bilib oldik. Talaba dzyudochilar og'ir atletika maxsus mashqlarini ishlaganlaridan keyin o'zlarida sezlarli darajada o'zgarishlar bo'lganini bilishadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sport tayyorgarligining zamonaviy tizimiga xos bo'lgan tendensiyalar (mashg'ulotlarni intensivlashtirish, yutuqlar darajasini oshirish, yosharish va erta sport ixtisoslashuvi, ish qobiliyatining genetik belgilarini hisobga olish) talaba dzyudochilarni mashg'ulotlariga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi (D.D.Safarova, A.R.Taymuradov, A.N.Ilov, A.Yu.Bagdasarov, N.A.Tastanov. O.J.Dadabaev I.B.Aliev Sh.A.Arslonov. A.J.Tangriev,) Maskur muammoni hal qilinishiga jahon olimlaridan (V.V. Shiyani, M.N. Shepetyuk, Yu.V. Verxoshanskiy, N.D. Graevskaya, L.Shaxlina, A.Karelin,

Tadqiqot metodologiyasi. Talaba dzyudochilarning darajasi doimiy ravishda oshib bormoqda va bir qator sport turlari bo'yicha o'sish darajasi boshqa yakkakurash sport turlaridan

daraja jihatidan ham yuqoridir. Biroq, Tajriba boshida, talaba dzyudochilarning o'quv-mashg'ulot va musoboqa davrini tahlil qilish natijasida shu ma'lum bo'ldiki, 60-66 kg vazn toifasidagi talaba dzyudochilar tomonidan ko'p foydalanilgan usullarni 15 soniya davomida tashlashlarini namoyon qilish maqsadida ushbu usullar quyida keltirib o'tilgan.

Tahlil va natijalar. Seoi-nage - Yengi va yoqasidan ushlab yelkadan oshirib tashlash;

O-goshi - Yengi va qo'l ostidan quchoqlab beldan oshirib tashlash;

Ura-nage - Yengi va yoqasidan ushlab ikki oyoqlarini orqa tomondan ko'tarib tashlash;

Seoi-otoshi - Yengi va yoqasidan ushlab ikki oyoq orasiga o'tirib yelkadan oshirib tashlash;

Tai-otoshi - Yengi va yoqasidan ushlab ikki oyoqlarini raqib oyoqlari oldi tomonga zo'zib oyoq ustidan oshirib tashlash;

Uchi-mata - Yengi va yoqasidan ushlab ikki oyoqlari orasidan oyoq bilan ko'tarib tashlash;

O-soto-otoshi - Yengi va yoqasidan ushlab oyoqlari orqasidan to'sip tashlash.

Yuqorida keltirib o'tilgan usullar talaba dzyudochilarning o'quv-mashg'ulot va musoboqa davrida talaba dzyudochilar tomonidan eng ko'p foydalanilgan usullar bo'lganligi sababli, tadqiqot boshida talaba dzyudochilarni portlovchi kuchi holatani aniqlash uchun biz aynan shu usullardan foydalanamiz.

Quyidagi jadvalda tajriba boshida talaba dzyudochilarning natijalar bayon qilingan.

1-Jadval

Tadqiqot boshida tajriba guruhi va nazorat guruhidagi talaba dzyudochilarning maxsus usullarning tahlili (n=28)

№	Usullar 15 soniya	TG (n=14)			NG (n=14)		
		\bar{X}	σ	V%	\bar{X}	σ	V%
1.	(Seoi-nage)	7,64	1,08	14,15	8,00	1,04	12,97
2.	(O-goshi)	8,07	1,21	14,95	8,71	1,20	13,82
3.	(Ura-nage)	5,07	0,83	16,34	5,64	0,84	14,92
4.	(Seoi-otoshi)	4,79	0,70	14,61	5,29	0,73	13,74
5.	(Tai-otoshi)	7,00	0,88	12,53	7,36	0,84	11,44
6.	(Uchi-mata)	6,07	0,73	12,02	6,50	0,94	14,47
7.	(O-soto-otoshi)	6,50	0,76	11,69	7,07	1,07	15,15

Jadvalda keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra tajriba guruhida: mashg'ulot jarayonlarida barcha (seoi-nage), (O-goshi), (Ura-nage), (Seoi-otoshi), (Tai-otoshi), (Uchi-mata), (O-soto-otoshi)

usulini bajarish soni bo'yicha o'lgan kattaliklarning o'rta qimati korsatib o'tilgan.

2-jadval

Og'ir-atletika maxsus mashqlari orqali talaba dzyudochilarning "qo'l" mushaklarining portlovchi-kuch sifatlarini oshiruvchi kompleks mashqlar dasturi

Mashqlar	vazifa	kg	vazifa	kg	vazifa	kg	Jami
1.	Shtangani ko'tarib ikkala qo'llar pastga cho'zilgan xolatdan tez bo'yin ostiga tortish.	$\frac{20 \text{ kg}}{15 \times 1}$	300	$\frac{25 \text{ kg}}{10 \times 2}$	500	$\frac{30 \text{ kg}}{10 \times 2}$	1.400
2.	Toshni ikkala qo'l bilan ushlab chapga-o'ngga ketmaketlikda otish.	$\frac{10 \text{ kg}}{12 \times 2}$	240	$\frac{15 \text{ kg}}{10 \times 2}$	300	$\frac{20 \text{ kg}}{5 \times 2}$	740
3.	Toshni blag kuchiga ishlash.	$\frac{6 \text{ kg}}{12 \times 1}$	72	$\frac{8 \text{ kg}}{10 \times 2}$	160	$\frac{20 \text{ kg}}{10 \times 2}$	632
4.	Shtangani ko'krakdan bosh to'g'risiga otish.	$\frac{20 \text{ kg}}{20 \times 1}$	400	$\frac{25 \text{ kg}}{12 \times 2}$	600	$\frac{30 \text{ kg}}{10 \times 1}$	1.300
5.	Shtangani bir uchini yerga tirab keyingi tarafini pastdan tepaga ko'tarish.	$\frac{25 \text{ kg}}{12 \times 1}$	300	$\frac{30 \text{ kg}}{10 \times 2}$	600	$\frac{40 \text{ kg}}{8 \times 2}$	1.540
6.	Shtangani ikkita qo'l bilan ushlab (chalqancha), aylantirish.	$\frac{20 \text{ kg}}{12 \times 1}$	240	$\frac{25 \text{ kg}}{10 \times 2}$	500	$\frac{30 \text{ kg}}{10 \times 2}$	1.300

1. Qo'llar pastga cho'zilgan xolatdan shtangani bo'yin ostiga tortish. Ushbu berilgan mashqda talaba dzyudochilar 20 kg 15x1 300 kg ko'tariladi, ikkinchi urinishda 25 kg 10x2 500 kg ko'tariladi, uchinchi urinishda 30 kg 10x2 600 kg ko'tarildi, jami urinishlar bo'yicha 1.400 t,kg ko'tarildi.

2. Toshni ikkala qo'l bilan ushlab chapga-o'ngga ketmaketlikda otish. Ushbu berilgan mashqda talaba dzyudochilar 10 kg 12x2 240 kg ko'tariladi, ikkinchi urinishda 15 kg 10x2 300 kg ko'tariladi, uchinchi urinishda 20 kg 10x2 200 kg ko'tariladi, jami urinishlar bo'yicha 740 kg ko'tarildi.

3. Toshni blag kuchiga ishlash. Ushbu berilgan mashqda talaba dzyudochilar 6 kg 12x1 72 kg ko'tariladi, ikkinchi urinishda 8 kg 10x2 160 kg ko'tariladi, uchinchi urinishda 20 kg 10x2 400 kg ko'tariladi, jami urinishlar bo'yicha 632 kg ko'tarildi.

4. Shtangani ko'krakdan bosh to'g'risiga otish. Ushbu berilgan mashqda talaba dzyudochilar 1-urinishda 20 kg 20x1 400 kg ko'tariladi, 2-urinishda 25 kg 12x2 600 kg ko'tariladi, 3-urinishda 30 kg 10x1 300 kg ko'tariladi, barcha urinishlar bo'yicha 740 kg ko'tarildi.

3-jadval

Og'ir-atletika maxsus mashqlari orqali talaba dzyudochilarning "oyoq" mushaklarining portlovchi-kuch sifatlarini oshiruvchi qo'mpleks mashqlar dasturi

Mashqlar	vazifa	kg	vazifa	kg	vazifa	kg	Jami
1.	Stulga o'tirgan xolatdan shtangani bosh orqasiga qo'yib o'midan turib tepaga sakrash.	$\frac{20 \text{ kg}}{12 \times 1}$	240	$\frac{25 \text{ kg}}{10 \times 1}$	250	$\frac{30 \text{ kg}, 20 \text{ kg}}{8 \times 2, 12 \times 1}$	1.200
2.	Gantel bilan o'ng va chap oyoqqa ketma-ketlikda yarim o'tirgan xoldan balantga sakrash.	$\frac{5 \text{ kg}}{12 \times 2}$	240	$\frac{10 \text{ kg}}{10 \times 2}$	200	$\frac{15 \text{ kg}, 5 \text{ kg}}{8 \times 2, 15 \times 1}$	1.060
3.	Yelkada shtanga bilan tik turgan holatda balantlikga sakrash.	$\frac{10 \text{ kg}}{10 \times 1}$	100	$\frac{15 \text{ kg}}{10 \times 2}$	300	$\frac{20 \text{ kg}}{12 \times 2}$	880
4.	Tosh bilan uzunlikga sakrash.	$\frac{5 \text{ kg}}{10 \times 2}$	100	$\frac{10 \text{ kg}}{10 \times 2}$	300	$\frac{15 \text{ kg}, 5 \text{ kg}}{8 \times 2, 10 \times 1}$	920
Oyoqda ko'tarilgan og'irlik xajmi							4.060

Stulga o'tirgan xolatdan shtangani bosh orqasiga qo'yib o'midan turib tepaga sakrash. Ushbu berilgan mashqda talaba dzyudochilar 1-urinishda 20 kg 12x1 240 kg ko'tariladi, 2-urinishda 25 kg 10x1 250 kg ko'tariladi, 3-urinishda 30 kg 8x2 4-urinishda 20 kg 12x1 600 kg ko'tariladi, barcha urinishlar bo'yicha 1.300 t-kg ko'tariladi.

Gantel bilan o'ng va chap oyoqqa ketma-ketlikda yarim o'tirgan xoldan balantga sakrash. Ushbu berilgan mashqda talaba dzyudochilar 1-urinishda 5 kg 12x2 240 kg ko'tariladi, 2-

4-jadval

Tadqiqot oxirida tajriba guruhi va nazorat guruhidagi talaba dzyudochilarning maxsus usullarning tahlili (n=28)

urinishda 10 kg 10x2 200 kg ko'tariladi, 3-urinishda 15 kg 8x2 4-urinishda 5 kg 15x1 620 kg ko'tariladi, barcha urinishlar bo'yicha 1.060 t-kg ko'tariladi.

Yelkada shtanga bilan tik turgan holatda balantlikga sakrash. Ushbu berilgan mashqda talaba dzyudochilar 1-urinishda 10 kg 10x1 100 kg ko'tariladi, 2-urinishda 15 kg 10x2 300 kg ko'tariladi, 3-urinishda 20 kg 12x2 480 kg ko'tariladi, barcha urinishlar bo'yicha 880 kg ko'tariladi.

№	Usullar 15 soniya	TG (n=14)			NG (n=14)			t	P
		\bar{X}	σ	V%	\bar{X}	σ	V%		
1.	Seoi-nage	10,29	1,07	10,39	9,57	0,94	9,80	2,13	P<0,05
2.	O-goshi	11,57	0,94	8,10	10,86	1,17	10,75	2,02	P<0,05
3.	(Ura-nage)	7,07	0,92	12,97	6,36	0,84	13,24	2,43	P<0,05
4.	(Seoi-otoshi)	6,64	0,74	11,21	6,21	0,70	11,25	1,78	p>0,05
5.	(Tai-otoshi)	8,79	1,05	11,96	8,07	0,83	10,27	2,26	P<0,05
6.	(Uchi-mata)	8,14	0,86	10,62	7,57	0,76	9,98	2,11	P<0,05
7.	(O-soto-otoshi)	8,71	0,91	10,49	8,07	0,73	9,04	2,33	p<0,05

Tosh bilan uzunlikga sakrash. Ushbu berilgan mashqda talaba dzyudochilar 1-urinishda 5 kg 10x2 100 kg ko'tariladi, 2-urinishda 10 kg 10x3 300 kg ko'tariladi, 3-urinishda 15 kg 8x2 4-urinishda 5 kg 10x1 520 kg ko'tariladi, barcha urinishlar bo'yicha 920 kg ko'tariladi.

Talaba dzyudochilarning oyoqlarining portlovchi kuchini takomillashtirish uchun berilgan og'ir atletika maxsus mashqlarining barcha yozilgan maxsus mashqlarning ko'tarilgan og'irligi 4.060 To'na va 60 kg ko'tarildi.

Yuqoridagi og'ir atletika toshlaridan foydalanib bajarilgan maxsus mashqlar talaba dzyudochilarning mashg'ulot hamda o'quv belashuvlarida hamda musoboqalarda har bir usulni bajarish samaradorligini oshirish maqsadida qolaversa raqibga qarshi usullarini qo'lashda oyoqlarning portlovchi kuchini yanada takomillashtirishga qaratilgan. Talaba dzyudochilar uchun og'ir atletika toshlari yordamida portlovchi kuchini yanada oshirish maqsadida maqbul ravishda tashkil etishda muhim ekanligi nazariy jihatdan tasdiqlandi hamda ishlab chiqilgan mashg'ulot dasturining samaradorligini pedagogik tajribada asoslash maqsadida tajriba guruhidagi dzyudochilarning mashg'ulotlariga qo'llanildi.

Tadqiqot oxirida tajriba va nazorat guruhi talaba dzyudochilarining mashg'ulot jarayonlarida ko'rsatib o'tilgan usullarning bajarilganligiga ko'ra tajriba guruhi quyidagi natijalarni qayd etdi.

Yengi va yoqasidan ushlab yelkadan oshirib tashlash (seoi-nage) usulini tajriba guruhida tadqiqot boshida olingan natijalar kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 7,64 martani, standart og'ish (o'rtacha kvadratik og'ish) – 1,08, tadqiqot oxirida o'lgangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 10,29 martani standart og'ish (o'rtacha kvadratik og'ish) – 1,07 ga yaxshilangan, nazorat guruhida tadqiqot boshida bo'yicha o'lgangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 6,50 martani tashkil qildi, standart og'ish (o'rtacha kvadratik og'ish) – 0,76, tadqiqot oxiriga kelib o'lgangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 9,57 soniyaga, standart og'ish (o'rtacha kvadratik og'ish) – 0,94 ni yaxshilanganligini t=2.13, (p<0.05) ko'rsatdi;

Yengi va qo'l ostidan quchoqlab beldan oshirib tashlash (O-goshi) usulini tajriba guruhida tadqiqot boshida olingan natijalar kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 8,07 martani, standart og'ish (o'rtacha kvadratik og'ish) – 1,21, tadqiqot oxirida o'lgangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 11,57 martani standart og'ish (o'rtacha kvadratik og'ish) – 0,94 ga yaxshilangan, nazorat guruhida tadqiqot boshida bo'yicha

o'lgangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 6,50 martani tashkil qildi, standart og'ish (o'rtacha kvadratik og'ish) – 0,76, tadqiqot oxiriga kelib o'lgangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 10,86 soniyaga, standart og'ish (o'rtacha kvadratik og'ish) – 1,17 ni yaxshilanganligini t=2.02, (p<0.05) ko'rsatdi;

Yengi va yoqasidan ushlab ikki oyoqlarini orqa tomondan ko'tarib tashlash (Ura-nage) usulini tajriba guruhida tadqiqot boshida olingan natijalar kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 5,07 martani, standart og'ish (o'rtacha kvadratik og'ish) – 0,83, tadqiqot oxirida o'lgangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 7,07 martani standart og'ish (o'rtacha kvadratik og'ish) – 0,92 ga yaxshilangan, nazorat guruhida tadqiqot boshida bo'yicha o'lgangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 5,64 martani tashkil qildi, standart og'ish (o'rtacha kvadratik og'ish) – 0,84, tadqiqot oxiriga kelib o'lgangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 6,36 soniyaga, standart og'ish (o'rtacha kvadratik og'ish) – 0,84 ni yaxshilanganligini t=2.43, (p<0.05) ko'rsatdi;

Yengi va yoqasidan ushlab ikki oyoq orasiga o'tirib yelkadan oshirib tashlash (Seoi-otoshi) usulini tajriba guruhida tadqiqot boshida olingan natijalar kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 4,79 martani, standart og'ish (o'rtacha kvadratik og'ish) – 0,70, tadqiqot oxirida o'lgangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 6,64 martani standart og'ish (o'rtacha kvadratik og'ish) – 0,74 ga yaxshilangan, nazorat guruhida tadqiqot boshida bo'yicha o'lgangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 5,29 martani tashkil qildi, standart og'ish (o'rtacha kvadratik og'ish) – 0,73, tadqiqot oxiriga kelib o'lgangan kattaliklarning o'rtacha arifmetik qiymati – 6,21 soniyaga, standart og'ish (o'rtacha kvadratik og'ish) – 0,70 ni yaxshilanganligini t=1,78, (p>0.05) ko'rsatdi;

Xulosa va takliflar. Tadqiqot va nazorat guruhlari talaba dzyudochilarining jismoniy tayyorgarligi bo'yicha olingan sinov mashqlari natijalari Microsoft Excel dasturi yordamida matematik-statistik tahlil qilindi.

Tadqiqot guruhi sportchilari natijalari nazorat guruhi sportchilaridan kam bo'lmagan miqdorda oshganligi, aynan texnik usullarni bajarishda portlochi kuch bilan bajarish hamda maxsus mashqlarni bajarish bo'yicha tadqiqot guruhi sportchilarining natijalari sezilarli darajada yaxshilanganligi aniqlandi.

Talaba dzyudochilar og'ir atletika mashqlari yordamida maxsus mashqlar so'rovnomasida o'rganishga bo'lgan qiziqishlari yuqoriligi hamda musoboqa oldi tayyorgarliklari o'sishiga amin bo'ldik.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2018-yil 5-martdagi "Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5368-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5924-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Dzyudo sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2022-yil 20-iyundagi PQ-286-son Qarori.
4. Matkarimov P.M. Тяжелая атлетика. Учебник. –Ташкент: Издательско-полиграфический отдел УзГИФК, 2005.-с.-142-145.
5. Matkarimov R.M., Og'ir atletika nazariyasi va uslubi/Darslik. "O'zbekiston nashriyot matbaa uyi" - Toshkent: 2015.- 82-84 b.
6. Aliev I.B Kurashda ko'p yillik tayyorgarlik bosqichlarida mashg'ulot yuklamalarini optimallashtirishning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. "O'zkitobsavdonashriyoti". 2020. – 128 b.
7. Salomov R.S. "Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubi" /darslik, - T.: "Ilmiy texnika axboroti - press nashriyoti", 2018. 288 b. – 67-70 b.
8. Tastanov N.A. Kurash turlari nazariyasi va uslubi/Darslik. "Sano-standart" Toshkent: – 2017. 193-205 b.

UDK:372.3/4(075.8)

Elena AXMEDOVA,
Farg‘ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail:elenaaleksandrovna@mail.ru

Andijon davlat tibbiyot instituti professori, p.f.d A.Ismanova taqrizi asosida

METHODOLOGY FOR TEACHING PEDIATRICS THROUGH AN INTEGRATIVE APPROACH BASED ON CLINICAL CASES

Annotation

In our country, in recent years, on the basis of an integrative approach, a unique and regulatory framework has been created to further improve the methodology of training future specialists in the field of professional activity, develop their creative potential, develop their professional-creative abilities, form independent thinking skills, create a training plan, programs and literature, and develop a material technical. The article will describe these issues.

Key words: Modern medicine, education, technology, clinic, methodology, clinical cases, integrative approach, digitization, treatments, exact diagnosis, patient, efficacy, pediatrics, digital medicine.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ПЕДИАТРИИ ЧЕРЕЗ ИНТЕГРАТИВНЫЙ ПОДХОД НА ОСНОВЕ КЛИНИЧЕСКИХ СЛУЧАЕВ

Аннотация

В последние годы в нашей стране на основе интегративного подхода созданы нормативно-правовые основы повышения креативного потенциала, развития профессионально-творческих способностей, формирования навыков самостоятельного мышления, дальнейшего совершенствования системы создания учебных планов, программ и литературы, методики преподавания, материально-технической базы системы образования. Об этих вопросах будет рассказано в статье.

Ключевые слова: Современная медицина, образование, технологии, клиника, методология, клинические случаи, интегративный подход, оцифровка, методы лечения, точный диагноз, пациент, эффективность, педиатрия, цифровая медицина.

KLINIK HOLATLAR ASOSIDA INTEGRATIV YONDASHUV ORQALI PEDIATRIYA FANINI O‘QITISH METODIKASI

Annotatsiya

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda integrativ yondashuv asosida bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda ularning kreativ salohiyatini oshirish, kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish, o‘quv reja, dastur va adabiyotlarni yaratish tizimini xamda o‘qitish metodikasini yanada takomillashtirishning xuquqiy-me‘yoriy asoslari yaratildi, ta‘lim tizimini moddiy texnik bazasi rivojlantirildi. Maqolada ushbu masalalar haqida bayon qilinadi.

Kalit so‘zlar: Zamonaviy tibbiyot, ta‘lim, texnologiya, klinika, metodika, klinik holatlar, integrativ yondashuv, raqamlashtirish, davolash usullari, aniq tashxis, bemor, samaradorlik, pediatriya, raqamli tibbiyot.

Kirish. "Klinika + Texnologiya + Ta‘lim" integratsiyasi — pediatriya ta‘limida klinik bilimlar (real holatlar), axborot texnologiyalari (simulyatsiya, virtual o‘qitish, telemeditsina) va pedagogik metodlar (PBL, key-stadi, refleksiya va boshqalar)ni birgalikda, uyg‘un tarzda qo‘llash asosida talabalarda integrativ kompetentsiyalarni shakllantirishga qaratilgan yondashuvdir. Bu texnologiyadan ko‘zlangan maqsad bo‘lajak shifokorlarda kasbiy etuklik, muammoni hal etish, muloqot madaniyati va ta‘lim texnologiyalari asosida o‘quvchiga to‘g‘ri va professional yondoshishni shakllantirish. "Klinika + Texnologiya + Ta‘lim" integratsiyasi pediatriyada ta‘limni yangi bosqichga olib chiqadi. Ushbu model talabani faqat bilimga ega emas, balki klinik mulohazaga ega, texnologik savodxon, etik xulqli shifokor qilib tarbiyalaydi. U integrativ pedagogikaning eng samarali ko‘rinishi hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Klinika + Texnologiya + Ta‘lim" integratsion texnologiyasini aynan pediatriyada qo‘llashning dolzarbligi shundaki, bola bemorlar bilan muloqotni o‘rganish qiyin, fanlararo bilimni uyg‘unlashtirish talab etiladi, zamonaviy tibbiyot texnologiyalarini bilish zarur, ota-ona bilan to‘g‘ri aloqani tashkil qilish kerak. Bu integratsiya bola haqida kompleks fikr

yuritadigan, axborot texnologiyalariga tayanadigan, kasbiy mas‘uliyatli pediatr shifokorlarni tayyorlashda zamonaviy yondashuvdir. Misollar bilan asoslaymiz:

1. Pediatriya — integratsiyalashgan kompleks fan. Pediatriyada bola organizmiga oid anatomiya, fiziologiya, patologiya, psixologiya, farmakologiya bilimlari integratsiyalashgan bo‘lishi shart. Buni oddiy lektsiya orqali emas, integratsion texnologiyalar asosida amaliyotda o‘rgatish samaraliroq. Misol: "Yuqori nafas yo‘li infeksiyasi" mavzusini o‘rgatishda nafaqat klinik alomatlar, balki nafas tizimining fiziologiyasi, virus patogenezini, farmakoterapiyasi va bolalardagi xavfli asoratlar tushuntiriladi.

2. Bola — passiv bemor. To‘g‘ridan to‘g‘ri muloqot qiyin. Bolalar og‘riqni, holatini aniq bayon qila olmaydi. Shuning uchun talabalarni simulyatsiya, videokeys, virtual muomala orqali tayyorlash maqsadga muvofiq. Misol: 1 yoshli chaqaloqda "bronxiolit" klinik holati videosini ko‘rib, talabalar simptomlar (gurgurlash, nafasda tanafus, tsianoz)ni aniqlashga o‘rgatiladi. Bu "Kuzatamiz" bosqichi 4KKKK metodida qo‘llaniladi.

3. Pediatriya — nafaqat klinik, balki pedagogik ko‘nikmalar bo‘lishi kerak. Pediatr bola bilan birgalikda ota-ona, oila, psixologik muhit bilan ishlaydi. Demak, o‘qitishda

deontologiya, muloqot, ijtimoiy mas'uliyatni qamrab olgan metodlar kerak. Misol: OSCE stantsiyasida talabaga "bemor bolaning onasiga hech qanday jarrohlik kerak emasligini asosli tushuntirish" deb topshiriq beriladi. Bu etika + psixologiya + ta'lim usulining integratsiyasidir.

4. Zamonaviy bolalar tibbiyoti — zamonaviy texnologiyalarga asoslangan sohadir. Telemeditsina, elektron kartalar, raqamli pulsoksimetriya, reanimatsiya monitorlari kabi vositalar talabaning o'quv jarayoniga ham kiritilishi kerak. Misol: Bolada hushsizlik holati berilgan. Talaba simulyator orqali "ABCDE" algoritmini bajaradi. Bu texnologiya + klinika + ta'limni uyg'unlashtirgan holatdir.

5. Talabalarni amaliy tayyorlashda interfaol va integrativ metodlar samarali natija beradi. Pediatriyada faqat nazariy bilim emas, tezkor qaror, mulohazali yondashuv, stressda ishlash qobiliyati muhim. Misol: "Gipertermiya bilan kelgan 3 yoshli bola" klinik holatida talaba termometriya natijasini baholaydi (klinika), elektron simulyatorida sug'doni hisoblaydi (texnologiya), Keys asosida diagramma tuzadi (ta'lim). Bu holat 4KKKK metodining "Qo'llaymiz" va "Qayta baholaymiz" bosqichlari uchun mos va qo'lladik.

Tadqiqot metodologiyasi. Integrativ va "Klinika + Texnologiya + Ta'lim" integratsion texnologiyaning 3 ta asosiy usuli bor:

1. Klinika + Ta'lim integratsiyasi. Talabalar bu jarayonda real bemorlar, simulyatsion holatlar bilan ishlashi natijasida ularda klinik ko'nikmalar rivojlanadi. Maqsad talabada shifokor sifatida klinik fikrlash, ko'nikma va muloqotni rivojlantirish. Misol: Bolada nafas etishmovchiligi (bronxiolit) holati. Simulyatsiya qilinadigan manekenda bolani ko'rikdan o'tkazish (Klinika), bolani analiz natijalari va klinik xolati asosida Keysover muhokama, algoritmlar tuzish (ABCDE) (Ta'lim). Natijada talaba shifokor kabi mulohaza yuritadi, tahlil qiladi, qaror chiqaradi. Pedagogik ahamiyati shuki, talabalarda klinik mulohaza, muammoni hal qilish, tashxis qo'yish qobiliyati rivojlantirishga erishiladi.

2. Texnologiya + Ta'lim integratsiyasi. Talabalar klinik xolatlarda VR/AR, LMS, simulyatorlar, telemeditsina orqali bolaning kasallik simptomlari asosida taxminiy davolash rejasini tuzishga o'rganadilar. Misol: VR texnologiyasida bola organizmining nafas tizimini 3D ko'rishda Virtual anatomiya simulyatori orqali modellashtirish (Texnologiya), Anatomiya + fiziologiya + patologiya uyg'unlashgan holda o'rgatiladi (ta'lim). Maqsad talabalarda interaktiv va masofaviy ta'lim, axborot savodxonligi bo'yicha kompetensiyalari rivojlanadi. Natijada talaba vizual o'rganadi, tushunish darajasi oshadi. Interaktiv ta'lim, axborot savodxonligi qobiliyatlari rivojlanadi.

3. Klinika + Texnologiya integratsiyasi. Misol. Telemeditsina orqali onalik va bolalar salomatligini boshqarish. Qishloqdagi bola holatini telefon orqali baholaydi va maslahat beradi (Klinika), Telemeditsina platformasi, onlayn ma'lumot almashinuv orqali (Texnologiya) integratsiyasi ta'minlanadi. Natijada talaba zamonaviy qo'llanmalar bilan ishlaydi, real muammoga echim topadi. Pedagogik ahamiyati shuki, tanqidiy fikrlash, muloqot, bag'rikenglik va refleksiya qobiliyatlarini rivojlantirishga erishiladi.

Tadqiqotimizda zamonaviy tibbiy ta'limda klinik fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va muammoni tezkor hal etish qobiliyatlari bo'lajak shifokorda so'zsiz shakllantirilishi lozim. Shu maqsadda pediatriya fanini o'qitishda "Klinika + Texnologiya + Ta'lim" integratsiyasi asosida Case Study va "Tezkor tashxis" metodlaridan foydalanish orqali talabalar klinik va pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish yuzasidan metodik yondashuv amaliyotga tatbiq etildi.

1. Keys-stadi (Case Study). Pediatriya ta'limida "Klinika + Texnologiya + Ta'lim" integratsiyasi asosida

talabalarda tibbiy-pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish bugungi kunning dolzarb talablaridan biridir. Ayniqsa, keys-stadi (Case Study) metodi orqali ta'lim jarayonini klinik holatlar, fanlararo bilimlar va axborot texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish yuqori samara beradi. Pediatriya fanini o'qitishda Keys-stadi metodini qo'llash sabablari shuki,

- Keys – bu real hayotdagi klinik vaziyat bo'lib, talabani shifokor sifatidagi mulohaza yuritishga o'rgatadi.

- Keys – klinika, texnologiya va ta'lim elementlarini uyg'unlashtiradi.

- Keys – tanqidiy fikrlash, muammoni tahlil qilish va echim topish ko'nikmalarini shakllantiradi.

- Keys – bolalar bilan muloqotda etik munosabat va sabr-bardoshni rivojlantiradi.

Mavzu: 2 yoshli bolada tundagi isitma va nafas olishda qiyinchilik.

1. Keys stsenariysi: Bola kechki soat 21:00 da yuqori harorat, qiyin nafas olish va ovqatlanishdan bosh tortish bilan shoshilinch qabulga keltirilgan. Taxipnoe, rinoreya va interkostal retraksiya aniqlangan. Ota-ona o'zbohimchalik bilan antibiotik bergan.

2. Integratsiyalashgan tahlil. Simptomlarni baholash, anamnez yig'ish, tashxis qo'yish (Klinika), Simulyator orqali nafasni kuzatish, pulsoksimetriya, videokeys (Texnologiya), Keys muhokamasi, PBL, 4KKKK metodi, jamoaviy ishlash (Ta'lim) larni integratsiyasi amalga oshiriladi. Bu jarayonda talabalarda tibbiy-pedagogik kompetensiyalardan klinik fikrlash, amaliy ko'nikma va kommunikativ qobiliyatlari, emotsional intellekt, jamoaviy ishlash kompetensiyalari shakllanadi. Fanlararo Pediatriya + mikrobiologiya + farmakologiya integratsiya ta'minlanadi.

Talabalarda diagnoz qo'yish, davolash taktikasini tanlash, bola va ota-onaga tushuntirish berish qobiliyati kabi kompetensiyalar shakllantiriladi.

Keys-stadi (Case Study) ta'lim jarayoniga bosqichma-bosqich qo'lladik:

Bu jarayonda 2.1-bo'limda qo'llagan integrativ metoddan 4KKKK dan foydalanimiz.

1. Kuzatamiz – videokeysni tahlil qilish.

2. Ko'rib chiqamiz – guruhda xolatni muhokama qilish.

3. Ko'nikma shakllantiramiz – simulyatorida mashq qilish.

4. Qo'llaymiz – yangi klinik holatda echim qidirish.

5. Qayta baholaymiz – fidbek, refleksiya va baholash.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar. Tajriba-sinov ishini tashkil etishda birinchi navbatda talabalar darsga psixologik jihatidan tayyorligi, qiziqishlari, ilmiy-ijodiy dunyoqarashlariga, ya'ni kreativ qobiliyatiga baho berilgandan so'ng darsda ko'rgazmali organayzerlar, ko'rgazmali demonstratsion maketlar va tarqatma materiallardan foydalanib, klaster va savol-javob metod va usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. 1-metodik bosqich. "KUZATAMIZ" (4KKKK modeli – 1-bosqich). Maqsad Talabalarda vizual va klinik fikrlash asosida simptomlarni ajratish, muammoni tanish va tahlil qilish qobiliyatini shakllantirish. Talabalarga quyidagi holat videosi yoki simulyatsiyalangan maneken asosidagi sahna namoyish qilinadi (2–3 daqiqa davomida). Video stsenariysi: bolada 39.2°C isitma, nafas olishda "gurgulash", interkostal retraksiya, bolaning lablari tsianotik (ko'kimtir), bola qattiq bezovta, oyoqlari muzdek, ota-ona xavotirda, shifokordan tezkor yordam so'raydi, bolaning ovqatlanishdan bosh tortganligi qayd etiladi va kuzatiladi. So'ng talabalar simptomlarni yozib oladi.

2-metodik bosqich. "KO'RIB CHIQAMIZ" (4KKKK modeli – 2-bosqich). Maqsad talabalarda klinik fikrlash,

muammoni tahlil qilish, sabab-oqibat bog'lanishini tushunish, differentsial tashxis qo'yish va fanlararo integratsiya asosida xolatga aniq yondashuvni shakllantirish. Keys davomida quyidagi Klinik ma'lumotlar (videokuzatuv ortidan) to'planadi: Bola: 2 yosh, og'irligi: 11.5 kg. Shikoyatlari: yuqori harorat, tez nafas olish, ovqatlanishdan bosh tortish. Ko'rikda taxipnoe (48/min), interkostal retraksiya, nazal shovqin, lablarda tsianoz aniqlangan. Puls: 148/min, kislorod saturatsiyasi: 91%. Ota-ona ta'rifi: 2 kundan beri isitmasi bor, "sumkadam antibiotik"dan bergan.

3-metodik bosqich. "KO'NIKMA SHAKLLANTIRAMIZ" (4KKKK modeli – 3-bosqich). Bu bosqichda asosiy maqsad — talabalarda nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmaga aylantirish va integrativ yondashuv orqali kompetensiyalarni shakllantirishdir. Talabalarda klinik xolatda kerakli ko'nikmani mustaqil yoki jamoaviy shaklda amalga oshirish, texnologiyadan foydalangan holda hal qilish, qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish.

Bu bosqichda talabalarda quyidagi pediatrik tibbiy-pedagogik kompetensiyalar rivojlanadi: klinik tahlil va tashxis qo'yish ko'nikmasi, qaror qabul qilish va birinchi yordam ko'rsatish qobiliyati, axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmasi, ota-ona bilan muloqot qilish, emotsional intellekt va jamoaviy ishlash.

4-metodik bosqich. "QO'LLAYMIZ" (4KKKK modeli – 4-bosqich). Bu bosqichda talabalarning oldingi bosqichlarda egallagan nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini yangi, o'xshash holatlarda mustaqil ravishda qo'llay olish qobiliyati rivojlantiriladi. Talabalarga yangi keys-stsenariysi beriladi. Talabalar yangi klinik holatga duch keladi va o'z bilimlarini unga moslab amalga tatbiq etishi kerak bo'ladi. Holat avvalgi bilan o'xshash, biroq farqli jihatlarga ega.

Yangi keys-stsenariy: Mavzu: "3 yoshli bolada ertalabki xushdan ketish va nafasda bo'g'ilish hissi"

Talabalarga ushbu yangi keys-stsenariy asosida Klinik ma'lumotlar beriladi: Bola: 3 yosh, ertalab soat 6:30 da uyg'ongach nafasda og'irlik, yiqilish holati; Shikoyatlar: kuchli bezovtalik, "bemaza" ovozda yig'lash, laringospazmga xos "gavak" ovoz; Puls: 152/min, saturatsiya: 89%;

Temperatura: 38.7°C; Ota-ona: "har gal shu havo almashganda bo'ladi" deya ta'riflaydi.

Xulosa va takliflar. Xulosa, Keys-stadi metodi pediatriya fanida 4KKKK metodi + keys-stadi + simulyatsiya integratsiyasi orqali o'qitilganda talabalar klinik, texnologik va ta'limiy elementlarni birlashtirib, talabalarda fanlararo, muloqotga asoslangan, kasbiy mas'uliyatli kompetensiyalar shakllantirishda samarali vositadir. U talabani zamonaviy tibbiyot talabi asosida kompleks bilim va ko'nikmaga ega bo'lgan shifokor etib tayyorlashda muhim o'rin tutadi.

Tadqiqotimizda ushbu metodikani qo'llaganimizdan so'ng talabalarning ushbu metod bo'yicha fikrlarini o'rganish uchun so'rovnomma o'tkazdik. Yuqoridagi grafikda pediatriya fanini "Klinika + Texnologiya + Ta'lim" integratsiyasi asosida Keys-stadi metodi orqali o'qitilgan talabalarning sotsiologik so'roviga asoslangan fikrlari foizlarda ifodalangan: 95% talabalar "Keys-stadi o'qishga qiziqishni kuchaytirdi" deb javob bergan bo'lsalar, 92% talabalar "Klinik fikrlash rivojlanganini" ta'kidladi. 89% talabalar "Amaliyotga yaqinlashish hissi va ishonch paydo bo'lgan", 87% talabalar "Fanlararo bog'lanishni yaxshiroq tushunib oldim" degan javobni berishgan. 88% talabalar esa "O'z ustida tahlil qilish va xatolarni anglash ortib borganligi" ni ta'kidlaganlar. So'rovnomada qatnashgan 85% talabalar "Guruhda ishlash qobiliyati rivojlangan", 80% talaba esa "Ota-ona bilan muloqot qilish ko'nikmasi oshgan"ligini ko'rsatganlar.

Xulosa. "Klinika + Texnologiya + Ta'lim" integratsion texnologiyasi asosida pediatriyani o'qitish, talabalarda fanlararo bilimlarni integratsiyalash, muloqot va axborot texnologiyalaridan foydalanish, klinik fikrlash va kasbiy xulq-atvorni shakllantirish imkonini beradi. Bu esa talabani ta'lim oluvchi emas, professional shifokor bo'lib etishishi uchun tayyorlaydi. Talabada to'liq tibbiy-pedagogik kompetensiyalar rivojlanadi. "Klinika + Texnologiya + Ta'lim" integratsiyasi pediatriyada ta'limni yangi bosqichga olib chiqadi. Ushbu metod talabani faqat bilimga ega emas, balki klinik mulohazaga ega, texnologik savodxon, etik xulqli shifokor qilib tarbiyalaydi. U integrativ pedagogikaning eng samarali ko'rinishi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Mukhammadjonovich, R. M., Abdulkhamidovna, I. A., Abdumukhtorovich, G. S., Abdusaitovich, T. O., & Sobirovich, K. S. (2023). Use of new innovative methods in teaching the science of information technologies and modeling of technological processes. *Journal of Survey in Fisheries Sciences*, 10(2S), 1458-1463.
2. Khoury M.J. et al. Precision Medicine in the Era of Big Data: Opportunities and Challenges. // *Public Health Genomics*. – 2016.
3. Ginsburg G.S., Phillips K.A. Precision Medicine: From Science to Value. // *Health Affairs*. – 2018.
4. Ismanova, A. (2022). Upbringing of highly educated young people is the main basis for preventing religious extremism and terrorism. *Экономика и социум*, (10-2 (101)), 59-62.
5. Tukhtaeva, N., Ismanova, A., Allamuratova, Z., & Khayitboev, N. (2024, November). Using mind mapping in teaching computer science. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 3244, No. 1). AIP Publishing.
6. Arofat, I. (2016). Social-political need of fighting with Enlightenment against ideology of religious extremism and terrorism. *European research*, (6 (17)), 96-98.
7. Ismanova, A. (2016). The Mechanisms of Influence on the Minds of Young People and Socio-Educational Prevention. *Eastern European Scientific Journal*, (3).

UDK:37.01

Qayum BAYMIROV,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, p.f.n
E-mail: kbaymirov@mail.ru

O'zMU professori H.Xudaykulov taqrizi asosida

PEDAGOGIKA FANI: MAZMUN MUKAMMALLIGIGA MAS'UL

Аннотация

Pedagogika fani shaxsni shakllantirishga oid amaliy ishlar va uzluksiz ta'lim jarayoni bilan uyg'unlashishi borasida dolzarb imkoniyatlar mavjudligi, shu bois pedagogika fan sifatida ilmiy nuqta nazardan uzluksiz ta'lim mazmunini boyitishga yaqqol ta'sir qiluvchi kuchga ega ilmiy yo'nalishlarini kashf etishi, pedagogika fani sohasidagi ilmiy izlanishlar ta'lim mazmuni - o'quv reja, o'quv dasturi va o'quv fani (predmeti), darslik - o'quv adabiyotiga bevosita va to'liq bog'liq holda olib borilishi, amaliy jihatdan ilmiy xulosa va tatbiqiy tajriba-sinovlar natijalari va ko'rsatkichlari, matematik-statistika usuli bilan mukammal bog'lanishiga oid masalalarga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: Shaxs, uzluksiz ta'lim, ta'lim mohiyati, ta'lim mazmuni, dars, darslik, ilmiy faraz, modul.

НАУКА ПЕДАГОГИКИ: ОТВЕТСТВЕННАЯ ЗА СОДЕРЖАТЕЛЬНУЮ СОВЕРШЕННОСТЬ

Аннотация

Наука педагогика обладает актуальными возможностями для гармоничного сочетания с практическими мерами по формированию личности и процессом непрерывного образования. В связи с этим, как научная дисциплина, педагогика призвана открывать научные направления, которые оказывают явное влияние на обогащение содержания непрерывного образования с научной точки зрения. Научные исследования в области педагогики должны осуществляться в тесной и прямой связи с содержанием образования, включая учебные планы, программы, учебные предметы, учебники и учебную литературу. Особое внимание уделяется вопросам практического применения научных выводов и результатов прикладных экспериментов, показателей, а также их комплексной взаимосвязи с использованием математико-статистических методов.

Ключевые слова: Личность, непрерывное образование, сущность образования, содержание образования, урок, учебник, научная гипотеза, модуль.

PEDAGOGICAL SCIENCE: RESPONSIBLE FOR CONTENT EXCELLENCE

Annotation

Pedagogical science offers substantial opportunities for the harmonious integration of practical approaches to personality development with the process of lifelong education. As a scientific discipline, pedagogy is therefore called upon to uncover scholarly directions that have a clear impact on enriching the content of continuous education from a scientific standpoint. Research in the field of pedagogy should be carried out in close alignment with the components of educational content - such as curricula, syllabi, academic disciplines, textbooks, and teaching materials. Particular attention is given to the practical application of scientific conclusions and the results of applied experiments, as well as to their comprehensive interconnection through the use of mathematical and statistical methods.

Key words: Personality, lifelong learning, essence of education, content of education, lesson, textbook, scientific hypothesis, module.

Kirish. Bugun pedagogika fani qaysidir ma'noda shaxsni shakllantirishga oid amaliy va uzluksiz ta'lim jarayoniga foyda keltirish imkoniyatidan uzoqlashayotgandek. Aslida pedagogika fan sifatida ilmiy nuqta nazardan uzluksiz ta'lim mazmunini boyitishga yaqqol ta'sir qiluvchi kuchga ega ilm yo'nalishlarini kashf etishi lozim. Biroq hozir pedagogika fanida go'yoki shunday mustahkam poydevor shakllanganki, uning ichida o'zi qolib, o'zini-o'zi mavhum va aniq amaliy ahamiyatga ega bo'lmagan nazariya va qarashlar bilan ko'mib yuborgandek. Buni isbot qilish jiddiy dalil talab etmaydi. Bitta javob: pedagogika fani sohasidagi birorta ilmiy izlanish ta'lim mazmuni - o'quv reja, o'quv dasturi va o'quv fani (predmeti), darslik - o'quv adabiyotiga bevosita va to'liq bog'liq holda olib borilgani va borilayotganligini kuzatish mushkul, ya'ni, pedagogika fanining muammolari bugungi kunda ham amaliy jihatdan ko'ra, qandaydir ilmiy xulosa va tatbiqiy tajriba-sinovlar natijalari va ko'rsatkichlari, matematik-statistika usuli bilan hayoliy yechilayotgandek...

Tahlil va natijalar. Mamlakat va uning fuqarolari uchun pedagogika fan sifatida nima berishi va nimani bajarishi

shart, degan savol o'ta dolzarb masala bo'lib kelgan. Ta'kidlash o'rinliki, "pedagogika" atamasi aslida Yevropa davlatlarida shakllangan tushuncha, insonga berilgan maqom - lavozim hisoblanadi. Yevropada bolalarni dam olish maskani - "shkola"larga yetaklab boruvchilarni pedagoglar - bola yetaklovchilar deyishgan. Nazarimizcha, pedagogika fani jamiyat a'zolarini chalg'itish, boshi va oxiri mavjud bo'lmagan, turli keraksiz g'oyalarga ishontirish talablari bilan o'ta jiddiy qurollanmasligi zarur bo'lmoqda. Aniqroq qilib aytganda, "pedagogika" tushunchasi bilan ta'lim-tarbiya jarayoniga yetarlicha bog'liq bo'lmagan izlanishlar asosida "takomillash-tirish", "asoslari", "tizimlashtirish" kabi "so'z o'yinlari"ni ishlatmaslik zarur.

Mamlakatimizda pedagogika fan sifatida o'z qonuniyatlari va asosiy tushunchalaridan unumli hamda o'rinli foydalangan holda ilmiy izlanishlari natijasini amaliyotga joriy etish shart.

Mantiqan, jo'nroq qarashlar bilan uzluksiz ta'lim mazmuni va uning kelib chiqishi, amaliyotga joriy etilishi haqidagi ilmiy farazlarni bayon etsak, avvalo, hozir ilmiy

izlanishlar olib borilayotgan, natijalari amaliyotga joriy etilayotgan fan tarmoqlari mohiyati, mazmuni va tabiiy xususiyatlariga jiddiyroq e'tibor qaratilishi zarur. Shu bois, mazkur holatlarga biroz mas'uliyat bilan qaralsa, ilmiy izlanishlar natijalari muvofiqlashadi.

Oddiy misol keltiraylik. Bola dunyoga kelib, bu yorug' dunyoda ona-tabiatning mo'jizaviy muruvvati, tabiiy instinktlar bilan dunyoni anglab borishida sirlar bisyor. Shu ma'noda, ona-tabiatning o'zi aslida dunyoga kelgan o'sha muruvvat talab go'dak kelajakda o'qib, o'rganadigan, va hatto ilmiy izlanishlar olib borishi mumkin bo'lgan fan tarmoqlari majmuidir. Zotan, oddiy va jo'n dunyoqarashda fan tarmoqlarining bola shaxsiga ta'sir kuchlari imkoniyatini baholalasak, quyidagi ta'rifdagi farazlar kelib chiqadi. Jumladan, bola shaxsi uchun yosh davrlariga ko'ra bosqichli va turli ko'rinishdagi ta'sirlar oshib borishini sodda ko'z bilan tahlil etish fan tarmoqlari doirasida ma'lum ta'sirlarni kuzatish, qolaversa, ishonish hissini uyg'otishi mumkin. Taklif etilayotgan holatni har kim mohiyatan o'zi tushunganday talqin qilishi, pedagogika fani tarmog'i maqsad qilgan ta'lim-tarbiya kelajagi uchun qat'iy talablar bilan o'zgartirishi, shaffofligini ta'minlashi mumkin.

Xususan, fan tarmoqlarining shaxsiga tabiiy ta'sir etishini quyidagicha ta'riflashni taklif qilamiz. Unda fan tarmoqlarining shaxsiga go'daklikdan ta'siri, fizika-matematika - qiziqtirishi, kimyo - ajratishi, biologiya - tanlashi, geologiya-mineralogiya - boyligi, texnika - ijodkorligi, qishloq xo'jaligi - dasturxon, tarix - hukmdorligi, iqtisod - uy-joyi, falsafa - anglashi, filologiya - tushunishi, geografiya - hududi, yuridik - himoyalashi, pedagogika - yetaklashi, tibbiyot - salomatligi, farmatsevtika - hushyorlashtirishi, veterinariya - ta'minlashi, san'atshunoslik - hayratlantirishi, arxitektura - ko'rkamligi, psixologiya - ta'sirlantirishi, harbiy - tartiblantirishi, sotsiologiya - moslashtirishi, politologiya - yo'nalishi, islomshunoslik - odobi bilan shaxsning yosh davrlariga nisbatan o'z ta'sir kuchini doimiy saqlab borishi zarur bo'ladi. Aynan, fan tarmoqlarining ta'sir doirasi va kuchi shaxs shakllanishi uchun tasodifiy holat emas, tabiiy zaruriyat qoidasi ma'nosida qabul qilinish talab etiladi. Chunonchi, shaxs shakllanishida fan tarmoqlarining ta'sir etish jihatlari va xususiyatlari, uni o'zlashtirish mashaqqatlari, go'zalliklari-yu zavq-shavqini chuqur ilmiy izlanishlar va ijodiy qadamlar bilan yechish qoidasi pedagogika fanining bir butun imkoniyati hamda amaliyoti ekanligi bor haqiqat.

Dunyo o'zgarishi kerak deymiz. Albatta, bu kabi voqe'lik sodir bo'lishi uchun inson dunyoqarashi o'zgarishi shart bo'ladi. Demak, shaxs shakllanishining botiniy ko'rsatkichlarini natijali harakatga keltirish va asosini ta'minlash, eng avvalo, ta'lim oluvchilar shaxsi, pedagog xodimlar hamda uzluksiz ta'lim jarayonida fan tarmoqlariga bevosita bog'liq yetakchi vosita - ta'lim mazmuni hisoblanadi. Ushbu tushunchani yanada aniqlashtiradigan bo'lsak, normativ-huquqiy vositalar (o'quv reja, o'quv dasturi, o'quv predmetlari, o'quv adabiyotlari, tarqatma materiallar) to'g'risida asoslangan xulosalarga kelish, shuningdek, bu borada keng qamrovli ilmiy izlanishlar olib borish lozim bo'ladi. Shu bois bugun va kelajakda pedagogika fan tarmog'i talqinida ta'lim mazmuniga oid oddiy va tiniq amaliy ishlarni bajarishi shart bo'ladi. Buning uchun amaliy talablari

shakllanayotgan shaxs - jajjigina go'dakka nisbatan ta'lim mazmunini umumiy va alohida tartib bilan aniq maqsadli vositalar asosida shakllantirish talab etiladi. Aytish joizki, qat'iy tartib bilan ta'lim tarixini o'rganish, tarixiy qarashlarni joriy etadigan mukammal ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, ulardan ijodiy foydalanish asosida yangi-yangi ko'rkam va ta'sirli kuchga ega shaffof ta'lim mazmuni - o'quv reja, dastur, o'quv fani (predmet) va o'quv adabiyot (darslik)lari tayyorlanishi haqida meyorlar ishlab chiqish va ularni mukammal bajarishga harakat qilish kun tartibidagi dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Xususan, ta'lim mazmuni - o'quv reja, o'quv dasturi, o'quv (fan) predmetlari, o'quv adabiyotlari, ularning paydo bo'lishiga oid ayrim fikrlarni javobgarlik hamda jiddiy mas'uliyat bilan ilgari surishni niyat qildik. Shu o'rinda aytish mumkinki, uzluksiz ta'limda bilim, ko'nikma, malaka deb ifodalangan atamalar qo'llaniladi. Qisqacha, mazkur atamalarning ta'rifini quyidagicha ifodalash mumkin. Bilim - tabiat, jamiyat haqida shaxslar to'plagan haqqoniy ma'lumotlar, ko'nikma - shaxsning vositalar (kitob, ota-ona, tarbiyachi-o'qituvchi) yordamida maqsadli doimiy izchil faoliyati, malaka - shaxsning ma'lum maqsadga qaratilgan avtomatlashgan zamonaviy faoliyati hisoblanadi. Holbuki, pedagogika fani amaliyotda shaxslarning yosh davrlarini maktabgacha va boshlang'ich ta'limda jiddiy mas'uliyat bilan e'tiborga olishi zarur. Pedagogika faniga alohida qaralganda, shaxsning maktabgacha yosh davri ochilmagan qo'riq, shu o'rinda bunga bitta dalil: shaxs 3 (uch) yoshidan boshlab biologik nuqta nazardan xotira, eslab qolish imkoniyatiga ega bo'la boradi. Shu davrdan boshlab bolalarning asosiy vaqti o'tadigan bog'chalardagi mas'ul xodimlar ularni kuzatishi, xulosalashi, hujjatlashtirishi va o'qitish moduli - maqsadli amaliy malakaga intilishni uzil-kesil hal etishi zarur bo'ladi. Darhaqiqat, uzluksiz ta'lim jarayonida foydalaniladigan atamalar, tartibot va mazmuniga yangi qarash bilan beriladigan xulosalarni keltirib o'tsak. Aynan, o'quv predmeti - shaxsning yosh davri (ta'lim bosqichi yoki turi)ga nisbatan ajratilgan vaqt (muddat) va hajm (chuqurlik)da fan tarmoqlari nomlanishiga bog'langan amaliy va ilmiy atamalar yoki tushunchalar majmuasi bo'lsa; o'quv reja - shaxsning yosh davri (ta'lim bosqichi va turlari)da paydo bo'ladigan vaqti (dars mashg'ulotlari)ni moliyaviy ta'minlaydigan meyoriy hujjat sifatida ishlab chiqilsa; o'quv dasturi - shaxsning yosh davri (ta'lim bosqichi va turi)ga nisbatan ajratilgan vaqtda paydo bo'ladigan hajmini belgilaydigan meyoriy hujjat sifatida tayyorlansa; o'quv adabiyoti (darslik) - shaxsning yosh davri (ta'lim bosqichi va turi)ga ajratilgan vaqt va hajmda paydo bo'lishini jamlagan yozma yoki elektron manbalar bo'lsa, uzluksiz ta'lim jozibadorligi yanada oshadi. Bugungi uzluksiz ta'lim jarayoni tushunchalari, mohiyati, tartiboti va mazmuni aniqlikdan umumiylikka nisbatan shakllanganligini ta'minlab beradigan ta'sir kuchlari bo'lsa, shaxs shakllanishini ta'minlaydigan ijodiy izchil va uzviy uzluksiz ta'lim mazmuni - majmua, vaqt, hajm va manbaga mos - modullar paydo bo'ladi.

Xulosa. Chunonchi, maktabgacha va boshlang'ich ta'limni tashkil etish va shu sohada kadrlar tayyorlash tizimini tubdan yangilash, amalda oddiy ko'ringan uzluksiz ta'lim poydevorini aniqlikda ilmiy jihatdan ijodiyashtirish kelajakda muhim va jozibador natijalarga olib kelishi shubhasiz.

ADABIYOTLAR

1. Isayev I.F. Professionalno-pedagogicheskaya kultura prepodavatelya: Uchebnoye posobiye dlya vuzov / I. F. Isayev. – M.: Akademiya, 2002.
2. Ochilov M., Ochilova N. Pedagog odobi. – T.: Pedagog, 1997.
3. Ochilov M. Muallim qalb me'mori. – T.: Pedagog, 2000.
4. Baymirov K. Ma'naviyat – taqdir beshigi, "Fan". Toshkent-1997.
5. Baymirov K. Uzluksiz talim: kasb-hunar tanlash imkoniyati va ishonchi. "Tafakkur" Toshkent-2014.
6. Baymirov K. Ilm-fan va ta'lim: uyg'unlashish, muamolar. yechimlar. O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati. Toshkent-2020.

Dilafruz BARATOVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM o'qituvchisi
E-mail:dilafruzbaratova88@gmail.com,
Gullola USMONOVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM magistranti

QarDU dotsenti, psixologiya fanlari doktori M.Fayziyeva taqrizi asosida

MILLIY AN'ANALAR VA URF-ODATLARNI TA'LIM JARAYONIGA INTEGRATSIYALASH USULLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada milliy an'analar va urf-odatlarining ta'lim jarayoniga integratsiyalash zarurati, pedagogik va psixologik asoslari hamda samarali usullari tahlil qilinadi. Tadqiqotda oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchi va talabalarning fikrlari asosida milliy qadriyatlarini o'quv jarayoniga kiritishning amaliy tajribalari o'rganiladi. Shuningdek, fanlararo yondashuv, interaktiv usullar, madaniy loyihalar orqali integratsiya qilishning ijobiy natijalari ko'rsatib beriladi. Maqola natijalariga ko'ra, milliy qadriyatlar asosida ta'lim tashkil etish yosh avlodga madaniy ong va milliy g'ururni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: milliy qadriyatlar, an'ana, urf-odat, ta'lim jarayoni, integratsiya, pedagogik yondashuv, psixologik rivojlanish, madaniy identifikatsiya, talabalar tarbiyasi.

МЕТОДЫ ИНТЕГРАЦИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ И ОБЫЧАЕВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС

Аннотация

В статье анализируются необходимость, педагогические и психологические основы и эффективные методы интеграции национальных традиций и обычаев в образовательный процесс. В исследовании рассматривается практический опыт внедрения национальных ценностей в образовательный процесс в высших учебных заведениях на основе мнений преподавателей и студентов. Также продемонстрированы положительные результаты интеграции посредством междисциплинарного подхода, интерактивных методов и культурных проектов. По результатам статьи, организация образования на основе национальных ценностей является важным фактором формирования культурного сознания и национальной гордости у молодого поколения.

Ключевые слова: национальные ценности, традиции, обычаи, образовательный процесс, интеграция, педагогический подход, психологическое развитие, культурная идентификация, воспитание учащихся.

METHODS OF INTEGRATING NATIONAL TRADITIONS AND CUSTOMS INTO THE EDUCATIONAL PROCESS

Annotation

This article analyzes the need for, pedagogical and psychological foundations of, and effective methods for integrating national traditions and customs into the educational process. The study studies practical experiences of integrating national values into the educational process in higher education institutions based on the opinions of teachers and students. It also shows the positive results of integration through an interdisciplinary approach, interactive methods, and cultural projects. According to the results of the article, organizing education based on national values is an important factor in the formation of cultural consciousness and national pride in the younger generation.

Key words: national values, tradition, customs, educational process, integration, pedagogical approach, psychological development, cultural identification, student education.

Kirish. Milliy an'analar va urf-odatlarini ta'lim jarayoniga integratsiyalash usullari - bu ta'lim sohasida milliy merosni saqlash, rivojlantirish va yosh avlodga uzatishning muhim yo'nalishlaridan biridir. Har bir xalqning tarixi, madaniyati, an'analari va urf-odatlarini uning o'ziga xosligini tashkil etadi, shuningdek, jamiyatda milliy birdamlik va birlikni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun, ta'lim tizimida milliy qadriyatlarini targ'ib qilish, ularni o'quv jarayoniga integratsiyalash orqali yoshlarni nafaqat zamonaviy bilimlar bilan ta'minlash, balki ularga o'z xalqining tarixiy va madaniy merosini anglatish, sevdirish va hurmat qilish zaruriyati kundan-kunga ortib bormoqda.

Ta'lim jarayonida milliy an'analar va urf-odatlarini integratsiyalash, shuningdek, milliy ongni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, bu o'z navbatida o'quvchilarning ijtimoiy hayotga faol ravishda kirishishlariga, o'z xalqi, millati va madaniyati bilan faxrlanishlariga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarini integratsiyalash o'quvchilarga ko'plab ijodiy imkoniyatlar yaratadi va ularni

jamiyatga moslashishga, insoniyatning umumiy maqsadlariga erishish uchun hamkorlikda ishlashga o'rgatadi.

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada milliy an'analar va urf-odatlarini ta'lim jarayoniga qanday qilib samarali integratsiyalash mumkinligi, bu jarayonda ishlatiladigan usullar, pedagogik yondoshuvlar va tajribalar tahlil qilinadi. Shuningdek, milliy an'analar va urf-odatlarining o'quvchilarga beradigan ijobiy ta'siri, ularning tafakkur va dunyoqarashining shakllanishidagi o'rni ham yoritiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Milliy an'analar va urf-odatlarining ta'limga ta'siri. Birinchi o'rinda, milliy an'analar va urf-odatlarining ta'limga qanday ta'sir qilishi masalasi turadi. Xususan, O'zbekistonlik olimlar (Yusufjonov, 2019) o'zlarining tadqiqotlarida milliy an'analarini yosh avlodni tarbiyalashda foydalanishning zarurligini ta'kidlaganlar. Ularning fikricha, milliy an'analar faqat o'qitishning mazmuni sifatida emas, balki yoshlarning ongini shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Milliy qadriyatlar va urf-odatlar o'quvchilarning ijtimoiy va axloqiy

qadr-qimmatlarini rivojlantirishda, ular uchun o'z xalqi va madaniyati bilan bog'liq bilimlarni berishda xizmat qiladi.

Shuningdek, (Abdurahmonov, 2018) milliy tarbiya va o'qitishning muhimligini ta'kidlab, uning pedagogik nuqtai nazardan o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini kuchaytirishga yordam berishini ko'rsatgan. Tadqiqotchi, milliy urf-odatlar va an'analarni ta'lim tizimida qo'llash orqali o'quvchilarda o'ziga xos xulq-atvor va jamiyatda mustahkam o'rin egallash uchun zarur bo'lgan axloqiy prinsiplar shakllanishini nazarda tutadi.

Milliy qadriyatlarini ta'lim jarayoniga integratsiyalash usullari. Uchinchi o'rinda, milliy an'analarni ta'lim jarayoniga qanday integratsiyalash usullari mavjudligi haqida bir qator yondoshuvlar mavjud. (Toshmatov, 2020) tomonidan olib borilgan izlanishlarga ko'ra, milliy urf-odatlarini o'quv dasturlariga kiritish orqali talabalarning ilmiy va madaniy ongini rivojlantirishga erishish mumkin. U, shuningdek, darsliklar va o'quv-uslubiy qo'llanmalar orqali milliy an'analarni o'rganishning ahamiyatini alohida ta'kidlagan. Bundan tashqari, (Xodjaeva, 2021) milliy qadriyatlarini o'qitishning innovatsion metodlarini ko'rsatib, o'quvchilarning qiziqishini oshirish uchun interaktiv usullarni qo'llashning samarali ekanligini ta'kidlagan. Uning fikricha, interfaol ta'lim metodlari orqali milliy an'analarni va urf-odatlarini nafaqat nazariy, balki amaliy tarzda o'rgatish mumkin, bu esa o'quvchilarni ta'lim jarayonida faol ishtirok etishga undaydi.

Milliy an'analarni va urf-odatlarining axloqiy va madaniy ta'siri. Milliy an'analarni va urf-odatlarining ta'limdagi roli nafaqat axloqiy, balki madaniy nuqtai nazardan ham katta ahamiyatga ega. (Kadirova, 2022) milliy qadriyatlarini yosh avlodga o'rgatishning ijtimoiy va madaniy ahamiyatini tahlil qilib, bu jarayonning xalqning kelajakdagi istiqboli uchun qanday katta ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Tadqiqotchining fikricha, milliy an'analarni o'quvchilarda milliy ongini shakllantiradi, bu esa o'z navbatida ular uchun yuqori ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Nazariy tahlil: Tadqiqotning dastlabki bosqichida milliy an'analarni va urf-odatlarini ta'lim jarayoniga integratsiyalash bo'yicha mavjud adabiyotlar, ilmiy maqolalar, monografiyalarni va boshqa manbalarni tahlil qilindi. Bu orqali mavzuga oid ilmiy qarashlar va usullar haqida umumiy tasavvur hosil qilindi. Empirik tadqiqot sifatida, talabalarning va o'qituvchilarning fikrlarini o'rganish uchun so'rovnoma va intervyu usullari qo'llanildi. So'rovnoma orqali talabalarning milliy an'analarni haqidagi bilimlari, ularni ta'lim jarayonida qabul qilish darajasi va o'qituvchilarning ushbu an'analarni o'rgatish usullari bo'yicha fikrlari o'rganildi. Intervyular talabalar va pedagogik kadrlar bilan

olib borilib, milliy qadriyatlarini o'quv jarayoniga integratsiyalash bo'yicha amaliy yondoshuvlar, muammolar va tajribalar haqida ma'lumotlar olindi. Eksperimental metod orqali, ta'lim jarayonida milliy an'analarni integratsiyalashning samaradorligini aniqlash uchun maxsus sinov guruhlarini tashkil etildi. Ushbu guruhlarda milliy urf-odatlar va an'analarni o'rgatish bo'yicha darslar olib borildi. Tadqiqotda olingan natijalar guruhlarining bilim darajasi, o'zlikni anglash va madaniy ongini rivojlantirishdagi o'zgarishlar asosida tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida talabalar va o'qituvchilar ishtirokida olib borilgan so'rovnoma, intervyular, hamda eksperimental mashg'ulotlar asosida milliy an'analarni va urf-odatlarining ta'lim jarayoniga integratsiyalash darajasi, samaradorligi va mavjud muammolari tahlil qilindi. Quyida tadqiqot natijalari asosida aniqlangan asosiy jihatlar bayon etiladi.

So'rovnomada ishtirok etgan 120 nafar o'quvchining:

78% i milliy an'analarni haqidagi darslar qiziqarli va foydali bo'lishini bildirgan;

65% i darslar orqali milliy bayramlar, urf-odatlar haqida ko'proq bilganini tan olgan;

22% i esa bu mavzular hali ham kam yoritilayotganini va darslarda yetarlicha o'rin egallamayotganini ta'kidlagan.

Bu natijalar, milliy qadriyatlarini ta'lim jarayoniga samarali integratsiyalash talabalar tomonidan yaxshi qabul qilinishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, bu borada hali ham tizimli ishlar olib borilishi kerakligini anglatadi.

Talabalar bilan o'tkazilgan intervyular tahlili. Intervyuda qatnashgan o'qituvchilarning:

-70% i milliy an'analarni darslarda qo'llash o'quvchilarning madaniy ongini oshirishga yordam berishini bildirgan;

-56% i amaldagi o'quv dasturlarida milliy qadriyatlar mavzusiga yetarli o'rin ajratilmaganini ta'kidlagan;

-48% i bu borada metodik materiallarning yetishmasligi muammo ekanini qayd etgan.

Eksperimental guruh natijalari

Milliy urf-odatlariga bag'ishlangan maxsus darslar o'tkazildi. Tajriba guruhidagi talabalar bilan nazorat guruhi natijalari solishtirilganda:

Tajriba guruhining madaniy ong va milliy tafakkur bo'yicha savodxonligi 24% ga oshgani kuzatildi;

Talabalarda o'z xalqiga bo'lgan hurmat va qiziqish kuchaygani, darslarga bo'lgan ishtiyoq ortgani qayd etildi;

Talabalarning nutqida milliy ifodalar, qadriyatlarini qadrlash, tarixiy shaxslarni hurmat qilishga oid fikrlar ko'payta boshladi.

No	Integratsiyalash usullari	Metodlar	Maqsad	Natijalar
1	O'quv dasturlarini milliy qadriyatlar bilan boyitish	- Darsliklar tahlili O'quv-materiallarini milliy urf-odatlariga moslashtirish	O'quv dasturlariga milliy an'analarni va urf-odatlarini kiritish	O'quvchilarni milliy qadriyatlar bilan tanishtirish va ularni ta'limda qo'llashga o'rganadi
2	Interaktiv ta'lim usullaridan foydalanish	- Guruhli ishlar - Munozara - Roly o'yin usullari	O'quvchilarda milliy qadriyatlarini nushunish va anglashni rivojlantirish	O'quvchilarni milliy an'analarni bilan faol tanishtirish va ularni amaliy ravishda o'rganishga yo'naltirish
3	Amaliy tajribalar orqali ta'lim berish	- Eksperimental - Dasturiy ta'minot - Praktiki mashg'ulotlar	Milliy urf-odatlarini o'rgatishning amaliy usullarini qo'llash	O'quvchilarning milliy an'analarga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularni real hayotda qo'llashni o'rgatish
4	Kreativ va ijodiy yondoshuvlar	- Loyihalar - Posterlar va illyustratsiyalar tayyorlash	Milliy an'analarni yaratishda ijodiy yondoshuvni rivojlantirish	O'quvchilarda o'ziga xos, ijodiy tafakkur va milliy merosni saqlashda innovatsion fikrlashni rivojlantirish
5	Madaniy tadbirlar va an'anaviy bayramlarni tashkil etish	- Madaniy tadbirlar - Milliy bayramlar va marosimlar	Milliy urf-odatlarini jamoa bilan o'rganish va nishonlash	O'quvchilarning milliy bayramlar va an'anaviy tadbirlarda faol ishtirok etish orqali milliy merosga bo'lgan hurmatini shakllantirish

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqot, milliy an'analarni va urf-odatlarini ta'lim jarayoniga integratsiyalash talabalarning madaniy va axloqiy tarbiyasida muhim rol o'yinlashini aniq ko'rsatdi. So'rovnoma, intervyu va eksperimentlar asosida quyidagi xulosalarga kelindi. Milliy qadriyatlarini o'quv jarayoniga integratsiyalash – bu nafaqat talabalarning bilim doirasini kengaytiradi, balki ularning milliy o'zlikni anglashini, ajdodlarga hurmatini, vatanga

sadoqatini shakllantirishga xizmat qiladi. Talabalarda milliy urf-odatlariga nisbatan ijobiy munosabat shakllanmoqda, ammo bu jarayon tizimli va maqsadli yondashuvni talab qiladi. Talabalarning ko'pchiligi ushbu mavzuning dolzarbligini tan oladi, biroq amaliyotda ularga zarur metodik yordam va darsliklar yetarli emas. Eksperimental mashg'ulotlar milliy qadriyatlar asosida olib borilgan

ta'limning o'quvchilarga kuchli ijtimoiy va madaniy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi.

Takliflar: Umumta'lim maktablarining o'quv rejalari va darsliklariga milliy an'ana, urf-odatlar, tarixiy marosimlar bilan bog'liq mavzularni tizimli ravishda kiritish zarur. Talabalar uchun milliy qadriyatlarini ta'limga integratsiyalash bo'yicha amaliy tavsiyalar, dars ishlanmalari, loyihaviy faoliyat namunalarini o'z ichiga olgan metodik qo'llanmalar yaratish lozim. Maktablarda milliy bayramlar, folklor kechalari, an'anaviy liboslar ko'rgazmalari va boshqa

madaniy-ma'rifiy tadbirlarni muntazam tashkil etish orqali o'quvchilarni faol jalb etish mumkin. Milliy qadriyatlarini mustahkamlashda oilaning roli muhim. Shu sababli, ota-onalar ishtirokida seminar, suhbatlar, an'anaviy oilaviy loyihalar tashkil etish tavsiya etiladi. Media va raqamli vositalarni jalb qilish: Milliy madaniyatni targ'ib qiluvchi qisqa videolar, interaktiv dars platformalari, mobil ilovalar orqali o'quvchilarning zamonaviy axborot muhitida ham milliy qadriyatlar bilan tanishuviga erishish kerak.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi to'g'risida nizom. Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 15 apreldagi 228-son qaroriga 1-ilova.
2. O'zbekiston Resp. Prezidenti qarori. PQ-3808-son. O'zb. Resp.da oila institutini mustahkamlash konseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida. 2018 yil 27 iyun. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 29.06.2018-y. 07.18.1410-son.
3. Akramova F.A., Abdullaeva R.M. Sharq mutafakkirlarining oila xususida qarashlari. – T., 2002. – 25 b.;
4. V.M.Karimova Oila: Ijtimoiy himoya omillari. Ilmiy ommabop maqolalar to'plamlari//prof. V.M.Karimova tahriri ostida. T.: 2007. – 118-b.
5. Aziz Sa'dullayev. (2024). Aspects of forming voluntary qualities in overcoming anxiety in adolescent wrestlers. News of UzMU Journal, 1(1.4), 176-p Retrieved from <https://journalsnuu.uz/index.php/1/article/view/2035>
6. Shoumarov G., Rasulova Z. Oila ensiklopediyasi. - T.: «Ilm-Ziyo Zakovat», 2016. -270-b.
7. Baratova O.D. Noto'liq oilaning ijtimoiy-psixologik muommalari. Buxoro, «Psixologiya» ilmiy jurnali. 34-b
8. Fayzieva M.X. Oila psixologiyasi. Qarshi INasaf nashriyoti, 2018.138-bet.
9. Турובה, М.А. (2023). Социально-Психологическое Исследование Деспотизма В Гендерных Отношениях. International Journal of Formal Education, 2(4), 93-c.

УДК:091

Dilmurod BOZAROV,

ISFT instituti Gumanitar va tabiiy fanlar kafedrasida dotsenti, falsafa fanlari nomzodi, dotsent

E-mail: bozarov_d@list.ru

TITU dotsenti, f.f.n A.Tashanov taqrizi asosida

SYNERGETICS AND DETERMINISM: A PHILOSOPHICAL INTERPRETATION OF COMPLEX SYSTEMS

Annotation

This article analyzes the philosophical and methodological foundations of synergetics and determinism. Synergetics, as an interdisciplinary approach, studies the processes of self-organization in complex, nonlinear, and unstable systems. Determinism, on the other hand, explains reality through cause-and-effect relationships. The article examines the influence of synergetics on social and natural systems through concepts such as bifurcation, fluctuation, attractors, and others.

Key words: Synergetics, determinism, bifurcation, attractor, fluctuation, nonlinearity, chaos theory, evolution, self-organization, social systems.

СИНЕРГЕТИКА И ДЕТЕРМИНИЗМ: ФИЛОСОФСКОЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СЛОЖНЫХ СИСТЕМ

Аннотация

В данной статье анализируются философские и методологические основы синергетики и детерминизма. Синергетика как междисциплинарный подход изучает процессы самоорганизации сложных, нелинейных и неустойчивых систем. Детерминизм, в свою очередь, объясняет реальность через причинно-следственные связи. В статье рассматривается влияние синергетики на общественные и природные системы через такие понятия, как бифуркация, флуктуация, аттрактор и другие.

Ключевые слова: Синергетика, детерминизм, бифуркация, аттрактор, флуктуация, нелинейность, теория хаоса, эволюция, самоорганизация, социальные системы.

SINERGETIKA VA DETERMINIZM: MURAKKAB TIZIMLARNING FALSAFIY TALQINI

Annotatsiya

Ushbu maqolada sinergetika va determinizm tushunchalarining falsafiy va metodologik asoslari tahlil qilinadi. Sinergetika fanlararo yondashuv sifatida murakkab, nohiziqlik va nobarqaror tizimlarning o'z-o'zidan tashkillanish jarayonlarini o'rganadi. Determinizm esa falsafiy nuqtai nazardan voqelikni izohlashda sabab-oqibat aloqalarini o'rganishga asoslangan. Maqolada sinergetikaning bifurkatsiya, fluktuatsiya, attraktor va boshqa tushunchalar orqali jamiyat va tabiat tizimlariga ta'siri ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Sinergetika, determinizm, bifurkatsiya, attraktor, fluktuatsiya, nohiziqlik, kaos nazariyasi, evolyusiyasi, o'z-o'zini tashkillanish, ijtimoiy tizimlar.

Kirish. Zamonaviy ilmiy falsafa va tabiiy fanlarda sinergetika va determinizm tushunchalari muhim o'rin tutadi. Murakkab tizimlarni tushunishda ularning falsafiy va metodologik asoslarini chuqurroq o'rganish talab etiladi. Ushbu maqolada sinergetika va determinizmning asosiy jihatlari tahlil qilinadi hamda ularning murakkab tizimlarga tatbiq etilishi masalasi ko'rib chiqiladi.

Sinergetika – bu murakkab tizimlarning o'z-o'zidan tashkillanish jarayonlarini o'rganuvchi fan. Bu tushuncha birinchi marta German Xaken tomonidan ilgari surilgan va u turli sohalarda, jumladan, fizika, biologiya, sotsiologiya va iqtisodiyotda qo'llaniladi. Sinergetikaga ko'ra, tizimlar o'z-o'zidan muvozanat holatini topa oladi, ularda kaos va tartib o'rtasidagi o'zaro aloqalar mavjud. Sinergetik yondashuvga ko'ra, murakkab tizimlar turli omillar ta'sirida o'zgarib, yangi tartibga kelishi mumkin. Bu jarayonda kichik o'zgarishlar katta oqibatlariga olib kelishi mumkin, bu esa «bosog'a nuqtalari» va «bifurkatsiya nuqtalari» tushunchalari orqali izohlanadi. Determinizm – bu har qanday hodisaning aniq sabab va oqibatlar zanjiri bilan bog'liq ekanligini ta'kidlovchi nazariy deterministik yondashuvga ko'ra, tabiat va jamiyatdagi barcha jarayonlar muayyan qonunlarga muvofiq ravishda rivojlanadi. Klassik mexanikada determinizm to'liq hukmronlik qiladi. Masalan, Nyuton mexanikasida tizimning boshlang'ich shartlari ma'lum bo'lsa, uning kelajakdagi holatini aniq bashorat qilish mumkin. Lekin, XX asrdagi fan

ta'raqqiyoti, xususan, kvant mexanikasi va kaos nazariyasi deterministik modellarni qayta ko'rib chiqishni talab qildi.

Sinergetika va determinizm o'rtasidagi munosabatni tahlil qilganda, ikki tushunchaning bir-biriga zid emas, balki bir-birini to'ldiruvchi xususiyatga ega ekanligi ko'rinadi. Determinizm muayyan qonuniyatlar asosida tizimlarning rivojlanishini tushuntirsa, sinergetika bu qonuniyatlar qanday tartib va kaos o'rtasidagi o'tish jarayonlarini tashkil etishini tahlil qiladi. Masalan, kaos nazariyasi va bifurkatsiya jarayonlari shundan dalolat beradiki, kichik ta'sirlar tizimda katta o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Bu esa klassik determinizmning to'liq hukmron emasligini ko'rsatadi, balki tizimlar muayyan chegaralarda o'zini o'zi tashkil etuvchi xususiyatga ega. Sinergetika va determinizm murakkab tizimlarning rivojlanishini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Determinizm tizimlarning qonuniyligini tushuntirsa, sinergetika bu qonunlarning murakkab, o'zgaruvchan muhitda qanday namoyon bo'lishini tadqiq etadi. Shuning uchun bu ikki yondashuvni birgalikda tahlil qilish murakkab tizimlarni anglashda keng imkoniyatlar yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sinergetika – murakkab, nohiziqlik va nobarqaror tizimlarning o'z-o'zidan tashkillanish jarayonlarini o'rganuvchi fan sohasi hisoblanadi. Bu sohaning ilmiy asoslari German Xaken (Haken, 1977) tomonidan ishlab chiqilgan. Uning tadqiqotlarida sinergetika jismoniy, kimyoviy, ijtimoiy va biologik tizimlarning o'zaro bog'liqligini tushuntiruvchi umumiy nazariya sifatida qaraladi.

Determinizm haqidagi klassik qarashlar asosan Laplas (Laplace, 1814) va Nyuton mexanikasiga borib taqaladi. Ushbu konsepsiya dunyodagi barcha jarayonlar qat'iy sabab-oqibat munosabati asosida rivojlanishini nazarda tutadi. Biroq, 20-asrda kvant mexanikasi va xaos nazariyasining rivojlanishi natijasida (Heisenberg, 1927; Prigogine, 1997) deterministik yondashuvlar qayta ko'rib chiqildi. Prigojin o'z asarlarida (Prigogine, 1997) vaqtning asimmetrikligi va qaytmaslik tamoyillari sinergetik tizimlarning eng muhim xususiyati ekanligini ta'kidlaydi. Sinergetik tizimlarning markaziy tushunchalaridan biri bifurkatsiya (Bifurcation) va attraktorlar (Attractors) hisoblanadi. Bu nazariyalarning asosiy tomonlari Lorens (Lorenz, 1963) va Feigenbaum (Feigenbaum, 1978) tomonidan ishlab chiqilgan. Lorens iqlim o'zgarishi va dinamik tizimlarda tasodifiylik omillarining ahamiyatini ko'rsatib bergan bo'lsa, Feigenbaum o'z tadqiqotlarida bifurkatsiya nuqtalari va dinamik xaosga o'tish jarayonlarini o'rgangan. Bu g'oyalari ijtimoiy tizimlarning rivojlanishi va siyosiy inqiloblar kabi jarayonlarni tushinishda ham qo'llanilishi mumkin. Sinergetik modellari ijtimoiy va siyosiy tizimlarni tahlil qilish uchun ham muhim ahamiyatga ega. Bu borada Budanov (Budanov, 2003) va Arshinov (Arshinov, 2000) ijtimoiy tizimlarning o'z-o'zidan rivojlanishini o'rgangan. Budanov o'z tadqiqotlarida ijtimoiy tizimlar dinamikasini anglash uchun sinergetik modellarning ahamiyatini ta'kidlagan. Sinergetika ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy tizimlar tahlilida muhim falsafiy paradigma sifatida namoyon bo'lib, murakkab tizimlarning o'z-o'zidan tashkillanish jarayonlarini tushinishga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda sinergetika va determinizmning o'zaro bog'liqligi, shuningdek, muayyan ijtimoiy va tabiiy tizimlarga ta'siri o'rganildi. Tadqiqot nazariy tahlilga asoslangan bo'lib, sinergetika va determinizmga oid falsafiy va ilmiy manbalar o'rganildi. Bu yondashuv sinergetik tizimlarning rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash va ular orqali ijtimoiy hamda tabiiy jarayonlarni tushuntirishga yo'naltirilgan. Falsafiy yondashuv – sinergetikaning ilmiy dunyoqarashga ta'siri, uni determinizm bilan solishtirish va yangi ilmiy paradigmalar bilan bog'liqligini o'rganish. Ilmiy-nazariy yondashuv – fundamental nazariyalarning (Prigogine, Haken, Lorenz, Feigenbaum) tahlili asosida sinergetikaning rivojlanishi va qo'llanilish doirasini tushunish.

Metod sifatida ilgari o'rganilgan ilmiy maqolalar, kitoblar va akademik manbalar asosida sinergetikaning asosiy tamoyillari va determinizm bilan bog'liq muammolar o'rganildi. Tarixiy tahlil – sinergetikaning ilmiy paradigmadagi o'rni va uning rivojlanish bosqichlarini aniqlash. Qiyosiy tahlil – determinizm va sinergetika o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni ko'rsatish. Metodologik sintez – turli mualliflarning qarashlari asosida yagona nazariy model ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi sifatli va tizimli yondashuvlarga asoslangan bo'lib, falsafiy, ilmiy va nazariy tahlil usullari yordamida amalga oshirildi. Sinergetikaning muhim tamoyillari va ularning ijtimoiy hamda tabiiy tizimlarga tatbiqi tushuntirildi. Ushbu metodologik yondashuv sinergetikaning ilmiy va falsafiy tushunchalarini tushinishga yordam beradi va kelajakda ushbu mavzuni empirik tadqiqotlar orqali chuqurroq o'rganish uchun asos yaratadi.

Tahlil va natijalar. Falsafa tarixidan ma'lumki, XVI asrdayoq J.Bruno "Borliq yagona, harakatsiz, cheksiz u tug'ilmaydi, o'ldirilmaydi"[1.592] degan xulosaga kelgan. Unda vaqt nima o'zi? Bu savolga A.Eynshteyn: vaqt–bu illyuziyadir [2.167] degan edi. Demak, bulardan biz Bolsman haqligiga amin bo'lamiz. Chunki u "qaytmaslik va ehtimollik o'rtasida tor aloqa mavjud", [3.84] degan xulosaga kelgan edi. Darhaqiqat, sinergetik nuqtai-nazariga ko'ra, borliqda shunday ma'lum qaytmaslik faqat shunday tizimlarda yuzaga kelishi mumkinki, agarda ularning xatti-harakati qaysidir darajada tasodif qonunlariga bo'ysunsa, vaqt ko'rsatkichi, shunday tizimlarda paydo bo'ladi, ularda tasodiflar hisobiga ularning kelajagiga ta'sir ko'rsatilmagun bo'ladi. Biroq, tizimlarning ruxsat qilingan holatlari termodinamikaning ikkinchi ibtidosi man qilganlardan ajratilgan,

chunki unda entropik chegara mavjuddir. Bizning nazarimizda, nohiziqli jarayonlar ikkinchi chegarani bu vaqt ko'rsatkichiga qarama-qarshi tomonga yo'nalish olishga yo'l qo'ymaydi. SH.Qahhorovanning fikricha, ushbu nuqta nazarning maydonga chiqishida fizikaning falsafa bilan yaqinlashuvining ahamiyati katta bo'lgan. Prigojin tan olishicha, «... bir vaqtning o'zida ham fizika uchun, ham falsafa uchun fundamental bo'lgan tushunchalar masalasida tabiatshunoslik ilmi bilan falsafa orasida o'rnatiladigan dialog mahsuldor bo'lishi» mumkinligi aynan vaqt masalasining yangi davra qayta yechilishida yorqin namoyon bo'ldi. Bu esa bizningcha, falsafa va fan orasidagi dualizm ham ertami – kechmi bartaraf bo'lishi mumkinligi haqidagi xulosaga olib keladi [4.59]. Bulardan biz dunyoda, qaytmaslikning fundamental xususiyatlarga ega bo'lgan–noaniqlik mavjudligi, u nafaqat inson madaniyati mavjudligiga xizmat qiladi, balki, usiz novatsiya va ijodga joy qolmasligiga guvoh bo'lamiz.

Sinergetikaning bifurkatsion xarakteri asosan, nohiziqli tizimlar rivojining tamoyil jihatidan farqli xususiyatida ya'ni davrlar ketma-ketligining nisbiy ko'p xilli harakati hamda atraksiyalari rejimi va bifurkatsiyalar maydonida–tarixiy jarayonning halokatli, tez-tez o'zgarishi bilan ham ahamiyat kasb etadi. Bunda bifurkatsiyalar maydonida evolyusiya turg'unlikni yo'qotadi. Shuning uchun ham kichik inkor, ikkinchi darajali, tasodifiy faktorlarga nisbatan amal qiladi. Bu maydon tashqarisida endi, bitta evolyusion yo'qotish emas, balki, evolyusiyaning virtual muqobil ssenariysi butun spektri turadi. Aynan bu holat an'anaviy mustahkam egallagan determinizmning fundamental tamoyilini inkor qilishimiz muhimligidan dalolat beradi. Albatta, bu jarayonda determinizm tushunchasini yangi g'oyalar bilan to'ldirishda aks etadi. Shu sababdan biz an'anaviy falsafada mavjud bo'lgan oqibat–aloqalari bir xil tushunilishi bilan kelisha olmaymiz. Fikrimizcha, sinergetika tomonidan kiritilayotgan nohiziqli fikrlash o'zining gumanistik va dunyoqarashli potentsiali bo'yicha zamonaviy murakkab bo'lgan jahon va mahalliy taraqqiyotga ham to'g'ri keladi. Buning uchun esa endilikda har bir o'qimishli odam fikrlashning sinkretik qismiga e'tibor berishi kerak bo'ladi. Shuningdek, inson rivojlanishning murakkab jarayonlarini adekvat tushunish uchun har qanday fikrlash jarayoniga qo'shilishi kerak. Mana shunday tafakkur qilgan insongina bunday yangicha fikrlash metodi va yangicha dunyoqarash targ'iboti va rivojiga sezilarli hissa qo'shishi mumkin.

Bifurkatsiya nuqtalaridan keyin, evolyusion muqobillarning virtual bo'shlig'i yotadi. Ularga chiqish nafaqat avval mavjud bo'lgan sababiy aloqalar bilan shartlangan, balki, yangi nohiziqli faktorlar bilan izohlanadi. Shu ma'noda, u yoki bu muqobil ssenariyaga chiqishi shu nohiziqli omillardagi ma'lum to'plami bilan shartlangandir. Shuning uchun ham muqobil ssenariylar kvantlangan, ular yuvib tashlangan chegaralar bilan spektrlar tashkil qilmaydi. Fikrimizcha, determinizmning yangi jamoasi shundan iboratki, unda bifurkatsiyalar maydonida kelajakdagi muqobillarning butun maydonini (bir qismini, yoki bittasini emas bir nechtasini – D.B.) ko'rish imkoniyatini beradi. Aynan shu ma'noda determinizm bu yangi bifurkatsion tamoyil bo'lib, uni shubhasiz tushunish qiyin, ammo uning muhim jihati, insonga o'z taqdirini boshqarishning yangi imkoniyatlarini ochib beradi. Shu ma'noda, evolyusion jarayon o'ziga qamrab olgan nohiziqli faktorlar orasida, u yoki bu attraktor yo'nalishida bir qanchasini inson boshqarish xususiyatiga ega bo'ladi.

Aytish joizki, yuqoridagi sinergetika tamoyillari asosida biz fanlararo tadqiqot metodlarning ishlab chiqilishi natijasida butun koinotda voqealar integral ssenariysini tushunishga perspektiv ochilishini bilib olishimiz mumkin. Bu esa mikro-makro va megadarajadagi masalalarni hamda global jarayonlar[5.90], bilim strukturasi va amaliy faoliyatda inson rolini qayta tushunishga yordam beradi. Shu tamoyillardan hayot muammolarini yechish strategiyasini aniqlash osonroq bo'ladi. Hozirda esa bunday strategiyani ishlab chiqishda ilmiy konseptual yondashuvlar ishlab chiqilmoqda.

Sinergetikada ishlatiladigan yana bir tushuncha – boshqaruvchi parametrlar bo'lib, u yolg'iz va bir qancha boshqaruv parametrlari shaklida bo'lishi mumkin. Ular soni fikratsiya qilib boriladi, ya'ni ular xotiraga olingan tizimdan tashqarida bo'ladi, boshqa ko'rsatkichlar tizimning o'zgarishi

bilan o'zgaraydi. Shuning uchun ham sinergetika o'zining diqqat e'tiborini, boshqaruvchi parametrlar o'zgarishi bilan tizim xatti-harakati o'zgaruvchi holatlarga qaratadi.

Agar tuzilma muhit sharoiti o'zgarishi bilan saqlansa, ya'ni boshqaruvchi parametrlarning, unda bu turg'un yoki tuzilmaviy turg'un tuzilmadir. Agar o'zgarish saqlanmasa bu nisbatan noturg'unlikni keltirib chiqaradi. Yuqorida aytganimizdek, sinergetika diqqat markazida boshqaruv parametrlari o'zgarishi sabab kelib chiqqan turg'unlik sifatini o'zgarishlarda namoyon bo'ladi. Bunda yangi boshqaruv parametrlari sharoitida tizim o'zi maxsus tuzilmalar yaratadi, buni biz o'z-o'zini tashkillashtirish deyishimiz mumkin bo'ladi.

Ilmiy bilimlar hukmronligi bilan bog'liq davrda falsafiy determinizm ta'limoti fan taraqqiyotining o'ziga xos jihatlari ta'sirida bo'ladi. Xususan, mexanika fani taraqqiy etgan davr nazariyasi falsafasida mexanistik (Laplas) tipidagi determinizm shakllangan edi. Keyinchalik, noklassik fan, xususan, kvant mexanikasi rivojlangan davrda mexanikaviy determinizmning chklanganligi ma'lum bo'ldi va uning o'rniga indeterministik (statistik) hamda ehtimollik deterministik yondashuvlar yuzaga keldi. Postnoklassik fan, xususan, sinergetika noklassik fandagi g'oyalarga ham o'ziga xos tuzatishlar kiritib, ochiq va yopiq tizimlar, bifurkatsiya, fluktuatsiya, determinlangan kaos kabi bir qator yangi tushuncha va g'oyalarni kiritdi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, hozirgi kunda determinizm muammosiga avvalo, endi shakllanayotgan milliy falsafamiz hamda yangi postnoklassik fan nuqtai nazaridan, qolaversa jahon falsafiy hamda milliy ma'naviy qadriyatlar merosida o'z poydevorlik ahamiyatini saqlagan g'oyalar nuqtai nazaridan yanada chuqurroq yondashuvlar bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etayotganini va demak, bu borada izlanishlar hali uzoq davom etishi kerakligi ko'rinadi.

Shunga qaramasdan, ba'zi fikrlarga to'xtalish mumkin va zarur. Avvalo shuni qayd etish kerakki, hozirgi sinergetik paradigmada ham qadimgi ta'limotlarga uqtirilganidey barcha jarayonlar ikki qutb – Qonun bilan Xaos, zaruriyat bilan tasodifiyat, ularning o'zaro ta'siri, bir-biriga o'tishi aspektida ko'riladi. Ammo, undan, ayniqsa, klassik fan paradigmasidan farqli o'laroq, sinergetika zaruriyatga emas tasodifiyatga urg'u beradi. Masalan, V.G.Arxiipkin va V.P.Timofeyevlarning "Dunyoning tabiiy ilmiy manzarasi" nomli o'quv qo'llanmasining "Sinergetika va dunyoni yangicha tushunishning shakllanishi" nomli bobida bu haqida shunday yoziladi: Inson avvalo kaos bo'lganini, vaqt o'tib undan tartiblangan turli strukturalar, jonli mavjudotlar va, nihoyat uning o'zi ham tashkil topganini allaqachon tushunib yetdi. Ammo bu qanday sodir bo'ldi? Bu savolning javobiga qarab din bilan falsafa orasidagi asosiy farq ko'rinadi. Din xaosdan tartiblanish kelib chiqishida Xudo hal qiluvchi rol o'ynaydi, deydi. Hozirgi davr fani esa bu rolni tasodifga beradi; Xudoning rolini Tasodif A'lo xazratlari o'ynaydi. Ulkan portlashdan keyin materiyaning o'z-o'zidan tashkillashuvi jarayonida elementar zarrachalarning ilk xaosidan avvalo atom yadrolari va atomlar,

unday keyin yulduzlar va planetalar tashkil topadi. Ayni shu jarayon Yerdahayotning paydo bo'lishiga ham, tobora murakkabroq organizmlarning paydo bo'lishiga ham olib kelgan" [6.]. Ammo, hozirgi davr fanida Xaosni o'rganish borasida yangi qarashlar va "Xaos nazariyalari" ham shakllangan. AQSH Massachuset shtati texnologiya instituti meteorolog-tadqiqotchi olimi Edvard Lorens (1917-2008) tadqiqotlari Xaosda determinlanish tamoyili borligini ko'rsatdi. Bu tadqiqotlar termodinamikaning ikkinchi qonuni asosida tabiatdagi barcha mavjud narsalar oxir- oqibat tartiblanmaganlik holatiga yetib keladi, Koinot issiqlik halokatiga (degradatsiyaga, destrukturlanishga) mahkum degan xulosalar to'g'ri emasligini ko'rsatdi. Endigi tadqiqotlar tabiat va jamiyatda tartiblanish va tartibsizlanish, qonuniyatlilik va kaos bir vaqtda mavjud ekanini haqidagi xulosaga olib keldi. Dastlab tartibsiz strukturalardan, boshqarib bo'lmay harakat shakllaridan hech qanday tashqi ta'sirsiz tartiblangan harakat shakllari va tartiblangan strukturalar vujudga kelishi mumkin ekan. Bu hodisa sinergetikada "o'z-o'zidan tashkillanish (yoki tartiblanish)" deb ataldi.

Hozirda sinergetika ochiq va yopiq tizimlarda o'z-o'zini tashkil qilish jarayonlarini makon va zamonda ketma-ketligi, o'zaro aloqadorligi, sababiy bog'lanishi kabilarni o'zida aks ettiruvchi turli xil ilmiy qarashlar majmui sifatida namoyon bo'lmoqda. O'z-o'zini tashkillashtirish nazariyasining bunday metodologik asoslarini o'rganish falsafiy tafakkurni boyitishga olib keladi. Sinergetika o'zining turli tamoyillari orqali har kunlik fikrlashimizni o'zgartiradi. U dunyoga o'z gacha qarashga yordamlashadi. Zero, sinergetikada olamni oxiriga oz qoldi deyishdan ko'ra, uning boshqa iloji bor bo'lgan rivojlanish yo'llari haqida o'ylash kerak degan g'oya ustuvordir.

Xulosa va takliflar. Sinergetikaning ko'zdan kechirilgan uch prinsipi xaosdan tartiblilikka va aksiga o'tishning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Ular muayyan ma'noda mikrotuzilma bilan makrotuzilma orasidagi bog'liqlikning xususiyatlarini ixcham ifodalaydi. Sinergetika fanlararo tadqiqot sohasi sifatida farqli ilmiy manzara vujudga keltiradi. "Sinergetik nazorat" mikrotuzilma bilan makrotuzilma orasida dinamik (o'zgaruvchan) holatdadir. Uning so'nggi maqsadi esa makroskopik effektlarning olinishidir. Buning uchun u effektlar orqasida turgan umumiy mexanizmlarni o'rganish lozim. Unga ko'ra, nohizizliliklarning mutanosibligi, erkinlik darajasining chegaralanishi va sinergetik sintez ham bu mexanizmlarning tugun nuqtalari hamda mikrotuzilmadan makrotuzilmaga harakati ifodalanadi. Mikrotuzilmada shakllangan nohizizlilikning mutanosibligi oraliq bosqichda (mikrotuzilma va makrotuzilma chegarasida) erkinlik darajasining chegaralanishiga transformatsiya bo'ladi, oxirida esa mikrotuzilmada sintetik effektning maydonga chiqishiga zamin hozirlaydi. Boshqa so'z bilan aytganda, biz sinergetikaning asosiy prinsiplarini mikro, oraliq va makrotuzilmalarga ko'ra, aniqlashimizning mantiqiy sinergetik yondashuv xususiyati bilan izohlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Джордано Бруно. Избранное. – Самара: Агни, 2000. – 592 с.
2. Гайденко П.П. Понимание времени. Статья вторая: Понятие времени в философии науки конца XIX – начала XX в. А. Эйнштейн // Знание. Понимание. Умение. – 2005. – № 1. – С. 167-178.
3. Boltzmann L.E. Vorlesungen über die Prinzipie der Mechanik. 1897. p 84.
4. Қаҳҳорова Ш. Сinergetikaning nodualistik tabiati // Сinergetikaning falsafiy masalalari. – Toshkent: 2005. – B. 59.
5. Калинин Н.М. Проблемы глобального Мира: Утрата и обретение смысла// "Вызовы современности и ответственность философа". Материалы "Круглого стола", посвященного Дню философии, 20 ноября 2003. – Б.: Изд-во КРСУ, 2003. – С.90.
6. Архипкин В.Г.ва Тимофеев В.П.. 5.1. Сinergetika va stanovlenie novogo ponimaniya mira // "Естественно-научная картина мира". <http://www.kirensky.ru/stud/natural/index.htm>

UDK:378:005.6:005.7

Munajat G'AFUROVA,
Toshkent davlat transport universiteti tayanch doktranti
E-mail: rhabibullo@mail.ru

Pedagogika fanlari doktrori, professor U.Xodjamqulov taqrizi asosida

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA SIFAT BOSHQARUVINING INNOVATSION MEXANIZMLARI

Аннотация

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari va innovatsion mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqotda oliy ta'lim sifatini baholash va boshqarishning xalqaro standartlari, etakchi universitetlar tajribasi hamda O'zbekiston oliy ta'lim tizimidagi amaliyot qiyosiy o'rganilgan. Oliy ta'lim sifatini ta'minlashda raqamli texnologiyalardan foydalanish, mustaqil tashqi akkreditatsiya tizimlarini joriy etish va talabalar manfaatlarini inobatga olgan holda ta'lim sifatini yaxshilash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. O'zbekistonda oliy ta'lim sifatini boshqarishni takomillashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlar aniqlangan.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, sifat boshqaruvi, akkreditatsiya tizimi, ta'lim sifati, reyting tizimlari, sifat auditi, ichki baholash, xalqaro standartlar, raqamli texnologiyalar, ta'lim menejmenti.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация

В данной статье анализируются современные подходы и инновационные механизмы управления качеством образования в высших учебных заведениях. В исследовании сравнительно изучены международные стандарты оценки и управления качеством высшего образования, опыт ведущих университетов и практика системы высшего образования Узбекистана. Разработаны практические рекомендации по использованию цифровых технологий в обеспечении качества высшего образования, внедрению независимых систем внешней аккредитации и улучшению качества образования с учетом интересов студентов. Определены приоритетные направления совершенствования управления качеством высшего образования в Узбекистане.

Ключевые слова: Высшее образование, управление качеством, система аккредитации, качество образования, рейтинговые системы, аудит качества, внутренняя оценка, международные стандарты, цифровые технологии, образовательный менеджмент.

INNOVATIVE QUALITY MANAGEMENT MECHANISMS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation

This article analyzes modern approaches and innovative mechanisms for managing the quality of education in higher education institutions. The study comparatively examines international standards for assessing and managing the quality of higher education, the experience of leading universities, and the practice of Uzbekistan's higher education system. Practical recommendations have been developed on the use of digital technologies in ensuring the quality of higher education, the implementation of independent external accreditation systems, and the improvement of educational quality, taking into account the interests of students. Priority directions for improving the quality management of higher education in Uzbekistan have been identified.

Key words: Higher education, quality management, accreditation system, educational quality, rating systems, quality audit, internal assessment, international standards, digital technologies, educational management.

Kirish. Jahon miqyosida kechayotgan globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari barcha sohalarda, jumladan, oliy ta'lim tizimida ham chuqur o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Oliy ta'lim muassasalari (OTM) faoliyati nafaqat mamlakatlar ichki mehnat bozori ehtiyojlariga, balki xalqaro ta'lim xizmatlari bozorida raqobat talablariga ham muvofiq bo'lishi lozim. Bunday sharoitda oliy ta'lim sifatini boshqarish tizimini takomillashtirish, xalqaro standartlarga moslashtirish va innovatsion mexanizmlarni joriy etish strategik ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekistonda so'nggi yillarda amalga oshirilgan oliy ta'lim sohasidagi islohotlar doirasida bir qator yangi tamoyillar va yondashuvlar joriy etildi. Jumladan, «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi»da ta'lim sifatini yaxshilash, uning xalqaro standartlarga muvofiqligini ta'minlash, oliy ta'lim muassasalarining xalqaro reytinglarga kirishi, ta'lim jarayonlarini raqamlashtirish kabi masalalar ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilandi.

Bugungi kunda O'zbekiston oliy ta'lim tizimida 65% iqtisodiyot tarmoqlari bilan integratsiyalashgan, 35% esa xalqaro standartlar asosida tashkil etilgan ta'lim dasturlari amalga oshirilmoqda. Shuningdek, 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida xalqaro e'tirof etilgan tashkilotlar (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education yoki Academic Ranking of World Universities) reytingida birinchi 1000 talik ro'yxatdan joy egallagan oliy ta'lim muassasalari sonini 2030 yilga qadar kamida 10 taga yetkazish vazifasi belgilangan.

Shu bilan birga, oliy ta'lim muassasalarida sifat boshqaruvi tizimini takomillashtirish, xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish va raqamlashtirish sohasida hanzugacha bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Jumladan, ta'lim sifatini baholashning zamonaviy mexanizmlari to'liq joriy etilmagan, OTMlarning mustaqil tashqi akkreditatsiya tizimi yetarli darajada rivojlanmagan, sifat boshqaruvi sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi past, talabalar

va ish beruvchilarni sifatni baholash jarayoniga jalb qilish mexanizmlari samarali emas.

Ushbu tadqiqotning maqsadi oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari va innovatsion mexanizmlarini o'rganish hamda O'zbekiston sharoitida joriy etishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot doirasida quyidagi vazifalar belgilandi:

Oliy ta'lim sifatini boshqarishning zamonaviy nazariy-metodologik yondashuvlarini o'rganish;

O'zbekistonda oliy ta'lim sifatini boshqarish tizimining hozirgi holatini tahlil qilish;

O'zbekistonda oliy ta'lim sifatini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish.

Mazkur maqolada oliy ta'lim sifatini boshqarish sohasidagi ilmiy adabiyotlar tahlili, xalqaro tajriba va O'zbekiston amaliyoti qiyosiy o'rganilgan hamda sohani rivojlantirish bo'yicha aniq taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Oliy ta'lim muassasalarida sifat boshqaruvi masalalari oxirgi yillarda ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilmoqda. So'nggi besh yilda nashr etilgan xalqaro tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim sifatini boshqarishga oid yondashuvlar va mexanizmlar doimiy ravishda takomillashib bormoqda.

Oliy ta'lim sifatini boshqarishning konseptual asoslari to'g'risida so'z yuritganda, Singx va Singarning tadqiqotlarida ta'lim sifati tushunchasining o'zi ham murakkab va ko'p qirrali ekanligini ta'kidlab, uni «manfaatdor tomonlarning ehtiyojlarini qondiradigan, OTMning missiyasi va maqsadlariga muvofiq keladigan hamda xalqaro standartlarga javob beradigan ta'lim xizmatlari darajasi» deb ta'riflaydi[1].

Ta'lim sifatini baholash va monitoring qilish sohasida so'nggi yillarda evolyusion o'zgarishlar yuz bermoqda. Oxirgi besh yillikda eski, qat'iy va yuqoridan pastga qarab boshqariladigan sifat nazorati tizimlaridan yangi, moslashuvchan va manfaatdor tomonlarning keng ishtirokiga asoslangan sifat ta'minoti tizimlariga o'tish tendensiyasi kuzatilmog'da. Gomez va hammualliflar bu jarayonni «sifat nazoratidan sifat madaniyatiga o'tish» deb nomlaydilar[2].

Qator tadqiqotchilar oliy ta'lim sifatini boshqarishning turli modellari taklif etmoqdalar. Masalan, Salis sifat boshqaruvining to'rtta asosiy modelini ajratib ko'rsatadi: ISO standartlari, Umumiy sifat menejmenti (TQM), Mukammallik modeli (EFQM) va Balanced Scorecard. Muallif ta'kidlashicha, har bir model o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ulardan foydalanish OTMlarning o'ziga xos xususiyatlariga va maqsadlariga bog'liqdir[3].

Son, Kim va Lim esa o'z tadqiqotlarida TQM (umumiy sifat menejmenti) modeli oliy ta'lim muassasalarida sifat boshqaruvinin takomillashtirishning samarali vositasi ekanligini empirik ma'lumotlar asosida isbotlab berganlar. Ularning tadqiqot natijalariga ko'ra, TQM tamoyillarini joriy etgan oliy ta'lim muassasalarida talabalar, professor-o'qituvchilar va ish beruvchilarning qoniqish darajasi sezilarli darajada oshgan[4].

Bartkovski va hammualliflar oliy ta'lim sifatini ta'minlashda zamonaviy yondashuvlar orasida ayniqsa iste'molchiga yo'naltirilgan yondashuvga alohida e'tibor qaratadilar. Bu modelga ko'ra, talaba ta'lim xizmatlarining asosiy iste'molchisi sifatida qaraladi va sifatni baholashda uning fikri birinchi o'ringa qo'yiladi. Mualliflar bunday yondashuvning afzalliklari bilan birga, cheklovleri ham mavjudligini ta'kidlaydilar, chunki talabalar har doim ham ta'lim sifatini ob'ektiv baholash imkoniyatiga ega emaslar[5].

Oxirgi yillarda oliy ta'lim sifatini boshqarishda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalalari ham tadqiqotchilar e'tiborini tortmoqda. Teylor va Stivensning tadqiqotlariga ko'ra, katta ma'lumotlar (Big Data) va sun'iy

intellekt texnologiyalaridan foydalanish oliy ta'lim sifatini monitoring qilish va baholash jarayonlarini avtomatlashtirish, real vaqt rejimida sifat ko'rsatkichlarini kuzatish imkonini beradi. Masalan, talabalarning o'quv faoliyatini tahlil qilish (learning analytics) orqali ta'lim jarayoni samaradorligini baholash mumkin[6].

Oliy ta'lim sifatini boshqarishning xalqaro amaliyotini o'rganish doirasida Liu va hammualliflar Xitoy, AQSh va Yevropa Ittifoqi davlatlarida amal qilayotgan tizimlarni taqqoslab, o'ziga xos xususiyatlarini aniqlaganlar. Xitoyda davlat organlari tomonidan boshqariladigan markazlashgan tizim, AQShda esa nodavlat akkreditatsiya agentliklari orqali boshqariladigan tizim mavjud. Yevropa Ittifoqida esa Bolonya jarayoni doirasida yaratilgan yagona standartlar va tamoyillar (ESG) asosida faoliyat yuritadigan sifat boshqaruvi tizimi qo'llaniladi[7].

Olyuta va Valos-Lorenzo sifat boshqaruvi tizimlarini ichki (institutional quality assurance) va tashqi (external quality assurance) turlarga ajratib, ularning har birining o'rni va ahamiyatini tahlil qilishgan. Tashqi sifat nazorati tizimlari asosan davlat organlari yoki maxsus akkreditatsiya agentliklari tomonidan amalga oshirilsa, ichki sifat nazorati tizimlari esa OTMning o'zi tomonidan yaratiladi va boshqariladi. Mualliflar ikki tizim o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash alohida ahamiyatga ega ekanini ta'kidlaydilar[8]. Tekkaya va hammualliflar oliy ta'lim sifatini baholash va ta'minlashning zamonaviy tendensiyalari qatorida quyidagilarni alohida ajratib ko'rsatadilar: 1) natijaga yo'naltirilgan ta'lim (outcome-based education); 2) talabalar tajribasiga asoslangan baholash (student experience-centered assessment); 3) ishga joylashish ko'rsatkichlariga e'tibor (employability focus); 4) reyting tizimlaridan foydalanish (ranking systems)[9].

Ingram va hammualliflar ta'kidlashicha, oliy ta'lim muassasalarida sifat boshqaruvi tizimlarini joriy etishning eng muhim shartlaridan biri – bu OTMda "sifat madaniyati"ni yaratishdir. Mualliflar qayd etishicha, sifat madaniyatini shakllantirish uchun OTM rahbariyatining mustahkam qo'llab-quvvatlashi, barcha xodimlar va talabalarning ishtiroki, sifatga yo'naltirilgan qadriyatlar tizimining yaratilishi zarur[10].

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarida sifat boshqaruvi tizimlarining rivojlanishi quyidagi asosiy tendensiyalar bilan xarakterlanadi:

Sifat nazoratidan sifat madaniyatiga o'tish;

Ichki va tashqi sifat boshqaruvi mexanizmlarining integratsiyalashuvi;

Mahalliy xususiyatlarni hisobga olgan holda xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish;

Manfaatdor tomonlarning keng ishtirokini ta'minlash;

Raqamli texnologiyalardan faol foydalanish;

Natijaga yo'naltirilgan va talabalar tajribasiga asoslangan yondashuvlar.

Tahlil va natijalar. O'zbekistonda oliy ta'lim sifatini boshqarish tizimida so'nggi yillarda sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. 2020 yilda qabul qilingan «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun, 2019 yilda tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi» va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar oliy ta'lim sifatini boshqarish tizimini takomillashtirishning huquqiy asoslarini yaratdi. Jumladan, «Oliy ta'lim to'g'risida»gi Qonunning 28-moddasida ta'lim sifatini nazorat qilish va ta'minlash mexanizmlari belgilangan.

Shuningdek, 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida oliy ta'lim sifatini oshirish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Bu hujjatda alohida ko'rsatilishicha, oliy ta'lim muassasalarini bosqichma-bosqich o'zini o'zi moliyalashtirish tizimiga o'tkazish, ularga moliyaviy mustaqillik berish va zamonaviy boshqaruv tizimlarini joriy etish orqali ta'lim sifatini oshirish ko'zda tutilgan.

O'zbekistonda oliy ta'lim sifatini davlat tomonidan nazorat qilish asosan Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi tomonidan amalga oshiriladi. Bu organ OTMlarning davlat ta'lim standartlariga muvofiqligini tekshirish, ularga davlat akkreditatsiyasini berish va pedagog kadrlarning attestatsiyasini o'tkazish bilan shug'ullanadi.

So'nggi yillarda nodavlat nazorat mexanizmlarini ham rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, OTMlar o'rtasida sog'lom raqobatni kuchaytirish maqsadida "El-Yurt Umidi" jamg'armasi tomonidan O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining milliy reytingi shakllantirilmoqda. Shuningdek, muhandislik yo'nalishlari bo'yicha OTMlarni xalqaro akkreditatsiyadan o'tkazish uchun 2021 yilda Vazirlar Mahkamasi huzurida 500 million so'm miqdorida maxsus jamg'arma tashkil etildi.

So'nggi yillarda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalariga keng avtonomiya berilmoqda. Bu, o'z navbatida, OTMlarning o'zlarida sifat boshqaruvi tizimlarini yaratish va rivojlantirish mas'uliyatini oshiradi. Masalan, 2021 yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni bilan OTMlarga o'quv rejaları va fan dasturlarini mustaqil tasdiqlash, o'quv jarayonini tashkil etish, xalqaro hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish va moliyaviy resurslarni taqsimlash bo'yicha keng huquqlar berildi.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali ta'lim sifatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish ishlari olib borilmoqda. Jumladan, «Elektron universitet» tizimi orqali ta'lim jarayonlarini monitoring qilish, talabalar bilimni baholash, o'quv resurslaridan foydalanish samaradorligini aniqlash imkoniyatlari yaratilmoqda. Masalan, 2022 yil ma'lumotlariga ko'ra, 39 ta OTMda «elektron universitet» loyihasi joriy qilingan.

Xulosa. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari va innovatsion mexanizmlarini tadqiq qilish natijasida quyidagi xulosalarni shakllantirish mumkin:

Oliy ta'lim sifatini boshqarish tizimlari global miqyosda doimiy evolyusion o'zgarishlarga uchramoqda.

Zamonaviy tendensiyalarni inobatga olgan holda, ta'lim sifatini boshqarishda kompleks yondashuvni qo'llash, ya'ni sifat nazorati, sifat ta'minoti va sifat madaniyatining uyg'unlashuvini ta'minlash lozim.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim sifatini boshqarishda davlat nazorati va institutsional avtonomiya o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Bunda davlat umumiy sifat standartlarini belgilashi, lekin OTMlarga bu standartlarga erishish yo'llarini tanlashda erkinlik berishi maqsadga muvofiq.

O'zbekistonda oliy ta'lim sifatini boshqarish tizimini takomillashtirish uchun xalqaro tajribadan oqilona foydalangan holda, milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda, milliy modelni shakllantirish lozim. Bu model davlat va jamoat nazoratining uyg'unligiga, ichki va tashqi sifat boshqaruvi mexanizmlarining mutanosibligiga, manfaatdor tomonlarning keng ishtirokiga asoslanishi kerak.

Oliy ta'lim muassasalarida «sifat madaniyati»ni shakllantirish oliy ta'lim sifatini boshqarish tizimining muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishining muhim shartidir. Bunda OTM rahbariyati tomonidan sifat masalalariga ustuvor ahamiyat berilishi, barcha xodimlar va talabalarda sifatga yo'naltirilgan qadriyatlarining shakllantirilishi muhim ahamiyatga ega.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqqan holda, O'zbekistonda oliy ta'lim sifatini boshqarish tizimini takomillashtirish uchun kompleks yondashuvni qo'llash, xalqaro tajribadan oqilona foydalanish, milliy xususiyatlarni hisobga olish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va manfaatdor tomonlarning keng ishtirokini ta'minlash tavsiya etiladi.

Ushbu tadqiqot natijalari O'zbekiston oliy ta'lim tizimida sifat boshqaruvi sohasidagi nazariy bilimlarni boyitishga hamda amaliy faoliyatni takomillashtirishga xizmat qiladi. Tadqiqot doirasida shakllantirilgan taklif va tavsiyalar oliy ta'lim sifatini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha davlat dasturlarini ishlab chiqishda, oliy ta'lim muassasalarida sifat boshqaruvi tizimlarini rivojlantirishda, shuningdek, oliy ta'lim sifatini boshqarish sohasidagi kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirishda qo'llanilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Singh P, Singari A. Quality Management in Higher Education: Understanding and Developing a Conceptual Framework. *Journal of Quality in Higher Education*. 2021;27(2):175-192. DOI: 10.1080/13538322.2021.1908482
2. Gomez J, Serrano R, Vazquez M. From Quality Control to Quality Culture: Evolving Approaches to Quality Management in Higher Education. *Quality Assurance in Education*. 2022;30(1):67-82. DOI: 10.1108/QAE-06-2021-0082
3. Sallis E. Total Quality Management Models in Higher Education: A Comparative Analysis. *Journal of Educational Management*. 2020;34(5):418-437. DOI: 10.1108/JEM-03-2020-0054
4. Son J, Kim SY, Lim S. Implementing TQM in Higher Education: Empirical Evidence from South Korean Universities. *Higher Education*. 2021;82(3):409-428. DOI: 10.1007/s10734-020-00616-0
5. Bartkowski K, Nowak P, Walsh M. Consumer-Oriented Approach to Quality Management in Higher Education: Benefits and Limitations. *European Journal of Higher Education*. 2022;12(2):193-210. DOI: 10.1080/21568235.2022.2056470
6. Taylor L, Stevens A. Digital Technologies and Quality Management in Higher Education: Big Data Analytics and Learning Analytics as Tools for Continuous Improvement. *Journal of Educational Technology*. 2021;52(4):398-416. DOI: 10.1177/0047239520987152
7. Liu H, Wang Y, Chen T, Zhang X. Comparative Analysis of Higher Education Quality Assurance Systems in China, USA, and European Union. *Studies in Higher Education*. 2020;45(7):1364-1379. DOI: 10.1080/03075079.2019.1665010
8. Oluta M, Valos-Lorenzo M. Internal vs External Quality Assurance in Higher Education: Finding the Balance. *Quality in Higher Education*. 2022;28(1):45-62. DOI: 10.1080/13538322.2021.1986367
9. Tekkaya C, Anderson B, Kirsch M. Contemporary Trends in Quality Assessment of Higher Education: A Global Perspective. *Higher Education Policy*. 2021;34(2):231-252. DOI: 10.1057/s41307-020-00201-1
10. Ingram H, Gardner D, Silverman I. Building Quality Culture in Higher Education Institutions: Leadership, Commitment and Continuous Improvement. *Quality Assurance in Education*. 2020;28(3):171-184. DOI: 10.1108/QAE-09-2019-0091.

UDK:37.01

Nazokat G'OFUROVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: missphoenixgirluzb@gmail.com

NamDU dotsenti, f.f.d N.Dosbayeva taqrizi asosida

FORMATION, DEVELOPMENT AND NATIONAL-CULTURAL VALUES OF LINGUOCULTOLOGY

Annotation

Although linguoculturology entered the field of linguistics only at the end of the twentieth century, it has already succeeded in attracting the attention of many linguists. As a point of convergence between language and culture, linguoculturology is regarded as a science that studies the traditions, customs, ceremonies, and values that, over the centuries, have become an integral part of a particular nation's mentality. This article focuses not only on the contribution of both international and Uzbek scholars to the development of linguoculturology but also discusses the quotations of prominent linguoculturologists, their works, and the concept of values.

Key words: Culture, V.F. Humboldt, B. Seinte-Marie, stereotype, schools of linguistic and cultural studies, concept, linguistic worldview, linguoculturema, values, A. Navoi.

ФОРМИРОВАНИЕ, РАЗВИТИЕ И НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ

Аннотация

Лингвокультурология, несмотря на то, что вошла в лингвистику лишь в конце XX века, успела привлечь внимание множества лингвистов. Являясь точкой пересечения языка и культуры, лингвокультурология рассматривается как наука, изучающая традиции, обычаи, обряды и ценности, которые на протяжении веков стали неотъемлемой частью менталитета определённого народа. Данная статья посвящена не только вкладу мировых и узбекских учёных в становление науки лингвокультурологии, но также анализу высказываний известных лингвокультурологов, их трудов и понятию ценностей.

Ключевые слова: Культура, В.Ф. Гумбольдт, Б. Сенте-Мари, стереотип, школы лингвокультурологии, концепт, лингвистический мирооблик, лингвокультурама, ценности, А. Навои.

LINGVOMADANIYATSHUNOSLIK FANINING SHAKLLANISHI, TARAQQIYOTI VA MILLIY-MADANIY QADRIYATLAR

Annotatsiya

Lingvomadaniyatshunoslik yigirmanchi asrning so'nggida tilshunoslikka kirib kelgan bo'lsa-da, ko'plab tilshunoslarning diqqatini tortib ulgurd. Til va madaniyatning mushtarak nuqtasi hisoblanmish lingvomadaniyatshunoslik millatning o'zigagina xos bo'lgan urf-odat, an'ana va marosimlari, asrlar mobaynida ma'lum xalqning mentalitetiga singib ketgan qadriyatlarini o'rganuvchi fan hisoblanadi. Mazkur maqola lingvomadaniyatshunoslik fanining yuzaga kelishida nafaqat faol xissa qo'shgan jahon va o'zbek olimlari, balki mashhur lingvomadaniyatshunos olimlarning iqtiboslari, ularning asarlari va qadriyat tushunchasi kabilar haqida alohida to'xtalib o'tadi.

Kalit so'zlar: Madaniyat, V.F.Gulmboldt, B. Seinte-Marie, stereotip, lingvomadaniyatshunoslik maktablari, konsept, olamning lisoniy manzarasi, lingvokulturema, qadriyatlar, A.Navoiy.

Kirish. Har bir millatning o'ziga xos milliyliigi, urf-odat-u, rasm-rusum va marosimlar boshqa xalqlarda uchramaydigan leksikasi bo'lishining asosiy omillaridan hisoblanadi. Xalqlarning madaniyatini aks ettiruvchi ushbu leksik qatlam til va madaniyatning ma'lum bir chorahada kesishishining bir isbotidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Lingvomadaniyatshunoslik til va madaniyatning o'zaro aloqasini o'rganadigan fan sifatida ko'plab olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Ushbu sohaning rivojlanishiga, bir tomondan, atqqli klassik olimlar (V.Gumboldt, E.Sepir, B.Uorf), ikkinchi tomondan esa zamonaviy tadqiqotchilar (V.Teliya, V.A.Maslova, N.F.Alefirenko) o'z hissasini fan rivoji uchun qo'shganlar. Xususan, E.Sepir til hamda madaniyatning chambarchas bog'liqligini ta'kidlab o'tgan bo'lsa, V.Gumboldt o'z tadqiqotlarida tilni xalq mentalitetining ifodasi sifatida baholagan. Zamonaviy olimlar esa lingvokulturologiyani mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllantirishgan. O'zbek tilshunosligida ham Sh. Usmonova, D. Ashurova, M.Galiyeva kabi olimlar til va madaniyat

aloqalarini milliy xususiyatlar nuqtayi nazaridan o'rganib kelmoqdalar. Tilning madaniyatga aloqadorligi haqida aytishimiz mumkinki: "Til va madaniyat o'rtasidagi munosabat masalasi har doim olimlarning diqqat markazida bo'lib kelgan (V.Gumboldt, E.Sepir, B.Uorf, J.Lakoff, D.Rozendal, A.Potebnya, V.Teliya, E.Vereshagin, V.Kostomarov, N.F.Alefirenko, N.Afanasyeva, Y.A.Sorokin, Y.I.Kosova va b.)"[4]. Amerikalik tilshunos E.Sepirning fikriga ko'ra: "Til madaniyat bilan chambarchas bog'liq bo'lib, unda rivoj topadi, uni ifoda qiladi hamda madaniyatning taraqqiyotiga asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi"[5]. Olim fikrlarining mantiqiy davomi sifatida til haqida ushbu iqtiboslarini olishimiz mumkin: "...til madaniyatdan tashqarida bo'la olmaydi. Til inson faoliyatlaridan biri sifatida qaralsa-da, tafakkur shakli hamda muloqotning asosiy vositasi sifatida madaniyat bilan bir qatorda turadi"[6]. Til haqida lingvokulturologik qarashlar doirasida aytilgan fikrlar orasida mazkur sohada faoliyat yuritayorgan olim Sh. Usmonova shunday deydi: "Til – madaniyatning quroli, vositasidir. U xalq madaniyati

vositasida inson shaxsiyatini, til sohibini shakllantiradi"[7]. Tilning madaniyatda o'z ifodasini topishi hamda til va madaniyat birgalikda taraqqiy etib borishi olimlar tomonidan o'rganish natijasida ayon bo'libgina qolmay, ular o'z tadqiqotlarida ham bu haqda bir qancha fikrlarni bayon etib o'tdilar. Lingvomadaniyatshunoslik fani esa aynan mana shu tadqiqotlar samarasi o'laroq, XX asrning so'nggi choragida vujudga keldi, shuningdek, tadqiqotchilar bu fanning paydo bo'lish ildizlarini V.F.Gulmboldt nomi bilan bog'laydilar [8].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda lingvomadaniyatshunoslik fanining shakllanishi va taraqqiyotini o'rganishda tarixiy-taqqosiy, tizimli shuningdek, konseptual tahlil metodlariga asoslanildi. Tilda madaniyatning o'ziga xos tomonlari namoyon bo'lishini V.Gumboldt (XIX asr) ilmiy aniqlab, "xalqning tili uning xarakteri bilan bog'liq bo'lishini, har bir tilga xos bo'lgan xususiyat millatning mentalitetiga ta'sir qilishini, tilni sinchiklab o'rganish tarix va falsafa fanlari bilan aloqadorlikda olib borilishi kerakligini, bunda yana insonning ichki dunyosi bilan aloqador hodisalar hisobga olinishi lozimligini" uqdirib o'tdi. Bu bilan u turli til shakllarida tafakkur usullaridagi farqni va voqelikni asosladi"[9]. V.F.Gumboldt o'zining qarashlarini quyidagi fikrlarida bayon etadi:

Moddiy va ma'naviy madaniyat tilda o'z aksini topadi;

Har qanday madaniyat milliydir, madaniyatning milliy xarakteri dunyoni o'ziga xos ko'rish vositasida tilda ifodalanadi;

Tilda har bir xalqqa xos bo'lgan o'ziga xos ichki shakl mavjuddir;

Tilning ichki shakli - bu xalq madaniyati milliy ruhining ifodasidir;

Til inson va uni o'rab turgan dunyo o'rtasini bog'lab turuvchi ko'prikdir [10].

Qolaversa, olimning "Til madaniyat ko'zgusi" degan g'oyasi lingvokulturologiya sohasining mohiyatini aks ettiradi [11]. Lingvomadaniyatshunoslik sohasida tadqiqot olib borgan har bir tadqiqotchi-olimlar til va madaniyatning uzviy bog'liqligini iddao qilishadi. Jumladan, B. Seinte-Marie shunday deydi: "Til va madaniyatni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Til bizning nodir madaniy dunyoqarashimizni tushinishda eng muhim omildir. Va shuning uchun ham til madaniyatimizning ich-ichiga singib ketgan o'zligimizni anglatadigan quroldir" [2].

Maslova Lingvomadaniyatshunoslik fanini 3 bosqichga bo'ladi:

Lingvomadaniyatshunoslikning fan sifatida shakllanishi (V. von Humboldt, E. Benvenist, L. Veisgerber, A.A. Potebnya, E. Sepirlarning fanning shakllanishiga qo'shgan xissalari);

Lingvomadaniyatshunoslikning alohida fan sifatida ajrab chiqishi;

Lingvokulturologiyaning rivojlanish jarayonlari [12].

A.E.Mamatov Rossiyada XX asr oxirlariga kelib shakllangan to'rtta lingvokulturologiya maktablari shakllangani haqida aytib o'tadi:

1. Akademik Y.Stepanov asos solgan lingvomadaniyatshunoslik maktabi – o'z tadqiqot usuliga ko'ra fransuz tilshunosi E.Benevist konsepsiyasiga yaqin turadigan ushbu maktab namoyondalari madaniyatni diaxronik aspektida tavsiflashni maqsad qilib qo'ydilar, ya'ni bunda til xolis kuzatuvchi tomonidan tekshiriladi.

2. N.D.Arutyunova maktabi – qadimgi davrlarda bitilgan manbalarni tashqi kuzatuvchilar tomonidan tekshirib tadqiq qilinadi.

3. V.N.Teliya lingvomadaniyatshunoslik maktabi – frazeologizmlarni lingvomadaniy tahlil qilish maktabi nomi bilan tanilgan.

4. V.V.Vorobyov, V.M.Shaklein tomonidan yaratilgan lingvomadaniyatshunoslik maktabi – E.M.Vereshchagin hamda V.G.Kostomarovlar konsepsiyasini rivojlantirdi. Bu yo'nalish ekvivalenti bo'lmagan til birliklari – muayyan madaniyatga xos spetsifik, kumulativ (to'plovchi, til egalarining tajribasini

mustahkamlovchi) funksiyali (garmoshka, bit chelom va boshqa realemalarni), so'zlovchining ongida bor so'zlarni o'rganadi [13].

Tahlil va natijalar. Madaniyat va tilning uzviy bog'liqligi, shuningdek, har ikkisi musharakida taraqqiy etishi haqida shuni aytishimiz mumkinki: "Zero har qanday madaniyat tilda namoyon bo'ladi, tilda o'zining moddiy qobig'ini topishi bilan birga, atrof-muhit ta'sirida taraqqiy etib, o'zgarib boradi"[14]. Bu fikr til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi. Madaniyat va til o'rtasidagi o'zgarishlar o'zaro ta'sir qiladi, birining o'zgarishi ikkinchisiga ham ta'sir ko'rsatadi. Madaniy o'zgarishlar, yangiliklar va zamonaviy tendensiyalar tilni yangi ifodalash yo'llariga olib keladi. Shunday qilib, til o'zining nafoqat kommunikativ funksiyasi, balki madaniyatni aks ettiruvchi vositaga ham aylanadi. Tilda yangi atamalar, iboralar yoki so'zlashuv shakllari madaniyatdagi o'zgarishlarni aks ettiradi, bu esa o'z navbatida madaniyatning rivojlanish jarayonlarini ko'rsatadi. Madaniyat va tilning uzviy bog'liqligi va har ikkisi musharakida taraqqiy etishi haqida aytishimiz mumkinki: "Zero har qanday madaniyat tilda namoyon bo'ladi, tilda o'zining moddiy qobig'ini topishi bilan birga, atrof-muhit ta'sirida taraqqiy etib, o'zgarib boradi"[14]. XXI asr Lingvomadaniyatshunoslik fanining gullab-yashnash davri bo'lish bilan birga ushbu fan ko'plab tilshunos olimlarning asosiy tadqiqot yo'nalishiga aylanib ulgurdi. Ko'plab olimlar mazkur fan haqida ko'plab ta'riflar, fikrlarini berib o'tdilar. V.A. Maslova fikricha, lingvomadaniyatshunoslik – "Tilshunoslik va madaniyatshunoslikning chorrahasida vujudga kelgan tilshunoslikning bir bo'limidir"[15]. Maslova lingvokulturologiya sohasida chuqur tadqiqot olib borgan olima sifatida fanga doir juda ko'p fikr va mulohazalarini berib o'tadi va til haqida shunday deydi: Til madaniyat bilan uzviy bog'langan, u madaniyatga yetib boradi, unda rivojlanadi hamda uni o'zida ifodalab keladi"[15]. N. Alefirenko Lingvokulturologiyaga quyidagicha izoh beradi:

Lingvokulturologiya tilshunoslik va madaniyatshunoslik bilan uzviy bog'liq bo'lib, u sintezlovchi xarakterga egadir;

Lingvokulturologiya tilda izohlanadigan madaniy dalillarga e'tibor qaratadi;

Lingvokulturologiya tilshunoslik fanlaridan hisoblanib, uning tadqiqot natijalaridan ona tili hamda xorijiy tillarni o'qitish jarayonida amaliy foydalanish mumkin;

Lingvokulturologik tadqiqotlarning asosiy yo'nalishlari sifatida lisoniy shaxs va til madaniy qadriyatlarining semiotik gavalantirish sistemasini aytishimiz mumkin [3].

Z.Sabitova esa "Lingvokulturologiya" darsligida madaniyatda majoziy, tasviriy hamda metaforik ma'nolarga ega bo'lgan hamda inson ongi natijalarini umumlashtiruvchi arxetipik va prototipik afsona, marosim, folklor, shuningdek, diniy diskurslar, nazmiy va nasriy matnlar, iboralar va metaforalar, belgi va paremiyalarni (tildagi maqol va matallarni) umumlashtiruvchi til birliklari lingvokulturologiya fanining predmeti etib hisoblanishini aytib o'tgan [17]. Shuningdek, olima lingvomadaniyatshunoslikning maqsadi haqida ushbu fikrlarni beradi: "Madaniyat xalqning tafakkuri, uning olamni idrok etishdagi o'ziga xos jihatlarining tilda aks etishini o'rganish lingvokulturologiyaning asosiy maqsadlaridan biridir" [17]. V.V.Krasnaxning ta'kidlashiga ko'ra esa, lingvomadaniyatshunoslik – "Til va nutqda madaniyatning namoyon bo'lishi va aks etishini o'rganadigan fan bo'lib, olamning milliy manzarasi, lingvistik ongni murakkab o'rganish bilan bevosita bog'liqdir" [19]. V. N. Teliya esa: "Lingvokulturologiya insonni o'rganadigan, aniqroq aytadigan bo'lsak, inson botinidagi madaniyatni va madaniy faktorni o'rganadigan fandır. Bu esa lingvokulturologiyaning insondagi ichki paradigmalarni madaniy hodisa sifatida o'rganish demakdir" – deya to'xtalib o'tadi [2] Volgograd davlat pedagogika universiteti ingliz filologiyasi kafedrasida filologiya fanlari doktori, professor G.Slishkin lingvomadaniyatshunoslik haqida shunday fikrlarni aytadi: "Lingvokulturologiya asosan inson faktoriga, yana ham aniqroq'i, insondagi madaniy faktorga e'tibor qaratadi. Lingvokulturologiyaning markazi esa inson omilining madaniy fenomena sifatida antropologik paradigmaga aloqador ekanini ko'rsatadi" [20].

Lingvokulturologiya va uning obyekti masalasida bir muncha baxsli masalalar ham mavjud, jumladan, V.N.Teliyaning fikriga ko'ra, lingvokulturologiya til hamda madaniyatning faqatgina sinxron aloqalarini o'rganadi. V.A.Maslova esa lingvokulturologiya tilni kengroq – ham sinxron, ham diaxron jihatdan o'rganishini e'tirof etadi. Qolaversa, V.N.Teliya lingvokulturologiyaning obyekti umuminsoniy xususiyatga ega ekanini aytib o'tsa, V.A.Maslova muayyan xalq yoki qardosh xalqlar tilining lingvokulturologik jihatdan xususiyat va jihatlari alohida o'rganish lozimligini ta'kidlab o'tadi [21].

Xulosalar va takliflar. Qadim O'zbek diyorida ham lingvomadaniyatshunoslik uzoq tarixga ega deb hisoblanib, Z.Xolmanova, O.Saidahmedova hamda O.Nurullayeva hammuallifligida yozilgan “Lingvokulturologiyaga oid tushunchalar tadqiqi” asarida shunday deyiladi: “Alisher Navoiyni lingvokulturologiya sohasiga doir tushunchalarning ilk tadqiqotchisi sifatida e'tirof etish mumkin. Buyuk mutafakkirning borliq, koinot, tabiat va jamiyat, ijtimoiy munosabatlar, lisoniy vaziyatlar, inson dunyosi, ichki olami, ruhiyati, til va nutq, til va tafakkur, til va madaniyat munosabatlari borasidagi mulohazalari bugungi kun uchun ham muhimdir. Alisher Navoiy lirikasida, epik va ilmiy asarlarida hozirgi o'zbek tilshunosligida yangi yo'nalishlardan hisoblanuvchi lingvokulturologiyaga doir qarashlar o'z aksini topgan” [22]. Professor D. Ashurova fikriga ko'ra, lingvokulturologiya fanining eng asosiy vazifalaridan biri – metodologik shart-sharoitlarni aniqlash, tadqiqotlarning konseptual qonun-qoidalarini hamda madaniyat nuqtai nazaridan ajratib olingan til birliklarini (ya'ni lingvokulturemalarni) bir sistemaga solish va tasniflash muammolarini ishlab chiqish hisoblanadi [1]. Shu bilan bir qatorda A. Abduazizov, Sh. Safarov, A. Mamatov kabi o'zbek olimlari ham til va madaniyat sohasida bir qancha izlanishlar olib borishgan. Jumladan, Sh. Safarov Gumboldt, Sepir, A. Vejlibskayaning lingvokulturologiya haqida tariflarini umumlashtirgan holatda shunday deydi: “Tilning madaniyat uchun xizmat qilishini madaniy-ma'naviy boylik,

axborot manbalarini saqlash, ularni avloddan avlodga yetkazish hamda madaniy tushunchalar va konseptlar, stereotip va etalon-namunalarni shakllantirishda bevosita ishtirok etishini hech qachon inkor etib bo'lmaydi. Til va madaniyat o'rtasidagi determinizm, ya'ni o'zaro bir-birini taqozo etish haqiqiy “o'zarochilik”dir. Shu sababli turli mamlakatlar olimlari tomonidan til va madaniyat munosabati masalasi turli yo'nalishlarda o'rganilayotgani tabiiydir. Keyingi yillarda tilshunoslikda lingvokulturologiyaning alohida tadqiqot yo'nalishi sifatida shakllanishi bu masalaning dolzarb ahamiyat kasb etishiga sabab bo'lmoqda ... Zero, har qanday madaniyat tilda namoyon bo'ladi, tilda o'zining moddiy qobig'ini topishi bilan birga, atrof-muhit ta'sirida taraqqiy etib, o'zgarib boradi. Turli millatlar madaniyati bir-biridan dastlab, voqelikni moddiy va ma'naviy jihatidan qanday o'zlashtirishi jihatidan ajralib turadi” [14]. Professor A.A.Abduazizov lingvomadaniyatshunoslik sohasiga shunday ta'rif beradi: “Lingvokulturologiya til va madaniyat, o'zaro madaniy masalalarni ilmiy tadqiq etadi. Bu soha faqat madaniyat bilan emas, balki u orqali turli milliy urf-odatlar, diniy hodisalar, milliy konseptlar, dunyoning til orqali ongli his qilish vositalarini o'rganadi. Dunyoning til xaritasi, umuman, ularning insonlar ongidagi mantiqiy ifodasi bilan mos keladi. Bu masalani kengroq va chuqur ilmiy o'rganish lingvokulturologiya va lingvokognitologiya bilan bog'liqdir”. Olima D.Xudoyberganova lingvomadaniyatshunoslik fanining vazifasi haqida shunday deb o'tadi: “Olamning lisoniy manzarasini, madaniyatning asosiy konseptlari majmuyi bo'lgan konseptosferani, lisoniy ongni tavsiflash hamda til egalari milliy-madaniy mentalligini aks ettiruvchi lisoniy birliklarni, insoniyatning qadimiy tasavvurlariga muvofiq keluvchi madaniy arxetiplarni, nutqiy muloqotga xos bo'lgan milliy ijtimoiy-madaniy stereotiplarni aniqlash lingvokulturologiyaning asosiy vazifasi hisoblanadi” [23]. Ko'plab olimlar e'tiborida bo'lgan lingvomadaniyatshunoslik hali ko'p taraqqiy etadi va yuksaklikka erishadi.

ADABIYOTLAR

1. Ашурова Д. У. Прспективы научных исследований в свете новых направлений лингвистики // *Filologiya masalalari*. – 2004. – 4. С-37
2. Ashurova D.U., M.R. Galiyeva *Cultural Linguistics*, Tashkent 2019, P. 8
3. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультуроология. Ценностно-смысловое пространство языка. - М.: Флинта, 2010. - С. 21
4. Tuxtaxodjaeva N.A. Badiiy tarjimada lingvokulturemalarning ifodalanishi (Ingliz va o'zbek tillari misolida): Diss. ...fil.fan.bo'yicha falsafa doktori. – T., 2017. - B. 11
5. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. - М.: Прогресс. 1993. - С. 223
6. Сепир Э. Язык. Введения в изучение речи // *Избранные труды по языкованию и культурологии* - М.: Прогресс. 1993. Стр-15
7. Usmanova Sh. *Lingvokulturologiya*. - Toshkent 2019, - B. 7
8. Ergasheva M.H. The term linguoculturology and its introduction into science// *European scholar journal*. Vol 3. 2022. - P. 56
9. Fayzulloyev O.M. O'zbek folkloridagi lingvokulturemalarning inglizcha tarjimada berilishi (bolalar folklori va ertaklar misolida): Diss. ...fil.fan.bo'yicha falsafa doktori. - T., 2019. - B. 21
10. Гумбольдт В.ф. Избранные труды по языкознанию. - М.: Прогресс, 1984. - С. 124
11. Kadirova V. R. Belgi bildiruvchi leksemalarning lingvokulturologik xususiyatlari Diss. Falsafa fanlari doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi Toshkent - 2019, B. 22
12. Ergasheva M.Kh. The term linguoculturology and its introduction into science // *European Scholar Journal (ESJ)*. Vol. 3 No.2, 2022. P. 56-57
13. Mamatov A.E. Zamonaviy lingvistika. - Noshir, 2019. - B. 10-11
14. Safarov SH.S. Kognitiv tilshunoslik. - Jizzah: Sangzor, 2006. - B. 63
15. Maslova V.A. Лингвокультуроология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений – М.: Академия, 2001 9-b
16. Маслова В.А. Лингвокультуроология. 2-издания.-М.: Академия, 2004. - С. 9
17. Сабитова З.К. Лингвокультуроология: учебник. – Москва: ФЛИНТА, 2013. С -10
18. Sabitova Z.K *Lingvokulturologiya* Flinta: Nauka 2013 str 10
19. Krasnykh V.V. Этнопсихоллингвистика и лингвокультуроология: курс лекций – М.: Гнозис, 2002. – С. 12.
20. European Scholar Journal (ESJ), The term linguoculturology and its introduction into science, Ergasheva Malika Khakimjonovna, Lecturer at the department of Foreign Languages in Natural Sciences, FarSU
21. Пименова М.Б., Кондратьева О.Н., Концептуальные исследования. ВведениеЖ учеб. Пособие. - М.: Флинта, 2011. - С. 176
22. Xolmanova Z. T., Saidahmedova O., Nurullayeva O. *Lingvokulturologiyaga oid tushunchalar tadqiqi*. - T. Navro'z, 2018. - B. 19
23. Xudoyberganova D. *Lingvokulturologiya terminlarining qisqacha izohli lug'ati*, Toshkent; Turon zamin ziyo, 2015 7-b

UDK:37.01

Xurshida GUBAYEVA,
O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat instituti tayanch doktoranti
E-mail: ismatillayevna@mail.ru

“TIQXMMI” Milliy tadqiqot universiteti dotsenti, PhD A.Jumanov taqrizi asosida

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ: ИННОВАЦИОННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ИЗ ОПЫТА ЮЖНОЙ КОРЕИ

Аннотация

В данной статье анализируются инновационные педагогические подходы в системе высшего образования Южной Кореи и рассматриваются возможности их применения в системе высшего образования Узбекистана. Система образования Южной Кореи является одной из ведущих в мире по использованию передовых методов и современных технологий для повышения качества и эффективности образования. На основе этого опыта в статье рассматриваются вопросы внедрения в учебный процесс интерактивных методов, лично-ориентированного подхода, STEAM-образования, цифровых платформ и современных систем оценки. Также на научной основе будут проанализированы преимущества, проблемы и возможности внедрения корейской модели в местных условиях. Результаты исследования имеют практическое значение для модернизации системы высшего образования Узбекистана и повышения качества преподавания.

Ключевые слова: Высшее образование, педагогические подходы, инновационные методы, южнокорейский опыт, эффективность преподавания, интерактивное обучение, цифровые технологии.

INCREASING TEACHING EFFICIENCY IN HIGHER EDUCATION: INNOVATIVE PEDAGOGICAL APPROACHES FROM THE SOUTH KOREA EXPERIENCE

Annotation

This article analyzes innovative pedagogical approaches in the South Korean higher education system and considers the possibilities of their application in the higher education system of Uzbekistan. The South Korean education system is one of the leading countries in the world in the use of advanced methods and modern technologies to improve the quality and efficiency of education. Based on these experiences, the article examines the issues of introducing interactive methods, a student-centered approach, STEAM education, digital platforms, and advanced assessment systems into the teaching process. It also analyses the advantages, problems, and opportunities for implementing the Korean model in local conditions on a scientific basis. The results of the research play an essential role for modernizing the higher education system of Uzbekistan and improving the quality of teaching.

Key words: Higher education, pedagogical approaches, innovative methods, South Korean experience, teaching effectiveness, interactive learning, digital technologies.

OLIY TA'LIMDA O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH: JANUBIY KOREYA TAJRIBASIDAGI INNOVATSION PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Annotatsiya

Mazkur maqolada Janubiy Koreya oliy ta'lim tizimidagi innovatsion pedagogik yondashuvlar tahlil qilinib, ularni O'zbekiston oliy ta'lim tizimida qo'llash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Janubiy Koreya ta'lim tizimi dunyo miqyosida o'qitish sifati va samaradorligini oshirishda ilg'or metodlar hamda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bo'yicha yetakchi mamlakatlardan biri hisoblanadi. Maqolada aynan shu tajribalar asosida dars jarayoniga interaktiv metodlar, talaba markazli yondashuv, STEAM-ta'lim, raqamli platformalar va ilg'or baholash tizimlarini joriy etish masalalari o'rganiladi. Shuningdek, koreys modelining afzalliklari, muammolari va uni mahalliy sharoitda tatbiq etishdagi imkoniyatlar ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari O'zbekiston oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish hamda dars sifatini oshirishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, pedagogik yondashuvlar, innovatsion metodlar, Janubiy Koreya tajribasi, o'qitish samaradorligi, interaktiv ta'lim, raqamli texnologiyalar.

Kirish. Bugungi kunda oliy ta'lim sohasi jadal rivojlanayotgan, raqobatbardosh sohalardan biri hisoblanadi. Shu sababdan ta'lim sifatini oshirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etishda ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish zamon talabidir. Jahon miqyosida ta'lim sifatini oshirish bo'yicha muvaffaqiyatli tajriba sifatida Janubiy Koreya Respublikasi oliy ta'lim tizimida oshirilayotgan islohotlar alohida e'tiborga loyiq. Jumladan, oliy ta'limda qo'llanilayotgan raqamli texnologiyalar, interaktiv metodlar va talaba markazli o'qitish konsepsiyalari ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Janubiy Koreyada so'nggi o'n yilliklarda ta'lim sohasini tubdan isloh qilinib, ilg'or texnologiyalar va

zamonaviy pedagogik metodlarni keng joriy etilmoqda. Bu esa o'z navbatida talabalarining mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda sezilarli natijalar bergan va bugungi kunda xalqaro reytinglarda Janubiy Koreya oliy tizimi yuqori o'rinlarni egallab kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida xorijiy mamlakatlar tajribasidan foydalanib, talaba-yoshlarning akademik faoliyati, muammolari va turmush tarzi, o'quv jarayoni hamda yaratilgan sharoitlar o'rganish maqsad qilib olingan[1]. Janubiy Koreya talabalarining o'zlashtirish darajasi, raqamli savodxonlik va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari bo'yicha Janubiy Koreya tajribasi asosida ishlab chiqilgan innovatsion

pedagogik metodlarni joriy etish alohida ahamiyat kasb etadi. Janubiy Koreya oliy ta'lim tizimini tahlil qilish orqali oliy ta'limda dars berish samaradorligini oshirish imkoniyatlari, qo'llanilayotgan innovatsion pedagogik metodlar va ularning O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirishga yordam beradi. Janubiy Koreya ta'lim tizimida qo'llaniladigan tajribalardan biri talaba o'qish mobaynida yaxshi baho olib, keyingi semestr uchun grant yutib olish imkoniyatini berilishi bugungi kunda mamlakatimizda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 10-mart 2025 yildagi "Oliy ta'lim tashkilotlarida talabalarga grantlarni taqdim etish va qayta taqsimlash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" 149-sonli Qaroriga [2] asosan oliy ta'lim tizimida ta'lim grantini har o'quv yili yakunlangandan so'ng alohida qayta taqsimlash ham qo'llanila boshladi. Endilikda davlat granti 4 yilga bitta talabaga emas, balki har yili yuqori baholarga erishgan talabalar orasida qayta taqsimlanadi va ta'lim grantiga talabgorlardan joriy o'quv yilida o'zlashtirish ko'rsatkichi bo'yicha GPA ko'rsatkichi 3,5 va undan yuqori bo'lishi talab etiladi.

Bu esa talabaning o'zlashtirishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi, ushbu yangi tizim jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlikni kamaytiradi va malakali kadrlarni ta'lim olish imkoniyatlari bilan ta'minlaydi, hamda talabalar o'rtasida sog'lom raqobatni kuchaytiradi. Janubiy Koreya universitetlari yuqori sifatli ta'lim, ilmiy tadqiqotlar va zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalash orqali nafaqat mahalliy, balki xalqaro talabalarni ham jalb etmoqda. Ta'limning sifatini doimiy ravishda oshirish, raqobatbardosh kirish imtihonlari, xalqaro hamkorlik va innovatsiyalarni rivojlantirish Koreyaning oliy ta'lim tizimini dunyo miqyosida yuqori o'ringa qo'ydi[3]. Janubiy Koreya oliy ta'lim tizimi boshqa davlatlarning oliy ta'limlardan farqi talabalardan akademik muvaffaqiyatga erishish uchun qattiq mehnat qilish talab etiladigan tizim sifatida ajralib turadi[4].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Janubiy Koreya ta'lim tizimi bo'yicha bir nechta muhim tadqiqotlar mavjud. Xususan: Sung Li Kang (1997) o'z tadqiqotida Janubiy va Shimoliy Koreya ta'lim tizimini qiyosiy tahlil qilgan [5], Oh Y. S. (2011) 1990-yillardan beri Koreya oliy ta'limidagi islohotlar va o'zgarishlar yuzasidan tadqiqotida Janubiy Koreya ta'limida texnologiyalardan foydalanish va

raqamli platformalar yordamida o'qitish samaradorligini oshirish tajribalari ko'rib chiqilgan [6]. O'zbekistonlik tadqiqotchilar tomonidan ham Koreya ta'lim tizimining aynan maktabgacha va maktab ta'limining ayrim jihatlari o'rganilgan. Tadqiqot manbalari Koreya oliy ta'lim vazirligi va universitetlarining rasmiy saytlari, JST (Jahon ta'lim tashkilotlari) hisobotlari, ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar, konferensiya materiallari, Koreya tajribasini o'rgangan O'zbekiston oliygohlari va ekspertlarining tahlillari asosida o'rganildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda Janubiy Koreya oliy ta'lim tizimida qo'llanilayotgan innovatsion pedagogik yondashuvlar o'rganiladi va ularning o'qitish samaradorligiga ta'siri tahlil qilindi. Tadqiqot taqqoslov (komparativ) va tavsifiy xarakterga ega bo'lib, Janubiy Koreya oliy ta'lim tizimining ilg'or tajribalarini tahlil qilish hamda ularni O'zbekiston ta'lim tizimi bilan solishtirish orqali samaradorlik omillarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqotda nazariy tahlil, case study, statistik tahlil kabi metodlardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Janubiy Koreya ta'limi Hongik inson kontsepsiyasiga asoslangan. "Hongik Ingan" (홍익인간) koreys tilida "insoniyatga foyda keltiruvchi inson" degan ma'noni anglatadi. Bu konsepsiya qadimgi koreys falsafasiga borib taqaladi va miloddan avvalgi Tangun afsonasiga asoslangan bo'lib, u Koreya xalqining asoschisi sifatida qaraladi. "Hongik Inson" – bu faqat o'z manfaatini emas, balki jamiyat, insoniyat va butun inson zoti manfaatini ko'zlovchi, axloqli, ongli va ma'naviy yetuk shaxs obrazidir. Janubiy Koreya ta'lim tizimi "Hongik Inson" tamoyiliga asoslangan bo'lib, uning asosiy maqsadi faqat bilimli emas, balki ijtimoiy mas'uliyatli, madaniyatli, halol va boshqalar manfaatini o'ylay oladigan shaxsni tarbiyalashdir. Ushbu konsepsiya quyidagi yo'llar bilan ta'limga integratsiya qilingan va uning asosiy maqsadi quyidagilar:

1. Demokratik fuqaroga mos keladigan xarakterni rivojlantirish
2. Yashash uchun mustaqil imkoniyatlarni yetishtirish
3. Demokratik millatning barpo etilishiga erishishdan iborat.

Soha	Hongik Inson yondashuvi bilan bog'liqligi
Milliy ta'lim falsafasi	Koreya ta'lim siyosatining rasmiy maqsadi — "Hongik Ingan" tamoyiliga asoslangan
O'quv dasturlari	Vatanparvarlik, insonparvarlik, ekologik ong, madaniyat va axloqiy qadriyatlar o'rgatiladi
O'qituvchilar tayyorlash	Nafaqat bilim berish, balki tarbiya beruvchi ustoz sifatida shakllanish talab qilinadi
Talabalar faoliyati	Volontyorlik, ijtimoiy xizmat, ekologik loyihalar orqali jamiyatga foyda keltirishga undash
Davlat siyosati	"Ma'naviy jihatdan barkamol shaxs" kontsepsiyasini asos sifatida ko'radi

Janubiy Koreyada Ta'lim to'g'risidagi Nizomga erishish uchun yettita aniq maqsad qilingan (ko'pincha Milliy ta'lim maqsadlari deb yuritiladi) [7]:

1. Insoniylikni rivojlantirish (Humanity): Talabalarda rahm-shafqat, hurmat, axloqiylik va halollik kabi asosiy insoniy qadriyatlarni shakllantirish.

2. Ijodiy fikrlash va bilimni chuqur o'zlashtirish (Creativity and Knowledge): Mustaqil fikrlay oladigan, ilmiy asosda muammolarni hal qila oladigan va ijodkor shaxsni tarbiyalash.

3. Sog'lom tana va ruhni rivojlantirish (Healthy Body and Mind): Jismoniy va ruhiy jihatdan sog'lom, ijobiy dunyoqarashga ega bo'lgan shaxs yetishtirish.

4. Demokratik ong va fuqarolik tuyg'usini rivojlantirish (Democratic Citizenship): Fuqarolik mas'uliyati, qonunlarga hurmat va demokratiya tamoyillariga sodiqlikni shakllantirish.

5. Milliy madaniyat va an'analarni hurmat qilish (Cultural Identity):

Koreya tarixini, tili va madaniy merosini chuqur tushunadigan va qadrlaydigan shaxsni tarbiyalash.

6. Global fuqarolik va xalqaro hamkorlik ruhini rivojlantirish (Global Citizenship): Boshqa madaniyatlarga ochiqlik, global muammolarni anglash va xalqaro hamkorlik ruhini shakllantirish.

7. Mehnatsevarlik va faol ishtirok etish qobiliyatini oshirish (Diligence and Responsibility): O'z vazifasini

mas'uliyat bilan bajara oladigan, mehnatsevar va faol jamiyat a'zosi bo'lishga tayyor shaxs yetishtirishdan iborat.

Janubiy Koreya oliy ta'lim tizimini konseptlari		
Qadriyatlar	Tarkibi	Konseptsiya
Akademik mukammallik	Ta'limda yuqori standartlar; Tadqiqotga asoslangan o'qitish;	Ta'lim va ilm-fan orqali global miqyosda ilg'or bo'lish;
Texnologik rivojlanish	- Raqamli texnologiyalarni o'qitishga integratsiya; - STEM sohalari;	Zamonaviy texnologiyalar yordamida raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash
Raqobatbardoshlik	- Universitetlar o'rtasida reyting tizimi - Kirish imtihonlaridagi qat'iylik	Sifatni oshirish uchun sog'lom raqobat muhitini shakllantirish
Halollik va intizom	- Akademik etikani saqlash - Qat'iy tartib-intizom	Halol, mas'uliyatli va intizomli jamiyatni shakllantirish
Global fikrlash	- Xalqaro hamkorlik - Chet tilida ta'lim imkoniyatlari	Talabalarni global fuqarolar sifatida tayyorlash
Madaniy identifikatsiya	- Milliy madaniyatni saqlash - Koreys tili va qadriyatlariga e'tibor	Modernizatsiya bilan birga milliylikni ham asrash
Davlat-xususiy sektor hamkorligi	- Ish beruvchilar bilan aloqalar - Amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim	Ta'limni real bozorga yaqinlashtirish va ish bilan ta'minlash
Uzluksiz ta'lim	- Hayot davomida ta'lim olish - Malaka oshirish imkoniyatlari	Har doim o'sishga ochiq, o'rganishga tayyor jamiyat yaratish
Ijtimoiy adolat va imkon tengligi	- Ta'limdagi tenglik - Moliyaviy yordam tizimlari	Har kimga sifatli ta'lim olish imkonini yaratish

Bundan tashqari, bugungi kunda Janubiy Koreya oliy ta'lim tizimi boshqa xorijiy davlatlarning oliy ta'lim tizimidan quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi [8].

1. Raqamli transformatsiya: Smart kampuslarni Janubiy Koreya universitetlarida egallab olgan, bunda universitet hududi Wi-Fi bilan to'liq qamrab olingan raqamli kutubxonalar, virtual laboratoriyalar tashkil etilgan. Bu esa talabalarning onlayn o'quv platformalari jumladan, Korea Open CourseWare (KOCW), e-Campus Korea orqali barcha uchun ochiq ta'lim resurslaridan erkin foydalanishini ta'minlab beradi, hamda sun'iy intellekt yordamida o'qitish imkoniyatidan AI tutorlar, shaxsiy o'quv yo'nalishlarini aniqlovchi tizimlardan koreys talabalarini bemalol foydalana oladi.

2. Innovatsion pedagogik yondashuvlar: Flipped Classroom (Teskari sinf): Janubiy Koreya universitetlarida ma'ruza darsliklarini talabalar uyda video orqali o'rganish imkoniyati mavjud, darslar esa faqat muhokama, amaliy mashg'ulot va loyiha ishlari uchun bo'ladi. Darslarda Project-Based Learning (PBL): muammoni aniqlash, yechim topish va yakuniy mahsulotni taqdim qilishga asoslangan o'quv usulidan foydalanib kelinmoqda. Bundan tashqari Team-Teaching bir nechta o'qituvchi birgalikda dars o'tish uslubi bo'lib, asosan murakkab mavzularni integratsiyalashga yordam beradi.

3. Xalqaro integratsiya va hamkorlik: Janubiy Koreyaning ko'plab universitetlari ikki diplomli dasturlar (dual degree)ni taklif qilmoqda va bu talabalarga bir vaqtning o'zida xorijdagi nufuzli universitetlar bilan qo'shma diplom olish imkoniyatini beradi. Koreys universitetlari Erasmus+, GKS (Global Korea Scholarship) loyihalari orqali xalqaro talabalarni jalb qilish va Koreya talabalarini uchun chetga chiqish imkoniyatlarini yaratib kelmoqda. Ingliz tilida o'qitiladigan dasturlarni mavjudligi xorijlik talabalar sonini oshirishga xizmat qilmoqda.

4. Shaxsga yo'naltirilgan (talabaga markazlashgan) ta'lim Janubiy Koreya ta'lim tizimining fishkasi hisoblanadi. Talaba o'z-o'zini baholash portfoliolar va topshiriqlar asosida baholash imkoniyatiga ega bo'lib talabaning shaxsiy rivojlanishiga e'tiborni moslashuvchan kredit tizimi ta'minlab beradi. Bunda talaba o'z o'quv rejasini mustaqil shakllantira oladi. Universitet doimiy karyera markazlari va startap

inkubatorlar yordamida talabaga o'qish jarayonida amaliy ko'nikmalar, ishga joylashish bo'yicha yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Ta'lim sifati va xalqaro raqobatbardoshlik ham Janubiy Koreya oliy o'quv yurtlarida e'tibor beriladigan muhim omil hisoblanadi. Professor-o'qituvchilar ta'lim sifatini uzluksiz oshirishga intiladilar, ayniqsa, ingliz tilida dars o'tish, zamonaviy metodikalarni joriy etish orqali talabalar raqobatbardosh bo'lishini ta'minlashga harakat qilishadi. Janubiy Koreya universitetlarida ilmiy-tadqiqot faoliyatiga katta e'tibor qaratiladi, jumladan talabalar ko'proq maqola yozish, grantlar yutish, xalqaro konferensiyalarda qatnashish orqali ilmiy faoliyatni kuchaytirishga intiladi. Onlayn ta'lim, raqamli darsliklar yordamida Janubiy Koreya universitetlari xalqaro reytinglarga kirish uchun xorijiy universitetlar bilan raqobatlasha olmoqda.

Janubiy Koreya oliy tizimida islohotlarni amalga oshirishda bir qancha muammo va qiyinchiliklar kuzatilgan. Masalan, ilmiy maqola yozish va natijadorlik uchun belgilangan kvotalar professorlarga bosim sifatida ta'sir qilib, ularning o'quv jarayoniga e'tiborini kamaytirgan holatlarni keltirib chiqardi. Islohotlar jarayonida ko'plab hisobotlar, reyting uchun ma'lumot yig'ish kabi ma'muriy ishlar oshib ketdi. Bu o'qituvchilarning asosiy ishiga – ta'lim va tadqiqotga e'tiborini kamaytirdi. Yoshi katta professorlar bilan yosh, innovatsion uslublarni yoqlovchi o'qituvchilar o'rtasida metodikaga nisbatan qarashlar farqi yuzaga keldi. Birdaniga yangi talabalar va natijaga yo'naltirilgan yangi Janubiy Koreya oliy tizimi ayrim professorlar uchun stress manbai bo'lib, professor-o'qituvchilar orasida shaxsiy hayot va ish orasidagi muvozanat buzilgan holatlar ko'p kuzatildi [9].

Shu kabi muammo va kamchiliklarga qaramasdan Janubiy Koreya oliy ta'lim tizimini taxlil qilish orqali, ularning tajribasiga asoslanib O'zbekiston oliy ta'lim tizimiga quyidagilarni tatbiq etish mumkin:

1. Smart universitet modelini joriy etish: Universitetlarda raqamli kutubxona, AI yordamida bilim monitoringi, onlayn dars modullari yaratish orqali O'zbekiston oliy ta'limida raqamli smart kompusga ega aqlli universitetlarni shakllantirishimiz mumkin.

2. Flipped Classroom modelini universitetlarda qo'llashimiz, dastlab 2-3ta universitetda eksperimental

guruhlar orqali teskari sinf metodikasini sinovdan o'tkazishimiz mumkin.

3. Global hamkorlik va ikki diplomli dasturlarni kengaytirish zarur, hozirda xalqaro qo'shma dasturdagi universitetlar poytaxtimizda mavjud, ularning sonini oshirishimiz, Yevropa va Osiyo davlatlari bilan qo'shma magistratura va doktorantura dasturlari tashkil etishimiz mumkin

4. Startup inkubatorlar va innovatsion markazlar tashkil etish orqali har bir universitetda talabalar startaplarini qo'llab-quvvatlaydigan fond va inkubator orqali talabalarning loyihalarini amalga oshirish imkoniyatini kengaytiramiz.

5. O'qituvchilarni qayta tayyorlash va malaka oshirishni innovatsiyalash maqsadida o'qituvchilarga AKT, zamonaviy metodlar va raqamli pedagogika bo'yicha muntazam treninglar tashkil etish zarur.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida 8-oktabr 2019 yildagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 5847-son Farmoni
2. "Oliy ta'lim tashkilotlarida talabalarga grantlarni taqdim etish va qayta taqsimlash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" 149-sonli Qaroriga
3. Abdukahharovna, K. F. (2025, January). Janubiy Koreyada oliy ta'lim tizimi. In International Conference on Economics, Finance, Banking and Management (pp. 197-201).
4. Jaxangirovna, I. M. (2025). Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda ta'lim tizimi (AQSH, Yaponiya, Janubiy Koreya va boshqalar). *Modern education and development*, 19(3), 549-552.
5. Kang, S. (1997). A proposed north and south korean education system consolidation plan for a reunified korean peninsula (Order No. 9810912). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (304384729). Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/proposed-north-south-korean-education-system/docview/304384729/se-2>
6. Oh, Y. S. (2011). Korean higher education reforms and changes since the 1990s (Order No. 3491496). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (919077791). Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/korean-higher-education-reforms-changes-since/docview/919077791/se-2>
7. Education System of South Korea, South Korean Education Profile. (n.d.). https://www.southkoreaeducation.info/education-system#google_vignette
8. Lee, Jeong-kyu. (2000). *Historic Factors Influencing Korean Higher Education*. Seoul: Jimmoondang.
9. Lee, J. (1992). The implication of discipline-based art education (DBAE) for studio-art instruction in korean higher education (Order No. 9225477). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (304012208). Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/implication-discipline-based-art-education-dbae/docview/304012208/se-2>

Maftunaxon G'ULOMOVA,
Qo'qon davlat universiteti tayanch doktranti
E-mail: gulomovamaftuna042@gmail.com

Andijon davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD G.Raxmatullayeva taqrizi asosida

O'QITUVCHI PEDAGOGIK MAHORATINING KONTEKSTUAL TAHLILI

Annotatsiya

Ta'lim jarayonining samaradorligi o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi, pedagogik mahorati va kommunikativ qobiliyatiga bevosita bog'liqdir. Shu asnodagi maqolada o'qituvchining ta'lim jarayonidagi pedagogik mahorati kontekstual yondashuv asosida tahlil qilingan. Kontekstual tahlilda Oignon (bulut) modelidan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: Kontekstual o'qitish, pedagogik mahorat, o'qituvchi, ichki kontekst, tashqi kontekst, mikro kontekst, mezo kontekst, makro kontekst.

КОНТЕКСТНЫЙ АНАЛИЗ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАВЫКОВ УЧИТЕЛЯ

Аннотация

Эффективность образовательного процесса напрямую зависит от профессиональной компетентности, педагогического мастерства и коммуникативных способностей преподавателя. В статье анализируется педагогическое мастерство учителя в образовательном процессе на основе контекстного подхода. В контекстном анализе использовалась модель Ойньона (облако).

Ключевые слова: Контекстное обучение, педагогические навыки, учитель, внутренний контекст, внешний контекст, микроконтекст, мезоконтекст, макроконтэкст.

CONTEXTUAL ANALYSIS OF TEACHER'S PEDAGOGICAL SKILLS

Annotation

The effectiveness of the educational process directly depends on the professional competence, pedagogical skills and communicative abilities of the teacher. In this article, the pedagogical skills of the teacher in the educational process are analyzed based on a contextual approach. The Oignon (cloud) model was used in the contextual analysis.

Key words: Contextual teaching, pedagogical skills, teacher, internal context, external context, micro context, meso context, macro context.

Kirish. Hozirgi davrda ta'lim sifatini yaxshilash masalasi global miqyosda dolzarb masala sifatida namoyon bo'lmoqda va ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlarning markazida o'qituvchi shaxsi, kasbiy tayyorgarligi, xalqaro talablarga mos kompetensiyalarni shakllantirish masalasi turibdi. Davlatimiz rahbari ta'kidlaganlaridek – "... taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir. ...Maktabda o'qitish metodikasi o'zgarmasa, ta'lim sifati ham, mazmuni ham, muhit ham o'zgarmaydi" [1].

Adabiyotlar tahlili. O'qituvchining ta'lim jarayonidagi mahorati nafaqat o'quvchilarning bilim darajasiga, balki ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Pedagogik mahorat – bu o'qituvchining o'quv jarayonini samarali tashkil qilish, o'quvchilarning ehtiyojlari va individual xususiyatlarini hisobga olish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llay bilish va sifatli ta'lim natijalariga erishish qobiliyatidir. O'qituvchining pedagogik faoliyatida kontekstual yondashish o'qituvchining faqat bilim va malakalarini emas, u faoliyat olib borayotgan muhit, o'quvchilarning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy, va psixologik xususiyatlarini ham hisobga oladi. Kontekstual o'qitish nazariy bilimlarni amaliy bilimlarga yo'naltirishga qaratilgan ta'lim yondashuvi bo'lib, unda bilimlar real hayotiy vaziyatlarga bog'liq holda o'rgatiladi va mustahkamlanadi. Kontekstual o'qitish va o'qitish texnologiyasi bo'yicha A.A.Verbitiskiy, O.G.Larionova, V.F.Tenisheva, P.Yu.Angga Dewi, Thomas Forissier, P.M.Miller, P.Brezillon kabi olimlar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan.

Thomas Forissier o'zining "Contextualisation et effets de contextes dans l'apprentissage des Sciences" ilmiy tadqiqot ishi doirasida tayyorlangan dissertatsiyasida kontekst va didaktika o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qiladi hamda "Oignon" (piyoz) modelini taqdim etadi. Ushbu model kontekstlarni qatlamli tuzilma sifatida tasvirlaydi, ya'ni kontekstlar bir-birini o'rab turuvchi qatlamlardan iborat bo'lib, ular birgalikda o'quv jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Ushbu qatlamlar ichki va tashqi kontekstlarni qamrab olib, o'qitish jarayonidagi turli jihatlarni aniqlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'qituvchining ta'lim jarayonidagi mahorati hamisha ta'lim tizimining muhim ustunlaridan biri bo'lib kelgan. Ushbu izlanishning asosiy maqsadi Oignon modeli (Piyoz modeli) asosida o'qituvchi mahoratini tahlil qilish orqali pedagogik faoliyatning turli kontekstlarda qanday tashkil etilishini va uning samaradorligini aniqlashdir. Oignon modeli o'qituvchining faoliyatini bir nechta qatlamlar orqali ko'rib chiqishga imkon beradi: mikro-kontekst (ichki qatlam), mezo-kontekst (o'rta qatlam) va makro-kontekst (tashqi qatlam). Bu qatlamlarning har biri ta'lim jarayonining muayyan jihatlarni yoritib beradi va o'qituvchi mahoratini har tomonlama tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Har bir kontekst (mikro, mezo, makro) ta'lim jarayonining barcha bosqichlari va omillarini o'zaro bog'lab, samarali tizimli tahlil qilish imkonini beradi [2].

Oignon modeli o'zining qatlamli tuzilmasi bilan pedagogik faoliyatning turli bosqichlari va omillarini tizimli ravishda tahlil qilish imkonini beradi. Har bir qatlam alohida nuqtai nazardan qaralsa-da, ular bir-biriga uzviy bog'liq va ta'lim jarayonining yaxlitligini ta'minlaydi. Oignon modeli

(qatlamlar piyozga o'xshatilgan va fransuzcha so'zdan olingan) o'qituvchi faoliyatini uchta asosiy kontekstual qatlam orqali tahlil qilish imkonini beradi: mikro-kontext (ichki qatlam), mezo-kontext (o'rta qatlam) va makro-kontext (tashqi qatlam). Piyoz modelining qatlamlari yordamida o'qituvchilarning shaxsiy, pedagogik va kontekstual xususiyatlarini chuqur o'rganish va tahlil qilish mumkin [3].

Kontekst qatlamlariga aniqroq yondashamiz: Mikro-kontext o'qituvchining o'quv materiallarini o'zlashtirishi va uni talabalarga samarali yetkazib berish qobiliyati, talabalarining ehtiyojlariga moslashuvchanligi va o'z pedagogik usullarini doimiy takomillashtirib borishi aynan shu qatlamda namoyon bo'ladi. Bunda o'quvchilarning individual ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlari ham alohida e'tiborga olinadi. Mikro-kontext o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarni o'zaro birlashtirib manfaatli bo'lishi va ta'lim jarayonining shaxsiy darajada samarali bo'lishini ta'minlash uchun asosiy bosqich hisoblanadi.

Mezo-kontextda o'qituvchi o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarni boshqaradi, madaniy va ijtimoiy sharoitlarni hisobga olgan holda o'quv jarayonini tashkil etishi kerak. Masalan, o'qituvchining talabalarni jamoaga birlashtirishi, jamoani samarali boshqarish qobiliyati va sinf ichidagi ijtimoiy-madaniy xilma-xillikka moslasha olishi ta'lim samaradorligiga yuqori darajada ta'sir qiladi. Mezo-kontext orqali o'qituvchining pedagogik faoliyatini mahalliy, ijtimoiy va madaniy sharoitlarga moslashtirish qobiliyatini sinovdan o'tkazadi.

Makro-kontextda esa global miqyosda raqamli va innovatsion pedagogik texnologiyalar o'qituvchidan yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishni taqozo etadi. Makro-kontext orqali o'qituvchining global darajadagi ta'lim tendensiyalariga moslashish darajasi aniqlanadi.

Tahlil va natijalar. Quyida "O'qituvchining ta'lim jarayonidagi mahorati" ga Oignon modeli asosida tavsif berib o'tiladi:

I. O'qituvchi mahoratining mikro-kontexti (ichki qatlam). O'qituvchining mikro-kontextdagi mahorati pedagogik faoliyatning muhim qirralarini o'z ichiga oladi. Ushbu qatlamda o'qituvchining shaxsiy pedagogik mahorati, psixologik qobiliyatlari va kasbiy rivojlanish strategiyalari tahlil qilinadi. Har bir o'qituvchi o'zining shaxsiy bilim va ko'nikmalariga tayangan holda o'quv jarayonini samarali tashkil eta olishi kerak, chunki aynan ichki qatlam ta'lim sifatining poydevorini tashkil qiladi:

1. Shaxsiy pedagogik mahorat. O'qituvchining shaxsiy pedagogik mahorati uning didaktik bilimlari, metodik ko'nikma, malakalari va o'quv materiallarini o'zlashtirish qobiliyatiga bog'liq. Didaktik bilimlar o'quv dasturlarini puxta bilish, o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan materiallarni tanlash va ularni samarali o'rgatish imkonini beradi. Metodik ko'nikma va malakalar esa o'quv jarayonini to'g'ri tashkil qilish, o'quvchilarning qiziqishini uyg'otish va ularning faol ishtirokini ta'minlash usullarini o'z ichiga oladi. Masalan, murakkab ilmiy nazariyani oddiy va hayotiy misollar orqali tushuntirish, murakkab mavzularni bosqichma-bosqich izohlash va ta'lim jarayonini interaktiv shaklda tashkil qilish o'qituvchining pedagogik mahoratini namoyon etadi.

2. Psixologik ko'nikmalar. Mikro-kontextdagi muhim jihatlaridan yana biri o'qituvchining psixologik qobiliyatlari hisoblanadi. O'qituvchi talabalarining shaxsiy ehtiyojlari va qiziqishlarini tushuna olishi, ular bilan individual ishlash qobiliyatiga ega bo'lishi muhimdir. Guruhdagi har bir talabaning bilim darajasi, qobiliyatlari va ta'limga bo'lgan munosabati turlicha bo'lganligi sababli o'qituvchi har bir talaba bilan alohida yondashuvni qo'llashi talab etiladi. Dars jarayonida kutilmaganda vujudga keladigan stressni boshqarish qobiliyati ham o'qituvchining psixologik jihatdan yetuk ekanligini ko'rsatadi. O'quv jarayonida muammoli

vaziyatlar yuzaga kelishi mumkin, masalan, talabalar orasidagi nizolar yoki o'quv dasturining murakkabligi sababli paydo bo'ladigan talabalarda o'zlashtirish jarayonidagi qiyinchiliklar. O'qituvchi bunday vaziyatlarda konstruktiv yondashuvni qo'llab, muammoni hal qilish uchun samarali yechimlar topa olishi kerak.

3. Shaxsiy rivojlanish va innovatsion ta'lim metodlarni qo'llash. Bugungi kunda ta'lim jarayonida zamonaviy o'qitish usullari va texnologiyalardan foydalanish o'qituvchidan yuqori darajadagi moslashuvchanlik va innovatsion fikrlashni talab qiladi. Korthagenning Onion modeli ta'lim jarayonida o'qituvchilarning shaxsiy va kontekstual xususiyatlarini tahlil qilish uchun samarali vosita hisoblanadi [4].

Mikro-kontextdagi o'qituvchi mahoratining muhim jihatlaridan biri bu doimiy rivojlanish va yangi pedagogik usullarni o'zlashtirish qobiliyatidir. Masalan, STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi yoki kognitiv va emosional rivojlanish usullari o'quvchilarni faol va mustaqil fikrlashga undaydi. O'qituvchi o'z kasbiy rivojlanishi uchun doimiy ravishda o'qib-o'rganishi, tahlil qilishi va o'z tajribasini boyitishi kerak.

Shaxsiy pedagogik mahorat, psixologik ko'nikmalar va innovatsion yondashuvlarni qo'llash orqali o'qituvchi ta'lim jarayonini samarali tashkil etadi va talabalarining bilim olishiga bo'lgan qiziqishini oshiradi va albatta bunda o'qituvchining pedagogik obro'si ham ortib boradi.

II. O'qituvchi mahoratining mezo-kontexti (o'quv muhitidagi qatlam). Mezo-kontext o'qituvchining pedagogik mahoratini o'quv muhiti bilan uzviy bog'lab o'rganishga imkon beradi. Ushbu o'rta qatlam o'qituvchining sinf va o'quv muhitida samarali ishlash ko'nikmalarini, o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashuvchanligini va ta'lim jarayonida madaniy jihatlarini hisobga olish qobiliyatini qamrab oladi. Xususan:

1. Sinf va o'quv muhiti bilan ishlash. Sinf va o'quv muhiti mezo-kontextning markaziy elementidir, chunki u makon kontekstida ta'lim jarayonining ijtimoiy va madaniy o'zgaruvchilarini aks ettiradi. O'qituvchi faoliyatini samarali tashkil etishda sinfdagi ijtimoiy va madaniy xilma-xillikni boshqaradi. Talabalar turli madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy muhitlardan kelib chiqqan holda bir guruhda ta'lim oladi. Shuning uchun o'qituvchi har bir talabaga individual yondashish va jamoaviy muhitni boshqarish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Jamoaviy faoliyatni tashkil etish o'quvchilarning o'zaro hamkorligini rivojlantiradi va ta'lim jarayonini boyitadi. O'qituvchi jamoaviy muhitni qo'llab-quvvatlovchi muloqot madaniyatini shakllantirishi, o'quvchilarning fikr almashish va bir-biridan o'rganish imkoniyatlarini yaratishi muhimdir. Misol uchun, kichik guruhda ishlash, muammolarni birgalikda hal qilish va loyihaga yo'naltirilgan ta'lim metodlari jamoaviy faoliyatni rivojlantirishga yordam beradi.

2. O'quvchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlariga moslashish. Mezo-kontextning muhim jihatlaridan biri o'qituvchining o'quvchilarning individual ehtiyojlari va qobiliyatlariga moslashuvchanlik ko'rsatishidir. Har bir talabaning o'ziga xos shaxsiy qobiliyatlar va ehtiyojlarga ega ekanligini hisobga olish ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi. O'qituvchi differensial yondashuvni qo'llashi kerak, ya'ni har bir talabaning individual darajasi, o'zlashtirish tezligi va qiziqishlarini inobatga olinishi, o'quv materiallarini moslashtirilishi zarur. Differensial yondashuv, masalan, yuqori qobiliyatli talabalar uchun chuqurroq va kengroq bilim berish yoki qo'shimcha murakkablashtirilgan topshiriqlar taqdim etish orqali amalga oshirilishi mumkin. Qo'shimcha yordamga muhtoj o'quvchilar uchun esa ma'lumotni soddalashtirilgan shaklda yetkazish yoki qo'shimcha ko'rsatmalar berish samarali bo'lishi mumkin. Bu yondashuv talabalar o'rtasidagi farqlarni inobatga olib, ta'lim

jarayonining barcha uchun teng imkoniyatli bo'lishini ta'minlaydi.

3. O'quv jarayonining ijtimoiy va madaniy jihatlarini. Ta'lim jarayoni har doim mahalliy, ijtimoiy va madaniy kontekstga bog'liq holda o'tadi. Shuning uchun o'qituvchi faoliyatida mahalliy madaniyat, an'ana va urf-odatlarini hisobga olish katta ahamiyatga ega. Ta'lim jarayonida madaniy moslashuvchanlikni qo'llash orqali o'quvchilarda o'z madaniy meroslariga nisbatan hurmat va qadrlash hissi shakllantiriladi. Masalan, tarix yoki adabiyot darslarida mahalliy tarixiy voqealar va avlod-ajdodlarning madaniy meroslarini o'quv dasturiga kiritish o'quvchilarni yanada faol ishtirokiga sabab bo'ladi.

Mezo-kontext doirasida o'qituvchining mahorati ta'lim jarayonining ijtimoiy va madaniy jihatlarini chuqur tushunishga asoslanadi. Sinf muhiti va jamoaviy faoliyatni boshqarish, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashish va madaniy kontekstni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali o'qituvchi ta'limning sifatini oshiradi. Mezo-kontekstdagi samarali faoliyat ta'lim jarayonining nafaqat o'qituvchi va o'quvchilar, balki butun jamiyat uchun ham foydali bo'lishini ta'minlaydi.

III. O'qituvchi mahoratining makro-kontexti (tashqi qatlam). Makro-kontext o'qituvchining jamiyat ehtiyojlariga javob beradigan malakali kadrlarni tayyorlashdagi roli va mas'uliyatini tahlil qiladi. Bu qatlamda o'qituvchining nafaqat sinf yoki maktab darajasidagi, balki ta'lim tizimi va jamiyaddagi umumiy jarayonlarga ta'siri o'rganiladi.

1. Davlat ta'lim standartlari va global talablar. Ta'lim tizimining rivojlanishi davlat siyosati, global standartlar va innovatsion texnologiyalar bilan chambarchas bog'liq. [2,42] Ta'lim tizimida o'qituvchi faoliyati ham davlat tomonidan belgilangan ta'lim standartlari asosida tashkil etiladi. Davlat ta'lim standartlari milliy ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlarini aks ettirib, o'quv jarayonining maqsad va vazifalarini belgilaydi. O'qituvchi bu standartlarga muvofiq o'quv materiallarini tanlash va ta'lim jarayonini boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak. Milliy darajadagi talablarni tushunish va ularga moslashuvchanlik o'qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy mahoratni talab qiladi. Global tendensiyalar esa ta'lim jarayonida yangi texnologiyalar va metodlarni joriy etishni taqozo etadi. O'qituvchilar raqamli texnologiyalar, masofaviy ta'lim platformalari va sun'iy intellektga asoslangan o'quv vositalaridan foydalanish orqali o'quv jarayonini innovatsion usullar bilan boyitishi lozim. Masalan, onlayn platformalarda interaktiv darslarni tashkil qilish yoki virtual laboratoriyalar orqali ilmiy tajribalarni o'tkazish kabi

usullar talabalarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga katta qiziqish bilan qabul qilinadi. Shuningdek mustaqil ta'lim olish uchun ham sharoit yaratiladi.

2. Ta'lim tizimidagi roli va mas'uliyati. O'qituvchi faqat dars o'tuvchi mutaxassis sifatida emas, balki ta'lim tizimidagi faol ishtirokchi sifatida ham e'tirof etiladi. U o'quv dasturlari va strategiyalarni ishlab chiqishda bevosita ishtirok etib, ta'lim mazmunini shakllantirishga o'z hissasini qo'shadi. Masalan, o'qituvchilar o'z tajribalariga asoslanib, o'quv dasturlarini rivojlantirish, xalqaro standartlarga mos ta'lim berish usullarini taklif qilish va ularni amaliyotda qo'llashga tayyor bo'lishi kerak. Jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda malakali kadrlarni tayyorlash ham o'qituvchining makro-kontekstdagi asosiy vazifalaridan biridir.

3. Globallashuv va ta'limda zamonaviy yondashuvlar. Globallashuv jarayoni ta'lim tizimiga innovatsiyalarni kiritishni ko'rsatmoqda. O'qituvchilar yangi global trendlarni tushunish va ularni ta'lim jara yoniga joriy etishda faol bo'lishlari kerak. Masalan, XXI asr ta'limida keng tarqalgan STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi yoki kognitiv rivojlanish usullari global ta'lim standartlari bilan uyg'un holda shakllanadi. Zamonaviy ta'lim yondashuvlari, masalan, muammoli vaziyatlar asosida o'qitish (Problem-Based Learning), loyihaviy faoliyatni tashkil qilish va faol o'quvchilarni shakllantirishni maqsad qilib qo'yadi. Bunday metodlar talabalarda ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. O'qituvchi ushbu metodlarni o'zlashtirib, ularni mahalliy sharoitga moslashtirishga qodir bo'lishi kerak [5].

Xulosa. Albatta ta'lim jarayonining muvaffaqiyati o'qituvchi faoliyatini tashkil etishda mikro, mezo va makro qatlamlarning bir-biri bilan uyg'unlashgan holda ishlashiga bog'liq. Qatlamlararo bog'liqlik va pedagogik mahoratning yaxlitligi ushbu modelning asosini tashkil etadi. O'g'non modeli o'qituvchi faoliyatini faqat alohida qatlamlarda tahlil qilish bilan cheklanmay, balki ushbu qatlamlarning o'zaro ta'sirini ham chuqur o'rganish imkonini beradi. Bu qatlamlar o'quv jarayonining turli darajalarini aks ettirsa-da, ular birgalikda ishlaganda pedagogik mahoratning yaxlitligini ta'minlaydi. Kontekstual tahlillardan xulosa qilishimiz mumkinki, Mahoratli o'qituvchi o'quvchi (talaba) qiziqish va ehtiyojlariga mos kontekstni tanlay oladi, murakkab bilimlarni real hayotiy vaziyatlar orqali tushuntira oladi, o'quvchi (talaba)ning kontekstual tafakkurini rivojlantirib, duch kelishi mumkin bo'lgan muammoli vaziyatlarda egallangan bilimlari orqali to'g'ri yechim topishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyevning Sh.M.30.10.2020-yildagi videoselektor yig'ilishidagi nutqi. <https://yuz.uz/uz/news/talim-tarbiya-tizimi-taraqqiyotning-yangi-bosqichi-muhokama-qilindi>.
2. Thomas FORISSIER. Contextualisation et effets de contextes dans l'apprentissage des Sciences. Hal open science. – France, 2019. – 30 p.
3. Ghusoon Salim Basheer, Alicia Y.C. Tang, Mohd. Sharifuddin Ahmad. Designing Teachers' Observation Questionnaire based on Curry's Onion Model for Students' Learning Styles Detection. TEM Journal. Volume 5, Issue 4: 2016. – P. 515-521.
4. Lukas Daniel Leatemia, Jeroen J. G. van Merriënboer, Astrid Pratidina Susilo. Development of a questionnaire to measure teachers' student-centred perspectives based on the Onion Model. BMC Medical Education: 2022. – P. 3-9.
5. G'ulomova M.R.. O'qituvchining ta'lim jarayonidagi mahorati: o'g'non(piyoz) modeli asosida nazariy va amaliy tahlili. Qo'qon universiteti habarnomasi jurnali. 2024-yil 13-son. 228-b.
6. Тенищева В.Ф. Интегративно-контекстная модель Формирования профессиональной компетенции: дисс. пед. док. наук. – М.: 2008. – 5 с.
7. Вербцкий А. Контекстное обучение в компетентностном подходе. "Высшее образование в России" конференция: – Москва. Ноябрь, 2006 г. – 39-46 с.
8. Mary Bazire, Patrick Brezillon. Understanding context before using it. Research Gate: 2005. – P. 29-40.

UDK: 37.091.3

Gulrux DAMINOVA,
University of buzeness and science dotsenti, PhD

PhD, dotsent N.Kamolova taqrizi asosida

TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA DARS TASHKILOTI VA METODIK YONDASHUVLAR

Аннотация

Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida darslarni tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlari qamrab oladi. Shuningdek dars turlari va ularning xususiyatlari, darslarga qo'yiladigan zamonaviy talablar, o'qitishda samaradorlik omillari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Dars, ma'ruza darsi, amaliy dars, laboratoriya darslari, didaktik talab, metodologik talab, psixologik-pedagogik talab.

ОРГАНИЗАЦИЯ УРОКОВ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты организации уроков в современном образовательном процессе. Также освещаются виды уроков и их особенности, современные требования к урокам и факторы, способствующие эффективности обучения.

Ключевые слова: Урок, лекционный урок, практическое занятие, лабораторные занятия, дидактические требования, методологические требования, психолого-педагогические требования.

LESSON ORGANIZATION AND METHODOLOGICAL APPROACHES IN IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION

Annotation

This article covers the theoretical and practical aspects of organizing lessons in the modern educational process. It also discusses types of lessons and their characteristics, modern requirements for lessons, and factors that contribute to effective teaching.

Key words: Lesson, lecture lesson, practical lesson, laboratory classes, didactic requirements, methodological requirements, psychological and pedagogical requirements.

Kirish. Dars – ta'lim jarayonining asosiy tashkiliy shakli bo'lib, dars turlarining to'g'ri tanlanishi va samarali tashkil etilishi ta'lim sifatini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Zamonaviy pedagogikada darslarning bir necha turlari mavjud bo'lib, har biri o'ziga xos xususiyat va maqsadlarga ega[1].

Ma'ruza darsi nazariy bilimlarni yetkazishning eng samarali shakli sifatida keng qo'llaniladi. Ma'ruzada o'quv materiali mantiqiy izchilikda, ilmiy asoslangan holda bayon etiladi. Ma'ruza darslari kirish, mavzuli, muammoli, vizual va yakunlovchi turlarga bo'linadi. Kirish ma'ruzasi yangi mavzu yoki bo'limni o'rganishni boshlashda qo'llaniladi. Bunda umumiy tushunchalar, asosiy tushuncha va tamoyillar tushuntiriladi. Mavzuli ma'ruza aniq bir mavzuni chuqur o'rganishga bag'ishlanadi. Muammoli ma'ruzada muammoli vaziyatlar tahlil qilinadi va yechimlari muhokama etiladi. Vizual ma'ruza ko'rgazmali materiallardan keng foydalanishga asoslanadi. Yakunlovchi ma'ruza bo'lim yoki kursning yakunida o'tkazilib, o'tilgan materiallarni umumlashtiradi.

Adabiyotlar tahlili. Amaliy darslar nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash va mustahkamlashga qaratilgan. Bunda masala va mashqlar yechish, amaliy topshiriqlarni bajarish, case-study tahlili, loyiha ishlari, guruh muhokamalari kabi faoliyat turlari qo'llaniladi. Amaliy darslarda talabalar o'z bilimlarini real vaziyatlarda qo'llash imkoniyatiga ega

bo'ladilar. Bu esa nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalarga aylantirishga yordam beradi.

Laboratoriya darslari tajriba va eksperimentlar o'tkazish orqali bilimlarni chuqurlashtirish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga mo'ljallangan. Laboratoriya darslari frontal, siklli, mustaqil, virtual va amaliy-laboratoriya ishlariga bo'linadi. Frontal laboratoriya ishlarida barcha talabalar bir vaqtda bir xil ishni bajaradilar. Siklli laboratoriya ishlarida talabalar kichik guruhlariga bo'linib, turli ishlarni navbat bilan bajaradilar. Mustaqil laboratoriya ishlarida har bir talaba individual topshiriqni bajaradi. Virtual laboratoriya ishlari kompyuter simulyatorlari yordamida amalga oshiriladi.

Metodologiya. Seminar darslari talabalarning mustaqil izlanishi va faol muhokamasiga asoslangan ta'lim shakli hisoblanadi. Seminarlar savol-javob, munozara, ma'ruza-seminar, konferensiya-seminar va amaliy-seminar ko'rinishida tashkil etilishi mumkin. Seminar darslarida talabalar o'z bilimlarini namoyish etish, fikr almashish va yangi g'oyalarni ilgari surish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Nazorat darslari talabalarning bilim va ko'nikmalarini tekshirish va baholashga qaratilgan. Nazorat og'zaki so'rov, yozma ish, test sinovi, amaliy topshiriq va kompleks nazorat shaklida o'tkazilishi mumkin. Nazorat darslarining asosiy maqsadi talabalarning o'zlashtirish darajasini aniqlash va baholashdir.

Har bir dars turini tashkil etishda quyidagi umumiy talablarga rioya qilish zarur:

Dars turini tashkil etishdagi umumiy talablar

Darslarni tashkil etishda interfaol metodlar, axborot texnologiyalari, amaliy yo'naltirilgan topshiriqlar, individual yondashuv va kompetensiyaviy yondashuvdan foydalanish tavsiya etiladi. Bu zamonaviy yondashuvlar ta'lim sifatini oshirish va talabalarining faolligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Darslarning samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining pedagogik mahorati, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish darajasi va talabalar faolligini ta'minlay olishiga bog'liq. Shuning uchun har bir dars turini tashkil etishda uning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish va tegishli metodik talablarga rioya qilish muhim ahamiyatga ega[2].

Darslarga qo'yiladigan zamonaviy talablar

Zamonaviy ta'lim tizimida darslarga qo'yiladigan talablar muntazam ravishda takomillashib bormoqda. Bu jarayonda asosiy e'tibor darsning sifati va samaradorligini oshirishga qaratiladi. Darslarga qo'yiladigan zamonaviy talablar bir necha yo'nalishlarni qamrab oladi.

Tashkiliy-pedagogik talablar darsning asosini tashkil etadi. Bunda darsning aniq maqsad va vazifalarini belgilash, o'quv materialini mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirish muhim ahamiyatga ega. Har bir dars uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar tanlanadi va dars rejasi tuziladi. Zarur o'quv resurslari va materiallar oldindan tayyorlanadi. Talabalarining individual xususiyatlari va bilim darajasi hisobga olinadi.

Didaktik talablar o'quv materialini samarali uzatish va o'zlashtirishni ta'minlaydi. O'quv materiali ilmiy asoslangan bo'lishi, nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlik ta'minlanishi lozim. Ko'rgazmalilik prinsipiga rioya qilish, tizimlilik va izchillik tamoyillarini ta'minlash muhim hisoblanadi. O'quv materiali talabalarining yoshi va imkoniyatlariga mos bo'lishi kerak.

Metodologik talablar darsni tashkil etish metodikasiga oid masalalarni qamrab oladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish, interfaol metodlarni qo'llash, axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish, talabalar faolligini ta'minlash muhim hisoblanadi. O'qituvchi turli metodlarni uyg'unlikda qo'llashi va dars davomida metodik izchillikni ta'minlashi lozim.

Zamonaviy darslarga qo'yiladigan talablarning bajarilishi natijalari

Zamonaviy ta'lim tizimida darslarga qo'yiladigan talablarni amaliyotga tatbiq etishda bir qator muammolar yuzaga kelmoqda. Bu muammolardan biri - texnik ta'minotning yetishmasligi bo'lib, zamonaviy o'quv jihozlari, kompyuter texnikasi va dasturiy ta'minotning yetarli emasligi o'quv jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. O'qituvchilarning zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish va axborot-kommunikatsiya vositalarini qo'llash bo'yicha tayyorgarligi ham ba'zan kutilgan darajada emas.

Psixologik-pedagogik talablar dars jarayonida qulay psixologik muhitni yaratishga qaratilgan. Ijobiy psixologik muhit yaratish, talabalar motivatsiyasini oshirish, individual yondashuvni ta'minlash, o'quv faoliyatini rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega. Stress holatlarining oldini olish va talabalar o'rtasida sog'lom raqobat muhitini yaratish zarur.

Kommunikativ talablar dars jarayonida samarali muloqotni ta'minlashga qaratilgan. O'qituvchi va talabalar o'rtasida, shuningdek talabalarining o'zaro muloqotini to'g'ri tashkil etish muhim. Muloqotning turli shakllaridan foydalanish, verbal va nonverbal kommunikatsiya vositalarini samarali qo'llash talab etiladi.

Texnologik talablar zamonaviy texnik vositalar va axborot texnologiyalaridan foydalanishni nazarda tutadi. Multimediyaviy vositalari, elektron ta'lim resurslari, virtual laboratoriyalar, simulyatorlar va boshqa zamonaviy texnologiyalardan maqsadli foydalanish muhim. Texnik vositalarning uzluksiz ishlashini ta'minlash va nosozliklarni tekzor bartaraf etish zarur.

Gigiyenik talablar o'quv xonasi va jihozlarga qo'yiladigan talablarni o'z ichiga oladi. Yoritish darajasi yetarli bo'lishi, xonadagi havo tozaligi va harorat meyorida bo'lishi, shovqin darajasi meyorida bo'lishi kerak. Jihozlar ergonomik talablarga mos bo'lishi va xavfsizlik texnikasi qoidalarga rioya qilinishi lozim.

Baholash va monitoring talablari dars samaradorligini aniqlashga qaratilgan. Talabalar bilimni muntazam baholab borish, o'zlashtirish darajasini aniqlash, kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etish choralari ko'rish muhim. Baholash tizimi shaffof va adolatli bo'lishi kerak[3].

Darsning yakuniy natijalariga qo'yiladigan talablar ham mavjud. Belgilangan maqsad va vazifalarga erishish, talabalarining bilim va ko'nikmalarini shakllantirish, amaliy natijalarni olish muhim. Dars yakunida talabalar yangi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari, ularni amaliyotda qo'llay olishlari kerak.

Zamonaviy darslarga qo'yiladigan talablarning bajarilishi quyidagi natijalarga olib keladi:

auditoriyalarni taqsimlash, amaliyot bazalarini tashkil etish kabi masalalar o'z yechimini kutmoqda.

Xulosa va takliflar. Bu muammolarni hal etish uchun bir qator samarali choralar ko'rish mumkin. Birinchi navbatda, moddiy-texnik bazani mustahkamlash, zamonaviy o'quv jihozlari va texnik vositalar bilan ta'minlash zarur. O'qituvchilarning malakasini muntazam oshirib borish, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari bo'yicha maxsus kurslar tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

Mavjud resurslardan samarali foydalanish, resurslarni optimallashtirish va qayta taqsimlash orqali muammolarni hal etish mumkin. Tashkiliy ishlarni takomillashtirish, boshqaruv

tizimini modernizatsiya qilish, ish jarayonlarini avtomatlashtirish ham muhim vazifalardan hisoblanadi. Innovatsion yechimlarni izlash va joriy etish, ilg'or tajribalarni o'rganish va qo'llash orqali mavjud muammolarni bartaraf etish imkoniyatlari mavjud.

Xulosa qilib aytganda, darslarga qo'yiladigan zamonaviy talablar kompleks xarakterga ega bo'lib, ularning bajarilishi ta'lim sifatini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu talablarni muntazam yangilab borish va amaliyotga tatbiq etish orqali zamonaviy mutaxassislarni tayyorlash samaradorligini oshirish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. - T.: TDPU, 2019.
2. Safarova T.R. Mutaxassislik fanlarini o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 256 b.
3. Lutfullayev M.X. Oliy ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Ta'lim, 2020. – 184 b.
4. www.ziyounet.uz

UDK: 159.9:2

Abdurauf DEHQONOV,
Buxoro viloyati Peshku tumani Abduzohir jome masjidi imom xatibi

Osiyo xalqaro universiteti professori, PhD O. Avezov taqrizi asosida

DIN PSIXOLOGIYASI VA UNING ZAMONAVIY SHAXS SHAKLLANISHIDAGI O'RNI

Аннотация

Ushbu maqola din psixologiyasining zamonaviy shaxs shakllanishidagi o'rnini tadqiq etadi. Din psixologiyasi sohasidagi mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili asosida, diniy e'tiqodning shaxs rivojlanishiga ta'siri, ma'naviy qadriyatlarining shaxs shakllanishidagi ahamiyati va zamonaviy jamiyatda din psixologiyasining dolzarb masalalari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Din psixologiyasi, shaxs shakllanishi, ma'naviy qadriyatlar, diniy e'tiqod, zamonaviy jamiyat.

ПСИХОЛОГИЯ РЕЛИГИИ И ЕЕ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ СОВРЕМЕННОЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В этой статье исследуется место психологии религии в современном становлении личности. На основе анализа имеющейся научной литературы в области психологии религии обсуждается влияние религиозных убеждений на развитие личности, значение духовных ценностей в становлении личности, актуальные вопросы психологии религии в современном обществе.

Ключевые слова: Психология религии, становление личности, духовные ценности, религиозные убеждения, современное общество.

PSYCHOLOGY OF RELIGION AND ITS ROLE IN THE FORMATION OF MODERN PERSONALITY

Annotation

This article explores the role of religion psychology in modern personality formation. Based on the analysis of the existing scientific literature in the field of psychology of religion, the impact of religious faith on the development of personality, the importance of spiritual values in the formation of personality and current issues of the psychology of religion in modern society are discussed.

Key words: Psychology of religion, personality formation, spiritual values, religious beliefs, modern society.

Kirish. Din psixologiyasi zamonaviy psixologiya fanining eng muhim va murakkab sohalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. XXI asrda globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi sharoitida din psixologiyasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Diniy e'tiqod va ma'naviy qadriyatlar zamonaviy shaxsning dunyoqarashi, individual xususiyatlari va xulq-atvorining shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Din psixologiyasi nafaqat diniy e'tiqodning shaxs ruhiyatiga ta'sirini o'rganadi, balki zamonaviy jamiyatda yuzaga kelayotgan turli psixologik muammolarni hal etishda ham muhim ahamiyatga ega [1]. Diniy e'tiqod stress, tushkunlik va hayotiy qiyinchiliklarni yengishda kuchli psixologik resurs vazifasini bajaradi. Shuningdek, din psixologiyasi shaxsning ma'naviy kamoloti, axloqiy qadriyatlarining shakllanishi va ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishida ham muhim o'rin tutadi.

Bugungi kunda din psixologiyasi sohasidagi ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, diniy e'tiqod va ma'naviy qadriyatlar zamonaviy insonning psixologik salomatligi, hayotdan qoniqishi va shaxsiy rivojlanishida ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, din psixologiyasi sohasida hal etilmagan ko'plab nazariy va amaliy muammolar mavjud bo'lib, ularni o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning asosiy maqsadi din psixologiyasining zamonaviy shaxs shakllanishidagi rolini har tomonlama tahlil qilish, diniy e'tiqodning shaxs rivojlanishiga ta'sirini o'rganish va zamonaviy jamiyatda din psixologiyasining dolzarb masalalarini aniqlashdan iborat. Shuningdek, maqolada din psixologiyasi sohasidagi zamonaviy

yondashuvlar, nazariy konsepsiyalar va ilmiy tadqiqotlar natijalari tahlil qilinadi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqot metodologiyasi sifatida mavjud ilmiy adabiyotlarning qiyosiy-tahliliy ko'rib chiqilishi tanlangan. Din psixologiyasi sohasidagi o'zbek, rus va xorijiy olimlarning ishlari, jumladan, monografiyalar, ilmiy maqolalar va tadqiqot natijalari o'rganildi.

Vergote [2] ta'kidlaganidek, din psixologiyasi diniy tajriba, e'tiqod va amaliyotlarning psixologik jihatlar bilan shug'ullanadi. Uning fikricha, diniy e'tiqod shaxsning kognitiv, emotsional va xulq-atvor xususiyatlarini shakllantiradi.

Pargament [3] o'z tadqiqotlarida dinning shaxs hayotidagi ahamiyatini o'rganib, diniy e'tiqodning stressga qarshi kurashish va psixologik bardoshlilikni oshirishdagi rolini ta'kidlagan.

O'zbek olimi Shoumarov [4] din psixologiyasining milliy xususiyatlarini tahlil qilib, an'anaviy qadriyatlar va diniy e'tiqodning shaxs shakllanishidagi o'ziga xos jihatlarini ko'rsatib bergan.

Ma'naviy rivojlanish masalasi din psixologiyasining markaziy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Hood [5] ta'kidlaganidek, diniy e'tiqod shaxsning qadriyatlar tizimini shakllantiradi va axloqiy meyorlarni belgilaydi. Psixologik bardoshlilik masalasi zamonaviy tadqiqotlarda alohida e'tibor qaratilayotgan yo'nalishdir. Koenig [6] ning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, diniy e'tiqod depressiya va stress darajasini pasaytirishga yordam beradi.

Ijtimoiy munosabatlar sohasida din psixologiyasi muhim rol o'ynaydi. Emmons [7] fikricha, diniy e'tiqod ijtimoiy hamjihatlikni kuchaytiradi va insonlar o'rtasidagi

munosabatlarni yaxshilaydi. Shaxsiy o'sish va rivojlanish din psixologiyasining yana bir muhim yo'nalishi hisoblanadi. Allport [8] ta'kidlaganidek, diniy e'tiqod shaxsning o'z-o'zini anglashi va rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Din psixologiyasi sohasidagi zamonaviy tadqiqotlar diniy e'tiqodning shaxs rivojlanishiga ko'p qirrali ta'sirini ko'rsatmoqda. Bu ta'sir kognitiv, emotsional, axloqiy va ijtimoiy sohalarni qamrab oladi. Shuningdek, diniy e'tiqod shaxsning hayotiy pozitsiyasi, qadriyatlar va dunyoqarashining shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Diniy jamoalar va guruhlar a'zolari o'rtasidagi o'zaro yordam, hamkorlik va qo'llab-quvvatlash munosabatlari shaxsning ijtimoiy kapitali va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini kengaytiradi. G'oziev [9] ta'kidlaganidek, diniy e'tiqod milliy qadriyatlar va an'analarni saqlash va avloddan-avlodga yetkazishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Nishonova [10] ning ta'kidlashicha, zamonaviy jamiyatda diniy e'tiqod shaxsning o'z-o'zini anglashi va rivojlantirishida muhim psixologik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Natijalar va muhokama. Din psixologiyasining zamonaviy shaxs shakllanishidagi ta'sirini quyidagi asosiy yo'nalishlarda tahlil qilish va muhokama etish mumkin:

1-jadval.

Din psixologiyasining zamonaviy shaxs shakllanishiga ta'siri

Komponent	Ta'sir yo'nalishi	Natijalar
Ma'naviy rivojlanish	Qadriyatlar tizimi	- Axloqiy meyorlarning shakllanishi
	Dunyoqarash	- Hayot ma'nosini anglash
Psixologik bardoshlilik	Ma'naviy ehtiyojlar	- O'z-o'zini tushunish
	Stress bardoshliliği	- Tushkunlikka qarshi immunitet
	Emotsional barqarorlik	- Ruhiiy muvozanat
Ijtimoiy munosabatlar	Adaptiv mexanizmlar	- Qiyinchiliklarga bardosh
	Jamoaviy aloqalar	- Ijtimoiy kapitalni oshirish
	Guruhiy integratsiya	- Psixologik qo'llab-quvvatlash
	Ijtimoiy adaptatsiya	- Jamiyatga moslashuv

Zamonaviy sharoitda din psixologiyasining yangi aspektlari ham namoyon bo'lmoqda. Virtual muhitda diniy e'tiqodning namoyon bo'lishi, zamonaviy texnologiyalar ta'sirida diniy amaliyotlarning o'zgarishi, yoshlar o'rtasida diniy e'tiqodning transformatsiyasi kabi masalalar bunga misol bo'la oladi.

O'zbekiston sharoitida din psixologiyasi milliy va diniy qadriyatlarining uyg'unlashuvi asosida rivojlanmoqda. An'anaviy qadriyatlar va zamonaviy yondashuvlarning optimal nisbati zamonaviy shaxs shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, din psixologiyasi zamonaviy shaxs shakllanishining muhim omili sifatida namoyon bo'ladi va quyidagi asosiy natijalarga olib keladi:

Shaxsning ma'naviy-axloqiy rivojlanishini ta'minlaydi
Psixologik bardoshlilik va moslashuvchanlikni oshiradi

Ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlaydi

Zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli adaptatsiyaga yordam beradi

Bu natijalar din psixologiyasining zamonaviy shaxs shakllanishidagi rolini yanada chuqurroq o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Din psixologiyasi sohasidagi zamonaviy tadqiqotlarning ko'rsatishicha, diniy e'tiqod nafaqat shaxsning ma'naviy rivojlanishi va psixologik bardoshlilikini ta'minlaydi, balki zamonaviy jamiyatning murakkab sharoitlarida moslashuvchanlik va barqarorlikni ta'minlovchi muhim omil sifatida ham namoyon bo'ladi. Bu esa din psixologiyasi sohasidagi ilmiy izlanishlarni yanada chuqurlashtirish va kengaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Din psixologiyasining zamonaviy shaxs shakllanishiga ta'siri ko'p omilli va murakkab jarayon bo'lib, uni har tomonlama tadqiq etish zarurati mavjud. Yuqorida keltirilgan

Ma'naviy rivojlanish komponenti. Bu komponent shaxsning ichki dunyosi, qadriyatlar va dunyoqarashining shakllanishida asosiy rol o'ynaydi. Zamonaviy jamiyatda diniy e'tiqod shaxsning ma'naviy ehtiyojlarini qondirish va axloqiy meyorlarini shakllantirish uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Ma'naviy rivojlanish shaxsning hayot ma'nosini anglash, o'z-o'zini tushunish va rivojlantirish imkoniyatini beradi.

Psixologik bardoshlilik komponenti. Diniy e'tiqod zamonaviy hayotning murakkab sharoitlarida shaxsning psixologik bardoshlilikini oshiradi. Bu stress va tushkunlikka qarshi kurashish, hayotiy qiyinchiliklarga bardosh berish va emotsional muvozanatni saqlash imkoniyatini beradi. Psixologik bardoshlilik shaxsning ruhiy salomatligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy munosabatlar komponenti. Din psixologiyasi shaxsning ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Diniy jamoalar va guruhlar doirasida shakllanadigan ijtimoiy aloqalar shaxsning ijtimoiy kapitali va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini kengaytiradi. Bu esa zamonaviy jamiyatda shaxsning ijtimoiy adaptatsiyasini yengillashtiradi.

komponentlar (ma'naviy rivojlanish, psixologik bardoshlilik va ijtimoiy munosabatlar) bilan bir qatorda, qo'shimcha muhim jihatlarni ham ko'rib chiqish muhimdir.

Hozirgi zamonaviy dunyoda shaxs shakllanishida axborot texnologiyalari muhim rol o'ynaydi. Din psixologiyasi nuqtai nazaridan, virtual diniy jamoalar va onlayn diniy amaliyotlar alohida ahamiyat kasb etmoqda. Onlayn diniy resurslar, ijtimoiy tarmoqlardagi diniy guruhlar va raqamli diniy matnlar zamonaviy shaxsning diniy tajribasini sezilarli darajada o'zgartirmoqda. Virtual makonning diniy amaliyotlarga ta'sirini o'rganish orqali, shaxs ma'naviyatining zamonaviy sharoitlarda transformatsiya-lanish xususiyatlarini kuzatish mumkin.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, axborot texnologiyalari asrida o'sib kelayotgan yoshlar uchun an'anaviy va virtual diniy amaliyotlar o'rtasidagi munosabat muhim ahamiyatga ega. Bir tomondan, virtual aloqa imkoniyatlari diniy ma'lumotlarga kirish va diniy hamjamiyatlar bilan bog'lanishni osonlashtiradi. Boshqa tomondan esa, bu raqamli texnologiyalar diniy tajribaning autentikligiga ta'sir qilishi va uni yuzakilashtirib qo'yish xavfini tug'diradi.

Globalashuv kontekstida din psixologiyasi madaniyatlararo mulqot va dinlararo munosabatlar masalasini ham qamrab oladi. Zamonaviy jamiyatda turli diniy qarashlar va madaniyatlarining o'zaro ta'siri shaxs shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayonda diniy bag'rikenglik va madaniy moslashuvchanlik shaxs rivojlanishining muhim ko'rsatkichlari hisoblanadi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, diniy e'tiqodga ega bo'lgan shaxslar o'rtasida bag'rikenglik darajasi ularning diniy ta'limga qay darajada insonparvarlik g'oyalari bilan yo'g'rilganligiga bog'liq. Chuqur diniy bilimga ega bo'lgan

shaxslar odatda boshqa e'tiqod vakillariga nisbatan hurmat va bag'rikenglik bilan munosabatda bo'ladilar.

Shu bilan birga, zamonaviy davr ko'plab shaxslarda diniy identiklik krizisini keltirib chiqarishi mumkin. Bu esa din psixologiyasi oldiga yangi vazifalarni qo'yadi. Diniy identiklik krizisi - bu shaxsning o'z diniy qarashlari, qadriyatlarini va amaliyotlarini qayta ko'rib chiqish jarayoni bo'lib, u ko'pincha zamonaviy ilmiy qarashlar, global axborot muhiti va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar ta'sirida yuzaga keladi. Din psixologiyasi nuqtai nazaridan, bunday krizis shaxs rivojlanishining muhim bosqichi bo'lishi mumkin, agar u konstruktiv yo'nalishda kechsa. Konstruktiv diniy identiklik krizisi shaxsning o'z diniy qarashlarini chuqurroq anglashi, ularga yanada ongli munosabatda bo'lishi va o'z e'tiqodini yanada mustahkam asoslash imkonini beradi.

Zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, diniy e'tiqodning shakllari va namoyon bo'lish usullari ham o'zgarishga uchramoqda. Institutsional diniy amaliyotlar (masalan, muntazam ibodatxonalarga borish) o'rniga shaxsiy ma'naviy izlanishlar va individual diniy amaliyotlarga e'tibor kuchaymoqda. Bu esa din psixologiyasining zamonaviy shaxs shakllanishiga ta'sirini yangicha tushunishni talab qiladi. Individual ma'naviy izlanishlar shaxsning o'z-o'zini anglashi, hayot ma'nosini izlashi va ichki dunyosini boyitishga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda shaxs an'anaviy diniy ta'limotlar bilan zamonaviy ilmiy qarashlarni uyg'unlashtirish yo'llarini qidiradi.

Diniy e'tiqodning psixologik salomatlikka ta'siri ham zamonaviy tadqiqotlarning muhim yo'nalishi hisoblanadi. Ko'plab ilmiy izlanishlar shuni tasdiqlayaptiki, diniy e'tiqod va amaliyotlar depressiya, tushkunlik holatlari va hayotiy stress darajasini pasaytirishga yordam beradi. Masalan, Koenig [6] ning tadqiqotlari diniy e'tiqodga ega bo'lgan shaxslarda psixologik salomatlik ko'rsatkichlari yuqori ekanligini ko'rsatadi. Bu diniy e'tiqodning psixologik himoya mexanizmi sifatida ahamiyatini ta'kidlaydi.

Diniy e'tiqodning motivatsion funksiyasi ham muhim ahamiyatga ega. Emmons [7] ta'kidlaganidek, diniy e'tiqod shaxsning asosiy hayotiy motivlarini shakllantiradi va uning faoliyat yo'nalishini belgilaydi. Din psixologiyasi nuqtai nazaridan, diniy motivatsiya ichki va tashqi turlarga bo'linadi. Ichki diniy motivatsiya - bu shaxsning diniy qadriyatlarini o'zlashtirib, ularni o'z hayotining asosiy tamoyillariga aylantirishi. Tashqi diniy motivatsiya esa diniy amaliyotlarni ijtimoiy tan olish, hurmat qozonish yoki boshqa tashqi manfaatlar uchun amalga oshirishni anglatadi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, ichki diniy motivatsiyaga ega bo'lgan shaxslar yuqori psixologik salomatlik va hayotdan qoniqish darajasiga ega bo'ladilar.

Zamonaviy jamiyatda din psixologiyasi ta'lim sohasida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayonida diniy qadriyatlarining o'rni, axloqiy tarbiya bilan diniy ta'limning uyg'unlashuvi, dunyoviy va diniy bilimlarning o'zaro munosabati kabi masalalar dolzarb hisoblanadi. Diniy ta'lim orqali shaxsning axloqiy sifatleri, mas'uliyat hissi, mehnatsevarlik, halollik va insonparvarlik kabi fazilatlar

shakllanadi. Din psixologiyasi nuqtai nazaridan, zamonaviy ta'lim tizimida diniy va dunyoviy ta'limning optimal nisbatini topish muhim vazifa hisoblanadi.

Shu bilan birga, diniy ekstremizm va fundamentalizm kabi salbiy hodisalar din psixologiyasi sohasidagi alohida tadqiqot yo'nalishlarini tashkil etadi. Bu hodisalarning psixologik ildizlarini o'rganish, ularning oldini olish va bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish zamonaviy din psixologiyasining muhim vazifalaridan biridir. Din psixologiyasi nuqtai nazaridan, ekstremistik va fundamentalistik qarashlarning shakllanishida psixologik omillar (shaxsiy identiklik krizisi, ijtimoiy izolyatsiya, anomiya holati, qasos hissi va boshqalar) muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy oila institutining transformatsiyalanishi sharoitida din psixologiyasi oilaviy munosabatlar, er-xotin munosabatlari, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar va oilaviy qadriyatlarining shakllanishi masalalariga ham e'tibor qaratadi. Diniy qadriyatlar va an'analarning oilaviy munosabatlarga ta'siri ko'p jihatdan ijobiy bo'lib, oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro hurmat, mehr-muhabbat va hamjihatlikni rag'batlantiradi. Din psixologiyasi nuqtai nazaridan, oila diniy qadriyatlarining avloddan-avlodga uzatilishida muhim ijtimoiy institut hisoblanadi.

Din psixologiyasi zamonaviy shaxs shakllanishida ko'p qirrali va murakkab rol o'ynaydi. Bu rolning ilmiy jihatdan chuqur o'rganilishi nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, zamonaviy jamiyatning ma'naviy-psixologik muhitini yaxshilashga xizmat qiladi.

Xulosa. Din psixologiyasi zamonaviy shaxs shakllanishida fundamental ahamiyatga ega ekanligi ilmiy tadqiqotlar natijasida o'z tasdig'ini topmoqda. Diniy e'tiqod va ma'naviy qadriyatlar tizimi shaxsning ruhiy salomatligi, psixologik bardoshlilik va ijtimoiy munosabatlarining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, din psixologiyasi nafaqat shaxsning individual rivojlanishiga, balki jamiyatning ma'naviy-axloqiy muhitiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Din psixologiyasi sohasidagi zamonaviy tadqiqotlar diniy e'tiqodning shaxs hayotidagi ko'p qirrali ahamiyatini ochib bermoqda. Diniy e'tiqod stress va tushkunlikka qarshi kurashishda, hayotiy qiyinchiliklarni yengishda, shaxslararo munosabatlarni yaxshilashda va ma'naviy kamolotga erishishda muhim psixologik resurs vazifasini bajaradi.

Zamonaviy jamiyatda din psixologiyasining o'rni yanada ortib bormoqda. Bu esa mazkur sohani yanada chuqurroq o'rganish, yangi ilmiy yondashuvlar va metodologiyalarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi. Din psixologiyasi sohasidagi bilimlar zamonaviy psixologiya va psixoterapiya amaliyotida ham tobora keng qo'llanilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, din psixologiyasi zamonaviy shaxs shakllanishining muhim omili sifatida e'tirof etilishi, ushbu sohada ilmiy izlanishlarni yanada faollashtirish va amaliy natijalarni keng joriy etish zaruratini keltirib chiqaradi. Bu esa pirovardida jamiyatning ma'naviy-psixologik salomatligini ta'minlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Smith, J. (2022). Psychology of Religion in Modern Society. *Journal of Religious Psychology*, 15(2), 45-62.
2. Vergote, A. (2020). Religion, Belief and Unbelief: A Psychological Study. New York: Springer.
3. Pargament, K. I. (2021). The Psychology of Religion and Coping. New York: Guilford Press.
4. Shoumarov, G. B. (2023). Din psixologiyasining milliy xususiyatlari. Toshkent: Fan.
5. Hood, R. W. (2021). The Psychology of Religion: An Empirical Approach. New York: Guilford Press.
6. Koenig, H. G. (2022). Religion and Mental Health: Research and Clinical Applications. Academic Press.
7. Emmons, R. A. (2023). The Psychology of Ultimate Concerns: Motivation and Spirituality in Personality. Guilford Press.
8. Allport, G. W. (2019). The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation. Macmillan.
9. G'oziev, E. (2021). Din psixologiyasi asoslari. Toshkent: O'qituvchi.
10. Nishonova, Z. T. (2023). Zamonaviy din psixologiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya.

UDK:37

Nargis DJURAYEVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM katta o'qituvchisi
E-mail: djurayevanargis644@gmail.com.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM dotsenti: O.K.Xaydarova taqrizi asosida

BOSHLANG'ICH TA'LIM ONA TILI DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Аннотация

Mazkur maqola boshlang'ich ta'lim ona tili darslarida innovatsion texnologiyalarni qo'llashning ahamiyatini tahlil qiladi. Dars jarayonida yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining multimedia vositalarining va interfaol metodlarning o'quvchilarni bilim olish jarayonida qanday qilib faollashtirish, mustaqil o'rganishga rag'batlantirishdagi roli ko'rsatilgan. Innovatsion texnologiyalar yordamida o'quvchilar nafaqat ona tili grammatikasini o'rganish, balki ularning kommunikativ qobiliyatlari, nutq madaniyati va

muloqotda samarali ishtirok etish ko'nikmalari ham shakllanadi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, Innovatsion texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya, kommunikativ qobiliyat, interfaol metodlar, ijodiy fikrlash, ta'lim jarayoni, nutq madaniyati.

ЗНАЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье анализируется важность применения инновационных технологий на уроках родного языка начального образования. В ходе урока показана роль новых информационно-коммуникационных технологий в том, как мультимедийные средства и интерактивные методы активизируют учащихся в процессе приобретения знаний, стимулируют их к самостоятельному обучению. С помощью инновационных технологий учащиеся изучают не только грамматику родного языка, но и свои коммуникативные навыки, культуру речи и формируются и навыки эффективного участия в общении.

Ключевые слова: начальное образование, инновационные технологии, информационно-коммуникативные, коммуникативные способности, интерактивные методы, творческое мышление, образовательный процесс, культура речи.

THE IMPORTANCE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN PRIMARY EDUCATION NATIVE LANGUAGE LESSONS

Annotation

This article analyzes the importance of applying innovative technologies in primary education native language classes. In the course of the lesson, the role of new information and communication technologies in how multimedia tools and interactive techniques activate students in the process of acquiring knowledge, stimulate them to independent learning. With the help of innovative technologies, students not only learn the grammar of their native language, but also their communicative abilities, speech culture and skills for effective participation in communication are also formed.

Keywords: primary education, innovative technologies, information and communication, communicative abilities, interactive methods, creative thinking, educational process, speech culture.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimida yuz berayotgan islohatlar maktab o'quvchilari, ayniqsa boshlang'ich ta'lim bosqichida ta'lim sifatini oshirishni va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishni taqazo etadi. Xususan ona tili darslarida innovatsion texnologiyalarni qo'llash ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Innovatsion texnologiyalar qanday tushunchalarni beradi?, degan savol tug'ilishi tabiiy.

Innovatsion texnologiyalar tushunchasi pedagogik yondashuvlarning yangilanganligi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari, interfaol uslublar va raqamli texnologiyalarning bir butun holda dars jarayoniga integratsiya qilish jarayonidir. Boshlang'ich sinfda o'quvchilarning e'tibori va xotirasi barqaror bo'lmagani sababli, darslarni jonlantirish, ularni jalb etish uchun innovatsion metodlar alohida o'rin egallaydi.

Boshlang'ich sinfalarda o'quvchilarni bilim olishga qiziqitirish, ularning kreativ fikrlashini rivojlantirish, mustaqil

fikr yuritish qobiliyatini shakllantirishda innovatsion texnologiyalar alohida o'rin tutadi.

O'zbekistonning ta'lim tizimi ham jahonning eng yaxshi pedagogik yondashuvlari va metodlarini joriy etisha intilmoqda. Shunday sharoitda, ona tili darslari o'quvchilarga o'zbek tilini mukammal o'rganish, adabiy nutqni rivojlantirish va ijodiy qobiliyatlarni oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Boshlang'ich talimda innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning bilim olish jarayonini jonlantiradi, ularning faol ishtirokini ta'minlaydi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Ona tilini o'qitishda multimedia vositalari, interfaol metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining samarali qollanilishi tilni o'rganishni qiziqarli bo'lishiga yordam beradi. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarda ma'naviy-ahloqiy qadriyatlarini shakllantirish, ularning shaxsiy rivojlanishini ta'minlash mumkin.

Innovatsion texnologiyalarni boshlang'ich ta'lim ona tili darslarida qo'llash o'quvchilarning savodxonligi,

tafakkuri va nutq madaniyatini shakllantirishda muhim sanaladi. Quyidagi jihatlar bu texnologiyalarning ahamiyatini ko'rsatadi.

Faollikni oshiradi – multimedia vositalar, interaktiv dasturlar va elektron darsliklar o'quvchilarni dars jarayoniga faol jalb qiladi.

Individuallashtirilgan yondashuv – innovatsion texnologiyalar har bir o'quvchining bilim darajasi va o'zlashtirish tezligiga moos materiallarni tanlashga imkon beradi.

Ko'rgazmalilik va tushunarliklik – animatsiyalar, grafikalar, audio va video materiallar tushunchalarni aniq va ravshan tushuntirishga yordam beradi.

Nutq faoliyatini rivojlantiradi – interaktiv mashqlar, virtual suhbatlar va yozma topshiriqlar orqali o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqi shakllanadi.

Ijodkorlik va mustaqil fikrlashni rivojlantiradi – elektron platformalar orqali topshiriqlarni ijodiy bajarish imkoniyati yaratiladi.

Motivatsiyani kuchaytiradi – o'yin shaklidagi topshiriqlar, rag'batlantiruvchi elementlar(ball, yulduzcha, baho) o'quvchilarni rag'batlantiradi[1].

Ta'lim jarayonida didaktik o'yinlar nafaqat o'quvchilarni bilim bilan ta'minlash, balki ularni ahloqan tarbiyalash, jamoa bilan ishlashga o'rgatish va muloqot madaniyatini shakllantirishda ham muhim vosita ekanligini ta'kidlaydilar. Didaktik o'yinlar orqali bolalarningdarsdanfaol ishtirok etishini ta'minlash mumkinligini ko'rsatadilar. O'yinlar o'quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi, bu esa bilimlarning chuqurroq o'zlashtirishiga olib keladi[2].

Ona tili darslarida o'tkaziladigan o'yinlari bolalarning so'z boyligini kengaytirish, Grammatik qoidalarni mustahkamlash va ifodali nutqni shakllantirishga xizmat qiladi. Ular bolalarda og'zaki va yozma nutqni birdek rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi[2].

Boshlang'ich sinfdan ona tili darslarini samarali tashkil etishda "Top o'yini", "Kim topqir?", "So'z zanjiri", "Mantiqiy savol-javob" kabi didaktik o'yinlar eng qulay va foydali hisoblanadi[2].

Innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish o'quvchilarning bilim darajasini oshirishda katta rol o'ynaydi. Bugungi kunda texnologiyalarning, interaktiv dasturlar va elektron resurslar o'quvchilarga darsni yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Innovatsion texnologiyalar nafaqat o'quvchilarning bilimi va savodxonligini oshirishga, balki ularning ijodiy ishlarni bajarishda ko'proq imkoniyatlar yaratiladi. Texnologiyalar o'quvchilarning dars jarayonidagi faol ishtirokini oshirishga imkoniyat yaratadi[3].

Yangi texnologiyalarni joriy etish o'qituvchilar uchun ham yangi metodlarni o'rganish va ulardan samarali foydalanish imkoniyatini yaratadi. Bu esa o'z navbatida, ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi[3].

Muhokama. Boshlang'ich ta'lim bosqichi bola tafakkuri shakllanadigan, nutqi rivojlanadigan, o'qish va yozish ko'nikmalari o'zlashtiriladigan davr hisoblanadi. Shu bois, ona tili darslarida o'quvchilarning e'tiborini jalb etish, ularning faol ishtirokini ta'minlash uchun interaktiv texnologiyalar muhim o'rin tutadi. Masalan:

Interaktiv doska orqali dars mavzusi visual tarzda yoritiladi, bu esa eslab qolishini osonlashtiradi;

Elektron darsliklar va ta'limiy dasturlar orqali individual yondashuvni amalga oshirish mumkin;

Raqamli o'yinlar va testlar esa darsni qiziqarli va raqobatbardosh qiladi;

Audio va video materiallar orqali talaffuz, ifoda va tinglab tushunish ko'nikmalari shakllanadi.

Boshlang'ich ta'limda ona tili darslarida didaktik o'yinlarning ijobiy tomonlari quyidagilar:

O'quvchilarning ishtirokini faollashtiradi

Ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Nutq va til ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Didaktik o'yinlar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun muhimdir, chunki ular uchun o'yin orqali o'rganish jarayoni tabiiy va samarali bo'ladi. O'yinlar orqali o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifodalash, muammalarni hal qilish va yangi g'oyalarni ilgari surish imkoniyatiga ega bo'ladi[2].

G'. Raximov va D.Xayrullayevaning ta'kidlashlaricha, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga innovatsion muhitga yo'g'rilgan o'yinlar orqali ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga e'tibor berilgan. Ularning fikricha, innovatsion metodlar o'quvchilarning bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi[2].

Boshlang'ich sinflarda ona tili darsini o'tishda turli xil metod va didaktik o'yinlardan foydalanishning ahamiyatini kata. Olimlarning fikriga ko'ra innovatsion metodlar o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi va nutq ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, innovatsion metodlarning samarali bo'lishi uchun o'qituvchilarning metodik mahorati, o'yinlarning mazmuni va o'quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish kerak. O'qituvchilar innovatsion metodlarni darsning maqsadlariga muvofiq tanlab, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashi lozim.

Umuman olganda innovatsion metodlar boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali va qiziqarli qilishda muhim vosita hisoblanadi.

Dars jarayonlariga o'qituvchi o'z gacha yondashgan holda tashkil etishi kerak. Chunki bola ilk maktabga qadam qo'ygan vaqtida o'qishni va yozishni bilmaydi, uni fanga qiziqish uyg'otish maqsadida ham darsni qiziqarli mazmunli tashkil qilish uchun darsni innovatsion metodlarga boy, interaktiv, interfaol metodlar yordamida o'tish maqsadga muvofiq sanaladi. Milliy o'quv dasturiga asoslangan va bugungi vaqtda amaliyotga joriy etilgan darsliklar 4K modeliga asoslanadi. Bunda o'quvchining kommunikativ va ijodiy fikrlashini rivojlantirishi kerak.

O'quvchilarda yuqoridagi qobiliyatlarni rivojlantirishda asosan ona tili va o'qish savodxonligi darslari muhim o'rin tutadi. Darsda o'quvchi she'r, maqol hikoya, ertakning mohiyatini tushunib, asarni mustaqil tahlil qila olishi, har bir asarga ijodiy yondashib fikrlashini inobatga olishini ahglashi kerak. Bunda asosan maktab ta'limidagi an'anaviy jarayondagi ta'lim va tarbiya jarayonlari o'rniga, o'quvchilarning bilim va salohiyatini yuksaltirish maqsadida o'ziga xos jarayon bo'lib, innovatsion jarayonlar hisoblanadi[4].

Natijalar. Innovatsiyani o'z ilmiy ishida to'xtalib, o'rganib chiqqan olimlardan biri V. Slastyonin innovatsiyani quyidagi tuzilishga ega deb ko'rsatib o'tadi:

-Innovatsion jarayonning tuzilishi kreativ yondashuv;

-kreativ faollik;

-yangilikni kiritishga texnologik va metodologik tayyorgarlik;

-yangicha fikrlash, muomala madaniyati zaarurdir.

Innovatsion faoliyatning darajalari reproduktiv, evristik, kreativ bo'lishi mumkin. Innovatsion faoliyat davrida yangiliklar, yangilanishlar, o'zgartirishlar, innovatsiyalar tom ma'noda ta'lim tizimiga kirib keadi va u to'rt bosqichda amalga oshiriladi.

1.Muammoni tahlil asosida aniqlash.

2.Mo'ljallanayotgan ta'lim tizimini loyihalash.

3.O'zgarishlar va yangiliklarni rejalashtirish.

4.O'zgarishlarni amalga oshirish.

Innovatsion faoliyatga tayyorlashdan bosh maqsad o'qituvchilarni yangilikka intiluvchanligini, yangilikni

mustaqil izlash, yaratish va qo'llash ko'nikma va malakasini shakllantirish, ilg'or pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlardan foydalanib, dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarni o'tkazish mahoratini takomillashtirishdan iborat. Innovatsion faoliyat esa - bu ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba sinov ishlarini olib boorish yoki boshqa fan texnika yutuqlaridan foydalangan holda yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan sharoitda yangi mahsulot yaratish bilan yakunlanadi. Innovatsion faoliyatning asl mazmuni amalda yangi texnologiyani shakllanishi bo'lib, uning natijasi innovatsiyaa sifatida yuzaga kelgan ixtironi loyihaga, loyihani texnologiyaga alantirishga yo'naltirilgan faoliyatdir. Ta'limning noan'anaviy shakllari va innovatsion metodlardan o'z o'rnida unumli foydalanishning afzalligi shundaki, unda o'quvchilarning ijodiy faolligi, izlanuvchanligi, mustaqil ishlay olish kabi xislatlari shakllanadi[4].

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda ona tili darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning nutqiy va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. O'qituvchilar innovatsion texnologiyalarni o'z darslaiga integratsiyalash orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirishi, ijodiy fikrlashini rivojlantirishi va dars samaradorligini oshirishi mumkin.

Innovatsion texnologiyalar yordamida o'quvchilarning individual ehtiyojlari inobatga olinadi. Bu ta'lim jarayoni shunga mos ravishda tashkil etiladi.

Xulosa. Boshlang'ich ta'limda ona tili darslarida innovatsion texnologiyalarni qo'llash, o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etish va ularning ijobiy fikrlashini rivojlantirishda o'rin tutadi. Yuqorida keltirilgan ilmiy adabiyotlar bu mavzuni chuqur o'rganishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Hamidova N. Yusupova D. Suvonova M. "Ona tili va adabiyot darslarida innovatsion texnologiyalarni qo'llashning ahamiyati" International interdisciplinary Scientific Research Conference. 2023. № 3, 45-48-betlar.
2. Raximova G.A., Xayrullayeva D. "Boshlang'ich sinf o'quvchilariga dars o'tishda didaktik o'yinlarning ahamiyati" International Scientific Conference Proceedigs, 2024. № 2, 23-27- betlar.
3. Norqulova M. "Ona tili va adabiyot darslarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish" Tadqiqotlar.uz. 1-son, 2023, 17-21-betlar.
4. Qahhorova A. . "Boshlang'ich ta'limda ona tili darslarini innovatsion texnologiyalar asosida tashkil qilish masalasi", Problems and solutions of scientific and innovative research ilmiy jurnal. 1-son, 2024, 47-50-betlar

UDK: 30.428.303.02

Dilafroz YOQUBOVA,

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti ta'lim sifatini nazorat qilish boshqarmasi menejeri

E-mail: dilafrozekubova@inbox.ru

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD Z.Nazarova taqrizi asosida

TALABALARDA KOGNITIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya

Mazkur maqolada talabalarda kognitiv kompetensiyani rivojlantirish metodikasini takomillashtirish yuzasidan fikr mulohazalarga ega bo'lasiz.

Kalit so'zlar: Kognitiv, kompetensiya, metodika, takomillashtirish, talabalar, mutaxassislik, malaka, ko'nikma.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В данной статье вы изложите мнения по совершенствованию методики развития познавательной компетентности учащихся.

Ключевые слова: Познавательная, компетентность, методика, совершенствование, студенты, специализация, компетентность, умение.

IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE COMPETENCE

Annotation

In this article, you will have opinions on improving the methodology of developing cognitive competence in students.

Key words: Cognitive, competence, methodology, improvement, students, specialization, competence, skill.

Kirish. 2019 yilda O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi. Mazkur konsepsiya oliy ta'lim tizimini ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash asosida ta'lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish maqsadlarini ko'zda tutadi[1].

Kognitiv kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi. Pedagoglarning o'z ustilarida izchil, samarali ishlashlarida faoliyatga ergonomik yondasha olishlari qo'l keladi. Pedagogning kasbiy kompetentligi va mahorati ergonomik yondashuv asosida shakllantirilishi, o'z ustida ishlash bosqichlari va har bir bosqichda amalga oshiriladigan vazifalar o'quv qo'llanmada qayd etilgan[2]. Har bir bosqich uchun belgilangan vazifalarning samarali hal etilishi navbatdagi bosqichni oson o'zlashtirish imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Kompetensiya" atamasi milliy pedagogikada XX asrning 90 yillaridan e'tiboran ishlatila boshlagan. "Kompetensiya" atamasi "pedagogik madaniyat", "kasbiy layoqatlilik", "kvalifikatsiya" atamali bilan ma'nodosh hisoblanib kelindi[4].

"Kompetensiya" – muayyan muammo va masala, xodisa borasida shaxsning bilim, tajriba, mutasaddilikka ega bo'lishni o'zida ifoda etadi. Ilmiy tadqiqotlarda kompetensiya pedagogik xodisa sifatida XX asrning 70 yillaridan e'tiboran tadqiq etila boshlandi.

Amerika tadqiqotchilari: Dj Raven, L. Stross, Dj.Morenolar fikricha, kompetentlik – "shaxsning ixtisosligi bo'yicha aniq faoliyatni bajarishda zarur bo'ladigan qobiliyatlar majmui, malakalarning namoyon bo'lishi, mas'uliyat hissining mujassamlashuvi natijasida paydo bo'ladigan tafakkur turi" deb tavsifladilar. Rus olimlari: S.T. Vershlovskiy i Y.N. Kulyutkin kompetentlikni shaxs tavsifi bo'yicha o'rgangan bo'lsalar, V.Y.Krichevskiy, A.V.Xutorskiy

Faoliyatning umumiy predmeti haqidagi g'oyalar (K.A.Abulxanova Slavskaya, B. G. Ananiyev, A. V. Brushlinsky, A. L.Zhuravlev, I. A.Zimnyaya, V. S.Merlin, A. Rubinshteyn, V. A. Slastenin va boshqalar);

Subyektivlik to'g'risidagi g'oyalar tuzatuvchi xususiyat sifatida insonning ijodiy salohiyati va uning borlig'ining mohiyatini ochib berish (K. A. Abulxanova-Slavskaya, O. A. Konopkov, A. N. Leontiyev, S.L.Rubinshteyn);

Malakaviy, madaniy, dialogik, shaxs-faoliyat yondashuvlari (Y.K. Babanskiy, L.S.Vygotskiy, B.G.Gershunskiy, V.V.Krayevskiy, V. Y.Krichevskiy, A. N. Leontiyev, L.M. Mitina, A.A.Orlov, N.F. Radionova, S. Selevko, A.P. Tryapitsyna, T.I.Shamova, B.G.Shadrikov va boshqalar);

pedagogik dizayn g'oyalari (V.N.Vinogradov, E.S.Zairbek, I.A. Kolesnikova, V.A. Kozirev, O.G. Prikot, V.E. Radionov);

Talabalarni o'ziga xos xususiyatlar doirasida kasbga tayyorlash g'oyalari malakaga asoslangan yondashuv (A.A. Andreyeva, A.V. Barannikova, L.N.Bogolyubova, E.B.Volodarskaya, B.S.Gershunskiy, S.Z.Goncharova, E.Zeyer, I.A.Zimney, V.Zykina, I.Kalinikova, 3.M.Makasheva, A.K. Markova, E. Symanyuka, Y.G.Tatura, Y.Frolova)[2, 4]

YE.F.Zeyer shaxs bilan bog'liq bo'lmagan voqelik sifatida kompetentlikni tushuncha, tamoyil, qoidalar shaklida taqdim etiladigan nazariy va empirik bilimlar yig'indisi sifatida qaraydi [10]. Bir qator olimlar kompetentlikning faoliyat bilan bog'liq jihatini alohida qayd etib o'tishadi. Masalan, I.V.Chapligina kompetentlikni ma'lum bir sharoitda namoyon bo'ladigan shaxs xususiyati, uning noma'lum vaziyatlarda faoliyatni amalga oshirishga tayyorligi sifatida tavsiflaydi [9]. Rus olimlari L.N.Zaxarova, V.V.Sokolova, V.M.Sokolovlarning fikricha kasbiy kompetensiya ostida amaliy masalalarni samarali yechish qobiliyatini tushunish rivojlanayotgan shaxsni ijtimoiylashtirish, ichki sharoitlarni ta'minlash, rivojlanishi tufayli shaxsning jamiyatga faol qo'shilishi qadriyat yo'nalishlari, tabiat, jamiyat, ma'naviy yo'nalish odamlar tajribasi, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish ijtimoiy jihatdan kerakli yoki hech bo'lmaganda maqbul bo'lgan faoliyat o'zini anglash tavsiya etiladi. I.A. Kolesnikova fikricha, dastlabki ko'rsatkich kasbiy kompetensiya bu "insonga bo'lgan munosabat, o'qituvchining ishi - bu "shaxs - shaxs" tizimidagi faoliyat. Aynan shuning uchun shaxsiy-gumanistik yo'nalish kabi tarkibiy qism, bugungi kunda

kasbiy kompetensiya tarkibida integrativ ko'rsatkich sifatida taqdim etilgan kasbiy va shaxsiy xususiyatlardir. Haqiqiy kasbiy ta'lim sohasi ham muntazam ravishda idrok etish qobiliyati bilan ajralib turadi pedagogik jarayon va unda muntazam ravishda harakat qilish natijasida kasbiy kompetensiya shakllanib rivojlanib boradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu muammolarni o'rganish o'qituvchining kompetensiyasini muvaffaqiyatli shakllantirishga yordam beradigan bir qator pedagogik shartsharoitlarni aniqlashga imkon berdi: innovatsion va interaktiv ta'lim texnologiyalarini joriy etish, shaxsga yo'naltirilgan faoliyatga asoslangan yondashuvlar, psixologik va o'quv jarayoni subyektlarining pedagogik o'zaro aloqasi, muammoli vaziyatlarni yaratish va talabalarining jamoada yoki juftlikda reproduktiv va produktiv ishlash qobiliyati.

Shuni ta'kidlash kerakki, birgalikdagi tadbirlar, qoida tariqasida, maqsadni belgilash, rejalashtirish, bashorat qilish, aks ettirish va bajarilgan ish natijalarini baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Yuqorida keltirilgan pedagogik shartlarning amalga oshirilishiga faqat maxsus ishlab chiqilgan ta'lim texnologiyalari ko'magi yordam beradi.

Ushbu jihatning metodologik asosini pedagogik texnologiyalar nazariyasi va mazmun va muolaja jihatlarining didaktik birligi qonuniyligini texnologik amalga oshirish tashkil etadi. O'qituvchi kompetensiyasi, bir qator rus va o'zbek olimlarining fikriga ko'ra, o'z taqdirini o'zi belgilash, qaror qabul qilishda mustaqillik, o'quvchilarning kognitiv va tadqiqot faoliyatini tashkil etish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan murakkab ta'limdir. Ta'lim muassasasidagi o'quv jarayoni o'qituvchilarni kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak, bu kasbiy faoliyatda asosiy va maxsus kompetensiyalarni amalga oshirishni anglatadi:

oldindan rejalashtirish va ishlash natijalarini bashorat qilish qobiliyati;

yetarli darajada yuqori darajadagi ilmiy, nazariy va uslubiy bilimlar, ko'nikmalar va malakalarning mavjudligi;

ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqarish qobiliyati;

-ta'lim muassasasi o'quv jarayoniga o'qitishning innovatsion texnologiyalarini joriy etilishini ta'minlash va nazorat qilish qobiliyati;

o'qituvchining shaxsiy fazilatlarini va kasbiy kompetensiyalarini o'z-o'zini takomillashtirishi;

o'z-o'zini tarbiyalash, ilmiy va uslubiy yangiliklardan xabardor bo'lish;

pedagogik faoliyat natijalarini tahlil qilish va umumlashtirish, kamchiliklarni bartaraf qilish qobiliyati.

O'qituvchi kompetensiyalarini rivojlantirish to'g'ri tashkil etilgan o'quv jarayoni uning kasbiy mahoratini sezilarli darajada oshiradi. Amaliyot ko'rsatganidek, bu jarayon bosqichma-bosqich va samarali davom etadi.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy o'qituvchining kompetensiyasi – o'z mutaxassisligi va ixtisosligi doirasida bilim ko'nikma, malakaga ega bo'lishi bilan belgilanadi va shaxsiy qadriyatlarini, sifatlarini, kvalifikatsiyasining namoyon bo'lishida ifodalanadi. Quyidagilar ta'lim tarbiya jarayonida mutaxassisning pedagogik ishga tayyorlanganligining zarur va yetarli darajasini ta'minlaydigan asosiy talablari hisoblanadi:

-pedagogika va psixologiyaga oid bilimlarga ega bo'lish, o'z ustida ishlash, ta'lim jarayonini rejalashtirish, baholash qayta aloqani o'rnatish;

-taxsil oluvchilarda didaktik motivatsiyani shakllantirish taxsil oluvchi shaxsining rivojlanish xususiyatlarini bilish;

-AKT va xorij tillarini o'zlashtirish va amaliyotda qo'llay olish; umuminsoniy va umummadaniy qadriyatlardan xabardor bo'lish va ulardan faoliyati mobaynda foydalanish; mamlakatning ijtimoiy hayotida ishtirok etish;

-ta'lim muhitiga yangilik kiritish, o'z fanini mukammal bilish; muloqatmandlik, bag'rikenglik, empatiyaga moyillik, etakchilik, faollik va tashabbuskorlik, mas'uliyatlilik;

-o'z faoliyatini tahlil qilish, kompetentlik samarasini rejalashtirish, maqsad va vazifa belgilash, bashorat (prognoz) qilish, o'zini namoyon eta olish, kamchiliklarni tuzatish va boshqalar.

Xulosa va takliflar. Jamiyatimiz talab etayotgan har tomonlama yetuk, komil insonni tarbiyalashda o'qituvchining o'rnini beqiyosdir. Har sohada kompetent o'qituvchi bo'lish uchun pedagogik nazariyani egallashni o'ziga yetarli emas. Chunki pedagogik nazariyada bolalarni o'qitish va tarbiyalash haqida umumiy qonun qoidalar, umumlashtirilgan uslubiy g'oyalari bayon etiladi. O'qituvchining yosh individual xususiyatlarini e'tiborga olish ta'kidlanadi. Maktab hayoti, amaliy pedagogik jarayon esa juda xilma xil va turli tumandir. Unda pedagogik nazariyaga mos kelmaydigan vaziyatlar uchray turadi. Bu esa o'qituvchidan keng bilimdonlikni puxta amliy tayyorgarlikni, yuksak ergonomik kompetentlikni va ijodkorlikni talab etadi. Muvaffaqiyatli ishlash uchun har bir o'qituvchi yuqori pedagogik mahorat va keng dunyoqarashga ega bo'lishi kerak. Shundaygina oz mehnat sarf qilib, katta natijaga erishadi, ijodkorlik uning hamisha hamkori bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида” ги ПФ-5847-сон Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019. 06/19/5847/3887-сон.
2. Абдуллаев С.Х., Мусурманова Р. Педагогик тажриба синов жараёни самарадорлиги // Халқ таълими журнали. –Тошкент, 2008. -№5. -18-20-б.
3. Абдуллаев С.Х., Мусурманова Р. Педагогик тажриба синов ишларини ташкил этиш ва бошқаришнинг ўзига хос жиҳатлари //Мақтаб ва Ҳаёт журнали. –Тошкент, 2008. -№7-8. -29-30-б.
4. Воронина Е.В. Научная организация педагогического труда. Педагогическая эргономика. Учебное пособие для академического бакалавриата. Москва-Юрайт-2017г.
5. Гершунский Б.С. Философия образования.-М.: Флинта, 1998.-428с.
6. Гольш Л.В. Педагогические технологии: содержание, проектирование, реализация. Экспресс-пособие. Т.: ИРССПО.2001. – 60с.
7. Куинджи Н.Н. Валеология: Пути и способы формирования здоровья школьников: Методическое пособие. - М.: Аспект Пресс, 2000. - 139 с. 40.
8. Лебедева Н.Т. Школа и здоровье учащихся. - Минск: Ушверспэнкае, 1998.-220 с
9. Чаплыгина И.В. Ключевые компетенции в среднем профессиональном образовании // Профессиональное образование. – Москва, 2005. –№ 3.– С. 6 – 7.
10. Зеер Э.Ф. Личностно-ориентированные технологии профессионального развития специалиста. – Екатеринбург, изд-во Урал. гос. профессионально-педагогического университета, 1999 – 245 с.

Ulug'bek JABBAROV,
Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti v.b., PhD
E-mail: jabborovulugbek1985@gmail.com

Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti A.Jabborova taqrizi asosida

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA GENDERGA YO'NALTIRILGAN TA'LIMNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda genderga yo'naltirilgan ta'limning pedagogik imkoniyatlari tahlil etiladi. Ta'lim jarayoniga gender sezgir yondashuvlarni integratsiya qilishning, o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasi, ijtimoiy ong va kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda o'quv dasturlari va o'qitish metodikalariga gender aspektlarini kiritish strategiyalari, gender stereotiplarini bartaraf etish va ta'limda inklyuzivlikni targ'ib qilish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, genderga yo'naltirilgan ta'lim bo'lajak o'qituvchilari uchun shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi o'rni alohida ko'rsatib o'tiladi. **Kalit so'zlar:** Gender xususiyat, genderga yo'naltirilgan ta'lim, pedagogik imkoniyatlar, gender sezgirlik, kommunikativ kompetensiya, kompetensiya, kasbiy rivojlanish.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ГЕНДЕРНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье анализируются педагогические возможности гендерно-ориентированного образования в процессе подготовки будущих учителей. Освещается значение интеграции гендерно-чувствительных подходов в образовательный процесс для развития коммуникативной компетенции, социальной осведомленности и профессиональной готовности студентов. Исследование рассматривает ключевые стратегии включения гендерных аспектов в учебные программы и методы преподавания с целью устранения гендерных стереотипов и продвижения инклюзивного образования. Особое внимание уделено роли гендерно-ориентированного образования в формировании личностных и профессиональных компетенций будущих учителей в условиях современного разнообразного общества.

Ключевые слова: Гендерные особенности, гендерно-ориентированное образование, педагогические возможности, гендерная чувствительность, коммуникативная компетенция, компетенция, профессиональное развитие.

PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES OF GENDER-ORIENTED EDUCATION IN THE TRAINING OF FUTURE TEACHERS

Annotation

This article examines the pedagogical opportunities presented by gender-oriented education in the training of future teachers. It highlights the significance of integrating gender-sensitive approaches into the educational process to foster students' communicative competence, social awareness, and professional readiness. The study analyzes key strategies for embedding gender aspects into curricula and instructional methods, aiming to eliminate gender stereotypes and promote inclusivity in education. Special attention is given to the ways gender-oriented education enhances the development of personal and professional competencies essential for future teachers in a modern, diverse society.

Key words: Gender features, gender-oriented education, pedagogical opportunities, gender sensitivity, communicative competence, competence, professional development.

Kirish. Bugungi kunda gender munosabatlar pedagogikasi, gender munosabatlarning nazariyasi va amaliyoti, zamonaviy O'zbekiston jamiyatida ta'lim oluvchilarda gender madaniyatni rivojlantirish imkoniyatlari kabi muammolar o'z yechimini kutmoqda. Tarbiyaviy jarayonlarni gender yondashuv asosida tashkil etish O'zbekiston davlati va jamiyatining ijtimoiy buyurtmasi hisoblanadi. Shunday ekan ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlar ko'lamini kengaytirish ham alohida dolzarblik kasb etmoqda. O'quvchilarga gender rollarga xos madaniyatni shakllantirish, innovatsion yondashuv asosida o'smir yoshdagi o'quvchilarda genderga xos funksiyalarni shakllantirish, o'quvchilarning gender dunyoqarashini kengaytirish kabi muammolar ta'lim oluvchilarda gender madaniyatning tarkib topishida muhim o'rin egallaydi.

O'g'il va qiz bolalarning o'quv jarayonida faoliyat ko'rsatish imkoniyatlarini o'rganish ham alohida pedagogik muammo hisoblanadi. XXI asrning boshlariga kelib, gender munosabatlarning pedagogik yo'nalishini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar amalga oshirila boshlandi. Gender munosabatlar sohasida amalga oshirilayotgan tadqiqotlarda gender modellarning tarixiy taraqqiyoti va ular bajaradigan funksiyalardagi o'zgarishlarga e'tibor qaratish bugungi kunda

gender modellarning jamiyatda tutgan mavqei aniqlashda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasida gender tenglikni ta'minlash borasida qator huquqiy va me'yoriy hujjatlar qabul qilingan. Xususan, 2019-yil 2-sentabrda "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi O'RQ-562-son qonun qabul qilindi [1]. Ushbu qonun gender tenglikni ta'minlashning huquqiy asoslarini belgilab berdi. Shuningdek, 2021-yil 28-mayda "2030-yilga qadar O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi" tasdiqlandi[2]. Mazkur strategiya gender tenglikni ta'minlash bo'yicha uzoq muddatli maqsad va vazifalarni belgilaydi.

Ta'lim tizimida gender yondashuvini qo'llash o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning qobiliyat va qiziqishlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida jamiyatda gender stereotiplarini bartaraf etish, xotin-qizlar va erkaklar o'rtasida teng imkoniyatlarni ta'minlashga yordam beradi. Shu sababli, ta'lim jarayonida genderga yo'naltirilgan metodik ta'minotni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Gender-madaniy kategoriya sifatida qaralganligi sababli, u shaxsning ijtimoiy-madaniy rivojlanishini, boshqacha aytganda,

gender madaniyati, gender tizimi va gender o'ziga xosligi haqida ma'lumotga ega bo'lgan gender kompetentli shaxsni shakllantirishni nazarda tutadi, amalda bunday bilimlar insonning jamiyat oldidagi ijtimoiy ongini va mas'uliyatini chuqurroq ta'minlashi kerak. L.P.Okulova "Milliy ta'lim tizimida gender" maqolasida gender yondashuvini "maktabgacha ta'lim - maktab - universitet - malaka oshirish" tizimiga uzluksizlik asosida bir butun sifatida joriy etish kerak, degan fikrni bildiradi. bir umr davom etadi va u, aholi uchun gender ta'limining samarali tizimini yaratish imkonini beradi hamda ta'limning barcha bosqichlarida o'quv dasturlariga gender komponentini kiritish maqsadga muvofiq, deb hisoblaydi

Tahlil va natijalar. Hozirgi vaqtda ta'lim jarayonida pedagogik innovatsiyalardan foydalanish jahon taraqqiyotining global tendensiyasi hisoblanadi. Bu o'z navbatida, mamlakatda modernizatsiya jarayonining tez sur'atlarda rivojlanayotganligi sababli ayni davrda ta'lim sohasiga yangiliklarni tizimli ravishda kiritishga alohida e'tibor qaratishni taqozo etadi, ammo, bu sohaga o'qitishning yangi mazmun, shakl, metod va vositalarini joriy etish bo'yicha pedagogik ilmiy-tadqiqotlarning joriy etish darajasini hozircha yetarli deb bo'lmaydi. Ta'limning sifatini oshirishda bo'lajak pedagoglar bilim va kasbiy mahoratining davr talablariga mosligi, o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan oqilona foydalanishi, tashkil etilayotgan darslarning samaradorligi, ta'lim oluvchi yaxshi o'zlashtirishi uchun har bir mavzuning pedagogik va axborot texnologiyalarni qo'llagan holda o'tilishini ta'minlash talab etiladi.

Bu jarayonda genderga yo'naltirilgan ta'lim – bu ta'lim jarayonida xotin-qizlar va erkaklar o'rtasidagi tenglikni ta'minlashga qaratilgan yondashuv bo'lib, u o'quvchilarning jinsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning qobiliyat va qiziqishlarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu yondashuv ta'lim mazmuni, metodlari va shakllarini gender nuqtai nazaridan tahlil qilish va takomillashtirishni talab etadi.

Genderga yo'naltirilgan ta'limning nazariy asoslari quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

Gender tenglik tamoyili: Ta'lim jarayonida xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlash.

Gender sezgirlik tamoyili: O'qituvchilar va ta'lim muassasalari xodimlarining gender masalalariga nisbatan sezgirligini oshirish, ularni gender stereotiplaridan xoli bo'lishga o'rgatish.

Gender adolatlik tamoyili: Ta'lim jarayonida barcha o'quvchilarga adolatli munosabatda bo'lish, ularning individual xususiyatlarini hisobga olish.

Genderga yo'naltirilgan ta'limning metodik ta'minoti quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

O'quv dasturlari va darsliklar: Ta'lim mazmunini gender nuqtai nazaridan tahlil qilish, darslik va o'quv materiallarida gender stereotiplarini bartaraf etish.

O'qitish metodlari: O'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga oluvchi interaktiv va shaxsiga yo'naltirilgan o'qitish usullarini qo'llash.

O'qituvchilar malakasini oshirish: O'qituvchilarning gender masalalari bo'yicha bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish uchun maxsus trening va seminarlar tashkil etish.

Ta'lim muhitini yaratish: Ta'lim muassasalarida gender tenglikni ta'minlovchi inklyuziv va xavfsiz muhitni shakllantirish.

Genderga yo'naltirilgan ta'lim jamiyatda quyidagi ijobiy natijalarga olib kelishi mumkin:

Gender stereotiplarini bartaraf etish: Gender yondashuvi asosida ta'lim olgan yoshlar jamiyatdagi an'anaviy gender rollarini tanqidiy baholay olishadi va ularni qayta shakllantirishga hissa qo'shishadi.

Ta'lim sifatini oshirish: Har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos yondashuv gender jihatdan inklyuziv ta'lim tizimini yaratish imkonini beradi.

Ijtimoiy tenglikni ta'minlash: Genderga yo'naltirilgan ta'lim erkaklar va ayollar uchun teng huquq va imkoniyatlarni yaratib, ijtimoiy rivojlanishga xizmat qiladi.

Ish bozorida tenglikni mustahkamlash: Gender jihatdan teng ta'lim olgan avlod ish bozorida gender diskriminatsiyasiz faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Genderga yo'naltirilgan ta'limni tashkil etishining metodik ta'minoti genderning ta'lim va ijtimoiylashuv jarayonlariga ta'sirini tahlil qiluvchi bir qator ilmiy nazariyalarga asoslanadi. Asosiy tushunchalardan biri gender ijtimoiylashuv nazariyasi bo'lib, unga ko'ra "erkak" va "ayol" tushunchalari erta bolalikkdan oila, maktab, ommaviy axborot vositalari va boshqa ijtimoiy institutlar ta'siri ostida shakllanadi. An'anaviy ta'lim tizimi doirasida bunday g'oyalar ko'pincha o'qituvchilar, o'quv materiallari va baholash tizimi tomonidan qo'llab-quvvatlanadi.

Xulosa. Yuqoridagilardan kelib chiqib, xulosa sifatida quyidagilarni taklif etmoqchimiz:

birinchidan, gap gender tenglikni ta'minlash haqida borar ekan, "gender tenglik" faqat huquqiy maydonda yechim topadigan masala emasligini, buning iqtisodiy va ijtimoiy tomonlarini ham e'tiborga olish kerak;

ikkinchidan, "gender tengligi"ga oid xalqaro standartlarni milliy qonunchiligimizga joriy etishda milliy va diniy qadriyatlarimiz ustuvorligi ta'minlanishi kerak;

uchinchidan, milliy qonunchiligimizdagi "gender tengligi" so'zlari "gender adolati" so'zlari bilan ifodalanishi maqsadga muvofiq;

to'rtinchidan, bo'lajak pedagoglarni kasbga tayyorlashda gender hususiyatlarni inobatga olish zarur.

beshinchidan, oliy ta'lim o'quv jarayoni talaba shaxsini gender ijtimoiylashuvining ajralmas qismi va ayni paytda mahsuli degan xulosaga kelishimizga imkon beradi.

Oliy ta'limning o'quv jarayoni - bu ta'lim mazmunini amalga oshirish jarayonida talaba shaxsining davlat ta'lim standartiga muvofiq ijtimoiy va kasbiy rollarni bajarishga tayyorligini ta'minlaydigan o'quv va o'z-o'zini tarbiyalash jarayonlari majmui hisoblanadi.

Gender tengligini ta'minlash siyosatida natijadorlik va hisobdorlikni oshirish uchun gender adolatiga taalluqli statistika va ma'lumotlarni jamlab borish muhimdir. Statistik ma'lumotlar son va sifat, xususiyat, vaqt (ma'lum bir davrni ichiga oladigan) va barchasi ochiqlik, shaffoflik va foydalanishga qulay bo'lishini, barcha tashkilotlardan ma'lumotlar vaqtida yig'ilishini, javobgarlik masalasini ham belgilab qo'yish lozim. Sababi to'liq va aniq bo'lgan statistik ma'lumotlar vaziyatga faktik baho berishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Cantor N., Kihlstrom J.F. Social intelligence and cognitive assessments of personality. //Wyer R. S. & Srull T.K. Advances in Social Cognition. Hillsdale, N.J.: Erlbaum, 1989. – Vol.2.–P. 1–59.
2. Raven J.C. Guide to the Progressive Matrices. London: Lewis. 1960.
3. Rogers C., ed. "Carl Rogers: Student-Centered Learning." Project Innovation, a Monograph to "Education". 1996.
4. "Psychology of Communication." General edition of A.A. Bodalev – "Cogito -Centre", 2011.
5. Yermetaeva A.R. "Foundations of Students' Psychological Training." – Ust-Kamenogorsk, 2007-p.404.
6. Thordnik E.L. "Intelligence and its Uses//Harper's Magazine. 1920. P. 227 235.
7. Eysenck H.J., Barrett P. "Psychophysiology and the Measurement of Intelligence."//Reynolds C.R., Willson V. (eds.) "Methodological and Statistical Advances in the study of individual differences."N.Y.: Plenum Press, 1985.

UDK 378.1

Lola ISROILOVA,
Navoiy davlat universiteti dotsenti v.b., PhD
E-mail: lola183022@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori, professor F.Murodova taqrizi asosida

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI SOHASIDAGI TALABALARNI MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISHDA VEB-PLATFORMALARDAN FOYDALANISH USULI

Annotatsiya

Ushbu maqola axborot texnologiyalari sohasida ta'lim olayotgan talabalarning mustaqil ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda veb-platformalarning imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy raqamli muhitda talabalar bilimni mustahkamlash, o'zlashtirish darajasini oshirish hamda mustaqil ta'limni interaktiv va tizimli tarzda tashkil etish imkonini beruvchi veb-platformalar (masalan, Google Classroom, iSpring Page, Stepik, ZenClass, va Smarttler) tahlil qilingan. Shu bilan birga maqolada veb-platformalardan foydalanishning pedagogik va texnologik afzalliklari keltirilgan. Tadqiqot natijalari axborot texnologiyalari yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun mustaqil ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Mustaqil ta'lim, veb-platformalar, axborot texnologiyalari, raqamli texnologiyalar, onlayn ta'lim, interaktiv resurslar.

МЕТОД ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВЕБ-ПЛАТФОРМ В ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

В данной статье рассматриваются возможности веб-платформ для эффективной организации процесса самостоятельного обучения студентов, получающих образование в сфере информационных технологий. Проанализированы веб-платформы (такие как Google Classroom, iSpring Page, Stepik, ZenClass и Smarttler), позволяющие укреплять знания студентов в современной цифровой среде, повышать уровень усвоения материала и организовывать самостоятельное обучение в интерактивной и систематической форме. Кроме того, в статье представлены педагогические и технологические преимущества использования веб-платформ. Результаты исследования способствуют эффективной организации процесса самостоятельного обучения для студентов, обучающихся по направлению информационных технологий.

Ключевые слова: Самостоятельное обучение, веб-платформы, информационные технологии, цифровые технологии, онлайн-обучение, интерактивные ресурсы.

METHOD OF USING WEB PLATFORMS TO ORGANIZE INDEPENDENT LEARNING FOR STUDENTS IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGY

Annotation

This article explores the potential of web platforms in effectively organizing independent learning for students in information technology. It analyzes web platforms such as Google Classroom, iSpring Page, Stepik, ZenClass, and Smarttler, which enable the reinforcement of students' knowledge in the modern digital environment, enhance their mastery level, and facilitate interactive and systematic independent learning. Furthermore, the article presents the pedagogical and technological advantages of utilizing these web platforms. The research findings aim to contribute to the effective organization of independent learning processes for students pursuing studies in information technology.

Key words: Self-education, web platforms, information technologies, digital technologies, online education, interactive resources.

Kirish. Talabalarning mustaqil ta'limi ularning o'quv faoliyatining asosiy turlarini nazarda tutadi. O'quvchilarning o'zini-o'zi tashkil etish va mustaqil ta'limdagi ulushi tobora ortib borayotgan ta'lim sharoitlariga moslashish muammosi ta'lim muassasalarida har qanday darajadagi o'qituvchilar ishini asosiy yo'nalishlaridan biridir [1].

Talabani mustaqil ta'limi nafaqat o'quv materialini o'zlashtirishning asosiy usuli, balki unga tashkiliy va rejalashtirish vazifalarini mustaqil hal qilish, o'quv faoliyatini nazorat qilish hamda shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish imkonini beradi. [2].

Bugungi kunda zamonaviy axborot texnologiyalari rivojlanishi bilan birga ta'lim sohasida ham yangi usullar va yondashuvlar joriy etilmoqda. Ayniqsa, axborot texnologiyalari sohasida talabalarni mustaqil ta'limga yo'naltirish va ularning bilimlarini oshirishda raqamli platformalar muhim rol o'ynaydi. Veb-platformalar orqali

talabalar istalgan vaqtda va istalgan joyda professional bilimlarni o'zlashtirishlari, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishlari va yangi texnologiyalar bilan tanishishlari mumkin.

Shuningdek, zamonaviy ta'lim platformalari o'qituvchi va o'quvchilar uchun samarali bo'lgan yangi ta'lim muhitini yaratadi [3].

Mustaqil ta'limning samaradorligini oshirishda onlayn kurslar, virtual laboratoriyalar, interaktiv darsliklar, videodarslar, masofaviy testlar va boshqa veb-asosli resurslardan foydalanish keng imkoniyatlar yaratadi. Bunday platformalar talabalarga individual o'rganish tartibini shakllantirish, bilimlarni mustahkamlash va yangi kompetensiyalarni egallashda yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. Oliy ta'lim muassasalari talabalarni mustaqil ta'limini tashkil etishda axborot texnologiyalaridan foydalanish usullariga oid tadqiqot ishlari

I.I.Hayitova, M.A.Tursunov, A.R.Sattorov, Z.A.Umarova, Sh.D.Hayitova, V.M.Dovydenko, A.G.Melgunova, T.P.Pushkareva, I.G.Tomareva, T.I.Tolkacheva, L.A.Maryanina, I.S.Nikitina, Laura Scheel, Gergana Vladova va Andre Ulrich kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Yuqorida keltirilgan, ya'ni mamlakatimiz, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi va xorijiy davlatlarda olib borilgan tadqiqotlarda oliy ta'lim muassasalarida tahsil oluvchilarning mustaqil ta'limini tashkil etishda axborot texnologiyalaridan, raqamli texnologiyalardan, mobil ta'lim texnologiyalaridan va o'yin texnologiyalaridan foydalanish metodikasiga oid izlanishlar olib borilgan bo'lib, biroq talabalarining mustaqil ta'limini tashkil etishda veb-platformalaridan foydalanish usullari ilmiy-nazariy jihatdan yetarlicha tadqiq etilmagan. Shu bois ilgari surilayotgan tadqiqot, ya'ni talabalarining mustaqil ta'limini tashkil etishda veb-platformalaridan foydalanish bugungi kunda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mustaqil ta'lim o'quv-bilish faoliyatida g'oyat muhim ahamiyatga ega, chunki u shaxsni rivojlantirishning zaruriy sharti hisoblanadi. Bu jarayon o'quvchilarning chuqur, mustahkam va tizimlashtirilgan bilimlarni egallashiga, fikrlash qobiliyatlari va bilish faoliyati usullarining shakllanishiga olib keladi. Ayniqsa, axborot texnologiyalari darslarida o'quv-axborot ko'nikma va malakalarini shakllantirishning eng samarali usuli sanaladi. Odatda, har qanday yangi materialni o'rganish bir necha asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi: olingan bilimlarni shakllantirish, umumlashtirish va tizimlashtirish. Bu bosqichlarning har birida o'quvchilar mustaqil ishlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Bunday ishning samaradorligi uning tashkil etilish sharoitlariga, o'zlashtirilayotgan bilimlarning mohiyati va mazmuniga, ushbu bilimlar manbalariga, yangi ma'lumotlarni taqdim etishdagi mantiqqa, mavjud bilimlar bilan mustaqil o'rganish uchun tavsiya etilayotgan bilimlar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikka, shuningdek, ta'lim natijasida egallanadigan bilimlarning sifatiga bevosita bog'liq bo'ladi [5].

O.Yu.Fedoseevaning fikricha, mustaqil ta'limning maqsadi quyidagilardan iborat [6]:

- talabalar o'qituvchi bilan auditoriya mashg'ulotlarida olgan bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash, kengaytirish va chuqurlashtirish;
- talabalarni o'rganilayotgan fanlar bo'yicha qo'shimcha materiallar bilan tanishtirish;
- talabalarining bilish qobiliyatlarini rivojlantirish;
- turli manbalardan kerakli materialni izlash ko'nikmasini shakllantirish;
- talabalarda mustaqillik, intizomlilik, o'z-o'zini boshqarish, ijodiy faollik va tashabbuskorlik, qo'yilgan maqsadga erishishda qat'iyatlilikni tarbiyalash.
- talabalarining bilish qobiliyatlarini rivojlantirish;
- kerakli materialni turli manbalardan izlash ko'nikmasini shakllantirish;
- talabalarda mustaqillik, uyushqoqlik, o'z-o'zini tarbiyalash, ishdagi ijodiy faollik va tashabbuskorlik, qo'yilgan maqsadga erishishda qat'iyatlilik.

Talabalarining mustaqil ta'limini tashkil etishda veb-platformalardan foydalanish bugungi kunda ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan.

Onlayn ta'lim platformalari yordamida talabalar istalgan vaqtda va istalgan joyda, faqat Internetga ulangan holda kurs materiallari, viktorinalar, munozaralar va boshqa o'quv resurslaridan foydalanishlari mumkin [7].

Talabaning mustaqil ta'limini veb-platformalar orqali tashkil etishda o'zini-o'zi nazorat qilish katta tarbiyaviy va ta'limiy ahamiyatga ega, chunki u diqqat va qiziqishni uyg'otadi va qo'llab-quvvatlaydi, xotira va fikrlash faolligini oshiradi, talabaga yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklarni o'z

vaqtida aniqlash va bartaraf etish, o'z bilimlari, amaliy ko'nikmalari darajasini xolisona aniqlash imkonini beradi [8].

Veb-platforma orqali mustaqil ta'limni tashkil etuvchi o'qituvchi talabalar bilan savol-javob va tushunmagan mavzularni tushuntirish uchun ma'lum vaqtni rejalashtirib, o'sha vaqtning o'zidayoq onlayn munozaralar olib borish imkoniyatlariga ega bo'ladi. Bu borada, xorijiy davlatlarda global tarmoqning interfaol imkoniyatlari hamda masofaviy o'qitish va unga mos mustaqil ta'limni tashkil etish bo'yicha bir qancha axborot ta'lim muhitlari, mobil ta'lim portallari va platformalari yaratilib, ulardan keng ko'lamda foydalanilib kelinmoqda.

Masofaviy o'qitish vositasidan foydalanib talabalarining mustaqil ishlarini tashkil etishda tashkiliy-metodik ta'minot ta'lim oluvchilarni to'laqonli axborotli qo'llab-quvvatlashga xizmat qilishi kerak. Oliy ta'lim amaliyotida mustaqil ish, uni rejalashtirish, tashkiliy formalari va metodlari, o'zlashtirish natijalarini kuzatib borish tizimi to'liq o'z yechimini topishi kerak [9].

Talabalarining mustaqil ta'limini tashkil etishda zamonaviy kompyuter texnologiyalarining imkoniyatlaridan samarali foydalanishga yordam beradigan veb-platformalar quyidagilardir:

1. Google Classroom. Google kompaniyasining platformasi bo'lib, u ham an'anaviy, ham masofaviy ta'limda ajralmas yordamchi vosita hisoblanadi. Onlayn platforma Google Drive, Google Docs va Gmail ilovalari bilan uzviy bog'langan. U orqali Internet va Android hamda iOS qurilmalari uchun mavjud bo'lgan Google Classroom mobil ilovasi yordamida o'quv jarayonini tashkil etish; sinflar va o'quv guruhlarini yaratib, ularga o'quvchilarni qo'shish; zarur o'quv materiallarini yuklash, o'quvchilarga mustaqil ta'lim topshiriqlarini berish; mavzuga oid munozaralarni uyushtirish; topshiriqlarni tekshirib, baholash mumkin.

Google Classroom platformasining asosiy maqsadi o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi fayl almashish jarayonini yengillashtirish hisoblanadi [5].

iSpring Page - onlayn kurslarning bulutli yaratuvchisi bo'lib, u orqali brauzerda mavzu bo'yicha kichik hajmdagi ma'lumotlardan iborat o'quv kurslarini yaratish mumkin. Bunday kurslarni o'zlashtirgan o'quvchilar darhol amaliyotda qo'llash mumkin bo'lgan ko'nikmalarga ega bo'ladi.

iSpring Page yordamida yaratishingiz mumkin bo'lgan ikkinchi turdagi mikrokurslar onlayn testlardir. Muhim mavzu o'rganilgandan so'ng, foydalanuvchilarning bilimini tekshirish yoki ma'lum bir mavzu bo'yicha ularning joriy darajasini aniqlash uchun bunday testlardan foydalanish mumkin.

Stepik - ta'lim platformasi va onlayn kurslar tuzish vositasidir. Stepikda yaratilgan onlayn kurslarni qo'shimcha o'quv materiallari sifatida foydalanish mumkin. Dars vaqti cheklangan bo'lsa-da, o'quvchilarga ko'proq ma'lumot o'rganish yoki ko'proq amaliyot olish imkoniyatini berish uchun onlayn kursni o'tishni taklif qilish mumkin. O'qituvchi bunday yechimning samaradorligini baholash maqsadida ularning natijalarini ko'rib chiqadi.

Xalyapina va Kuznetsovaning fikricha, stepik platformaning afzalliklari quyidagilardan iborat [10]:

- qo'shimcha modullar yoki sozlamalarni o'rnatish shart emas, kurs onlayn tarzda yaratiladi;
- statistik hisobotlarni tuzish va o'zlashtirishni tahlil qilish uchun ko'plab imkoniyatlar mavjud;
- stepik bepul mobil ilovasidan foydalanish;
- har bir dars ostidagi munozaralar yordamida foydalanuvchilar o'rtasida mulohaza qilish imkoniyati;
- bepul tarifning mavjudligi;
- tashqi tekshirish/baholash tizimlari bilan integratsiyalash mavjudligi;
- ko'p sonli vazifa turlariga ega, masalan, javob variantlarini ko'p yoki bir marta tanlash bilan testlar; turli xil

dasturlash tillarida HTML, CSS, SQL va boshqalarda avtomatik tekshirish bilan dasturlash vazifalari.

ZenClass - o'z onlayn maktabingizni tashkil etish uchun mo'ljallangan rus tilidagi konstruktor. Platformada darslar yaratish, ularga turli topshiriqlar kiritish va umumiy o'quv rejasiga muvofiq bosqichlarga ajratish mumkin. Topshiriqlar mazmuni xilma-xil bo'lishi mumkin: rasm, matn, video fayl, audio fayl yoki boshqa turdagi fayllar, shuningdek Google Docs va HTML kodlarini ham qo'shish imkoniyati mavjud. Platforma testlarni avtomatik tarzda yoki qo'lda tekshirish imkoniyatini ham taqdim etadi.

Smartller - onlayn ta'lim uchun ko'p qirrali platforma hisoblanadi. Uning asosiy imkoniyatlari quyidagilardan iborat:

1-jadval.

Axborot texnologiyalari sohasidagi talabalarni mustaqil ta'limini tashkil etishda veb-platformalarning imkoniyatlari

Mezonlar	Google Classroom	iSpring Page	Stepik	ZenClass	Smartller
1. Mustaqil ta'lim uchun mosligi	8	7	9	7	7
2. Interaktivlik darajasi	7	8	9	8	8
3. Oddiy va tushunarli interfeys mavjudligi	9	9	9	9	8
4. Kontent yaratish qulayligi	9	8	9	8	8
5. Kuzatuv va baholash imkoniyatlarining mavjudligi	8	8	9	7	8
6. Mobil ilovada ishlash imkoniyatining mavjudligi	9	8	9	6	8
7. Foydalanuvchilarni link orqali qo'shish imkoniyatining mavjudligi	8	8	9	7	8
8. Foydalanuvchilarning muloqot qilish imkoniyatining mavjudligi	8	9	9	8	9
9. IT sohasi, dasturlash, mustaqil chuqur o'rganish mavjudligi	8	8	10	8	8
10. Foydalanuvchilar imkoniyatlarini cheklash imkoniyatining mavjudligi	8	8	8	8	8
Maksimal 100 ball	82	81	90	76	80

1-jadvalda keltirilgan, ya'ni axborot texnologiyalari sohasidagi talabalarni mustaqil ta'limini tashkil etishda veb-platformalarning imkoniyatlari o'rganish natijasi hamda tajriba-sinov o'tkazilayotgan oliy ta'lim muassasalarining informatika va axborot texnologiyalari fani professor-o'qituvchilari bilan so'rovlar o'tkazildi. Tajriba-sinov ishlariga 5 ta mustaqil ta'limni tashkil etishga oid veb-platforma 10 ta mezon bo'yicha baholandi.

Hisoblash natijasiga ko'ra, Stepik veb-platformasi 100 ballik baholash natijasiga ko'ra, 90 ball bilan baholandi. Shuning uchun axborot texnologiyalari sohasidagi talabalarni mustaqil ta'limini tashkil etishda Stepik veb-platformasidan foydalanish tavsiya etiladi.

Xulosa. Axborot texnologiyalari sohasida ta'lim olayotgan talabalarni zamonaviy va interaktiv usullar asosida o'qitish, ularning bilimini mustahkamlash va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishda Stepik kabi ochiq ta'lim platformalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Stepik

1) ta'lim berish - darslar yaratish, vebinarlar o'tkazish, har bir talabani rivojlanishini kuzatib borish;

2) uy vazifalari - darslarga uy vazifalarini qo'shish;

3) kirish huquqini boshqarish - bir vaqtning o'zida bitta, bir nechta yoki barcha kurslarga kirishni ta'minlash;

4) talabalarni qo'llab-quvvatlash - talabalar bilan umumiy suhbat olib borish;

5) statistika - tizim har bir kurs, dars va talaba bo'yicha ma'lumotlarni qayd etib boradi.

Tahlil va natijalar. Shunday qilib, yuqorida keltirilgan veb-platformalarni tahlil etish asosida quyidagi jadvalni ishlab chiqdik (1-jadvalgan qarag).

vweb-platformasi orqali talabalar mustaqil tarzda dars materiallarini o'rganish, interaktiv mashqlarni bajarish, testlar orqali o'z bilimlarini tekshirish hamda real loyihalar ustida ishlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Mazkur platformaning asosiy afzalliklari – foydalanuvchilarga qulay interfeys, turli multimedia vositalarini qo'llab-quvvatlashi, avtomatik baholash tizimi va ochiq kontentga ega bo'lishidir. Bu esa talabani o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi, mustaqil izlanishga undaydi va zamonaviy kasbga ega bo'lish uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, Stepik platformasidan foydalanish axborot texnologiyalari yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun mustaqil ta'limni tashkil etishda samarali vosita bo'lib, bu vosita orqali o'qituvchilar va talabalar o'rtasida samarali interaktiv aloqa o'rnatilib, ta'lim jarayoni individual yondashuv asosida yuqori darajada tashkil etilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Пэнфэй У. Проблемы и перспективы внедрения инновационных технологий в процесс самостоятельного обучения студентов. Управление образованием: теория и практика / Education Management Review Том 14 (2024). № 9-1 / Volume 14 (2024). Issue 9-1.
2. Shchukina L.M. Innovative learning technologies in the space of modern education: the specifics and content of the issue // Theory and practice of modern science. 2024. № 12(102). pp. 238-241.
3. Ziyaziyeva L, Shakenova M, Kaldygozova S, Temerbekova A, Stukalenko N. Preparation of university students for independent work using Benchmarking technology. Sci Herald Uzhhorod Univ Ser Phys. 2024;(56):777-787. DOI: 10.54919/physics/56.2024.77sub7.
4. Хайитова Ш.Д. Талабалар мустақил таълимни мобил технологиялар асосида фаоллаштириш методикаси // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент – 2022. – 55 б.
5. Проценко Светлана Ивановна. Организация самостоятельной работы по информатике обучающихся основной школы с использованием онлайн-сервисов // Педагогическая перспектива. 2022. №1 (5).
6. Федосеева Ольга Юрьевна Анализ эффективности самостоятельной работы студентов с использованием информационных технологий // Вестник ВУиТ. 2015. №2 (24).
7. Chirikov, I., Semenova, T., Maloshonok, N., Bettinger, E., & Kizilcec, R. F. (2020). Online education platforms scale college STEM instruction with equivalent learning outcomes at lower cost. Science Advances, 6(15), eaay5324. <https://doi.org/10.1126/sciadv.aay5324>
8. Пушкарева Т.П.. Использование информационных технологий в организации внеаудиторной самостоятельной работы студентов // Вестник РУДН, серия Информатизация образования, 2009, № 3.
9. Хайитова И.И. Аxborot ta'lim muhitida talabalar mустақил ishlarini tashkil etish metodikasini takomillashtiriш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Қарши – 2022. – 56 б.
10. Khalyapina, L., & Kuznetsova, O. (2020, March). Multimedia professional content foreign language competency formation in a digital educational system exemplified by STEPIK framework. In Proceedings of the Conference "Integrating Engineering Education and Humanities for Global Intercultural Perspectives" (pp. 357-366). Springer, Cham. doi:10.1007/978-3-030-47415-7_38

UDK: 373.33

Kunduz KARIMOVA,
Urganch davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD
E-mail: q_karimova@mail.ru

O'zbekiston Milliy universiteti professori, f.-m.f.d M.Mamatov taqrizi asosida

METHODOLOGICAL GUIDELINES FOR TEACHERS TO DEVELOP THE CREATIVITY OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS

Annotation

This article focuses on the importance of developing creativity in elementary school students. The article reflects on the role of teachers, effective methods and creative approaches that can be used during lessons. Also, the peculiarities of the use of non-standard issues in the formation of children's creative abilities are shown.

Key words: Education, elementary class, thinking, ability, development, issue, non-standard issue, creativity, method, skill.

МЕТОДИЧЕСКИЕ УКАЗАНИЯ ПЕДАГОГАМ ПО РАЗВИТИЮ КРЕАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

В данной статье освещается значение развития креативности у учащихся начальных классов. В статье рассматривается роль учителей, эффективные методы и творческие подходы, которые можно использовать в процессе урока. Также показаны специфические аспекты использования нестандартных задач в формировании творческих способностей детей.

Ключевые слова: Образование, начальный класс, мышление, способность, развитие, задача, нестандартная задача, креативность, метод, навык.

O'QITUVCHILARGA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISH UCHUN USLUBIY KO'RSATMALAR

Аннотация

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativlikni rivojlantirishning ahamiyati yoritilgan. Maqolada o'qituvchilarning roli, dars jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan samarali usullar va ijodiy yondashuvlar haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, bolalarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda nostandart masalalardan foydalanishning o'ziga xos tomonlari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, boshlang'ich sinf, fikrlash, qobiliyat, rivojlantirish, masala, nostandart masala, kreativlik, usul, ko'nikma.

Kirish. Bugungi kunda jamiyatda innovatsion fikrlash va ijodiy yondashuvlar alohida qadrlanayotgan bir davrda, ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri o'quvchilarda kreativlikni rivojlantirishdir. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bu jarayonning asosi hisoblanadi. Chunki, boshlang'ich ta'lim davri bolalarning fikrlash qobiliyatlari va shaxsiy salohiyatini rivojlantirish uchun eng samarali davr hisoblanadi. Ushbu davrda ularning dunyoqarashi shakllanadi, yangi bilimlarni o'zlashtirish qobiliyati rivojlanadi va ijodkorlikni rag'batlantiruvchi faoliyatlar o'quvchilarni kelajakdagi shaxsiy va professional muvaffaqiyatlarga tayyorlaydi.

Boshlang'ich sinflarda ta'lim jarayonini samarali tashkil etish o'quvchilarda ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Kreativlik - bu nafaqat san'at yoki ijodiy fanlar bilan bog'liq tushuncha, balki u barcha fanlar va hayotning turli sohalarida qo'llaniladigan universal ko'nikmadir. Masalan, nostandart masalalar yechimi yoki noodatiy vaziyatlardan chiqish yo'llarini izlash orqali bolalar turli yondashuvlarni qo'llashni o'rganadilar.

Shu bilan birga, o'qituvchilarning dars jarayonida qanday metodlarni qo'llashi, bolalarning o'quv materiallariga bo'lgan qiziqishini va ularning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olib, ularga mos va qiziqarli topshiriqlarni tanlash, guruhli faoliyatni yo'lga qo'yish, shuningdek, noto'g'ri javoblar uchun motivatsion yondashuvlarni qo'llash bu jarayonda katta rol o'ynaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kreativlikning shakllantirish va rivojlantirish masalalari bilan dunyoning ko'pgina mamlakatlari olimlari ilmiy izlanishlar olib borishgan. Tadqiqotchi Ye.P. Torrens fikriga ko'ra kreativlik - bu muammolarga, bilimdagi yetishmovchilikka, ularning disgarmoniyasiga, bu muammolarni aniqlash, uning yechimini topish, farazlarni tekshirish, qayta tekshirishda sezuvchanlik jarayonining paydo bo'lishi tushuniladi. Kreativlikning alohida jihatlari tadqiqotchi S.Mednik ajratib ko'rsatadi, uning ta'kidlashicha, verbal (og'zaki) va nonverbal kreativlikni ajratish kerak. Verbal kreativlik og'zaki shaklda, jumladan, muammoli vaziyatlarda original g'oyalarni gap orqali ifodalashda, so'zlar o'xshashligini topish imkoniyatida, nonverbal kreativlik esa - badiiy obrazlar, turli rasmlar shaklida ijodiy qobiliyatning namayon bo'lishidir [1].

E.Frommning fikricha, kreativlik - bu nostandart vaziyatlarda yechimni topish, anglash va ajablanish qobiliyati bo'lib, bu yangilikni ochishga qaratilganlik va o'z tajribasini chuqur anglab yetish qobiliyati sanaladi [2].

Ko'pchilik tadqiqotchilar ijodiy jarayonlarda motivatsiyaning muhim rolini ta'kidlashadi. Tadqiqotchi F.Berron fikricha: "Ko'p insonlar kreativ bo'lish qobiliyatlariga egadirlar, ammo hamma ham unda bo'lolmaydi. Bunda asosiysi motivatsiyadir". Ijodiy shaxs xarakteristikasiga to'xtaladigan bo'lsak, ta'kidlash kerakki, ular bo'lajak o'qituvchi shaxsida albatta bo'lishi kerak [3].

O'qituvchilar uchun boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativlikni rivojlantirish bo'yicha samarali usullar va yondashuvlar juda muhim bo'lib, bu yondashuvlar nafaqat

o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi, balki ularni kelajakda har tomonlama yetuk va muvaffaqiyatli shaxs bo'lib shakllanishiga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Kreativlikning mohiyati - intellekt insonning aqliy salohiyati bo'lsa, kreativlik ana shu aqliy salohiyatni maqsadga yo'naltirilgan tarzda erkin ishlata olish qobiliyati hisoblanadi.

Kreativlik atamasi Angliya-Amerika psixologiyasida 60-yillarda paydo bo'ldi. U individning yangi tushuncha yaratishi va yangi ko'nikmalar hosil qilish qobiliyati, xislatini bildiradi. J. Gilford kreativlikni tavsiflaydigan qator individual qobiliyatlarni ko'rsatadi:

- fikrni maqsadga muvofiq yo'llay olish;
- o'ziga xoslik (originallik);
- qiziquvchanlik;
- farazlar yaratish qobiliyati;
- xayol qila olish (fantaziya) [4].

Interfaol o'qitish jarayonida ta'lim oluvchilarda kreativlikning rivojlantirish bosqichlarini ilmiy izlanuvchi G. Ibragimova quyidagicha ifodalab o'tgan:

1. Reproduktiv-tavakkalchilik bosqichi. Bu bosqich ta'lim oluvchilarda kreativ faoliyat, kreativ faollik va ijodkorlikka bo'lgan moyillikni qaror toptirish, ta'limdagi innovatsion texnologiyalarning mohiyatini anglash va yangi g'oyalarning tug'ilishi, shakllanishi bilan tavsiflanadi.

2. Ijodiy-izlanish tadqiqotchilik bosqichi. Ta'lim oluvchilardagi tadqiqotchilik, ijodiy faollik, nostandart tafakkur, bilish mustaqilligi, improvizatsiya, yangilik yaratish ko'nikmalarining shakllanishi bilan belgilanadi.

3. Kreativlik, novatorlik bosqichi. Yaratilgan yangilikni amalda qo'llash, baholash, tahlil qilish, ommalashtirish va uni keng tatbiq etish hamda istiqbolga yo'naltirilgan strategik rejalarni tuzish bilan bog'liq jarayonlarni o'z ichiga oladi [5].

Kreativlik insonni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik shaxs iqtidorining muhim omili sifatida ham aks etadi. Qolaversa, kreativlik inson zehni o'tkirlilikni belgilab beradi, o'quvchilar e'tiborini ta'lim jarayoniga faol jalb etishni ta'minlaydi.

Tahlil va natijalar. Kreativlikni rivojlantirish insonning shaxsiy va professional hayotidagi ko'plab sohalarda katta ahamiyatga ega. Bu esa o'z-o'zidan kreativlikni rivojlantirish muhimligini anglatadi. Quyida kreativlikning ahamiyati va uni rivojlantirishning asosiy jihatlari haqida m'lumot berilgan:

1. Muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirish. Kreativlik insonni muammolarga yangi nuqtai nazar bilan yondashishga o'rgatadi. Bu turli vaziyatlarda nostandart va samarali yechimlarni topishga imkon beradi. Hayotda uchragan murakkab vaziyatlarni oson hal qilishga yordam beradi.

2. Innovatsiyalar va yangi g'oyalarni yaratuvchi omil. Yangi yechim, usul va metodlarni yaratish asosan kreativlikka asoslanadi. Xususan, boshlang'ich sinflarda kreativlik nostandart masalalarni yechishda yangi fikr va g'oyalarni ilgari surish uchun zarur.

3. Raqobatbardoshlikni oshirish. Yakka holda va guruh bo'lib kreativ fikrlash boshqa o'quvchilardan ajralib turishga yordam beradi. Bu, ayniqsa, bugungi kunda zamonaviy ta'limda muhim ahamiyatga ega.

4. Shaxsiy o'sish va o'zini anglash. Kreativlik o'quvchining ichki qobiliyatlarini ochib beradi. O'z g'oyalari va qobiliyatlarini ifoda etish orqali inson o'ziga nisbatan ishonch hosil qiladi va o'zini rivojlantiradi.

5. Jamiyat uchun foydali bo'lish. Kreativ fikrlash bilan shug'ullanuvchi o'quvchilar har qanday muammolarga yangi yechimlar taklif qiladi, bu esa jamoa rivojlanishiga hissa qo'shadi. Bunday o'quvchilar turli sohalarda innovatsion loyihalar yarata oladi.

Shunday ekan, o'quvchilarda kreativlikni qanday rivojlantirish mumkin? Quyida o'quvchilarda kreativlikni rivojlantirish usullari keltirilgan:

O'quvchilarda qiziqishni uyg'otish: Fanga oid har kuni yangi ma'lumotlarni o'rgatish va o'quvchiga qiziqarli ma'lumotlarni keltirish.

Muqobil fikrlar ishlab chiqish: Har qanday masalani turli usullar va metodlar bilan yechish va tahlil qilish.

Amaliyotda qo'llash: Har qanday yangi masalalarning yechimini amalda qo'llab ko'rish.

Yaratuvchanlikka vaqt ajratish: Boshlang'ich sinflardanoq ijodkorlik bilan shug'ullangan o'quvchiga vaqt ajratish va qo'llab-quvvatlash.

O'zaro fikr almashish: Yangi fikrlarni rivojlantirish uchun o'quvchilar bilan muntazam ishlash, ularning har qanday fikrlarini eshitish va hurmat qilish.

Boshlang'ich ta'lim jarayoni o'quvchi uchun ta'lim poydevori bo'lib, boshlang'ich sinf o'quvchilari kreativligini rivojlantirishda o'qituvchilar muhim va asosiy rol o'ynaydi. Bu bosqichda o'qituvchi bir nechta vazifalarni mohirona bajara olishi kerak. Quyida o'qituvchilarning ushbu jarayonda asosiy vazifalari va ta'sirlari keltirilgan:

o'qituvchi har bir o'quvchining qiziqishlari va individual qobiliyatlarini aniqlay olishi lozim. Bu orqali esa ularning ijodiy potensialini rivojlantirish uchun mos sharoitlar yaratish mumkin;

qiziqarli va interaktiv darslar tashkil qilish lozim. Darslarni doimo bir xil tarzda emas, balki qiziqarli va ijodiy topshiriqlar bilan boyitilgan shaklda o'tkazish kerak. Masalan: topshiriqqa mos rasmlar chizdirish, yangi masalalar tuzdirish, topshiriqni rollarga bo'lib bajarish mashqlari, muammolarni hal qilish bo'yicha guruhlarga bo'lish mumkin;

o'quvchilarning erkin fikrlashiga sharoit yaratish muhim bo'lib, bu jarayonda savol-javoblar orqali ularning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rag'batlantirish kerak. O'qituvchi o'quvchilarning noto'g'ri javoblari ham ijodiy jarayonning bir qismi ekanligini anglagan holda buni o'quvchilarga tushuntirish lozim;

ijodiy muhit yaratish o'quvchi kreativligini rivojlantirishning muhim omillaridan biridir. O'quvchilarni tanqid qilmasdan, aksincha, ularning yangi g'oyalari va fikrlarini qo'llab-quvvatlash zarur. Bu ularga o'zlarini erkin ifodalash va ichki imkoniyatlaridan foydalanish imkonini beradi;

zamonaviy texnologiyalarni qo'llash bugungi kunning ajralmas o'qitish uslubidir. O'qituvchi kreativlikni rivojlantirish uchun kompyuter o'yinlari, ta'limiy dasturlar va boshqa texnologiyalarni qo'llashi mumkin. Masalan, turli interaktiv dasturlar, harakatli tushuntirish metodlar yordamida o'quvchilarni mavzuga qiziqtirish;

kollektivda ijodkorlikni rivojlantirish. Guruh ishlari orqali o'quvchilar o'z g'oyalari bilan o'rtoqlashishni, boshqalarning fikrini tinglashni, olingan fikrlarni birlashtirishni va birgalikda yangi yechimlar yaratishni o'rganadilar;

o'rnak bo'lish eng samarali yo'ldir. O'qituvchi o'zining ijodiy yondashuvi bilan bolalarga namuna bo'lishi kerak. Bu o'quvchilarda kreativ yondashuvga qiziqishni uyg'otadi;

motivatsiya berish orqali bolalarni kichik g'oyalari yoki yutuqlari uchun ham maqtab, rag'batlantirish muhim. Bu ularga o'z-o'ziga ishonch, o'zlarini qadrlash hissini oshiradi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga undaydi.

Yuqoridagi vazifalar natijasida o'qituvchilar tomonidan yaratilgan qo'llab-quvvatlovchi va ijodiy muhit boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy salohiyatini rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu bolalarning nafaqat maktabda, balki keyingi hayotda ham muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi.

Boshlang'ich sinf darslari orasida "Matematika" fani o'quvchi kreativligini, fikrlashini va tafakkurini rivojlantiruvchi asosiy fan sanaladi. Matematik topshiriqlar orasida esa nostandart topshiriqlar bilan hech qanday topshiriq tenglasha olmaydi. Dars jarayonida nostandart masalalardan foydalanish orqali o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini yanada o'rttirish mumkin. Nostandart masalalar bolalardan noodatiy fikrlashni talab qiladi. Quyida bunday masalalarni dars jarayoniga tatbiq etish usullari keltiriladi:

Masalalarni qiziqarli tarzda taqdim etish: Masalan, "Bir karvonda 12 ta tuya bor, ularning o'rkachlari soni jami 20 ta. Karvonda nechta bir o'rkachli va nechta ikki o'rkachli tuya bor?" kabi masalalar bolalarning qiziqishini oshiradi.

Chizmalardan foydalanish: Bolalarga masalalarni tushuntirish uchun chizmalar, grafiklar, turli buyumlar yoki o'yinli materiallardan foydalanish mumkin. Bu ularning mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Turli yechimlarni rag'batlantirish: Masalalarni yechishda turli usullarni qo'llash orqali o'quvchilarning ijodiy fikrlash doirasi kengayadi.

Darsda o'quvchilarning jamoaviy ishlashlarini ta'minlash lozim. Jamoaviy ish bolalarning kreativligini rivojlantirishda samarali usullardan biridir. Guruhli faoliyat davomida o'quvchilar bir-birlaridan o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, yuqoridagi tuya masalasini guruh

bo'lib yechish jarayonida bolalar turli yondashuvlarni taklif qilishadi. Bu esa ularda muammolarni hal qilishning yangi usullarini kashf qilishga yordam beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'yinlar ta'lim jarayonining ajralmas qismidir. Yuqoridagi masalani o'yinlar yordamida bolalarga yanada yaxshi tushuntirish mumkin. Masalan: Bolalar bir o'rkachli va ikki o'rkachli tuyalar rasmlarini chizib, masalani yechishda foydalanishlari mumkin. (Buni oldindan texnologiya darslarida tayyorlanadi)

O'quvchilar yoshiga mos masalalarni tanlash muhimdir. Masalalar juda murakkab yoki juda sodda bo'lishi bolalarning qiziqishini kamaytiradi. Shuningdek, o'quvchilarning qiziqishlarini inobatga olib, masalalarni turli xil shakllarda taqdim etish kerak.

Xulosa va takliflar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativlikni rivojlantirish ularning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun muhim zamin yaratadi. O'qituvchilar dars jarayonida nostandart masalalar, guruhli faoliyat va o'yinlardan samarali foydalanib, bolalarda ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishi mumkin. Har bir o'quvchiga qulay va ijodiy rivojlanish muhiti yaratish ta'lim jarayonining muhim vazifasidir. O'qituvchilar bolalarning yoshiga va qiziqishlariga mos topshiriqlarni tanlab, ularning ijodiy salohiyatini yanada rivojlantirishlari lozim.

ADABIYOTLAR

1. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. -СПб., 2000.
2. Фромм Э. Характер и социальный процесс // Психология личности. -М., 1982. - с. 48- 54.
3. Макарова Л.Н., Подымова Л.С., Степьякина О.В. Развитие творческой индивидуальности учителя как психолого-педагогическая проблема // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2006. № 2(42). -С. 148-153.
4. Guilford J.P. (1950) Creativity, American Psychologist, Volume 5, Issue 9, 444–454.
5. Ибрагимов Г.Н. Интерфаол укитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш. / Монография. – Т.: “Фан ва технологиялар”, 2016. – Б. 77.
6. Mardonov Sh. Bo'lajak o'qituvchilarning kreativligini rivojlantirish // Pedagogy of cooperation in improving the quality of education: international experience and modern approaches International scientific-practical conference. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10114402>. November 13, 2023
7. Karimova K.R. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning kreativ fikrlashlarini rivojlantirish darajalari va usullari // O'zMU xabarлари. Toshkent, 2023. №6. – B. 94-96.
8. Karimova K.R. Boshlang'ich sinf matematika darslarida topshiriqlar asosida o'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish // Mug'allim ham uzliksiz bilimlendirio'.Nukus, 2020. - №3. – B. 117 -122.

UDK: 324.14:(352)

Muqimjon QIRG‘IZBOYEV,

O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti professori, siyosiy fanlar doktori

E-mail: mukimjon-kirgizboe@rambler.ru

Kozimjon RIXSIBOYEV,

O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti, Amaliy siyosatshunoslik yo‘nalishi magistratura talabasi

IXTI ilmiy hodimi, s.f.d I.Gafarov taqrizi asosida

SAYLOV JARAYONIDA O‘ZINI O‘ZI BOSHQARISH ORGANLARI O‘RNI

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘z-o‘zini boshqarish organlari saylov jarayonida muhim rol o‘ynashi, chunki ular mahalliy boshqaruvni ta‘minlab, siyosatda jamoatchilik ishtirokini rag‘batlantirishini institutsional yondashuv asosida tahlil qilingan. Ushbu organlar, ko‘pincha saylangan vakillardan tashkil topgan bo‘lib, mahalliy darajada saylovlarni tashkil etish va nazorat qilishda yordam beradi, bu saylovlarning adolatli, shaffof va milliy qonunlarga mosligini ta‘minlaydi.

Kalit so‘zlar: O‘z-o‘zini boshqarish organlari, saylov jarayoni, siyosiy ishtirok, legitimlik, siyosiy xulq-atvor, desentralizatsiya (nomarkazlashuv).

THE ROLE OF SELF-GOVERNING BODIES IN THE ELECTORAL PROCESS

Annotation

This article analyzes the crucial role of self-governing bodies in the electoral process based on an institutional approach, as they ensure local governance and promote public participation in politics. These bodies, often composed of elected representatives, assist in organizing and overseeing elections at the local level, ensuring that elections are fair, transparent, and compliant with national laws.

Key words: Self-governing bodies, electoral process, political participation, legitimacy, political behavior, decentralization.

РОЛЬ САМОУПРАВЛЯЮЩИХСЯ ОРГАНОВ В ИЗБИРАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

В данной статье анализируется важнейшая роль органов самоуправления в избирательном процессе на основе институционального подхода, поскольку они обеспечивают местное управление и способствуют участию общественности в политике. Эти органы, часто состоящие из избранных представителей, помогают в организации и контроле выборов на местном уровне, гарантируя, что выборы будут справедливыми, прозрачными и соответствующими национальным законам.

Ключевые слова: Органы самоуправления, избирательный процесс, политическое участие, легитимность, политическое поведение, децентрализация.

Kirish. Saylov jarayoni demokratik boshqaruvning asosiy jihatidir va o‘z-o‘zini boshqarish organlarining ushbu jarayondagi roli siyosiy qonuniylik va jamoatchilik ishtirokini ta‘minlashda juda muhimdir. Institutsional yondashuv nuqtai nazaridan, o‘z-o‘zini boshqarish organlari fuqarolar va davlat o‘rtasida muhim vositachilar sifatida xizmat qiladi, ular mahalliy darajada saylovlarni tashkil etish, nazorat qilish va monitoring qilish bilan shug‘ullanadi. Bu organlar, ko‘pincha saylangan vakillardan iborat bo‘lib, saylovlarning shaffof, adolatli va qonunlarga mos ravishda o‘tishini ta‘minlab, saylovlar yaxlitligini saqlashda muhim ahamiyatga ega.

O‘z-o‘zini boshqarish organlari saylov jarayonida muhim rol o‘ynaydi, chunki ular mahalliy darajadagi siyosiy vakillik va boshqaruv dinamikalarini shakllantirishda katta ta‘sir ko‘rsatadi. Institutsional yondashuv orqali ko‘rib chiqilganda, ushbu organlar faqatgina ma‘muriy tuzilmalar emas, balki demokratik tizimlarning ishlashida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan tashkilotlardir.

1. Siyosiy javobgarlik va hisobdorlik: davlat organlari va saylangan vakillarning fuqarolar oldida o‘z faoliyatlari uchun javob berish majburiyatidir. Bu prinsip, hokimiyatni noqonuniy yoki suiiste‘mol qilmaslik, qarorlar qabul qilishda shaffoflikni ta‘minlash va fuqarolarning siyosiy huquqlarini hurmat qilishni nazarda tutadi. O‘z-o‘zini boshqarish organlari va siyosiy vakillar, saylov jarayonida o‘z faoliyatlari uchun hisobdor bo‘lib, jamoatchilikning ishonchini saqlash va

demokratiyaning barqaror ishlashini ta‘minlashga mas‘uldir [1].

2. Desentralizatsiyani rag‘batlantirish: hokimiyat va boshqaruv funksiyalarining markaziy davlatdan mahalliy yoki regional darajalarga o‘tkazilishi jarayonidir. Desentralizatsiya mahalliy aholi va jamoalarga o‘z qarorlarini qabul qilishda ko‘proq erkinlik beradi, shu bilan birga siyosiy ishtirokni va javobgarlikni kuchaytiradi. Bu prinsip, siyosiy va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash, mahalliy ehtiyojlarga mos qarorlar qabul qilish va demokratiyani mustahkamlash uchun muhim hisoblanadi. O‘z-o‘zini boshqarish organlari jamoalarga o‘zlarining noyob muammolarini va afzalliklarini hal qilish imkoniyatini beradi, shu bilan siyosiy pluralizm prinsipini kuchaytiradi [2].

3. Saylov jarayonlarining inkluzivligi: barcha fuqarolarga, shu jumladan, ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan kamroq vakillik qiladigan guruhlariga, saylovlarda teng huquqli ishtirok imkoniyatlarini yaratishdir. Siyosiy nuqtai nazardan, inkluziv saylov jarayonlari mahalliy darajada demokratiyaning rivojlanishini ta‘minlab, fuqarolarni siyosiy jarayonlarga faol jalb qiladi va barcha jamoalarning manfaatlarini to‘g‘ri aks ettirilishini kafolatlaydi. Bu o‘z-o‘zini boshqarish organlarining saylovlarni adolatli, shaffof va barcha qatlamlar uchun teng ravishda tashkil etish mas‘uliyatini kuchaytiradi [3].

Nihoyat, ushbu organlarning saylov jarayonidagi institutsional roli, saylovlarni nafaqat rahbarlarni tanlash mexanizmi, balki mahalliy aholining siyosiy huquqlarini amalga oshirish vositasi sifatida ta'minlaydi. Bu orqali ular demokratik prinsiplarning amalga oshirilishini va siyosiy tizimning javobgarlik va inkluzivligini saqlab qolishlarini kafolatlaydilar.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Institutsional yondashuv orqali o'zini o'zi boshqarish organlari, o'z hududlarida saylovlarni tashkil etish, nazorat qilish va monitoring qilish uchun mas'uldir. Ular saylov protseduralarining milliy qonunlar va mahalliy me'yorlarga muvofiq amalga oshirilishini ta'minlaydi va jarayonning yaxlitligini saqlaydi. Bu, saylovchilarni ro'yxatga olish, saylov uchastkalarini boshqarish va saylov islohotlarini amalga oshirishni o'z ichiga oladi, shaffoflik va adolatni ta'minlashga yordam beradi. O'zini o'zi boshqarish organlari saylov jarayonida juda muhim rol o'ynaydi, chunki ular kengroq demokratik tizimda muhim institutsional aktorlar sifatida faoliyat yuritadi[4].

Norris, P. demokratik saylovlar va ovoz berish mexanizmlarining turli siyosiy muhitlarda qanday ishlashini keng qamrovli taqqoslashni taqdim etadi. Norris saylov tizimlarining tuzilmaviy tarkibiy qismlarini, masalan, saylov qonunlari dizaynini, siyosiy partiyalar tizimini, saylov komissiyalari va o'zini o'zi boshqarish organlarining rolini o'rganadi. U institutlar siyosiy xulq-atvorni, saylov natijalarini va demokratik jarayonlarning umumiy qonuniyligini qanday shakllantirishini ko'rsatadi. Kitob saylovlarning erkin, adolatli va inkluziv o'tishini ta'minlashda institutsional tuzilmalar, xususan, mahalliy darajadagi boshqaruv, masalan, o'zini o'zi boshqarish organlarining ahamiyatini ta'kidlaydi[2].

Tarlau, R. rivojlanayotgan mamlakatlardagi mahalliy boshqaruv tuzilmalarining saylov jarayonidagi va demokratik boshqaruvning keng doirasidagi rolini ochib beradi. Tarlau mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari va boshqa mahalliy

boshqaruv tuzilmalarining milliy siyosiy tizimlar bilan qanday o'zaro aloqada bo'lib, mahalliy darajadagi saylov dinamikalarini shakllantirishini o'rganadi. Rivojlanayotgan demokratiyalarda saylov jarayonlarining qonuniyligi, inkluzivligi va adolatligi ta'minlanishida mahalliy institutlarning ahamiyatini ta'kidlaydi [2].

A. Papageorgiou Yevropadagi mahalliy boshqaruv strukturalari va saylov tizimlarining turli siyosiy muhitlarda qanday o'zaro aloqada bo'lishini ko'rib chiqadi. Mahalliy saylov tizimlarining institutsional dizaynini, o'zini o'zi boshqarish organlari, saylov komissiyalari va siyosiy partiyalarning mahalliy boshqaruvdagi rolini tahlil qilindi. Muallif ushbu institutlar saylov natijalarini qanday shakllantirishini, siyosiy javobgarlikni qanday oshirishini va demokratik jarayonga jamoatchilik ishtirokini qanday rag'batlantirishini o'rganadi. Papageorgiou tahlilida shuningdek, desentralizatsiyaning ahamiyati va mahalliy va milliy siyosiy tizimlar o'rtasidagi aloqalar, adolatli, shaffof va inkluziv saylovlarni ta'minlashdagi roli alohida ta'kidlanadi [6].

Asosiy omillar va natijalar. Ispaniya desentralizatsiya qilingan davlat bo'lib, mintaqaviy hukumatlar saylovlarni amalga oshirishda faol ishtirok etadi. 2012-yilgi Ispaniyaning Kataloniya va Bask mamlakatlaridagi mintaqaviy saylovlar 74,6% va 72,3% ishtirokchilarga ega bo'lgan. Bu mamlakatdagi markaziy saylovlarga nisbatan yuqori ishtirok darajasi desentralizatsiyaning saylov jarayonlarini kuchaytirishdagi o'rni haqida tasavvur beradi. Shu bilan birga, Shveysariyada, o'zini o'zi boshqarish tizimi kuchli bo'lgan bir davlatda, kanton saylovlarida ishtirok qilish darajasi ham yuqori bo'lgan. 2015 yilgi kanton saylovlarida, Zurixdagi saylovchilarning 50,8% ishtirok etgani kuzatildi, bu esa mamlakat miqyosidagi federal saylovlarga nisbatan yuqori (48,5% ishtirok). Bu statistikalik desentralizatsiyaning saylov jarayonlarida fuqarolarning faol ishtirokini oshirishi mumkinligini ko'rsatadi.

Mamlakat	Saylov turi	Saylovchilarning ishtirok etish darajasi
Ispaniya	Kataloniya (2012)	74.6%
Ispaniya	Bask Mintaqasi (2012)	72.3%
Ispaniya	Milliy Saylovlar (Umumiy)	70% - 75%
Shveysariya	Zurix Kanton Saylovlari (2015)	50.8%
Shveysariya	Milliy Saylovlar (Federal)	48.5%

Bu ma'lumotlar desentralizatsiya va o'zini o'zi boshqarish organlarining saylovlarda ishtirok etish darajasini oshirishi va siyosiy legimitlikni mustahkamlashga yordam berishini tasdiqlaydi. Fuqarolar o'zlarining mahalliy hukumatlari tomonidan olib borilgan saylovlarga ko'proq ishonch bildirishadi, chunki ular bu jarayonlarda bevosita ishtirok etish imkoniyatiga ega [7].

Desentralizatsiya, ya'ni siyosiy hokimiyatning markazdan chetga, mahalliy va mintaqaviy darajalarga o'tkazilishi, demokratiyani mustahkamlash uchun muhim siyosiy vosita sifatida ko'rsatiladi. Yevropa Ittifoqi a'zo davlatlarida, o'zini o'zi boshqarish organlari (mahalliy va mintaqaviy hukumatlar) saylovlarni tashkil etishda, amalga oshirishda va nazorat qilishda muhim rol o'ynaydi. Ular saylov stansiyalarini boshqarish, saylovchilarni ro'yxatga olish, ovozlarni sanash va saylov haqida ma'lumot tarqatish kabi mas'uliyatlarga ega [3]. Desentralizatsiyaning saylov tizimining legimitligini oshirishdagi o'rnini alohida ta'kidlaydi. Mahalliy va mintaqaviy hukumatlar fuqarolar bilan bevosita aloqada bo'lishni ta'minlaydi, bu esa siyosiy ishtirokni kuchaytiradi.

2017 yilgi Yevropa Saylovlari Tadqiqotiga (EYES) ko'ra, desentralizatsiya qilingan tizimlarda saylovchilar ko'proq siyosiy vakillikka ega bo'lishadi va siyosiy tizimga nisbatan ko'proq ishonch bildiradilar. Masalan, Germaniyada saylovchilar 57% darajada siyosiy qoniqish bildirgan bo'lsa,

Fransiyada bu ko'rsatkich 46%ni tashkil etgan. Bu esa desentralizatsiyaning siyosiy vakillik va demokratiyaga bo'lgan ta'sirini ko'rsatadi [4].

Markaziy va Sharqiy Yevropadagi mamlakatlarida mahalliy hukumatlarning saylov jarayonlaridagi roli demokratik vakillikni shakllantirishda, saylovlarning to'g'riligini ta'minlashda va siyosiy ishtirokni kuchaytirishda juda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tahlil markaziy va sharqiy Yevropadagi mamlakatlarda desentralizatsiyaning mahalliy hukumatlarga qanday ta'sir qilgani va bu jarayonlarning saylovlarga qanday ta'sir ko'rsatgani haqida umumiy tahlil qiladi. Bunda, mahalliy saylovlar, siyosiy ishtirok, va demokratiyaning to'liqligi haqida keng ma'lumotlar ham keltiriladi [1].

Desentralizatsiya orqali mahalliy hukumatlarning demokratik qadriyatlarini rivojlantirish va saylov tizimlarini yaxshilashda qanday asosiy rol o'ynashini tahlil qiladi. Bu mamlakatlarda mahalliy hukumatlar saylovlarni amalga oshirish, saylovchilarning siyosiy ishtirokini oshirish va saylovlarning to'g'ri o'tishini ta'minlashda markaziy hukumatlar bilan hamkorlikda ishlaydi [8].

Saylovchilarning ishtiroki, siyosiy ishtirokning muhim ko'rsatkichidir. Markaziy va Sharqiy Yevropada desentralizatsiya va mahalliy hukumatlarning saylovlar jarayoniga ta'siri saylovchilarning ishtirokiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Quyidagi jadvalda Markaziy va Sharqiy Yevropada

mahalliy va milliy saylovlarda saylovchilarning ishtiroki bo'yicha ba'zi ma'lumotlar keltirilgan.

Mamlakat	Saylov turi	Saylovchilarning ishtiroki (%)	Yil
Polsha	Mahalliy saylovlar	47.5%	2014
Polsha	Milliy saylovlar	50.9%	2015
Vengriya	Mahalliy saylovlar	47.0%	2014
Vengriya	Milliy saylovlar	61.0%	2014
Chexiya	Mahalliy saylovlar	40.1%	2014
Chexiya	Milliy saylovlar	59.5%	2014
Bolgariya	Mahalliy saylovlar	51.3%	2015
Bolgariya	Milliy saylovlar	52.5%	2014
Ruminiya	Mahalliy saylovlar	48.0%	2016
Ruminiya	Milliy saylovlar	63.0%	2016

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, Markaziy va Sharqiy Yevropadagi mamlakatlarda mahalliy saylovlarda saylovchilarning ishtiroki milliy saylovlarga nisbatan kamroq bo'lib, lekin ba'zi mamlakatlarda bu farq kichik. Mahalliy saylovlarda ishtirokning pastligi, ko'pincha mahalliy hukumatlarning vakolatlari va saylovlarning siyosiy ahamiyati bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Saylovchilarning ishtiroki o'zini o'zi boshqarish organlarining saylov jarayonini amalga oshirishdagi samaradorligini ko'rsatadigan muhim ko'rsatkichdir. O'zbekistondagi saylovlarda, ayniqsa mahalliy saylovlarda ishtirok etish bo'yicha ma'lumotlar, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining qanday ishlashini ko'rsatadi [9].

2016-yilgi Prezidentlik Saylovi: 2016-yilgi prezidentlik saylovida saylovchilarning ishtiroki 87,5%ni tashkil etdi, bu dunyo miqyosida yuqori ko'rsatkichdir. Mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, ayniqsa tuman va Mahalla darajasida, saylovchilarni ovoz berish imkoniyatlari bilan ta'minlashda muhim rol o'ynadi. 2019-yilgi Parlament Saylovi: 2019-yilgi parlament saylovida saylovchilarning ishtiroki 71,2%ni tashkil etdi. Mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining saylovchilarning ishtirokini oshirishdagi roli ayniqsa tuman va qishloq joylarida muhim bo'ldi. 2018-yilgi Mahalliy Kengash Saylovi: Mahalliy kengashlar saylovida saylovchilarning ishtiroki 77,6%ni tashkil etdi. Mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining saylovchilarni ovoz berishga undashdagi roli muhimdir [10].

Saylov turi	Saylovchilar ishtiroki
2016-yilgi Prezidentlik Saylovi	87,5%
2019-yilgi Parlament Saylovi	71,2%
2018-yilgi Mahalliy Kengash Saylovi	77,6%

O'zbekistonning saylov tizimi o'zgarishlar va islohotlar davrida bo'lib, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining saylov jarayonlaridagi o'rni tobora ortib bormoqda. Bu jarayonlar saylovchilarga mahalliy hukumatning siyosiy tizimga qaratilgan ishtirokini yaxshilash, demokratik jarayonlarni yanada oshirish va aholini siyosiy faoliyatga jalb qilishda muhim imkoniyatlar yaratmoqda. O'zbekistonning saylov tizimi va mahalliy boshqaruv organlari o'rtasidagi integratsiya jarayoni demokratiyaning yanada mustahkamlanishiga xizmat qilmoqda.

Xulosa. Saylov jarayonlarida o'zini o'zi boshqarish organlarining o'rni demokratik tizimlarning samarali ishlashida muhimdir, ayniqsa markazlashmagan siyosiy tuzilmalarda. Ushbu organlar, odatda, mahalliy yoki mintaqaviy darajada faoliyat yuritadilar va fuqarolar bilan oliy darajadagi hukumat o'rtasidagi muhim vositachi rolini o'ynaydilar. Ular saylov jarayonlarini adolatli, shaffof va mavjud qonunlarga muvofiq o'tishini ta'minlashda yordam berib, siyosiy ishtirokni va vakillikni mahalliy darajada

rag'batlantiradilar. Ushbu institutiviyaviy tahlilda, biz o'zini o'zi boshqarish organlarining saylov jarayonlaridagi muhim o'rnini, mahalliy demokratiyani kuchaytirish, saylovchilarning ishtirokini oshirish va saylovlarning yaxlitligini ta'minlashdagi roli haqida so'z yuritamiz.

O'zini o'zi boshqarish organlari saylov jarayonlarining yaxlitligi, qonuniyligi va inkluzivligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ular mahalliy saylovlarni tashkil etish va boshqarishda bevosita ishtirok etib, saylovchilarning ishtirokini oshirishga, saylovlarni adolatli va ochiq o'tkazishga, shuningdek, siyosiy ishtirokni rag'batlantirishga yordam beradilar. Ularning markazlashmagan tizimdagi roli fuqarolar uchun saylov jarayoniga yanada yaqindan ta'sir etish imkonini beradi. Biroq, mahalliy organlar o'zlarining vazifalarini samarali bajarish uchun markaziy hukumatdan qo'llab-quvvatlash va zarur resurslarga ega bo'lishi kerak. Bunday sharoitda, o'zini o'zi boshqarish organlari mahalliy demokratiya va butun siyosiy tizimni mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

- Jung, S. (2014). Local Government and Politics in Central and Eastern Europe. Routledge.
- Tarlau, R. (2019). Local Government in Developing Countries: Role in the Electoral Process and Democratic Governance. Oxford University Press.
- Baldwin, R. (2016). Decentralization and Local Democracy in the World. Cambridge University Press.
- Berman, S. (2015). The Politics of Democracy in the European Union. Oxford University Press.
- Norris, P. (2008). Comparing Democracies 3: Elections and Voting in the 21st Century.
- Papageorgiou, A. (2016). Local Government and Politics in Europe: A Comparative Analysis. Palgrave Macmillan.
- Berman, S. (2006). The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century. Cambridge University Press.
- Jung, S. (2010). The Politics of Local Government in Eastern Europe.
- Jones, T. & Smith, R. (2018).
- O'zbekiston Respublikasi Markaziy Saylov Komissiyasi (2016).

UDK:811.111.004.85

Zulayho MAMASOLIYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti stajyor-o'qituvchisi
E-mail: mamasoliyeva995@gmail.com

NamDPI o'qituvchisi G.Dehqonova taqrizi ostida

INGLIZ TILI DARSLARIDA GAPIRISH, TINGLASH VA O'QISH KO'NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISHDA "JIGSAW" METODINING AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy ingliz tili ta'lim jarayonida o'rganuvchining gapirish, tinglash va o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishda jigsaw metodining ahamiyati va samaradorligi tahlil qilinadi. Jigsaw metodi orqali o'quvchilarda hamkorlikda ishlash, mustaqil izlanish va muammolarni hal qilish kabi ko'nikmalarni shakllantirish imkoniyatlari o'rganiladi

Kalit so'zlar: Jigsaw texnikasi, muloqot, ko'nikma, hamkorlik, kichik guruhlarda o'rganish.

ЗНАЧЕНИЕ МЕТОДА «ДЖИГСО» В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ НАВЫКОВ ГОВОРЕНИЯ, АУДИРОВАНИЯ И ЧТЕНИЯ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В данной статье анализируются значение и эффективность метода «Джигсо» в развитии навыков говорения, аудирования и чтения у учащихся в процессе современного обучения английскому языку. Посредством метода «Джигсо» изучаются возможности формирования у учащихся навыков совместной работы, самостоятельного поиска информации и решения проблем.

Ключевые слова: Техника джигсо, коммуникация, навык, сотрудничество, обучение в малых группах.

THE IMPORTANCE OF THE JIGSAW METHOD IN ENHANCING SPEAKING, LISTENING, AND READING SKILLS IN ENGLISH LANGUAGE CLASSES

Annotation

In this article, the significance and effectiveness of the Jigsaw method in developing learners' speaking, listening, and reading skills within the modern English language education process are analyzed. Through the Jigsaw method, opportunities for learners to develop skills such as collaborative work, independent research, and problem-solving are explored.

Key words: Jigsaw technique, communication, skills, cooperative learning, small group learning.

Kirish. Ta'lim insoniyatning ijtimoiy rivojlanishida va shaxsiy kamolotida asosiy rol o'ynaydi. Ta'limning asosiy maqsadi nafaqat o'quvchilarga bilim berish, balki ularning tanqidiy va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdir. Bugungi kunda ta'lim sohasida ko'plab muhokamaga sabab bo'layotgan va jahon ta'lim dasturlarida muhim o'rin egallagan qobiliyatlarni shakllantirish uchun xizmat qiluvchi ta'lim metodlar o'z o'rniga ega. Ushbu maqolada ingliz tilini o'qitish va o'rganishda jigsaw metodidan foydalanish o'rganuvchilarning yangi tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirishi va o'quv natijalarini yaxshilashga yaxshi ta'sir qilishi haqida so'z boradi. Jigsaw metodi guruh jarayonida samarali ishlash uchun kerakli ko'nikmalarni rivojlantirish maqsadida qo'llaniladi. Bunda o'rganuvchi hamkorlik qilish, tinglash, gapirish va mavjud muammolarga yechim topishga qaratiladi. Ingliz tili darslarida ushbu metoddan foydalangan holda o'quvchilarning eshitish, o'qish va gapirish savodxonligini oshirish mumkin.

Mavzuiga oid adabiyotlar tahlili. Ushbu mavzuiga oid adabiyotlarni kuzdan o'tkazar ekanmiz, Elliot Aronson tomonidan 1971 yillarda Texas universitetida keng foydalanish boshlagan. Keyinchalik Slavin va Jon Hopkins universitetidagi hamkasblari tomonidan rivojlantirilgan. Ushbu o'qitish metodi gapirish, o'qish, tinglash va yozish kabi barcha turdagi ko'nikmalarni birgalikda rivojlantirish uchun ishlatiladi. Bundan tashqari ingliz tilining mikro ko'nikmalarini bu usul bilan o'rgatish mumkin. Jigsaw usuli ingliz tilini o'qitish va o'rganishda qo'llash uchun mashhur bo'lgan samarali hamkorlikda o'rganish usullaridan biri bo'lib, u talabalar jamoaviy ishini faol rivojlantiradi va ingliz

tilini bilish qobiliyatini oshiradi. Bu metodning maqsadi sinfda hamkorlikni rivojlantirish, asosiy shart talabalar guruh bo'lib ishlashi va o'z tengdoshlariga o'rgatadilar. Hamkorlikda ishlash talabalar maqsadlariga erishishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu o'qitish metodi nutq, o'qish, tinglash va yozishni o'rgatishda hamkorlikni o'rganish usuli sifatida ishlab chiqilgan. Jigsaw usuli katta tushunchani kichikroq ma'lumotlar bo'laklariga bo'lish texnikasini nazarda tutadi, unda kichik guruhlar o'zlarining bo'laklari bo'yicha mutaxassis bo'lislari va bu ma'lumotlarni boshqa jamoalarga o'rgatishlari uchun mas'uldirlar.

Aronson Elliot (2000) "Jigsaw Classroom" kitobida talabalarni o'qituvchi atrofidagi katta guruhlariga emas, balki kichik interaktiv guruhlariga joylashtirishga qaratilgan innovatsion sinf uslubini tavsiflovchi ushbu tadqiqot hamkorlik va o'zaro ishonchni ta'limning qimmatli va zarur qo'shimcha bilimga aylantirish uchun muhim ko'rsatmalar beradi. Texnika har bir talabaga o'rganish uchun mavzuning bir qismini berishni belgilaydi va talabalar o'zlarining mavzu bo'laklarini bir-biriga moslashtirib jigsaw rasmini yaratadilar. Texnikaning samaradorligini obyektiv ilmiy dalillar bilan keltirib o'tilgan. Ushbu kitobda 1) talabalar o'rtasida hamkorlik guruhlarini shakllantirish, 2) odatdagi jigsaw sinf xonalari, 3) o'qituvchi va guruh rahbarining alohida rollari, 4) muloqot qobiliyatini rivojlantirish, 5) o'qituvchi duch keladigan muammolar, 6) amaldagi texnikaga oid tadqiqot natijalari va 7) sinf tajribasining bir qismi sifatida hamkorlik kabi alohida bo'limlari mavjud.

Hozirgi kunda quyidagi turdagi jigsaw strategiyalari mavjud:

Jigsaw I - Aronson (1971)
 Jigsaw II - Slavin (1989)
 Jigsaw III - Kagan (1990)
 Jigsaw IV - Holliday (1999)

Tadqiqotlar ko'rsatadiki, ushbu metod orqali o'quvchilarning o'zaro hamkorlik darajasi ortadi, o'zlashtirish samaradorligi esa sezilarli darajada yaxshilanadi. Merry Susanti, Br Tarigan, Helpi Suryani, Manurung, Charles Salim va Asri Maisun Putri tomonidan 2021 yilda ingliz tilini o'qitish va o'rganish usuli — Yapan Melanning o'ninchi sinf o'quvchilarida o'qishni tushunishda jigsaw metodi yanada samaraliroq qo'llanilishini aniqladi. Ingliz tilini o'qitish va o'rganishda jigsaw usulining samaradorligini aniqlash uchun ko'plab tadqiqotlar o'tkazilgan. Tadqiqot natijalari ko'plab xulosalarni ko'rsatadi, shuning uchun turli jurnallar, kitoblar, hujjatlar, shuningdek, jigsaw usuli bilan bog'liq bo'lgan boshqa ma'lumotlar va ma'lumot manbalarini o'rganish va ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. Maskhur Dwi Saputraning so'zlariga ko'ra, jigsaw o'quvchilarni mavzuni eslab qolish va tushunish uchun guruh faoliyati orqali o'rganishga undaydigan hamkorlikda o'rganish usulidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Metod o'rganuvchilardan maqsadlariga erishish maqsadida "mutaxassis" bo'lish mas'uliyatini beradi. O'quvchilar kichik guruhlariga bo'linadi. Har bir guruh o'ziga tegishli mavzu bo'yicha mutaxassis bo'lish javobgarligini oladi va mutaxassislar o'z guruhlariga qaytib, har bir mutaxassis o'z materialini aralash guruhining boshqa vakillariga tushuntiradi va materialni sintez qilish ko'nikmasi rivojlanadi. Bu metod o'quvchini hamkorlikda ishlashga o'rgatadi, shu bilan birga talabalar tinglash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Jigsaw metodidan foydalanishning ko'plab afzalliklari mavjud, ular quyidagilardir:

Mustaqil fikrlash va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish;

Hamkorlikda ishlash tajribasini shakllantirish;

Har bir o'quvchining darsda faol ishtirok etishini ta'minlash;

O'rganilgan bilimlarni aniq va lo'nda ifodalash imkonini yaratish.

O'zaro muloqot qilish, tinglab tushunish va o'z fikrini og'zaki ifodalash imkonini beradi;

Matnni tushunish va undan asosiy g'oyalarni ajratib olishga yordam beradi;

Darslarni interaktiv, samarali va qiziqarli qiladi.

Jigsaw metodidan foydalanilganda, har bir talaba o'rganilgan mavzuni sinfdoshlariga yetkazishga tayyorlanadi. Bu jarayon davomida:

- Talabalar o'z fikrlarini ravon va aniq ifodalashni mashq qilishadi;

- Suhbat va nutq shakllari (monolog, dialog) rivojlanadi;

- O'z fikrini omma oldida bayon qilishga bo'lgan ishonch mustahkamlanadi. Bu metod davomida talabalar tengdoshlari tomonidan tushuntirilayotgan ma'lumotlarga e'tibor bilan quloq solishlari zarur bo'ladi. Bu holat:

- Tinglashning faol strategiyalarini shakllantirishga yordam beradi;

- Muhim axborotni tinglab ajrata olish salohiyatini kuchaytiradi;

- Inglizcha talaffuz, ohang va intonatsiyaga nisbatan e'tiborni oshiradi (Brown, 2001).

Talabalarga berilgan matnlar ularning chuqur tahlili va tushunchasini talab qiladi. Ular bu matnni to'g'ri anglab, so'ng uni boshqalarga tushuntirishadi. Bu jarayon:

- O'qilgan materialni tahlil qilish qobiliyatini oshiradi;

- Asosiy g'oyani ajratib olishga o'rgatadi

- Matn mazmunini kontekstda tushunish darajasini yaxshilaydi (Grabe & Stoller, 2011).

Tahlil va natijalar. Talabalar ishtirokida kerakli eksperiment o'tkazildi. Talabalar ikki guruhga bo'lindi: tajriba guruhi (Jigsaw metodi yordamida) va nazorat guruhi (an'anaviy dars usuli yordamida).

1. Gapiirish ko'nikmasi natijasi: Tajriba guruhida talabalar o'zlarining mavzularini tayyorlab, guruh a'zolariga tushuntirgan. Bu ularda muntazam og'zaki muloqot qilishni rag'batlantirdi. Natijada tajriba guruhi talabalarini yakuniy nutq testida nazorat guruhiga qaraganda 29% yuqori natija ko'rsatdi.

2. Tinglash ko'nikmasi natijasi: Jigsaw jarayonida har bir talaba boshqa guruhdoshlari taqdim etayotgan ma'lumotni tinglashga majbur bo'ladi. Bu tinglashga e'tibor, konsentratsiya va tushunishni oshirdi. Tinglab tushunish bo'yicha testda tajriba guruhi 16% yaxshilanish ko'rsatdi.

3. O'qish ko'nikmasi natijasi: Har bir talaba o'ziga ajratilgan matnni chuqur o'qib, uni tahlil qilishi kerak edi. Bu esa skimming, scanning va interpretatsiya qilish ko'nikmalarini oshirdi. O'qish testida tajriba guruhi 19% yuqori natijaga erishdi.

4. Umumiy faol ishtirok: Jigsaw metodida har bir o'quvchi "ekspert" sifatida o'z bilimini boshqalarga ulashishga mas'ul bo'ladi. Shu sababli, talabalar darslarga tayyorlanish va ishtirok etishga mas'uliyat bilan yondashgan. Darsda ishtirok ko'rsatkichi 80% dan oshdi.

Tahlil natijalariga ko'ra, Jigsaw metodining asosiy ustunligi uning interaktiv va kommunikativ yondashuvga asoslangani, har bir talabani o'quv jarayoniga jalb qilishi va bilimlarni amaliy tarzda mustahkamlashiga yordam berishidir.

Bu metod talabalar mustaqil fikrlash, so'zlash va xulosa qilish ko'nikmalarini faol o'stiradi. "Jigsaw" metodidan dars davomida qisqa matnlar bilan ishlashda, grammatikani tushuntirishda va hikoyalari bilan ishlashda foydali hisoblanadi. Bu metod talabalarni mustaqil izlanishlariga yordam beradi. Bu metoddan grammatik qo'llanmalarga tushuntirishda unumli foydalana olishadi. Masalan: 1. Bunda talabalar 4 ekspert guruhiga bo'linadi.

2. Barcha guruh talabalarini soni teng bo'lishi kerak.

3. Guruh ichida yana birdan tortgacha raqamlar beriladi.

4. Barcha bir xil raqamlar alohida bir guruh bo'lib o'tiradi.

5. Birinchi raqamdagilar hozirgi zamon va uning ishlatilishini o'rganib chiqadi.

6. Ikkinchi raqamdagilar o'tgan zamon va uning ishlatilishini o'rganib chiqadi.

7. Uchinchi raqamdagi ishtirokchilar tugallangan zamon va uning ishlatilishini o'rganib chiqadi.

8. To'rtinchi raqamdagi ishtirokchilar kelasi zamon va uning ishlatilishini o'rganib chiqadi. Barcha guruh ishtirokchilari berilgan topshiriqni bajarganidan so'ng barcha ekspertlar o'z guruhlariga qaytadi va har bir talaba guruh a'zolariga nimani o'rganib kelganini tushuntirib beradi. Bunda talabalar bir-birlaridan hozirgi, o'tgan, tugallangan va kelasi zamonlar haqida misollar bilan to'liq ma'lumot oldilar.

Tahlil ikkita "elementary" va "pre-intermediate" guruhida o'tkazildi va natijada ikkita guruhning dars jarayonida qatnashganliklari tahlil qilindi.

Elementary guruhidagi o'quvchilarlar bir qator kamchiliklarga duch keldi, masalan tushuntirish jarayonida mavzuni yetkazib berish qiyin bo'ldi.

Pre-intermediate guruh o'quvchilari esa birinchi guruhga qaraganda faol qatnashishdi. Ushbu guruh o'quvchilari o'z fikrlarini misollar bilan aniq tushuntirib berdi. Barcha talabalar faol qatnashdi. Dars jarayoni qizg'in bahs munozara shaklida o'tdi. O'quvchilarda jamoa bo'lib ishlash ko'nikmasi rivojlandi. Bu metod o'quvchilarga hamkorlikda muloqot qilish va muammolarga tezkor yechim topishga

undadi, ammo boshlang'ich darajadagi o'quvchilar gapirish ko'nikmasi yetishmaganligi sababli bir qator muammolarga duch keldi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Jigsaw metodi o'quvchilarning mustaqil o'rganish va bilimlarini guruhda baham ko'rish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu metod yuqori darajadagi o'quvchilar uchun ayniqsa foydalidir. Elementary darajadagi o'quvchilarda esa metoddan foydalanishda qo'shimcha yordam va yo'naltirish zarur.

Kelgusida metodni yanada takomillashtirish uchun guruh tuzilmasini moslashtirish va turli darajadagi talabalar

uchun qo'shimcha metodik yondashuvlar ishlab chiqish tavsiya etiladi.

Jigsaw metodi — ingliz tilini o'rganish jarayonida yuqori samaradorlikka ega bo'lgan, interaktiv va kommunikativ yondashuvga asoslangan ta'lim uslubidir. Bu metod o'quvchilarda mustaqillik, javobgarlik va faol ishtirok kabi fazilatlarni shakllantiradi. Shuningdek, asosiy til ko'nikmalarining uyg'un va birgalikda rivojlanishini ta'minlaydi. Shu sababli, uni ingliz tili darslarida muntazam qo'llash tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR

1. Aronson E. va Goode E. (1980) Training teachers to implement jigsaw learning: A manual for teachers
2. Aronson E. va Patnoe S. (1997) The jigsaw classroom: Building cooperation in the classroom
3. Dewi, Erniyanti N.F. (2020). The Effectiveness Of Word Jigsaw Strategy On Students' Vocabulary Mastery Of Descriptive Text, *Edulingua: Jurnal Linguistiks Terapan dan Pendidikan Bahasa Inggris*, Vol 7.
4. Erfiani, Y.P.F., & Hesni, N. (2018). The Effect of Jigsaw Method to Improve EFL Students' Vocabulary Ability, *Metathesis: Journal Of English Language Literature And Teaching*, Vol. 2.
5. Herman. (2020). The Effect of Jigsaw Technique in Reading Comprehension on Recount Text, *Cetta Jurnal Ilmu Pendidikan*, Vol 3.
6. Aronson, E. (2011). *The Social Animal* (11th ed.). New York: Worth Publishers.
7. Johnson, D. W., Johnson, R. T., & Holubec, E. J. (2008). *Cooperation in the Classroom* (8th ed.). Edina, MN: Interaction Book Company.
8. Slavin, R. E. (1995). *Cooperative Learning: Theory, Research, and Practice* (2nd ed.). Boston: Allyn and Bacon.

Nigorakhon MIRZOYOKUBOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: nigorakhonmirzoyokubova@gmail.com

O'zMU dotsenti, PhD F.Axrarova taqrizi asosida

XORIJIIY TIL O'RGANISHDAGI FONOLOGIK INTERFERENSIYA MUAMMOSINI BARTARAF ETISHDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUV DAN FOYDALANISH

Annotatsiya

Hozirgi raqamlashtirilgan zamonda til o'rganuvchilarning til o'rganish jarayonida bir qancha qiyinchiliklarga uchrashlariga qaramay, ikkinchi til o'rganishga bo'lgan talab ortib bormoqda. Amaliy tilshunoslikda fonologik interferensiya hodisasi olimlar o'rtasida qizg'in muhokamalarga sabab bo'lovchi doimiy masalalardan biridir. Dunyo bo'ylab ko'plab olimlar va tadqiqotchilar bu muammoni hal etish uchun ta'sirli va samarali metod va yondashuvlarni topishda katta izlanishlar olib bormoqda, bu borada CLT, TBL va TELL kabi metodlar hamda o'zgaruvchanlikga yo'naltirilgan yondashuv tavsiya etilmoqda. Ushbu maqola mavjud metodlar va yondashuv tahlili bilan birgalikda asosan e'tiborni shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ya'ni oliy o'quv yurtlaridagi EFL talabalari duch keladigan fonologik interferensiyani bartaraf etishdagi yangicha usulga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Fonologik interferensiya, ikkinchi tilni o'zlashtirish, zamonaviy metodlar, o'rganilayotgan til, fonetik xatolar, tuvush, talaffuzdagi xatolar.

ПРИМЕНЕНИЕ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА ДЛЯ ПРЕОДОЛЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ФОНОЛОГИЧЕСКОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ ПРИ ОСВОЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В эту цифровую эпоху спрос на изучение иностранных языков растет, несмотря на ряд трудностей, с которыми сталкиваются изучающие язык. В прикладной лингвистике фонологическая интерференция является одной из постоянных проблем, вызывающих жаркие споры среди ученых. Многие ученые и исследователи по всему миру проводят масштабные исследования, чтобы найти эффективные и действенные подходы к решению этого явления, тем самым предлагая различные методы, такие как CLT, TBL и TELL, а также подход, ориентированный на переменные. Наряду с анализом существующих методов и подходов, эта статья в основном фокусируется на подходе, ориентированном на человека, который является новой парадигмой в поиске путей устранения фонологических проблем, с которыми сталкиваются студенты, изучающие английский как иностранный в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: Фонологическая интерференция, овладение вторым языком, современные методы, целевой язык, фонетические ошибки, звук, ошибки произношения.

ADOPTING A PERSON-CENTERED APPROACH TO OVERCOME THE ISSUE OF PHONOLOGICAL INTERFERENCE IN FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION

Annotation

In this digital era, a demand for second language acquisition is accelerating despite of several challenges encountered by language learners. In Applied Linguistics, phonological interference is one of the permanent issue causing heated debates among scholars. Many scientists and researchers over the world are carrying out massive investigations to find out effective and efficient approaches to handle with this phenomenon, thereby suggesting various methods such as CLT, TBL and TELL and variable-centered approach. Along with the analysis of existed methods and approaches, this article mainly focuses on Person-centered approach that is a novel paradigm in the search of eliminating ways of phonological matters faced by EFL students in higher educational establishments.

Key words: Phonological interference, second language acquisition, contemporary methods, target language, phonetic errors, sound, pronunciation mistakes.

Introduction. Every language learner undergoes phonological interference in his or her educational journey to the target language. Phonological interference is a key contributor to students' phonetic errors as it is in somehow an unavoidable occasion.

According to scientist Mahmud, phonological interference mostly happens when the learners tend to substitute the particular target language sound with mother tongue phonemes when uttering one letter. It is because there are certain sounds of target language that do not exist in the mother tongue. Besides, the second language learners identify that target language as being the same as the mother tongue sounds which are actually different [1]. Thus, it is evident that disparities in language systems triggers troubles for both learners and instructors, so the prior task in front of educators

is to adopt appropriate approaches to struggle with the problem. In this way, person-centered approach help them efficiently because of focusing on student needs at first stage in this paradigm.

Literature review. In the last decades, the field of ELT (English Language Teaching) has witnessed considerable reformations that are outcomes of world intellectuals' exploration on what methodologies best teaches the language. The weaknesses of traditional approaches and strengths of contemporary ones were defined in several scientific works. Conventional methods such as grammar- translation, audio-lingual and direct instruction concentrate on grammar rules and vocabulary which results in the negligence of communicative competence and also fail to engage learners actively. In contrast, contemporary methods such as CLT

(Communicative Language Teaching), TBL (Task-Based Language Teaching) and TELL (Technology- Enhanced Language Learning) focus on interaction, fluency and learner autonomy. These methods, while promoting practical use of the language and integrating technology to enhance learning, also have tools for personalized and adaptive learning [2].

Recently, variable-centered approach has been one of the new approaches in education. According to hypotheses of scientists Lie and Wang, the variable-centered approach aims to examine relationships between variables of interest of learners, but distinct differences inherent in individual students were overlooked in this approach [3]. In response to this limitation, a person-centered approach has been recommended.

Person-centered approach (PCA) is a modern concept in language instruction which was developed by American psychologist Carl Rogers (1902-1987). Modern person-centered concepts of education are based on the best traditions of humanistic pedagogy that pays particular attention to the development of individuality and creativity of students able to self-actualize, to make independent life choices and optimal decisions [4].

Carl Rogers claimed that in education, key issues have always been that of deep and persistent learning that allows all participants to develop or grow as whole persons rather than just extend their knowledge on some subject matter or practice [5]. More recently, the requirement of taking the whole person into consideration while educating has explicitly been voiced. In this way, there is a need for new curriculum. Traditionally the curriculum consisted of three elements: knowledge, skills, attitudes, which tends to value knowledge above skills, and skills above attitudes. Experience of life suggests different priorities: positive attitudes are key to a rewarding life and job, skills are also more important than knowledge.

Although Carl Rogers expressed his opinions about the person-centered approach in 1970s and 1980s, it has been relevant to apply in education in recent years. To analyze the features of this approach, the book named on "Becoming an effective teacher" by Carl Rogers and his pupil Harold Lyon is great and it can be a manual for facilitators. In this book, they gave suggestions about the usage of person-centered approach at universities and assumed results.

The pedagogy of the 21st century gives more and more preference to the person-centered approach, since it allows revealing the personality of a student from different sides. The development of a person-centered approach is a rather complicated and time-consuming issue, because the very concept of «personality» includes a wide range of qualities that a person must possess in order to be such one [6].

Methodology. This study employed both qualitative and quantitative research methods, particularly in the forms of interviews and observations on examining the efficiency of Person-centered approach used for the intervention of students' phonological matters. According to Jamshed, interview is a method which is exclusively qualitative and is one of the most widely used. Its popularity is mainly due to its ability to allow researchers to obtain precise, relevant information. Interview is a type of empirical research that examines a current phenomenon in its actual environment. Additionally, this method is a form of a conversational approach, where in-depth data can be obtained [7].

At the outset, interviews among students in term of their phonological difficulties assisted to identify their weak points, as it is crucial to find out the weakness in problem solving. Then, this led to observe the adoption of person-centered approach in this environment to deal with the problem, since it is student needs-orientated approach and it

allows revealing the personality of a student from different sides.

Result and Discussion. In language learning and instruction, it is more and more evident whenever problems are encountered, primarily identifying the factors bringing out the matters is too urgent. Phonological interference is still an important issue to solve in language acquisition. There are several factors such as age of learning English, motivation to learn English, English learning aptitude, and language use which mainly impact on this phenomenon.

The results in the interview conducted among Uzbek students who are studying in the field of economy and accounting show that they have spoken Uzbek language from their childhood and use the language as mean of communication in their daily life. As the result, when the students spoke English, they cannot pronounce some particular sounds appropriately because those sounds are not available in Uzbek language and they are not accustomed to produce such sounds. For example, due to lack of English interdental sounds [θ] and [ð], they are often replaced by [d], [z] and [s], thereby leading to confusion in words such as "think - sink", "thin - a sin - a tin". Another phenomenon, vowel length, is also absent in Uzbek language, but plays a great role in English. For example: to live [I] – to leave [i:] , to book [U] - tooth [u:].

One specific example of L1 interference is seen in the phonetics of learners from East Asian languages such as Mandarin, Korean or Japanese. These learners often struggle with English consonant clusters or sounds that do not exist in their native languages, such as the /r/ and /l/ distinction in English. This led to frequent mispronunciations like "lice" instead of "rice," especially among beginner learners. These errors, while less frequent at advanced levels, were still noticeable in spontaneous speech [8].

A number of researches show that learners from Romance language backgrounds (e.g., Spanish, French, and Italian) tend to struggle with fewer phonological errors than learners from other language families because Romance languages share a similar alphabet and some common phonetic elements with English. However, these learners may still face grammatical challenges, particularly with English's use of articles and prepositions, which differ from their L1 usage [9]. In contrast, learners from Sino-Tibetan language backgrounds (e.g., Mandarin, Cantonese) often face substantial phonological and syntactical interference when learning English. Studies have shown that Mandarin speakers frequently have difficulty with English's consonant clusters, which do not exist in Mandarin [10].

If it is generally told, different - aged students study in a group at universities, they possess diverse backgrounds in English proficiency, their motivation and language skills are distinguishable as well as they do not use language similarly in their daily routine. It should not be ignored that the more the target language is used, the more fluent speech can be obtained. However, this is not considered as a solid remedy. Initially, focusing on students' individuality and personality is prior to strive for the speech free of pronunciation mistakes. For example, observations show that some students fail in getting communication in the second language even though they have enough knowledge in terms of grammar, phonetics and vocabulary. Hence, they feel dissatisfied with themselves in learning processes. All is because of the fear for making mistakes or being ashamed of speaking in front of others. Hence, usage of Person-centered approach in such situations is a wise decision, since it allows revealing the personality of a student from different sides.

The purpose of person-centered approach is to protect and promote a person's innate creative capacities of learning from their experiences, to promote wholeness and integration

in the individual by focusing on their personal growth, and develop them into creative and competent members of the society who can contribute effectively to their community. The student-centered approach requires a willingness from teachers to share their power and have better trust in their students.

Lessons by PCA are carried out differently from traditional ones. In this approach, a learning community is organized where professors and students intentionally create a facilitative climate of learning and collaboratively strive to achieve common goals. The students share their self-evaluation with the group and receive their peers' and the professors' feedback.

Thus, the role of the student-centered teacher is a professional commitment to learning and towards effective, democratic and value-based education, the capacity to share her/his passion about learning, relating to the students with respect, empathy and congruence.

The teacher needs to be capable of being in touch with herself, her students, the members of her community and the world and having the needed skills and attitudes to be a facilitator of learning, an effective mentor promoting student creativity and autonomy and capable of helping students develop their personal and social skills.

In person-centered approach, the usage of following methods and techniques is effective to overcome phonological interference.

Active listening and empathy.

Teacher listens carefully to the student's pronunciation challenges and provide feedback without judgments, encouraging self-awareness.

Self-discovery and awareness.

Students are empowered to notice phonological interference through self-monitoring.

Techniques:

Recording and Playback. Students record their speech and compare it with native pronunciation.

Mirror practice. Observing mouth movements while pronouncing difficult sounds

Positive reinforcement and encouragement.

Creating a safe, anxiety-free environment where mistakes are seen as learning opportunities.

Celebrating small improvements to boost confidence.

Activities.

Engaging students in real-life conversations rather than mechanical repetition.

Role-playing, storytelling, and discussion help students integrate pronunciation naturally. For instance, instead of repeating "this" and "these" in isolation, a student discusses their favourite things using these words in context.

Conclusion. As the conclusion, the students in higher educational establishments made errors in pronunciation of particular English sounds as the result of their native language interference. This interference is also caused by some factors regarding the students' personal aspect and the English instruction at educational places. Adoption of contemporary methods such as CLT, TBL and TELL and variable – centered approach in somehow brings out satisfying results, however in terms of the occasion in which some problems are attached to students' individuality and personality, they are a bit incapable to solve these matters. Hence, using of PCA in such situations leads to achieve educational goals.

REFERENCES

1. Mahmud, M. Interference: Its Role in the Second or Foreign Language Mastery to Indonesian Learners. *Academic Journal Perspective: Education, Language, and Literature*, (2017), 5(1), 57.
2. Amir Abdulhussein Hashim. Innovative Approaches in English Language Teaching: A Comparative Analysis of Traditional and Modern Methods. *South Asian Res J Art Lang Lit*, (2025), 7(1): 1-7.
3. J. Li et al. Profiles of motivation and engagement in foreign language learning: Associations with emotional factors, academic achievement, and demographic features (2022).
4. Valeeva, R.A. Humanization as a paradigm of higher education. In *Professional ducation: theory and practice of innovation*. Kazan: Publisher. (2011), (p. 31-32).
5. Rogers, Carl Ranson. Carl Rogers on personal power. New York: Dell Publishing Co., Inc., xiii+299. (1977) (Part I - Chapters 5 and 7; Part II – Chapter 9; Part III – Chapter 11; Part IV – Chapter 12)
6. Tetiana Aleksandrovysh, Mykola Malynka. Application of pedagogy of cooperation as a component of person-centered approach in the modern higher education of Ukraine. *Pedagogical Sciences*, Riga, Latvia, March 20, 2020. (p.2-3)
7. Jamshed, S. Qualitative research method interviewing and observation. *Journal of Basic and Clinical Pharmacy*, (2014), 5 (4), 87-88
8. Bayramova, S., & Orucova, S. Şagirdlərin təlimdə geridə qalmasının sosial-psixoloji səbəbləri. *Nakhchivan state university scientific WORKS*, (2024). 127(1).
9. Abdel-Rahman. The Presence or Absence of Definiteness in the Native Language and Its Impact on ESL Learning. *English Language Teaching*, (2014). 7(1), 50-56.
10. Biglari, N., & Struys, E. Native language interference in English L2 word recognition and word integration skills. *Theory and Practice in Language Studies*, (2021).11(1), 1-1

Gulnoza MUZAFFAROVA,
Namangan davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: muzaffarovadilnoz@mail.ru

Dotsent, PhD B.Parmonov taqrizi asosida

THEORETICAL ASPECTS OF STUDYING THE PROBLEM OF PROFESSIONAL CHOICE IN STUDENTS

Annotation

This article analyzes the theoretical foundations of studying the problem of professional choice in students. In particular, the psychological and social factors of the process of professional choice, the influence of individual interests, abilities and motivation on the professional direction are considered. Based on various psychological approaches, the internal and external factors in students' decision-making regarding professional choice are revealed. Also, the role of psychological services in identifying and solving problems related to professional choice is theoretically substantiated. The study analyzes the opinions of foreign and domestic scientists and develops recommendations for the formation of students' professional self-awareness.

Key words: Career choice, student personality, psychological service, motivation, abilities, social factors, professional orientation.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫБОРА СТУДЕНТОВ

Аннотация

В данной статье анализируются теоретические основы изучения проблемы профессионального выбора студентов. В частности, рассматриваются психологические и социальные факторы процесса профессионального выбора, влияние индивидуальных интересов, способностей и мотивации на профессиональную направленность. На основе различных психологических подходов раскрываются внутренние и внешние факторы принятия решений студентами относительно профессионального выбора. Также теоретически обоснована роль психологических служб в выявлении и решении проблем, связанных с профессиональным выбором. В исследовании анализируются мнения зарубежных и отечественных ученых и разрабатываются рекомендации по формированию профессионального самосознания студентов.

Ключевые слова: Выбор карьеры, личность студента, психологическая служба, мотивация, способности, социальные факторы, профессиональная ориентация.

O'QUVCHILARDA KASB TANLASH MUAMMOSINI O'RGANILISHNING NAZARIY JIHLATLARI

Аннотация

Mazkur maqolada o'quvchilarda kasb tanlash muammosini o'rganishning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Xususan, kasb tanlash jarayonining psixologik va ijtimoiy omillari, shaxsning qiziqishlari, qobiliyatlari hamda motivatsiyasining kasbiy yo'nalishga ta'siri ko'rib chiqiladi. Turli psixologik yondashuvlar asosida o'quvchilarning kasb tanlashga oid qarorlar qabul qilishidagi ichki va tashqi omillar ochib beriladi. Shuningdek, kasb tanlashga oid muammolarni aniqlash va hal etishda psixologik xizmatlarning o'rni nazariy jihatdan asoslab beriladi. Tadqiqotda xorijiy va mahalliy olimlarning fikrlari tahlil qilinib, o'quvchilarning kasbiy o'zini anglashini shakllantirishga oid tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Kasb tanlash, o'quvchi shaxsi, psixologik xizmat, motivatsiya, qobiliyat, ijtimoiy omillar, kasbiy yo'nalish.

Kirish. Dunyoda texnologik taraqqiyot, mehnat bozorida o'zgarishlar va yangi kasblarning paydo bo'lishi yoshlarning ongli ravishda kasb tanlashlarini taqozo etmoqda. Bugungi kunda kognitiv omillar, jumladan, qaror qabul qilish strategiyalari, tafakkur moslashuvchanligi, refleksivlik va metakognitiv kompetensiyalar kasb tanlash jarayonida muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun ilmiy tadqiqotlar nafaqat yoshlarning kasbiy moyilliklarini aniqlash, balki ularning kognitiv rivojlanishini kasbiy tanlovga moslashtirish bo'yicha yangi metodologik yondashuvlarni ishlab chiqishga qaratilmoqda. Shu jumladan, dunyo miqyosidagi yetakchi universitetlarda o'quvchilarning kasb tanlash muammosiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Stenford universitetida o'quvchilarning o'quvchilarning qaror qabul qilish strategiyalari va metakognitiv ko'nikmalarining kasb tanlashdagi roli tahlil qilingan[1]. Garvard universiteti ham yoshlarning kasb tanlash qarorlariga ta'sir etuvchi psixologik omillarni tadqiq qilishga qaratilgan dasturlarni amalga oshirmoqda, o'quvchilarning tafakkur moslashuvchanligi va stressga chidamliligining kasb tanlashdagi ahamiyati o'rganilgan[2].

Yurtimizda yoshlarning ongli kasb tanlashi, o'z imkoniyat va mehnat bozori talablari asosida to'g'ri qaror qabul qilishlariga yordam berish masalasi dolzarb hisoblanadi. Xususan Umumiy o'rta ta'lim maktablarida 'Mehnat ta'limi' va 'Texnologiya' fanlari orqali o'quvchilarga turli kasblar haqida ma'lumot berish[3], 'Kasblar dunyosi' kabi madaniy-ommaviy tadbirlar[4], O'zbekiston mehnat bozorida qaysi sohalarida mutaxassislariga talab yuqori ekanligi haqida muntazam tahlillar o'tkazilmoqda[5] va Mehnat bozori ehtiyojlariga mos ravishda kasbiy malaka va bilimlarni rivojlantirish tizimi takomillashtirilmoqda[6]. Ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanish sharoitida talab yuqori bo'lgan kasblarni tanlash hamda yoshlarning kasbiy o'zini anglash jarayoniga ilmiy yondashuv zarurati ortib bormoqda. Shu sababli, psixologiya sohasi vakillari tomonidan yoshlarning kasb tanlashiga ta'sir etuvchi omillar, ayniqsa, ularning kognitiv xususiyatlari chuqur o'rganilishi lozim. Bu esa ta'lim jarayonida kasbiy yo'naltirish dasturlarini takomillashtirish va amaliyotga tatbiq etish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. O'quvchilarda kasb tanlash jarayoni muammosi hozirgi davrda tadqiqotchilarning

e'tiborini o'ziga jalb qilgan va ijtimoiy psixologiya hamda shaxslararo munosabatlar psixologiyasini o'rganishda yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Respublikamiz psixolog olimlaridan R.B.Abduraxmonova, R.Z.Asomova, R.A.Abdurasulov, U.S.Jumayev, V.M.Karimova, Z.T.Nishanova, N.Xolyigitova, Q.P.Qabulov, B.R.Qodirov, K.B.Qodirov va boshqalar tomonidan o'quvchilarni kasb tanlash motivatsiyasi shakllantirishga hamda o'quvchilarda kasbiy motivlarni rivojlanishiga ta'sir qiluvchi komponentlarni aniqlashga doir psixologik tadqiqotlar olib borilgan va boshqalar tadqiqotlarida o'rganilgan va o'rganilmoqda.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari psixolog olimlaridan MDH mamlakatlari olimlaridan G.D.Ayzenk, V.G.Aseev, B.G.Ananev, A.N.Leontev, Ye.A.Klimov, I.M. Kondakov, K.K.Platonov, A.K.Markova, R.S.Nemov, A.B.Orlov, Yu.M.Orlov, S.L.Rubinshteyn, B.C.Ilin, I.V.Imedadze, V.I.Kovalev, A.Freydlar va boshqalar ushbu fenomenaga aloqador psixologik xususiyatlarni o'z tadqiqot ishlarida o'rganishgan.

Xorij olimlaridan D.Atkinson, E.Fromm, Z.Freyd, K.Levin, A.Maslou, G.Myurrey, J.Nyutten, G.Olport, X.Xekxaufen va boshqalar kasb tanlash bo'yicha nazariy-ilmii ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy-psixologik vazifalarni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar olib borganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. O'rganilayotgan muammo bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, turli olimlar tomonidan o'quvchilarning kasbga yo'naltirish jarayonini, xususan, ularning kasbiy tanlovi, qobiliyatlari, moyilliklari va qiziqishlarini aniqlash masalalariga katta e'tibor qaratilgan. Turli tadqiqotchilar (L.I. Bojovich, L.S. Vygotskiy, I.S. Kon va boshqalar) ta'kidlaganidek, hayot ma'nosi haqida faol tafakkur yuritish, hayotdagi o'z o'rmini va

1-jadval

Tadqiqotga jalb etilgan respondentlar haqida ma'lumot

Jinsi				Hududi					
Qiz bola		O'g'il bola		Andijon		Namangan		Toshkent	
Soni	%	Soni	%	Soni	%	Soni	%	Soni	%
330	57	249	43	176	30,4	209	36,1	194	33,5

Tadqiqotda jami 579 nafar o'quvchi ishtirok etgan bo'lib, ular jinsiy va hududiy belgilar bo'yicha farqlanadi. Ushbu farqlar kasb tanlash jarayonida ularning psixologik xatti-harakatlari va qaror qabul qilish omillariga ta'sir qiluvchi muhim faktorlar sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. Tadqiqot ishtirokchilari orasida jinsiy va hududiy farqlanishlar kasb tanlash jarayonida turli xil motivatsion va sotsial-psixologik omillar ta'sirida bo'lishlarini ko'rsatadi. Shunga ko'ra, kasb

2-jadval

Respondentlarning ota yoki onalarining Top-5 kasblari ro'yxati

Otalar kasblar reytingi	Onalar kasblar reytingi
Tadbirkor -147 nafar	Uy Bekasi – 283 nafar
Haydovchi – 65 nafar	O'qituvchi – 66 nafar
Usta – 58 nafar	Shifokor – 24 nafar
Quruvchi – 25 nafar	Tikuvchi – 23 nafar
Biznesmen - 24	Hamshira – 20 nafar

Respondentlarning ota yoki onalarining Top-5 kasblari ro'yxati nafaqat ijtimoiy-demografik ko'rsatkichlar haqida, balki o'quvchilarning kasb tanlashga oid qarashlari va motivatsiya manbalari haqida ham muhim psixologik ma'lumot beradi. Otalar kasblarining psixologik xususiyatlari. Tadbirkorlik va biznesmenlik faoliyatlarining ko'pligi (umumiy 171 nafar) shuni ko'rsatadiki, respondentlarning otalari orasida mustaqil, tashabbuskor va riskka tayyor shaxslar ko'pchilikni tashkil etadi. Bu bolalarda mustaqil harakat qilish, shaxsiy muvaffaqiyatga erishishga intilish va erkinlikka intilish motivlarini shakllantirishi mumkin. Haydovchi, usta, quruvchi kabi kasblar esa amaliy ko'nikmalarni talab qiladi va praktik mahoratga asoslangan

mavjudlikning asosiy qadriyatlarini izlash bu yoshda o'zini oqlash (ya'ni, o'zini aniqlash) jarayonining, jumladan, kasbiy sohada ham muhim asosni tashkil etadi. Olimlar tomonidan o'smirlarning kasbiy tanlov jarayonini o'rganish bu jarayonning murakkab va ziddiyatli ekanligini ko'rsatadi. Buning sababi o'smirlarning kasbiy faoliyat tajribasining yetishmasligidadir (L.I. Bojovich, L.S. Vygotskiy, I.S. Kon, N.S. Pryajnikov, E. Erikson va boshqalar). Bu esa, shaxsiy identifikatsiyani ta'minlaydigan, o'zini anglash, o'zini ro'yobga chiqarish, mustaqillik va faollik sifatlarini rivojlantirish hamda kasbiy va hayotiy tanlovni belgilovchi shaxsiy qadriyatlar tizimini shakllantirish uchun optimal sharoitlar va rivojlanish muhitini yaratish muhimligini belgilaydi.

Empirik tadqiqot natijalari. Dissertatsiya tadqiqotining vazifalariga erishish va gipotezalarni tasdiqlash uchun talabalarning kasbiy kutishlariga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillar bo'yicha empirik tadqiqot o'tkazildi.

Tahlil va natijalar. Kasb tanlash – o'quvchilarning hayotidagi eng muhim va mas'uliyatli qarorlardan biridir. Ushbu jarayon ko'plab ijtimoiy-psixologik omillar ta'sirida shakllanadi. Bunga oila, tengdoshlar, o'qituvchilar, ommaviy axborot vositalari va shaxsning individual xususiyatlari kiradi. Mazkur paragrafda o'quvchilarning kasb tanlash qarorlariga ta'sir qiluvchi asosiy ijtimoiy-psixologik omillar empirik tadqiqotlar yordamida tahlil qilindi (1-jadval).

Tadqiqot ishtirokchilari sifatida 9-11-sinf o'quvchilari tanlab olindi. Respondentlar bilan ishlash davomida ularning shaxsiy tajribalari, kasb tanlash haqidagi tasavvurlari va ijtimoiy ta'sir omillari bo'yicha ma'lumotlar to'plandi. Olingan natijalar statistik va kontent tahlil yordamida umumlashtirildi.

tanlash bilan bog'liq psixokorreksion va maslahat berish ishlari jinsi va hududiy xususiyatlarni inobatga olgan holda olib borilishi zarur.

Keyingi bosqichda ijtimoiy-psixologik so'rovnomamizda ishtirok etga respondent o'quvchilarning kasb tanlashiga sabab bo'luvchi asosiy omil hisoblangan ota yoki ona kasbining Top – 5 ro'yxatini organdik.

faoliyatlar sifatida qaraladi. Bu esa o'quvchilarning kasb tanlash qarorida amaliyotga yaqin va qo'l bilan ishlashni talab qiladigan kasblarga moyilligini kuchaytirishi mumkin. Onalar kasblarining psixologik xususiyatlari. Uy bekasi statusi (283 nafar – juda yuqori ko'rsatkich) respondentlarning ko'pchilik onalari professional faoliyatda emas, balki asosan oila va bolalar tarbiyasi bilan shug'ullanishini ko'rsatadi. Bu bolalarda an'anaviy qadriyatlar, oila va farzand tarbiyasining ahamiyati haqida tasavvurning kuchli bo'lishiga olib kelishi mumkin. O'qituvchi, shifokor, tikuvchi, hamshira kasblari esa: Jamiyatga xizmat ko'rsatish, g'amxo'rlik, tarbiya berish, insonlarga yordam berish kabi ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyatlarga yo'naltirilgan. Bu esa respondentlarning kasb

tanlashda ijtimoiy foyda berishga intilishini kuchaytirishi mumkin, masalan: pedagogika, tibbiyot, ijtimoiy sohalariga qiziqish. Respondentlarning kasb tanlash qaroriga ota-onalarning kasbiy faoliyati sezilarli ta'sir ko'rsatadi. O'talar tomonidan ko'proq mustaqil va tadbirkorlik faoliyati namunasi ko'rsatilgan bo'lsa, onalar tomonidan g'amxo'rlik

3-jadval

Respondentlarning kasb tanlovi qaroriga ota-ona ta'sirini o'rganish

Sizning kasb tanlovingizda ota-onangizning fikri qanchalik muhim?			Ota-onangiz sizni o'zlari istagan kasbga yo'naltiryaptimi?			Ota-onangiz sizga kasb tanlashda qanchalik qo'llab-quvvatlaydi?		
Juda muhim	Muayyan darajada muhim	Ahamiyatsiz	Ha, ular aniq kasbni tanlashimni istaydi	Yo'q, lekin maslahat berishadi	Yo'q, kasb tanlash qaroriga aralashmaydi	Har tomonlama qo'llab-quvvatlaydi	Asosan o'zlari istagan kasb bo'lsa qo'llab-quvvatlaydi	Umuman qiziqmaydi
66 %	31,6%	2,4 %	42,5%	47,3%	10,2%	92,2 %	6,4%	1,4%

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning kasb tanlash qaroriga ota-onalarning ta'siri sezilarli darajada kuchli bo'lib, u uch asosiy ko'rsatkich orqali namoyon bo'ladi: fikr ahamiyati, kasbga yo'naltirish shakli va qo'llab-quvvatlash darajasi. Birinchidan, respondentlarning 66% qismi ota-onalar fikrini "juda muhim", 31,6% esa "muayyan darajada muhim" deb baholagan. Bu shuni anglatadiki, o'quvchilarning kasb tanlash qarorida ijtimoiy tasdiq ehtiyoji, ya'ni ota-onaning roziligini olish motivi ustuvor rol o'ynaydi. Faqat 2,4% respondent ota-ona fikrini ahamiyatsiz deb hisoblagan, bu esa mustaqil kasbiy qaror qabul qilishga tayyor shaxslarning soni nisbatan kam ekanligini ko'rsatadi. Ikkinchidan, ota-onalarning kasb tanlashdagi yo'naltiruvchi roli ham tahlil qilindi. 42,5% o'quvchilarning fikricha, ota-onalar farzandlariga aniq kasb tanlashni tavsiya etgan. Bu holat shuni ko'rsatadiki, ayrim oilalarda hali ham avtoritativ ota-ona modeli saqlanib qolgan bo'lib, u farzandlarning kasbiy o'zlik shakllanishiga ma'lum darajada cheklovlar kiritishi mumkin. Shu bilan birga, 47,3% ota-onalar maslahat berish bilan chegaralanib, tanlov erkinligini farzandlarga qoldirishgan. Bu esa demokratik ota-ona modelining mavjudligini va farzandlarning shaxsiy qiziqishlari va qobiliyatlarini inobatga olishga intilayotganini ko'rsatadi. Faqat 10,2% respondent ota-onalar kasb tanlash qaroriga umuman aralashmasligini bildirgan. Uchinchidan, kasb tanlashdagi ota-onalarning qo'llab-quvvatlash darajasi o'rganildi. Ma'lumotlarga ko'ra, 92,2% respondent ota-onalari tomonidan har tomonlama qo'llab-quvvatlanishini bildirgan. Bu kasb tanlash jarayonida o'quvchilarning emotsional xavfsizlik, o'ziga bo'lgan ishonch va motivatsiya darajasini yuqori saqlashga xizmat qiladi. Ayni paytda, 6,4% ota-onalar faqat o'zlari istagan kasbga nisbatan qo'llab-quvvatlashini bildirgan, bu esa ayrim holatlarda farzandlarning ichki konfliktlariga, kasbiy qoniqmaslik va o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon qilolmaslikka olib kelishi mumkin. 1,4% respondent esa ota-onalarning kasb tanlashga umuman qiziqmasligini qayd etgan. Tadqiqot natijalari ota-onalarning kasb tanlash jarayonida hal qiluvchi rol o'ynashini ko'rsatadi. Ayniqsa, ota-onalarning fikri va maslahatlari yoshlarning kasbiy qarorlariga kuchli psixologik ta'sir ko'rsatmoqda. Ota-

va tarbiya faoliyatlarini yoki uy muhitiga bog'liq rollar ustunlik qiladi. Bu esa, farzandlarda kasb tanlashda: Bir tomondan, mustaqil, shaxsiy muvaffaqiyat va tadbirkorlikka intilish (otalar ta'siri), Ikkinchi tomondan, ijtimoiy xizmat, g'amxo'rlik va ijtimoiy qadriyatlariga sodiqlik (onalar ta'siri) motivlarini shakllantiradi.

onalarning ijobiy qo'llab-quvvatlashi o'quvchilarda kasbiy identifikatsiyaning shakllanishi, motivatsion barqarorlik va kelajakka ijobiy qarash rivojlanishini ta'minlaydi. Aksincha, majburiy yo'naltirish yoki qiziqmaslik esa kasbiy identitet krizisi (professional identity crisis) yoki motivatsiya pasayishi kabi salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Shu sababli, kasbga yo'naltirish jarayonlarida nafaqat o'quvchilar, balki ota-onalar bilan ham psixopedagogik ishlash zarurati dolzarb hisoblanadi.

Xulosa. O'quvchilarning kasb tanlash qaroriga kognitiv omillar hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi, bu omillar ichki psixologik xususiyatlar (qiziqishlar, qobiliyatlar, motivatsiya) va tashqi ijtimoiy-psixologik omillar (oila, tengdoshlar, o'qituvchilar, OAV) bilan o'zaro murakkab aloqada shakllanadi.

Ota-onalarning kasbiy yo'nalishi va ularning maslahatlari o'quvchilarning kasb tanlash qarorida muhim psixologik faktor sifatida namoyon bo'ladi, bu esa o'z navbatida shaxsda mustaqil qaror qabul qilish va ijtimoiy tasdiq ehtiyoji o'rtasida ziddiyat yuzaga kelish ehtimolini oshiradi

Kasbiy tanlovda qiyinchiliklar asosan noaniqlik, ikkilanish, iqtisodiy imkoniyatlar cheklovlari va til kompetensiyasining yetishmasligi bilan bog'liq bo'lib, bu holatlar o'quvchilarda qo'shimcha psixologik yordam va konsalting xizmatlariga ehtiyojni oshiradi.

O'quvchilarning kasb tanlash yo'nalishi ularning intellektual rivojlanish darajasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, yuqori intellektual rivojlanganlar ilmiy, texnik va innovatsion kasblarga, past intellektual rivojlanganlar esa amaliy va an'anaviy kasblarga moyil bo'ladilar.

Yuqori intellektual salohiyatga ega o'quvchilar murakkab axborotni qayta ishlash, tahlil qilish va umumlashtirish qobiliyatiga ega bo'lib, kasbiy tanlovda ongli, rejalashtirilgan va uzoq muddatli maqsadlariga yo'naltirilgan qarorlar qabul qiladilar.

Past intellektual rivojlangan o'quvchilarda qisqa tayyorgarlik talab qiladigan amaliy kasblarga moyillik ustun, bu esa kasbiy rejalarda beqarorlik va noaniqlik darajasining yuqoriligi bilan tavsiflanadi.

ADABIYOTLAR

1. Hrumboltz J.. Happenstance Learning Theory. 2020. Stenford
2. Kegan R.. In Over Our Heads. Garvard.1994
3. Muslimov N.A., Sharipov SH.S., Qo'ysinov O.A. Mehnat ta'limi o'qitish metodikasi, kasb tanlashga yo'llash. Darslik. –Toshkent: TDPU, 2014. 389 b.
4. Tilavova M.. Texnologiya va uni o'qitish metodikasi [Matn] : o'quv qo'llanma.- Buxoro: OOO "Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona, 2021. - 312 b
5. Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti (MHTI). 2024 y
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori. "Kasbiy malaka va bilimlarni rivojlantirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida".30.09.2021 y

Ruxsora MUXAMEDOVA,

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti mustaqil izlanuvchisi

E-mail: muxfmedovaruxsora@gmail.com

Bux MTI professori, p.f.d. F.Muradova taqrizi asosida

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA TALABALARNING KREATIVLIGINI OSHIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Аннотация

Maqolada raqamli texnologiyalar vositasida talabalarning kreativligini, zamonaviy raqamli kompetensiyalarga ega bo'lgan kadrlar tayyorlash, mehnat bozorida tendensiyalarni hisobga olgan holda mutaxassisliklar va ta'lim sohalarini yangilash, moslashuvchan ta'lim traektoriyalariga asoslangan ta'lim dasturlarini shakllantirish, shuningdek, ta'lim muhitida sun'iy intellekt tizimlarini joriy etish jarayonlari yoritilgan. Shuningdek, ta'lim tizimini takomillashtirish imkoniyati hamda arxitekturaviy qalamtasvir fanini o'qitishni o'zgartirish uchun aniq metodlarni rejalashtirishga imkon beruvchi raqamli texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan o'rganishlar amalga oshirilgan va takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli texnologiyalar, ta'lim tizimi, eskiz, kreativlik, raqamli transformatsiya, raqamli ta'lim muhiti, pedagogik muammo, ta'lim metodlari, raqamli eskizlash, arxitekturaviy qalamtasvir.

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ СРЕДСТВАМИ СИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

В статье освещаются процессы развития креативности студентов средствами цифровых технологий, подготовки кадров, обладающих современными цифровыми компетенциями, обновления специальностей и образовательных направлений с учётом тенденций рынка труда, формирования образовательных программ, основанных на гибких образовательных траекториях, разработки концепции непрерывного образования, а также внедрения систем искусственного интеллекта в образовательную среду. Также проведены исследования и сформулированы предложения, направленные на внедрение цифровых технологий, которые предоставляют возможность совершенствования системы образования и позволяют планировать конкретные методы для трансформации преподавания дисциплины "Архитектурный рисунок" ("Архитектурная графика").

Ключевые слова: Цифровые технологии, система образования, эскиз, креативность, ритмика, цифровая трансформация, цифровая образовательная среда, педагогическая проблема, методы обучения, методы преподавания, образовательные методы, цифровой скетчинг, архитектурный рисунок.

ENHANCING STUDENT CREATIVITY IN ARCHITECTURAL DRAWING THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Annotation

The article covers the processes of developing student creativity through digital technologies, training personnel with modern digital competencies, updating specializations and educational fields taking into account labor market trends, forming educational programs based on flexible learning trajectories, developing the concept of lifelong learning, as well as the implementation of artificial intelligence systems in the educational environment. Additionally, studies have been conducted and proposals have been formulated aimed at introducing digital technologies, which offer the potential to improve the education system and allow for the planning of specific methods to transform the teaching of the architectural drawing discipline.

Key words: Digital technologies, education system, sketch, creativity, rhythm, digital transformation, digital learning environment, pedagogical problem, educational methods, digital sketching, architectural drawing.

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning barcha sohalariga kirib kelishi so'zsiz ta'limning yangi sifatini talab qiladi. Ta'kidlash joizki ijtimoiy sohada va ta'limda ham yuqori darajadagi o'zgarishlar kuzatilmoqda. Mavjud ta'lim tizimi tomonidan shakllanadigan asosiy bilim darajasi yetarli emasligi ko'zga tashlanmoqda. Muvaffaqiyatli texnologik inqilob har doim o'zi yaratgan muammolarni hal qilish vositalarini olib keladi va axborot (raqamli) inqilobi ham bundan mustasno emas. Ta'limda raqamlashtirish hayot va mehnatga tayyorgarlik emas, balki umrbod ta'lim olish va shaxsiy rivojlanishdir. Ta'kidlash kerakki, global axborot tizimlari va sun'iy intellekt texnologiyalarining keng tarqalishi zarur o'zgarishlarni amalga oshirishga yordam bermoqda. Ushbu maqsadga erishish bulutli hisoblash, yuqori tezlikdagi internetning tarqalishi, aqlli raqamli vositalarni va virtual texnologiyalarni keng joriy etish bilan bog'liq holda ayniqsa muhimdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tizimda yagona elektron platformani yaratish orqali ma'lumotlarni kiritish, to'plash, shakllantirish, tahlil qilishning zamonaviy uslubi yo'lga qo'yildi. Buning natijasida talaba uchun o'zlashtirishi qiyin bo'lgan fanidan barcha malumotlarni hamda har bir ma'ruza

amaliy mashg'ulotlarda grafik ishlarni ketma ketlikda ishlash usullarini o'rganadi.

An'anaviy usullardan foydalanib ta'lim berish jarayonida belgilangan vaqtda rejalashtirilgan mavzuni to'liq tushuntirishga vaqt yetmaydi. Talabalarning turli xil metodlar yordamida fazoviy tasavvurini, mustaqil va kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish xdmmda o'quv materialini o'zlashtirish samaradorligini oshirishda muammolar xaligacha o'z yechimini topgani yo'q.

Zamonaviy ta'limning ustivor tendensiyalaridan biri, shubxasiz, mustaqil ta'lim bo'lganligi bois, unga katta e'tibor berilmoqda. "Arxitekturaviy qalamtasvir" fanidan talabalarning mustaqil ishlarini bajarish uchun darsliqlar, o'quv qo'llanmalari mavjud. Fan bo'yicha multimediali kompyuter texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha ayrim mavzular uchun dars ishlanmalari yaratilgan. Biroq yaratilgan elektron darsliklar talabalarning fazoviy tasavvurini shakllantirishga qaratilmagan. Multimediali kompyuter texnologiyalari asosida yaratilgan elektron darsliklar talabalarning fazoviy tasavvurini, kreativligini rivojlantirish uchun xizmat qiladi. Vaxolanki, kompyuter texnologiyalari

yordamida talabalarning fazoviy tasavvurlarini rivojlantirish evaziga o'zlashtirish ko'rsatkichlarini oshirish mumkin bo'ladi.

Kreativlikni tushunishga bag'ishlangan asarlarda ijodiy jarayonning bosqichlari yoritilgan. Shunday qilib, masalan, B.F.Lomov besh asosiy bosqichni belgilaydi:

1- bosqich - tushunchalarni shakllantirish, ish uchun zarur bo'lgan narsalarni tanlash material.

2- bosqich - yaqin va uzoq bo'lganlar shakllanadi va ko'rsatiladi .

3- bosqich - ikki qismdan iborat - darhol va uzoq eritma vazifalar.

4- bosqich - faol tasavvur erkinligi, bu shaxs oldiga qo'yilgan maqsadlarga asoslanadi.

5- bosqich - kreativ g'oyaning yakuniy yakuni, bundan keyin ham o'z hissasini qo'shadi uning ijodiy faoliyatini rivojlantirish [1].

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'limning arxitektura yo'nalishlari talabalarining ta'lim va ijodiy ishlab chiqarish yaratish vani rivojlantirish masalalari tasviriy faoliyat (arxitekturaviy qalamtasvir, rangtasvir, haykaltaroshlik) bilan bog'liq bo'lgan zamonaviy ta'lim nazariyasi hamda amaliyotida eng tajriba masalalaridan biri hisoblanadi. Ular barcha yo'nalishdagi arxitektorlar, rassomlar, dizaynerlar, art-dasturchilar va boshqa sohaga taaluqli mutaxassislarini tayyorlash jarayonida professional kasb etadi.

Arxitekturaviy kreativlik avvalo tasviriy faoliyat savodxonligi hamda tekislikda hajmy-fazoviy munosabatlarni hosil qilish metodikasi bilan chambarchas bog'liqdir. Arxitektor uchun arxitekturaviy qalamtasvir – o'ylangan rejani ifodalash amalga oshirishning asosi, shuningdek, inshotlarni yaratishda muhim va birinchi qadam.

Arxitekturaviy kompozitsion reja, kompozitsion qo'shimcha va usullarga rioya qilish, kompozitsion masshtabi, ritmikasi hamda yorug'likning aks etish rang-barangligi avalombor birinchi chizgilar, xomaki kompozitsiya markazlar, eskizlarda namoyon bo'ladi[2].

Shu yillik zamonaviy rivojlanishda arxitekturaviy qalamtasvirning boshqa akademik qalamtasvirdan alohida farqli arxitekturaviy ijodkorlikning muhim qismi sifatida namoyon bo'ladi.

O'quv jarayonida talaba badiiy va tasviriy faoliyat shakllarini mustaqil ravishda kashf eta olmaydi. Buni boshqa odamlarning yordami bilan , o'quv sub'ektlarini birgalikdagi faoliyatga kiritish bilan badiiy va tasviriy faoliyatning tasvirlarini namoyish qilish orqali amalga oshirish mumkin. Tashqi moddiy-sezgi faoliyat shakllarini ichki tekislikka, ya'ni individual faoliyatga o'tkazish orqali o'quvchida aqliy yangi shakllanishlar (bilim, ko'nikma, qobiliyat, motiv, munosabat va boshqalar) rivojlanadi[3].

Inson faoliyati doimo maqsadga muvofiq bo'lib, ongli ravishda rejalashtirilgan natija sifatida maqsadga bo'ysunadi , unga erishish xizmat qiladi. Maqsad faoliyatni boshqaradi va uning rivojlanishini to'g'rilaydi.

Arxitekturaviy qalamtasvirni o'rgatish jarayonida nafaqat muhim ahamiyatga ega tasvirlangan ob'ektga qiziqish uyg'otadi, lekin uni ishning barcha bosqichlarida (kreativlik), aniq didaktik maqsadlarga mos keladigan darajada saqlaydi. Epizodik manfaatlardan farqli o'laroq, doimiy manfaatlarni muayyan shartlarga bog'liq bo'lmaydi. Ular insonni qiziqtirgan sohadagi faoliyatni rag'batlantirishlari bilan ajralib turadi. Kognitiv ijodiy faoliyatni saqlash va rivojlantirishda asosiy rol o'ynaydigan doimiy qiziqish. Bu harakat, to'siqlarni engib o'tish bilan bog'liq va shuning uchun qat'iyatlilik, qat'iyatlilik va mehnatsevarlik kabi shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish uchun shart va rag'batdir[4].

1-jadval.

Talabalarining kreativligini oshirishda raqamli texnologiyalarning pedagogik imkoniyatlari

№	Raqamli texnologiya	Qo'llanilish shakli	Kreativlikka ta'siri	Amaliy natijalar
1	Interaktiv taqdimot vositalari	PowerPoint, Prezi, Canva orqali vizual taqdimotlar	Vizual fikrlash, ijodiy ifoda qilishga undaydi	Mustaqil ishlash, original ishlanmalar yaratilishi
2	Onlayn hamkorlik platformalari	Padlet, Miro, Google Jamboard	Guruhiy ijodkorlik, fikr almashinuvi	Birgalikda loyihalar yaratish, innovatsion g'oyalar
3	Sun'iy intellekt asosidagi dasturlar	ChatGPT, DALL-E, Grammarly	Yangi g'oyalarni shakllantirish, tezkor yechimlar	Muammoli vaziyatlarni mustaqil hal qilish ko'nikmasi
4	Multimedia muharrirlari	Adobe Creative Cloud, Canva, Filmora	Audiovizual kreativlik, dizayn, storytelling	Prezentatsiya va kontent yaratishda yangilik
5	Kodlash va dasturlash muhitlari	Scratch, Python, App Inventor	Algoritmik fikrlash, texnik kreativlik	Yangi dastur, o'yin, mobil ilovalar

O'quv jarayonida talabalarga qo'yiladigan talablar doimiy ravishda murakkablashib borishi kerak, aks holda ijodiy faollikning pasayishi mumkin. Shu bilan birga, talabalarga asossiz talablar qo'yilmasligi kerak, chunki vazifaning murakkablik darajasi uni amalga oshirishga tayyorgarlik darajasiga mos kelishi kerak. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, mavjudlik, tizimlilik va izchillik didaktik tamoyillarining buzilishi talabalarining passivligiga va o'z qobiliyatlari va topshirilgan vazifalarni hal qilish qobiliyatiga ishonchsizlikka olib keladi. O'z imkoniyatlarini ro'yogha chiqarish va faoliyatini rivojlantirish orqali individual ehtiyojlarning rivojlanishi talabalarining yo'naltirilgan va shakllangan qiziqishlari bilan ta'minlanadi.

O'quv jarayonida favqulodda muammolarni hal qilish kelajakdagi rassom-me'mor shaxsining ijodiy fazilatlarini shakllantirishga yordam beradi, bu sinov paytida tajriba bilan tasdiqlangan. imkoniyat pedagogik munosabatning shaxsning ijodiy fazilatlarining namoyon bo'lishiga ta'siri[5].

Psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish bizga quyidagi zarur komponentlarni "o'quv sub'ektlari tomonidan favqulodda muammolarni hal qilishda ijodkorlik va faollik ko'rsatish" kontseptsiyasiga kiritish imkoniyatini berdi:

mustaqil, manfaatdor harakatda o'quv materialini qayta ishlashning mavjudligi;

o'quv ishlarining unumdorligi va samaradorligiga hissa qo'shadigan, ilgari qo'llanilmagan yangi texnika va harakatlarni amaliy faoliyatga mustaqil ravishda kiritish;

kognitiv va amaliy faoliyatga odatiy usullar bilan erishib bo'lmaydigan mahsulotni kiritish mavjudligi.

Xayoliy fikrlash, tasavvur qilish, idrok etish, vizual va pedagogik qobiliyatlar kabi shaxsiy xususiyatlarning namoyon bo'lishi natijasida olingan ta'lim va ijodiy vazifani bajarishi mumkin.

Shunday qilib, yuqoridagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan holda, talabalar tomonidan favqulodda muammolarni hal qilishda ijodiy yondashuvning namoyon bo'lishi ularning ijodiy va aqliy faolligini oshirishga yordam beradi.

Kreativlikni shakllantirishning zarur sharti - bu rasm chizish bo'yicha bilim, ko'nikma shuningdek, tasviriy san'atning (qalamtasvir, rasm, kompozitsiya) falsafa va estetika, tarix va fanlar bilan o'zaro bog'liqligini bilishdir. Ijodiy madaniyat nazariyasi, psixologiya, pedagogika. Bo'lajak arxitektorlarning kreativligini , ularning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish va rivojlantirish uchun bu aloqalarni bilish katta ahamiyatga ega. Kreativlikning eng yuqori ko'rinishi olingan bilim, ko'nikma va malakalarni amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llashdadir. Shuningdek, qalamtasvir darslarida talabalarining ijodiy va ijodiy faolligini shakllantirish muammosini o'rganayotganda, biz kreativ jarayonning asosiy qoidalari bo'yicha tadqiqotlari materiallari bilan qiziqamiz[6].

Ilmiy adabiyotlarda "Ijodkorlik" ta'rifi, asosan, ijodkorlik – bu yaratish, o'zgartirish jarayoni, rivojlanish va o'z-ozini rivojlantirishga, mavjud bo'lganidan farqli yangi narsalarni yaratishga olib keladigan jarayon ekanligiga asoslanadi. Shunday qilib, ko'pgina falsafiy lug'atlarda shunday o'qiyimiz: "Kreativlik – inson faoliyatining sifat jihatidan yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlarini yaratuvchi jarayondir. Ijodkorlik - bu insonning mehnat orqali yuzaga keladigan, turli xil ijtimoiy ehtiyojlarni qondiradigan, haqiqat tomonidan taqdim etilgan materialdan yangi voqelikni yaratish (ob'ektiv dunyo qonunlarini bilish asosida) qobiliyati. Ijodkorlik turlari ijodning tabiati bilan belgilanadi faoliyati (ixtirochi, tashkilotchi ijodi, ilmiy-ijodiy ijod va boshqalar)".

				yaratish
6	Masofaviy ta'lim tizimlari	Moodle, Google Classroom, Edmodo	O'z-o'zini boshqarish, yangi formatda o'rganish	Shaxsiy o'quv yo'nalishini aniqlash, refleksiya

Demak, ijodiy, ijodiy va amaliy faoliyatdagi faollik talabani samarali faoliyati uchun zarur shartlar sifatida ko'rsatilishi mumkin. Bunday faoliyat ijodkorlik va o'rganish uchun bir xil ahamiyatga ega va agar ta'lim jarayoni bilishning bir turi sifatida tushunilsa, u holda o'quv va ijodiy faoliyatning birligi nafaqat aniq, balki zarurdir.

Kreativ faoliyatni, ijodiy-estetik ehtiyojlarni shakllantirish jarayonida o'qituvchi hisobga olishi kerak insonning individual psixologik xususiyatlari, uning xarakteri va temperamenti, chunki ular uning mehnati natijalarida namoyon bo'ladi[7].

Qobiliyat va ehtiyoj turli xil hodisalar bo'lishiga qaramay, ular ijodkorlik va ijodiy faoliyat tushunchalarini birlashtiradi. Talabani ijodiy va ijodiy faoliyatini shakllantirish uchun uning namoyon bo'lishi o'quv vazifasining barcha bosqichlarida ob'ektiv baholanishi kerak: kontsepsiya, rejalashtirish, bajarish.

Tahlil va natijalar. Ta'lim faoliyatida kreativ faoliyatning uch darajasini aniqlanadi.

Birinci daraja - takror ishlab chiqaruvchi (ishlab chiqarmaydigan) faoliyat. Bu talabani bilimlarni tushunish, eslab qolish va takrorlash, uni namuna bo'yicha qo'llash usulini o'zlashtirish istagi bilan tavsiflanadi. Bu daraja faollik talabani ixtiyoriy harakatlarining beqarorligi bilan tavsiflanadi. Bu darajadagi o'quv predmeti bilimlarni chuqurlashtirishga qiziqish bildirmaydi. Tashkil qilishda o'qituvchi foydalanadigan reproduktiv faoliyat tushuntirish va illustratsiyali o'qitish usuli.

Ikkinchi daraja - sharhlovchi faoliyat. Bu talabani o'rganilayotgan mazmunning ma'nosini bajarishga intilishi, hodisani mohiyatiga kirib borish, hodisalar va jarayonlar o'rtasidagi aloqalarni bilish, o'zgartirgan sharoitlarda bilimlarni qo'llash usullarini o'zlashtirish istagi bilan tavsiflanadi. Talabani kognitiv faolligining ikkinchi darajasining xarakterli ko'rsatkichi kattaroqdir barqarorlik ixtiyoriy harakatlar. Faoliyatning bu darajasida talaba vaqti-vaqti bilan o'zini qiziqirgan savollarga mustaqil ravishda javob izlash istagini namoyon qiladi. Mohiyat o'qituvchining ushbu darajadagi faoliyati foydalanish bilan bog'liq o'qitishning axborot izlash usullari.

Uchinchi daraja - ijodiy. Bu talabani nafaqat hodisalarning mohiyatiga va ularning munosabatlariga chuqur kirib borish, balki bu maqsadning yangi yo'lini topish istagi bilan tavsiflanadi. Kognitiv faoliyatning uchinchi darajasining shakllanishini baholash mezonlari talabani o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarni nazariy tushunishga qiziqishi, kognitiv va amaliy

faoliyat jarayonida paydo bo'lgan muammolarning echimini mustaqil izlashdir. Xarakterli xususiyat faoliyatning bu darajasi talabani yuksak irodaviy sifatleri, maqsadga erishishdagi qat'iyatlilik va matonat, keng va qat'iyatli bilish manfaatlarining namoyon bo'lishidir. Faoliyatning bunday darajasi talaba bilganlari, u o'z tajribasida duch kelgan narsalar va yangi ma'lumotlar, yangi hodisa o'rtasidagi tafovutni chuqur tushunish bilan ta'minlanadi.

Ijodiy va arxitektura ta'limining mavjud tendentsiyalari bo'lajak me'mor shaxsini shakllantirish, uning ijodiy, kasbiy mahoratini rivojlantirishga yangi yondashuvlar zarurati bilan belgilanadi. muhim fazilatlar. Ular ijodiy va me'morchilik faoliyatida kasbiy erkinlik va ijodkorlikning namoyon bo'lishi, tasviriy san'atni o'qitishning yangi shakllari va usullarini, talabalarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning innovatsion usullari va usullarini izlash uchun katta imkoniyatlar ochadi.

Xulosa va takliflar. Raqamli texnologiyalar arxitekturaviy qalamtasvir va umuman arxitektura ta'limi uchun ulkan imkoniyatlar eshigini ochdi. Biroq, bu imkoniyatlardan to'g'ri foydalanmaslik talabani fundamental ko'nikmalari va eng muhimi - kreativ tafakkuri rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan jiddiy pedagogik muammolarni keltirib chiqaradi. Bu muammoni yechimi texnologiyalardan voz kechishda emas, balki ularni an'anaviy, vaqt sinovidan o'tgan metodlar bilan oqilona integratsiya qilishdadir. Pedagogik jarayonni shunday tashkil etish kerakki, raqamli vositalar talabani ijodiy salohiyatini cheklamay, aksincha, uni yangi pog'onalar olib chiqishga xizmat qilsin. Bunda asosiy urg'u asboblarni o'zlashtirishga emas, balki ijodiy fikrlash, muammolarni nostandart hal etish va original g'oyalari yaratish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilishi lozim. Faqat shundagina zamonaviy texnologiyalarni puxta egallagan va ayni paytda yuksak kreativlik salohiyatiga ega bo'lgan kelajak arxitektorlarini tayyorlash mumkin.

Raqamli texnologiyalar arxitekturaviy qalamtasvir va umuman arxitektura ta'limi uchun ulkan imkoniyatlar eshigini ochdi. Biroq, bu imkoniyatlardan to'g'ri foydalanmaslik talabani fundamental ko'nikmalari va eng muhimi - kreativ tafakkuri rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan jiddiy pedagogik muammolarni keltirib chiqaradi. Bu muammoni yechimi texnologiyalardan voz kechishda emas, balki ularni an'anaviy, vaqt sinovidan o'tgan metodlar bilan oqilona integratsiya qilishdadir.

ADABIYOTLAR

1. Ломов Б.Ф. Коммуникация выступает как необходимое условие совместной деятельности, как способ взаимопонимания между людьми и средство передачи информации. Проблемы коммуникации в психологии. - М.: Наука, 1984. - С. 25.
2. O'rinov U.A. Ishlab chiqarishdan ajralmagan holda masofaviy ta'limning afzalliklari. "O'zMU xabarlar". Ilmiy jurnal. Toshkent, 2020. №1/2, 148-151 b.
3. Мухаммедова Р.Б. "Роль художественного наблюдения в развитии способностей и задатков в процессе изобразительной деятельности на начальном этапе обучения рисунку" International science journal warsaw, poland Wydawnictwo Naukowe "IScience" 2021. <https://sciencecentrum.pl/8-444>, str. Grzybowska, 87 info@sciencecentrum.pl.
4. Mukhamedova R.B. Watercolor painting as a means for forming plastic culture of future architects. Berlin Studies International Journal of Science and Humanities ISSN 27490866. Vol. 2 Issue 1.5 Pedagogical sciences. Part.2022. pp. 333-340. <http://berlinstudies.de>
5. Urinov U. A. Social psychological priorities of social cooperation. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Vol. 8 No. 2, 2020 Part II. P.62-65.
6. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti.: Ped.fan.dokt. ... diss. avtoref. - T.: 2007. - 37 b.
7. Urinov U. A. Status and problems of cooperation with higher educational enterprise enterprises. International Journal of Psychosocial Rehabilitation. 2020. №8. P.5277-5282

Сайёра НАЗАРОВА,

Доцента Ташкентский государственный университет востоковедения PhD,

Email: zayidova@gmail.com

На основе рецензии PhD Д.Джурова доцента Узбекского государственного университета мировых языков

КОГНИТИВНО-ДИСКУРСИВНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

Статья посвящена анализу современных подходов когнитивно-дискурсивного обучения межкультурной коммуникации студентов. Теоретические основы данного подхода рассматриваются на основе исследований зарубежных, китайских, российских ученых и узбекистанских исследователей. Особое внимание уделено интеграции когнитивных процессов и дискурсивной практики как основе формирования эффективной межкультурной компетенции студентов. Автор демонстрирует логическую взаимосвязь ключевых научных концепций в данной области и производит классификацию по доминирующему аспекту внимания в научных работах.

Ключевые слова: Когнитивно-дискурсивный подход, межкультурная коммуникация, когнитивные процессы, дискурс, обучение иностранным языкам, культурная компетенция.

COGNITIVE-DISCURSIVE APPROACH IN TEACHING STUDENTS' INTERCULTURAL COMMUNICATION

Annotation

The article is devoted to the analysis of modern approaches to cognitive-discursive teaching of intercultural communication to students. The theoretical foundations of this approach are considered based on the research of foreign, Chinese, Russian scientists and Uzbek researchers. Special attention is paid to the integration of cognitive processes and discursive practice as the basis for the formation of effective intercultural competence of students. The author demonstrates the logical relationship of key scientific concepts in this field and classifies them according to the dominant aspect of attention in scientific papers.

Key words: Cognitive-discursive approach, intercultural communication, cognitive processes, discourse, foreign language teaching, cultural competence.

TALABALARNI MADANIYATLARARO KOMMUNIKATSIYASIGA O'QITISHDA KOGNITIV-DISKURSIV YONDASHUV

Аннотация

Maqola talabalarning madaniyatlararo kommunikatsiyaga kognitiv-diskursiv o'qitishning zamonaviy yondashuvlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda xorijiy, xitoylik va rossiyalik olimlar hamda O'zbekiston tadqiqotchilarining ishlarida ushbu yondashuvning nazariy asoslari ko'rib chiqilgan. Maqolada kognitiv jarayonlar va diskursiv amaliyot integratsiyasi talabalar samarali madaniyatlararo kompetensiyasini shakllantirishning asosi sifatida alohida e'tirof etilgan. Muallif ushbu sohadagi asosiy ilmiy tushunchalarning mantiqiy o'zaro bog'liqligini namoyish etadi va ilmiy ishlarda e'tiborning ustun tomoni bo'yicha tasniflaydi.

Kalit so'zlar: Kognitiv-diskursiv yondashuv, madaniyatlararo kommunikatsiya, kognitiv jarayonlar, diskurs, chet tillarini o'rganish, madaniyatlararo kompetensiya.

Введение. Современные исследования в области обучения межкультурной коммуникации студентов акцентируют внимание на интеграции когнитивных и дискурсивных подходов. Когнитивно-дискурсивный подход рассматривает обучение как процесс формирования когнитивных структур через дискурсивную практику, что способствует более глубокому усвоению межкультурных компетенций.

Формирование межкультурной компетенции студентов в условиях глобализации выступает одной из ключевых задач современного образования. В Республике Узбекистан данное направление получает всестороннюю поддержку на законодательном уровне. Так, в новой редакции Закона «Об образовании» (2020 г.) акцентируется необходимость подготовки кадров, способных эффективно взаимодействовать в мировом сообществе. Кроме того, постановление Президента № ПП-5117 «О мерах по поднятию на качественно новый уровень деятельности по популяризации изучения иностранных языков в Республике Узбекистан» предусматривает активное внедрение многоязычного обучения и развитие межкультурных навыков обучающихся (2021 г.). Эти нормативные документы создают благоприятные условия для внедрения в образовательный процесс инновационных методологических подходов, среди которых особое значение приобретает когнитивно-дискурсивный подход к обучению межкультурной коммуникации.

Обзор литературы.

Сведения о когнитивно-дискурсивном обучении межкультурной коммуникации студентов содержатся в ряде работ отечественных и зарубежных ученых, таких как А.П. Садохин [1], В.И. Карасик [2], О.А. Обдалова [3], Э.Т. Холл [4], Теун ван Дейк [5], Иштван Кечкеш [6], С.С. Ходжаева [7], Чжу Цзинси [8], Су Чжун [9], Хань Сяохуэй и Ли Сунь [10], Ван Цян [11], Шуан У [12] и другие.

Исследования вышеупомянутых ученых были использованы для изучения современных подходов к интеграции когнитивного осмысления и дискурсивной практики в процессе обучения межкультурной коммуникации студентов. Особое внимание уделено формированию когнитивных стратегий, развитию культурной рефлексии и адаптивности в поликультурной среде. Однако в существующих научных трудах вопросы комплексной методической реализации когнитивно-дискурсивного подхода в широко распространенной практике обучения иностранным языкам раскрыты недостаточно, поэтому степень разработанности темы можно считать ограниченной.

Методология исследования. В настоящем исследовании применялись теоретический анализ для изучения и обобщения научных подходов к когнитивно-дискурсивному обучению межкультурной коммуникации студентов, контент-анализ для выявления ключевых идей и концептов в трудах отечественных, китайских и зарубежных ученых, сравнительно-сопоставительный метод для установления

сходств и различий в трактовке когнитивно-дискурсивного подхода, а также критический анализ для оценки применимости и актуальности рассмотренных теоретических положений в контексте современного образовательного процесса.

Анализ и результаты. Современные исследования в области когнитивно-дискурсивного обучения межкультурной коммуникации студентов показывают возрастающее значение интеграции когнитивных процессов и дискурсивной практики. В российской научной традиции О.А. Обдалова разработала когнитивно-дискурсивную систему формирования иноязычной межкультурной компетенции студентов, акцентируя внимание на необходимости сочетания когнитивного освоения знаний и практической дискурсивной деятельности. Л.В. Цурикова также подчеркивает значимость когнитивных оснований в процессе культурно обусловленной дискурсивной деятельности, особенно в условиях межкультурного взаимодействия [13, С. 42–47]. В Китае подход получил развитие через работы, направленные на когнитивный анализ дискурса китайской культуры в глобализованном контексте, в частности в исследованиях, рассматривающих когнитивный поворот в международной коммуникации китайской культуры и модель китайского культурного пространства через призму когнитивно-дискурсивной интеграции. Среди зарубежных ученых следует отметить исследования, раскрывающие когнитивно-дискурсивный подход как методологическую основу анализа межкультурной коммуникации, это труды японского исследователя Мацумото Ю. [14], Кечкеш И. [15], а также работы, акцентирующие взаимосвязь между развитием когнитивных структур и успешной межкультурной коммуникацией в условиях глобализации Чэнь Го-Мин и С.У. Джозеф [16]. В целом когнитивно-дискурсивный подход рассматривается современными российскими, китайскими и зарубежными исследователями как наиболее перспективный

Таблица 1.

Группа 1: Когнитивные процессы	Группа 2: Дискурсивные практики	Группа 3: Культурный контекст	Группа 4: Межкультурная рефлексия
4 (33%)	3 (25%)	3 (25%)	2 (17%)

Выводы и рекомендации. Обзор современных подходов к когнитивно-дискурсивному обучению межкультурной коммуникации студентов демонстрирует, что успешное формирование межкультурной компетенции возможно только при интеграции когнитивного осмысления культурных различий и активной дискурсивной практики. Работы А.П. Садохина, В.И. Карасика, О.А. Обдаловой, Э.Т. Холла, Теуна ван Дейка, Иштвана Кечкеша, С. Ходжаевой, Чжу Цзинси, Су Чжуна, Ханя и Ли, Ван Цяна и Шуан У показывают, что современная методика обучения должна

способствовать развитию обучения межкультурной коммуникации студентов, так как он обеспечивает формирование не только языковых, но и глубоких культурно-когнитивных компетенций, необходимых для эффективного взаимодействия в многоязычной и мультикультурной среде.

Таким образом, в ходе исследования было выявлено, что современные подходы к когнитивно-дискурсивному обучению межкультурной коммуникации студентов, можно классифицировать по доминирующему аспекту внимания в научных работах. Данные подходы мы разделили на четыре группы.

1. Первая группа: подходы, акцентирующие когнитивные процессы. Работы, в которых основное внимание уделяется формированию когнитивных структур осмысления культурных различий: А.П. Садохин [1], В.И. Карасик [2], Теун ван Дейк [5], Ван Цян [13].

2. Вторая группа: подходы, ориентированные на дискурсивные практики. Исследования, где акцент сделан на обучении практическим дискурсивным стратегиям в межкультурной коммуникации: О.А. Обдалова [3], Иштван Кечкеш [6], Хань Сяохуэй и Ли Сунь [12].

3. Третья группа: подходы, подчеркивающие культурно-контекстуальную интерпретацию. Труды, посвященные роли культурных кодов и скрытых контекстов в коммуникации: Э.Т. Холл [4], Чжу Цзинси [10], Шуан У [14].

4. Пятая группа: подходы, развивающие межкультурную рефлексии.

Исследования, направленные на развитие у студентов навыков самооценки и критического анализа в межкультурном общении: С.С. Ходжаева [7], Су Чжун [11].

В таблице 1 наглядно представлена классификация подходов к когнитивно-дискурсивному обучению межкультурной коммуникации студентов в научных трудах вышеперечисленных ученых.

учитывать не только языковые аспекты, но и глубинные когнитивные и культурные механизмы коммуникации. Применение когнитивно-дискурсивного подхода обеспечивает развитие у студентов гибкости мышления, способности к межкультурной рефлексии и адаптивности, что особенно важно в условиях интенсификации международных контактов. Таким образом, когнитивно-дискурсивный подход может стать эффективной стратегией для подготовки высококвалифицированных специалистов, способных к успешному межкультурному взаимодействию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация: учеб. — Москва: Юрайт, 2014. — 423 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — Волгоград: Перемена, 2002. — 477 с.
3. Обдалова О. А. Когнитивно-дискурсивная система обучения иноязычной межкультурной коммуникации студентов бакалавриата естественно-научных направлений: дис. ... д-ра пед. наук. — Тамбов, 2012. — 350 с.
4. Hall E. T. The Silent Language. — New York: Doubleday, 1959. — 240 p.
5. Van Dijk T. A. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. — Cambridge: Cambridge University Press, 2008. — 432 p.
6. Kecskés I. Intercultural Pragmatics. — Oxford: Oxford University Press, 2014. — 280 p.
7. Ходжаева С. С. Межкультурная коммуникация и обучение иностранным языкам // Наука и образование сегодня. — 2021. — № 3 (60). — С. 78–82.
8. Zhao Z. Q. Cognitive Turn of International Communication Discourse of Chinese Culture in the Globalization Context // Open Journal of Social Sciences. — 2023. — Т. 11, № 2. — С. 209–220.
9. Su C. A Review of Empirical Studies on Intercultural Communication in China // Open Journal of Social Sciences. — 2023. — Т. 11, № 5. — С. 209–220.
10. Han X., Li S. Teacher Cognition of Intercultural Communicative Competence in the Chinese ELT Context // Intercultural Communication Studies. — 2011. — Т. XX, № 1. — С. 176–193.
11. Wang Q. Developing Cognitive Intercultural Competence: Challenges and Prospects // International Journal of Intercultural Relations. — 2022. — Т. 88. — С. 1–10.
12. Wu S. Cognitive Mechanisms of Cross-cultural Adaptation: A Review // Journal of Intercultural Communication Research. — 2023. — Т. 52, № 1. — С. 78–94.
13. Цурикова Л. В. Когнитивно-дискурсивные аспекты языковой картины мира // Филологические науки. — 2016. — № 5. — С. 42–47.
14. Matsumoto Y. Cognitive Approaches to Intercultural Communication // Pragmatics & Beyond New Series. — Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2018. — Vol. 303. — 289 p.
15. Kecskés I. Intercultural Pragmatics. — Oxford: Oxford University Press, 2015. — 264 p.
16. Chen G.M., Starosta W.J. Foundations of Intercultural Communication. — Lanham, MD: University Press of America, 2005. — 232 p.

Asqar NIGMATOV,
Mehnat va ijtimoiy munosabatlar akademiyasi professori, g.f.d
E-mail: nigmatov_an@mail.ru

O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti, g.f.n R. Maxamadaliyev taqrizi asosida

PROSPECTS OF NATIONAL GEOGRAPHIC EDUCATION IN THE NEW UZBEKISTAN

Annotation

The article outlines the scientific, theoretical and practical foundations for the development of national geographic education in New Uzbekistan, based on the principles of continuing and continuing education, adapted to modern state requirements, through a creative approach to future prospects.

Key words: Uzbekistan, patriotism, geography, education system, historical stages, tasks, communication, development, proposals.

ПЕРСПЕКТИВЫ НАЦИОНАЛЬНОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В статье изложены научно-теоретические и практические основы развития национального географического образования в Новом Узбекистане, основанного на принципах непрерывного и непрерывного образования, адаптированного к современным требованиям государства, посредством креативного подхода к будущим перспективам.

Ключевые слова: Узбекистан, патриотизм, география, система образования, исторические этапы, задачи, креативность, развитие, предложения.

YANGI O‘ZBEKISTONDA MILLIY GEOGRAFIK TA‘LIMNING KELAJAK ISTIQBOLLARI

Annotatsiya

Maqolada Yangi O‘zbekistonda milliy geografik ta‘limning kelajak istiqbollari kreativ yondoshish orqali uzluksiz va uzviylashgan, ta‘lim prinsiplariga asoslangan, davlatning zamonaviy talablariga moslashgan tarzda uni rivojlantirishning ilmiy-nazariy va amaliy asoslari bayon etilgan.

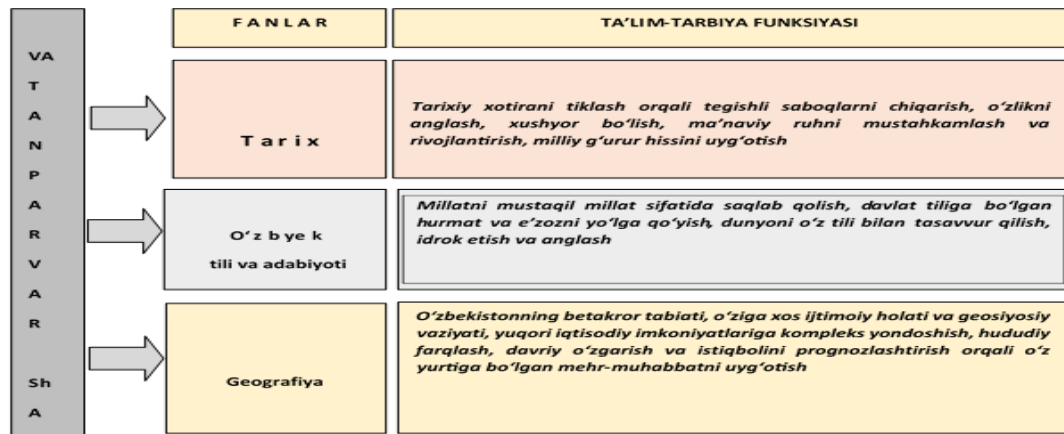
Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, vatanparvarlik, geografiya, ta‘lim tizimi, tarixiy bosqichlar, funksional vazifalar, kreativlik, rivojlantirish, takliflar.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son faromni bilan tasdiqlangan “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” va 2023-yil 11-sentyabrdagi PF–158-son “O‘zbekiston – 2030 strategiyasi”da milliy ta‘lim sifatini oshirish masalasi qo‘yilgan [1]. Ta‘lim sifati esa bevosita ilmfan taraqqiyoti va zamon talalaridagi amaliyot bilan chambarchas bog‘langan. Chunki barcha davlatlar ta‘limining bosh maqsadi – fanda ilmiy asoslangan ma‘lumotlarga tayangan tarzda kishini hayotga, jumladan mehnatga tayyorlashning tizimlashgan, rasmiy, muddatli va tegishli bilim, ko‘nikma, malaka berish vositasi. Geografiya fani ham bundan istesno emas, albatta. Lekin, geografik fan, ta‘lim va amaliyot qanday bo‘lsa Yangi O‘zbekiston siyosatiga mos tushadi, degan o‘rinli savol tug‘iladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Geografik ta‘lim tarixida uning tegishli kadrlar tayrlashga tizimli yondashuv nuqtayi nazardan alohida e‘tibor qaratilgan deyish qiyin. Chunki Sobiq Ittifoqda Gyeografiyani turli ta‘lim bosqichlarida o‘qitishning metodik yoki metodologik masalalariga qaratilgan xolos. Bu o‘rinda A.Gettner “Geografiya mohiyati va usullari. O‘lkashunoslik masalalari” [3], N.N.Baranskiyning “Ekonomicheskaya geografiya” [4], V.P.Maksakovskiyning “Geograficheskaya kultura” [5], V.A.Anuchinning “Geografiyaning nazariy maummolari” nomli asarida berilgan g‘oyalarni keltirib o‘tish mumkin [6]. Yu.G.Saushkin iqtisodiy-ijtimoiy geografik ta‘limga alohida urg‘u bergan. I.P.Gerasimov va V.S.Preobrajenskiylar esa “Konstruktiv geografiya”ni yoqlab chiqqanlar [7].

Xorijda “Sovet maktabi”ga qaraganda kamroq o‘rganilgan. Ta‘limda umumgeografik yondashuvni U.I.Mereste, S.Ya.Nemmik, V.P.Maksakovskiy, V.S.Jekulin, M.M.Golubchik, S.P.Yevdokimovlar ta‘riflab berishga harakat qilganlar. I.M.Zabelin, A.G. Isachenko, F.N.Milkov, V.P.Saygak, V.A. Shalnev, R.U.Rahimbekov, Z.N.Donsova, A.Ochilovlar Tabiiy geografiyani Geografiyaning asosiy predmeti sifatida qarashgan [8]. H.Vahobov, P.G‘ulomov, Sh.Zokirov kabi o‘zbek geograf olimlari hanuzgacha O‘zbekiston geografik ta‘limida “Umumiy Yer bilimi” Geografiya fanining asosi ekanligi o‘qitirib kelinmoqda. XXI asrga kelib Geografik ta‘lim masalasiga e‘tibor A.S.Soliev, A.A.Rafikov, A.N.Nigmatov, I.Q.Nazarov kabi o‘zbekistonlik olimlarning tadqiqot yo‘nalishlaridan joy oldi. Lekin, hanuzgacha geografik ta‘limning uzviylik va uzluksizlik nuqtayi nazardan maxsus tadqiqot ishlari olib borilmayapti.

Tahlil va natijalar. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach o‘z oldiga milliy qadriyatlarga asoslangan huquqiy demokratik davlatni qurish va fuqarolik jamiyatini shakllantirishni maqsad qilib qo‘ydi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasida «Ta‘lim sifatini oshirish – Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to‘g‘ri yo‘lidir» [9], deb bejiz aytmangan. Chunki har bir yurtimiz fuqarosi uchun tariximizga e‘zoz [10], davlat tiliga hurmat [11] va o‘z Vatanga mehr ila yashash imkoniyati yaratildi [12] (1-rasm). Milliy ma‘rifiy-ma‘naviy g‘oyaga tegishli bo‘lgan ushbu talablarning uchinchisi, bizningcha, “Geografiya” fani bilan bevosita bog‘liq. Zero “Geografiya”,

1-rasm. O'zbekiston fuqarosini vatanparvarlik ruhida shakllantirishda fanlarning roli

o'z mazmun va mohiyatiga ko'ra, tabiat-jamiyat-xo'jalik tizimdagi geomajmularning hududiylik, davriylik, tizimlilik va komplekslik xususiyatlarini ochib beradi. Aynan "Geografiya"ning obyektlaridan biri bo'lmish – O'zbekiston Respublikasi va uning tabiiy boyliklari, ijtimoiy holati, iqtisodiy imkoniyatlari, geosiyosiy vaziyatiga kompleks yondoshadi, hududiy tarqalish qonuniyatlarini o'rganadi, davriy o'zgarishini tahlil qiladi va kelajak istiqbollarini prognozlashtiradi, har uchchula ko'rsatkichning iyerarxik tabaqalanishini ilmiy asoslaydi. Geografik ta'lim – Vatanimizga doir barcha ma'lumotlarni zamonaviy metodlar orqali tasvirlash, baholash va kelajak istiqbollarini belgilashga doir bilim, ko'nikma va malakalarni beradi. Geografik tarbiya esa ta'lim orqali O'zbekiston fuqarolarida milliy geografik ma'naviyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Milliy ma'rifiy-ma'naviy g'oyaga tegishli bo'lgan ushbu talablarning uchinchi, bizningcha, "Geografiya" fani bilan bevosita bog'liq. Zero "Geografiya", o'z mazmun va mohiyatiga ko'ra, tabiat-jamiyat-xo'jalik tizimdagi geomajmularning hududiylik, davriylik, tizimlilik va komplekslik xususiyatlarini ochib beradi. Aynan "Geografiya"ning obyektlaridan biri bo'lmish – O'zbekiston Respublikasi va uning tabiiy boyliklari, ijtimoiy holati, iqtisodiy imkoniyatlari, geosiyosiy vaziyatiga kompleks yondoshadi, hududiy tarqalish qonuniyatlarini o'rganadi, davriy o'zgarishini tahlil qiladi va kelajak istiqbollarini prognozlashtiradi, har uchchula ko'rsatkichning iyerarxik tabaqalanishini ilmiy asoslaydi. Geografik ta'lim – Vatanimizga doir barcha ma'lumotlarni zamonaviy metodlar orqali tasvirlash, baholash va kelajak istiqbollarini belgilashga doir bilim, ko'nikma va malakalarni beradi. Geografik tarbiya esa ta'lim orqali O'zbekiston fuqarolarida milliy geografik ma'naviyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

O'rinli savollar tug'iladi: "Geografiya" qanday fan, uning amaldagi geografik ta'limi o'z funksional vazifasini hozirgi kunda to'liq bajarmoqdami? Agarda bajarmayotgan bo'lsa, buning sababi nimada? Yuzaga kelgan geografik ta'lim muammolarini qanday qilib yechimini topish mumkin?

Geografiya – muayyan geomajmualar yoki geotizimlarda tabiat va jamiyat munosabatlarining hududiylik, komplekslik, davriylik va tizimlilik hususiyatlarini tadqiq qiluvchi fan sohasi [13], unga oid bilim, ko'nikma va malakalarni beruvchi ta'lim yo'nalishi, ushbu munosabatlarni optimallashtirishga qaratilgan amaliyot tarmog'i. Geografiyaning funksional vazifalari: fan sohasida – turli miqyosdagi geotizimlarda tabiat, jamiyat va uning xo'jalik yuritish faoliyatida yuzaga keladigan qonun va qonuniyatlarni hududiylik, davriylik, tizimlilik, majmualilik nuqtayi nazardan aniqlash, baholash va prognozlashtirish orqali ilmiy asoslangan chora-tadbirlarni ishlab chiqish; ta'lim yo'nalishida – ilmiy asoslangan geografik faning qonun va

qonuniyatlarga doir bilim, ko'nikma va malakalarni kadrlar tayyorlash jarayoniga joriy qilish; amaliyotda – geografik kompetensiyaga ega bo'lgan kadrlar tayyorlash orqali ilmiy asoslangan chora-tadbirlarni kishilik jamiyatining barcha jabhalariga qo'llash. Hozirgi kunda O'zbekistonda "Geografiya" fani va ta'limi o'z funksional vazifasini to'liq bajarmayapti. Buning asosiy sabalaridan biri undagi ko'pgina mummolarning majduligidadir. Masalan: yagona geografik fan yoki fanlar tizimiga doir tadqiqotlarning olib borilmayotganligi natijasida ta'limda yagona umumgeografik o'quv kurslarining mavjud emasligi; ixtisoslik shifrida "Geografiya nazariyasi va tarixi", kabi umumgeografik tadqiqot yo'nalishlarining yo'qligi; umumgeografik obyektlarning tizimlashmaganligi natijasida umumgeografik baholash, rayonlashtirish, prognozlashtirish kabi tadqiqotlarni olib borilmayotganligi; milliy ta'limda geografik ta'limni uzviylashmaganligi va uzluksizligining yo'qligi; geografik ta'limni pedagogikaning "yaqindan uzoqqa", "oddiydan murakkabga tomon", «kasbga yo'naltirilganlik» kabi prinsiplarga amal qilinmasligi va h.k.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q" degan asarida [14] mavjud muammolarning yechimini topish va kelajak istiqbollarini belgilab olishda tarixdan saboq chiqarish lozimligi haqida uqtirib o'tilgan. Biz ham o'zoq o'tmishdagi geografik ta'lim tarixini tahlil qilish orqali uning davriy o'zgarish tendensiyasini aniqlashni maqsad qilib qo'ydik (2-rasm). Geografik ta'lim bosqichlarini 8 ta davrlarga shartli ravishda ajratish mumkin:

Eramizdan avvalgi VI–V asrlargacha – qadimgi dunyodagi mahalliy geografik tasavvurlarga doir noan'anaviy ta'lim davri.

Eramizdan avvalgi VI–V asrdan to eramizning IV asrigacha – antik geografik falsafiy tasavvurlarning noan'anaviy va an'anaviy ta'lim davri.

IV asrdan to XVII asrning o'rtalarigacha – yangi yerlarni ochish va o'zlashtirishga yo'naltirilgan geografik kashfiyotlarga doir an'anaviy va noan'anaviy ta'lim davri.

XVII asrning o'rtalaridan XX asrning 30-yillarigacha – gyeografiyaning mustaqil ta'lim va fan sifatida shakllangan an'anaviy va noan'anaviy ta'lim davri.

XX asrning 30–60-yillari – gyeografiyaning tarmoqlashgan an'anaviy va noan'anaviy ta'lim davri.

XX asrning 70-yillaridan XXI asrgacha – tarmoqlashgan gyeografiyaning ekologiyalashgan an'anaviy va noan'anaviy ta'lim davri.

mohiyat kasb etishi hozirgi zamon fanlari, jumladan, Geografiyaga yangicha yondoshishni talab qilmoqda. Endilikda zamon Geografiyani yangi yerlarni ochish yoki ularni tarmoqlashuvi nuqtayi nazardan emas, balki tabiat-jamiyat munosabatlarini muayyan bir hudud, kenglik va

akvatoriyalarda barqaror rivojlanish nuqtai nazardan qarashga undamoqda. Buning uchun, avvalam bor, Geografiyaning zamon talablariga moslashtirilgan ilmiy-nazariy asoslarini takomillashtirish, maqsadi, funksional vazifalari, obyekt, predmeti, metodologik va metodik asoslari, boshqa fanlar o'rtasida tutgan o'rni kabi fundamental asoslariga yana bir bor qayta nazar tashlashga undamoqda. Zamonaviy geografik fan negizida uzluksizlashgan va uzviylashgan, milliy myentalitet nuqtayi nazardan kelib chiqqan geografik ta'limni yo'lga qo'yishga majbur qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunidan kelib chiqqan tarzda milliy ta'lim va tarbiyaga doir geografik ta'limni takomillashtirish uchun quyidagi tamoyillarga amal qilish tavsiya etiladi: ta'limning uzviylik va uzluksizlik, oddiydan murakkabga, yaqindan uzoqqa, kasbiy yo'naltirilganlik, ta'lim oluvchining yoshi va psixofiziologik xususiyatlari, ehtiyojlari, kompetenligi zamonga moslanganlik, geografiyaning funksional vazifalariga moslik kabi prinsiplariga qat'iy amal qilish; milliy g'oya nuqtayi nazaridan geografik ta'limning

1-jadval

Milliy ta'lim tizimida geografik ta'limning kelajak istiqbollari

uzluksizligi va izchilligini ta'minlash; geografik ta'limning insonparvarlik va demokratik xarakterga ega bo'lishini ta'minlash; geografik ta'limni davlat mustaqilligi va bozor iqtisodiyoti talablariga yo'naltirish; geografik ta'limni zamonaviy barqaror rivojlanish maqsadlari uchun ta'lim qoidalariga moslashtirish; turli mulk shakllariga ega bo'lgan an'anaviy va noan'anaviy geografik ta'limni yo'lga qo'yish; majburiy geografik ta'limning yagona huquqiy-normativ asoslarini yaratish; umumiy ta'limda umumgeografik bilim, ko'nikma va malakalar berilishini ta'minlash; kasbiy ta'limda geografik ta'limni bilim sohaslariga qarab tabaqalashtirish; geografik ta'limni zamonaviy pedagogik texnologiya hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etish; geografik ta'limni kompetensiyaviy yondoshuvga moslashtirish; geografik ta'limni yuksak ma'naviyatli shaxs tarbiyasiga yo'naltirish; geografik ta'limni ekologiyalashtirish va amaliylashtirish va h.k.

Milliy gyeografik ta'lim tizimini mazkur prinsiplarga moslashtirgan tarzda uni quyidagicha takomillashtirishni taklif qilamiz (1-jadval):

Geografik ta'lim:	
Ta'lim turi va bosqichlari	O'quv kursi
Maktabgacha ta'lim-tarbiyada geografiya	
Kichik guruhlarda	Men va tabiat
O'rtta guruhlarda	Men va odamlar
Katta guruhlarda	Men va atrof-muhit
Tayyorlov guruhlarida	Mening yashash makonim
Umumiy o'rtta v o'rtta maxsus ta'limda geografiya	
Umumiy o'rtta ta'lim: boshlang'ich ta'lim (I-IV sinflar); tayanch o'rtta ta'lim (V-IX sinflar); o'rtta ta'lim (X-XI sinflar). O'rtta maxsus ta'limda geografiya:	Mening kichik o'lkam. Myening Vatanim, Tabiatshunoslik. Inson va tabiat. Geografiya alifbosi, O'zbekiston geografiyasi, Markaziy Osiyo geografiyasi, Yevrosiyo geografiyasi, Jahon geografiyasi. Amaliy geografiya. Kasbiy geografiya. Yangi O'zbekistonda geografiya. GAT texnologiyalari
Professional ta'lim	
Boshlang'ich professional ta'lim O'rtta professional ta'lim O'rtta maxsus professional ta'lim.	Tabiiy fanlar yo'nalishida – Tabiiy geografiya. Aniq fanlar yo'nalishida – Umumiy geografiya. Gumanitar fanlar yo'nalishida – Gumanitar geografiya. Ijtimoiy fanlar yo'nalishida – Ijtimoiy geografiya.
Bakalavriatning nogeografik yo'nalishlarida geografiya	
Pedagogika sohasida	Geografik ta'lim va tarbiya
Gumanitar fanlar va san'at sohasida	Ma'naviy va ma'rifiy geografiya
Ijtimoiy fanlar, biznes va huquq sohasida	Ijtimoiy. Iqtisodiy geografiya
Fan sohasida	Geografiya nazariyasi va tarixi
Muxandislik, ishlov berish va qurilish tarmoqlari sohasida	Konstruktiv geografiya
Qishloq va suv xo'jaligi sohasida	Qishloq va suv xo'jaligi geografiyasi
Sog'liqni saqlash va ijtimoiy ta'minot sohasida yo'nalishlarga qarab	Tibbiyot geografiyasi (Nozogeografiya) yoki Ijtimoiy geografiya
Xizmatlar sohasida yo'nalishlarga qarab	Turizm va servis geografiyasi yoki Geografik ekologiya (Geoekologiya), Turizm geografiyasi, Konstruktiv geografiya
Tuproqshunoslik va agrokimyoda	Tuproqlar va o'simliklar geografiyasi, Tuproqshunoslik va agrokimyoda GAT texnologiyalari
Biologiya yo'nalishida	Biogeografiya, Biologiyada GAT texnologiyalari
Geologiyada	Geologik geografiya, Geologiyada GAT texnologiyalari
Ekologiya va atrof-muhit muhofazasida va h.k.	Geoekologiya, Ekologiyada GAT texnologiyalari va h.k.
Bakalavriatning geografik yo'nalishlarida geografiya	
1-kurs	Geografiya nazariyasi va tarixi Umumiy Er bilimi Geotopografiya va geokartografiya Geografiya fani, ta'limi va amaliyoti muammolari
2-kurs	Geologik geografiya Tuproqlar geografiyasi va biogeografiya Gidrologiya va meteorologiya Geoekologiya Klimatologiya Geomorfologiya Geodemografiya Geosiyosat
3-kurs	Geotoponimika GAT texnologiyalari Tabiiy geografiyada baholash, monitoringlash va prognozlash Ijtimoiy-iqtisodiy geografiyada baholash, monitoringlash va prognozlashtirish
4-kurs	Geografik ta'lim va tarbiya Kasbiy geografiya Barqaror rivojlanishning geografik jihatlari O'lkashunoslik va geoturizm
Magistraturada geografiya	
Aniq va tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi (geografiya)	Geografik ta'limning tadqiqotlar metodologiyasi Geografiyada zamonaviy ta'lim metodlari Geografik fanlarni o'qitish metodikasi
1-bosqich	Maxsus geografik fanlarni o'qitish metodikasi
2-bosqich	Geografik ta'limda dunyo tajribasi va amaliyoti
Doktoranturada geografiya	

Ixtisoslik yo'nalishlari	11.00.01 – Geografiya nazariyasi va tarixi
	11.00.02. – Geografik ta'lim va tarbiya
	11.00.03 – Geoekologiya va atrof-muhit muhofazasi
	11.00.04 – Tabiiy geografiya
	11.00.05 – Iqtisodiy geografiya
	11.00.06 – Ijtimoiy geografiya
	11.00.07 – Geodeziya. Kartografiya
	11.00.08 – Geoinformatika

Xulosa va takliflar. Geografik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini bosqichma-bosqich va evolyutsion tarzda amalga qo'llash maqsadga muvofiq. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan milliy geografik ta'limning DTS, o'quv reja va o'quv dasturlarini yaratish quyidagi bosqichlardan iborat bo'lishi mumkin:

1-bosqich: 2026–2027 o'quv yilida maktabgacha ta'lim-tarbiyada geografik ta'limni yo'lga qo'yish hamda geografik balavriat, magistratura, doktorantura, kadrlarning malakasini oshirish va qayta tayrlashda geografik ta'limni isloh qilish.

2-bosqich: 2027–2028 o'quv yilida professional ta'lim hamda nogeografik bakalavriat va magistraturada geografik ta'limni yo'lga qo'yish.

3-bosqich: 2028–2030 o'quv yilida umumiy o'rta, maktabdan tashqari, o'rta maxsus ta'limga geografik bilimlarni joriy qilish.

Yangidan yaratilgan kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan DTS, o'quv reja va dasturlar asosida darsliklar, geografik atlaslar va kartalar, o'qituvchilar uchun o'quv-metodik va metodik qo'llanmalarni chop etish, o'quvchilar uchun geografiyaga oid qo'shimcha adabiyotlarni yaratish va erkin savdoga chiqarish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan atroflicha foydalanish kerak bo'ladi.

O'zbekistonda yashovchi, o'z o'lkasini sevuvchi har bir fuqaro uz yurtining geografiyasini uning asosiy tamoyillariga tayangan holda o'rganish, tadqiqot qilish hamda ilmiy izlanishlarni olib borish bo'lajak mutaxassislarni

dunyoqarashini shakllantiradi. Uzviylashgan va uzluksizlashgan milliy geografik ta'limni tizimlashgan, regionallashgan va ixtisoslikka tomon yo'naltirilgan tarzda rivojlantirish ta'lim oluvchilarni tez o'zgaruvchan hayotga va mehnat faoliyatiga tayyorlash kompetensiyasini oshiradi, keng mushohadali, mustaqil qaror qabul qilish, ularda insonparvarlik, vatanparavarlik va torelantlik hislatlarini namoyon qilish orqali fuqarolarni yuksak ma'rifatli hamda ma'naviyatli shaxs sifatida tayyorlashda juda katta ahamiyat kasb etadi.

Yana bir muhim oliy geografik ta'limning vazifalaridan biri nazariya bilan amaliyot birligini, yani tabiiy, iqtisodiy, ijtimoiy va kartografik o'quv dala hamda ishlab chiqarish amaliyotini qayta tiklash muammolardan biridir. Talaba va magistrlar bevosita o'zi yashayotgan hududi bo'yicha ilmiy izlanishlarni olib borishlariga etiborni qaratish. Geografik ta'lim va tarbiyada kreativlik va innovatsion tassavurlash kompetensiyalari va og'zaki nutqni rivojlantirish bo'yicha maxsus o'quv modullarni kiritish masalasi ham ko'rib chiqilishi lozim.

Yangi O'zbekiston geografiyasida geografik ta'lim, fan va amaliyot geotizimlar tarixini chuqur tahlil qilish asosida ularning bugungi kun holati va kelajak istiqbollari zamonaviy GAT texnologiyalari orqali baholash va prognozlashtirish o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun tizimlashgan geografik ta'limni yanada kengaytirish talab etiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022.28.01. PF-60-son faromni "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida". <https://lex.uz/docs/5841063>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son "O'zbekiston – 2030 strategiyasi to'g'risida". <https://lex.uz/ru/docs/6600413>.
3. Геттнер А. Сущность и методы географии (1905) / Вопросы страноведения.– М.-Л., 1925.
4. Баранский Н.Н. Экономическая география. Экономическая картография. – М.:«География», 1956
5. Максаковский В.П. Географическая культура.– М.: Владос, 1998
6. Анучин В.А. Теоретические проблемы географии.–М.: «Географгиз»,1960.– 450 с.
7. Герасимов И.П. и др. Основы конструктивной географии.– М.:«Просвещение», 1986.– 287 с.
8. Saidov P. Tabiiy geografik fanlar tizimi // Geografiyaning dolzarb muammolari / Ilmiy-amaliy anjuman mat. – Samarqand,2006. 147–148-b.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. 2020-yil 29-dekabr // <https://president.uz/uz/lists/view/4057>.
10. Sangirov R.S. O'zbekiston tarixi fanining predmeti, nazariy metodologik asoslari, manbalari va ahamiyati. <http://staff.tiiame.uz>.
11. Mahmudov N. O'zbek tili – xalq ruhining ko'zgusi // 6.01.2017 Ziyouz.uz.
12. Nigmatov A., Mahmudov B. Geografik ta'lim qanday bo'lmog'i lozim// J. Talim muammolari, №1, 2007. 78–80-b.
13. Nigmatov A.N. Tabiiy geografiya va geoekologiya nazariyasi.–T.: "Navro'z", 2018.– 68-87-b.
14. Karimov I. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.–T.: «Sharq», 1998.–32 b.

UDK:327.5(510)

Ahror NIZAMOV,
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti magistranti
E-mail: ahror.nizamovuz@gmail.com

TDSHU professori, s.f.d Sh.Yovqochev taqrizi asosida

THE DEVELOPMENT OF “SOFT POWER” IN CHINA’S ECONOMIC DIPLOMACY

Annotation

This article analyzes the development process of China’s economic diplomacy and “soft power” strategies. It examines China’s economic influence and its role in global trade networks through the Belt and Road Initiative. Additionally, the cultural and social impact of soft power instruments, such as Confucius Institutes and educational programs, is explored. The article discusses how these strategies have influenced the global economic and political balance, as well as the challenges associated with debt diplomacy and China's political image. Finally, recommendations for China’s future global leadership are provided.

Key words: Economic diplomacy, soft power, Belt and Road Initiative, Chinese economy, cultural influence, educational programs, debt diplomacy, global impact, Confucius Institutes, geopolitical strategy.

РАЗВИТИЕ «МЯГКОЙ СИЛЫ» В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДИПЛОМАТИИ КИТАЯ

Аннотация

Данная статья анализирует процесс развития экономической дипломатии Китая и стратегий «мягкой силы». Рассматривается экономическое влияние Китая и его роль в глобальных торговых сетях через инициативу «Один пояс, один путь». Также изучается культурное и социальное воздействие инструментов «мягкой силы», таких как институты Конфуция и образовательные программы. В статье обсуждается влияние этих стратегий Китая на глобальный экономический и политический баланс, а также проблемы, связанные с долговой дипломатией и политическим имиджем. В заключение предлагаются рекомендации для будущего глобального лидерства Китая.

Ключевые слова: Экономическая дипломатия, мягкая сила, Один пояс – один путь, экономика Китая, культурное влияние, образовательные программы, долговая дипломатия, глобальное влияние, институты Конфуция, геополитическая стратегия.

XITOYNING IQTISODIY DIPLOMATIYASIDA “YUMSHOQ KUCH”NING RIVOJLANISHI

Annotatsiya

Ushbu maqola Xitoyning iqtisodiy diplomatiyasi va “Yumshoq kuch” strategiyalarining rivojlanish jarayonini tahlil qiladi. “Bir kamar, bir yo‘l” tashabbusi orqali Xitoyning iqtisodiy ta’siri va global savdo tarmoqlaridagi roli o‘rganiladi. Shu bilan birga, Konfutsiy institutlari va ta’lim dasturlari kabi “Yumshoq kuch” vositalarining madaniy va ijtimoiy ta’siri ko‘rib chiqiladi. Maqolada Xitoyning ushbu strategiyalari global iqtisodiy va siyosiy muvozanatga qanday ta’sir qilgani, shuningdek, qarz diplomatiyasi va siyosiy imidj bilan bog‘liq muammolar muhokama qilinadi. Natijada, Xitoyning kelajakdagi global yetakchiligi uchun takliflar beriladi.

Kalit so‘zlar: Iqtisodiy diplomatiya, “Yumshoq kuch”, Bir kamar, bir yo‘l, Xitoy iqtisodiyoti, Madaniy ta’sir, Ta’lim dasturlari, Qarz diplomatiyasi, Global ta’sir, Konfutsiy institutlari, Geosiyosiy strategiya.

Kirish. Xitoyning so‘nggi o‘n yilliklardagi iqtisodiy va siyosiy yuksalishi global miqyosda katta o‘zgarishlarni keltirib chiqardi. Bu jarayonda Xitoyning iqtisodiy diplomatiyasi va “Yumshoq kuch” strategiyalari mamlakatning xalqaro maydondagi o‘rnini mustahkamlashda asosiy vositalar sifatida ajralib turadi. Iqtisodiy diplomatiyasi Xitoyga iqtisodiy manfaatlar bilan birga geosiyosiy ta’sirni kengaytirish imkonini bersa, “Yumshoq kuch” madaniy jozibadorlik va diplomatik aloqalar orqali uning global imidjini shakllantiradi. Ushbu maqola Xitoyning ushbu strategiyalarini tahlil qilib, ularning rivojlanish jarayoni va xalqaro munosabatlarga ta’sirini o‘rganadi.

Xitoyning iqtisodiy diplomatiyasi “Bir kamar, bir yo‘l” (BRI) tashabbusi bilan alohida e’tibor qozondi. 2013-yilda Si Tszinpin tomonidan boshlab berilgan bu loyiha Osiyo, Afrika va Yevropani infratuzilmaviy loyihalar orqali bog‘lashga qaratilgan bo‘lib, Xitoyning iqtisodiy yetakchiligini mustahkamladi. BRI nafaqat savdo yo‘laklarini kengaytiradi, balki rivojlanayotgan mamlakatlar bilan hamkorlikni chuqurlashtiradi. Biroq, qarz diplomatiyasi kabi muammolar Xitoyning ushbu strategiyasiga soya solmoqda. “Yumshoq kuch” esa Xitoyning madaniy va ta’lim sohasidagi

sa’y-harakatlariga asoslanadi. Konfutsiy institutlari va xalqaro talabalarga stipendiyalar Xitoyning jozibadorligini oshirishga xizmat qiladi, ammo siyosiy tizim bilan bog‘liq tanqidlar uning samaradorligini cheklamoqda. Xitoyning iqtisodiy diplomatiyasi va “Yumshoq kuch”i o‘zaro bog‘liq bo‘lib, iqtisodiy hamkorlikni madaniy aloqalar bilan mustahkamlaydi. Shu bilan birga, bu strategiyalar global iqtisodiy va siyosiy muvozanatni o‘zgartirib, Xitoyni AQShning an’anaviy ta’siriga alternativa sifatida ko‘rsatmoqda. Maqola ushbu jarayonning muvaffaqiyatlari va qiyinchiliklarini har tomonlama ko‘rib chiqadi, Xitoyning kelajakdagi global rolga baho beradi. Xitoyning ushbu yondashuvi uning ichki rivojlanishi va xalqaro ambitsiyalarini muvozanatlashirishga xizmat qiladi, ammo uzoq muddatli muvaffaqiyat uning xalqaro hamjamiyat bilan munosabatlarini qanday boshqarishiga bog‘liq bo‘ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xitoyning iqtisodiy diplomatiyasida “yumshoq kuch” konsepsiyasi xalqaro munosabatlarda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jozef Nay tomonidan ilgari surilgan “yumshoq kuch” tushunchasi Xitoy tadqiqotchilari tomonidan o‘ziga xos tarzda talqin

qilinib, iqtisodiy vositalar orqali siyosiy ta'sir o'tkazish strategiyasiga aylantirilgan.

Qator adabiyotlarda Nye va Wang Xitoyning madaniy eksporti, ta'lim va tashqi yordam dasturlari orqali o'z imijini mustahkamlash harakatlari yoritilgan. Ayniqsa, "Bir kamar, bir yo'l" tashabbusi iqtisodiy diplomatiyaning asosiy ko'rinishlaridan biri sifatida baholangan Rolland, Callahan. Ushbu tashabbus orqali Xitoy boshqa mamlakatlarga investitsiyalar kiritib, ularning rivojiga hissa qo'shmoqda, bu esa Xitoyga nisbatan ijobiy qarashni shakllantiradi.

Shuningdek, zamonaviy tahlillar Zhao, Huang Xitoyning Afrika, Osiyo va Yevropa mamlakatlaridagi yumshoq kuch strategiyalarini qamrab olgan bo'lib, bu yondashuvlarning mintaqaviy o'ziga xosliklarga qanday moslashtirilgani tahlil etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda sifatli (qualitative) tadqiqot yondashuvi qo'llanildi. Asosiy e'tibor Xitoyning iqtisodiy diplomatiyasida "yumshoq kuch" strategiyalarining tahliliga qaratildi. Ma'lumotlar ikkilamchi manbalar — ilmiy maqolalar, tahliliy hisobotlar, rasmiy hukumat hujjatlari va xalqaro tashkilotlar materiallari asosida yig'ildi. Komparativ tahlil (taqqoslovchi tahlil) usuli orqali Xitoyning turli mintaqalarda qo'llagan iqtisodiy yumshoq kuch yondashuvlari o'rganildi. Shuningdek, kontent tahlili orqali rasmiy bayonotlar va tashabbuslar mazmuni tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Xitoyning iqtisodiy diplomatiyasi va "Yumshoq kuch" strategiyalari so'nggi o'n yilliklarda uning global ta'sirini oshirishda muhim rol o'ynadi. "Bir kamar, bir yo'l" (BRI) tashabbusi Xitoyning iqtisodiy diplomatiyasining asosiy poydevori sifatida 2013-yilda boshlangan bo'lib, Osiyo, Afrika va Yevropani infratuzilmaviy loyihalar orqali bog'lashga qaratilgan [1]. Ushbu loyiha Xitoyga iqtisodiy manfaatlar bilan birga geosiyosiy ustunlikni ta'minladi. Masalan, Jahon Bankining 2023-yilgi hisobotiga ko'ra, BRI doirasida Afrika mintaqasida 300 mingdan ortiq ish o'rni yaratildi, bu esa mahalliy iqtisodiyotlar uchun katta imkoniyat ochdi [2]. Biroq, iqtisodiy foydalar bilan birga ijtimoiy va ekologik muammolar ham paydo bo'ldi. Pokistondagi Gvadar porti qurilishi mahalliy baliqchilarning turmush tarzini buzdi va noroziliklarga sabab bo'ldi [3].

Xitoyning qarz diplomatiyasi BRI loyihalarining muhim qismi sifatida katta muhokamalarga sabab bo'lmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlarga berilgan kreditlar ko'pincha qarzni qaytarish qobiliyatidan yuqori bo'lib, Shri-Lankadagi Hambantota porti misolida bu yaqqol ko'rindi: mamlakat portni 99 yilga Xitoyga ijaraga berishga majbur bo'ldi [4]. Bu jarayon Xitoyning iqtisodiy ta'sirini strategik aktivlarni nazorat qilish uchun ishlatayotgani haqida xavotirlarni keltirib chiqardi [5]. Shu bilan birga, qarz diplomatiyasi Xitoyning "Yumshoq kuch"ga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda, chunki ba'zi mamlakatlar uni "neo-kolonial" siyosat sifatida qabul qilmoqda [6]. Masalan, Zambiyada Xitoy qarzlarini davlat aktivlarining bir qismini yo'qotishga olib keldi, bu esa mahalliy norozilikni kuchaytirdi [7].

"Yumshoq kuch"ning madaniy va ta'lim komponentlari Xitoyning global imidjini yaxshilashda muhim vosita bo'ldi. Konfutsiy institutlari Xitoy tilini va madaniyatini targ'ib qilishda yetakchi rol o'ynaydi, 2025-yilga kelib ularning soni 500 dan oshdi [8]. Ushbu institutlar Xitoy madaniyatini xorijliklarga tanishtirsa-da, G'arb davlatlari ularni targ'ibot vositasi sifatida ko'rib, cheklovlar qo'ymoqda [9]. Ta'lim sohasida Xitoy xorijiy talabalarni jalb qilish uchun katta stipendiyalar ajratmoqda — 2023-yilda 60 mingdan ortiq talaba Xitoyda tahsil oldi [10]. Biroq, Xitoyning avtoritar tizimi va akademik erkinlikning cheklanganligi G'arb talabalari qiziqishini pasaytirmoqda [11].

Iqtisodiy diplomatiyasi va "Yumshoq kuch" o'zaro bog'liq bo'lib, BRI loyihalari iqtisodiy hamkorlikni kengaytirsa, madaniy va ta'lim dasturlari uni ijtimoiy jihatdan mustahkamlaydi [12]. Masalan, Janubi-Sharqiy Osiyoda Xitoyning savdo aloqalari Konfutsiy institutlari bilan birgalikda ijobiy imidjni oshirdi [13]. Shu bilan birga, qarz muammolari va siyosiy farqlar bu strategiyalarning samaradorligini pasaytirishi mumkin. AQSh va Yevropa Ittifoqi Xitoyning BRI loyihalarini raqobat sifatida ko'rib, alternativa tashabbuslarni boshladi [14]. Xitoyning "Yumshoq kuch"i G'arbning liberal qiymatlari bilan raqobatlasha olmaydi, chunki uning siyosiy tizimi ko'p mamlakatlar tomonidan qabul qilinmaydi [15].

Xitoyning iqtisodiy diplomatiyasi va "Yumshoq kuch" strategiyalari global iqtisodiy va siyosiy muvozanatni o'zgartirdi. BRI tashabbusi Xitoyning iqtisodiy ta'sirini kengaytirib, rivojlanayotgan mamlakatlar bilan hamkorlikni mustahkamladi, lekin qarz diplomatiyasi kabi muammolar uning imidjiga putur yetkazdi [16]. "Yumshoq kuch" orqali Xitoy madaniy va ta'lim sohasida muvaffaqiyatlarga erishdi, ammo siyosiy tizim bilan bog'liq tanqidlar uning jozibadorligini chekladi [17]. Ushbu strategiyalar Xitoyni AQShning an'anaviy yetakchiligiga alternativa sifatida ko'rsatdi, lekin to'liq muvaffaqiyat uchun ichki islohotlar va xalqaro hamjamiyat bilan munosabatlarni yaxshilash zarur [18].

Xitoyning kelajakdagi global roli ushbu strategiyalarni qanday muvozanatlashtirishiga bog'liq. Iqtisodiy foyda va ijtimoiy mas'uliyat o'rtasidagi muvozanat, shuningdek, "Yumshoq kuch"ning siyosiy imidj bilan uyg'unlashuvi Xitoyning uzoq muddatli muvaffaqiyatini belgilaydi [19]. Hozirgi sharoitda Xitoy global yetakchilik uchun kurashda davom etmoqda, ammo uning strategiyalari barqaror rivojlanish va xalqaro qabul qilinishga moslashishi lozim.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Xitoyning iqtisodiy diplomatiyasi va "Yumshoq kuch" strategiyalari so'nggi o'n yilliklarda mamlakatning global miqyosda yetakchi davlatga aylanishida muhim rol o'ynadi. "Bir kamar, bir yo'l" (BRI) tashabbusi Xitoyning iqtisodiy diplomatiyasining asosiy poydevori sifatida global iqtisodiy muvozanatni qayta shakllantirdi. Ushbu loyiha orqali Xitoy nafaqat iqtisodiy manfaatlarini kengaytirdi, balki Osiyo, Afrika va Yevropa mamlakatlari bilan infratuzilmaviy aloqalarni mustahkamladi. BRIning iqtisodiy foydalari yaqqol ko'rindi: masalan, Afrika mintaqasida millionlab ish o'rinlari yaratildi va mahalliy iqtisodiyotlar rivojlandi. Biroq, qarz diplomatiyasi kabi muammolar, xususan Shri-Lanka va Zambiya misollarida ko'rinib turganidek, Xitoyning iqtisodiy strategiyasiga soya solmoqda. Ushbu holatlar Xitoyning rivojlanayotgan mamlakatlar bilan munosabatlarida iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyatni muvozanatlash zarurligini ko'rsatadi.

"Yumshoq kuch" strategiyasi Xitoyning madaniy va ta'lim sohasidagi sa'y-harakatlari orqali uning global imidjini yaxshilashga xizmat qildi. Konfutsiy institutlari Xitoy tilini va madaniyatini dunyoga targ'ib qilishda muhim vosita bo'lib, faoliyat yuritmoqda. Shu bilan birga, Xitoyning xalqaro talabalarni jalb qilish dasturlari, xususan stipendiyalar orqali, mamlakatni ta'lim markaziga aylantirdi. Biroq, Xitoyning avtoritar siyosiy tizimi va inson huquqlari bilan bog'liq tanqidlar ushbu strategiyaning samaradorligini cheklamoqda. G'arb davlatlari Xitoyning madaniy tashabbuslarini targ'ibot sifatida qabul qilib, ularni qarshilashmoqda, bu esa "Yumshoq kuch"ning universal qabul qilinishiga to'sqinlik qilmoqda.

Iqtisodiy diplomatiyasi va "Yumshoq kuch"ning o'zaro bog'liqligi Xitoy strategiyasining muvaffaqiyatida muhim omil bo'ldi. BRI loyihalari iqtisodiy hamkorlikni kengaytirsa, madaniy va ta'lim dasturlari ushbu aloqalarni ijtimoiy jihatdan mustahkamladi. Masalan, Janubi-Sharqiy

Osiyo mamlakatlari bilan savdo aloqalari Konfutsiy institutlari faoliyati bilan birgalikda Xitoyga ijobiy qarashlarni oshirdi. Shu bilan birga, qarz diplomatiyasi va siyosiy farqlar Xitoyning global imidjiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. AQSh va Yevropa Ittifoqi kabi davlatlar Xitoyning BRI loyihalarini geosiyosiy raqobat sifatida ko'rib, alternativa tashabbuslarni ishlab chiqmoqda.

Xitoyning ushbu strategiyalari global iqtisodiy va siyosiy muvozanatni o'zgartirib, uni AQShning an'anaviy yetakchiligiga muqobil sifatida ko'rsatdi. Biroq, Xitoyning kelajakdagi muvaffaqiyati bir qator omillarga bog'liq: qarz

siyosatini qayta ko'rib chiqish, ijtimoiy va ekologik mas'uliyatni oshirish hamda xalqaro hamjamiyat bilan munosabatlarni yaxshilash. Siyosiy imidjini yumshatmasdan, Xitoyning "Yumshoq kuch"i G'arbning liberal qiymatlari bilan to'liq raqobatlasha olmaydi. Shu sababli, Xitoy global yetakchilikni qo'lga kiritish uchun ichki islohotlarga e'tibor qaratishi va strategiyalarini barqaror rivojlanishga moslashtirishi zarur. Faqat shu shartlar bilan Xitoy o'zining iqtisodiy diplomatiyasi va "Yumshoq kuch"idan uzoq muddatli foyda ko'rishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. World Bank. Belt and Road Economics: Opportunities and Risks of Transport Corridors. Washington, DC: World Bank Publications, 2023. – P. 45-67.
2. Ahmed Zahid. Gwadar Port and Local Communities. Asian Survey, Vol. 62, No. 3, 2022 – P. 401-425.
3. Abi-Habib Maria. How China Got Sri Lanka to Cough Up a Port. The New York Times, June 25, 2018 – P. 1-3.
4. Chellaney Brahma. China's Debt-Trap Diplomacy. Project Syndicate, 2017.
5. Kaplan Robert D. China's Neo-Colonial Ambitions. Foreign Affairs, Vol. 99, No. 2, 2020. – P. 88-97.
6. Lungu John. Zambia's Debt Crisis: Implications for Sovereignty. Africa Report, No. 45, 2021. – P. 22-30.
7. Confucius Institute Headquarters. Annual Report 2025. Beijing: Hanban, 2025. – P. 15-20.
8. Sahlins Marshall. Confucius Institutes: Academic Malware. The Nation, 2018. – P. 1-5.
9. China Ministry of Education. Foreign Students in China: Statistical Overview. Beijing: Ministry of Education Press, 2023. – P. 8-12.
10. Freedom House. Academic Freedom in China. Washington, DC: Freedom House, 2023. – P. 30-40.
11. Shambaugh, David. China's Soft Power Push. Foreign Affairs, Vol. 94, No. 4, 2015. – P. 99-107.
12. ASEAN Secretariat. China-ASEAN Relations: Trade and Cultural Exchange. Jakarta: ASEAN Publications, 2024. – P. 34-50.
13. White House. Build Back Better World Initiative. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 2022. – P. 5-10.
14. Nye Joseph S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: PublicAffairs, 2004. – P. 75-85.
15. Hurley John, Scott Morris and Gailyn Portelance. Examining the Debt Implications of the BRI. Center for Global Development Policy Paper, No. 121, 2018. – P. 10-25.
16. Human Rights Watch. China's Global Image 2023. New York: HRW, 2023. – P. 50-60.
17. Ikenberry, G. John. The Rise of China and the Future of the West. Foreign Policy, No. 205, 2023. – P. 54-63.
18. Shambaugh David. China's Soft Power Push. Foreign Affairs, Vol. 94, No. 4, 2015. – P. 105-107.
19. World Bank. Belt and Road Economics: Opportunities and Risks of Transport Corridors. Washington, DC: World Bank Publications, 2023. – P. 80-90.

UDK: 159.9(575.1)

Umida NIZAMOVA,
Andijon davlat texnika instituti katta o‘qituvchisi, PhD
E-mail:umidanizamova18@gmail.com

KUAF professori, PhD A.Mamatqulov taqrizi asosida

IMPROVING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS OF THE HISTORICAL FIELD THROUGH EXERCISES

Annotation

This article represents the effectiveness of language and speech exercises based on the principle of “from easy to difficult” in the development of the types of speech activity of historical students. The exercises relate to the students' specialty which are developed based on qualification requirements. The extensive analysis also involved research by foreign and domestic scientists on the advantages of approaches, methods, and technologies in teaching a foreign language that enhance professional competence and relevance of students.

Key words: Productive, research, productive learning, professional competence, approach, interactive method, technology, efficiency.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ С ПОМОЩЬЮ УПРАЖНЕНИЙ У СТУДЕНТОВ ИСТОРИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ

Аннотация

В данной статье представлена эффективность языковых и речевых упражнений, построенных на основе принципа “от легкого к сложному” в развитии видов речевой деятельности учащихся исторического направления. Упражнения относятся к специальности студентов и разрабатываются на основе квалификационных требований. Также в широкий анализ были вовлечены исследования зарубежных и отечественных ученых о преимуществах подходов, методов, технологий в обучении иностранному языку, повышающих профессиональную компетентность и востребованность учащихся.

Ключевые слова: Продуктивное, исследовательское, продуктивное обучение, профессиональная компетентность, подход, интерактивный метод, технология, эффективность.

TARIX YO‘NALISHI TALABALARINING KASBIY KOMPETENSIYASINI MASHQLAR YORDAMIDA OSHIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada tarix yonalishi talabalarining nutq faoliyati turlarini rivojlantirishda “osondan qiyinga” tamoyili asosida tuzilgan til va nutq mashqlarining samaradorligi bayon etilgan. Mashqlar talabalarining mutaxassisligiga oid bo‘lib, malaka talablari asosida ishlab chiqilgan. Shuningdek, chet til o‘qitishda talabalarining kasbiy kompetensiyasini oshiruvchi produktivlik hamda izlanuvchanlikni rivojlantiruvchi yondashuvlar, metodlar, texnologiyalarning afzalliklari xorij hamda mahalliy olimlar tadqiqi keng tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: Produktiv, izlanuvchan, mahsuldor o‘qitish, kasbiy kompetensiya, yondashuv, interfaol metod, texnologiya, samaradorlik.

Kirish. Hozirgi davrda zamonaviy ta‘lim texnologiyalarini qo‘llash, unga oid o‘quv qo‘llanmalarni ishlab chiqish va didaktik vositalarni dars jarayonida qo‘llanilishi dolzarb masalalardan biri hisoblanmoqda. Ayniqsa, so‘nggi yillarda mamlakatimiz ta‘lim mazmunini modernizatsiya qilish chet tillarni o‘qitishni tashkil etishda produktiv va izlanuvchan yondashuvlarning o‘rni beqiyosdir. Bular nafaqat yangi texnik vositalar, balki o‘qitishning yangi shakl va usullarini joriy etish, o‘quv jarayoniga yangicha yondashuvdir.

Produktiv va izlanuvchanlik yondashuv talabalarining mustaqil fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi hamda ularni hamkorlikda faoliyat olib borishga undaydi. Albatta, bunday usullar o‘zaro yordam va hamkorlik qobiliyati kabi axloqiy qadriyatlarini rivojlantiradigan, ijodiy qobiliyatlarini shakllantiradigan va tinglovchilarni faollashtiradigan, hamkorlikni o‘rgatadigan ta‘lim turidir [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta‘limda mahsuldor o‘qitishni joriy qilish orqali ta‘lim-tarbiya jarayonini tubdan yaxshilash, bilim berish samaradorligini oshirish qamrab olishni nazarda tutadi. Bunga muvofiq sifat va

samaradorlikni oshirishga doir fikr, g‘oya, nazariya, qoida, shakl, metodlar va vositalar tizimini produktiv va izlanuvchanlik metodlarni qo‘llash orqali amalga oshirishimiz mumkin.

V.I. Zagvyazinskiyning fikricha, pedagogikadagi yangilik bu faqatgina g‘oya emas, balki hali qo‘llanilmagan, produktivlik hamda izlanuvchanlikni rivojlantiruvchi yondashuvlar, metodlar, texnologiyalar hisoblanadi [2].

Shuningdek, mahsuldor va izlanuvchanlikni rivojlantirishda ingliz olimi A.Romishevski quyidagilarni (variant) taklif qildi:

talabalarini kerakli bilimlardan xabardor qilish;
yodda qolgan bilimlarni tiklashdagi mahoratni shakllantirish;

mavzuni soddalashtirish orqali mahoratni oshirish (vazifa va topshiriqlarni bo‘laklarga bo‘lish);

mustaqil ta‘lim turi hamda talabaning ijobiy natijalarini munosib rag‘batlantirish;

mahsuldor, izlanuvchan yondashuvni joriy qilish;
turli hil muammoli vaziyatlarni tashkil etish, noan’anaviy va o‘ziga xos masalalarni yechishga o‘rgatish [3];

Demak, produktiv va izlanuvchanlik yondashuv texnologiyalarni qo'llashning asosiy vazifasi talaba shaxsini taraqqiy etishi orqali ta'lim maqsadiga erishiladi. Bunda o'qituvchi darsga mos ravishda pedagogik texnologiyani to'g'ri tanlay olishi va qo'llashi ahamiyatlidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Chet tillarni o'rgatishning maqsadi va mazmuni zamonaviy jamiyat, jahon mehnat bozori talablari va har bir talabaning shaxsiy ehtiyojlariga bog'liq [5]. Biroq, chet tillarni o'qitish jarayonida ta'lim sohasidagi maqsadlarni belgilashning zamonaviy tushunchalari taqdim etilgan maxsus hujjatlar, konsepsiyalar va ta'lim standartlarini hisobga olinishi ham muhimdir. Oliy o'quv yurtlari zamonaviy ta'lim standartlarini tahlil qilish uning amaliy yo'nalishiga mos ekanligi haqida xulosa chiqarishga imkon beradi. Ushbu uslubiy yo'nalish yuqori sifatli ta'limni ta'minlaydigan chet tillarni o'qitish sohasiga samarali ta'limni joriy etishni belgilaydi [6].

Dastrurda uzluksiz ta'lim tizimining chet tillar bo'yicha davlat ta'lim standartidagi "Xorijiy tillar bo'yicha ta'limning barcha bosqichlari bitiruvchilarining tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablar"ga muvofiq oliy ta'lim muassasalarining nofilologik ta'lim yonalishi bitiruvchilari chet tili bo'yicha B2 darajani egallashlari belgilab berilgan. Davlat ta'lim standartlari mazmun-mohiyatiga ko'ra produktiv o'qitish va izlanuvchan yondashuv asosida ta'limni tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Tarix yo'nalishi (5110600) ingliz tili fanining o'quv dasturiga muvofiq 1-2 semestrlar uchun ECTS - kreditlar 4, auditoriya mashg'ulotlari 60 soat, mustaqil ta'lim uchun esa 60 soat, jami 120 soat ajratilgan. Fan tarkibida mavzular 10 moduldan iborat bo'lib, fan modullari tarkibiga har bir semestrda amaliy va mustaqil ta'lim uchun 15 ta mavzu kiritilgan.

Fanni o'zlashtirish natijalariga ko'ra, talabalar gap va matnlarni xatolarsiz tuza olishi, kasbiy terminologiyaning xususiyatlarini aniqlashi natijasida ulardan oqilona foydalana olish, murakkab bo'lmagan materiallarni tinglab tushunish, erkin muloqot qila olish, soddalashtirilgan adabiyotlardan samarali foydalanilishi, turli kommunikativ nutq vaziyatlari (salomlashish, uzr so'rash, xayrlashish, minnatdorchilik bildirish va h.k.) ni to'g'ri o'zlashtirishi hamda o'zi haqidagi shaxsiy savollarga javob bera olishi nazarda tutilgan.

"Xorijiy til" fani bo'yicha I kurslarga mo'ljallangan (nofilologik yo'nalishda hamda ikkinchi xorijiy til sifatida ingliz tilini o'qitish) ishchi fan dastur oliy ta'lim tizimidagi talabalarining ingliz tili bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarini takomillashtirishga qaratilgan. Fanni o'qitishda

1-rasm. Ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantiruvchi integrativ topshiriqlarni bajarishga yo'naltirilgan mashqlar

Yuqoridagi chizmada berilgan texnologiyaning elementlari ingliz tili o'qitish darslarida mahsuldor hisoblanib, nofilologik ta'lim tarix yo'nalishi talabalarini ijodiy fikrlashga hamda tasavvurini oshirishga yordam beradi.

Biz ham chet til o'qitishda matn asosida tuzilgan til va nutq mashqlarini produktiv yondashuv hamohangligida talabalarining izlanuvchanligini rivojlantirishga erishdik. Bu quyidagi to'rt bosqichda amalga oshirildi:

Tayyorlov bosqichida biz til va nutq mashqlarini talabalarining til bilish darajasiga mos ravishda, sohaviy matnlarni inobatga olib, oddiydan– murakkabga yoki osondan–qiyingaga tomon borish tamoyili asosida tayyorladik.

qo'llanilishi tavsiya etilayotgan pedagogik, axborot va internet texnologiyalari talaba "Xorijiy til" fanini o'zlashtirishda ta'limning innovatsion usullaridan foydalanishi, yangi pedagogik, axborot texnologiyalarini tatbiq qilinishi ko'rsatib o'tilgan. Fanni o'zlashtirishda o'quv-uslubiy ta'minot (darslik, o'quv va uslubiy qo'llanmalar) dan foydalanish tavsiya etilgan.

Tahlildan ko'rinadiki, o'quv dasturda bir qancha samarali interfaol o'qitish metodlaridan foydalanish belgilab berilgan. Biroq, ushbu metodlar talabalarni kasbiy faoliyatiga oid sohaviy matnlar bilan ishlash, produktiv va izlanuvchan yondashuv texnologiyalarini takomillashtirishga qaratilgan mashq va topshiriqlar hamda strategiyalar bilan hamohang tarzda amalga oshirilishiga yetarlicha e'tibor berilmagan. Ushbu tahlillar talabalarining ilmiy-ijodkorligi, izlanuvchanligi hamda kasbiy ko'nikmalarining yetarli emasligini ko'rsatdi.

Ijtimoiy-gumanitar (tarix) ta'lim yo'nalishi bo'yicha bakalavrlarning kasbiy kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar: umumiy kompetensiyalar, kasbiy kompetensiyalar hamda umumiy va kasbiy kompetensiyalarni egallashni ta'minlaydigan fanlar va amaliyotlarga qo'yiladigan talablarni o'z ichiga oladi [7].

Produktiv va izlanuvchanlikni rivojlantiruvchi integrativ topshiriqlarni bajarishga yo'naltirilgan mashqlarni joriy etishda quyidagi 7 bosqichda amalga oshiramiz:

Motivatsiya. Til o'rganuvchini ruhlantirish orqali qiziquvchanligini oshirishga, o'z xohishiga ko'ra mavzu yuzasidan qo'shimcha manbalarni izlashga, chet tildagi turli videofilmlarni ko'rishga undaydi.

Tarkibiy qism. Talabalarni tanqidiy fikrlashga va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi.

Psixologik ta'sir. Hissiy o'yinlar, hissiy charchoqni yengillashtiruvchi turli xil mashqlar, istak-xohishni keltirib chiqaruvchi topshiriqlar til o'rganuvchini chet til o'rganishga psixologik jihatdan tayyorlaydi.

Boshqotirma. Ijodiy fikrlashga undovchi murakkab, ko'p bosqichli topshiriqlar hamda diqqatni jamlovchi mashqlar.

Intellektual mashq. Motivatsiyani oshirishga, mantiqiy fikrlash va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan.

Texnik yordam. Texnik vositalar yordamida ishtirokchilarning ijodiy fikrlashini takomillashtiruvchi hamkorlikda bajariladigan topshiriqlar.

Xulosa. Ushbu bosqichda talabalar darsdagi faoliyatiga ko'ra o'zini o'zi baholaydilar [9] (1-rasmga qarang):

Taqdim etish bosqichida talabalar ikki guruhga bolinadi, har bir guruhga ma'lumotlarni anglashi uchun sohaviy so'zlardan iborat matn beriladi.

Amaliy bosqichda talabalar matndagi nuqtalar o'mniga tegishli so'zlarni qo'yadi, matn asosida berilgan so'zlarni tahlil qilish orqali tegishli tartibda yozadi, savollarni kichik guruhlarda muhokama qiladi va ularga javob berishadi.

Mustahkamlash bosqichida talabalar guruh bo'lib mavzu yuzasidan taqdimot tayyorlash uyga vazifa sifatida beriladi, bu esa mavzuni puxta o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Matn asosida tuzilgan til va nutq mashqlari tarix mutaxassisligiga oid fan mavzularini qamrab olgan bo'lib,

sohaviy lug'atlardan unumli foydalanishga imkon beradi va kasbiy kompetensiyalarini oshiradi.

Task 1. Fill in the blank.

Executive, Judicial, Parliamentarism, Deputies Election, Parliamentary fractions, Legislative, Referendum.

Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan.

The system of state power of Uzbekistan is divided into, and powers. The president is an independent body coordinating the activities of all three powers. The development of was carried out step by step. If we look at the history of Uzbek parliamentarism, in 1990-1994 the building of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan was named after the Oliy Kengash, the parliament of our country, and consisted of 150 In 1995-2004, a unicameral parliament consisting of 250 deputies named Oliy Majlis was formed. Deputies from the People's Democratic Party, "Adolat" social-democratic party, "Vatan taraqqiyoti" party, and "Milliy tiklanish" party were among the deputies from the single-mandate regional constituencies, and were formed for the first time.

Task 2. Analyze the path of the country's parliament from a historical point of view and write them by dividing into three main periods.

1991–1994, 1995–2004, 2005 – now

Task 3. Discuss these questions in small groups before you answer them.

1. What is the difference between Law and Constitutional Law?

2. What are the peculiarities of the period when the unicameral parliament functioned in Uzbekistan?

3. What is the need to establish a bicameral parliament?

4. Which state agencies are part of the executive power in Uzbekistan?

Task 4. Make a presentation in a group by using images related to the topic.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, chet til o'qitishda "osondan qiyinga" tamoyili asosida mashq va topshiriqlarni tizimlashtirib borish orqali sohaga oid materiallar yordamida darsni tashkil qilinishi talabalarda produktivlik, izlanuvchanlik oshishi barobarida, barcha nutq faoliyat turlari ham rivojlanib boradi. Chunki, "samarali o'rganish - bu bilim oluvchilarning bir-birlariga ma'lumot o'rgatish uchun guruhlar bo'lib ishlashlari va o'qituvchi tomonidan boshqarilish usulidir. Buni yuqorida keltirilgan til va nutq mashqlarini amalda qo'llash bilan o'z maqsadimizga erishdik.

ADABIYOTLAR

1. Adler, R.B., Rodman G., Athena du Pre., Overton B.C. Understanding Human Communication (15 ed).- New York: Oxford University Press, 2023. – 544 p.
2. Stiven R. Kovi. Muvaffaqiyatli insonlarning yetti ko'nikmasi. /Asaxiy/ Nihol, - Toshkent, 2021. - 380 b.
3. Leontyev A.A. Yazik, rech, rechevaya deyatelnost. - Moskva: Krasnad, 2010. – 216 s.
4. Teplov, B.M. (2004) Trudy po psihofiziologii individual'nyh razlichij [Works on the psychophysiology of individual differences]. Moscow: Izdatel'stvo MPSI; Voronezh: MODEK.
5. Petrovskiy, A.V., Yaroshevskiy, M.G. (1998) Osnovy teoreticheskoy psixologii [Fundamentals of theoretical psychology]. Moskva-Voronezh: Nauchno-izdatel'skij centr INFRA.
6. Rubinshteyn, S.L. (2006) Osnovy obshchey psixologii [Fundamentals of general psychology]. Sankt Peterburg: Piter.
7. Il'in, E.P. (2009) Psixologiya tvorchestva, kreativnosti, odarennosti [Psychology of creativity, creativity, giftedness]. Sankt Peterburg: Piter.
8. Gin, A.A. (2004) Priemy pedagogicheskoy tekhniki [Methods of pedagogical technique: a manual for teachers]. Moscow: Vita-press.
9. Nestrenko, A.A., Shiravyov V.A. (2007) TRIZ-pedagogika [TRIZ-pedagogy]. In: Mezhvuzovskij sbornik nauchnyh tudov [Interuniversity collection of scientific institutes]. Saratov. Pp 71-75.
10. Shabanov J. Chet tilini o'qitish metodikasi va zamonaviy texnologiyalari. - Toshkent: 2009. – 159 b.

Aziza **NORMURODOVA**,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o‘qituvchisi
E-mail: azizanormurodova68@gmail.com

TITU dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi U.Ergashev taqrizi asosida

STEM TEXNOLOGIYALARI ORQALI BOSHLANG‘ICH SINIF TABIIY FANLARINI O‘QITISH MEKANIZMLARINI RIVOJLANTIRISH

Аннотация

Mazkur maqolada STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) texnologiyalarining boshlang‘ich ta‘lim tizimiga integratsiyalashuvi orqali Tabiiy fanlarni o‘qitish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari chuqur ilmiy tahlil etiladi. Tadqiqotda o‘zbek va xorijiy olimlarning ilmiy manbalari asosida o‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini shakllantirishda STEM yondashuvining afzalliklari yoritilgan. Shuningdek, tajriba-sinovlar va kontent tahlil orqali mazkur texnologiyaning amaliy samarasiga baho beriladi.

Kalit so‘zlar: STEM ta‘lim, tabiiy fanlar, boshlang‘ich maktab, tanqidiy fikrlash, pedagogik innovatsiyalar, fanlararo integratsiya.

РАЗВИТИЕ МЕХАНИЗМОВ ПРЕПОДАВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ STEM ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

В статье анализируются механизмы совершенствования преподавания естественных наук в начальной школе через интеграцию технологий STEM (наука, технологии, инженерия, математика). На основе узбекских и международных исследований подчеркиваются преимущества подхода STEM в развитии критического и творческого мышления учащихся. Практическая значимость методики STEM оценивается через учебные эксперименты и контент-анализ.

Ключевые слова: STEM образование, естественные науки, начальная школа, критическое мышление, педагогические инновации, междисциплинарная интеграция.

DEVELOPING MECHANISMS FOR TEACHING NATURAL SCIENCES IN PRIMARY SCHOOL THROUGH STEM TECHNOLOGIES

Annotation

This article analyzes the mechanisms for improving the teaching of Natural Sciences in primary education through the integration of STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) technologies. Based on Uzbek and international research, the article emphasizes the benefits of the STEM approach in developing students' critical and creative thinking. Practical implications of STEM-based instruction are evaluated through classroom experiments and content analysis

Key words: STEM education, natural sciences, primary school, critical thinking, pedagogical innovations, interdisciplinary integration.

Kirish. Jahon miqyosida ta‘lim mazmunining yangilanishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari taraqqiyoti, raqamlashtirish jarayonlari o‘quv jarayonini ham yangicha yondashuvlar bilan boyitishni taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan, STEM yondashuvi orqali boshlang‘ich ta‘limda Tabiiy fanlarni o‘qitish masalasiga bo‘lgan e‘tibor ortmoqda. UNESCO [1] ma‘lumotlariga ko‘ra, STEM asosidagi metodika yordamida o‘quvchilarda analitik tafakkur va muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalari shakllanadi.

Bugungi kunda dunyo miqyosida ta‘limda yuz berayotgan tub islohotlar, ayniqsa, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, zamonaviy kasblarga qo‘yilayotgan yangi talablari maktab ta‘limining mazmuni va metodikasini qayta ko‘rib chiqishni talab qilmoqda. Ayniqsa, kichik yoshdan boshlab o‘quvchilarda ilmiy tafakkur, amaliy ko‘nikmalar va muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish salohiyatini shakllantirish bugungi kun ta‘limining asosiy vazifasiga aylangan. Hozirgi vaqtda jahon ta‘lim tizimi zamonaviy texnologiyalar asosida yangilanmoqda. Xususan, STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) texnologiyalari orqali o‘qitish tamoyillari global miqyosda keng qo‘llanilmoqda. Ushbu yondashuv nafaqat yuqori sinflarda, balki boshlang‘ich ta‘lim bosqichida ham dolzarb

ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, tabiiy fanlarni o‘qitishda STEM texnologiyalarini joriy etish orqali o‘quvchilarda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish, ilmiy tafakkurni rivojlantirish, kuzatuvchanlik va muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyatini oshirish mumkin.

Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlar an‘anaviy usullar asosida o‘qitilmoqda, bu esa ko‘plab o‘quvchilarda fanga nisbatan sust qiziqish, nazariy bilimlarning hayot bilan bog‘lanmasligi va mustaqil fikrlash yetishmasligiga olib kelmoqda. STEM texnologiyalari esa o‘quvchilarni faol ishtirok etishga, eksperimentlar o‘tkazish, modellashtirish, loyiha asosida ishlashga undaydi. So‘nggi yillarda STEAM – ta‘lim texnologiyasini aynan tabiiy fanlarni o‘qitish jarayoniga keng ko‘lamda joriy etish masalasiga keng miqyosda urg‘u qaratilmoqda.

Xorijiy tajribalar, xususan, AQSh, Singapur, Janubiy Koreya, Finlandiya kabi mamlakatlar ta‘lim tizimida STEM yondashuvi orqali o‘quvchilarni kichik yoshdan fanlararo integratsiyalashgan holda o‘qitish muhim o‘rin tutmoqda [2]. O‘zbekiston Respublikasida ham bu borada qator me‘yoriy hujjatlar, xususan, “Ilm-fan va innovatsiyalarni 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi”[3] doirasida STEM texnologiyalarini maktab ta‘limiga joriy etish belgilangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. STEAM ta'limi va fanlararo aloqadorlik tushunchasining pedagogik psixologik mazmunini yoritish maqsadida Ya.A.Komenskiy[4], D.Lokk, M.Pestalossi, K.D.Ushinskiy[5]larning qarashlari tahliliy o'rganildi.

Taniqli rus psixologi G.S.Kostyukning fikricha, "Tabaqalanish (differensiasiya) – ruhiy jarayonlar va holat (xususiyat)larni ko'payishiga olib kelsa, integratsiya – tartibga keltirish, subordinatsiya va uning natijalarini ma'lum ketma-ketlikda joylashtirishga olib keladi. Integratsiyalash yo'li bilan yangi psixologik jarayon, yangi faoliyat tuzilmasi hosil bo'ladi. Bu yangi tuzilma alohida-alohida bo'lgan elementlardan sintezlash yo'li bilan hosil qilinadi".

STEM ta'limi bo'yicha xorijiy manbalar, jumladan Bybee, Beers[6], Williams [7] tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda fanlararo integratsiya orqali o'quvchilarning muammoli vaziyatlarni hal qilish, ijodiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantirish nazariy va amaliy jihatdan asoslab berilgan. Bybee STEM yondashuvi doirasida tabiiy fanlar bilan texnologiya va muhandislikni uyg'unlashtirish orqali real hayotiy vaziyatlarda bilimdan foydalanishni ta'minlash mumkinligini ta'kidlaydi.

Mahalliy olimlar, xususan X.T. Xolmatova [8] STEM yondashuvi orqali o'quvchilarni amaliy faoliyatga jalb etishning samarali usullarini ko'rsatib bergan. M.Tillaev [9] o'z tadqiqotida boshlang'ich sinflarda STEM asosida tashkil etilgan darslar orqali o'quvchilarda muammoli vaziyatlarda mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalari rivojlanishini asoslagan[10].

Bundan tashqari yana bir qancha olimlarimiz tomonidan STEM – ta'lim texnologiyasiga aloqador izlanishlar tashkil etilgan bo'lib, bularda integrativ yondashuv, halqaro baholash dasturlari, tabiiy-ilmiy savodxonlikni shakllantirish masalasiga doir izlanishlar olib borilganligi o'rganildi

Jumladan, N.Abdullaeva o'z tadqiqotlarida boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirishda integratsiyalashgan texnologiyadan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini ochib bergan[11]. Tadqiqotchi o'z ilmiy izlanishlarida integratsiyalashgan texnologiyalarni qo'llashning samarali yo'llari sifatida interfaol metodlarga ustuvor berishga

1-jadval

Maktab raqami	O'quvchilar soni	Mavzuni tushunganlar (%)	Faol guruh ishlari (%)	Mustaqil fikrlovchilar (%)
Maktab 1	25	76%	80%	64%
Maktab 2	28	79%	82%	66%
Maktab 3	27	80%	78%	65%

Ushbu natijalar STEM metodikasi o'quvchilarning nafaqat bilim olishiga, balki faoliyat orqali o'rganishiga yordam berishini ko'rsatadi.

Modul: "O'simliklar va ularning o'sish shartlari" mavzusida STEM dars modeli.

Fanlararo integratsiya: Biologiya + Texnologiya + Matematika

Vazifa: Guruhlar issiqxona modelini yasashadi.

Materiallar: Plastik butilkalar, tuproq, urug', suv, termometr.

Jarayon:

1-bosqich: Tajriba dizayni (mashg'ulotning muammosi qo'yiladi)

2-bosqich: Eksperiment (o'simlik o'sishiga ta'sir qiluvchi omillar kuzatiladi)

3-bosqich: Natijalarni taqdim etish va muhokama

Olingan natijalar Bybee va Williamsning ilmiy qarashlari bilan uyg'un keladi. Ularning fikricha, STEM asosida tashkil etilgan darslar o'quvchining fikrlash darajasini oshirib, bilimni amaliyotga tatbiq etish qobiliyatini rivojlantiradi. M.Tillaev tomonidan e'tirof etilganidek,

asoslangan. O'qish fanining atrofimizdagi olam va tasviriy san'at bilan integratsiyasini yoritib, sinfdan tashqari o'qish darslarida ona tili, o'qish, tabiatshunoslik fanlariga oid tushunchalarni integratsiyalash texnologik xaritasini tuzish masalasiga atroflicha e'tibor qaratgan [11].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, STEM yondashuvi samaradorligi faqat texnologik vositalar orqali emas, balki o'qituvchining ijodkorlik bilan yondashuvi, fanlararo integratsiyani to'g'ri yo'lga qo'yish orqali erishiladi [12]. Bundan tashqari xalqaro baholash dasturlari PISA va TIMSS topshiriqlari bilan ishlash STEM texnologiyalarining naqadar ahamiyatli ekanligini ko'rsatadi[13].

Respublikamizda olib borilayotgan mazkur xalqaro tadqiqotlarga oid manbalarni tahlili, xorijiy olimlar va mutaxassislarining ushbu yo'nalishdagi ilmiy ishlarini o'rganish natijasiga ko'ra STEAM – ta'lim texnologiyasi bugungi amaliyot uchun nihoyatda zarur ekanligi isbotlandi.

STEAM – ta'lim texnologiyasida ham xalqaro baholash dasturlaridan foydalanish o'quvchilarni mavzular mohiyatini chuqurroq anglab etishga, o'rgangan bilimlarini hayotda qo'llay olish qobiliyatini rivojlantirish uchun qulay sharoitni vujudga keltiradi.

STEAM – ta'lim texnologiyasi – bu yangi texnologiyalarni o'zlashtirish va ularni yanada rivojlantirishga, yuqori malakali kadrlarni tayyorlashga qaratilgan fanlar majmuasidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda sifatli va aralash metodlardan foydalanildi. Kontent tahlil usuli yordamida 20 dan ortiq ilmiy maqola, monografiya va dissertatsiyalar o'rganildi. Eksperimental metod asosida Denov tumanidagi 3 ta maktabda tajriba-sinov darslari tashkil etildi. Tahlil qilish, taqqoslash, kuzatish va test usullari orqali STEM texnologiyalarining tabiiy fanlar bo'yicha darslarga ta'siri baholandi.

Tahlil va natijalar. Tajriba-sinov darslarida "O'simliklar qanday o'sadi?", "O'simliklar hayoti uchun nima kerak?" kabi mavzular asosida loyiha ishlari tashkil etildi. O'quvchilarga kichik guruhlarda "issiqxona modelini" yasash, o'simliklarning o'sishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash vazifasi berildi.

Eksperiment natijalari tahlili (3 ta maktab misolida)

boshlang'ich sinf o'quvchilari murakkab bo'lmagan, ammo muammoli topshiriqlar orqali o'z tafakkurini faollashtiradi.

Tajribamizda kuzatilgan faol guruhli ishlar va mustaqil eksperimentlar ayni shu ilmiy xulosalarni tasdiqlaydi. STEM texnologiyasi o'quvchilarning faoliyatini faollashtirgan, ular o'rtasida o'zaro hamkorlikni kuchaytirgan.

Xulosa va takliflar. STEM texnologiyalari orqali boshlang'ich sinfda Tabiiy fanlarni o'qitish o'quvchilarda ilmiy qarashlar, amaliy ko'nikmalar va tanqidiy fikrlashni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. STEM texnologiyalarining boshlang'ich sinf tabiiy fanlariga tatbiq etilishi bolalarda fanga nisbatan qiziqishni oshiradi, ularni mustaqil, ijodkor va ilmiy fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu yo'nalish bo'yicha tizimli strategiyalar ishlab chiqilishi va pedagogik amaliyotda keng qo'llanishi zarur. STEM yondashuvi yordamida boshlang'ich sinfda o'qitilayotgan tabiiy fanlar mazmunan qiziqarli, amaliy va o'quvchini faol ishtirokchi sifatida jalb etuvchi tusga ega bo'ladi. Bu esa an'anaviy passiv yodlashga asoslangan o'qitish usullaridan farqli o'laroq, o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, STEM texnologiyalarini boshlang'ich ta'limga joriy etish – bu shunchaki uslubiy yangilik emas, balki jamiyatning kelajakdagi ilmiy-texnik salohiyatini belgilovchi strategik zaruratdir. Bu yo'nalishda olib borilayotgan ilmiy-pedagogik izlanishlar, tajriba loyihalari va ta'lim siyosatidagi islohotlar bugungi kunda dolzarb va ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shu bilan bir qatorda olingan ilmiy xulosalar mavzu yuzasidan quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari surish imkonini berdi:

Boshlang'ich ta'lim dasturlariga STEM asosidagi integratsiyalashgan loyihaviy darslarni kiritish;
O'qituvchilarni STEM texnologiyalari bo'yicha qayta tayyorlash kurslaridan o'tkazish;
Fanlararo integratsiyani ta'minlaydigan dars ishlanmalari bankini yaratish;
Mahalliy va xorijiy tajribalarni solishtirgan holda milliy modelni ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR

1. Abdullaeva N. Boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirishda integratsiyalashgan texnologiyadan foydalanish. Ped. fan. bo'yicha fals. d. (PhD) diss. – Namangan. 2020. – B.10-12.
2. Azizova N. Boshlang'ich sinflarda loyihaviy metodning samaradorligi. Buxoro DPI ilmiy to'plami. 2023.
3. Beers S. Z. 21st Century Skills: Preparing Students for THEIR Future. 2011.
4. Bybee R. W. The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities. 2013.
5. Karimov R. Ta'limda raqamli texnologiyalar. TDIU ilmiy jurnali. 2022.
6. Normurotova A., & Fattoeva, O'. Tabiiy fanlarning kiritish va boshlang'ich ta'limda fanning o'rni va ahamiyati. Tadbirkorlik va pedagogika, 4 (1), 2025. – B. 191-196.
7. OECD Future of Education and Skills 2030. 2020.
8. Tillaev M. STEM asosida o'qitishning metodik asoslari. – Samarqand. 2020.
9. UNESCO STEM Education Policies and Practices. 2019.
10. Williams J. STEM Education: Proceed with Caution. 2012.
11. Xolmatova X.T. Boshlang'ich ta'limda innovatsion metodlar. – Toshkent. 2021.
12. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения в 2-х томах. – М.: 1982.
13. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения. — М.: Педагогика, 1988. – 414 с.

Bobir NURMATOV,
Farg‘ona davlat universiteti tadqiqotchisi

Falsafa fanlari doktori, professor M.Xujayev taqrizi asosida

MILLIY IDENTIKLIK KONTEKSTIDA SAYFIDDIN QUTUZ LIDERLIGINING AKSIOLOGIK TALQINI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Sulton Sayfiddin Qutuz (1259–1260) — musulmon Sharqida mo‘g‘ullar tahdidiga qarshi ilk strategik qarshilik namunasini yaratgan lider sifatida tanilgan. Ayn Jalut jangidagi g‘alabasi, nafaqat harbiy yutuq, balki tarixiy ongda ozodlik qadriyatining ramziga aylanganligi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Soliq, fatvo, diniy, ruxsatnoma, harakat, safarbar, liderlik, mag‘lubiyat.

АКСИОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ГРУБОГО ЛИДЕРСТВА SAYFIDDIN QUTUZA В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Аннотация

В данной статье основное внимание уделяется Султану Sayfiddin Qutuzu (1259–1260), лидеру, который возглавил первое стратегическое сопротивление монгольской угрозе на мусульманском Востоке. Выявлено, что победа в битве при Айн-Джалуте была не только военным достижением, но и стала символом ценности свободы в историческом сознании.

Ключевые слова: Налог, фетва, религиозный, разрешение, движение, мобилизация, руководство, поражение.

AXIOLOGICAL INTERPRETATION OF RUDE LEADERSHIP OF SEYFIDDIN QUTUZ IN THE CONTEXT OF NATIONAL IDENTITY

Annotation

This article presents Sultan Sayfiddin Qutuz (1259–1260) as a leader who created the first strategic resistance model in the Muslim East against the Mongol threat. It is revealed that his victory at the Battle of Ain Jalut was not only a military achievement, but also a symbol of the value of freedom in the historical consciousness.

Key words: Tax, fatwa, religious, permit, movement, mobilization, leadership, defeat.

Kirish. Mamluklar tomonidan vaqflar, madrasa va yodgorliklar shaklida abadiylashtiriladi. Bu jarayon vatanparvarlikni shaxsiy fazilatdan jamoaviy qadriyatga aylantiradi. Bu xotira orqali yangi avlodlarda tarixiy ong shakllanadi, qadriyatlar tizimi davomiylikka ega bo‘ladi. Shu ma’noda, Qutuz vatanparvarlikni madaniy kodga aylantirgan shaxs sifatida ijtimoiy-falsafiy tarixda muhim o‘rin egallaydi. Epistemologik yondashuvda vatanparvarlik bilim manbai sifatida ko‘riladi. Bu bilim faqat faktlar yig‘indisi emas, balki ijtimoiy ongda mavjud bo‘lgan ma’naviy-siyosiy tushunchalar kompleksidir. Qutuzning faoliyati bu bilimni shakllantirishda asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Uning qarorlari, siyosiy strategiyasi va mafkuraviy pozitsiyasi orqali biz vatanparvarlikni ijtimoiy ongda qanday shakllanishi, qanday normalarga asoslanishi va qanday vositalar orqali mustahkamlanishini kuzatishimiz mumkin.

Tarixiy ong, ijtimoiy xotira va milliy identitet - xalq ma’naviyati va davlatchilik ongining asosi sifatida qadimdan ijtimoiy-falsafiy tafakkur markazida turgan tushunchalardir. Bu tushunchalarni tarixiy shaxslar - ayniqsa sarkardalar faoliyati kontekstida o‘rganish millatning o‘zligini anglash va kelajagini belgilashda muhim vositaga aylanadi. Aynan shu nuqtai nazardan Qutuz va Amir Temur kabi tarixiy shaxslar liderligi ijtimoiy falsafa mezonlari asosida, aksiologik yondashuv bilan talqin etilishi lozim. Bu talqinda ularning tarixiy rolini nafaqat siyosiy natijalar, balki ularning jamiyat qadriyatlari, xotirasi va identitetiga ta’siri orqali ochib berish mumkin.

Sulton Qutuz (1259–1260) — musulmon Sharqida mo‘g‘ullar tahdidiga qarshi ilk strategik qarshilik namunasini yaratgan lider sifatida tanilgan. Ayn Jalut jangidagi g‘alabasi, nafaqat harbiy yutuq, balki tarixiy ongda ozodlik qadriyatining ramziga aylangan. Qutuz liderligi arab-islam tamadduni tarixiy xotirasida jasorat, fidoyilik va diniy birlik timsoli sifatida qadrlanadi. U qisqa muddatli hukmronlik davrida jamoaviy irodani uyg‘otdi, o‘z shaxsini emas, balki umummilliy qadriyatni himoya qilishni asosiy maqsadga aylantirdi[1] (qarang: Ibn al-Athir, 13-asr tarixchilari).

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Aynan shu jihatlarni Amir Temur (1336–1405) faoliyati bilan taqqoslaganda, biz liderlikning boshqa, kengroq ko‘lamdagi aksiologik mohiyatini kuzatamiz. Temur liderligi tarixiy ongda faqat harbiy g‘alabalar bilan emas, balki “Temur tuzuklari” orqali davlat, jamiyat va axloqiy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlovchi mustahkam normativ tizimni joriy etgan sivilizatsion yetakchilik sifatida qabul qilinadi. U o‘zining siyosiy faoliyatini shaxsiy hokimiyat emas, balki ilohiy adolat, tartib va bilimga asoslangan boshqaruv modeliga aylantirgan[2] (Xudayqulov, 2024; “Temur tuzuklari”).

Qutuz faoliyati arab xalqlarining milliy identitetini mo‘g‘ul zulmiga qarshi shakllanishida turtki bo‘ldi. U erkinlikni milliy qadriyat sifatida maydonga olib chiqqan. Biroq Temur milliy identitetni faqat siyosiy mustaqillik bilan emas, balki ilm-fan, din, axloq va san’at uyg‘unligi asosida shakllantirdi. Uning davlatchilik modeli taraqqiyot, madaniyat va xalqaro nufuz orqali xalqni birlashtirishga qaratilgan edi[3]. (Yusupov, 2023; Xoshimov, 2018).

Ijtimoiy xotira darajasida Qutuz arab xalqlari ongida, ayniqsa mo‘g‘ul bosqinlariga qarshi birinchi muvaffaqiyatli harbiy yetakchi sifatida yodga olinadi. Bunda ijtimoiy ongda “kurash – erkinlikning asosiy sharti” degan qadriyat shakllanadi. Biroq Amir Temur ijtimoiy xotirada shunchaki sarkarda emas, balki tarixiy-madaniy uyg‘onishning asoschisi, xalq tafakkurining homiysi sifatida saqlanadi[4] (Jumayev, 2023; Mamadov, 2024). U milliy tafakkurda “adolatli hukmdor”, “bilimdon yetakchi” va “ma’rifatparvar arbob” obrazlarini uyg‘unlashtirdi. Aksiologik nuqtai nazardan olganda, Qutuzning qadriyatlar tizimi xavf ostida qolgan ummaviy birdamlik va din asosidagi g‘oyalarga tayanadi. Bu qadriyatlar uni qahramonlik kontekstida tarixga olib kiradi. Temur esa qadriyatlarni universal tamadduniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirdi: ilm-fan, san’at, din, davlat boshqaruvi, axloqiy yetuklik va xalqparvarlik. U real tarixiy sharoitdan kelib chiqib, millat ongida “bunyodkorlik – buyuklikning asosi” degan falsafiy konsepsiyani singdirdi[5]. (Kenjayev, 2023; Bozorovich, 2023).

Natijalar va muhokama. Qutuz va Temur liderligi boshqa tarixiy sarkardalar, xususan, Jaloliddin Manguberdi, Alp

Arslon, Salahuddin Ayyubiylar bilan solishtirilganda ham o'ziga xos aksiologik ko'rinishga ega. Jaloliddin kurash va sadoqat, Salahuddin esa sabr, siyosiy donolik va diniy birdamlik bilan ajralib tursa, Temurning o'rni keng qamrovli, ya'ni falsafiy-bunyodkorlik modeli bilan boshqalardan ajralib turadi. Qutuz esa strategik mudofaa orqali umummusulmon qadriyatlarini saqlab qolgan "vaqtincha sarkarda" sifatida tarixga kiradi, Temur esa "davrani belgilagan sivilizatsiya asoschisi" sifatida qoladi.

Qutuz liderligi o'z tarixiy-madaniy kontekstida favqulodda muhim, ijtimoiy ongda jasorat, fidoyilik va erkinlik qadriyatlarini uyg'otgan hodisa bo'lsa, Amir Temur liderligi esa tarixiy ong, ijtimoiy xotira va milliy identitetni tubdan o'zgartirgan aksiologik, falsafiy va sivilizatsion fenomen hisoblanadi. Ikkala sarkarda faoliyati bir-birini inkor qilmaydi, aksincha turli tarixiy bosqichlarda turli shakldagi qadriyatlar barpo etilganining dalilidir. Xulosa qilib aytganda, vatanparvarlik Qutuz faoliyati misolida shunchaki tarixiy harakat emas, balki ijtimoiy-falsafiy fenomen sifatida namoyon bo'ladi. U ongli tanlov, tarixiy javobgarlik va qadriyatga sadoqat asosida vujudga keladigan bilim shaklidir. Qutuz esa bu bilimni tarixiy haqiqatga aylantira olgan, uni institutlashtirgan va xalq ongiga singdira olgan shaxsdir. Shu jihatdan, vatanparvarlik ijtimoiy barqarorlik, madaniy izchillik va ma'naviy yuksalishning eng muhim resursidir. Qutuz esa uning eng yorqin timsolidir.

Qutuz shaxsiyati va liderligining o'rganilishi faqat tarixiy voqealar kontekstida emas, balki falsafiy, ayniqsa aksiologik (qadriyatshunoslik) yondashuvda ham nihoyatda muhimdir. Chunki u nafaqat yirik harbiy strateg yoki davlat rahbari bo'lgan, balki o'z davrining ijtimoiy-ma'naviy inqirozi fonida paydo bo'lib, jamiyat ongini yangilash, tarixiy xotirani faollashtirish va milliy identitetni tiklash vazifasini bajargan lider sifatida tarixda iz qoldirgan. Uning faoliyati, ayniqsa, Mo'g'ullar istilosi davrida aynan birlashuv, ijtimoiy birdamlik, diniy va madaniy o'zlikni himoya qilish tamoyillari orqali qadriyatlar tizimining qayta shakllanishiga asos solgan. Shu jihatdan, Qutuz liderligini aksiologik nuqta nazaridan - ya'ni qadriyatlar tizimidagi tarixiy ahamiyati, ongda qoldirgan izi va zamonaviylik bilan uzviy aloqasi nuqta nazaridan - tahlil etish dolzarb ilmiy vazifa bo'lib qolmoqda.

Qutuzning tarixiy kontekstdagi roli birinchi navbatda tarixiy ongni uyg'otganligi bilan izohlanadi. Tarixiy ong, ijtimoiy falsafaning muhim kategoriyasi sifatida, jamiyat a'zolarining o'tmishdagi voqelikni qanday qabul qilishi, uni ongida qay tarzda shakllantirishi va bu xotiraviy konstrukt orqali kelajakdagi harakatlarini asoslashiga daxldor. Qutuz shaxsiyati bu tarixiy ongni faollashtirgan kuch sifatida namoyon bo'ladi. Ayn Jalut jangida musulmonlar tomonidan erishilgan g'alaba, faqat harbiy nuqta nazaridan emas, balki tarixiy xotirani tiklash vositasi sifatida talqin qilinadi. Bu g'alaba orqali musulmon jamiyati o'zligini yana bir bor anglash imkoniga ega bo'ldi, o'tmishdagi siyosiy-ma'naviy sharafini qayta esladi va shu tariqa ongda tarixiy doimiylik hissi paydo bo'ldi.

Qutuzning aksiologik portreti, ayniqsa uning ijtimoiy xotiradagi aks sadosi orqali tahlil qilinsa, yanada ravshanlashadi. Ijtimoiy xotira, bu - shaxslarning emas, balki jamoaning xotirasi bo'lib, u ijtimoiy muhitda barqaror belgilar, timsollar va ramzlar orqali saqlanadi. Qutuz ismi bu xotirada mustahkam o'rinishgan. U mamlakatni istilodan qutqargan, dinni himoya qilgan, musulmon dunyosining sha'nini qayta tiklagan qahramon sifatida qadrlanadi. Uning nomi faqat tarixiy matnlarda emas, balki me'morchilik obidalari, xalq og'zaki ijodi va diniy risolalarda ham saqlanib qolgan. Bu holat shuni ko'rsatadiki, Qutuzning liderlik

modeli ijtimoiy xotirada ham ideallashtirilgan, ham real tarixiy asosga ega bo'lgan obraz sifatida mavjud. Bunday ramzlashuv esa o'z-o'rnida milliy identitetning shakllanishiga xizmat qiladi. Milliy identitet bu faqat genetik yoki etnik omilga asoslangan emas, balki orttirilgan, tarixiy tajriba orqali shakllangan, madaniy meros, til, din, qadriyatlar va xotira bilan mustahkamlangan konstruktiv fenomen hisoblanadi. Qutuz faoliyati musulmon ummatining birligi, himoyasi va qadriyatlarini tiklashga qaratilganligi sababli, aynan shu identitetning poydevorini mustahkamladi. U xalq ongida dushmanga qarshi birdamlik, ruhiy qat'iyat va imonning timsoli sifatida singib ketgan. Shu sababli, Qutuzga berilgan baho faqat tarixiy voqealarga emas, balki jamoaning o'z-o'zini anglashiga, ya'ni milliy identitetning mohiyatiga ham daxldor.

Ushbu tadqiqot ushbu makroiqtisodiy sharoitlarni hisobga oladi, ammo asosiy e'tibor O'zbekistondagi xorijiy mehnat migratsiyasi va mehnat muhojirlarining reintegratsiyasiga ta'sir qiluvchi yaxshi tushunilmagan ijtimoiy-madaniy omillar nuqtai nazaridan migratsiya jarayonlarining o'zgarishi sabablariga qaratiladi. O'zbekiston Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi tomonidan o'tkazilgan xorijiy mehnat migratsiyasi va bandlik bo'yicha ixtisoslashtirilgan tadqiqotlar hisobotlari, xalqaro tashkilotlarning tadqiqotlari nashrlari, migrantlar va ularning oila a'zolari bilan o'tkazilgan chuqur suhbatlar ma'lumotlariga asoslanadi. Tadqiqot makroiqtisodiy sharoitlar ta'sirida 2006–2019-yillarda ijtimoiy-madaniy kontekstning o'zgarishi O'zbekistondan migratsiya oqimlari geografiyasining kengayishiga, migratsiyaning "feminizatsiyasi" va uning "yoshlashishi" kabi hodisalarning paydo bo'lishiga xizmat qilgani aniqlandi. dastlab patriarxal jamiyatda egalitarizmning ayrim elementlari fonida.

Bu jarayonlar, falsafiy til bilan aytganda, qadriyatlar tranzitsiyasini - ya'ni muayyan tarixiy sharoitda qadriyatlarining qayta ishlab chiqilishi va jamiyatga singdirilishini anglatadi. Qutuz bu tranzitsiyaning faol agenti bo'lib, tarixiy sharoitga qarab qadriyatlarini harakatga aylantirgan, ularni faqat ideal emas, balki amal qiluvchi prinsip sifatida jamiyat hayotiga joriy qilgan liderdir. U diniy asosdagi ijtimoiy adolat, himoya, fidoyilik va imon kabi qadriyatlarini real ijtimoiy-harbiy amaliyotga aylantira oldi. Shuni ham ta'kidlash joizki, Qutuz faoliyatining aksiologik ahamiyati zamonaviylik kontekstida ham muhimdir. Yoshlar bandligi bir tarafdin muammo emas. Uni hal qilish sifatga e'tibor berishni talab qiladi yoshlarning malakasi va mehnat unumdorligini oshirish uchun umumiy ta'lim va kasb-hunar ta'limini yaratish, mehnat bozorida ishtirok etishni rag'batlantirish va qo'rquvni kamaytirish, shu bilan birga mehnat bozoriga kirish uchun tartibga soluvchi to'siqlar (litsenziyalash va sertifikatlash talablari) va biznes muhiti raqobatbardosh xususiy sektorni, samarali qishloq xo'jaligini rivojlantirish yo'lidagi taraqqiyotga to'siqlik qilayotgan to'siqlarni olib tashlash zarurdir.

Xulosa. Bugungi globallashuv davrida identitet inqirozlari, tarixiy xotira yo'qolishi, ijtimoiy dezorientatsiya holatlari ko'plab jamiyatlarda kuzatilmoqda. Bu esa tarixiy shaxslar misolida mustahkam qadriyatlar zaminini tiklashni, tarixiy xotirani faollashtirishni va identitetni qayta anglashni dolzarb masalaga aylantiradi. Qutuz siyosiy ushbu ehtiyojga javob beradigan timsollardan biridir. Uning siyosida ham tarix, ham qadriyat, ham birlik bor. Shuning uchun ham Qutuz liderligini o'rganish nafaqat tarixiy yoki akademik qiziqish, balki ijtimoiy ongni tiklash, qadriyatlar muvozanatini saqlash va milliylikni anglash nuqtai nazaridan zarurdir.

ADABIYOTLAR

1. Ibn al-Athir, 13-asr tarixchilari
2. Xudayqulov D.X. (2024). Sohibqiron Amir Temur axloq falsafasining zamonaviy talqini. O'zbekiston Milliy universiteti.
3. Yusupov Sh.X. (2023). Amir Temur va Temuriylar davrida Xorazmdagi tarixiy-madaniy jarayonlar. UrDU.; Xoshimov I. (2018). A.Temur va Temuriylar davrida madaniy hayot (Ilm-fan misolida). Andijon davlat universiteti.
4. Jumayev E.B. (2023). Amir Temur obrazi talqinlarining qiyosiy tahlili. Qarshi davlat universiteti.; Mamadov N.Sh. (2024). Yoshlar qalbida vatanparvarlik tuyg'usini yuksaltirishda Amir Temur va Jaloliddin Manguberdi faoliyatining roli. O'zbekiston Milliy universiteti.
5. Kenjayev S.N. (2023). Amir Temurning Xitoy bilan munosabatlari tarixi. Buxoro davlat universiteti; Bozorovich Q. (2023). Amir Temur saltanatida xavfsizlikni ta'minlashda razvedka xizmatining roli. Toshkent.

UDK: 159.922.1

Ziynat OLIMJONOVA,

International School of Finance Technology and Science instituti katta o‘qituvchisi

E-mail: olimjonovaziynat@gmail.com

Psixologiya fanlari doktori X.Abdusamatov taqrizi asosida

SHARQ MUTAFFAKKIRLARINING ILMIY MEROSIDA SEVGI HAMDA OILAVIY MUNOSABATLAR TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqolada sharq mutafakkirlarining ilmiy merosida sevgi va oilaviy munosabatlar psixologik nuqtai nazardan tahlil etilgan. Allomalarning asarlarida insoniy tuyg‘ular, ayniqsa, er-xotin o‘rtasidagi sevgi, sadoqat, ishonch va o‘zaro hurmatning psixologik mohiyati ochib berilgan. Maqolada oila psixologiyasining tamoyillari, sevgi tuyg‘usining shaxs rivojiga ta’siri hamda o‘zaro munosabatlar sifati bilan bog‘liq jihatlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Sharq mutafakkirlari, sevgi psixologiyasi, oilaviy munosabatlar, emotsional yaqinlik, shaxslararo munosabat, psixologik barqarorlik.

АНАЛИЗ ЛЮБОВНО-СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА

Аннотация

В статье анализируются любовные и семейные отношения с психологической точки зрения в научном наследии восточных мыслителей. Труды ученых раскрывают психологическую сущность человеческих эмоций, особенно любви, верности, доверия и взаимного уважения между супругами. В статье рассматриваются принципы семейной психологии, влияние любви на развитие личности, а также аспекты, связанные с качеством отношений.

Ключевые слова: Восточные мыслители, психология любви, семейные отношения, эмоциональная близость, межличностные отношения, психологическая устойчивость.

ANALYSIS OF LOVE AND FAMILY RELATIONSHIPS IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF EASTERN THINKERS

Annotation

This article analyzes love and family relationships from a psychological perspective in the scientific heritage of Eastern thinkers. The works of scholars reveal the psychological essence of human feelings, especially love, loyalty, trust, and mutual respect between spouses. The article covers the principles of family psychology, the impact of love on personal development, and aspects related to the quality of relationships.

Keywords: Eastern thinkers, psychology of love, family relationships, emotional intimacy, interpersonal relationships, psychological stability.

Kirish. Sharqona odob asrlar davomida inson hayoti va, ayniqsa, oilaviy munosabatlarning asosiy poydevori sifatida shakllangan va takomillashgan. Sevib turmush qurish, sevgida sadoqat va vafo qilish, oilaviy totuvlik hamda oila qadriyatlariga hurmat bilan yondashish kabi insoniy fazilatlar Markaziy Osiyo xalqlari, xususan, o‘zbek urug‘lari va elatlarining azaliy an‘analari va xarakterli xususiyatlari sifatida asrlar davomida saqlanib, bugungi kunga qadar qadriyat sifatida yashab kelmoqda. Ushbu fazilatlar nafaqat oilani mustahkamlash, balki jamiyatda barqarorlik va ahillikni ta’minlashning muhim omillaridan biri bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbek xalqining ma’naviy hayotida sevgi va sadoqat kabi tushunchalar, ko‘pincha, milliy urf-odatlar, adabiyot va san’at asarlarida ham keng yoritilgan bo‘lib, ularning yoshlarga tarbiyaviy ta’siri alohida ahamiyat kasb etadi

Sharq xalqlarining “Manas”, “Alpomish”, “Kuntug‘mish”, “Go‘ro‘g‘li”, “Oysuluv”, “Orzigul”, “Layli va Majnun”, “Yusuf va Zulayho” kabi buyuk epik asar va dostonlarida erkak va ayol o‘rtasidagi samimiy insoniy munosabatlar, insonparvarlik, muhabbatga sadoqat va yorga vafo mavzulari madh etilgan. Ushbu dostonlar qadimgi davrlarda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash an‘analari haqida tasavvur va ma’lumot beradi. Sharq ijtimoiy tafakkurida ayol har doim erkak kishining do‘sti, yori, oqila maslahatchisi va oilaviy fayzning timsoli sifatida ulug‘langan. Ayol oila uchun fayz ulashuvchi farishta timsoliga aylangan.

O‘zbek millatining hayoti davomida o‘zining ko‘p asrlik sinalgan boy tarixiy merosiga egadir. Mutafakkir allomalar Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino (980-1037), Hoji Kaykovus (XI asr), At-Termiziy (824-892), Al Buxoriy (810-870), Burhoniddin Marg‘inoniy (1123-1197), hamda buyuk allomalarning nikoh, oila va oilaviy munosabatlar, er-xotin o‘rtasidagi sevgi-muhabbat, mehr-shavqat masalalari alohida to‘xtalib o‘tishgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kaykovus o‘zining “Qobusnoma” asarida oila, ishq, sevgi, er-xotin masalalariga doir qarashlarini yozgan. Alloma asarda oila qurish, to‘g‘ri turmush o‘rtoq tanlash, farzand tarbiyasi, shaxs kamoloti, yoshlarni tarbiya qilish kabi muammoli masalalarni yoritib bergan. Asarda ma’naviy va jismoniy sog‘lom farzand tarbiyasi masalasiga alohida o‘rin berilgan bo‘lib, alloma tomonidan berilgan g‘oyalar bugungi kun ta’lim-tarbiyaning mazmun, shakl, metod va vositalarini takomillashtirib boradi. Mutafakkir farzandning ota-ona oldidagi burch va vazifalari haqida fikr yuritar ekan, ota-onaning farzand oldidagi vazifasi u dunyoga kelgach, avvalo, unga yaxshi ism qo‘yish, uni oqil va mehribon doyaga topshirish, bilim berish, kasb-hunar o‘rgatish, yaxshi tarbiya berishdan iborat, - deya xulosaga kelgan.[1]

Yusuf Xos Hojib “Qutadg‘u bilig” asarida er-xotin o‘rtasidagi muhabbatni inson ma’naviy va axloqiy barkamolligini ta’minlovchi muhim tamoyil sifatida talqin

qiladi. Asar oiladagi muhabbat, hurmat va mas'uliyatni jamiyatning umumiy axloqiy me'yorlariga bog'liq holda yoritadi.

XI asrda yashab ijod etgan arab olimi Ibn Xazm o'zining "Sevgi-muhabbat tabiati to'g'risidagi so'z" asarida sevgi va muhabbatning turli shakllarini tahlil qilgan. Uning fikricha, sevgi bir necha asosiy ko'rinishlarga ega: qarindoshlik asosidagi muhabbat; do'stlik va maqsadlar umumiyligi tufayli: o'rtoqlik va tanishlilik asosida; o'z yaqiniga bo'lgan muhabbat: yoqtirish asosidagi muhabbat: ikki sevuvchi odamlar orasidagi muhabbat. Olimning ta'kidlashicha, bu muhabbat turlarining har biri muayyan sabablar asosida paydo bo'ladi va shu sabablarning o'zgarishiga ko'ra o'z kuchini oshirishi yoki yo'qotishi mumkin. Agar sevgi sabablari ortsa, muhabbat yanada kuchayadi, agar sabablar kamayib borsa, sevgi asta-sekin zaiflashadi. Masofa yaqinlashganda his-tuyg'ular kuchaysa, uzoqlashganda susayishi tabiiy bir holat sifatida tushuntiriladi. Shuningdek, Ibn Xazm sevgi inson qalbi va xulq-atvorida chuqur o'zgarishlar sodir etishini ham ta'kidlaydi. Unga ko'ra, sevgi tufayli inson o'zining yomon xislatlarini jilovlashga, yaxshi fazilatlarini esa yanada namoyon qilishga intiladi. Misol uchun, baxil odam saxovatli bo'lib qoladi, g'azabnok inson quvnoqlik va shirinso'zlikka intiladi, qo'rqoq kishi botir va jasur bo'ladi. Sevgi, go'yo, insonning ichki dunyosini uyg'otadi, uni o'z ustida ishlashga va yaxshilikka intilishga undaydi. Demak, Ibn Xazmning bu qarashlari inson tabiati va sevgi mohiyatini chuqur anglashga qaratilgan muhim tavsiyalardan biridir. Sevgi insonni nafaqat hissiy, balki axloqiy jihatdan ham yuksaklik sari yetaklaydi.

Ahmad Yugnakiy o'zining "Hibat ul-haqoyiq" ("Haqiqat tuhfalari") asarida axloqiy tarbiya, oilaviy qadriyatlar, insonning jamiyatdagi o'rni va ma'naviy poklik masalalariga alohida e'tibor qaratgan. Ushbu asarda oilaning mustahkamligi, odob-axloq me'yorlariga rioya qilish, er-xotin o'rtasidagi hurmat va mehr-muhabbat haqida muhim fikrlar ilgari surilgan. Asarda oiladagi erkak va ayol o'rniga alohida e'tibor qaratilgan. Ahmad Yugnakiy oilada ayolning muhim o'rin tutishini tan oladi, ammo an'anaviy sharqona qarashlarni ham ilgari suradi. Shuningdek ayol – tarbiya va oilaviy muhitning tayanchi, erkak esa himoyachi va ta'minlovchi sifatida tasvirlanadi. Mutafakkirning fikricha, "Ayolning hayosi bo'lsa, u oilani obod qiladi, hayosi bo'lmasa, o'zi va oilasiga kulfat keltiradi.". Ya'ni ayolning hayosi, odob va axloqiy pokligi oilaning barqarorligi va farovonligiga bevosita ta'sir qiladi. Ahmad Yugnakiy oilada axloqiy qadriyatlar va odob-axloq me'yorlari asosiy o'rin tutishini ta'kidlagan.

Abu Ali Ibn Sino o'zining "Risalat al-Ishq" asarida ishqning mohiyatini chuqur falsafiy va psixologik jihatdan tahlil qiladi. U ishqni insonning va butun olamning harakatlantiruvchi kuchi deb ta'riflaydi. Ibn Sino ishqni turli darajalarga va turlarga ajratadi[7]:

Tabiiy Ishq (Muhabbat at-Tabiiyya). Bu daraja butun mavjudotlarga xos bo'lgan ishqdir. Tabiiy ishq jismoniy ehtiyojlarni qondirish va hayotni davom ettirish bilan bog'liqligini aytib o'tadi.

Hayvoniy Ishq (Muhabbat al-Hayvoniyaya). Bu hayvonlarda uchraydigan, biologik va instinktiv ishq. Ya'ni hayvonlar turini ko'paytirish, o'z hududini himoya qilish kabi ehtiyojlarini qondirish uchun ishq hissiyotiga ega bo'ladilar.

Insoniy Ishq (Muhabbat al-Insaniyya). Inson ongli mavjudot sifatida yuqori darajadagi ishqni boshdan kechiradi. Bu darajada inson o'z sevgan insoniga, muhabbat qo'yadi.

Aqliy Ishq (Muhabbat al-Aqliyya). Bu ishq insonning aql-zakovati va idroki yordamida anglanadigan yuksak darajadir. Bu ishq orqali inson haqiqat, adolat va go'zallikka intiladi. Bu darajadagi ishq insonni ilohiy haqiqatga yaqinlashtiradi.

Ilohiy Ishq (Muhabbat al-Ilahiyya). Bu ishqning eng oliy bosqichi bo'lib, insonning Xudoga bo'lgan cheksiz muhabbatini ifodalaydi. Ibn Sinoning fikricha, ilohiy ishq barcha mavjudotlarning harakatlantiruvchi kuchi va oxirgi manzili hisoblanadi. Bu darajadagi ishq orqali inson ruhiy poklanadi va oliy haqiqat bilan birlashadi.

Ibn Sinoning sevgi-muhabbat va er-xotin o'rtasidagi munosabatlari borasidagi fikrlari alohida e'tiborga loyiqdir. Mutafakkir shuni ta'kidlaydiki "Eng yuksak sevgi – bu insoniy sevgi bo'lib, bunday sevgi kishini saxovatli, oqko'ngil va jozibali kishi qiladi". Ibn Sino baxtli oila qurish uchun sevishning o'zi yetarli emasligi, balki sevila olishga ham erishish dardkorligini ta'kidlab o'tadi. Mutafakkir turmush qurgan er-xotinlar munosabatlari borasida quyidagi fikrlarni keltirib o'tadi "Erkak kishi oila boshlig'i bo'lib oilaning barcha ehtiyojlarini qondirishi lozim, chunki bu uning vazifasi". Ayol esa erkakga munosib turmush yo'ldoshi, bola tarbiyasi borasida yaxshi voris va yordamchi bo'lmog'i lozimdir. Allomaning er-xotin munosabatlari to'g'risidagi fikrlari o'sha davr uchun o'ta ahamiyatli bo'lgan. U ayollarni axloqiy hulq-atvor jihatidan eng maqbul, yuqori fazilat egalari bo'lishlari borasida alohida e'tibor qaratadi. Ayol aqlli, uyatchan, iboli, hayoli bo'lishligi, kam gapirishi, eriga itoat qilishi, uni yahshi ko'rishi, farzandlar dunyoga keltirishi, doimo dono, pokiza, to'g'ri so'z, kamtar bo'lishi kerak, injiqlik qilmaslik, o'z nomusi hamda mavqeini tushurmasligi lozim. Eriga nisbatan kibrilik, mensimaslik hissini ko'rsatmasligi kerak, uy ishlarini vaqtda ado etish, oilaning iqtisodiy tomondan o'ylab tejamkorlik bilan ish tutish, o'z xatti-harakatlari bilan erining ko'nglidan hadiksirashga yo'l qoldirmasligi kerakligini ta'kidlaydi. Yuqoridagi fikrlardan allomaning oila mustahkamligini ta'minlashda asosiy talablar ayolga qo'yilgandek bo'lib tuyuladi, ammo Ibn Sino o'zining muholazalarida oila muhitini ijobiy tarzda shakllantirish va saqlab turish ayolga, ya'ni uning shaxsiga bog'liq ekanligiga alohida e'tibor qaratilganligini guvohi bo'lamiz. Bugungi kunda ham yuqorida keltirilgan fikrlar o'z dolzarligini yo'qotmagan. Shuni bilamizki oiladagi ijobiy psixologik va tarbiyaviy ayol, ona orqali shakllanadi. Umuman olganda, Ibn Sino er va xotin o'rtasidagi munosabatlar o'zaro bir-birini hurmat va tushunishga asoslanmog'i lozimligini alohida ta'kidlab o'tadi.[2]

Ibn Sino hayvonlardagi hirs bilan odamlardagi ongli, yuksak insoniy sevgining farqini keskin ajratadi. Olimning takidlashicha, odamda ilm, bilim kuchi bo'lishi kerak, kishi aql va farosat bilan harakat qilishi lozim. Hayvonlar esa bundan mahrum. Kishi aql-idrok bilan harakat qilsa, uning ishq doimiy bo'ladi, agar u hayvoniy hirsga berilsa, buzilib ketadi. Ibn Sinoning fikricha, kishida bu ikki xil xususiyat bo'lishi mumkin. Lekin shunda ham kishidagi aql va bilim hayvoniy hirsga yo'l bermasligi kerak. Shundagina odam haqiqiy inson bo'ladi, baxtli yashaydi[7]. Xulosa qilib aytish mumkinki, "Risolai ishq" bu davrda yaratilgan ijtimoiy-axloqiy asarlardan biri hisoblanib, sharq falsafasi tarixidagi o'ziga xos falsafiy hodisadir. Uning nusxalarini manba sifatida o'rganish, tarjima qilish va tahlil qilish juda dolzarbdir. Chunki ajdodlarimiz me'rosi va qadriyatlari, ular qoldirgan ilm-u amal bugungi kunimizning poydevori bo'lmog'i lozim.

Yirik faylasuf va shoir "Umar Xayyom" sevgi mavzusiga ruhiy va ma'naviy jihatdan chuqur yondashgan. Uning qarashlarida sevgi nafaqat hissiy, balki ruhiy uyg'unlik asosida shakllanishi kerakligi ta'kidlanadi. Umar Xayyomning fikricha, insonning sevgi holatlarini to'liq anglash va tushunish uchun sevgi obyekt – ya'ni ma'shuq ham xuddi shu hissiy va ruhiy holatni boshdan kechirishi lozim. Aynan shunda ikki inson ruhiy dunyosi uyg'unlashib, bir-birini yanada chuqurroq tushunish imkoniyati paydo bo'ladi.

Shoirning talqiniga ko'ra, muhabbatning kuch-qudrati cheksizdir. Agar oshiqning sevgisiga ma'shuqi mehr va e'tibor

bilan javob qaytarsa, bu muhabbatning yanada mustahkamlanishiga, inson ruhining yuksalishiga olib keladi. Aksincha, bir tomonlama muhabbat inson qalbini iztirobga solib, ruhiy tushkunlikka olib kelishi mumkin. Demak, Umar Xayyomning qarashlarida muhabbat ikki tomonlama bo'lishi zarurligi asosiy o'rin tutadi. Ya'ni, faqat oshiqning muhabbati emas, balki ikki inson o'rtasida o'zaro mehr, e'tibor va tushunish mavjud bo'lgandagina bu tuyg'u chinakam ma'naviy va ruhiy yuksalish manbai bo'la oladi. Bunday muhabbat nafaqat ikki qalbni bog'laydi, balki shaxs sifatida har ikkala insonning kamol topishi uchun mustahkam zamin yaratadi.

Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asarining ikkinchi qismi axloqiy masalalarga bag'ishlangan. Jumladan, "Ishq zikrida" deb nomlangan bobda Navoiy ishqning mohiyati va uning inson hayotidagi o'rnini tahlil qiladi. "Ishq zikrida" bobida Navoiy ishqni insonni komillikka yetaklovchi asosiy omil sifatida tasvirlaydi va uning turli darajalarini tahlil qiladi[3]:

Avom ishq: Bu keng tarqalgan ishq bo'lib, uning oliy martabasi shar'iy nikohdir. Bu turdagi ishq insoniy muhabbatni ifodalaydi va oilaviy hayotning asosi hisoblanadi.

Xos ishq: Bu alohida fazilat egalari xos bo'lib, pok ko'z bilan pok niyat bilan yuzga solinadi. Bu turdagi ishq ma'naviy poklik va yuksak axloqiy fazilatlarini ifodalaydi.

Siddiqlar ishq: Bu haqgo'ylarning ishq bo'lib, ular Haqning jamolini ochiq ko'rish umidi bilan yashaydilar. Bu turdagi ishq ilohiy muhabbatni anglatadi va tasavvufiy ma'noga ega.

Ushbu bobda Navoiy Majnun va Layli ishqini misol qilib keltiradi. Majnun Layliga bo'lgan ishq orqali insonning ishq yo'lida qanday sinovlardan o'tishi va bu sinovlar orqali qanday yuksaklikka erishishi mumkinligini ko'rsatadi. Bu hikoya orqali shoir ishqning inson hayotidagi ahamiyatini yanada chuqurroq ochib beradi. Navoiy ishqni insonni komillikka yetaklovchi kuch sifatida tasvirlaydi. Uning fikricha, ishq insonni yuksak ma'naviyat sari yo'naltiradi va uni poklaydi.

Alisher Navoiyning zamondoshi va yaqin do'sti "Husayn Voiz Koshifiy" tomonidan yozilgan "Futuvvatnomai sultoniyy" va "Axloqi muhsiniyy" asarlari odob-axloqqa bag'ishlangan bebaho manbalardan hisoblanadi. Ushbu asarlar oila tarbiyasida muhim o'rin tutadi va insoniy fazilatlarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. "Axloqi muhsiniyy" kitobida muallif sabr, hayo, pokizalik, oliyhimmatlik, adolat, muloyimlik, saxovat, vafo, ahdga sodiqlik, rostgo'ylik, andisha, shijoat, farosat va sir saqlash kabi axloqiy tushunchalarning mohiyati va ularning inson hayotidagi ahamiyatini batafsil tushuntiradi. Ushbu fazilatlarining hayotda to'g'ri qo'llanilishi uchun Qur'on oyatlari, hadislar va buyuk mutafakkirlarning asarlaridan lavhalar keltirilib, ular asosida tushuntirishlar berilgan. Koshifiy har bir axloqiy tushunchaning mazmunini nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy misollar yordamida ham asoslagan, bu esa asarni oila tarbiyasi va shaxsiy kamolot uchun qo'llaniladigan qo'llanma sifatida yanada qimmatli qiladi.

Oilaviy hayot va undagi munosabatlar bobida Ahmad Donishning qarashlari alohida e'tiborga loyiqdir. U o'zining "Nodir voqealar" asarida oilaviy hayotning turli jabhalari nikoh odoblari, uylanish shartlari, ishq-muhabbat va sevishtanlarning odobi, qaynona-kelin nizolari, farzandlarga vasiyat, kasb-hunarlarining foydasi haqida qimmatli fikrlarni bayon etgan. Uning fikricha, har bir inson muayyan yoshga etgandan keyingina unda uylanish va oila qurishga zarurat hosil bo'ladi. Bu davrga kelib inson oila nikoh munosabatlari, oilaviy hayot quvonchlarini va tashvishlaridan boxabar, oilaviy baxt, farzand tarbiyasi, er-xotinlik va ota-onalik burchlarini tushunib etgandirlar. Ahmad Donish uylanish shartlariga o'sha davr uchun xos bo'lgan xislatli turmush quruvchilarning biron-bir kasb sohibi ekanligini, uy-joy sohibi bo'lishini, oila

va oilaviy hayot masalalarini egallab olganliklarini nazarda tutadi. O'sha davrga xos uylanish shartlari (qiz tomonidan qo'yilgan) yangi oilaning farovonligi, to'kisligini ta'minlaydigan omillardan hisoblangan. Ahmad Donishning qarashlarida ham oilaning baxti, oila farovonligi uning mustahkam va barqarorligi xotiga, uning axloqiy va ma'naviy kamolotiga bog'liqdir[4].

Abdurauf Fitrat o'zining "Oila" kitobida oila masalasiga alohida e'tiborini qaratar ekan, "Har bir davlatning saodati hamda izzati, albatta, shu halqning ichki tartibi va inoqligiga aloqadordir. Osoyishtalik hamda inoqlik esa, ushbu millat oilalarining intizomiga tayanadi. Qayerda oila munosabati kuchli tartibga bo'ysunsa, davlat hamda millat ham shuncha kuchli va mustahkam poydevorga aylanadi". Er bilan xotin o'rtasidagi munosabatlar bir-biriga bo'lgan sevgisi, ishonchi, hamkorlik hamda hamfirkrlilikning samimiyligi – oila mustahkamligini ta'minlash uchun zamin bo'lib, farzand uchun namuna bo'ladi. Mutafakkir oila ittifoqi bo'yicha quyidagi fikrga kelganlarki, koinotdagi barcha zarra va zurriyotlar muhabbatsiz birga bo'lmaydilar. Agarda er-xotinlik mehr-muhabbatsiz asosida bo'lsa, albatta poydevori zaif bo'lib, hayoti lazzatsiz bo'ladi. Zero bu tabiat qonuniga xilof va xilqat qoidasiga ziddir, xotinlar va erlar o'rtasida muhabbat va mehribonchilik ehsos qilinadi. Ma'domiki er-xotin bir-birlariga hayot sheriklari va yo'ldoshi ekanlar, ular tirikchilikning ishlari va ma'suliyatini o'z zimmlariga olib bajarishlari lozim. Bola axloqining shakllanishida er-xotinning bir-birini o'zaro hurmat qilishi ijobiy ta'sir qiladi. Bunda oila a'zolarining har biriga ma'lum vazifalar yuklatilgan deb ta'kidlaydi muallif.

Mahmudxo'ja Behbudiy – jadidchilik harakatining yetakchilaridan biri bo'lib, uning asarlarida oila, oilaviy tarbiya va ayollarning jamiyatdagi o'rni alohida o'rin egallaydi. U oilaviy munosabatlarga faqatgina ijtimoiy-madaniy kontekstda emas, balki psixologik jihatdan ham chuqur yondashgan. Behbudiy oilani jamiyatning asosiy ustuni deb bilib, mustahkam va ilmi oilalar barpo etish orqali millatni ravnaq toptirish g'oyasini ilgari surgan. Muftiy Mahmudxo'ja Behbudiy ham oilani muqaddas sanab, bu borada jonkuydirib ko'plab maqolalar yozganini ko'ramiz. Jumladan "Hifzi sihhati oila", "Xotun olmoqni kerakligi", "Uylanmaslikni zarari", "Qiz bola tarbiyasi" kabilar shular jumlasidandir. Xususan oila qurishning zarurligini ifoda etgan holda muftiy Mahmudxo'ja maqolalarining birini shunday yozadi: "Insonlarga xotun olmoq tabiiydir. Xotun olmasdan yolg'uz yashamoq insonga mumkin yo'q. Har bir erkak va ayol bir-birini yordam va ionati va birga yashamog'iga muhtojdir. Erkak ila ayol shar'iy nikoh ila er va xotun bo'lib ro'zg'or tuzamasa, jamiyati bashariyayi hozir va madaniyatni soyasiga raxna paydo bo'lub, inqiroz va xarob bo'lmoqqa yo'l tutar"[5]. Yana o'g'il-qizlarning shar'iy kitoblarini o'qiborganib, salomatlik masalalariga e'tibor bergan holatda oila qurishliklarini va bu ishlar shariatga muvofiq tarzda bo'lishini, bir ro'zg'or egasi bo'lishni o'zining yagona maqsadi deb bilishi va oiladagi odoblarni ham o'rganish zarurligini, oilada zarur bo'ladigan sharoitlarni ham yo'lga qo'yish lozimligini uqtiradi. Mahmudxo'ja Behbudiyning yuqorida keltirilgan fikrlaridan anglash mumkinki, demak bugungi kun yoshlari uchun oila qurish zarur va bundan avval oilaga taaluqli bo'lgan ilmlarni va odoblarni o'rganib hayotga kirib borishni tavsiya qiladilar. Shu bilan birgalikda oila muhitida zarur bo'ladigan shart-sharoitlarni yaratishni ham ta'kidlaganlar.

Abdulla Qodiriy asarlarida oila va oilaviy munosabatlar masalasi nafaqat ijtimoiy, balki psixologik jihatdan ham chuqur tahlil qilinadi. Uning qahramonlari o'zaro munosabatlarida individuallik, ijtimoiy bosim, sevgi va majburiyat o'rtasidagi ichki kurash kabi masalalar bilan to'qnash keladilar. Bu jihatlar zamonaviy psixologiya nuqtayi

nazaridan tahlil qilinsa, Qodiriy o'z davri uchun juda ilg'or psixologik portretlar yaratganini ko'rishimiz mumkin. Psixologiyada shaxslararo munosabatlarda hissiy bog'liqlik va o'zaro tushunish muhim o'rin tutadi. "O'tkan kunlar" romanidagi Otabek va Kumushbekaning munosabatlari sevgi, hurmat va sadoqat asosida qurilgan bo'lsa, Otabek va Zaynabning nikohi esa majburiy bo'lib, hissiy qo'llab-quvvatlash yo'qligi sababli barbod bo'ladi. Psixologiyada bu holat hissiy gormoniyaning yetishmasligi bilan izohlanadi. Otabekning Zaynab bilan nikohi psixologik jihatdan "Hissiy begonlashuv" fenomenini aks ettiradi. Bu holatda inson o'z turmush o'rtog'iga nisbatan hissiyotlarini to'liq ocholmaydi, uning ehtiyojlarini anglamaydi va o'zini yolg'iz his qiladi. Zaynab esa o'z sevgisini majburan qabul qildirishga uringan bo'lsa-da, natijada shaxsiy iztirob va rashk tuyg'ulariga berilib ketadi. Bunday ruhiy kechinmalar ko'pincha oila ichidagi zo'riqish va tushkunlikka olib keladi. Abdulla Qodiriy asarlaridagi oila va muhabbat mavzulari psixologik jihatdan murakkab va ko'p qirrali tahlil qilinishi mumkin. Uning qahramonlari sevgi va majburiyat, an'ana va shaxsiy istaklar o'rtasida ichki kurash olib boradilar. Ushbu asarlar shaxsning ijtimoiy muhitdagi psixologik kechinmalarini chuqur ochib

berishi bilan ham qadrlidir. Qodiriy inson ruhiyatining nozik jihatlarini tasvirlash orqali, oila va jamiyatdagi ziddiyatlarni, sevgi va muhabbatning murakkab tabiatini chuqur tahlil qilgan[6].

Xulosa va takliflar. Demak, O'rta Osiyoning o'rta asr donishmandlari va shoir-ijodkorlari asarlarida muhabbat, oila va oilaviy munosabatlar masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shunga qaramay, ushbu atoqli mutafakkirlarning ishlarida sevgi-muhabbat psixologiyasi masalalari alohida va mustaqil tadqiqot predmeti sifatida o'rganilmaganligi kuzatiladi. Manbalar va adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, barcha davr donishmand va mutafakkirlari sevgi va muhabbat masalalariga o'z qarashlari va e'tiborlarini qaratganlar. Ular o'z asarlarida o'zlari yashab turgan davr va ulardan oldingi mutafakkirlarning qarashlarini, hayotiy kuzatishlarini tahlil qilib, ushbu fenomenning yangi qirralarini ochishga intilganlar va uni o'ziga xos tarzda talqin etishga harakat qilganlar. Shu bilan birga, barcha davr mutafakkirlari o'z qarashlarini zamondoshlari va o'tmishdoshlarining fikrlari bilan taqqoslab, ularni tahlil qilish va o'z munosabatlarini bildirish orqali izhor etganlar.

ADABIYOTLAR

1. Kaykovus. Qobusnoma. 2-to'ldirilgan nashri. – T.: Istiqlol, 1994. –173 b.
2. Abu Ali Ibn Sino. Tib qonunlari. – T.: Meros, 1994. 3-t. – B. 27-46.
3. Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub"-Yoshlar nashriyot uyi-2018. 73-b
4. Abdullaeva A., Xolmirzayev X. "Navodir ul-vaqoe"o'zbek tilida. /Ahmad Donish XIX asrning buyuk mutafakkiri va taraqqiyparvari. Buxoro, 2007
5. Behbudiy, Mahmudxo'ja. Tanlangan asarlar. J.2. – Toshkent, Akademiashr, 2021. 191-bet
6. Isoqova A.M. Abdulla Qodiriyning O'tkan kunlar asarida oila va oilaviy munosabatlar ahamiyati- Pedagogik tadqiqotlar: dolzarb muammo va yechimlar. 2024-yil. 264-267.
7. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/abu-ali-ibn-sino-ishq-haqida-risola-1.html>

UDK: 37.01

Gulnoza OMANOVA,

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash

va malakasini oshirish instituti mustaqil tadqiqotchisi, PhD

E-mail: info@bimm.uz

O'zbekiston Milliy universiteti professori H.Xudaykulov taqrizi asosida

MULTIDISCIPLINARY APPROACH IN THE ACTIVITIES OF CHILDREN MULTIDISCIPLINARY EDUCATIONAL AND REHABILITATION INSTITUTIONS

Annotation

This article analyzes the importance of a multidisciplinary approach in the activities of children multidisciplinary educational and rehabilitation institutions. The necessity of collaboration between fields such as psychology, special education, occupational therapy, and social work in supporting children with physical, cognitive and emotional challenges is justified. The importance of creating a supportive environment for children through the involvement of family and community in the educational process is emphasized. In the context of the growing demand for inclusive education, the multidisciplinary approach is considered a key factor in promoting the adaptation and development of children.

Key words: multidisciplinary approach, rehabilitation, children education, inclusive education, psychological support, physical and cognitive development, family and community involvement, special education.

BOLALAR KO‘P TARMOQLI TA‘LIM VA REABILITATSIYA MUASSASALARI FAOLIYATIDA MULTIDISTSIPLINAR YONDASHUV

Annotatsiya

Ushbu maqolada bolalar ko‘p tarmoqli ta‘lim va rehabilitatsiya muassasalarida multidistsiplinar yondashuvning ahamiyati tahlil qilinadi. Jismoniy, kognitiv va emotsional muammolarga ega bolalarni qo‘llab-quvvatlashda psixologiya, defektologiya, mehnat terapiyasi va ijtimoiy ish kabi sohalar o‘rtasidagi hamkorlikning zarurligi asoslab beriladi. Oila va jamoaning ishtiroki orqali bolalar uchun qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish ta‘lim jarayonining muhim omili sifatida ta‘kidlanadi. Inkluziv ta‘limga bo‘lgan ehtiyoj ortib borayotgan hozirgi davrda multidistsiplinar yondashuv bolalarning moslashuvchanlik va rivojlanishiga xizmat qiluvchi asosiy omil sifatida ko‘riladi.

Kalit so‘zlar: multidistsiplinar yondashuv, rehabilitatsiya, bolalar ta‘limi, inkluziv ta‘lim, psixologik qo‘llab-quvvatlash, jismoniy va kognitiv rivojlanish, oila va jamoa ishtiroki, maxsus pedagogika.

МУЛЬТИДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ПОДХОД В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТСКИХ МНОГОПРОФИЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ И РЕАБИЛИТАЦИОННЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Аннотация

В данной статье анализируется важность мультидисциплинарного подхода в деятельности детских многопрофильных образовательных и реабилитационных учреждений. Обосновывается необходимость сотрудничества между такими областями, как психология, дефектология, трудотерапия и социальная работа, в поддержке детей с физическими, когнитивными и эмоциональными проблемами. Подчеркивается важность создания поддерживающей среды для детей через участие семьи и сообщества в образовательном процессе. В условиях роста потребности в инклюзивном образовании мультидисциплинарный подход рассматривается как ключевой фактор, способствующий адаптации и развитию детей.

Ключевые слова: мультидисциплинарный подход, реабилитация, детское образование, инклюзивное образование, психологическая поддержка, физическое и когнитивное развитие, участие семьи и сообщества, специальная педагогика.

Kirish. YUNESKO ning Barqaror rivojlanish maqsadlarining (SDG) to‘rtinchi maqsadi barchaga ta‘limga bo‘lgan teng huquqlarni ta‘minlash, jumladan maxsus ta‘lim va rehabilitatsiya bo‘yicha muhim yo‘nalishlarni belgilaydi. O‘zbekiston Respublikasida inkluziv ta‘lim va bolalar rehabilitatsiyasiga oid davlat siyosati ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Alohida ehtiyojli bolalarning jamiyatga to‘laqonli integratsiyasi, ta‘lim olishga bo‘lgan teng huquqlari va ularning ijtimoiy moslashuvini ta‘minlash uchun ko‘p tarmoqli ta‘lim va rehabilitatsiya muassasalari faoliyatini ilmiy asosda tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

Ta‘lim landshafti tobora ko‘proq o‘zining ko‘p tarmoqliligi bilan ajralib turadi, ayniqsa maxsus ta‘lim va bolalar rehabilitatsiyasi jarayonlarini uyg‘unlashtirish dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bunda multidistsiplinar yondashuv turli qiyinchiliklarga, jumladan, jismoniy nogironlik, kognitiv buzilishlar va hissiy buzilishlarga duch kelgan bolalarning turli ehtiyojlarini qondirishda muhim ahamiyatga ega. Psixologiya, maxsus ta‘lim, mehnat terapiyasi, ijtimoiy ish va rehabilitatsiya yo‘nalishlari kabi ko‘plab fanlardan bilim va metodologiyalarni birlashtirish orqali har bir bolaning har tomonlama rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi yaxlit asos yaratish mumkin. Bunday ta‘lim jarayonlarining

ahamiyatini yoritib berish, ularning bolalarni intellektual rivojlantirish va moslashuvchan ko'nikmalarni shakllantirishdagi rolini ko'rsatish tadqiqotlarning ustuvor vazifasiga aylanmoqda.

Mavzuga doir tadqiqotlar tahlili. Rossiyalik olimlar E.S. Zorina, A.A.Brilliantova tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda bolalar reabilitatsiyasida multidistsiplinar yondashuvning ahamiyatini o'rganiladi. Mualliflar psixologik va pedagogik yordamni samarali tashkil etish uchun mutaxassislar jamoasining o'zaro hamkorligini ta'kidlaydilar [1].

Amerika Qo'shma Shtatlarining yetakchi tibbiy markazlaridan biri – Mayo Clinic tadqiqotchilari Barbara K. Bruce, Karen E. Weiss, Chelsea M. Ale, Tracy E. Harrison, Philip R. Fischer bolalar reabilitatsiyasida multidistsiplinar yondashuvning rivojlanishini va dastlabki 1000 bemor ustida olib borilgan tadqiqot natijalarini taqdim etadi[2].

Avstraliyada o'tkazilgan tadqiqotlarda autizm spektri buzilishi (ASD) bo'lgan bolalar bilan ishlashda multidistsiplinar yondashuvning ahamiyati o'rganilgan.

Tadqiqotda interprofessional hamkorlikning multidistsiplinar yondashuvdagi o'rni va foydalari ko'rsatilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, interprofessional hamkorlik multidistsiplinar yondashuvning eng yaxshi amaliyot modeli hisoblanadi. Biroq, ko'plab bolalar va oilalar ASD bilan bog'liq sog'liqni saqlash va ta'lim ehtiyojlarini qondirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Shu bilan birga, multidistsiplinar yondashuvni amalga oshirishda ba'zi muammolar mavjud [3].

Ko'p tarmoqli ta'lim va bolalar reabilitatsiyasi muassasalarida ta'lim jarayonlarini samarali tashkil etish masalasi bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va metodik tahlillar shuni ko'rsatadiki, bu yo'nalish kompleks yondashuvni talab etadi. Pedagogika, psixologiya, defektologiya va sog'liqni saqlash sohasining o'zaro integratsiyasi asosida shakllanadigan ta'lim tizimi bolalarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda yo'naltiriladi.

Ilmiy-nazariy adabiyotlar tahlilida G.V.Babanskiy [7], L.S.Vygotskiy[8], A.A.Leontev[9] kabi mutaxassislarning ishlari ta'lim jarayonini psixologik va pedagogik nuqtai nazardan asoslashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek olimlari, xususan N.K.Karimova[4], S.S.Abdullayeva[5] va D.T.Xolboyeva[6] kabi mutaxassislar reabilitatsiya va maxsus pedagogika sohasida muhim tadqiqotlar olib borgan.

Metodik adabiyotlar esa ta'lim jarayonini tashkil etishda zamonaviy texnologiyalar, individual yondashuv, diagnostika va baholash tizimlari, ko'p tarmoqli guruhlar faoliyati bo'yicha amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi. Bu esa nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi.

Ko'p tarmoqli ta'lim va bolalar reabilitatsiyasi muassasalarida ta'lim jarayonlarini samarali tashkil etish masalasi bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va metodik tahlillar shuni ko'rsatadiki, bu yo'nalish kompleks yondashuvni talab etadi. Pedagogika, psixologiya, defektologiya va sog'liqni saqlash sohasining o'zaro integratsiyasi asosida shakllanadigan ta'lim tizimi bolalarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda yo'naltiriladi.

Xorijiy tadqiqotlar ko'rsatadiki, bolalar ko'p tarmoqli ta'lim va reabilitatsiya muassasalarida multidistsiplinar yondashuvning ahamiyati katta. Biroq, uning amaliyotga tatbiqi ba'zi muammolar bilan bog'liq. Shu

bilan birga, multidistsiplinar yondashuvni amalga oshirishda o'qituvchilarning bilim va tajribasini oshirish, rahbarlarning qo'llab-quvvatlashini ta'minlash va interprofessional hamkorlikni rivojlantirish zarur.

Tahlil va tavsiyalar. Ko'p tarmoqli ta'lim va bolalar reabilitatsiya muassasalaridagi ta'lim jarayonlarining nazariy asoslari yaxlit, inklyuziv va moslashuvchan ta'lim muhitining muhimligini ta'kidlaydigan bir nechta o'zaro bog'liq tushunchalarga asoslanadi. Ushbu asosda konstruktivizm tamoyili markaziy o'rinni egallaydi, unda bilim o'qituvchilar tomonidan ularning tajribalari va atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri orqali faol ravishda shakllantiriladi. Reabilitatsiyaga muhtoj bo'lgan bolalarning o'ziga xos ehtiyojlarini qondirish uchun turli xil ta'lim metodologiyalari birlashtirilgan multidisipliner sharoitlarda dolzarbdir. Bolalarni eksperimental o'rganish bilan shug'ullanishi mumkin bo'lgan muhitni yaratish orqali amaliyotchilar bilimlarni chuqurroq tushunish va saqlashga yordam beradi, shu bilan reabilitatsiya jarayonini kuchaytiradi.

Ijtimoiy ta'lim nazariyasi elementlarini o'z ichiga oladi, bu ta'lim sharoitida kuzatish, o'rganish va modellashtirishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Ko'p tarmoqli ta'limda o'qituvchilar, terapevtlar va psixologlar kabi turli kasb egalarining hamkorligi bolalar uchun ibrat namunalarining boy imkoniyatlarini yaratadi. Ushbu hamkorlikdagi yondashuv nafaqat ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi, balki bolalarni reabilitatsiya qilish uchun muhim bo'lgan ijobiy xulq-atvor va rivojlanish strategiyalariga taqlid qilishga undaydi. Tabaqalashirilgan ta'limning ushbu nazariy asosda integratsiyalashuvi bolalarning turli xil o'rganish uslublari va ehtiyojlarini hisobga oladi. Ta'lim tajribasini individual farqlarni hisobga olgan holda moslashtirib, o'qituvchilar faollik va motivatsiyani rag'batlantirishlari mumkin, natijada ta'limning samaradorligiga olib keladi.

Inklyuziv ta'lim jismoniy, hissiy yoki kognitiv qiyinchiliklardan qat'i nazar, barcha bolalarning ta'lim jarayonida teng ishtirok etishini ta'minlaydi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning turli ehtiyojlarini qondirish uchun moslashtirilishi mumkin bo'lgan moslashuvchan o'quv muhitini yaratishga qaratilgan Universal Design for Learning (UDL) tamoyillarini amalga oshirishni talab qiladi. Ushbu tamoyillarni ko'p tarmoqli muassasalarining ta'lim jarayonlariga kiritish orqali amaliyotchilar barcha bolalarning o'quv dasturidan mazmunli foydalanishlarini ta'minlashlari mumkin. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ushbu nazariy asos bolalar reabilitatsiya muassasalarida ta'lim jarayonlariga hamkorlik, moslashish va inklyuziv yondashuv muhimligini ta'kidlaydi va shu bilan ham akademik, ham shaxsiy o'sishga yordam beradi.

Ko'p tarmoqli ta'lim va bolalar reabilitatsiya muassasalari kontekstida tadqiqot imkoniyatlari ko'p bo'lib, ta'lim amaliyoti va terapevtik metodologiyani sezilarli darajada yaxshilashi mumkin bo'lgan tadqiqotlar uchun qulay zamin yaratadi. Turli xil ehtiyojlarga ega bo'lgan bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash uchun psixologiya, ta'lim va sog'liqni saqlash kabi turli yo'nalishlarning elementlarini birlashtirgan integrativ pedagogik asoslarni o'rganish tadqiqotning muhim yo'nalishlaridan biridir. Ushbu integral yondashuvlarning samaradorligini o'rganish moslashtirilgan ta'lim strategiyalari an'anaviy ta'lim muhitida qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar uchun kognitiv, hissiy va ijtimoiy natijalarni qanday yaxshilashi mumkinligi haqida tushuncha berishi mumkin.

Texnologiya va reabilitatsiya kesishmasi tadqiqot uchun yana bir keng sohani taqdim etadi. Yordamchi texnologiyalar va raqamli o'quv vositalarining paydo bo'lishi nogiron bolalarni o'quv jarayoniga jalb qilish uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Tadqiqotlar reabilitatsiya sharoitida bolalarning ta'lim natijalariga, faollik darajasiga va motivatsiyasiga aniq texnologiyalarning ta'sirini baholashga e'tibor qaratishi mumkin. Tadqiqotlar va qiyosiy tahlillarni o'tkazish orqali tadqiqotchilar qaysi texnologik aralashuvlar eng samarali ekanligini aniqlashlari va ham ta'lim, ham terapevtik kontekstlarda eng yaxshi amaliyotlarni xabardor qilishlari mumkin.

Ushbu multidisiplinar doiralarda ishlaydigan o'qituvchilar va reabilitatsiya amaliyotchilarining malakasini oshirish bo'yicha tadqiqotlar o'tkazish uchun muhim ehtiyoj mavjud. Tibbiyot xodimlari bilan samarali hamkorlik qilish uchun pedagoglar uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni, shuningdek, ularning kasbiy o'sishi uchun zarur bo'lgan doimiy yordamni o'rganish keng qamrovli o'quv dasturlarini ishlab chiqish lozim. Bunday dasturlar nafaqat o'qituvchilarning malakasini oshiribgina qolmay, balki ta'lim va terapevtik amaliyotlar o'rtasidagi tafovutni yo'qotib, bolalar rivojlanishiga yanada yaxlit yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi. Oxir oqibat, ushbu tadqiqot imkoniyatlari nafaqat akademik nutqqa hissa qo'shadi, balki ko'p tarmoqli ta'lim va reabilitatsiya sharoitida bolalar hayotini sezilarli darajada yaxshilaydigan amaliy dasturlarga moslashish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Xulosa. Ko'p tarmoqli ta'lim va bolalar reabilitatsiya muassasalaridagi ta'lim jarayonlarini o'rganish natijasida olingan g'oyalarni umumlashtirishda yaxlit yondashuv muhim ahamiyatga ega. Turli xil texnologiyalarning integratsiyasi bolalarning nafaqat kognitiv va hissiy ehtiyojlarini qondiradigan, balki ularning ijtimoiy va jismoniy rivojlanishiga yordam beradigan boyitilgan o'quv muhitini ta'minlaydi. Psixologiya, ta'lim va sog'liqni saqlash kabi turli sohalarining kuchli tomonlaridan foydalangan holda, bu muassasalar har bir

bola duch keladigan o'ziga xos muammolarga mos keladigan moslashtirilgan tadbirlarni yaratishi mumkin. Ushbu ko'p tarmoqli asos nafaqat ta'lim tajribasini oshiradi, balki shaxsiylashtirilgan ta'lim yo'llarini qo'llab-quvvatlovchi zamonaviy pedagogik nazariyalar bilan ham mos keladi.

O'qituvchilar, terapevtlar va oilalar o'rtasidagi hamkorlikning rolini oshirish muhim. Samarali muloqot va sheriklik qo'llaniladigan strategiyalar bir-biriga mos kelishi va o'zaro mustahkamlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Davomiy baholash va fikr-mulohazalardan kelib chiqqan holda individuallashtirilgan ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish ushbu hamkorlikdagi sa'y-harakatlarning dinamik xususiyatini ko'rsatadi. Bunday rejalar nafaqat bolalarning akademik o'sishiga yordam beradi, balki ularga reabilitatsiya safarlarida chidamlilik va vakolatlilik bilan harakat qilish imkoniyatini beradi. Qo'llab-quvvatlovchi e'tibor natijasida bolalar o'zlarini qadrli va tushunadigan his qiladigan muhit shakllanadi, natijada ta'lim va reabilitatsiya sharoitida yaxshi natijalarga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, ko'p tarmoqli ta'lim va bolalar reabilitatsiya muassasalaridagi ta'lim jarayonlari turli sohalarining o'zaro bog'liqligini himoya qiluvchi progressiv paradigmani o'zida mujassam etgan. Bunday yondashuv nafaqat ta'lim tajribasini boyitadi, balki bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun zarur bo'lgan inklyuzivlik va qo'llab-quvvatlash madaniyatini rivojlantiradi. Ushbu muassasalar rivojlanishda davom etar ekan, ular fanlararo hamkorlikni rivojlantirishlari va shu orqali har bir bolaning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan har tomonlama qo'llab-quvvatlashni ta'minlashlari juda muhimdir. Bunday sharoitlarda ta'limning kelajagi moslashish va innovatsiya qilish qobiliyatiga bog'liq bo'lib, natijada bolalar va ularning oilalarining turli ehtiyojlariga mos keladigan yanada samarali amaliyotlarga yo'l ochadi.

ADABIYOTLAR

1. Zorina E.S., Brilliantova A.A. (2024). Implementation of an Interdisciplinary Approach in Psychological and Educational Support of Children in Neyed of Long-Term Treatment in Medical Hospitals *PsyJournals. Bulletin of Practical Psychology of Education*, 2024, Vol. 21, No. 1, pp. 50–59.
2. Barbara K. Bruce, Karen E. Weiss, Chelsea M. Ale, Tracy E. Harrison, Philip R. Fischer (2017). Development of an Interdisciplinary Pediatric Pain Rehabilitation Program: The First 1000 Consecutive Patients. *Mayo Clinic Proceedings: Innovations, Quality & Outcomes*, 2017, Vol. 1, No. 2, pp. 141–149.
3. Howells, S., Nguyen, H. T., Brinkman, S., & Mitrou, F. (2024). Investigating the validity of the Australian early development census. *Child Psychiatry and Human Development*, 55, 1564-1581.
4. Karimova N.K. Maxsus pedagogika asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
5. Abdullayeva S.S. Reabilitatsion pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Xolboyeva D.T. Ko'p tarmoqli ta'lim muassasalarida metodik yondashuvlar. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2021.
7. Vygotskiy L.S. Psixologiya va ta'lim nazariyasi. – Moskva: Pedagogika, 1982.
8. Babanskiy G.V. O'qitishning samarali tashkil etilishi. – Moskva: Prosveshchenie, 1983.
9. Leontev A.A. Faoliyat, ong va shaxs. – Moskva: Nauka, 1975.

UDK: 378 (049.5+049.32)

Shakhnoza OTAJONOVA,
National University of Uzbekistan, senior teacher
E-mail: oshakhnoza@gmail.com

Reviewer: Kaharova Iroda Siddikovna, PhD, Uzbekistan State World Languages University

EVALUATING THE IMPACT OF ONLINE LEARNING PLATFORMS ON ENGLISH LANGUAGE ACQUISITION AMONG UNIVERSITY-LEVEL ESL STUDENTS

Annotation

This study examines the impact of online platforms, specifically Duolingo and Quizlet, on English language acquisition among university-level ESL students in Uzbekistan. Using a mixed-methods approach combining surveys and platform activity analysis, the research identifies significant improvements in vocabulary, reading comprehension, and motivation. However, the platforms' effectiveness in enhancing writing and speaking skills was found to be limited. The study recommends integrating online tools into blended instruction, with emphasis on teacher feedback and peer collaboration. Future research should include longitudinal studies and explore adaptive digital learning technologies.

Key words: ESL learning, online platforms, Duolingo, Quizlet, language acquisition, university education, mobile-assisted language learning, blended learning.

ONLAYN O'QUV PLATFORMALARINING UNIVERSITET DARAJASIDAGI ESL (INGLIZ TILINI IKKINCHI TIL SIFATIDA O'RGANAYOTGAN) TALABALARINING INGLIZ TILI O'ZLASHTIRISHI JARAYONIGA TA'SIRINI BAHOLASH

Annotatsiya

Ushbu maqolada onlayn platformalar, xususan Duolingo va Quizlet, O'zbekistondagi universitet talabarlari orasida ingliz tili o'zlashtirilishiga ta'siri o'rganildi. Aralash metodologiya asosida olib borilgan tadqiqot so'z boyligi, o'qish ko'nikmalari va motivatsiyaning sezilarli darajada oshganligini ko'rsatdi. Biroq, yozish va gapirish ko'nikmalarini rivojlantirishda platformalarning samaradorligi cheklanganligi aniqlandi. Maqolada onlayn vositalarni an'anaviy ta'limga integratsiya qilish, o'qituvchi fikr-mulohazasi va tengdoshlar hamkorligini kuchaytirish tavsiya etiladi. Kelgusidagi tadqiqotlar uzoq muddatli kuzatuv va moslashuvchan raqamli texnologiyalarni o'rganishni nazarda tutadi.

Kalit so'zlar: ESL o'rganish, onlayn platformalar, Duolingo, Quizlet, universitet ta'limi, til o'zlashtirish, raqamli o'quv vositalari, ta'limdagi texnologiyalar.

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ОНЛАЙН-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПЛАТФОРМ НА ОВЛАДЕНИЕ АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКОМ СТУДЕНТАМИ ВУЗОВ, ИЗУЧАЮЩИМИ АНГЛИЙСКИЙ КАК ВТОРОЙ ЯЗЫК (ESL)

Аннотация

В данной статье рассматривается влияние онлайн-платформ, в частности Duolingo и Quizlet, на овладение английским языком среди студентов университетов Узбекистана. Исследование, основанное на смешанной методологии, выявило значительное улучшение навыков лексики, понимания прочитанного и мотивации. Однако эффективность платформ в развитии навыков письма и устной речи оказалась ограниченной. В статье рекомендуется интеграция онлайн-инструментов в смешанное обучение с акцентом на обратную связь преподавателя и сотрудничество студентов. Будущие исследования должны включать долгосрочные наблюдения и изучение адаптивных цифровых технологий.

Ключевые слова: Изучение английского как второго языка (ESL), онлайн-платформы, Duolingo, Quizlet, университетское образование, овладение языком, цифровые учебные инструменты, технологии в образовании.

Introduction. The rapid growth of digital technology has impacted higher education, particularly ESL instruction. Mobile devices and internet access have helped Duolingo and Quizlet grow into flexible and interactive language learning tools (Godwin-Jones, 2022). Universities are using these techniques to improve language acquisition, motivation, and participation in ESL classes. English is essential for university students worldwide for academic performance and international communication. According to the "Development Strategy of New Uzbekistan 2022–2026," educational reforms in Uzbekistan focus using innovative digital tools to increase foreign language skills. Gamified and adaptable Duolingo helps with vocabulary, grammar, and reading (Loewen & Isbell, 2021). Interactive flashcards and quizzes on Quizlet improve memory through active recall and spaced repetition (Nakata, 2020). Both platforms encourage self-learning outside of school. Research shows mixed results. The platforms improve vocabulary and motivation (Bai & Guo,

2022), however Reinders & Sundqvist (2023) worry about their impact on productive skills like writing and speaking. Cultural and technological issues may also affect platform performance (Barrot, 2021).

Given these trends, this study examines how Duolingo and Quizlet improve English language acquisition among university ESL students in Uzbekistan, where internet penetration is expanding but unequal. The project intends to improve university ESL curricula's digital tool integration and inform educational policy reforms.

Literature Review. The rise of digital technologies has affected second language acquisition (SLA), particularly university-level ESL instruction. Mobile-Assisted Language Learning (MALL) tools like Duolingo and Quizlet provide flexible, self-directed, and engaging environments for university students to learn languages (Godwin-Jones, 2022). This review critically evaluates their efficacy, benefits, drawbacks, and research gaps in university contexts,

referencing ESL/EFL findings. COVID-19 accelerated online platform adoption, sustaining language education through remote models (Barrot, 2021). Duolingo's gamified curriculum and adaptive lessons improve word retention and reading comprehension (Loewen & Isbell, 2021), while Quizlet's flashcards and spaced repetition boost long-term vocabulary (Nakata, 2020; Bai & Guo, 2022). Reading and listening have improved beyond vocabulary (Loewen & Isbell, 2021). Gamified badges and tracking systems encourage consistent engagement, which boosts motivation and autonomy (Lee & Drajiati, 2021). Self-paced platforms enable independent study, which is crucial to SLA for university students with multiple obligations (Barrot, 2021). These platforms mostly improve receptivity. Studies show that passive tasks like matching exercises and limited authentic communication opportunities limit productive skills like writing and speaking (Reinders & Sundqvist, 2023). Feedback mechanisms rarely address complex grammatical and pragmatic issues (Godwin-Jones, 2022). Cultural and contextual issues hinder effectiveness. For non-Western students like Uzbekistan, standardized global content lacks cultural relevance (Barrot, 2021). Platform use and learning outcomes are also affected by inconsistent internet access and digital literacy (The Strategy of New Uzbekistan, 2022; Chen, 2022).

Online platforms can improve classroom learning when carefully integrated. Research shows that Duolingo and Quizlet with structured feedback and communicative tasks are beneficial. Task-Based Language Teaching (TBLT) frameworks with real-world applications bridge digital learning and practice. Duolingo excels at gamified vocabulary learning, while Quizlet is better for academic English (Loewen et al., 2020). Yet neither platform alone supports productive skill development, emphasizing the need for hybrid approaches. Constructivism, Self-Determination Theory, and sociocultural theory support digital learning's educational potential (Lee & Drajiati, 2021; Chen, 2022), but most designs lack social interaction. Even with more research, gaps remain. For sustained proficiency gains, longitudinal studies are needed (Reinders & Sundqvist, 2023). MALL effectiveness research in developing regions like Central Asia is scarce (Bai & Guo, 2022). Further, optimal strategies for integrating online tools into structured ESL curricula are unknown. Using Duolingo and Quizlet to improve vocabulary acquisition and learner motivation requires careful instructional integration and adaptation to specific educational and cultural contexts.

Research Methodology. This mixed-methods study examined how Duolingo and Quizlet affect English language acquisition in university-level ESL students. Following Creswell and Creswell's (2022) guideline for examining difficult educational challenges, quantitative and qualitative methods were used to collect measurable outcomes and learners' subjective experiences.

To assure platform experience, 60 undergraduate ESL students from a public university were purposively sampled. Participants must have used Duolingo and/or Quizlet for at least three months and range from B1 to C1 competency according to the CEFR framework to ensure diversity across language development stages. Structured online surveys and

platform activity analysis collected data. From validated tools (Loewen & Isbell, 2021; Barrot et al., 2022), the survey included Likert scales, closed-ended usage questions, and open-ended comments to assess reported improvements in vocabulary, grammar, reading, listening, speaking, and writing. Modest pilot research clarified and verified it. Participants supplied screenshots or reports from Duolingo and Quizlet accounts showing hours spent, courses finished, study sets mastered, and accomplishment records along with the survey. The learning analytics technique (Godwin-Jones, 2022) triangulated self-reports and objective usage data to improve validity. SPSS 26 analyzed quantitative data. Descriptive data detailed demographic and engagement patterns, while Pearson correlations examined platform usage and reported language gains. Statistical significance was determined at $p < 0.05$ for independent samples t-tests comparing high and low usage groups. Braun and Clarke's (2021) approach was used to thematize open-ended qualitative data. Themes about platform benefits, motivation, and learning hurdles supplemented quantitative data and provided context. Participants gave informed consent and were anonymous. University Institutional Review Board approved the project. Overall, data security and voluntary participation were prioritized. Triangulation compared multiple data sources to guarantee validity and reliability. Pilot testing and survey adaption improved content validity. According to Taber (2018), Likert items' Cronbach's alpha reached an acceptable threshold of $\alpha > 0.70$, showing internal consistency.

Analysis and Results. The survey and platform activity logs reveal how Duolingo and Quizlet affect English language acquisition among university-level ESL students in Uzbekistan. After quantitative survey results and platform engagement analysis, this section discusses platform usage and self-reported language improvement correlations.

These 60 undergraduate ESL students had used Duolingo, Quizlet, or both platforms for at least three months before taking the structured survey. Participants were 58% female and 42% male, with an average age of 21.2 years. Participants' self-assessed English proficiency was intermediate (B1, 35%), upper-intermediate (B2, 50%), and advanced (C1, 15%). 78% of students said Duolingo improved their vocabulary, and 72% said it improved their reading comprehension. In Quizlet, 65% of respondents said customized flashcard sets aligned with their university coursework helped them remember academic vocabulary. Although less consistently than vocabulary retention, 59% of students said Quizlet improved grammar awareness. Students were less optimistic about writing and speaking. Only 40% of respondents said Duolingo helped them write, and 32% said it helped them speak. Quizlet improved speaking fluency less, with only 35% of students reporting significant improvement. We also examined motivation. Gamified Duolingo features like daily streaks, level badges, and time challenges motivated 85% of users to practice English regularly. Quizlet's game-based modes like "Match" and "Gravity" engaged 68% of respondents and encouraged sustained study.

Table 1: Students' Self-Reported Improvements by Language Skill and Platform

Language Skill	Duolingo Improvement (%)	Quizlet Improvement (%)
Vocabulary Acquisition	78%	65%
Grammar Awareness	54%	59%
Reading Comprehension	72%	48%
Listening Comprehension	63%	41%
Writing Development	40%	38%
Speaking Fluency	32%	35%

As shown in Table 1, Duolingo was particularly effective in supporting receptive language skills, notably vocabulary and reading comprehension. Quizlet demonstrated

a strong impact in vocabulary and grammar retention but exhibited lower perceived effectiveness in productive and

receptive skills requiring more contextual application, such as writing and listening.

Statistical analysis further substantiated the relationship between platform engagement and language skill development. A positive Pearson correlation was observed between total time spent on Duolingo and self-reported vocabulary acquisition ($r = 0.62$, $p < 0.01$). Similarly, a moderate positive correlation ($r = 0.55$, $p < 0.01$) was found between the number of Quizlet study sets mastered and perceived improvements in grammar accuracy. Moreover, an independent samples t-test revealed that students categorized as "high users" (defined as engaging with the platforms for more than 4 hours per week) reported significantly higher perceived improvements in vocabulary and reading skills ($M = 4.3$, $SD = 0.6$) compared to "low users" ($M = 3.6$, $SD = 0.7$), with $t(58) = 4.21$, $p < 0.001$. Interestingly, no significant correlation was found between the frequency of platform use and improvements in writing or speaking skills, reinforcing previous literature that highlights the limitations of self-directed digital platforms in developing productive language skills (Reinders & Sundqvist, 2023). The results indicate that Duolingo and Quizlet improve Uzbek university students' English language acquisition, particularly in vocabulary, reading comprehension, and learner motivation. Without communicative, instructor-led activities, they have little effect on productive skills.

Conclusion and Recommendations. We found that learning platforms improve receptive skills, especially word retention and reading comprehension. Achievement badges and progress tracking motivated students to practice

autonomous English, complementing mobile-assisted language learning research (Godwin-Jones, 2022; Bai & Guo, 2022). Quantitative investigation showed substantial relationships between frequent platform use and vocabulary and grammatical gains. Study and activity data showed modest increases in productive skills like writing and speaking. Students produced few complicated written or oral outputs despite significant involvement. This supports findings indicating online platforms without organized support promote communicative competence less (Reinders & Sundqvist, 2023; Klimova, 2021).

These findings provide numerous recommendations. To balance skill development, Duolingo and Quizlet should be used as supplements to formal ESL curricula with in-class writing, speaking, and communicative assignments. Second, instructors should regularly monitor students' digital activities and offer focused corrections and extra exercises. Third, sociocultural learning theories suggest that group vocabulary lists and team tasks can boost motivation and communication abilities (Vygotsky, 1978; Chen, 2022). Longitudinal studies of language development and platform efficacy across learner proficiency levels and cultures should fill current gaps. Integrating adaptive technology like AI-driven speech recognition and personalized writing assessment would advance digital language learning. Duolingo and Quizlet improve language acquisition and learner motivation, but they work best when integrated into larger educational tactics. Universities in Uzbekistan and elsewhere can improve ESL learning outcomes by combining digital resources with structured pedagogy.

REFERENCES

1. Albiladi, W., & Alshareef, K. (2021). Blended learning in English language teaching: A review of the current literature. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 17(2), 886–902.
2. Bai, B., & Guo, W. (2022). The effectiveness of mobile-assisted vocabulary learning apps: A meta-analysis. *Language Learning & Technology*, 26(1), 56–76.
3. Baralt, M., Gurzynski-Weiss, L., & Kim, Y. (2021). *Task-Based Language Teaching: Theoretical and Pedagogical Perspectives*. John Benjamins Publishing.
4. Barrot, J. S. (2021). Social media as a language learning environment: A systematic review of the literature (2015–2020). *Computer Assisted Language Learning*, 34(7), 1–29.
5. Barrot, J. S., Pacampara, M. C., & Gabinete, M. (2022). Online learning challenges and experiences of language students during the COVID-19 pandemic. *Asian Journal of Distance Education*, 17(1), 144–153.
6. Braun, V., & Clarke, V. (2021). *Thematic Analysis: A Practical Guide*. SAGE Publications.
7. Chen, X. (2022). Challenges and opportunities of online learning for ESL/EFL students: A global perspective. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 19(1), 1–17.
8. Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2022). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (6th ed.). SAGE Publications.
9. Godwin-Jones, R. (2022). Emerging Technologies: The Evolving Landscape of Mobile Language Learning. *Language Learning & Technology*, 26(2), 1–7.
10. Klimova, B. (2021). Mobile learning and its impact on university students' English language skills. *Education Sciences*, 11(3), 121.
11. Lee, J., & Drajeti, N. A. (2021). Gamification in language learning: A systematic review. *Journal of Language Teaching and Research*, 12(2), 223–232.
12. Loewen, S., & Isbell, D. R. (2021). Mobile-assisted language learning: A Duolingo case study. *ReCALL*, 33(3), 229–245.
13. Reinders, H., & Sundqvist, P. (2023). Out-of-class language learning and digital media: New insights into learners' practices and preferences. *Language Teaching Research*, 27(1), 7–25.
14. Taber, K. S. (2018). The use of Cronbach's alpha when developing and reporting research instruments in science education. *Research in Science Education*, 48(6), 1273–1296.
15. Zhang, Y., & Wang, J. (2021). Cultural factors influencing language learning: Implications for digital language instruction. *International Journal of Applied Linguistics*, 31(3), 462–478.

Dilnavoz RAXIMDJANOVA,
“ALFRAGANUS University” nodavlat oliy ta’lim tashkiloti dotsenti v.b., PhD
E-mail: ruzmatova.dilnavoz@gmail.com

Professor G.Masharipova taqrizi asosida

ABU NASR AL-FARABIYNING ERKINLIK VA FAZILATNI AQLIY VA AXLOQIY TANLOVLAR ASOSIDADAGI TALQINI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Abu Nasr al-Farobiyning erkinlik haqidagi falsafiy qarashlari tahlil qilinadi. Ilmiy ish Farobiyning erkinlikni ijtimoiy-siyosiy doiradan ko‘ra, aqliy va axloqiy mezonlar asosida talqin qilganini ko‘rsatadi. Maqolada “quvvatul-noziya” (qaror qabul qilish quvvati) tushunchasi orqali erkinlikning ichki mohiyati yoritilib, uni fazilatli tanlov va saodatga erishish bilan bog‘laydi. Shuningdek, Farobiy qarashlarining Platon va Aristotel ta’sirida shakllanganligi, ammo islomiy qadriyatlar asosida qayta talqin qilinishi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Erkinlik, quvvatul-noziya, saodat, aql, fazilat, tanlov, axloq.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ АБУ НАСРА АЛЬ-ФАРАБИ СВОБОДЫ И ДОБРОДЕТЕЛИ НА ОСНОВЕ РАЗУМНОГО И МОРАЛЬНОГО ВЫБОРА

Аннотация

В данной статье рассматриваются философские взгляды Абу Насра аль-Фараби на понятие свободы. Научная работа показывает, что Фараби интерпретирует свободу не как социально-политическое явление, а как результат разумного и нравственного выбора. Центральным элементом свободы является понятие «кувват ан-назия» — способность к принятию решений. Фараби связывает истинную свободу с достижением счастья (саадата) и добродетельной жизнью. Также подчеркивается влияние Платона и Аристотеля на взгляды Фараби и их адаптация к исламской философской традиции.

Ключевые слова: Свобода, kuvvat an-naziya, saadat, разум, добродетель, выбор, этика.

ABU NASR AL-FARABI'S INTERPRETATION OF FREEDOM AND VIRTUE BASED ON A REASONABLE AND MORAL CHOICE

Annotation

This article analyzes Abu Nasr al-Farabi's philosophical views on the concept of freedom. The scientific work demonstrates that Farabi interprets freedom not in a socio-political sense, but as an outcome of intellectual and ethical choice. The concept of quwwat al-nāzi'a (the faculty of deliberation) is highlighted as the core of true freedom. Farabi connects freedom with virtuous living and the pursuit of happiness (sa'āda). The article also discusses how Farabi's ideas were influenced by Plato and Aristotle but reinterpreted within the context of Islamic philosophical thought.

Key words: Freedom, quwwat al-nāzi'a, happiness, intellect, virtue, choice, ethics.

Kirish. Erkinlik insoniyat tarixida eng qadimiy va dolzarb tushunchalardan biri bo‘lib, u ko‘plab falsafiy oqimlarda markaziy mavzu bo‘lib kelgan. Abu Nasr al-Farobiy o‘z asarlarida insonning erkinligi, aqliy kamolotga intilishi va axloqiy tanlov qilish qobiliyatini markazga qo‘yadi. Unga ko‘ra, haqiqiy erkinlik – bu aql va fazilat asosidagi hayotni ongli ravishda tanlashdir. Farobiy “Fozil shahar ahli haqida” asarida shunday deydi: “Har bir insonning haqiqiy saodati – bu uning o‘z irodasi bilan fazilatli hayotni tanlashi va unga amal qilishidir” [1].

Mavzu bo‘yicha adabiyotlar sharhi. Maqolada Ibn Xaldunning eng mashhur asari — “Muqaddima” (Prolegomena) [4] asosiy manba sifatida tahlil qilinadi. Asarda “asabiyya” tushunchasi turli kontekstlarda ko‘rib chiqilib, u orqali jamiyatda kuch va birdamlik manbai, ijtimoiy boshqaruv va siyosiy hokimiyatning vujudga kelish mexanizmi yoritiladi. Shuningdek, S.M.Batsneva [2] kabi tadqiqotchilarning asabiyyaga oid izohlariga murojaat qilinadi va ularning talqinlari tahlil etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda Farobiyning “Fozil shahar ahli haqida”, “Baxt-saodat haqida” hamda “Aql ma’nohlari haqida” asarlari tematik va kontseptual tahlil qilindi. Erkinlik tushunchasining shakllanishi, uning aql, jamiyat va

axloq bilan aloqasi asosiy e’tibor markazida bo‘ldi. Tahlil solishtirma-falsafiy yondashuv asosida olib borildi.

Tahlil va natijalar. Abu Nasr al-Farobiy erkinlik masalasiga yondashishda insonning tabiiy iqtidorlari, aqliy imkoniyatlari va axloqiy yetukligini muhim asos sifatida ko‘radi. Unga ko‘ra, inson erkinligi – bu insonning tashqi sharoitlardan mustaqil bo‘lishi emas, balki ongli ravishda, aql va fazilat asosida tanlov qilish qobiliyatidir. Farobiy insonning harakati va tanlovi erkin bo‘lishi uchun u, avvalo, tafakkur qilish, o‘ylash va oqilona xulosa chiqarishga qodir bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi: “Inson aqli bilan tafakkur qilmasa, u o‘z harakatlarining egasi bo‘la olmaydi va haqiqiy erkinlikka erisha olmaydi” [2].

Bu fikrda Farobiy erkinlikni sof psixologik holat emas, balki aql bilan boshqariladigan faoliyat sifatida talqin qiladi. Inson o‘z aqlini ishlatmasa, u o‘z hayotining subyekti bo‘lolmaydi, ya’ni o‘z taqdirini o‘zi belgilash salohiyatidan mahrum bo‘ladi.

Erkin jamiyat – fazilatli insonlar jamiyati. Farobiy erkinlikni shaxsiy sifat sifatida emas, balki ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida ham ko‘radi. U erkinlikni faqat individual emas, balki jamiyatdagi umumiy fazilatli muhit bilan bog‘laydi. Fazilatli shahar (madina al-fazila) – bu, Farobiy nazarida, faqat ongli, aqliy jihatdan yetuk va axloqiy

me'yorlarga amal qiluvchi fuqarolar yashaydigan jamiyatdir. Farobiy bu haqda shunday deydi:

“Faqat ongli, aql va fazilat asosida yashaydigan shaxslar jamiyatda haqiqat va baxtni ta'minlay oladi” [1].

Bu yerda erkinlik nafaqat individual ixtiyoriylik, balki umumiy manfaatni anglash va unga sodiqlik orqali ifodalanadi. Fazilatli insonlar jamiyatda har kimning erkinligi boshqalarning erkinligini ta'minlash vositasi bo'lib xizmat qiladi. Shu bois Farobiy erkinlikni yolg'iz holat emas, balki ijtimoiy mas'uliyat deb ham talqin etadi.

Erkinlik va mas'uliyatning o'zaro bog'liqligi. Farobiyning fikricha, tanlov erkinligi yetarli emas – eng muhim jihat tanlov oqibatlarini uchun javobgarlikni anglashdir. Bu jihat, ayniqsa, axloqiy-falsafiy jihatdan muhimdir. Chunki inson faqat tanlov qilgani uchunгина emas, balki tanlovining oqibatlarini tushunib, uni o'z zimmasiga olgani uchun ham erkindir. U shunday deydi: “Har kim o'z qilgan tanlovining oqibatlarini ham anglab yetmog'i lozim. Aql bunga yetaklaydi” [3].

Bu fikrda erkinlik va mas'uliyat o'zaro ajralmas tushunchalar sifatida qaralmoqda. Farobiyning nazarida erkin inson bu – o'z harakatlarini faqat istakka asoslab emas, balki axloqiy bilim va aqliy tahlil asosida amalga oshiradigan shaxsdir. U nafaqat o'z ehtiyojlariga, balki boshqa insonlar huquqlariga, jamiyat qadriyatlariga va ilohiy tartibga ham mos yashashga harakat qiladi.

Abu Nasr al-Farobiyning falsafiy merosida erkinlik nafaqat axloqiy kategoriya sifatida, balki insoniy mavjudotning eng muhim mohiyati sifatida talqin etiladi. Farobiy erkinlikni siyosiy yoki tashqi ozodlik doirasida emas, balki ichki, aqliy va axloqiy muvozanat doirasida baholaydi. Bu nuqtai nazar, uni G'arb falsafasidagi ko'plab mutafakkirlardan farqlaydi.

Quvvatul-noziya: Inson erkinligining asosi. Farobiyga ko'ra, inson erkinligining markazida quvvatul-noziya – ya'ni “qaror qabul qilish quvvati” turadi. Bu kuch insoniyatga xos bo'lgan fikrlash, tanlash, baholash va oqibatlarini oldindan ko'ra olish qobiliyatidir. U bu kuchni inson aqli bilan bog'laydi va ta'kidlaydi:

“Inson erkin bo'lishi uchun, u aqli orqali harakat qilishi, o'z qarorlarini ongli tarzda qabul qilishi kerak. Quvvatul-noziya ong va fazilat bilan bog'langan holda ishlasa, u insonni haqiqiy erkinlik sari yetaklaydi” [3].

Farobiy erkinlikni irodaviy mustaqillik emas, balki fazilatli tanlov qilish salohiyati sifatida tushunadi. Inson ixtiyoriy harakat qilishi mumkin, lekin agar bu harakat aql va fazilatga asoslanmagan bo'lsa, bu erkinlik emas, balki nafsiy istaklarning tasarrufida bo'lishdir. Shuning uchun Farobiyda erkinlik va mas'uliyatli tanlov bir butun tushuncha sifatida qaraladi.

Erkinlik va saodat: natija va jarayon. Farobiy falsafasida “saodat” (al-sa'ada) – bu erkinlikning nihoyaviy natijasidir. Ya'ni, erkin inson – bu fazilatli hayotni aqliy asosda tanlab, unga amal qilgan shaxs, va bu uni saodatga olib boradi. Farobiy buni quyidagicha ifodalaydi:

“Saodatga erishgan inson boshqalarga ham to'g'ri yo'lni ko'rsata oladi, zero u o'z ixtiyori bilan haqiqatni tanlagan” [2].

Bu yerda Farobiy saodatni faqat shaxsiy yutuq sifatida emas, balki ijtimoiy manfaatli holat deb ham ko'radi. Ya'ni, erkin, aqliy tanlov qilgan inson jamiyat uchun ham ibrat bo'la oladi. Farobiy ideal jamiyat – “Fozil shahar” konsepsiyasida aynan mana shunday ongli, aql va fazilat asosida yashovchi fuqarolarni tasvirlaydi.

Erkinlikning islomiy kontekstdagi falsafiy moslashuvi. Farobiyning erkinlik haqidagi qarashlari Platon va Aristotel falsafasi ta'sirida shakllangan bo'lsa-da, u bu g'oyalarni islomiy tafakkur va qadriyatlar bilan uyg'unlashtirgan. Yunon falsafasida erkinlik ko'proq siyosiy yoki tashqi ozodlik sifatida qaralgan bo'lsa, Farobiy bu tushunchani ichki, axloqiy va iymoniyl mezonlar bilan boyitadi. Masalan, u shunday deydi:

“Erkinlik – bu tanlov erkinligi emas, balki tanlovda oqilona va fazilatli yo'lni tanlay olishdir” [3].

Bu fikr, hozirgi kunda ham erkinlikni to'g'ri talqin qilishda muhim mezon bo'la oladi. Chunki, nafaqat tanlash imkoniyati, balki to'g'ri tanlay olish salohiyati ham erkinlikning asosiy sharti hisoblanadi.

Farobiyda erkinlikning uch qatlamli tuzilmasi. Farobiy falsafasida erkinlikni quyidagi uch asosiy qatlamda ko'rish mumkin:

aqliy erkinlik – inson o'z fikrlarini mustaqil shakllantiradi va haqiqatga aql orqali yetadi.

axloqiy erkinlik – harakatlar nafaqat ixtiyoriy, balki fazilat asosida bo'lishi lozim.

saodatga yo'naltirilgan erkinlik – har bir tanlov insonni saodatga olib boruvchi yo'lda bo'lishi kerak.

Bu qatlamlar orqali Farobiy erkinlikni faqat erkin harakatlar sifatida emas, insoniy kamolot yo'lidagi jarayon sifatida talqin qiladi. Erkinlik, bu ma'noda, aqliy etuklik, axloqiy poklik va irodaviy barqarorlikni o'zida mujassam etadi.

Xulosa. Farobiyda erkinlik – bu insonning tashqi mustaqilligi emas, balki ichki tartib va aqliy erkinligidir. Bu erkinlik o'z-o'zini anglash, tanlov qilish va uni oqibatlari bilan qabul qilish orqali namoyon bo'ladi. Uning nazariyasi zamonaviy demokratiya, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati g'oyalariga zamin yaratgan qadimiy, ammo chuqur konsepsiyadir.

Shuningdek, mutafakkir fikricha, insonning haqiqiy erkinligi — bu ixtiyoriylik emas, balki ongli, aqliy va axloqiy asosda fazilatli hayotni tanlashdir. Bu tanlov, agar u saodatga yetaklansa, insonni haqiqiy erkin mavjudotga aylantiradi. Erkinlik va saodat, Farobiyda, bir-birini to'ldiruvchi tushunchalardir — biri yo'q bo'lsa, boshqasi ham mavjud bo'la olmaydi. U erkinlikni siyosiy ozodlik emas, balki ongli va maqsadli yashash yo'li deb biladi. “Quvvatul-noziya” insonni erkinlikka eltuvchi asosiy kuch sifatida talqin etilib, har qanday qaror insonning saodatga erishishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, Farobiy falsafasida erkinlik — bu nafaqat tanlash huquqi, balki tanlov uchun javobgarlikdir.

Jumladan, Farobiyning falsafiy qarashlari shuni ko'rsatadiki, erkinlik insonning aqliy va axloqiy kamolotining muhim omilidir. Erkinlik bu insonning fazilatli hayot tanlash huquqi va mas'uliyatidir. Farobiyning merosi bugungi zamon erkinlik tushunchasini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahari. – Toshkent: Fan, 2006.
2. Abu Nasr Farobiy. Baxt-saodatga erishuv haqida. – Toshkent: Sharq, 1998.
3. Abu Nasr Farobiy. Aql ma'nolari haqida. – Qo'lyozma nashri, O'zbekiston FA, 1995.
4. Muhsin Mahdi. Alfarabi and the Foundation of Islamic Political Philosophy. – University of Chicago Press, 2001.
5. Nasr Seyyid Hossein. Science and Civilization in Islam. Harvard University Press, 1968.
6. Raximdjanova D.S. Comparative analysis of the role of the phenomenon of freedom in the views of Plato and Farobi // Current research journal of pedagogics. - Volume 5, Issue 9. ISSN: 2767-3278.. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-05-09-09>. - USA, 2024-09-25. - Pg. 56-66.
7. Raximdjanova D.S. Abu Nasr Al-Farobiy ijtimoiy-axloqiy qarashlarida erkinlikni aks etishi // NamDU Ilmiy Axborotnomasi. - №10. ISSN:2181-1458, ISSN:2181-0427. - Namangan, Noyabr 2024. - B. 211-216.
8. Raximdjanova D.S. Abu Nasr Farobiyning ijtimoiy-siyosiy falsafasida erkinlik fenomenining tahlili // Oriental Renaissance: innovative, educational, natural and social sciences. Scientific journal - VOLUME 4| ISSUE 02. ISSN 2181-1784. - Tashkent, February 2024. - P. 562-570.

Shaxlo RAHIMOVA,
Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti professori v.b
E-mail: sadirjan.yakubov1@gmail.com

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti professori S.Yakubov taqrizi ostida

PROGNOSTIK VAKOLATLAR VA RAHBARLIK FAOLIYATI SAMARADORLIGI O'RTASIDAGI BOG'LIQLIKNI TA'MINLASHNING TUZILMAVIY-KONSEPTUAL MODEL

Аннотация

Mazkur maqolada prognostik vakolatlar mohiyati va ularning rahbarlik faoliyati samaradorligiga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu bog'liqlikni ta'minlash uchun tuzilmaviy-konseptual model ishlab chiqiladi. Rahbarlik jarayonida strategik qarorlarni qabul qilishda bashorat qilish qobiliyatining ahamiyati, uning tashkilot rivojiga ta'siri va samarali boshqaruv uchun zaruriy shart-sharoitlar yoritiladi.

Kalit so'zlar: Prognostik vakolatlar, rahbarlik samaradorligi, strategik boshqaruv, tuzilmaviy model, qaror qabul qilish, risklarni baholash.

СТРУКТУРНО-КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СВЯЗИ МЕЖДУ ПРОГНОСТИЧЕСКИМИ КОМПЕТЕНЦИЯМИ И ЭФФЕКТИВНОСТЬЮ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В данной статье рассматривается сущность прогностических компетенций и их влияние на эффективность управленческой деятельности. Также разрабатывается структурно-концептуальная модель для обеспечения данной взаимосвязи. Освещается значение способности к прогнозированию при принятии стратегических решений в управленческом процессе, ее влияние на развитие организации и необходимые условия для эффективного управления.

Ключевые слова: Прогностические компетенции, эффективность управления, стратегическое управление, структурная модель, принятие решений, оценка рисков.

STRUCTURAL-CONCEPTUAL MODEL FOR ENSURING THE RELATIONSHIP BETWEEN PROGNOSTIC COMPETENCIES AND THE EFFECTIVENESS OF LEADERSHIP ACTIVITIES

Annotation

This article analyzes the essence of prognostic competencies and their impact on the effectiveness of leadership activities. Furthermore, a structural-conceptual model is developed to ensure this relationship. The importance of forecasting ability in the process of strategic decision-making, its influence on organizational development, and the necessary conditions for effective management are discussed.

Key words: Prognostic competencies, leadership effectiveness, strategic management, structural model, decision-making, risk assessment.

Kirish. Zamonaviy boshqaruv tizimida rahbarning strategik qarorlar qabul qilish qobiliyati va kelajakni oldindan bashorat qilish (prognostik vakolatlar) muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada prognostik vakolatlar rahbarlik faoliyati samaradorligiga ta'siri va ularni bog'lashning tuzilmaviy-konseptual modeli ko'rib chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda rahbarlik samaradorligini oshirish omillari qatorida prognostik vakolatlar alohida e'tiborni jalb qilmoqda. Xalqaro tajribada (Mintzberg, 2009; Yukl, 2013) rahbarning strategik fikrlashi, vaziyatlarni oldindan ko'ra bilish qobiliyati va risklarni baholay olish malakasi samarali boshqaruvning muhim shartlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan ham (Karimov, 2020; Raximov, 2022) rahbarlik faoliyatida bashorat qilish vakolatlarining roli va ularning tashkilot rivojiga ta'siri o'rganilgan.

Adabiyotlarda prognozlash kompetensiyalari odatda quyidagi asosiy jihatlardan bilan bog'liq deb baholanadi: strategik tafakkur, tizimli yondashuv, analitik fikrlash, noaniqlikda qaror qabul qilish malakasi. Shuningdek, boshqaruvning samaradorligini baholashda rahbarning maqsadga yo'naltirilgan faoliyati, rejalashtirish va risklarni minimallashtirish ko'nikmalari muhim omil sifatida ajratiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tizimli-tahliliy yondashuv asosida rahbarlik faoliyatida prognostik vakolatlarining o'rni aniqlanadi. Maqsadli auditoriya sifatida oliy o'quv yurtlari, davlat va xususiy sektorlardagi o'rta va yuqori bo'g'in rahbarlari tanlab olindi. Ular orasida so'rovnoma va yarim strukturaviy intervyular o'tkazildi. So'rovnoma savollari rahbarlarning qaror qabul qilishda prognozlash elementlaridan qay darajada

foydalanishini aniqlashga qaratilgan bo'lib, Likert shkalasi asosida baholandi.

Tadqiqotda, shuningdek, kontent-tahlil usuli orqali mavjud rahbarlik nazariyalari va ularning prognostik kompetensiyalar bilan bog'liqligi tahlil qilindi. Model asosida ishlab chiqilgan diagnostika mezonlari orqali rahbarlik samaradorligi va prognozlash ko'nikmalari o'rtasidagi bog'liqlik aniqlashtirildi.

Tahlil va natijalar. O'tkazilgan tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, strategik fikrlash va prognozlash ko'nikmalari yuqori bo'lgan rahbarlar o'z faoliyatida samaraliroq natijalarga erishmoqda. Respondentlarning 68 foizi qaror qabul qilishda oldindan tahlil va bashoratga asoslanishni ustuvor deb hisoblaydi. Intervyu natijalariga ko'ra, muvaffaqiyatli rahbarlar odatda noaniqlik sharoitida tezkor va puxta rejalashtirilgan qarorlar qabul qilishadi.

Shuningdek, tadqiqot asosida tuzilmaviy-konseptual model ishlab chiqildi. Ushbu model quyidagi asosiy komponentlardan iborat: prognostik vakolatlar, rahbarlik faoliyati, samaradorlik ko'rsatkichlari.

Prognostik vakolatlar mohiyati Prognostik vakolatlar – bu rahbarning kelajakdagi jarayonlarni oldindan ko'ra bilish, bashorat qilish va strategik qarorlarni asosli ravishda qabul qilish qobiliyatidir. Bunga quyidagilar kiradi:

Tendensiyalarni tahlil qilish va kelajakni oldindan ko'ra bilish;

Risklarni baholash va minimallashtirish;

Strategik rejalashtirishni samarali amalga oshirish.

Yetakchilik guruh tarkibini, undagi munosabatlar tizimini tahlil etish orqali aniqlanadigan shaxs holatidir. Lekin liderga xos

bo'lgan fazilatni ifodalovchi yana qator jihatlar borki, ularni munosabatlar tizimi doirasidagina tahlil etolmaymiz. Bunday talqinda liderga xos bo'lgan asosiy jihatlardan yana biri – shaxsning vaziyatga muvofiq ravishda harakat qilish qobiliyatini hisobga olish zarurati tug'iladi. Biron - bir muammoli vaziyatda paydo bo'lgan qiyinchilikni bartaraf etishdagi tashabbus, topqirlik va mohirlik liderga xos fazilatlaridir. Muammoni echish bilan bog'liq qiyin vaziyatda lider boshqalarga nisbatan o'zining ilg'orligi, peshqadamligi bilan ajralib turadi. Fikrimizcha, o'zbek tilida aynan shu ikki ibora - «peshqadam» va «etakchi» so'zlari majmuasi lider mohiyatini to'la ifodalashi mumkin. Nazarimizda, «Yetakchi» so'zi shaxsning guruhni etaklashga, boshchilik qilishga bo'lgan ishtiyoqi mavjudligidan kelib chiqadi. «Peshqadam» iborasi esa ma'lum fazilatlariga ega bo'lgan shaxs ketidan guruhning ergashishini, jamoaning o'z ixtiyoriga ko'ra o'zi ishongan odam borayotgan yo'lni tanlashini anglatadi. Aynan shu holat «lider» iborasiga nisbatan ham ishlatilishi zarur. Liderning bu xususiyati uning hissiy jozibadorligida, o'zgalarni o'ziga jalb etish fazilatida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, «lider» so'zini faqat «etakchi» atamasi bilan almashtirish liderlik holatining psixologik talqinini tor doiraga kiritib qo'yadi. Ushbu mulohazadan kelib chiqqan holda qo'llanmamiz matnida «lider» so'zidan foydalanishni ma'qul deb hisoblaymiz. Bundan tashqari, «lider» so'zidagi izohiy ma'noni anglab olish o'zbek kitobxonini uchun tanish holdir. Liderlik va rahbarlik. Mehnat jamoasidagi har bir xodim guruhda o'zining mavqeiga ega. Bu mavqe rasmiy yoki norasmiy tarzda qo'lga kiritilgan bo'lishi mumkin. Rasmiy mavqe xodimning mansab pog'onasidagi o'rni va uning lavozimidan kelib chiquvchi vakolatlari bilan ifodalanadi. Har qanday xodim o'z hamkasabalarini bilan o'zaro munosabatda bo'lar ekan, turli omillar ta'sirida bu munosabatlar hissiy rang ola boshlaydi. Hissiyotga asoslangan munosabatlar ikki ko'rinishda - yoqtirish (simpatiya) va yoqtirmaslik (antipatiya) sifatida shakllanadi. Shunday xodimlar ham borki, ular o'zining ma'lum xislatlari bilan jamoaning ko'pchilik a'zolarida simpatiya uyg'ota oladilar va ular guruhning norasmiy tizimida yuqori mavqeni egallaydilar.

Rahbarlik faoliyati samaradorligi tushunchasi Rahbarlik samaradorligi rahbarning tashkilot maqsadlariga erishish, resurslardan unumli foydalanish va jamoani samarali boshqarish qobiliyatini anglatadi. Mehnat jamoasidagi lider avvalambor o'zining ishchanlik xususiyatlari bilan farqlanib turadi, chunki, u aynan mehnat faoliyati tufayli boshqalardan ajralib ko'zga tashlana boshlaydi. Bundan tashqari, lider, guruh manfaatini himoya etar ekan, kezi kelganda rasmiy munosabatlar tizimiga va rasmiy doiralarda manfaatiga ham zid chiqqa oladi. Natijada, jamoada rasmiy rahbar va norasmiy lider o'rtasida ziddiyat paydo bo'lishi mumkin. Korxonada manfaatidan kelib chiqsak, jamoadagi rasmiy rahbar va norasmiy tizimda shakllanuvchi lider bir shaxs orqali ifodalanishi eng maqbul holdir. Rasmiy rahbar va guruh lideri turli shaxslardan iborat bo'lsa, ular o'rtasidagi kelishmovchilik ko'pgina xodimlar tomonidan ijtimoiy adolatning buzilishi sifatida idrok etiladi. Lider bilan munosabatni rivojlantirish esa aksincha, guruhdagi kuchlarni tan olish, oqillik yo'lni tanlash deb baholanadi. Rahbar sezgir shaxs sifatida nafaqat liderga, balki bunday xislatga ega bo'lgan har bir guruh a'zosi alohida diqqat ajrata olishi lozim. Alohida olingan lider bilan mavjud munosabatni rivojlantirish orqali guruhning boshqa a'zolari bilan o'zaro ijobiy hislarni shakllantirish imkoniyati tug'iladi. Shu ma'noda tahlil etilganda, guruhda norasmiy liderning mavjudligi rasmiy rahbar uchun guruh a'zolari bilan iliq munosabatni qurishdagi qo'shimcha ko'prikdir. Lekin hayotda hamma narsa ham o'ylanganday silliq ketavermaydi va rasmiy rahbar bilan norasmiy lider manfaatining zidligi, rahbarning iltifotli qadamiga qaramay norasmiy liderning qaysarligi to'qnash kelishi mumkin. Bu esa jamoadagi nizo bilan ifodalanadi va bunday hollarni hal etish yo'l-yo'riqlari haqida jamoadagi nizolar mavzusida batafsil gapirib o'tiladi. Zamonaviy psixologiya fani, o'z yutuqlari orqali,

liderga xos fazilatlar tabiati va unga erishish yo'l-yo'riqlari haqida etarlicha ma'lumot bera oladi. Samarali rahbarlik quyidagi mezonlarga bog'liq:

Qaror qabul qilish sifati;

Innovatsion yondashuv va kreativ fikrlash;

Jamoa motivatsiyasi va liderlik sifati.

Prognostik vakolatlar va samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlik Prognostik vakolatlar rahbarlik samaradorligiga quyidagi yo'llar bilan ta'sir ko'rsatadi:

Strategik qarorlarni to'g'ri qabul qilish;

O'zgaruvchan muhitga tez moslashish;

Tashkilot resurslarini optimal taqsimlash.

Prognostik ilmiy tadqiqot usuli sifatida kirib kelib, inson faoliyatining deyarli barcha sohalarida mustahkam o'rin egalladi. Kelajak haqidagi bilimlar qadim zamonlardan beri tashvishga solib kelgan. O'tmish va hozirgi vaqtni tahlil qilish, hodisalar o'rtasidagi sabab-natija munosabatlarini o'rnatish orqali odamlar muayyan jarayon yoki hodisaning rivojlanishi uchun prognoz qilishni o'rgandilar. Prognozlash - bashoratni ishlab chiqish; tor ma'noda - hodisaning rivojlanishining o'ziga xos istiqbollarini maxsus ilmiy o'rganish. Lug'atlarda prognozlash tadqiqot va mavjud ma'lumotlarni tahlil qilish orqali kelajakdagi tendensiyalarni baholash sifatida, ehtimollik va ma'lum bir hodisa haqida mulohaza yuritishni belgilaydi [4]. Prognozlash - kelajakni faol aks ettirish, kognitiv faoliyatning bir turi dinamika tendensiyalarini aniqlash aniq obyekt yoki hodisa uning o'tmishdagi va hozirgi holatini tahlil qilish usulida yuzaga keladi.

Kasbiy samaradorlikning ushbu umumlashtirilgan mezonining eng muhim komponenti tashkiliy-iqtisodiy, ijtimoiy, psixologik va "mijozlarga yo'naltirilgan" tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan integral indikator sifatida ko'rib chiqilayotgan professional faoliyatning samarasi. Faoliyatning iqtisodiy samaradorligi foydali natijalarga erishishda daromadlarning xarajatlariga nisbati bilan belgilanadi.

Tuzilmaviy-konseptual model. Konseptual (mazmunli) model-abstrakt model bo'lib, tizimni So tarkibi va strukturasi, elementlar xususiyatini va sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlaydi.

Bundan tashqari elementar hodisalar orasidagi o'zaro ta'sir turi va darajasi, har bir elementar hodisani tizimni ishlashi umumiy jarayondagi o'rni va ahamiyati tavsiflanadi. Dastlab Konseptual model tadqiqotchini ongida vujudga keladi. Model modellashirish maqsadiga mos ravishda Tizimni ma'lum xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'ladi. Bu jarayon M-orentatsiya deyiladi. Quyidagi tuzilmaviy-konseptual model prognostik vakolatlar va rahbarlik samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlikni tushuntiradi:

Kirish ma'lumotlari: bozor sharoitlari, ichki va tashqi omillar

Prognostik jarayon: ma'lumotlarni tahlil qilish, bashorat qilish

Strategik rejalashtirish: qaror qabul qilish va rejalar ishlab chiqish

Ijro etish va monitoring: rahbarlik samaradorligi

Natijalar: tashkilot rivoji va barqarorligi

Xulosa va tavsiyalar. Prognozlash - kognitiv faoliyat, kelajakni ilmiy asosda faol aks ettirishga qaratilgan o'tmish va hozirgi kunni tahlil qilish, bashorat qilish natijasidir. Kelajakning ehtimollik ilmiy modeli, bashoratli kompetensiyalar - bu bilim, ko'nikma, sifat uchun zarur bo'lgan mavzuning shaxsiy xususiyatlari, samarali prognostik faoliyat hisoblanadi. Prognostik kompetensiya - subyektning prognostik vakolatlar to'plamiga ega bo'lishidir. Prognostik vakolatlar rahbarlik samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Rahbarlar uchun tahilliy va strategik fikrlashni rivojlantirish bo'yicha treninglar tashkil etish, zamonaviy texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanish samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Бестужев-Лада И.В.. Социальное прогнозирование. Курс лекций [Текст] / И.В. Бестужев-Лада, Г.А. Наместникова. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 392 с.
2. Бестужев-Лада И.В. Прогнозное обоснование социальных нововведений. М: Наука, 1993. - 233 с. 3. Глоссарий [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.glossary.ru/> (дата обращения: 30.11.2014).
3. Регуш Л.А.. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего [Текст] / Л.А. Регуш. – СПб.: Речь, 2003. – 352 с.

UDK:81.233(075)

Dilnavoz RASHIDOVA,
Master of the International Innovation University
E-mail: dilnavoz.rashidova@icloud.com

Under the review of Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor Z.Allayarova

WAYS OF IMPROVING READING AND SPEAKING SKILLS IN ENGLISH

Annotation

This article focuses on teaching effective strategies for improving English reading and speaking skills, focusing on the relationship between these two skills and the importance of a holistic approach to language learning. The study analyzes different styles and methodologies, explores their strengths and weaknesses, and highlights their importance for fluency, comprehension, and language acquisition.

Key words: Reading, speaking, speech skills, motivation, practice, language acquisition, teaching materials, vocabulary, communicative approach.

INGLIZ TILIDA O'QISH VA GAPIRISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola ingliz tilida o'qish va gapirish ko'nikmalarini yaxshilashning samarali strategiyalarini o'rgatishga qaratilgan bo'lib, bu ikki ko'nikma o'rtasidagi munosabatlarga va til o'ganishga yaxlit yondashuvning ahamiyatiga e'tibor qaratadi. Tadqiqot turli uslub va metodologiyalarni tahlil qiladi, ularning kuchli va zaif tomonlarini tadqiq etadi, ravonlik, tushunish va tilni bilishda ularning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: O'qish, gapirish, nutq qobiliyati motivatsiya, amaliyot, tilni o'zlashtirish, o'rgatuvchi materiallar, lug'at, kommunikativ yondashuv.

СПОСОБЫ УЛУЧШЕНИЯ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ И РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Эта статья посвящена обучению эффективным стратегиям улучшения навыков чтения и разговорной речи на английском языке, уделяя особое внимание взаимосвязи между этими двумя навыками и важности целостного подхода к изучению языка. В исследовании анализируются различные стили и методологии, исследуются их сильные и слабые стороны, а также подчеркивается их важность для беглости речи, понимания и овладения языком.

Ключевые слова: Чтение, говорение, речевые навыки, мотивация, практика, овладение языком, учебные материалы, словарный запас, коммуникативный подход.

Introduction. The study will emphasize the relationship between reading and speaking skills, exploring how improvements in one area can positively impact the other. In addition, the research will examine the role of motivation, practice, and feedback in language acquisition, as well as the influence of cultural context on language use. The primary objectives of this thesis are firstly, to explore the interconnectedness between reading and speaking skills in language learning. The next one is analyzing effective strategies for improving both skills. Also, this identifies common challenges learners face when working on these skills.

Literature review. The relationship between reading and speaking skills has been a long topic of interest in language acquisition studies. Previous research suggests that reading comprehension and speaking fluency are closely related, with each skill reinforcing the other. According to Grabe and Stoller (2002), effective reading strategies can improve vocabulary acquisition and sentence structure, which in turn enhances speaking ability [1]. Similarly, Swain (1985) argued that speaking provides opportunities for learners to actively use the vocabulary and grammar they encounter while reading, leading to a more integrated language learning experience [2]. Vygotsky's Sociocultural Theory (1978) posits that social interaction and communication play crucial role in cognitive development, supporting the view that speaking practice can facilitate better understanding of written texts [3]. The theory emphasizes the importance of collaborative

learning and dialogue in the language acquisition process, suggesting that speaking practice can help learners process and internalize what they read. In the context of teaching English as a second language, studies by Nation (2001) and Richards (2008) highlight several strategies for improving reading and speaking skills [4]. These include task-based learning, extensive reading, and the use of authentic materials. Additionally, Harmer (2007) advocates for a communicative approach in teaching, which promotes integration of all language skills, including speaking and reading, in authentic contexts [5].

Materials play a crucial role for teachers in helping students learn English. More broadly, materials can be defined as anything specifically designed to enhance students' understanding and experience of the language. This includes textbooks (coursebooks), workbooks, storybooks, videos, audio cassettes, pictures, brochures, menus, interactive CDs, and other real-life artifacts. When choosing and selecting materials for teaching, several factors should be considered, such as whether to create the materials ourselves, how to select suitable resources for students, how to adapt materials to aid our learners, and the benefits of either adapting or creating our own teaching materials.

Research Methodology. While much research has focused on the individual improvement of reading and speaking skills, fewer studies have looked at how the two skills can be developed in tandem, highlighting the need for a more integrated approach to language teaching. The research

will utilize a mixed-methods approach, combining qualitative and quantitative methods to analyze the effectiveness of different strategies in improving reading and speaking skills. The study will be based on classroom observations, surveys, and interviews with language learners and instructors, as well as the analysis of student performance in reading and speaking tasks. Observations of classroom interactions and teaching techniques will be conducted in a variety of ESL (English as a Second Language) classrooms. The focus will be on how reading and speaking skills are integrated in the lessons. Surveys will be distributed to both language learners and instructors to gather insights into their perceptions of effective strategies for improving reading and speaking. Interviews will provide a deeper understanding of the challenges faced by learners and the methods instructors use to facilitate skill development. Pre- and post-assessments of reading comprehension and speaking fluency will be conducted. This will allow the study to measure the progress of learners over a specified period. The data collected will be analyzed to determine which strategies are most effective for improving both reading and speaking skills.

Teachers can select and utilize one or more of these resources in their teaching practices. However, several questions may arise, such as whether the materials are appropriate for the students' age, interests, and cognitive development, whether to create their own materials or purchase them, and whether they have the budget and time to produce or buy these resources. Additionally, teachers may wonder if they should rely solely on the materials from the course books or how many supplementary materials they can incorporate into the classroom to enhance the core materials.

Analysis and results. Effective Strategies for Improving Reading and Speaking Skills: Task-Based Learning: Task-based learning (TBL) emphasizes the use of real-world tasks to develop language skills. This approach involves tasks that require both reading and speaking components, such as role-playing, debates, and group discussions based on reading materials. Research by Ellis (2003) indicates that TBL fosters communication, critical thinking, and practical language use, which enhances both reading comprehension and speaking fluency [6]. For example, a task that involves reading a news article and then discussing its content allows learners to apply reading comprehension skills while simultaneously practicing speaking.

Extensive Reading and Discussion: Extensive reading, in which learners read large amounts of material outside the classroom, is a widely recommended strategy for improving reading fluency and vocabulary. According to Nation (2001), extensive reading not only improves reading comprehension but also provides learners with the vocabulary and structures needed to speak more fluently [7]. By discussing the texts they read in class, learners can practice their speaking skills while reinforcing their understanding of the material. The discussion also promotes the use of new vocabulary in context, which aids retention and usage in conversation. **Integrated Skills Approach:** The integrated skills approach encourages the simultaneous development of all four language skills (reading, writing, listening, and speaking). Research by Richards (2008) and Brown (2007) suggests that teaching these skills together, in an interconnected manner, helps learners build confidence and competence across different areas [8]. For example, a lesson might involve reading a text, summarizing its content, and then discussing it in a group or pair work activity, providing ample opportunities to practice both reading and speaking.

d) **Interactive and Collaborative Learning.** Social interaction and collaboration are key to improving both reading and speaking skills. Learners can engage in group

reading activities, peer discussions, and interactive exercises where they practice speaking while exploring the meaning of the texts they read.

According to Vygotsky (1978), learning is most effective when it involves social interaction and dialogue. Activities like think-pair-share or group presentations based on reading assignments foster collaboration and allow learners to practice speaking while simultaneously reinforcing reading comprehension. Although these strategies can be effective, there are several common challenges that learners face when attempting to improve both reading and speaking skills. Many learners find it difficult to maintain motivation for both reading and speaking practice, particularly if they do not see immediate improvement. In many classrooms, speaking practice may be limited to a few activities, which may not provide enough exposure to real-world speaking situations. Some learners may experience anxiety about speaking, which can hinder their willingness to engage in speaking tasks.

Typically, students who start by learning to write or understand the script do not learn to speak independently. Teachers can use appropriate speaking models, such as audio tapes or recordings, to help students learn the language through imitation. Learning English are based on these principles:

Principle of Basic Sentences:

These practical principles, supported by nearly all linguists, are grounded in psychological reasoning. Students typically find it easier to imitate or repeat longer phrases or sentences in their native language than in a foreign language. Since a child's memory span is limited, there is a significant risk that they may forget what they hear while learning a second language.

Principle of Patterns as Habits:

The main goal of language learning is to apply it in daily life. In writing, sentences are created by following specific patterns. Mastering a language means being able to use these construction patterns along with suitable vocabulary, at a natural pace, for effective communication.

Principle of the Sound System:

Language is primarily spoken and verbal. To effectively teach it, students should be introduced to the sound system of language through various methods such as demonstration, imitation, the use of props, comparison, and practice. The sound system should be integrated with vocabulary and sentence structures.

Principle of Vocabulary Control:

When a child begins learning a language, mastering the sound system comes first, followed by grammatical patterns. To construct correct sentences, vocabulary must be taught, but it should be kept minimal, carefully selected, and properly organized. If too many words are introduced too soon, students may struggle to learn efficiently. By limiting vocabulary at the start, students can more easily grasp basic patterns and key sounds. Once these fundamentals are learned through practice, vocabulary can be gradually expanded.

Principle of Teaching Language Challenges:

Children typically learn both their first and second languages in a school setting, and there are often significant structural differences between the two. These differences can be seen as challenges, though they aren't necessarily problems but rather areas requiring conscious attention.

Principle of Writing as a Representation of Speech

This principle emphasizes that teaching graphic symbols (letters and characters) and associating them with the language units they represent are separate tasks. It also highlights that teaching reading and writing should be distinct from teaching speech. Language learning is based on listening, speaking, reading, and writing (LSRW) skills, and scientific principles support starting with listening. This can be achieved

through narration, storytelling, play-based methods, and games, which help students develop speaking skills

Principle of Graded Patterns:

In second language teaching, patterns should be introduced progressively, in a series of cumulative, graded steps. This principle suggests that it is more effective to teach sentence patterns rather than focusing solely on individual words. Early lessons should include graded questions, responses, requests, greetings, and statements.

Principle of Language Practice versus Translation:

While all languages are equally valuable, no two languages are identical, making direct word-to-word translations impossible. Translating between languages can lead to incorrect constructions because there are no exact equivalents between them. From a psychological perspective, translation is a complex and unnecessary process when learning the skills of listening, speaking, reading, and writing (LSRW). Linguists such as P. Gurrey argue that teaching both the mother tongue and a foreign language can complement each other by highlighting differences between the languages, but translation should only be used as a last resort in second-language teaching. Instead, language should be taught through practical use, which provides more concrete knowledge and ample opportunities for students to learn the language effectively.

Principle of Shaping Responses:

In language learning, students often struggle to produce or recognize elements and structures that differ from their first language. This principle suggests two strategies to improve student responses. One method is to break down responses into smaller parts, allowing for practice before attempting a full response.

Principle of Language in Situations:

Language is used to communicate thoughts, feelings, ideas, and emotions, and it functions as a social, cultural, and

geographical phenomenon. People acquire language skills by being exposed to real-life situations within their society. Even in a classroom or artificial setting, practicing language in context helps with acquisition. Using motivating aids and creating situational examples in teaching makes the learning process more meaningful and effective for acquiring language skills.

Principle of Learning as the Crucial Outcome:

Language can be taught with scientific accuracy, with the primary goal of fostering learning rather than simply entertaining students. For example, language learning can focus on listening, speaking, reading, and writing (LSRW) skills. When a textual passage is read aloud, students listen and try to identify familiar concepts and words. Introducing new vocabulary and structures can motivate them to speak. Students can also be encouraged to read the same passage aloud and complete writing exercises. In a scientific approach, the emphasis is on the depth of learning rather than merely on engaging interest [9].

Conclusion. This article has examined effective strategies for improving reading and speaking skills in English, with a focus on the interconnectedness of these two areas. The study has highlighted several approaches, such as task-based learning, extensive reading, and the integrated skills approach, which can be used to enhance both reading comprehension and speaking fluency. By analyzing classroom practices and learner experiences, this research emphasizes the importance of adopting a holistic approach to language learning, where reading and speaking are developed together to achieve greater fluency and proficiency. The findings of this study contribute to the ongoing discussion about how best to teach English language skills in a balanced and effective way. It is hoped that the strategies outlined in this thesis will help language educators better support their learners in becoming proficient English speakers and readers.

REFERENCES

1. Grabe, W., & Stoller, F. L. (2002). *Teaching and Researching Reading*. Longman.
2. Ellis Swain, M. (1985). Communicative Competence: Some Applications to Second Language Teaching and Testing. *Applied Linguistics*, 6(1), 59-78.
3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
4. Nation, I. S. P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge University Press.
5. Harmer, J. (2007). *The Practice of English Language Teaching* (4th ed.). Longman.
6. Ellis, R. (2003). *Task-Based Language Learning and Teaching*. Oxford University Press.
7. Swain, M. (1985). Communicative Competence: Some Applications to Second Language Teaching and Testing. *Applied Linguistics*, 6(1), 59-78.
8. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching* (5th ed.). Pearson Education.
9. Allayarova Z.B. - Methodology of foreign language teaching.- O'quv uslubiy qo'llanma.-Toshkent -2024 yil 74 bet

UDK:303.02

Zilola SAIDOVA,

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikasiyalar universiteti katta o'qituvchisi

E-mail: z.saidova@mail.ru

TAQU dotsenti X.Zakirova taqrizi asosida

MUSTAQIL TA'LIMNING RIVOJLANISHIDA INTEGRATIV YONDASHUVNING ROLI (TIL VA JURNALISTIKANING INTEGRATSIYASI MISOLIDA)

Annotatsiya

Ta'limda integrativ yondashuv – bu turli fanlar, usullar va axborot manbalarini birlashtiruvchi strategiya bo'lib, yaxlit va ongli o'qitishni ta'minlaydi. Ushbu yondashuv kompleks dunyoqarashni shakllantirishga yordam beradi. U turli sohalaridagi bilimlar o'rtasida o'zaro bog'liqlikni o'rnatib, umumiy manzarani tushunishni ta'minlaydi. Ushbu maqolada til va jurnalistikaning integratsiyasi sifatli, chuqur va ko'p qirrali kontent yaratish uchun keng imkoniyatlar ochishi, lingvistikani chuqur biladigan jurnalistlar til orqali jamoatchilik fikrining shakllanishini tahlil qila olishi, manipulyativ usullarni aniqlash, matnlarning ohangini baholash va media diskurs tadqiqotlarini o'tkazish kabilab yoritilgan.

Kalit so'zlar: Maqola, mustaqil fikrlash, axborot, mustaqil o'rganish qobiliyati, soha, tanqidiy fikrlash, integrativ yondashuv.

РОЛЬ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА В РАЗВИТИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ИНТЕГРАЦИИ ЯЗЫКА И ЖУРНАЛИСТИКИ)

Аннотация

Интегративный подход в образовании – это стратегия, объединяющая различные дисциплины, методы и источники информации, чтобы обеспечить целостное и осознанное обучение. Данный подход способствует формированию комплексного мировоззрения, устанавливая взаимосвязи между знаниями из разных областей и обеспечивая понимание общей картины. Интеграция языка и журналистики открывает широкие перспективы для создания качественного, содержательного и многогранного контента. Журналисты, обладающие глубокими знаниями в лингвистике, могут анализировать формирование общественного мнения через язык – выявлять манипулятивные приемы, оценивать тональность текстов и проводить исследования медиадискурса.

Ключевые слова: Статья, самостоятельное мышление, информация, способность к самостоятельному обучению, область, критическое мышление, интегративный подход.

THE ROLE OF THE INTEGRATIVE APPROACH IN THE DEVELOPMENT OF INDEPENDENT LEARNING (BASED ON THE INTEGRATION OF LANGUAGE AND JOURNALISM)

Annotation

The integrative approach in education is a strategy that combines various disciplines, methods, and sources of information to ensure holistic and conscious learning. This approach contributes to forming a comprehensive worldview by establishing connections between knowledge from different fields and providing an understanding of the bigger picture. Integrating language and journalism opens up vast opportunities for creating high-quality, in-depth, and multifaceted content. Journalists with deep linguistic knowledge can analyze the formation of public opinion through language – identifying manipulative techniques, assessing the tone of texts, and conducting media discourse research.

Key words: Article, independent thinking, information, ability to learn independently, field, critical thinking, integrative approach.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri – har bir shaxsning mustaqil ta'lim olish qobiliyatini rivojlantirishdir. Mustaqil ta'lim – bu o'quvchining o'z-o'zini o'qitish, bilim olish va rivojlantirishga yo'naltirilgan faoliyati bo'lib, u zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

So'nggi yillarda ta'limda integrativ yondashuvga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Integrativ yondashuv – bu turli fanlar, bilimlarni bir butunlikda o'rganishga qaratilgan ta'limiy paradigma bo'lib, u o'quvchilarda dunyoqarashni kengaytirish, bilimlarni amaliyotda qo'llash va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga imkon beradi.

Adabiyotlar tahlili. Integrativ yondashuv – bu turli fanlar, usullar va bilim manbalarini birlashtiradigan usul bo'lib, insonga kompleks va ongli ravishda o'rganishga yordam beradi [2]. Bu usul o'zini o'zi o'rganishning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi, chunki u uni yanada samarali, moslashuvchan va chuqur qiladi.

Birinchidan, bu yondashuv yaxlit dunyoqarashni shakllantirishga yordam beradi. U turli sohalaridagi bilimlarni bog'laydi va umumiy manzarani ko'rishga yordam beradi. Masalan, chet tilini o'rganishda tarix, geografiya va sotsiologiya

bilimlaridan foydalanish mumkin. Bu tahliliy fikrlashni va murakkab muammolar bilan ishlash qobiliyatini rivojlantiradi[4].

Natijada, o'rganuvchi turli hodisalar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'ra oladi, bu esa bilimlarni chuqur va foydali qiladi. Masalan, agar tibbiyot o'rganilsa, nafaqat biologiya va kimyo, balki psixologiya, etika va falsafani ham tushunish foydalidir.

Ikkinchidan, bu yondashuv tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Turli manbalardan (darsliklar, maqolalar, ilmiy tadqiqotlar) foydalanish turli nuqtai nazarlarni solishtirishga yordam beradi. Faktlarni yodlash o'rni, o'rganuvchi qaysi bilimlar haqiqatan ham foydali ekanligini tahlil qiladi va ularni qanday qo'llashni o'rganadi. Bu usul axborotning ishonchligini baholashni o'rgatadi, bu ayniqsa feyk xabarlar va manipulyatsiyalar davrida juda muhimdir[1]. Natijada, o'rganuvchi mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega bo'ladi va faktlarni tekshirishni o'rganadi. Masalan, ingliz tarixi o'rganilayotganda, rasmiy darsliklar, arxiv hujjatlari va xotiralarni solishtirish mumkin, bu esa voqealarning turli nuqtai nazarlardan qanday yoritilganligini tushunishga yordam beradi.

Uchinchidan, bu yondashuv o'rganishdagi moslashuvchanlik va adaptivlikni rivojlantirishga yordam beradi. O'rganuvchi faqat bitta o'qitish usuliga (masalan, ma'ruzalar) bog'lanib qolmaydi, balki turli formatlardan foydalanadi: kitoblar,

videolar, amaliy mashg'ulotlar, kurslar. U turli sohalaridan olingan vositalarni o'zlashtiradi, bu esa muammolarni tezroq hal qilishga yordam beradi[5]. Bu jarayonni qiziqarli va motivatsion qiladi. Natijada, o'rganuvchi yangi bilimlarga tez moslashadi va vaziyatga qarab o'rganish yondashuvini o'zgartirishi mumkin. Masalan, media dizayner marketingni qo'shimcha ravishda o'rgansa, u yanada talabgir mahsulotlarni ishlab chiqishi mumkin.

To'rtinchidan, bu yondashuv mustaqil bilim izlash va qo'llashni rivojlantirishga yordam beradi. O'rganuvchi o'qituvchi materialni tushuntirishini kutib o'tirmaydi, balki kerakli bilimlarni o'zi topib va birlashtiradi. U eksperimentlar, amaliy loyihalar va tadqiqotlarni o'z ichiga olgan turli o'qitish usullarini qo'llaydi. Bu jarayonni passiv emas, balki faol qiladi[3]. Natijada, o'rganuvchi amaliy ko'nikmalarni o'zlashtiradi va bilimlarini real vazifalarda qo'llay oladi. Masalan, maqolalar yozishni o'rganish uchun kopirayting, ta'sir psixologiyasi va yozish asoslarini o'rganib, so'ngra haqiqiy loyihalar uchun matnlar yozishni sinab ko'rish mumkin.

Beshinchidan, bu yondashuv metako'nikmalarni va umrbod o'rganish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Integrativ yondashuv "o'rganishni o'rganish" qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi[6]. O'rganuvchi unga qanday o'qitish usullari ko'proq mos kelishini tushunadi va yangi mavzularni tezroq o'zlashtirish yo'llarini bilib oladi. Bu esa butun hayoti davomida o'rganish jarayonini doimiy qiladi. Natijada, o'rganuvchi mustaqil o'rganish qobiliyatiga ega bo'ladi va yangi fanlarni oson o'zlashtira oladi. Masalan, agar o'rganuvchi chet tillarini samarali o'rganishni o'rgansa, ushbu ko'nikmani boshqa sohalariga – matematika, dasturlash, psixologiyaga ham qo'llashi mumkin.

Tahlil va natijalar. Til va jurnalistikaning integratsiyasi sifatli, chuqur va ko'p qirrali kontent yaratish uchun keng imkoniyatlar ochadi[2]. Quyida ushbu ikki sohani qanday birlashtirish mumkinligi ko'rsatilgan:

1. Til bilimi va sifatli kontent yaratish

Tildan yaxshi foydalanish maqolalar, hisobotlar va reportajlarni aniq, mantiqiy va tushunarli tarzda yozish imkonini beradi. Bundan tashqari, stilistika va til nozikliklarini tushunish matnning maqsadli auditoriyaga moslashishga yordam beradi — bu ishbilardon nashr, ko'ngilochar kolumn yoki tahliliy material bo'lishi mumkin.

2. Ommaviy axborot vositalari va til tahlili

Lingvistika bilimiga ega bo'lgan jurnalistlar til orqali jamoatchilik fikri qanday shakllanishini tahlil qila oladilar – manipulyativ usullarni aniqlash, matnlarning ohangini baholash va media diskurs tadqiqotlarini o'tkazish. Bir nechta tillarni bilish asl manbalarga kirish imkonini kengaytiradi, xalqaro materiallarni tahlil qilish va yanada obyektiv tekshiruvlar o'tkazish imkonini beradi.

3. Tilni ijodiy hikoya vositasi sifatida qo'llash

Til mahorati jurnalistlarga nafaqat faktlarni yetkazish, balki o'quvchini voqea muhitiga jalb qilish orqali emotsional

ta'sirchan materiallar yaratishga yordam beradi[3]. Badiiy adabiyot elementlaridan — metafora, alluziya, ramziy ifodalardan foydalanish jurnalistik matnning yanada ifodali va esda qolarli qiladi.

4. Madaniyatlararo muloqot va ko'p tillilik

Chet tillarini bilish jurnalistlarga xalqaro manbalar bilan ishlash, turli mamlakatlardagi ekspertlar bilan muzokaralar olib borish va global nuqtai nazarni aks ettiruvchi materiallar yaratish imkonini beradi[6].

5. O'qitish va o'zini rivojlantirish

Til ko'nikmalarini jurnalistik amaliyotga integratsiya qilish orqali o'z bilim darajasini doimiy ravishda oshirish mumkin.

Integrativ yondashuv o'quvchilarga turli fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rishga yordam beradi, bu esa ularning o'rganishga bo'lgan qiziqishini va motivatsiyasini oshiradi. O'quvchilar o'zlarining qiziqishlariga mos keladigan mavzularni chuqurroq o'rganishga intilishadi, bu esa mustaqil ta'lim olish jarayonini yanada samarali qiladi.

Integrativ yondashuv o'quvchilarga turli fanlardan olingan bilimlarni birlashtirishga va ularni amaliyotda qo'llashga imkon beradi. Bu esa bilimlarni chuqurlashtirish va ularni uzoq muddatli xotirada saqlashga yordam beradi.

Integrativ yondashuv o'quvchilarni yangi g'oyalar yaratishga va muammolarni hal qilishning innovatsion usullarini topishga undaydi. Turli fanlardan olingan bilimlarni birlashtirish orqali o'quvchilar kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar va yangi yechimlarni topishga qodir bo'ladilar.

Integrativ yondashuv o'quvchilarga mustaqil ravishda axborot izlash, uni tahlil qilish va sintez qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilar o'zlarining o'quv maqsadlarini belgilash, o'rganish strategiyalarini ishlab chiqish va o'z-o'zini baholash ko'nikmalariga ega bo'ladilar.

Integrativ yondashuv o'quvchilarda zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirish uchun zarur bo'lgan kompetentliklarni shakllantirishga yordam beradi. O'quvchilar tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, kommunikatsiya va hamkorlik ko'nikmalariga ega bo'ladilar.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, integrativ yondashuv mustaqil ta'limning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. U o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, bilimlarni chuqurlashtirish, kreativlikni rivojlantirish, mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantirish va kompetentlikni oshirishga yordam beradi. Mustaqil ta'limni integrativ asosda tashkil etish orqali biz har bir shaxsning o'z-o'zini rivojlantirish va zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirish imkoniyatlarini kengaytiramiz.

Integrativ yondashuv mustaqil ta'lim jarayonini chuqur, ongli va amaliy qiladi. U turli sohalaridagi bilimlarni bog'lash, tanqidiy fikrlash, moslashuvchanlik, amaliy bilimlarni qo'llash va butun hayot davomida o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Gere, A. R. (1992). *Language and Reflection: An Integrated Approach to Teaching English*. Macmillan Prentice-Hall, Order Processing, PO Box 11072, Des Moines, IA 50336-1071.
2. Saidova, Zilola Urakovna, and Dilorom Bakhadirovna Sultanova. "Development of competencies for students' self-study in a credit-module system as a pedagogical problem." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 3.22 (2023): 109-112.
3. Turgunova, F. M. (2023). The effective use of oral speech as a means of teaching foreign languages. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(22), 193-195.
4. Urakovna, S. Z., & Bakhadirovna, S. D. (2022). Forms, methods and priorities of independent education.
5. Urakovna, S. Z. (2025). The role of an integrated approach for creating an authentic language environment. *Yangi o'zbekiston, yangi tadqiqotlar jurnali*, 2(4), 171-174.
6. Urakovna, Saidova Zilola, and Sultanova Dilorom Bakhadirovna. "Development of competencies for students' self-study in a credit-module system as a pedagogical problem." *DEVELOPMENT* 3 (2023): 22.

UO'K: 159.9:17.021.9

Dilrabo SAMATOVA,
«Oila va gender» ilmiy-tadqiqot instituti doktoranti, PhD
E-mail: samatovadilrabo777@gmail.com

Psixologiya fanlari doktori, dotsent D.Abdullajanova taqrizi asosida

МАHKUM XOTIN-QIZLARNING JAMIYATGA REINTEGRATSIYASI PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya

Axloq tuzatish muassasalarida bo'lish davrida jinoiy tajriba orttirishning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari va demografik xususiyatlari va uning jamiyatning turli demografik guruhlar uchun oqibatlarini, ularning ijtimoiylashuv trayektoriyalarini tuzatish bo'yicha profilaktika choralarini, ularni qayta ijtimoiylashtirish va axloq tuzatish muassasasining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlariga moslashtirish to'g'risida ishonchli bilimlar katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Jinoyat darajasini pasaytirish va uning takror sodir etilishining oldini olish muammolari siyosiy dasturlarda, rasmiy hujjatlarda, jazoni ijro etish tizimini isloh qilish dasturlarida o'z aksini topganiga qaramay, bugungi kunda qayta ijtimoiylashtirish amaliyoti qanchalik iqtisodiy asosli va istiqbolli degan savol noaniqligicha qolmoqda. Maqolada jazoni o'tash muassasasidan qaytgan xotin-qizlarni jamiyatga reintegratsiyani psixologik omillari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Reintegratsiya, xotin-qizlar, moslashuv, deviatziya, shaxsiy xususiyatlar, moslashish trayektoriyasi, demografik xususiyatlar, profilaktika.

РЕИНТЕГРАЦИЯ ОСУЖДЕННЫХ ЖЕНЩИН В ОБЩЕСТВО КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

Достоверные знания о социально-экономических условиях и демографических особенностях преступного опыта в период пребывания в исправительных учреждениях и его последствиях для различных демографических групп общества, профилактические меры по коррекции траекторий их социализации, ресоциализации и адаптации к социально-экономическим условиям исправительного учреждения имеют важное научное и практическое значение. Несмотря на то, что проблемы снижения уровня преступности и предупреждения ее рецидивов нашли свое отражение в политических программах, официальных документах, программах реформирования уголовно-исполнительной системы, вопрос о том, насколько экономически оправдана и перспективна практика ресоциализации, на сегодняшний день остается неясным. В статье рассматриваются психологические факторы реинтеграции в общество женщин, вернувшихся из мест лишения свободы.

Ключевые слова: Реинтеграция, женщины, адаптация, девиация, личностные характеристики, траектория адаптации, демографические характеристики, профилактика.

REINTEGRATION OF CONVICTED WOMEN INTO SOCIETY AS A PSYCHOLOGICAL PROBLEM

Annotation

Reliable knowledge about the socio-economic conditions and demographic characteristics of criminal experience during the period of stay in correctional institutions and its consequences for various demographic groups of society, preventive measures to correct their socialization trajectories, their resocialization and adaptation to the socio-economic conditions of the correctional institution are of great scientific and practical importance. Despite the fact that the problems of reducing the level of crime and preventing its recurrence are reflected in political programs, official documents, and programs for reforming the penal system, the question of how economically justified and promising the practice of resocialization is today remains unclear. The article discusses the psychological factors of the reintegration of women who have returned from correctional institutions into society.

Key words: Reintegration, women, adaptation, deviation, personal characteristics, adaptation trajectory, demographic characteristics, prevention.

Kirish. Bugungi kunda deviatziyani tadqiq etishga qaratilgan zamonaviy hamda statistik tadqiqotlar natijalaridagi ma'lumotlarga ko'ra ayollar jinoyatchiligining ko'payishi va bu sohadagi gender tendensiyalari o'zlarining rivojlanish yo'nalishlari, namoyon bo'lish shakllari, sifat va miqdoriy xususiyatlari bilan ajralib turadigan jinoiyatlar sotsiologiyasining mustaqil sohalarini ifodalashini ko'rsatadi. Jamiyatning marginal qatlamlari orasida yosh guruhlar sonining o'sishi shaxs rivojlanishining dastlabki bosqichlarida jinoiy ijtimoiylashuvining iqtisodiy motivatsiyasini, ijtimoiy tuzumga tahdid sifatida yosh va gender deformatsiyasi jarayonlarini o'rganishni dolzarblashtiradi. Muqaddam ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazoni o'tashga hukm qilingan o'rta yoshdagi fuqarolar tomonidan jinoiy tajribaning takrorlanishi penitensiyani qayta ijtimoiylashtirish amaliyotini amalga oshirishda ham davlatimiz, ham fuqarolik jamiyati

tomonidan tarkibiy va mazmunli muammolar mavjudligidan dalolat beradi. Jinoiy sotsializatsiya trayektoriyasi bilan tavsiflangan mahkumlar orasida gerontologik guruhning ko'payishi qamoqdan keyingi davrda jinoiy ijtimoiy-iqtisodiy moslashuvni uzaytirish yo'laklarining mavjudligini ko'rsatadi. Natijada, mahkumlarning turli ijtimoiy-demografik guruhlariga nisbatan turli ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda, ham davlat, ham fuqarolik sohalorida qayta sotsializatsiya potensialini qayta ko'rib chiqish ayniqsa ahamiyatli bo'lmoqda.

Jinoyat sodir etgan shaxslarni qayta ijtimoiylashtirish imkoniyati va zarurligi prinsipi BMTning mahbuslar bilan muomala qilishning minimal standart qoidalarida (Mandela qoidalari, 2015 yil) mavjudligi qayd etilgan [1]. Mahkumlarni qayta ijtimoiylashtirish - bu jamiyatga maqsadli qaytish va jamiyatda foydali va qonunga bo'ysunuvchi fuqaro sifatida

hayot uchun zarur bo'lgan qobiliyat va ko'nikmalarga ega bo'lish jarayoni bo'lib, uning davomida mahkumlarning psixologik, tashkiliy-texnik, maishiy, kommunikativ-madaniy va normativ-huquqiy xarakterdagi turli muammolari hal qilinadi (shaxs maqomini tiklash ishlari amalga oshiriladi). Mahkumlarni qayta ijtimoiylashtirishning muhim tarkibiy qismi BMTning Inson huquqlari to'g'risidagi konvensiyasining asosiy qoidalarida ko'zda tutilgan huquqlarni, ya'ni munosib yashash, ta'lim olish va mehnat qilish kabilarini tiklashdir [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xorijiy mamlakatlarda mahkumlarni qayta ijtimoiylashtirish jazoni ijro etish muassasalari, nazorat va probatsiya xizmatlari, turli diniy va jamoat tashkilotlari va birlashmalari tomonidan amalga oshiriladi. Jazoni ijro etish muassasalari o'z faoliyatida fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklarini belgilovchi xalqaro meyoriy-huquqiy hujjatlarga, shuningdek, mahkumlarga nisbatan muomala qoidalariga bevosita daxldor bo'lgan talablarga amal qiladi.

Qayta ijtimoiylashtirish uzoq muddatli va ko'p komponentli jarayon bo'lib, mahkumlar bilan ishlashning turli bosqichlarida bir qator rehabilitatsiya tadbirlarini qo'llashni nazarda tutadi. Jumladan:

- mahkumlarni jazoni o'tashga moslashtirish;
- qamoqxonada bo'lishning salbiy oqibatlarini zararsizlantirish;
- g'ayriqonuniy xatti-harakatlarga sabab bo'lgan shart-sharoitlar, omillar va sabablarni tahlil qilish va bartaraf etish;
- xulq-atvorning qonunga bo'ysunuvchi modelini shakllantirish;
- ozod qilishga tayyorgarlik;
- ozodlikka chiqqan mahkumlarni ijtimoiy moslashtirish – ishga joylashishda, kundalik masalalarni hal qilishda, ijtimoiy aloqalarni tiklashda, hujjatlarni rasmiylashtirishda va hokazolarda yordam berish;
- mahkumlarni jazoni o'tash vaqtida va undan keyin psixologik qo'llab-quvvatlash;
- ijtimoiy kamsitishlarni bartaraf etish, mahkumning o'ziga bo'lgan munosabatini o'zgartirish; o'z shaxsini qayta qurish istagini shakllantirish, ozodlikka tayyorlik, jamiyatga foyda keltirishga tayyorlik;
- tibbiy qayta ijtimoiylashtirish;
- mahkumning jismoniy, ma'naviy, ijtimoiy va psixologik salomatligini saqlash va tiklash [4].

Reintegratsiyaning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- shaxsning xatti-harakati vektorini o'zgartirish;
- antisotsial yo'nalishni qayta yo'naltirish, «huquqbuzar» stereotipini o'zgartirish;
- mahkumning yo'qolgan ijtimoiy aloqalarini tiklash yoki egallash orqali kelajakdagi erkin hayotga moslashishi;
- mahkumning jamiyatga yangi ijtimoiy maqomga ega bo'lgan munosabati, meyorlari va qadriyatlarini, ijtimoiy xulq-atvor ko'nikmalarining yangi tizimini shakllantirish orqali integratsiyalashuvi;
- ijtimoiy ma'qullangan pozitsiyalardan xulq-atvorni o'z-o'zini tartibga solish qobiliyatini shakllantirish;
- odamlarga, jamiyatga, mehnatga, insonlarning birgalikda yashash normalari, qoidalari va an'alariga hurmatli munosabatni shakllantirish, mahkumlarning ta'lim va madaniy saviyasini oshirish;
- takroriy jinoyatlarning oldini olish [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Qayta ijtimoiylashtirish maqsadlariga erishish axloq tuzatish muassasasida mahkumlarni bo'lajak mustaqil hayotga tayyorlash talablariga javob beradigan maxsus ijtimoiy yo'naltirilgan muhitni yaratish, mahkumni qayta ijtimoiylashtirish jarayonining faol subyekti sifatida qabul qilish, mahkumni ijtimoiy integratsiya jarayonida o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltirish,

mahkumning individual psixologik va psixofiziologik xususiyatlarini, uning muloqot qilish qobiliyatini, saqlanib qolgan ijobiy ijtimoiy aloqalar mavjudligini hisobga olish, mahkumning axloq tuzatish muassasasidan tashqaridagi kelajakdagi hayotining ijtimoiy mazmunini modellashtirishni inobatga olish zaruriy shartlardan hisoblanadi. Xorijiy mamlakatlarda mahkumlarni ijtimoiylashtirish bo'yicha ijobiy tajriba mavjud. Buyuk Britaniyada davlat ijtimoiy tuzilmalari bilan bir qatorda davlat tomonidan moliyalashtiriladigan va nazorat qilinadigan nodavlat, jamoat tuzilmalari yoki yarim davlat tuzilmalarining keng rivojlangan tarmog'i mavjud. Ularning vazifalariga aniq ijtimoiy dasturlarni ishlab chiqish, ularni amalga oshirish, ijtimoiy yordam ko'rsatish, zarur mutaxassislarni ixtiyoriylik asosida ijtimoiy ishlarga jalb etish, mahkumlarga yordam ko'rsatish kiradi. Jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlar bilan ijtimoiy ish to'liq stavkada ishlaydigan xodimlar va ko'ngillilar tomonidan amalga oshiriladi. Huquqbuzarlar uchun har bir muassasada kamida ikkita ijtimoiy xodim ishlaydi.

Ijtimoiy reintegratsiya paradigmasi vaqti-vaqti bilan giyohvand moddalarni iste'mol qiluvchilarga ham, og'ir patologik giyohvandlikka chalingan shaxslarga ham, ularning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, ijtimoiy xizmatlarni optimallashtirish, maqomini tiklash (keng ma'noda) uchun tashqi salbiy omillarni tahlil qilish uchun shaxsiy yo'naltirilgan yondashuvni, shuningdek, rehabilitatsiya qiluvchini ijtimoiy va mehnat munosabatlariga kiritishni ham nazarda tutadi. Reintegratsiya haqida gapirganda, giyohvand moddalarni iste'molchi ijtimoiy xizmatlar sohasida huquqiy tartibga solish subetiga aylanib, ijtimoiy xizmatlarni tashkil etish va ko'rsatishda ishtirok etuvchi turli xil subyektlarning keng doirasi o'zaro aloqada bo'lgan markaziy shaxsga aylanishiga e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir [4].

Jazoni ijro etish tizimi an'anaviy ravishda jazoning ustuvorligi va mahkumga nisbatan repressiv choralarini qo'llashga asoslangan. Ko'p yillar davomida u qamoq jazosiga hukm qilingan odamlarga yetarlicha insoniy munosabatda bo'lmaganligi bilan ajralib turardi. Axloq tuzatish muassasalari xodimlari va ma'muriyati mahkumlarga nisbatan stereotiplarni ishlab chiqdi, ularga ko'ra mahkumlarning huquqlari yo'q. Mahkum ayollarni ozodlikdan mahrum qilish joylarida saqlash amaliyoti ushbu muassasalar uchun an'anaviy usullar bilan hal qilib bo'lmaydigan ayrim muammolarni (mahkumlarning ijtimoiy moslashuvi, ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-tibbiy, ijtimoiy-huquqiy muammolar va boshqalar) aniqladi. Bir qator mualliflar o'z asarlarini mahkum ayollarga nisbatan jazoni ijro etishning o'ziga xos xususiyatlariga bag'ishlagan.

E.V.Sereda ayollarga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazoni qo'llashning nazariy va amaliy muammolarini ko'rib chiqdi, shuningdek, mahkum ayollarni ijtimoiy rehabilitatsiya qilishga e'tibor berdi. S.A.Luzgin mahkumlar, shu jumladan ayollar bilan ijtimoiy ishning o'ziga xos xususiyatlarini tarixiy sharoitda tahlil qildi. V.Pozdnyakov o'z tadqiqotlarida ozodlikdan mahrum etish jazosiga hukm qilingan ayollar bilan ijtimoiy, psixologik va tarbiyaviy ishlarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqladi. N.V.Kasterina mahkum ayollarning individual tipologik xususiyatlarini tahlil qildi. Shunisi e'tiborga loyiqki, axloq tuzatish muassasasida shaxs erkinlikda mavjud bo'lganlardan sezilarli darajada farq qiladigan turli xil turmush sharoitlariga duch keladi. Jazoni o'tash insonning kelajakdagi hayotiga ta'sir qiluvchi stress omilidir. Jamiyatdan ajratilgan ayol bu jamiyatga qaytishda bir qator qiyinchiliklarga duch keladi: moslashish qobiliyati pasayadi; hal etilmagan ijtimoiy muammolar keskinlashadi; sobiq mahkumning o'zi bardosh bera olmaydigan yangi qiyin vaziyatlar yuzaga keladi. Shunday qilib, yangi jinoyat sodir etish uchun old shart-sharoitlar yaratiladi.

Mahkumlar bilan ijtimoiy ishlarni tashkil etish jazoni ijro etish tizimini isloh qilish jarayonida eng muhim vazifalardan biri bo'lib ko'rinadi. Ushbu muammoni hal etish mahkumlarni muvaffaqiyatli qayta ijtimoiylashtirish uchun sharoit yaratadi, ozodlikdan mahrum etilgan shaxslarning moslashish qobiliyatini oshirish, jazoni ijro etishni insonparvarlashtirish jarayonini jadallashtirish, shuningdek, qabul qilingan xalqaro standartlarga mos keladigan jazoni o'tash uchun sharoit yaratish kabilarni qamrab oladi. Ushbu standartlarga muvofiq, axloq tuzatish muassasalarida ijtimoiy ish mahkumlarning huquqlarini amalga oshirish uchun muayyan shart-sharoitlarni yaratganligi sababli zarur deb e'tirof etiladi. Jazoni ijro etish ijtimoiy ishining muhim vazifalaridan biri mahkumning ijtimoiy farovonligini tiklash bo'lib, bu, o'z navbatida, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga, retsidivning oldini olishga va shaxsning o'zini to'liq anglashiga yordam beradi [6].

Shunday qilib, ayollarning axloq tuzatish muassasalarida qamoqxona submadaniyatining mavjudligi mahkumlar bilan ijtimoiy ishning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bunday madaniyat ta'sirida ayollar mavjud muammolar haqida sukut saqlashga harakat qilishadi. Shuni ta'kidlash kerakki, qamoqxona subkulturasining o'ziga xos xususiyatlari muayyan jazoni ijro etish muassasasiga bog'liq. Ularning muammolarini yashirishning yana bir sababi, mahkum ayollarning shartli ravishda ozodlikka chiqish istagi bilan bog'liq. Bunday ozodlikni ijtimoiy muammolari bo'lmagan mahkumlar olishlari mumkin. Shunga ko'ra, mahkum ayollarning muayyan muammolar mavjudligini reklama qilmasliklari foydaliroq bo'lib, bu o'z navbatida ular bilan ijtimoiy ishlarni tashkil etishga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Jazoni ijro etish muassasasidan ozod qilingan yosh ayolning reintegratsiyasi mavjud resurslardan funksional foydalanish va o'z-o'zini tarbiyalash orqali emas, balki kesishgan va parallel bo'shliqlar, vaqtlar va jamoalarni amalga oshirish makonida sodir bo'ladi. Ammo bu tashqi parchalanishlarga qaramay, hayot va o'zi haqidagi g'oyalar hayot dunyosining uzluksiz rasmini shakllantiradi, unda yangi tajribalar avvalgilari bilan bog'liq. Hayotni o'zgartirishga bo'lgan sa'y-harakatlar yoki niyatlar o'ziga xos biografik vaziyatning bir qismiga aylanadi, o'z imkoniyatlari va sodir bo'layotgan narsalarga ta'sir qilish cheklovlari paydo bo'ladi [5].

Koloniyani «tashlab qo'yish» har doim ham qaytish vaqtini anglatmaydi. Jazoni ijro etish muassasasi hayotining inersiyasini, munosabatlar va o'zini o'zi imidjini o'rnatishning o'rnatilgan naqshlarini yengish «o'zining joyini» qidirish bilan parallel ravishda sodir bo'lishi mumkin. Bu shaxsni va turli ijtimoiy ssenariylarni sinab ko'rishning murakkab va uzoq davom etadigan jarayoni. Bundan tashqari, ko'p hollarda (ayniqsa, jazoni ijro etish muassasasiga tushish birinchi marta bo'lmaganda) qaytarish masalasi boshqacha tarzda qayta

ko'rib chiqiladi. Chiqish nafaqat qamoqdan chiqish, balki butun oldingi hayotini qayta ko'rib chiqish bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Ayollar jinoyati hamma davrlarda ham davlatning e'tiborida bo'lib kelgan. Hozirgi vaqtda istisno yo'q, bu quyidagi sabablarga ko'ra: jinoyat sodir etgan ayollar sonining o'sish sur'ati erkaklar jinoyatlarining tegishli ko'rsatkichidan oldinda [7]. Ayollar jinoyati yuqori kechikish darajasiga ega - 47-56%, chunki bu jinoyatlar oilaviy nizolar asosida sodir etiladi. Oila va bolalikka qarshi jinoyatlar ayollar uchun an'anaviy hisoblanadi, lekin har bir ikkinchi jinoyatchi ayolning voyaga yetmaganlarning noqonuniy faoliyatiga jalb etilishi jamiyat uchun ayniqsa halokatli. Jamiyatdan ajratilmasdan jazoni o'tayotgan yoki qamoqxonadan ozod etilgan ayollar o'rtasida og'ir zo'ravonlik va retsidiv jinoyatlarning ko'payishi kuzatilmoqda [8]. Jinoyatlarning uyushganligi hayratlanarli: «ayollar jinoyati»ning 40 foizi guruhlarda sodir etiladi, xonadon o'g'irlaganlar orasida ayollar ulushi 12,8% ni tashkil etadi, ayollar ishtirokidagi xonadon o'g'irliklarining 80% erkaklar bilan guruhda sodir etilgan.

Xulosa va takliflar. Ta'kidlash joizki, jinoyatlar orasida muqaddam sudlangan, jazoni o'tayotgan yoki jamiyatdan ajratilgan holda o'tagan ayollar tomonidan sodir etilmoqda. Shu munosabat bilan, ushbu toifaning psixologik xususiyatlarini bilish va huquqbuzarlik ko'rsatkichini kamaytirish va jamiyatda munosib hayot kechirish uchun shaxsning ijtimoiy yetukligini rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy psixologik-ma'rifiy ish texnologiyalarini izlash zarurati tug'iladi.

Shu tariqa, ayollarning ijtimoiy xususiyatlarini, jinoyat-ijroiya inspeksiyasi xizmatining imkoniyatlarini va hududiy Bandlikka ko'maklashish markazlarining imkoniyatlarini hisobga olgan holda, jinoyatning oldini olish bir nechta o'zaro bog'liq harakatlarni o'z ichiga oladi. Mahkum ayollar shaxsining asosiy psixologik xavfsizligi ta'minlanmaganligi sababli, shaxsning ichki xavfsizligini shakllantirishga qaratilgan ishlab chiqilgan psixologik dasturlarga muvofiq qo'llab-quvvatlashni ta'minlash va shu bilan qo'rquvga asoslangan jinoyatlar sodir etilishining oldini olish chorasi bo'lishi kerak. Bunday dasturlarni jinoyat-ijroiya inspeksiyalarining psixologlari va ijtimoiy yo'naltirilgan notijorat tashkilotlarining mahkumlar bilan ishlashga muntazam jalb etilgan mutaxassislari ham ishlab chiqishi mumkin. Bundan tashqari, psixologlar shaxsiy ishdagi psixologik tuzatishlar arsenalida mahkum ayolni impulsivlik, ziddiyat, tajovuzkorlik tendensiyasi va antisotsial xatti-harakatlar kabi shaxsiy xususiyatlar ustida ishlashga yo'naltirishlari kerak. Jinoyat-ijroiya inspeksiyalari inspektorlariga ushbu toifadagi fuqarolar bilan nizosiz o'zaro munosabatlarni qanday yo'lga qo'yish bo'yicha tavsiyalar berish ham zarur.

ADABIYOTLAR

1. Антонян Ю.М. Преступность среди женщин. М.: Российское право, 2014. 345 с.
2. Берекашвили Л.Ш., Кириллова И.А. Криминологическая характеристика женщин, совершивших преступления. М., 1976. 44 с.
3. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения. М.: Наука, 1978. 311 с.
4. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. М.: Информ.-изд. дом «Филин», 1996. 469 с.
5. Волкова Т.Н. Особенности женской преступности в России. Криминологический анализ. М.: Экзамен, 2008. 146 с.
6. Габиани А.А. Преступность среди женщин: Монография. Тбилиси, 1986. 344 с.
7. Голоднюк М.Н. Некоторые вопросы женской преступности // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. 1978. № 1. С. 23-30.
8. Зверков А.Г., Эйдеман Е.В. Диагностика волевого самоконтроля (опросник ВСК) // Практикум по психодиагностике. Психодиагностика мотивации и саморегуляции. М., 1990. С. 116–124.

UDK:37.062

O'g'ilshod TASHBAYEVA,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi
E-mail: ugilshodabduvaxidovna@gmail.com

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti dotsenti, falsafa fanlari doktori N.Toshpo'latova taqrizi asosida

PEDAGOGIK TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING HISSIY INTELEKTINI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada talabalar intellektual salohiyatiga ta'sir qiluvchi pedagogik-psixologik omillarni aniqlash asosida psixologik usul va vositalari, o'ziga xos xususiyatlari o'rganilgan. Intellektual salohiyatli talabalarni psixologik qo'llab-quvvatlash jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan usul va vositalar tadqiq qilingan va samarali tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy vaziyat, o'quv faoliyati, intellektual salohiyat, muammoli vaziyat, intellektual rivojlanish va emotsional muvaffaqiyat.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация

В данной статье на основе выявления педагогических и психологических факторов, влияющих на интеллектуальный потенциал студентов, изучаются психологические методы и средства, их специфические особенности. Исследованы методы и инструменты, которые можно использовать в процессе психологической поддержки студентов с интеллектуальным потенциалом, и представлены эффективные рекомендации.

Ключевые слова: Социальная ситуация, учебная деятельность, интеллектуальный потенциал, проблемная ситуация, интеллектуальное развитие и эмоциональная успешность.

FEATURES OF DEVELOPING EMOTIONAL INTELLIGENCE OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Annotation

In this article, based on the identification of pedagogical and psychological factors affecting the intellectual potential of students, psychological methods and tools, their specific features, are studied. Methods and tools that can be used in the process of psychological support of students with intellectual potential are researched and effective recommendations are presented.

Key words: Social situation, educational activity, intellectual potential, problem situation, intellectual development and emotional success.

Kirish. Dunyo miqyosidagi yetakchi universitetlaridan talabalar intellektini o'rganish bo'yicha Avstraliya instituti (Australian Institute of Family Studies), Seul Milliy universiteti (Seoul National University, Janubiy Koreya), Moskva davlat universiteti (M.V. Lomonosov nomidagi MDU, Rossiya), Boston Shimoliy-Sharqiy universiteti (Northeastern University Boston, AQSh), Angliyaning Chyester Universitetlari (Psychology and Child Development (with Placement Year) BSc), Myunxen universiteti (LMU, Germaniya) va boshqalar tomonidan intellektual muvaffaqiyatli talabalar psixologik xususiyatlarini o'rganish tobora dolzarb bo'lib kelmoqda[6]. Xorij psixologlarining ilmiy tadqiqotlari xulosalarida qayd etilishicha, shaxsning intellektual muvaffaqiyatga erishishi uning kelgusi faoliyati uchun muhim zaruratdir. Hozirgi davrda talabalarining intellektual salohiyatga erishish ko'nikma va malakalarini psixologik jihatlarini tadqiq etish orqali mamlakatni siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy-ma'naviy rivojlantirishga qaratilgan tub o'zgarishlarga ijobiy daxldorlik munosabatni shakllantirish dolzarb ijtimoiy psixologik ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 2017 yildagi 72-sessiyasida BMTning Yoshlar huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiyasini qabul qilish tashabbusi ilgari surilishi bu ham bir imkoniyat desak mubolag'a bo'lmaydi [1].

Maqolaning ilmiy mohiyati quyidagilardan iborat:

«Intellektual jihatdan salohiyatli talabalar» ijtimoiy guruhi vakillarini har tomonlama ijtimoiypsixologik nazariy va empirik o'rganish holda, zamonaviy ijtimoiy-madaniy kontekstda intellektual muvaffaqiyatga erishgan talabalarni maxsus ijtimoiy guruh sifatida ko'rib chiqish imkoniyatini tadqiqiy metodlar o'tkazish orqali aniqlangan; Muvaffaqiyat haqidagi ijtimoiy g'oyalarning o'ziga xosligi, intellektual salohiyatlarning muvaffaqiyat haqidagi ijtimoiy g'oyalarning o'ziga xos xususiyatlari aniqlanib, ta'lim va kasbiy faoliyati bilan bog'liqlik jihatlarini ochib berilgan; Turli darajadagi ijtimoiy muvaffaqiyatga ega bo'lgan intellektual salohiyatli talabalarining intellektual muvaffaqiyati determinantlari o'ziga xos maqsadlari, shaxsning yo'nalganligi va istiqboli uchun muhimligi isbotlangan; Yuqori va o'rtacha maqomga ega intellektual salohiyatli talabalar hozirgi va kelajak hayotiga nisbatan pozitsiyasini aniqlash asosida muvaffaqiyatlarini ta'lim va tarbiya bilan bog'liqlik xususiyatlarini isbotlangan.

Bugungi kunda ko'pchilik tadqiqotchilarning katta qiziqishini orttirgan masala hissiy intellekt mavzusi bo'lib, mazkur muammoga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Inson hayoti va faoliyati davomida atrofdagilar bilan bo'lgan munosabatlarni samarali va ijobiy olib borishga intiladi. Bugungi kunda har bir sohada raqobatbardoshlikni talab qilinadigan bir paytda shaxslararo munosabatlarni ijobiy amalga oshirish bo'yicha ham qator muammolar ham ko'zga tashlanmoqda. Mazkur muammoga samarali yechim sifatida

shaxsning ijtimoiylashuvini ta'minlash, ijtimoiy moslashuvchanlikni qaror toptirish talab etiladi

Aqliy teranlik-muammoni boshqa hodisalar bilan o'zaro aloqadorlikda idrok etish qobiliyati;

Tezlik-muammolarni hal qilish tezligi, kasbga oid g'oyalarni ishlab chiqarish qobiliyati;

Originallik – yangi ilmiy g'oyalarni yaratishga bo'lgan intilish;

Tirishqoqlik –doimo o'rganilayotgan muammoning eng yaxshi yechimini topish ehtiyojidir. Biroq, kishidagi tabiiy layoqat nishonalari mukammal kasbiy faoliyatning muvaffaqiyatli olib borilishini ta'minlamaydi. Kishi o'zidagi layoqat nishonalarni doimiy ravishda rivojlantirib borishi kerak, bu esa faqat shijoatli kasbiy faoliyat jarayonida amalga oshirilishi mumkin. Biror faoliyatning muvaffaqiyatli, mustaqil va mukammal bajarilishini ta'minlaydigan noyob qobiliyatlar birikmasi talant deyiladi. Qobiliyat ko'rsatkichlari, ko'nikmalarni egallash tezligi, erishilgan yutuqlar sifati, qobiliyatlar-insonning ma'lum faoliyat talablariga javob beruvchi va uning muvaffaqiyatli bajarilishining sharti hisoblanuvchi individual-psixologik xususiyatlardir[3].

Barcha mutaxassisliklarda bo'lgani kabi o'qituvchilik kasbida ham pedagogik qobiliyat - uning shaxsiy istedod xususiyatlarini belgilab, kasbiy faoliyat turini muvaffaqiyatli amalga oshirishda subektiv shart -sharoitlar yaratadi. Kishining qobiliyati juda katta ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega. Qobiliyatli o'qituvchiga pedagogik faoliyat va mehnat yengilroq bo'ladi va u kamroq charchaydi, chunki sevimli mehnati unga huzur-halovat bag'ishlaydi. Qobiliyat bilim, ko'nikma va malakalar mahsuli, shu bilan birga, faoliyat usullarini egallash tezligi, teranligi va mustaxkamligida namoyon bo'ladi. O'qituvchining o'quvchilar bilan muloqoti yuksak darajada muvaffaqiyatli bo'lishi uning pedagogik qobiliyatga qanchalik ega ekanligiga bog'liq. O'qituvchilarning faoliyati yosh avlodni ma'naviy barkamol shaxs darajasida tarbiyalashda va kasbiy bilimlarni chuqur egallagan kadrlarni tayyorlashda namoyon bo'ladi. Buning muvaffaqiyati o'qituvchilarning pedagogik qobiliyatiga bog'liq. O'quvchilar bilan ta'lim-tarbiyaviy jarayonda ijobiy aloqalar o'rnatish, ijobiy iqlim yarata olish, o'ziga ishonтира olish va jalb qilish - o'qituvchi kommunikativ qobiliyatining asosiy mohiyati bo'lib, bunda bevosita o'qituvchi bilan bog'liq bo'lgan minglarcha ruhiy jarayonlar, ma'lum bir qolipdan chiqishi mumkin bo'lmagan muomala turlari va shartlari mavjud [5]. Tarbiyaning samaradorligi, pirovard natijada o'quvchilar bilan aloqa o'rnatishning shakl va uslublariga qat'iy rioya qilgan holda amalga oshirilishi bilan belgilanadi. Asosiy maqsad, o'qituvchi va o'quvchi munosabatida majburiy itoatkorlik o'rni ongli intizom egallashi, o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilishdan iborat. So'z bilan og'zaki ta'sir qilishda o'qituvchi nutqi nihoyatda muxtasar, ravon, va muloyim bo'lishi, intonatsiyalar o'z o'rnida ishlatilishi kerak.

Pedagogika universitetlari talabalarining hissiy intellektining turli tarkibiy qismlarini rivojlantirish individual aks ettirishni, mavzuni tushunish uchun maqbul sharoitlarni yaratishni ta'minlaydi, meta-fan va umumiy madaniy kompetensiyalar va ko'nikmalar, ya'ni. bular tarkibiy qism sifatida ishlaydigan shaxsiy fazilatlar va ko'nikmalar hissiy aql. Hissiy intellektning rivojlanishi bolalarda ham, kattalarda ham hayotiy muvaffaqiyatga erishish uchun zarur shartdir [7].

Bolalarda hissiy intellektni shakllantirish vositasi sifatida turli xil psixologik va pedagogik vositalar qo'llaniladi usullar, ya'ni:

ijobiy his-tuyg'ularni rag'batlantirish;

ijtimoiy-psixologik treninglar o'tkazish;

interaktiv usullar va amaliyotga yo'naltirilgan o'qitish usullari;

psixo-gimnastika, kollektiv loyihalar;

Art-terapiya usullari yoki vositalardan foydalanish rasm, musiqa, pantomima, raqs, vizual tasvirlar, kino, teatr o'zingizning va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va boshqarish, ifoda etish shubhasiz, sanab o'tilgan usullar bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash amaliyotida muvaffaqiyatli qo'llanilishi kerak. Oliy ta'limda allaqachon turli xil ta'lim yo'nalishlari bo'yicha talabalarining hissiy intellektini rivojlantirish bo'yicha ma'lum tajribaga ega, shu jumladan psixologik va pedagogik jihatdan har tomonlama mukammal bo'lgan pedagoglarni tayyorlash demakdir.[2, 9].

Ijtimoiy-ma'rifiy faoliyatning turli shakllari, tematik bayramlar, festivallar, uchrashuvlar, madaniy va hordiq chiqarish tadbirlari va dasturlari, turli xil ijodiy musobaqalar, ijtimoiy va PR aksiyalari va boshqalar. E'tibor bering, kelajakda hissiy intellektni shakllantirish o'qituvchilar shaxsiylashtirilgan sharoitda eng samarali hisoblanadi, shaxsiga yo'naltirilgan yondashuv. Bundan tashqari, hissiy aql psixologik va pedagogik parametrlardan biriga aylanishi mumkin. Bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida anonim so'rovnoma natijalariga ko'ra pedagogik yo'nalishdagi talabalarining aksariyati (86%) virtual muhitda muloqotni ko'rib chiqadilar, shu jumladan masofaviy va aralash ta'lim jarayonida, uchun vosita sifatida ijtimoiy doirani kengaytirish, yangi dolzarb ma'lumotlarni olish madaniy va milliy farqlar va urf-odatlar haqida, bizning fikrimizcha, hissiy rivojlanishiga shaxsning aql-zakovati bevosita ta'sir qiladi [4].

Ijtimoiy-ma'rifiy faoliyatning loyiha texnologiyalari mavzusi va ko'lamini kengaytirish nafaqat madaniyatlararo o'zaro ta'sirning rivojlanish darajasini oshirish talabalar muhitida, shuningdek, talabalarining bo'sh vaqtlarini kengaytirish, universitetning muhim yoshlar aksiyalari markazi sifatida imijini oshirish, va yordam beradigan ijtimoiy-ma'rifiy loyihalarni amalga oshirish hissiy intellektni shakllantirishdir. Shu munosabat bilan, shunga ko'ra, universitetda o'quv va o'quv faoliyati etarlicha nuqtai nazardan talabalarining keng va chuqur ijtimoiy va gumanitar tayyorgarligi amalga oshirilishi kerak. Shu bilan birga, kelajakda hissiy intellektni shakllantirish mutaxassislar boshqa ma'naviy toifalarni rivojlantirishga yordam beradi, kasbiy faoliyat sohalarida talab qilinadigan narsalar, ya'ni: ma'naviyat, xushmuomalalik, tanqidiylik, bag'rikenglik, hamdardlik va boshqalar. Shunday qilib, bugungi kunda pedagogik ta'lim tizimidan oldin hozirgi vazifa — hissiyotni shakllantirishning eng samarali strategiyalari va usullarini aniqlash va amalga qo'llash kerak.

Xulosa. 1. Oliy o'quv yurtlarida talabalarni ta'lim olish muvaffaqiyatiga ko'plab omillar ta'sir qiladi - ichki va tashqi (ijtimoiy, iqtisodiy, tibbiy, pedagogik va boshqalar).

2. Intellektual salohiyat muvaffaqiyatli kechishida avvalo ichki omillarni tartib bilan o'rganish tadqiqotni mazmunini yoritishga va uning mazmun-mohiyatini tushunishni yanada osonlashtiradi.

3. Qobiliyatlar tarkibida umumiy intellekt, ijtimoiy intellekt, maxsus qobiliyat va ijodkorlik kabi nisbatan mustaqil tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatish zarur hisoblanadi. Biz faqat maxsus qobiliyatlarga nisbatan mashg'ulot muvaffaqiyati bilan ijobiy munosabat haqida gapirishimiz mumkin.

4. Ko'p hollarda kasbiy rivojlanishning past darajasi muhim maxsus qobiliyatlar tegishli profildagi universitetda muvaffaqiyatli o'qishni imkonsiz qiladi. Aksincha, universitetda muvaffaqiyatli ta'lim aslida maxsus kasbiy qobiliyatlarni shakllantirish jarayoniga to'g'ri keladi.

5. Intellektual salohiyatni rivojlantirish manbalari xilma-xil bo'lib, u ham ommaviy axborot vositalari, ham turli jamoat birlashmalari bo'lishi mumkin. Ammo intellektual salohiyatni rivojlantirishda asosiy rol ta'lim tizimiga tegishli. Bu shaxsning intellektual salohiyatini shakllantirish va

rivojlantirishga qodir bo'lgan eng kuchli ijtimoiy, ilmiy muassasadir.

ADABIYOTLAR

1. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plamlari. 2017. - (766)-son. B.36-37.
2. Yuldashev, Elyorjon. "Secondary School Students Independent Education." International conference on multidisciplinary research and innovative technologies. Vol. 2. 2021.
3. Scientific Bulletin of NamSU-Научный вестник НамГУ-NamDU ilmiy axborotnomasi-2023-yil_11-son Pedagogik muammo sifatida kelajakdagi mutaxassislarining intellektual harakatchanligini rivojlantirish Matnazarova Mehribon Baxtiyorovna 662-667 betlar.
4. Umarov Alisher Yusubjanovich Bo'lajak o'qituvchining kasbiy -intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda ijtimoiy hamkorlikning ahamiyati pedagogy of cooperation in improving the quality of education: international experience and modern approaches International scientific-practical conference, November 13, 2023 505-508 betlar.
5. Aleksandrova N.P. Hissiy intellekt o'qituvchilik faoliyatini o'z-o'zini tartibga solish omili sifatida. // Moskva davlat biznes boshqaruvi akademiyasining axborotnomasi. Seriya: falsafiy, ijtimoiy. va tabiiy fanlar. 2011. No 5. S. 171-177.
6. Andreeva I.N. Pedagogik va yuridik mutaxassisliklar talabalari orasida hissiy charchash sindromi // Psixologik tadqiqotlar va ijtimoiy amaliyotda inson hodisasi: I Xalqaro materiallar. ilmiy-amaliy konf. Smolensk, 2003. 5-7-betlar.
7. Andreeva I.N. Hissiy intellektning qobiliyatlari: gender farqlari // Psixologiya va zamonaviy jamiyat: o'zaro ta'sir o'zaro rivojlanish yo'li sifatida: II Xalqaro materiallar. ilmiy-amaliy konf., Sankt-Peterburg, 13-14 aprel. 2007. Sankt-Peterburg, 2007. 1-qism. 12-15-betlar.

UDK:37.02

Munajat TASHIBEKOVA,
Namangan davlat universiteti dotsenti v.b., PhD
E-mail: munojattashibekova@gmail.com

TDPU professori, p.f.d B.Hodjayev taqrizi asosida

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISHNING ZARURIYATI

Annotatsiya

Bugungi globallashtirish jarayonida ta‘lim oluvchilarni tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish pedagogik jihatdan ayniqsa dolzarb bo‘lib qolgan muammo hisoblanadi. Ta‘lim tizimlarining maqsadi faqat bilim berishdan iborat emas, balki yoshlarni mustaqil va tanqidiy fikrlashga o‘rgatishdir. Tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari talabalarning kelajakda qarorlar qabul qilish, muammolarni hal qilish va turli vaziyatlarda ongli tanlovlar qilishda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli, ta‘lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodikalar va strategiyalarni ishlab chiqish bugungi kunda alohida ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Tanqidiy fikrlash, refleksiya, tushunish, muammoli topshiriqlar, farazlar, shaxsiy xulosalar, matnli va audio kontentlar.

THE NECESSITY OF DEVELOPING CRITICAL THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Annotation

In the current process of globalization, the development of critical thinking skills in learners has become a particularly urgent pedagogical issue. The goal of educational systems is not only to impart knowledge but also to teach students to think independently and critically. Critical thinking skills play a significant role in students' ability to make decisions, solve problems, and make informed choices in various situations in the future. Therefore, the development of methods and strategies aimed at fostering critical thinking in the educational process is of particular importance today.

Key words: Critical thinking, reflection, understanding, problem-solving tasks, assumptions, personal conclusions, text and audio content.

НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

В условиях современного процесса глобализации развитие критического мышления у обучающихся стало особенно актуальной педагогической проблемой. Цель образовательных систем заключается не только в передаче знаний, но и в обучении учащихся независимому и критическому мышлению. Критическое мышление играет важную роль в способности студентов принимать решения, решать проблемы и делать осознанный выбор в различных ситуациях в будущем. Поэтому разработка методов и стратегий, направленных на развитие критического мышления в образовательном процессе, приобретает особое значение в наше время.

Ключевые слова: Критическое мышление, рефлексия, понимание, задачные задания, предположения, личные выводы, текстовый и аудиоконтент.

Kirish. Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi eng avvalo, jamiyatning intellektual salohiyatiga, jumladan, ta‘lim sohasining rivojlanishiga bog‘liqdir. Ta‘lim mazmuni va sifati masalalari jamiyatda ustuvor yo‘nalish sifatida qaralmoqda. Shu maqsadda dunyoning rivojlangan mamlakatlarida ta‘limni texnologiyalashtirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Ta‘limni rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish, ta‘lim oluvchilarni bilim salohiyatini rivojlantirish yo‘llari izlanmoqda.

Ta‘limning tez fursatlarda jadal rivojlanib borayotganligi, jamiyatning zamon bilan hamnafas o‘zgarishlarga uchrashi, internet tarmog‘ining keng geografik makonlarda tarqalishi, o‘sib kelayotgan yosh avloddan bir qancha sifatlarga ega bo‘lishini talab qilmoqda. Shunday sifatlardan biri – bu tanqidiy fikrlash bo‘lib, u tafakkur sifatlaridan biri hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash o‘quvchida atrof-muhit, o‘rab turgan olam, jamiyatda sodir bo‘layotgan voqea-hodisalarga nisbatan o‘z munosabatini bildirishni, izohlashni, tahlil qilishni hamda shaxsiy kuzatuvlari natijasida umumlashtiruvchi fikrlarni ifoda etishni qaror toptiradi.

Adabiyotlar tahlili. Ta‘lim faoliyatidagi tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari deganda o‘quvchi va o‘qituvchining tadqiqot madaniyatining yuqori darajasini belgilovchi fazilatlar va ko‘nikmalar, shuningdek, “baholovchi, aks

ettiruvchi fikrlash” tushuniladi, ular uchun bilim yakuniy nuqta emas, balki boshlang‘ich nuqta [3]. Shaxsiy tajriba va isbotlangan faktlarga asoslangan asosli va mantiqiy fikrlashdir. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

Qiyinchilik bosqichi: mavjud bilimlarni yangilash; yangi ma‘lumotlarni olishga qiziqish uyg‘otish; o‘z ta‘lim maqsadlarini belgilash;

Tushunish bosqichi: yangi ma‘lumotlarni olish; belgilangan o‘quv maqsadlarini tuzatish;

Refleksiya bosqichi: fikrlash; yangi bilimlarning tug‘ilishi; yangi o‘quv maqsadlarini belgilash.

Bilimlarni o‘zlashtirishga bunday yondashuv bilan ma‘lumotlarni tizimli ravishda o‘zlashtirish qobiliyati, shuningdek, kerakli mavzuni o‘zlashtirganlik darajasini mustaqil baholash qobiliyati shakllanadi. Shuni ta‘kidlash kerakki, fikrlash bosqichi keyingi bilimlarga qiziqishni shakllantirishda eng muhim rol o‘ynaydi, shuningdek, mavzuni o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchining hissiy stress darajasini pasaytiradi, chunki o‘ziga berilgan savolga javob izlash osonroq bo‘ladi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy maqsadi o‘quvchilar o‘qituvchi bilan birgalikda faol ishlayotgan, o‘quv jarayonini ongli ravishda aks ettiradigan, bilimlarni, yangi

g'oyalarni, his-tuyg'ularni kuzatish, tasdiqlash, rad etish yoki kengaytirish uchun o'quv muhitini yoki atrofda dunyo haqidagi fikrlari yaratishdir [4].

Hech kim o'quvchi uchun tanqidiy fikr yurita olmaydi, buni faqat o'quvchining o'zi amalga oshira oladi. Binobarin, tafakkur individual xususiyatga ega bo'lgandagina tanqidiy fikrlash bo'lishi mumkin.

Axborot tanqidiy fikrlashning yakuniy nuqtasi emas, balki boshlang'ich nuqtasidir.

Bilim motivatsiyani yaratadi, ularsiz o'quvchi tanqidiy fikr yurita olmaydi. Murakkab fikrni yaratish uchun o'quvchi ko'plab faktlar, g'oyalar, matnlar, nazariyalar, ma'lumotlar, tushunchalarni qayta ishlashi kerak.

Tanqidiy fikrlash savol berish va hal qilinishi kerak bo'lgan muammolarni tushunishdan boshlanadi [5].

Boshlang'ich sinf yoshi davrida o'quvchi qiziquvchan bo'ladi. Yangi narsani payqash, nima ekanligini bilish istagi doimiy tug'iladi. Dj. Dyu fikrlariga ko'ra, muammolarga e'tibor qaratgan bolaning tabiiy qiziqishini rag'batlantiradi va uni tanqidiy fikrlashga undaydi. "Faqat ma'lum bir muammoga qarshi kurashib, qiyin vaziyatdan chiqib ketishga harakat qilish orqali tanqidiy fikrlash qobiliyati faol rivojlanadi".

Tanqidiy fikrlashga ishonish uchun kurashadi.

To'g'ri fikrlaydigan o'quvchi muammoning yechimini topadi va ushbu qarorni oqilona dalillar bilan kuchaytiradi. Shuningdek, u xuddi shu muammoning boshqa yechimlarini izlab topadi va u tanlagan qarori boshqalariga qaraganda mantiqiy va oqilona ekanligini isbotlashga harakat qiladi.

Tanqidiy fikrlash – bu ijtimoiy fikr.

Faylasuf X.Arend yozganidek, "mukammallikka faqat birovning huzurida erishish mumkin". Biz boshqa odamlar bilan bahslashsak, muhokama qilamiz, o'z fikrlarimizni isbotlashga harakat qilamiz, dalillar asosida fikrlashga odatlanamiz, natijada bizda tanqidiy fikrlash qobiliyati namoyon bo'la boshlaydi [1].

Tanqidiy tahlil orqali kerakli ma'lumot va bilimlarni filtrlash qobiliyati, shuningdek, axborot haqida o'ylash va to'g'ri qarorlarni tanlashda mustaqillik tufayli o'quvchining intellektual kamoloti va bilimlarni to'plash ko'nikmasi rivojlanadi.

Har qanday bilim xotiraga tayanmasdan, o'z-o'zidan egallangandagina ahamiyatlidir. Shu sababli, maktabgacha yosh davrlaridan boshlab o'quvchining va atrofida g'oyalarining xatti-harakatlari, ishlari va qarorlarini baholash qobiliyati shakllanib boradi.

E.S.Polat ta'kidlaganidek, "bilimni nafaqat o'zlashtirish, balki uni yangi bilim olish uchun ijodiy qo'llash qobiliyatini ta'lab qiladi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish – bu muammo bo'lib, uni amalga oshirish o'qitish texnologiyasiga tubdan boshqacha qarashni talab qiladi" [2].

Tanqidiy fikrlashning rivojlanishiga nafaqat ta'lim muassasasi, balki o'quvchini o'rab turgan ijtimoiy muhit ham bevosita ta'sir qiladi.

O'quvchini mustaqil fikrlay oladigan va jamiyat hayotida faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'lgan shaxs sifatida to'g'ri shakllanishi uchun avtoritarizmdan va sodir bo'layotgan voqealarga biryozlama baho berishdan voz kechish, shuningdek, uning hayoti davomida zarur bo'ladigan fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tanqidiy fikrlash ko'nikmalari nega muhim ekanligini tushuntirib beradigan ba'zi sabablar mavjud:

o'quvchining bilimlarini kengaytirishga yordam berishi mumkin, chunki agar o'quvchi biron bir mavzuni chuqur o'rgansa, bu unga yanada yaxshi bilim olishga va ishtiroqini rivojlantirishga yordam beradi;

atrofdagi dunyo haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'lishga yordam berishi mumkin;

ahamiyatli qarorlar qabul qilishda yordam berishi va unchalik ahamiyatsiz narsalarni aniqlashi mumkin;

turli muammolarni hal qilishda ustun bo'lishga yordam beradi;

mustaqil fikr yuritishda samarali bo'lib, ular tez orada o'zlarining aqlii qarorlarini qabul qilishga imkon yaratiladi;

akademik ko'rsatkichlarini yaxshilashda ko'maklashadi;

ijodiy yutuqlarni oshiradi;

o'quvchining tengdoshlari bilan munosabatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. O'quvchilarni tanqidiy fikrlash ko'nikmalariga o'rgatish yoki o'quvchilar uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda quyidagi usullar belgilab olindi:

1. Muammoli topshiriqlarni topish. Oddiy ko'rinishi mumkin, ammo jumboqlarni so'rash nafaqat qiziqarli mashg'ulot, balki o'quvchi uchun juda katta muammolarni hal qilishdir. Ushbu harakat o'quvchiga ham ma'lumotlarni tahlil qilishga yordam beradi.

2. Matnli kontentlarni o'qish. O'quvchini muntazam ravishda matnlarni o'qishga rag'batlantirish nafaqat uni dunyoni yaxshi bilishga yordam beradi, balki uning ongini ishga solishning ajoyib usuli hisoblanadi. Siz unga bir nechta maqolani o'qib chiqishni va undan nimani tushungan yoki nimani o'zlashtirganligini so'rashingiz mumkin.

3. Ilmiy va badiiy asarlar o'qish. O'quvchini kitob o'qishga undash mumkin, chunki bu o'quvchining turli vaziyatlarni tahlil qilishning ajoyib usuli sanaladi. Kitobni o'rganib chiqqandan so'ng, undan kitobni qisqacha bayon etishini so'rashingiz mumkin. Siz undan kitobdagi turli xil belgilar va vaziyatlar haqida so'rash orqali bu ko'nikmani sekin-astalik bilan shakllantirib borasiz.

4. Tinglash qobiliyatlarini rivojlantirish. Yaxshi fikrlovchi bo'lish uchun o'quvchi ham yaxshi tinglovchi bo'lishi juda muhimdir. Bu — o'quvchining boshqa odam fikrini tinglashi va qadrlashi kerakligini va keyin uning nuqtai nazarini oldinga qarab turishini anglatadi.

5. O'quvchilarga haqiqiy va soxta tushunchalarini tushunishga yordam berish. Bugungi ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy medialarning real dunyoda haqiqat nima-yu, soxtalik nima ekanini aniqlash juda qiyin. Shubha tug'diradi, bu o'quvchining «shubha» bilan shug'ullanishni o'rganishi kerakligini anglatadi.

6. O'z xulosalari haqida gapirish. O'quvchiga muayyan harakatlarning mumkin va mumkin bo'lgan xulosalarini o'rgatish — tanqidiy fikrlashning muhim qismidir.

7. O'quvchi bilan ko'proq muhokama qilish. O'quvchining fikri ahamiyatsiz bo'lishi mumkin deb o'ylaysiz, ammo bu o'qituvchi fikrlaridan kelib chiqqan holda o'quvchi uchun o'qituvchiga nisbatan ko'proq ahamiyatga ega. Har kungi mavzularda o'quvchidan uning maslahati, fikri yoki takliflarini so'rang.

8. Muammoli savollar bilan murojaat qilish. Bu o'qituvchining ko'proq savol berishini va keyin o'quvchining ham javoblarning sababini topishini kutishini anglatadi. Masalan, o'quvchi o'z do'stidan qalamni olgani uchun undan g'azablansa va uning do'sti buni noto'g'ri deb hisoblansa, o'qituvchi undan nima uchun u noto'g'ri deb o'ylayotganini va shuningdek, u o'z do'stidan nimani kutganligini so'rashi kerak.

9. Farzand uchun muammolarni hal qilishga shoshilmang. Ota-onalar sifatida, farzandingiz uchun hamma narsani to'g'ri tashlash istagi paydo bo'lishi mumkin va farzandingiz o'zi qaror qabul qilishi kerak bo'lgan payt kelganda ham shunday bo'lishi mumkin. Farzand o'z muammolari bilan shug'ullanishiga yo'l qo'yish va yechimlarni o'zi topsin. Biroq, bola "qotib qolganini" his qilganingizda unga rahbarlik qilish mumkin.

10. Erkin o'yin tarzi. Bu o'quvchiga ijodiy qobiliyatlarni o'rgatishning samarali usuli hisoblanadi. O'quvchiga nima qilish kerakligini bilmaydigan topshiriq yoki o'yinlarni taklif qilish mumkin, lekin u nima qilish kerakligi to'g'risida o'zi o'ylashi kerak. Masalan, o'quvchiga qurilish bloklarini berishingiz mumkin va u o'zi xohlagan narsani yasashi mumkin yoki o'quvchiga rasmlar kitobini berib, o'z his-tuyg'ularini qog'ozda ifodalashiga ruxsat berish mumkin.

Xulosa. Shunday qilib, modernizatsiyalashgan ta'lim sharoitida tanqidiy fikrlashsiz o'qish faoliyatini samarali

amalga oshirish mutlaqo mumkin emas, chunki har bir o'quvchi atrofida sodir bo'layotgan hamma narsani tahlil qila olishi, qarama-qarshi nuqtai nazarga sabr-toqat qilish va unga nisbatan munosabatni rivojlantirish, o'ziga va boshqalarga tanqidiy munosabatda bo'lish kabi vazifalarni bajaradi. Tanqidiy fikrlash – bu o'quvchining qabul qilingan axborotlarni, shu jumladan, o'z e'tiqodlarini shubha ostiga qo'yishi, qabul qilingan ma'lumotlarni faol tahlil qilishi, baholash va qaror qabul qilish jarayonida qo'llash qobiliyatidir.

ADABIYOTLAR

1. Полат Е.С. Проблемы образования в канун XXI века // Интернет журнал «Эйдос», 1998. – Режим доступа: http://www.eidos.ru/journal/1998/1111_07.htm
2. Dewey J. Education and Democracy. - New York: Macmillan. – Режим доступа: <https://www.gutenberg.org/files/852/852-h/852-h.htm>
3. Facione, P. A. (2011). Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. The Delphi Report. California Academic Press.
4. Ennis, R. H. (2011). The Nature of Critical Thinking: An Outline of Critical Thinking Dispositions and Abilities. University of Illinois.
5. Lai, E. R. (2011). Critical Thinking: A Literature Review. Pearson's Research Report.
6. McPeck, J. E. (1981). Critical Thinking and Education. Oxford University Press.
7. Bailin, S., Case, R., Coombs, J. R., & Daniels, L. (1999). Common misconceptions of critical thinking: A philosophical perspective. *Journal of Curriculum Studies*, 31(3), 269-283.
8. Beyer, B. K. (1995). Critical Thinking. Prentice-Hall.
9. Kuhn, D. (2005). Education for Thinking. Harvard University Press.
10. Lipman, M. (2003). Thinking in Education. Cambridge University Press.
11. Paul, R., & Elder, L. (2014). The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools. Foundation for Critical Thinking.
12. Sternberg, R. J. (2003). Wisdom, Intelligence, and Creativity Synthesized. Cambridge University Press.

UO•K: 37.018.43:005.96

Muyassar TUXTAYEVA,
Professional ta'limni rivojlantirish instituti tayanch doktranti
E-mail: muyassartuxtayeva@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori DSc, professor L.Zaripov taqrizi asosida

TA'LIMDA ISHBILARMONLIK O'YINLARIDAN FOYDALANISH GLOBAL KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH USULI SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada ta'lim jarayonida ishbilarmonlik o'yinlaridan foydalanish talabalarda global kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali usuli sifatida ko'rib chiqilib, uning nazariy asoslari bilan bir qatorda qaror qabul qilish, mulohaza, tanqidiy fikrlash va hamkorlik kabi asosiy global ko'nikmalarni shakllantirishga ta'sir darajasi tahlil qilinadi. Ta'limda biznes-simulyatsion o'yinlardan foydalanishga misollar keltirilib, ularni samarali qo'llash uchun zarur shart-sharoitlar ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Global kompetensiyalar, interaktiv ta'lim, ishbilarmonlik o'yinlari.

USING BUSINESS GAMES IN EDUCATION AS A WAY TO DEVELOP GLOBAL COMPETENCIES

Annotation

The article examines the use of business games in the educational process as an effective way to develop global competencies in students, along with its theoretical foundations, and analyzes the level of influence on the formation of key global skills such as decision-making, communication, critical thinking, and collaboration. Examples of using business simulation games in education are provided, and the necessary conditions for their effective application are indicated.

Key words: Global competencies, interactive learning, business games.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДЕЛОВЫХ ИГР В ОБРАЗОВАНИИ КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ ГЛОБАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ.

Аннотация

В статье использование деловых игр в образовательном процессе рассматривается как эффективный способ развития глобальных компетенций у студентов, наряду с его теоретическими основами анализируется уровень влияния на формирование ключевых глобальных навыков, таких как принятие решений, общение, критическое мышление и сотрудничество. Приводятся примеры использования бизнес-симуляционных игр в образовании и указываются необходимые условия для их эффективного применения.

Ключевые слова: Глобальные компетенции, интерактивное обучение, деловые игры.

Введение. Полное вовлечение человека в процесс обучения является главным достижением системы образования. Трудно ожидать такого результата, когда изучение становится скучным повторением фактов и цифр. С этой точки зрения, вопрос повышения эффективности образовательного процесса является одной из самых актуальных тем, находящихся в центре внимания. При решении этой задачи многие предлагают новые подходы к обучению для повышения национальных образовательных стандартов. В качестве эффективного результата этого в последние годы запоминание фактов и приобретение готовых знаний постепенно сменилось эмпирическим обучением [1]. Экспериментальное обучение, кейсы, игры и симуляции предвещают эпоху, когда обучение ведется студентами, а не преподавателями. Наиболее известная модель эмпирического обучения была предложена Колбом (1984 год), который сказал, что обучение происходит через четыре этапа, а именно: конкретный опыт, рефлексивное наблюдение, абстрактная концептуализация и активный эксперимент [2].

Роль экспериментального обучения в реализации образовательных целей неопределима. Прежде всего, необходимо уточнить, что подразумевает цель образования. Цель образования - это социально-педагогическое явление, определяющее учебно-познавательный процесс, его сущность, содержание,

методы и средства, отношения учителя и ученика, а также формирование личности или специалиста, эффективность этой системы. Реализация этой цели полностью зависит от правильной организации образовательного процесса и используемых в нем методов и средств.

Анализ литературы. Построение успешной карьеры требует от молодых людей проявления навыков принятия решений, коммуникативных навыков, критического мышления и использования знаний и понимания из различных дисциплин. Ученые подчеркнули взаимосвязь между бизнес-имитационными играми и принятием решений, сотрудничеством команд, общим опытом и стратегическим мышлением, поскольку любая управленческая имитация требует набора правил, структур и причинно-следственных связей для моделирования управленческой ситуации [3]. Здесь важно отметить, что управление и экономическое образование более ориентированы на случаи, чем на науки и инженерию. А социальные исследования предпочитают изучать, сравнивая конкретные случаи.

Деловые игры развивают у учащихся креативность и умение принимать правильные решения [4]. В исследованиях, проведенных учеными, приведены особенности и условия бизнес-симуляционных игр, выявлено, что они развивают у обучающихся навыки совместной работы на примере игр JA TITAN и UNISIM. Перед началом игры №1 учащиеся создают виртуальную

компанию, устанавливают управление и определяют роли каждого участника. Целью игры является управление виртуальной компанией, и обучающиеся обсуждают пути достижения этой цели в малых группах. При управлении виртуальной компанией команда студентов решает экономические параметры, такие как цена, размер производимой суммы, размер маркетинговых расходов, капитальные вложения, исследования и разработки, благотворительные расходы [5]. Startero - деловая имитационная игра, направленное на развитие у обучающихся навыков управления бизнесом путем погружения их в роль управления через реалистичные сценарии и стратегические задачи принятия решений. Startero повышает навыки управления бизнесом,

финансового менеджмента, маркетинга и операционной эффективности [6]. Таким образом, можно сделать вывод что этот практический подход не только повышает активность учащихся, но и способствует развитию критических навыков, таких как сотрудничество, принятие решений, решение проблем и критическое мышление [7]. Концепция "Skills for 2030" основана на проекте ОЭСР "Будущее образования и навыков 2030" и подчеркивает целостный набор компетенций, необходимых учащимся для процветания и формирования мира 2030 года и далее. Ключевые навыки для 2030 года включают: Когнитивные; Социальные и эмоциональные; Базовые знания[8].

Деловые игры предоставляют возможности для активного обучения труду и предпринимательству. Ниже мы можем проанализировать навыки, формируемые в деловых

играх у обучающихся, и увидеть их взаимосвязь с глобальными компетенциями. Существующие исследования показали влияние, связанное с предприятием.

Аналитические навыки	Навыки трудоустройства	Управление временем	Готовность к карьере	Знание
<ul style="list-style-type: none"> • Креативность и решение задач • Количественные навыки 	<ul style="list-style-type: none"> • Бизнес-планирование • Принятие решения • Руководство • Принятие риска • Социальная ориентация • работа в команде 	<ul style="list-style-type: none"> • Личная эффективность • Доверие • Устойчивость • Самоэффективность 	<ul style="list-style-type: none"> • Профессиональные знания • Навыки управления карьерой • Предпринимательское намерение 	<ul style="list-style-type: none"> • Бизнес-знания

Методология исследования. Данное исследование носило теоретический и аналитический характер. Основным методом, использованным в работе, являлся анализ научной литературы. В процессе исследования были изучены существующие научные труды, статьи и публикации, посвященные вопросам применения деловых игр в образовании и развития глобальных компетенций у обучающихся. Кроме того, в работе применялся дедуктивный подход, при котором общие теоретические положения об активных методах обучения, в частности о деловых играх, рассматривались с целью определения их применимости и эффективности в контексте развития глобальных компетенций.

Анализ и результаты. Необходимые условия использования деловых игр в образовании в формировании глобальных компетенций обучающихся. Правильный выбор образовательной технологии является альтернативным решением, обеспечивающим превращение обучающихся из пассивных слушателей в активных участников. Одним из широко используемых в современной образовательной среде способов организации активного образовательного процесса для обучающихся являются деловые игры. Существуют различные способы организации деловых игр. Существует пять форм моделирования предприятия или бизнеса, которые используются:

дизайн и создание симуляций, в которых участники участвуют в проектировании продуктов и конструировании прототипов;

производственные симуляции, которые отражают сборочные линии или другие формы массового производства;

единицы практики работы, имитирующие бизнес для предоставления опыта работы на рабочих местах; рабочие задания, где учащиеся берут на себя рабочие роли или задачи.

мини-предприятия, которые позволяют студентам изучать более высокие конечные бизнес-процессы, такие как создание компании, проектирование продукта, производство продукта и торговля в течение определенного периода времени[9].

Деловые игры в первую очередь предназначены для развития карьерного и делового обучения, которое может по-разному интегрироваться и дополнять обучение в основной учебной программе и связанных с ней квалификациях. Однако, образовательная миссия может быть выполнена, если игра сочетает действительный профессиональный контент с четко сформулированными правилами. Прежде всего, преподаватель должен осознавать, что все учащиеся разные, поэтому нужно полагаться на их индивидуальную мотивацию к обучению. Некоторые скептически, пассивны или даже обструктивны в начале деловой игры; другие слишком игривы, ведут себя случайным образом. Поведение игрока быстро корректируется командной работой, дополняя друг друга своими индивидуальными сильными сторонами и установками.

Здесь также целесообразно отметить несколько негативных факторов, ограничивающих возможности

педагогов использовать деловые игры в процессе урока. В частности, игры требуют больше времени для накопления знаний и динамики для анализа. Дух игры трудно сохранить с перерывами в течение нескольких дней или недель. Студенты могут опаздывать или отсутствовать, и поэтому теряют ценную информацию. Команды различаются по размеру, и игроки могут остерегаться риска. Подготовка и проведение игр требует значительного времени и материалов. Именно из-за этих воздействий педагоги-преподаватели используют деловые игры ограниченно. Чтобы сформировать соответствующие профессиональные знания на начальных этапах игры, игрокам необходимо понимание основных научных принципов. Хорошо разработанная игра должна в конечном итоге перейти от первого этапа обучения запоминанию правил и ситуации к второму этапу анализа соответствующих задач. Организация и проведение преподавателем учебно-познавательного процесса с учетом влияния вышеперечисленных факторов обеспечивает высокую эффективность использования деловых игр в формировании компетенций 21 века у обучающихся.

Развитие глобальных навыков посредством использования деловых игр в образовании. Деловые игры требуют от участников выполнения ряда деловых задач. Однако более сложные виды игр требуют более сложных навыков и знаний. В зависимости от индивидуального дизайна, они могут требовать от участников участия в планировании, организации, руководстве, творчестве, групповой работе, решении проблем, принятии решений и коммуникации. Некоторые игры также могут требовать от участников изучения или демонстрации владения ключевыми бизнес-доменами, такими как персонал, маркетинг, менеджмент и финансы. Игры с более сильной ориентацией на предприятие также будут просить участников создать новый продукт или услугу и изучить навыки, связанные с созданием и управлением собственным бизнесом. К ним относятся изучение бизнес-цикла путем разработки идеи, создания компании, разработки продукта или услуги, торговли, дистрибуции, маркетинга и, возможно, в конечном итоге, завершения деятельности компании.

Есть шесть способностей игроков, зажженных игрой: компетентность, креативность, связность, коммуникативность, сотрудничество и конкурентоспособность.

Компетентность поддерживается изучением вводного материала и профессиональными ответами на вопросы, сформированные в рамках игры. Информация усваивается игроками гораздо быстрее и хранится дольше, когда ее запрашивают сами игроки для принятия решений.

Разработка стратегических решений требует креативности. Энтузиазм игроков может не всегда

вспыхивать в самом начале игры, но в конце концов он накапливается во время хорошей игры. Эта способность в основном зависит от личных качеств игроков, но обычно увеличивается во время командных тренировок.

Связность - это способность игроков объединить все соответствующие знания для полного выявления проблемы для правильной формулировки решений. Развитие этой способности происходит, когда члены группы побуждают друг друга высказывать свое мнение, создавая среду для выражения противоположного мнения.

Коммуникации являются центральной частью любой игры. Различные игры требуют разнообразных положений или ограничений на общение между игроками внутри команды и между командами. Игры естественным образом разжигают потребность в общении, но иногда ограничения на общение необходимы для представления реальности.

Сотрудничество между людьми в команде - главное условие успеха команды в игре. Игровая технология создает необходимые условия для развития навыков совместной работы путем формирования духа конкуренции. Здесь члены команды, которые знают, что если все не будет работать одинаково для успеха своей команды, другая группа обязательно добьется успеха, стараются работать вместе на основе внутренней мотивации или внешнего спроса.

Конкуренция - это мощная движущая сила деловой игры. Мотивация к успеху может подкрепляться материальными или моральными вознаграждениями для победителей. Деловые игры обеспечиваются четким измерением экономических результатов. Конкуренция между командами естественна, но она также может быть полезна внутри команды, если она не перерастает в соперничество. Это может произойти, когда распределение ролей внутри команды случайно или в результате неравномерного распределения ресурсов между игроками. Такая ситуация требует применения организаторами игры более сложных поведенческих оценок.

Выводы и предложения. В заключение можно сказать, что для эффективного развития глобальных компетенций посредством деловых игр в образовании необходимо их системное внедрение в учебный процесс в качестве неотъемлемого метода активного обучения, а не разового мероприятия. Разрабатываемые сценарии игр должны быть тесно связаны с содержанием учебной программы и направлены на формирование конкретных глобальных компетенций, при этом сложность игр должна соответствовать уровню подготовки обучающихся. Особое внимание следует уделять индивидуальным особенностям студентов, обеспечивая поддержку и мотивацию для всех участников игрового процесса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Vejvodová, L.; Rohlíková, J. Teaching Methods at University: Practical Guide to Teaching in Full-Time and Distance Form of Study; Grada: Praha, Czech Republic, 2012.
2. Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall
3. Silva, R., Rodrigues, R., & Leal, C. (2019). Play it again: how game-based learning improves flow in Accounting and Marketing education. *Accounting Education*, 28(5), 484–507. <https://doi.org/10.1080/09639284.2019.1647859>
4. Rahmouni, N., Albernaz, F. B., & Benabbou, A. (2011). Exploring the use of a business simulation game in professional certification. In T. Taniguchi, S. Ho, & J. Lau (Eds.), *New trends in educational activity in higher education* (pp. 3-15). World Scientific.
5. Peterková, J., Repaská, Z., & Prachařová, L. (2022). Best Practice of Using Digital Business Simulation Games in Business Education. *Sustainability*, 14(15), 8987. <https://doi.org/10.3390/su14158987>
6. Rahmouni, N., Albernaz, F. B., & Benabbou, A. (Year of publication, if available). Exploring the Use of a Business Simulation Game in Professional Certification. *Sciado Partenaires*.

7. Hernandez, Ana & Serradell Lopez, Enric & Fitó-Bertran, Àngels. (2018). Do business games foster skills? A cross-cultural study from learners' views. *Intangible Capital*. 14. 315. 10.3926/ic.1066.
8. OECD. (n.d.). Future of Education and Skills 2030. Retrieved May 2, 2025, from [Insert the specific OECD project page URL here, e.g., <https://www.oecd.org/education/2030-project/>]
9. Hanson, Jill, Hooley, Tristram and Cox, Annette, The Careers & Enterprise Company, corp creator. (2017) Business games and enterprise competitions : what works? [What works report]

UDK: 159.9(575.1)

Xanjarbek TUXTAXO'JAYEV,
Farg'ona davlat universiteti professori, PhD, mustaqil izlanuvchisi
E-mail: khanjarbek.1978@mail.ru

FarDU professori, p.f.n A. Abdullayev taqrizi asosida

RESULTS OF TESTING A MODEL OF INDIVIDUALIZATION OF HEALTH PROGRAMS FOR STUDENTS IN PHYSICAL EDUCATION

Annotation

This study aimed to evaluate the effectiveness of an individual health program model for university students in physical education classes. The proposed model took into account the initial physical condition, motivation, and individual health characteristics of students. The results showed a statistically significant improvement in physical performance, motivation, and well-being among students who followed individual programs compared to those who followed standard physical education curricula.

Key words: Individualization, health programs, students, physical education, motivation, pedagogical experiment.

РЕЗУЛЬТАТЫ АПРОБАЦИИ МОДЕЛИ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ ДЛЯ СТУДЕНТОВ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ

Аннотация

Целью данного исследования была оценка эффективности модели индивидуальной оздоровительной программы для студентов университетов на занятиях по физическому воспитанию. Предложенная модель учитывала исходное физическое состояние, мотивацию и индивидуальные особенности здоровья студентов. Результаты показали статистически значимые улучшения физической работоспособности, мотивации и благополучия среди учащихся, занимавшихся по индивидуальным программам, по сравнению с теми, кто занимался по стандартным программам физического воспитания.

Ключевые слова: Индивидуализация, оздоровительные программы, студенты, физическое воспитание, мотивация, педагогический эксперимент.

TALABALARNING JISMONIY TARBIIYASI BO'YICHA SOG'LOMLASHTIRISH DASTURLARINI INDIVIDUALLASHTIRISH MODELINI SINOV DAN O'TKAZISH NATIJALARI

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot jismoniy tarbiya darslarida universitet talabalari uchun individual salomatlik dasturi modelining samaradorligini baholashga qaratilgan. Taklif etilgan model talabalarning dastlabki jismoniy holatini, motivatsiyasini va individual salomatlik xususiyatlarini hisobga oldi. Natijalar standart jismoniy tarbiya o'quv dasturlariga rioya qilganlarga nisbatan individual dasturlarga rioya qilgan talabalar orasida jismoniy ishlash, motivatsiya va farovonlikning statistik jihatdan sezilarli yaxshilanishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: Individuallashtirish, sog'lomlashtirish dasturlari, talabalar, jismoniy tarbiya, motivatsiya, pedagogik eksperiment.

Kirish. Pedagogik tadqiqotning shakllantiruvchi bosqichida JFU xalqaro munosabatlar va Tarix instituti bakalavriyatining 1-kurs talabalari ishtirok etdilar, ulardan 46 nafari nazorat guruhini (shu jumladan 22 nafar yigitlar va 24 nafar qizlar) va 47 nafari eksperimental-tajriba (mos ravishda 22 va 25 kishi) tashkil etdi. Pedagogik tadqiqotning boshida va oxirida talabalarning jismoniy tarbiyasi bo'yicha sog'lomlashtirish dasturlarini individuallashtirish modelini amalga oshirish samaradorligini sinash va baholash uchun talabalar o'rtasida so'rov o'tkazildi va ularning sog'lig'ini shakllantirish va sog'lomlashtirish yo'nalishidagi jismoniy yuklamalarni qo'llash sohasidagi malakalarini shakllantirish darajasining miqdoriy ma'lumotlari dinamikasi baholandi, shuningdek jismoniy tarbiya bo'yicha sog'lomlashtirish dasturlarini qo'llash jarayonida tanada sodir bo'ladigan adaptiv siljishlarning adekvatligini aks ettiradigan miqdoriy ma'lumotlar tahlil qilindi va nazorat va eksperimental guruhlar 10-jadval

Talaba-yigitlar turmush tarzi bo'yicha o'tkazilgan so'rov natijalari ($X \pm m$)

T/g	Savollar/javob variantlar	NG (n=22)		TG (n=22)	
		TB	TO	TB	TO
Katta bo'lmagan intensivlikdagi harakat faolligi (o'rtacha):					
1.		12,1±5,1	12,8±4,8	11,9±4,7	14,4±4,5
2.	Namunadagi (tanlov bo'yicha) o'rtacha haftada soat	p>0,1		p>0,1	

3.		p1>0,1; p2>0,1							
4.		n	%	n	%	n	%	n	%
5.	Haftada < 10 soat	8	36,4	6	27,3	8	36,4	2	9,1
6.	Haftada 10-20 soat	13	59,1	15	68,2	12	54,5	18	81,8
7.	Haftada >20 soat	1	4,5	1	4,5	2	9,1	2	9,1
O'rtacha intensivlikdagi harakat faolligi (o'rtacha):									
1.		3,1±1,9		3,0±1,8		2,9±2,0		4,0±1,9	
2.		p>0,1				p>0,1			
3.		p1>0,1; p2>0,1							
4.		n	%	n	%	n	%	n	%
5.	Haftada < 1,5 soat	3	13,6	3	13,6	4	18,2	1	4,5
6.	Haftada 1,5-5 soat	17	77,3	17	77,3	16	72,7	18	81,8
7.	Haftada > 5 soat	2	9,1	2	9,1	2	9,1	3	13,6
Yuqori intensivlikdagi harakat faolligi (o'rtacha):									
1.		1,2±1,1		0,9±0,9		1,1±1,0		1,5±0,9	
2.		p>0,1				p>0,1			
3.		p1>0,1; p2>0,1							
4.		n	%	n	%	n	%	n	%
5.	Haftada < 1 soat	9	40,9	11	50	9	40,9	11	50
6.	Haftada 1-3 soat	12	54,5	11	50	12	54,5	11	50
7.	Haftada > 3 soat	1	4,5	-	0	1	4,5	-	0
Barcha kuch zonalarida tavsiya etilgan harakat miqdorini bajarish									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.		1	4,5	2	9,1	-	0	7	31,8

Izoh. Bu yerda va undan keyin: p-tajriba oxirida har bir guruh ichidagi farqlarning dastlabki ko'rsatkichlarga nisbatan ishonchiligi; p1- nazorat guruhi va eksperimental guruhning dastlabki natijalari o'rtasidagi farqlarning ishonchiligi; P2-nazorat guruhi va eksperimental guruhning yakuniy natijalari o'rtasidagi farqlarning ishonchiligi. Farqlar p<0,05 da boshlang'ich darajaga nisbatan ishonchli, 0,05<p<0,1 da ishonchli farqlarga moyillik mavjud, p>0,1 da farqlar ishonchli emas.

Tadqiqot metodologiyasi. Eksperimental guruh yigitlari yuklamalarni quvvat zonalari bo'ylab taqsimlashda ijobiy dinamikaga ega, bu ularning kinezisenergonomika tamoyillariga

11-jadval

Talaba-yigitlarning turmush tarzi (ovqatlanish) bo'yicha o'tkazilgan so'rov natijalari

T/r	Savollar/javob variantlar	NG (n=22)				TG (n=22)			
		TB		TO		TB		TO	
Ovqatlanish rejimi:									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.	Sutkada 1-2 marta	11	50	14	63,6	10	45,5	8	36,4
3.	Sutkada 3-4 marta	10	45,5	8	36,4	12	54,5	14	63,6
4.	Sutkada 5 undan ortiq marta	1	4,5	-	0	-	0	-	0
Ovqatlanishda kaloriya nisbatiga rioya qilish:									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.	Ha	4	18,2	1	4,5	1	4,5	4	18,2
3.	Ba'zan	6	27,3	9	40,9	6	27,3	10	45,5
4.	Yo'q	12	54,5	12	54,5	15	68,2	8	36,4
Iste'mol qilinadigan mahsulotlarning o'quv-trening yuklamalari yo'nalishiga mosligi:									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.	Ha	1	4,5	1	4,5	-	0	4	18,2
3.	Ba'zan	4	18,2	6	27,3	5	22,7	11	50
4.	Yo'q	17	77,3	13	59,1	17	77,3	7	31,8

Eksperiment oxirida so'rovnoma shuni ko'rsatdiki, sobiq tajriba guruhdagi 22 talabadan 14 nafari ovqatlanish soniga rioya qilishadi va uning kaloriya miqdorini to'g'ri taqsimlashadi, shuningdek 11 nafar yigitlar komponentlarning yuklama yo'nalishiga muvofiqligi prinsipiga rioya qilishga harakat qilishadi. Umuman olganda, sog'liqni shakillantirishning asosiy 12-jadval.

Sport - sog'lomlashtirish, o'z-o'zini rivojlantirishga munosabat bo'yicha talaba-yigitlarda o'tkazilgan so'rovnoma natijalari

T/r	Savollar/javob variantlar	NG (n=22)				TG (n=22)			
		TB		TO		TB		TO	
Sport - sog'lomlashtirish bo'yicha o'z-o'zini rivojlantirishga munosabat:									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.	Qoniqarli	18	81,8	19	86,4	20	90,9	22	100
3.	Befarq	4	18,2	3	13,6	2	9,1	-	0
4.	Qoniqarsiz	-	0	-	0	-	0	-	0
Sizning sport - sog'lomlashtirish, o'z-o'zini rivojlantirish bilan shug'ullanishga istagingiz:									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.	Har doim	2	9,1	3	13,6	1	4,5	5	22,7
3.	Tez-tez	10	45,5	11	50	10	45,5	11	50
4.	Ba'zan	10	45,5	8	36,4	11	50	6	27,3
Sport - sog'lomlashtirish mashg'ulotlardan qoniqish:									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.	To'liq qoniqish	7	31,8	9	40,9	10	45,5	12	54,5
3.	Ba'zan qoniqish	15	68,2	13	59,1	9	40,9	10	45,5
4.	Qoniqmayman	-	0	-	0	3	13,6	-	0

Haftada sport - sog'lomlashtirish bo'yicha mustaqil o'z-o'zini rivojlantirish bilan haftada qanchalik tez-tez shug'ullanasiz?									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.	1-2 marta	13	59,1	11	50	16	72,7	12	54,5
3.	3-4 marta	8	36,4	10	45,5	4	18,2	9	40,9
4.	SHug'ullanmayman	1	4,5	1	4,5	2	9,1	1	4,5
Sizning jismoniy holatingiz:									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.	Yaxshi	7	31,8	7	31,8	5	22,7	10	45,5
3.	Qoniqarli	13	59,1	11	50	13	59,1	12	54,5
4.	Qoniqarsiz	2	9,1	4	18,2	4	18,2	-	0
Sizning jismoniy mashg'ulotning funksional holat va sog'liqqa ta'siri to'g'risidagi bilimlaringizni baholash:									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.	"A'lo"	2	9,1	3	13,6	1	4,5	2	9,1
3.	"Yaxshi"	15	68,2	16	72,7	13	59,1	16	72,7
4.	"Qoniqarli"	5	22,7	3	13,6	7	31,8	4	18,2
5.	"Qoniqarsiz"	-	0	-	0	1	4,5	-	0
Sizning sport - sog'lomlashtirish mashg'ulotlardan so'ng holatingiz(his qilishingiz):									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.	Yomon	-	0	-	0	1	4,5	-	0
3.	Yaxshi	19	86,4	17	77,3	18	81,8	15	68,2
4.	A'lo	3	13,6	5	22,7	3	13,6	7	31,8
Sizning holatin(his qilishingiz)gizga ta'sir qiluvchi asosiy sabablar:									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.	Funksional imkoniyatlar darajasining pastligi	7	31,8	12	54,5	9	40,9	15	68,2
3.	Sog'liq holatining past darajasi	8	36,4	9	40,9	7	31,8	7	31,8
4.	Jismoniy tayyorgarlik darajasining pastligi	7	31,8	1	4,5	6	27,3	-	0
Sport - sog'lomlashtirish, o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan eng katta qiziqish quyidagilardan kelib chiqadi:									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.	Sport yutuqlari	7	31,8	2	9,1	5	22,7	2	9,1
3.	Jismoniy mashg'ulotning sog'liqqa ta'siri	11	50	15	68,2	15	68,2	19	86,4
4.	Sog'liq holati va ta'lim muvaffaqiyat o'rtasidagi aloqa	4	18,2	5	22,7	2	9,1	1	4,5
Sport - sog'lomlashtirish o'z-o'zini rivojlantirish sog'liqni mustahkamlaydimi:									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.	Qo'shilaman	22	100	22	100	20	90,9	22	100
3.	Aytish qiyin	-	0	-	0	2	9,1	-	0
4.	Qo'shilmayman	-	0	-	0	-	0	-	0
Siz sog'liq madaniyati haqida bilimlarni egallashning qaysi shakli uchun eng muhim:									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.	O'z-o'zini rivojlantirish	8	36,4	9	40,9	11	50	8	36,4
3.	Sog'liq madaniyati haqida ma'ruza	7	31,8	11	50	7	31,8	14	63,6
4.	Sog'lomlashtirish dasturlarini tomosha qilish	7	31,8	2	9,1	4	18,2	-	0

Talabalarning sport va sog'lomlashtirish o'zini-o'zi takomillashtirishga bo'lgan munosabatini o'rganayotganda, dastlabki tadqiqotda nazorat yoshlarining 18,2 foizi va eksperimental guruh yoshlarining 9,1 foizi "befarq" javob toifasiga ega bo'lganligi (kirganligi) aniqlandi. Tadqiqot oxirida ularning soni mos ravishda 13,6% va 0% gacha kamaydi va talabalarning tizimli mashg'ulotlarga intilishlari ortdi. Biroq, eksperimental guruhda eksperiment oxirida "har doim" va "tez – tez" javoblar toifasi mos ravishda 22,7% va 50% ni tashkil etdi, kontrol(nazorat) guruhida esa 13,6% va 50%. Shu bilan birga, pedagogik tadqiqotlar davomida SSO'R bilan shug'ullanish istagining amaliy amalga oshirilishi o'zgardi: nazorat guruhi vakillarida (1 kishi) mustaqil ravishda qatnashmaganlarning ulushi o'zgaradi, eksperimental guruhda esa 9,1% dan 4,5% gacha kamaydi. Tadqiqot boshida nazorat guruhining 2 vakili (9,1%) va nazorat guruhi 4 vakillari (18,2%) o'zlarining umumiy jismoniy holatini "qoniqarsiz" deb baholadilar, shu bilan birga sport va sog'lomlashtirish mashg'ulotlaridan keyin holatini (his 13-jadval.

qilishini) eksperimental guruhning 1 yigiti tomonidan "yomon" deb baholadi (4,5%). Takroriy tadqiqotda mashg'ulotdan keyin ularning holatini "yomon" deb baholaganlarning ulushi biron bir guruhda uchramagan, nazorat guruhida "yaxshi" javoblarining ulushi 77,3% va "a'lo" 22,3% ni tashkil etgan. Eksperimental guruhda "yaxshi" javoblar ulushi 68,2%, "a'lo" javoblar ulushi 31,8% ni tashkil etdi. Jismoniy mashqlarning funksional holat va sog'liqqa ta'siri haqidagi bilimlarini esa "yaxshi" va "a'lo" deb baholadilar nazorat guruhi yoshlarning 68,2% va 9,1% va eksperimental guruhda 59,1% va 4,5% tajriba boshida, 72,7% va 13,6%, 72,7% va 9,1% ni tajriba takrorlanganda. Ikkala guruh vakillari orasida sport va sog'lomlashtirish bo'yicha o'z-o'zini takomillashtirishga eng katta qiziqish jismoniy mashqlarning sog'liqqa ta'siri omilidir, aksariyat talabalar sog'lik madaniyati haqidagi bilimlarni o'zlashtirishning eng muhim shakli sifatida mustaqil ta'lim olish, takroriy tadqiqotlarda - OTMda sog'lik madaniyati bo'yicha ma'ruzalarni tanladilar. (13-jadval).

Talaba-yigitlarning sog'lig'ini o'rganishning subyektiv o'z-o'zini baholash so'rovnoma natijalari, (X±m)

T/r	Natijalar	NG (n=22)				TG (n=22)			
		TB	TO	TB	TO				
1.	Ballar	7,1±3,2	7,8±3,1	7,3±3,2	6,8±2,4				
2.	Sog'liqni subyektiv o'z-o'zini baholash	p>0,1							
		p1>0,1; p2>0,1							
3.	Yaxshi	6	27,3	4	18,2	4	18,2	7	31,8
4.	Qoniqarli	14	63,6	13	59,1	15	68,2	15	68,2
5.	Yomon	2	9,1	5	22,7	3	13,6	-	0
6.	Juda yomon	-	0	-	0	-	0	-	0

14-jadval

Talaba-qizlarning turmush tarzi bo'yicha o'tkazilgan so'rovnoma natijalari (harakat faolligi), (X±m)

T/r	Savollar/javob variantlar	NG (n=24)		TG (n=25)	
		TB	TO	TB	TO
Katta bo'lmagan intensivlikdagi harakat faolligi (o'rtacha):					
1.	Namunadagi (tanlov bo'yicha) o'rtacha haftada soat	12,9±5,0	12,7±4,8	12,3±5,3	15,3±5,2
2.		p>0,1			
3.		p1>0,1; p2>0,1			

4.		n	%	n	%	n	%	n	%
5.	Haftada < 10 soat	7	29,2	7	29,2	11	44	4	16
6.	Haftada 10-20 soat	15	62,5	16	66,7	12	48	17	68
7.	Haftada >20 soat	2	8,3	1	4,2	2	8	4	16
O'rtacha intensivlikdagi harakat faolligi (o'rtacha):									
1.	Namunadagi (tanlovbo'yicha) o'rtacha haftada soat	3,0±1,8	2,8±2,0		3,1±2,2		4,2±1,8		
2.		p>0,1				p>0,1			
3.		p1>0,1; p2>0,1							
4.		n	%	n	%	n	%	n	%
5.	Haftada < 1,5 soat	4	16,7	5	20,8	5	20	1	4
6.	Haftada 1,5-5 soat	18	75	16	66,7	16	64	19	76
7.	Haftada > 5 soat	2	8,3	3	12,5	4	16	5	20
Yuqori intensivlikdagi harakat faolligi (o'rtacha):									
1.	Namunadagi (tanlov bo'yicha) o'rtacha haftada soat	1,1±0,9	0,9±1,1		1,2±1,0		1,4±1,0		
2.		p>0,1				p>0,1			
3.		p1>0,1; p2>0,1							
4.		n	%	n	%	n	%	n	%
5.	Haftada < 1 soat	9	37,5	12	50	10	40	6	24
6.	Haftada 1-3 soat	14	58,3	10	41,7	14	56	17	68
7.	Haftada > 3 soat	1	4,2	2	8,3	1	4	2	8
Barcha kuch zonalarida tavsiya etilgan harakat miqdorini bajarish									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.		2	8,3	2	8,3	3	12	8	32

Shunday qilib, nazorat guruhidagi qizlarning 29,2 foizi va eksperimental guruhidagi qizlarning 44 foizi, pedagogik tajriba oxirida esa mos ravishda 29,2 foiz va 16 foizi kichik intensivlikdagi lokomotivlarning kerakli sonini bajarishlari muntazam ravishda emas. O'rta quvvat zonasida ko'rsatkichlar nazorat guruhida noto'g'ri-ishonchsiz pasayib, eksperimental guruhda oshdi: masalan, nazorat guruhida tavsiya etilgan miqdor boshida 16,7%, oxirida so'ralgan qizlarning 20,8%, eksperimental guruhda mos ravishda 20% va 4% bajarilmadi. Shunga o'xshash 15-jadval

dinamika yuqori intensivlikdagi yuklamalarni bajarishda qayd etilgan: 37,5% dan 50% gacha va 40% dan 24% gacha. Umuman olganda, shuni ta'kidlash kerakki, birinchidan, eksperimental guruhdagi qizlarda yanada ijobiy dinamika, ikkinchidan, JSSTning harakat faolligini dozalash va taqsimlash bo'yicha barcha miqdoriy va sifat tavsiyalarini bajargan qizlarning juda oz soni-tajriba boshida nazorat guruhida 8,3% va eksperimental guruhda 12%, tajriba oxirida-nazorat guruhida 8,3% va eksperimental guruhda ikki baravar ko'p – 32%. (15-jadval).

Talaba-qizlarda turmush tarzi (ovqatlanish) bo'yicha o'tkazilgan so'rovnomalar natijalari

T/r	Savollar/javob variantlar	NG (n=22)				TG (n=22)			
		TB		TO		TB		TO	
Ovqatlanish rejimi:									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.	Sutkada 1-2 marta	8	33,3	15	62,5	8	32	7	28
3.	Sutkada 3-4 marta	15	62,5	8	33,3	14	56	16	64
4.	Sutkada 5 undan ortiq marta	1	4,2	1	4,2	3	12	2	8
Ovqatlanishda kaloriya nisbatiga rioya qilish:									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.	Ha	4	16,7	6	25	4	16	10	40
3.	Ba'zan	8	33,3	9	37,5	12	48	11	44
4.	Yo'q	12	50	9	37,5	9	36	4	16
Iste'mol qilinadigan mahsulotlarning o'quv-trening yuklamalari yo'nalishiga mosligi:									
1.		n	%	n	%	n	%	n	%
2.	Ha	1	4,2	2	8,3	1	4	5	20
3.	Ba'zan	9	37,5	8	33,3	7	28	16	64
4.	Yo'q	14	58,3	12	50	17	68	4	16

Qayta tekshirish paytida nazorat guruhidagi qizlar ushbu pozitsiyalarga ko'ra ahamiyatsiz, eksperimental guruhdagi qizlar esa ishonchli ijobiy dinamikaga ega bo'lib, bu pedagogik eksperiment ishtirokchilari orasida ovqatlanishning bioenergetik ko'rsatkichlarining individual yuklamalarga muvofiqligi masalalarda kompetentsiya-vakolatlarining shakllanishini aks ettiradi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqotlar natijalari sog'lomlashtirish dasturlarini individuallashtirishga umumiy

qabul qilingan yondashuvning yo'qligini, sog'lomlashtirish yo'nalishidagi jismoniy faoliyatni aniqlashda mavjud farqlarni, inson tanasining individual xususiyatlarining xilma-xilligi va chegaralangan imkoniyatlar o'rtasidagi mavjud qarama-qarshiliklarni, jismoniy tarbiya bo'yicha sog'lomlashtirish dasturlarini individuallashtirishning pedagogik sharoitlarini aniqlashda ushbu xususiyatlarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. Макеева В.С. Современные аспекты адаптации физических нагрузок // Физическая культура: теория и практика. – 2021. – С. 41–43.
2. Foreign sources Shephard R.J. The role of individualized physical training in promoting health // Journal of Sports Medicine and Physical Fitness. – 2020. – Vol. 60. – Pp. 183–189.
3. Романов В.А. Мониторинг и коррекция индивидуальных тренировочных программ // Вестник теории и практики физической культуры. – 2020. – С. 32–40.

4. Гришина Т.С. Индивидуализация в физическом воспитании студентов // Наука и спорт: современные тенденции. – 2022. – С. 346.
5. Алексеев В.М. Методы педагогического контроля при оздоровительной физической активности // Физкультура в школе. – 2020. – С. 22.
6. Амосов Н.М. Мысли о здоровье и физической активности. – Киев: Здоров'я, 1987. – С. 45–49.
7. Букова Л.М. Индивидуальный подход к построению оздоровительных программ // Проблемы физической культуры и здоровья. – 2020. – С. 18–20.
8. Яковлев А.Н. Использование цифровых технологий в педагогическом контроле // Научно-методический журнал. – 2022. – С. 180–183.
9. Аслаханов С.А. Актуальные аспекты педагогического сопровождения тренировочного процесса // Физическая культура и спорт. – 2021. – С. 30–34.
10. Намозова С.Ш. Особенности индивидуального подхода при занятиях физической культурой // Молодой ученый. – 2022. – С. 20–22.
11. Хомяков Г.К. Педагогический контроль в физической подготовке // Научные ведомости. – 2020. – С. 182–184.
12. Смирнов М.Р. Показатели функционального состояния при индивидуализации нагрузки // Актуальные проблемы физической культуры. – 2021. – С. 18–26.
13. Cairney J. Physical activity and mental health in children and youth: A scoping review // Journal of Physical Activity and Health. – 2021. – Vol. 18. – Pp. 371–383.

UDK:81.512(075)

Gulchiroy UMAROVA,
Master of the International Innovation University
E-mail: ugulchiroy@inbox.ru

Under the review of Doctor of Philosophy PhD in Philological Sciences, Associate Professor Z.Allayarova

METHODS OF USING NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGY IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF WRITING SKILLS IN ENGLISH

Annotation

This article will study the transformative capabilities of new pedagogical technologies in the formation and development of writing skills in English. It examines a variety of digital tools and platforms and explores their effectiveness in engaging students, developing creativity, and enhancing writing skills.

Key words: Technology, writing, skill, education, creativity, digital age, digital tool, practice.

INGLIZ TILIDA YOZUV KO‘NIKMASI (WRITING SKILL) NI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH USULLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz tilida yozish ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda yangi pedagogik texnologiyalarning transformatsion imkoniyatlari tadqiq etiladi. Unda turli xil raqamli vositalar va platformalar ko‘rib chiqiladi va ularga talabalarni jalb qilish, ijodkorlikni rivojlantirish va yozish ko‘nikmalarini oshirishdagi samaradorligi o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Texnologiya, yozish, mahorat, ta‘lim, ijodkorlik, raqamli asr, raqamli vosita, amaliyot.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НОВЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ НАВЫКОВ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В данной статье будут рассмотрены трансформационные возможности новых педагогических технологий в формировании и развитии навыков письма на английском языке. В нем рассматриваются различные цифровые инструменты и платформы и исследуется их эффективность в привлечении студентов, развитии творческих способностей и улучшении навыков письма.

Ключевые слова: Технология, письмо, навык, образование, креативность, цифровая эпоха, цифровой инструмент, практика.

Introduction. In recent years, digital tools and platforms have become increasingly integral to educational environment, significantly impacting how students learn and engage with language. Writing, as a crucial component of language proficiency, is particularly affected by these technological innovations. This study examines the role of various digital technologies in shaping the writing process, analyzing their effectiveness in engaging learners, fostering creativity, and promoting writing proficiency in the digital age.

Literature review. Language is a tool of communication. Without language people cannot communicate each other. Richard (1997) stated that language is a human system of communication that uses arbitrary signals, such as voice sounds, gestures, or written symbols. Language is used for communication by all people in the world. Language is important to reflect the experiences, to share their feeling, to show their idea, and to ask information from others. Writing is a process to get product. The final product is measured against a list of criteria which includes content organization, vocabulary use, grammatical use, and mechanical consideration such as spelling and punctuation (Anwar in Fauziati, 2008:143). To produce a good product, the writer should follow various classroom activities involving some step applied in the writing process. At least, there are three components that are incorporated in the act of writing, including: (1) mastery of written language, which will serve as the media writing, including: vocabulary, sentence structure, paragraphs, spelling, and pragmatic, (2) mastery of content

essay in accordance with the topics to be written, and (3) mastery of the types of writing, namely how to assemble the contents of writings by using written language to form a desired composition, such as essays, articles, short stories or paper. Technique is a particular trick, strategy, or contrivance used to accomplish an immediate objective. Technique must be consistent with a method, and therefore in harmony with an approach as well” (Anthonys in Fauziati, 2009: 17). Thus, technique encompasses the actual moment-to-moment practices and behaviors that operate in teaching a language according to a particular method. In other words, technique is classroom practices done by the teacher when presenting a language program. This is the way the classroom activities are integrated into lessons and used as the basis for teaching and learning. Teachers must know techniques for teaching writing skill. If teachers are capable of using variations technique when she teaches English especially writing skills. It can help teachers in teaching activity in the classroom. The objective of learning writing skill are students can communicate effectively in writing and developing skill in planning writing. Then, the students need to be aware about grammatical features and organization paying attention to the accuracy of grammar is necessary the learner in learning writing. So, the teacher becomes facilitator of teaching writing at the lesson. The teacher must help the problem faced by students in learning writing. The teachers use some techniques in the teaching English. Usually the teachers also use multimedia to build students interest and creativity. It is believed that the teaching learning activities using some techniques would be successful

and give a good result. Especially in teaching writing, teacher uses some techniques to make students easier and creative in writing. There are many techniques can be used by teachers in teaching writing skill in the classroom. The technique is important; it is useful to help the teachers in teaching writing in the class. The teacher can improve students' writing skill with using techniques appropriate with the condition in the class. The aim of teacher used techniques for teaching writing skill is to develop students' writing skill and facilitate students in learning skill. This study is aimed to describe the technique used by teachers in teaching writing skill. The implementing of techniques used by teacher in teaching writing skill. The goal of this thesis is to investigate the ways in which modern technologies can enhance writing skills and provide learners with opportunities to practice writing in authentic contexts. Additionally, it seeks to understand how digital tools can address common challenges in writing instruction, such as student motivation, lack of feedback, and the need for collaborative writing experiences.

Research Methodology. Research into the integration of technology into writing instruction has grown significantly in recent years. According to Hamp-Lyons (2007) [1], technology has the potential to provide a more dynamic and interactive environment for writing instruction, facilitating both the development of writing skills and the process of writing itself. Digital tools, such as word processors, collaborative platforms, and online writing communities, have been shown to improve not only students' technical writing skills but also their ability to engage critically with content. One major advantage of using technology in writing instruction is its ability to engage students in the writing process through multimedia and interactive features. Kist (2013) [2] argues that digital platforms allow students to incorporate visual, auditory, and interactive elements into their writing, thus fostering creativity and improving writing quality. Furthermore, Bremner and McCabe (2017) highlight the role of multimedia in motivating students to write by providing alternative ways to express their ideas beyond traditional text-based formats [3]. This article was descriptive qualitative, because it described the teaching learning process factually and accurately. The researcher serves the real activities done by the teachers and the students at the classroom. The data of this research can be divided into two categories: primary and secondary data. The primary data taken from the observations and interview. The secondary data taken from document. By observation, the researcher can get some necessary information relating to the implementation of technique of the teacher in the classroom. The documents include the syllabus, the material, field notes of observation and video. The sources of the data in this research were events of form of teaching technique for writing skill in the classroom. The main informant was English teachers and additional informant was students. In this research, the researcher used triangulation of sources. Online tools such as Google Docs, Padlet, and Trello have enabled collaborative writing environments where students can work together, providing peer feedback and supporting each other in the writing process. According to Liu and Sadler (2003) [4], online collaboration enhances critical thinking and writing skills by enabling students to give and receive constructive feedback in real-time. The role of automated feedback systems and grammar-checking tools, such as Grammarly and Hemingway Editor, has also been widely discussed. Cummings (2016) [5] notes that such tools can help students identify common writing errors, improve grammatical accuracy, and enhance clarity, ultimately allowing students to focus more on the content of their writing. These technologies offer students immediate feedback, which is critical for

reinforcing learning and supporting independent writing practice.

Moreover, the use of blogging platforms and social media networks as spaces for publishing student writing has revolutionized the writing process. Richardson (2010) [6] contends that the public nature of blogging motivates students to write more purposefully and engage with a broader audience, thus increasing their investment in the writing process.

Analysis and result. Firstly, written language is permanent, creating a record that can be reviewed, edited, altered, and discussed. In contrast, spoken language is fleeting—it occurs in the moment and fades into memory. When students speak, especially in a second language, they face multiple challenges simultaneously: they must first understand the message, and then formulate a response by recalling words and applying knowledge of syntax and pronunciation. If a word is unknown, they must find a way to express the idea differently (e.g., paraphrase), articulate it, and monitor their speech for accuracy. This is a fast-paced, largely unconscious process, and the cognitive load can be quite high, leaving less mental energy for attention to errors or content. In contrast, written language allows for more time to process and work through these steps, as students can see and revise what they have written.

Secondly, effective writing lessons include stages that emphasize interaction and collaboration. These often-overlooked aspects – such as planning content, peer correction, and cooperative writing – are essential for success. Allowing students time to plan their writing, rather than simply instructing them to start writing immediately, helps them organize their ideas. In second language classes, this also means they can focus separately on content and form, easing cognitive strain. Additionally, having students peer-edit gives them a chance to engage meaningfully with each other's work. A well-structured correction process, based on key elements of the text (e.g., letter structure, key phrases), allows students to focus on specific aspects like vocabulary or tone, rather than attempting to edit everything. Tools like checklists or highlighting can help guide students' attention during peer reviews and foster their ability to critique language use.

Regarding who should do the writing, consider that collaborative writing can be more effective than a «one student, one text» approach. Many books, articles, and other texts are created by more than one person. In writing lessons, students can work in pairs or small groups, which allows for discussion, refinement, and shared responsibility in text creation. For instance, using large templates (A3 or A2) and assigning roles (e.g., writer, layout manager, editor, content manager) allows all group members to contribute and learn from the collaborative process.

The teacher used techniques to facilitate students' understand of material and to facilitate students' understand how to good writing English. Because writing skill one of skills in the English lesson. The writing skill was not easy to students. The students must be creative in writing English. They must have many vocabularies and understand grammar pattern. So, the teacher implement of some technique in teaching English especially in writing skill. The use of word processors like Microsoft Word or Google Docs offers students numerous advantages, such as the ability to easily revise and edit their work. Grammarly and Hemingway Editor provide additional layers of support by offering real-time grammatical corrections and suggestions for improving writing style. These tools allow students to develop their writing skills by giving them immediate feedback and the opportunity to make changes efficiently. Collaboration is a key element in developing writing skills. Tools like Padlet and Trello allow students to collaborate on writing projects in real time. This

collaborative process fosters peer interaction, which is beneficial for developing writing proficiency. Google Docs, in particular, has revolutionized the way students collaborate by allowing multiple users to edit and comment on documents simultaneously, thus promoting teamwork and critical analysis of written work.

Blogging platforms like WordPress and Blogger provide students with an authentic platform for publishing their writing. These platforms encourage students to write more purposefully, as their work is available to a wider audience. Blogging also supports self-reflection, as students can revisit and revise their posts based on feedback from readers. Richardson (2010) [7] emphasizes that blogging not only motivates students to write but also helps them develop a sense of ownership over their work. Automated writing feedback systems, such as Grammarly, have become increasingly popular in helping students improve their grammar and writing style. These systems offer immediate

corrections, thus allowing students to focus on improving their writing without waiting for teacher feedback. According to Cummings (2016) [8], these tools can improve accuracy and clarity, although they should be used alongside traditional methods of instruction to ensure that students understand the reasoning behind the corrections.

Conclusion. The integration of new pedagogical technologies in writing instruction has significant potential to enhance the development of writing skills in English. Digital tools such as word processors, collaborative platforms, and automated feedback systems can engage students, foster creativity, and improve writing proficiency. By incorporating these tools into writing instruction, educators can provide students with valuable opportunities to develop their writing skills in authentic, dynamic, and interactive ways. However, it is important to address the challenges that come with the use of technology, ensuring that it complements traditional writing practices while respecting privacy and accessibility concerns.

REFERENCES

1. Hamp-Lyons, L. (2007). Technology and Writing: Teaching and Learning in the 21st Century. *TESOL Quarterly*, 41(2), 300-323.
2. Kist, W. (2013). *The New Literacies: Redefining Reading and Writing in a Digital Age*. Teachers College Press.
3. Bremner, J., & McCabe, C. (2017). The Impact of Technology on Writing and Creativity in the Classroom. *Journal of Educational Technology*, 34(2), 45-58.
4. Liu, J., & Sadler, R. (2003). The Role of Online Collaboration in Writing Instruction. *Language Learning & Technology*, 7(3), 91-105.
5. Cummings, R. (2016). The Role of Grammar-Checking Tools in the Writing Process. *International Journal of Educational Technology*, 18(1), 91-105.
6. Richardson, W. (2010). *Blogs, Wikis, Podcasts, and Other Powerful Web Tools for Classrooms*. Corwin Press.
7. Richardson, W. (2010). *Blogs, Wikis, Podcasts, and Other Powerful Web Tools for Classrooms*. Corwin Press.
8. Cummings, R. (2016). The Role of Grammar-Checking Tools in the Writing Process. *International Journal of Educational Technology*, 18(1), 91-105.

UDK: 135.9 (124.2)

Behzod XAYRIDINOV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: behzodxayridinov891@gmail.com

ChDPU dotsenti, PhD E.Xurramov taqrizi asosida

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI KREATIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilari kreativ kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslari va amaliy yondashuvlari yoritilgan. Kreativ kompetensiyaning mohiyati, boshlang'ich ta'limdagi ahamiyati va zamonaviy O'zbekiston ta'lim tizimida unga qo'yilayotgan talablar tahlil qilingan. Maqolada kreativ kompetensiyani shakllantirish uchun samarali metodlar va pedagogik strategiyalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Kreativ kompetensiya, boshlang'ich ta'lim, ijodiy fikrlash, innovatsion metodlar, pedagogik texnologiyalar, ta'lim sifati, o'qituvchi salohiyati.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

В статье раскрыты теоретические основы и практические подходы к развитию креативных компетенций учителей начальных классов. Проанализированы сущность креативной компетенции, её значение в начальном образовании и требования, предъявляемые к педагогам в современной системе образования Узбекистана. Приведены эффективные методы и педагогические стратегии для формирования креативной компетенции.

Ключевые слова: Креативная компетенция, начальное образование, творческое мышление, инновационные методы, педагогические технологии, качество образования, профессионализм учителя.

SPECIFIC FEATURES OF DEVELOPING CREATIVE COMPETENCES OF PRIMARY TEACHERS

Annotation

This article explores the theoretical foundations and practical approaches to developing creative competencies among primary school teachers. It analyzes the essence of creative competence, its importance in primary education, and the requirements placed on educators within the modern educational system of Uzbekistan. The article outlines effective methods and pedagogical strategies for fostering creative competence.

Key words: Creative competence, primary education, creative thinking, innovative methods, pedagogical technologies, education quality, teacher's professionalism.

Kirish. Ta'lim jarayonida kompetensiya tushunchasi ta'lim oluvchining nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llab, turli muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyatini anglatadi [1]. Bu jarayon o'quvchi va o'qituvchidan mustaqillik, ijodkorlik, tashabbuskorlik kabi bugungi kunda dolzarb bo'lgan sifatlarni talab etadi. Shundan kelib chiqib, kreativ kompetensiya (yoki ijodiy kompetentlik) zamonaviy o'quvchi va o'qituvchi shaxsida shakllantirilishi kerak bo'lgan muhim kasbiy sifat hisoblanadi. Xususan, boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun ijodiy yondashuv va kreativlik darajasi professional mahoratning ajralmas qismiga aylangan.

Kreativ kompetensiya – bu pedagogning kasbiy faoliyatidagi butunlik kasb etgan integrallashgan sifat bo'lib, u o'qituvchining shaxsiy ijodkorligi, kreativ salohiyati, ijodiy faoliyatga nisbatan motivatsiyasi va umumiy kasbiy kompetensiyalari uyg'unligida namoyon bo'ladi [2]. Boshqacha aytganda, ijodiy kompetentlik pedagogda yangicha fikrlash, innovatsion yondashuv va nstandart yechimlar topish qobiliyatini belgilaydi. Bunday ijodiy sifatlari boshlang'ich sinf o'qituvchisining har kunlik faoliyatida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda hal qiluvchi omil bo'ladi.

Bugungi kunda zamonaviy O'zbekiston ta'lim tizimi oldida ijodkor, yangicha fikrlaydigan pedagog kadrlarni tayyorlash masalasi dolzarbdir [3]. Boshlang'ich ta'lim bosqichida bolalarda qiziquvchanlik va ijodiy fikrlash endigina shakllana boshlaydi. Demak, aynan boshlang'ich sinf

o'qituvchisining kreativ kompetensiyasi yuqori bo'lishi, o'quvchilarga yangi g'oyalarni izlash va muammolarni original hal etish ko'nikmalarini singdira olishi zarur. Shu sababli, boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kreativ kompetensiyasini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish va tatbiq etish bugungi ta'lim jarayonida katta ahamiyatga ega.

O'qituvchining kreativ (ijodiy) kompetensiyasi deganda, uning pedagogik faoliyatda ijodkorlik bilan yondasha olishi, yangicha g'oyalarni ishlab chiqishi va noan'anaviy usullarni qo'llay olishi qobiliyati tushuniladi [4]. Bunday kompetensiya bir nechta tarkibiy qismlardan tashkil topadi:

Shaxsiy kreativlik – o'qituvchining ijodiy tafakkur qilish qobiliyati, fikrlashdagi layoqatlilik va moslashuvchanlik, yangilik yaratish va muammolarni hal etishda qat'iyatlilik kabi fazilatlarini o'z ichiga oladi. Shuningdek, bu jihat pedagogning nstandart g'oyalarni amaliyotga tatbiq eta olishga tayyorligini ifodalaydi [5].

Ijodiy motivatsiya – o'qituvchining ijodkorlikka bo'lgan ichki qiziqishi va tashqi rag'batlari majmuasi. Bu motivatsiya pedagogni doimiy ravishda o'z ijodiy salohiyatini namoyon etishga, dars jarayonini yaxshilash uchun yangi usullarni izlash va joriy etishga undaydi. Natijada o'qituvchida o'quv jarayonini yangicha yaratish, modernizatsiya qilish va transformatsiya qilishga intilish kuchayadi [6].

Kasbiy bilim va ko'nikmalar – bu pedagogning umumiy madaniy hamda professional (fan va metodika bo'yicha) kompetensiyalar majmuasi bo'lib, ular ijodiy faoliyatni samarali amalga oshirishga zamin yaratadi. O'qituvchining puxta bilim va malakasi, didaktik va psixologik tayyorgarligi ijodiy g'oyalarni muvaffaqiyatli qo'llashga imkon beradi [2].

Kreativ kompetensiya keng ma'noda muammoni original va samarali yecha olish, mavjud resurslardan nostandart usullarda foydalana olish qobiliyatini anglatadi. "Kreativlik" atamasi ingliz tilidagi "to create" – yaratmoq so'zidan kelib chiqqan bo'lib, ijodkorlik, yangilikka intilish mazmunini ifodalaydi. Ilmiy manbalarda ijodkorlik tushunchasi shaxsning mavjud sharoitlarda yangicha yechim topa olish layoqati sifatida ta'riflanadi [5]. Shunday ekan, kreativ kompetensiya pedagog uchun professional faoliyatda doimiy ijodkorlik ko'rsatkichidir.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun kreativ kompetensiya alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, boshlang'ich ta'lim muallimining ijodkorlik darajasi va pedagogik mahorati bevosita uning kasbiy kompetentligiga bog'liq bo'lib, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish o'qituvchining professional kompetensiyasining tarkibiy qismi sifatida qaraladi [3]. Darhaqiqat, yosh bolalarga bilim berishda o'qituvchi nafaqat axborotni yetkazuvchi, balki ularning qiziqishi va ijodiy tafakkurini uyg'otuvchi shaxs hamdir. Ijodiy kompetentlikka ega bo'lgan o'qituvchi har bir darsni bolalar uchun qiziqarli sarguzashtga aylantira oladi, nostandart fikrlashga undovchi topshiriqlar orqali o'quvchilarning ijodiy potentsialini rivojlantiradi.

Zamonaviy ta'limda ijodiy fikrlash va yangicha yondashuvga intilishning ahamiyati ortib bormoqda. Dunyo miqyosida jamiyatlar innovatsion bilimlar va muammolarni hal qilishda kreativ yondashuvga tobora ko'proq muhtojlik sezmoqda, bu esa ta'lim sohasida yangilikka ochiqlik va kreativ tafakkurning o'rnini yanada mustahkamlamoqda [2]. O'zbekistonning uzluksiz ta'lim tizimida ham kompetensiyaviy yondashuv joriy qilinib, o'quv dasturlarida ijodiy kompetensiyalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan uzluksiz ta'limni modernizatsiya qilish g'oyalari doirasida pedagog kadrlar oldiga ijodkorlik va kreativ fikrlash yoshlar tayyorlash vazifasi qo'yilmoqda. Bu vazifani amalga oshirish bevosita o'qituvchilarning o'z ijodiy kompetensiyasini rivojlantirishini talab etadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kreativ kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish tizimli yondashuvni talab qiladi. Eng avvalo, o'qituvchi o'zi ijodkor bo'lishi, yangilikka intilishi va doimiy o'z ustida ishlashi lozim. O'qituvchining o'zini o'zi rivojlantirishi – bu kasbiy faoliyatda kreativlikni oshirishning muhim sharti. Masalan, pedagogning ilmiy-ijodiy izlanishlari, tajriba-sinov faoliyati uning tafakkur doirasini kengaytiradi va yangicha pedagogik g'oyalarni kashf etishga olib keladi. Mutaxassislar ta'kidlashicha, pedagogning ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan shug'ullanishi amaliy pedagogik jarayonni takomillashtirishning muhim omillaridan biri bo'lib, bu o'qituvchiga dars berishning yangi usullarini yaratishda yordam beradi [3].

Shuningdek, kreativ kompetensiyani rivojlantirish uchun innovatsion pedagogik texnologiyalar va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish juda samarali hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar o'qituvchiga darsni interaktiv tashkil etish, multimedia vositalari yordamida o'quvchilarning e'tiborini jalb qilish, shuningdek, masofaviy va individual ta'lim berish imkoniyatini yaratadi. Natijada dars jarayonida yangicha yondashuvlar paydo bo'lib, o'quvchilarning mustaqil va ijodiy fikrlashi rag'batlantiriladi.

O'quv jarayonida ijodiy muhitni shakllantirish ham o'qituvchi kreativligining muhim ko'rinishidir. Kreativ yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida erkin fikr almashinuvi, hamkorlik ruhida muhokamalar, no'anaviy g'oyalarni muhokama qilish kabi holatlar kuzatiladi. Bunday muhitda har bir o'quvchi o'z fikrini erkin ifodalashi va yangicha yechimlar taklif qilishi mumkin. O'qituvchi esa bu jarayonda yo'naltiruvchi va rag'batlantiruvchi rolini o'ynab, bolalarda ijodiy faollikni oshiradi.

Keltirilgan yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etishda maxsus metod va strategiyalar majmuasidan foydalanish tavsiya etiladi. Quyida boshlang'ich ta'limda o'qituvchi ijodiy kompetensiyasini oshirishga xizmat qiluvchi ba'zi metod va strategik usullar keltirilgan:

Muammoli ta'lim usuli. Muammoli ta'lim jarayonida o'qituvchi o'quvchilarga tayyor bilimni berish o'rniga, ularni muammolar ustida mustaqil fikrlashga undaydi. Savol va muammoli topshiriqlarni qo'yish, bir nechta yechim yo'llarini topishga yo'naltirish orqali o'qituvchi ham o'zining, ham o'quvchilarning ijodkorligini rivojlantiradi. Bu usul pedagogdan darsni nostandart ssenariy asosida qurishni talab qiladi va natijada uning kreativ kompetensiyasi mustahkamlanadi.

"Aqliy hujum" va brainstorm texnikalari. Dars jarayonida muayyan masala yuzasidan barcha o'quvchilar erkin takliflar berishi va fikrlarini aytishi uchun "aqliy hujum" usulidan foydalanish mumkin. Bunda o'qituvchi mavzuga doir muammoni o'rtaga tashlaydi va har bir bolaning g'oyasini tinglaydi. Ko'plab taklif va g'oyalarni ko'rib chiqish jarayonida o'qituvchi ham ijodiy yondashadi, bolalarning eng noodatiy fikrlarini qo'llab-quvvatlaydi. Natijada pedagogning yangicha fikrlarni qabul qilish, ularni baholash va integratsiya qilish mahorati oshadi.

Loyiha asosida o'qitish. Loyiha metodida o'quvchilar biror mavzu bo'yicha kichik guruhlarda yoki yakka holda loyiha ustida ishlaydi. Boshlang'ich sinfda sodda loyihalar (masalan, tabiatni muhofaza qilishga oid devor gazetasi, matematik ertak tuzish va hokazo) orqali bolalar ijodiy yondashishni o'rganishadi. O'qituvchi loyiha ishini tashkil etar ekan, ijodiy g'oyalarni rag'batlantiradi, kerakli resurslar bilan ta'minlaydi va yo'naltiradi. Bu jarayon o'qituvchidan ham katta tashkilotchilik va ijodkorlik talab qiladi, chunki har bir loyiha noyob yondashuvni taqozo etadi.

Integratsiyalashgan darslar. Fanlararo integratsiya qilingan darslar o'qituvchidan turli fanlar mazmunini kreativ bog'lashni talab etadi. Masalan, adabiyot va tasviriy san'at yoki matematika va texnologiya fanlarini birlashtirib o'tilgan mavzu darsi. Bunda pedagog turli sohalar bilimini bir dars doirasida uyg'unlashtiradi, natijada o'quvchilarda keng qamrovli va ijodiy tafakkur shakllanadi. Integratsiyalashgan darslarni rejalashtirish va o'tkazish o'qituvchining kreativ kompetensiyasini sezilarli oshiradi, chunki u odatdagi qolipdan tashqariga chiqib, yangi pedagogik yechimlarni izlaydi.

Axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish. Bugungi kunda har bir pedagog raqamli texnologiyalarni o'zlashtirishi zarur. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun turli taqdimotlar, onlayn ta'lim platformalari, interaktiv o'yinlar va ilovalarni dars jarayoniga joriy etish orqali ijodiy yondashuvni namoyon etish mumkin. Masalan, multimedia ilovalar yordamida yangi mavzuni tushuntirish, virtual laboratoriya yoki rasmlar orqali bolalarning tasavvurini boyitish kabilar ijodiy metodlarga kiradi. Bunday texnologiyalardan ijodkorona foydalanish o'qituvchining kreativ kompetensiyasini doimiy ravishda rivojlantirib boradi.

Yuqoridagi metod va yondashuvlar boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun eng samarali hisoblanadi. Ular pedagogga

darsni innovatsionlik va ijodkorlik ruhida olib borish, o'quvchilarda mustaqil va kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, o'qituvchi o'z kasbiy faoliyatidan qoniqish hosil qiladi, doimiy ijodiy izlanishda bo'lib, professional o'sishga erishadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kreativ kompetensiyani rivojlantirish – zamonaviy ta'lim sifatini oshirish va yosh avlodni raqobatbardosh etib tarbiyalashning muhim shartidir. Ijodiy kompetentlikka ega o'qituvchi dars jarayonini boyitadi, o'quvchilarning qiziqishlarini uyg'otadi hamda ularda mustaqil fikrlash va muammolarni hal etish qobiliyatini shakllantiradi.

O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida pedagoglarning ijodkorlik salohiyatini yuksaltirishga alohida e'tibor berilmoqda. Boshlang'ich ta'lim bosqichida bu masala yanada dolzarb, chunki aynan shu davrda bolalarning keyingi ta'limga bo'lgan munosabati va fikrlash uslubi shakllanadi. Shu bois, boshlang'ich sinf

o'qituvchisi doimo o'z ustida ishlashi, yangi pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirishi, ijodiy g'oyalarni amaliyotga tatbiq etishi zarur.

Kreativ kompetensiyani rivojlantirish uzluksiz jarayon bo'lib, u nafaqat metod va texnikalarni o'z ichiga oladi, balki o'qituvchining shaxsiy va kasbiy o'sishi bilan chambarchas bog'liq. O'qituvchi samarali ijodiy faoliyat ko'rsatishi uchun rahbariyat va jamoadan qo'llab-quvvatlash, ijodiy tashabbuslarini rag'batlantirish ham muhim ahamiyatga ega.

Yuqori ijodiy kompetensiyaga ega pedagoglar jamiyatimizda intellektual va innovatsion muhitni shakllantirishda asosiy figura hisoblanadi. Ular tarbiyalagan yoshlar kelgusida yangi g'oya va kashfiyotlar muallifiga, Vatanimiz ravnaqi yo'lida kreativ tafakkur egalari aylanishi shubhasiz. Shunday ekan, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ kompetensiyasini rivojlantirish bugungi kunda nafaqat pedagogikaning nazariy masalasi, balki ijtimoiy ahamiyatga molik ustuvor vazifa sifatida e'tirof etilishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Abduqodirov A.A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste'dod, 2008. – 180 b.
2. Teshaboyev A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashda folklor asarlaridan foydalanish. – Toshkent, 1998. – 124 b.
3. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2005.
4. Matchanov S. Umumiy o'rta ta'lim tizimida adabiyotdan mustaqil ishlarni tashkil etish usullari: Ped. fan. dokt.... diss. – Toshkent, 1998. – 220 b.
5. Abduraimova G.O. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini "Texnologiya" fanini o'qitishga tayyorlash yo'llari va vositalari. // Pedagogika ilmiy jurnali. – Toshkent, 2019. – №1. – B. 20–28.
6. Jo'raboyeva Z. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining innovatsion va integratsiyalashgan darslarni amaliy tashkil etish ko'nikmalari. // Tadqiqotlar jahon ilmiy-metodik jurnali. – 2024. – 36-son, 4-to'plam (Aprel). – B. 158–164.

UDK: 4(21)

Mumin HOSHIMXONOV,
Jizzax davlat pedagogika universiteti professori, falsafa fanlari doktori
E-mail: ziyadullag@bk.ru

Professor, falsafa fanlari doktori, DSc B.To'rayev taqrizi asosida

HUMANISTIC IDEAS IN THE MYSTICAL WORLDVIEW OF ALISHER NAVOI

Annotation

This scientific article analyzes the philosophical and mystical worldview of the Sufi poet Alisher Navoi about the state and ideal society, the idea of a just king, and his views on rebuilding society based on high moral principles.

Key words: Alexander, Gog and Magog, nafs, rabat, caravanserai, Jami, Sayyid Hasan, Kashifi, articles, Allah, just.

ГУМАНИСТИЧЕСКИЕ ИДЕИ В МИСТИЧЕСКОМ МИРОВОЗЗРЕНИИ АЛИШЕРА НАВОИ

Аннотация

В данной научной статье анализируется философско-мистическое мировоззрение поэта-суфия Алишера Навои о государстве и идеальном обществе, идея справедливого царя, его взгляды на переустройство общества на основе высоких нравственных принципов.

Ключевые слова: Александр, Гог и Магог, эго, отношения, караван-сарай, Джамии, Сайид Хасан, Кашифи, статьи, Аллах, справедливость.

ALISHER NAVOIY TASAVVUFIIY DUNYOQARASHIDA GUMANIZM G'OYALARI

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada mutasavvif shoir Alisher Navoiyning davlat va ideal jamiyat haqidagi falsafiy – tasavvufiy dunyoqarashi, odil podsho g'oyasi, jamiyatni yuksak axloq qoidalar asosida qaytadan tuzish haqidagi qarashlari tahlilga tortiladi.

Kalit so'zlar: Iskandar, ya'juj-ma'juj, nafs, rabot, karvonsaroy, Jomiy, Sayyid Hasan, Koshifiy, maqolat, Alloh, odil.

Kirish. Amir Temur va temuriylar davri (1370—1505) siyosiy-huquqiy qarashlarini tahlil etishda buyuk faylasuf shoir Alisher Navoiy merosi alohida ahamiyatga ega.

Alisher Navoiy siyosiy qarashlarining shakllanishi va rivojlanishini nisbiy ravishda ikki davrga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq. Birinchi davr — uning yoshlik yillaridan to 1476 yilda Husayn Boyqaro hokimiyatidagi vazirlik mansabidan iste'fo etib ketishigacha bo'lgan vaqtni o'z ichiga olsa, ikkinchi davr esa 1476 yildan boshlab, umrining so'nggi kunlarigacha bo'lgan vaqtni qamrab oladi.

Birinchi davrda Alisher Navoiy mamlakatda hokimiyat tepasiga adolatli podsho kelishiga, baxtli jamiyatga erishish mumkinligiga ishonadi hamda uni amalga oshirish uchun kurashadi. Navoiyshunos olimlarning yozishicha, „Navoiy davlat ishida turganida ham bir nafas bo'lsa-da, xalqni esdan chiqarmadi. U davlatni xalq manfaatlarini ko'zlovchi, xalq orzularini amalga oshiruvchi vositaga aylantirishga, davlat arboblari xalq xizmatchilariga aylantirishga tirishdi va bu ishda uning o'zi namuna bo'ldi. U davlat ishlarini intizomga solishga, hukumat idoralari, saroyini yaramaslardan, xalq hisobiga zarbof to'n kiyuvchi, ayshu ishrat qiluvchi ifloslardan, amalparastlardan, fitnachilardan tozalash, ularni fosh etish, qamchilash uchun qo'lidan kelganicha harakat qildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Navoiy idealidagi Iskandar obod o'lkalarni, madaniyatli shaharlarni vayron qiluvchi ya'juj-ma'juj degan maxluqlar yo'lga devor solib, jabr ko'rgan xalqni ular zulmidan xalos qiladi. Ya'juj-ma'juj birinchi marta Tavrotga tilga olingan (Gog-Magog). Qur'oni karimning „Kahf“ surasida (83-98- oyatlar) ham bu haqda xabar berilgan. Qur'onda keltirilishicha, Iskandar Zulqarnayn kun chiqarga qarab qilgan yurishlarida ya'juj-ma'juj zulmidan azob chekkan xalqni uchratadi. Ular: „Senga boj to'laymiz, bizni shu balodan qutqar“, — deb so'raydi. Iskandar ularga

qarab: „Parvardigorim bergan qudratga tayanib, sizlar bilan ya'juj-ma'juj orasida bir mahkam devor qurayin“ (18, 95), deb bu ishni amalga oshiradi. Aslida esa Navoiy nazarida ya'juj-ma'juj to'yimas va tiyilmas nafs ramzi edi.

Navoiy podshohsiz raiyat va davlatsiz jamiyat bo'lishi mumkin emas, deb biladi. Jamiyat bo'lishi uchun davlat bo'lishi zarur. Chunki manfaat kishilarni bir-biridan ajratadi va ayni paytda birlashtiradi. Bu — jamiyat qonuni. Shu qonunni nazorat qilish — odil podshoning vazifasi. Podsho va lashkar, podsho va boshqaruv tizimi xalqning osoyishta hayot kechirishiga kafil, deydi Navoiy. Odamlar bilim va amaliy faoliyat, zehnu zakovatda bir emas, deydi u. Birov aqlli, birov o'ta aqlli, kimningdir aqli kam, birov esa johil. Chunki har bir kishida Allohning bir sifati aks etadi, sifatlari esa turlicha, „ikki sifat birday“ emas. Shunday bo'lgach, axloq nuqtai nazaridan ham odamlarni teng bir holga keltirib bo'lmaydi. Demak, ularning mol-mulki teng bo'lishi amrimahol.

Tadqiqot metodologiyasi. Navoiyning ilm-ma'rifat yo'lida yoshligidan juda, qattiq jahd qilganligi, xalq el-yurt osoyishtaligi yo'lida Husayn Boyqaro davlatini mustahkamlash, «Haq va adolat» uchun ham qalam, ham qilich bilan, «o'tga va suvga kirib» xizmat qilganligi, to'plagan mol-mulkidan el-yurtga osh berib, ko'priklar, karvonsaroylar, rabotlar, maqbaralar, bog' — xiyobonlar qurdirganligi, oila qurmay, toq o'tgani, umri intihosida — o'limidan oldin butun mol-mulki, boyliklarini xizmatchilariga bo'lib berib, qullarini ozod qilib yuborganligi oddiy musulmonchilik farzi bo'lmay, hazratning jihad qilganligi, javonmardlik ko'rsatganligi, asl «ahli futuvvat»dan bo'lganligini ko'rsatadi. Yuqorida keltirilgan, tahlil qilingan dalil-mulohazalar Navoiyning butun hayoti va e'tiqodi malomatiya maslagi talablariga zimdan rioya qilingan holda kechganligini tasdiqlaydi. Uning piri Jomiy ham zimdan, qisman bo'lsa-da, ana shunday mavqeda turgan.

Navoiyning Sayyid Hasan hayotida yozgan asarlari tadqiqotchilarimiz e'tiboridan chetda qolgan emas. Akademik V.Abduullaev, V.Zohidov, A. Hayitmetov, B.Valixojaev, S.G'anieva, N.Mallaev va boshqa olimlarning ishlarida bu asarlar tilga olinadi. Ammo, shuni qayd etish kerakki, mavjud tadqiqotlarda mazkur asarlarga, asosan, Navoiy tarjimai holi, ijtimoiy-siyosiy va estetik qarashlarini yoritish maqsadida murojaat qilingan. Navoiy uchun esa Sayyid Hasan — insoni komil timsoli, "Holoti Sayyid Hasan Ardasher"da u ana shunday inson siymosini yaratgan. Navoiy "Xamsa"si dostonlarida yaratilgan ijobiy-ibratli timsollar bilan Sayyid Hasan orasida o'xshashlik ko'p, agar "Xamsa" obrazlari badiiy orzu-mushohada asosida Navoiy tahayyuliy-romantik tiplar bo'lsa, Sayyid Hasan muayyan tarixiy shaxs, ya'ni ulug' shoir o'zining hayolotidagi ideal insonning xususiyatlarini o'z zamondoshida ko'ra olgan, deyish mumkin.

Alisher Navoiy "Saddi Iskandariy" dostonidagi Iskandar timsolini yaratishda, birinchidan, o'zigacha u haqdagi nasriy va nazmiy asarlarni, xalq og'zaki ijodini, turli rivoyat, afsonalar va sosoniylar sulolasi davridan boshlab to o'zigacha Iskandar to'g'risidagi dostonlarni o'rganib chiqqan.

Ikkinchidan, Navoiy "Saddi Iskandariy" dostonini va Iskandar timsolini yaratishda Uyg'onish davrining so'nggi bosqichi bo'lmish temuriylar davrining o'ziga xos xususiyatlari, talab va ehtiyojlari, istaklarini nazarda tutgan bo'lishi kerak. Muallif XIV-XV asrlarda inson va uning fazilatlariga, unga bo'lgan e'tibor kuchli ekanligini, u - oliy qadriyat, butun mavjudotlarning sarvari va gultoji ekanligini hisobga olgan. Shuning uchun "Saddi Iskandariy" asari boshqa dostonlardan insonga bo'lgan munosabat kuchliligi, insonparvarlik, odamiylik g'oyalari va umuminsoniy qadriyatlarga boyligi bilan ajralib turadi.

Jomiy, Navoiy, Koshifiy va boshqalar o'z zamonidagi mavjud jamiyatga tanqidiy qaradilar, davlat boshqaruvi usuliga, uning tamoyillariga nisbatan o'z noroziliklarini bildirdilar. Mutafakkirlar mukammal jamiyat, fozil davlat, ma'rifatli va dono shoh to'g'risidagi utopik g'oyalarni yaratib, uni o'zlari yashagan tuzumga muqoyasa qildilar. Ularning utopik g'oyalari ijtimoiy illatlar, jamiyatdagi yaramas hattiharakatlar va axloqsizliklarning turli ko'rinishlariga qarshi kurashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Ulug' gumanistlarning utopik g'oyalari oddiy xalqqa yaqinligi va tushunarligi bilan ajratib turar, kelajakdagi baxtli jamiyat to'g'risidagi ezgu niyatlarni aks ettirar va ularning gumanistik talablariga javob berar edi.

"Hayrat ul-abror" dostonida uch hayratdan so'ng yigirma maqolat keladi. Bu maqolatlarda Navoiy adolatli jamiyat, adolatli sulton, odil podshoh orzusi, zolim podshohlar mazammati (tanqidi), hokimiyat va xalq ijtimoiy tenglik va tengsizlik, adolat va adolatsizlik hakida. Doston boblaridan birida imom Faxr Roziy bilan Xorazmshoh Alouddin Muhammad uchrashuvi tasvirlanadi. Ruhoniy olim va Xorazmshoh hammomda uchrashib qoladilar. Xorazmshoh imomdan qiyomat hakida so'raydi. Imom unga "Qiyomatda shohlar va gadolar xuddi hammomdagi kabi Alloh huzurida teng bo'ladilar. Lekin u vaqtda zolim podshohning boshi egik, hijolatda, zulm ko'rgan - mazlumning yuzi yorug', qaddi tikdir. Qiyomatda podshoh kambag'al, bechora, mazlum oldida gunohkor bo'lib, jazosini kutib turadi. Bechora, mazlum esa, jannatga kiradi, deydi. Navoiy shu manzara orqali o'z zamonidagi va kelajakdagi barcha podshohlarni ogohlantiradi, raiyatga, xalqqa zulm qilmaslikka chaqiradi.

Tahvil va natijalar. Buyuk mutafakkir butun umri davomida xalq g'amini yedi, g'arib, beva-bechora va musofirlar uning noz-ne'matidan bahramand bo'ldilar. Navoiy xo'rlangan, och-yalang'och kishilarni qo'llab-quvvatlash, og'ir damlarda, insonlarning boshiga kulfat tushganda yordam

berishni haqiqiy saxiylik deb bildi, saxiylikni boylikka, hirs qo'yishga, xasis va ochko'zlikka qarshi qo'ydi.

Mutafakkir Alisher Navoiyning adabiy va ijtimoiy-falsafiy qarashlari, dono fikrlari, ibratomuz so'zlari, pand-nasihatlari va o'g'itlari hozir ham o'z tarbiyaviy ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Zeroki, ular insonparvarlik va ma'naviy-axloqiy fikrlarga boy bo'lib, barkamol va sog'lom avlodni tarbiyalashda, ular ongiga milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirishda, milliy istiqloq goyasining ildizlarini to'g'ri tushinishda, aqidaparastlik va terroristik xurujlarga qarshi kurashda yordam beradi.

Nizomiyning xayoliy jamiyat haqidagi g'oyalari butun o'rta asr uchun xalqchil va ilg'or bir hol bo'lib, bu g'oyalarni xususan Navoiyning ulug' zamondoshi Abdurahmon Jomiy o'zining «Xiradnomai Iskandariy» dostonida yanada rivojlantirdi. Bu bilan XV asr Xuroson va Movarounnahr adabiyoti uchun ham Nizomiy g'oyalarning muhim ekanini ochiq-ravshan ta'kidladi. Ye. E. Bertels Jomiy bu asarida «Nizomiy utopiyasining asosiy belgilarini saqlashdan qo'rqmadi», — deb yozganida to'la haq edi.

Alisher Navoiy ijodini hozirgi kunda keng adabiy, ilmiy, falsafiy yo'nalishda o'rganayotgan ekanimiz, Navoiyning hayoliy jamiyat to'g'risidagi fikrlariga uning qanday munosabatda bo'lganini aniqlash ham muhim masaladir.

Navoiy mamlakatni shohsiz boshqarish g'oyasiga juda yaqin kelgan vaqtlari ham bo'lgan. Masalan, «Farhod va Shirin» dostonida u Mehinbonuni podshoh deb emas, oddiy hukmron deb ataydi. U oddiy hukmron bo'lsa ham, mamlakatni aql va adolat bilan boshqargani uchun «zarrinkamarlar» uning xizmatida:

Ki bu kishvardakim, rashki jinondur,

Bukun ismat panohi hukmrondur...

Belin garchi kamar topmay kamohi,

Vale zarrin kamarlardur sipohi.

Bu o'rinda Mehinbonu boshqarayotgan mamlakatning ko'rinishi jannatning rashkini keltiradigan darajada obodligi, boyligi, bizningcha, u yerda hukmron ideal tartib-qoidalardan, xalqqa podshohlik zulmining bartaraf etilganidan, deb tushunmoq kerak.

Mamlakatni tenglik qoidasi asosida shohsiz, adolat bilan boshqarish Nizomiy xayoliy orzusining eng muhim belgilaridandir. Navoiyning orzu etilgan jamiyat g'oyalari yuqorida aytilganidan ko'ra yaqinroq kelgan vaqtlari ham bo'lganini ko'rsatadi. Buning uchun Navoiyning «Xamsa» dostonlari va she'riy devonlari tahlili bilan cheklanmasdan shoirning boshqa asarlariga, xususan, so'nggi yirik asari — "Lisonut-tayr"ga ham murojaat etish maqsadga muvofiqdir.

"Lisonut-tayr" dostonining yetti xayoliy vodiy tasviridagi to'rtinchi vodiy, ya'ni Istig'no vodiysi tasviri yaqqol misol bo'la oladi. Bu o'rinda Navoiy, bizningcha, Nizomiyning xayoliy jamiyat haqidagi g'oyalari o'z munosabatini bildirgan, ularning o'ziga xos g'oyaviy-badiiy talqinini yaratgan, — deyish mumkin. Bu vodiy tasvirida boshlanishidan quyidagi diqqatga sazovor baytga duch kelamiz:

Vodiy ondin so'ngra Istig'nodurur,

Onda teng a'lovu gar adnodurur.

Bu baytning ikkinchi misrasidagi g'oyani istig'no vodiysi tasvirining bosh g'oyaviy leytmotivi deyish mumkin. Ya'ni bu vodiya xos bosh xususiyat hamma narsalarning, to'g'rirog'i, jamiyatdagi barcha kishilarning, hukmron tabaqalar bilan quyi tabaqalarning o'zaro tengligidir. Bu vodiya muntazam istig'no shamoli esib, u hamma narsaga o'z ijobiy ta'sirini ko'rsatib turadi. Istig'no bulutlaridan yoqqan yomg'irlar esa «yuz tuman olamni» buzishga, hayotdagi hamma yomonliklarni yuvishga, yengishga qodir.

Nizomiyning ideal jamiyat tasvirida «Bizning mollarimiz yirtqichlardan va sherdan qo'rqmaydilar.

Yirtqichlar bizning podalarimizga og'iz cho'zsa, o'sha vaqtning o'zidayoq halok bo'ladi», degan mazmunda satrlar bor. Bizningcha, Navoiy bu o'rinda Nizomiyning o'sha baytlaridagi fikrlarni rivojlantirib, kuchaytirib, kichiklarni kattalardan, zaiflarni yirtqichlardan ustun, zabardast qilib tasvirlamoqda. Bunda ulug' shoiming mazlumlarga, zaiflarga hamiyatini, qayishayotganini sezish qiyin emas. Navoiy kuchsizlarning kuchlilardan, kichiklarning kattalardan ozor chekmaydigan bir xayoliy vodiy haqida so'z yuritayotgani ham ko'zga tashlanib turibdi.

Nizomiy tasvirlagan Shimol o'lkasining asosiy xususiyatlaridan biri tenglik bo'lsa, yana biri unda shohning yo'qligi degan edik. Navoiy Istig'no vodiysida shoh yo'q demaydi. Lekin, bu yerda, Navoiy tasvirlashicha, shoh va gado bir hududda ega, teng:

Yetti kishvar ichra shohe qahramon,
Bir gado onda hamonu ul hamon.

Xulosa va takliflar. Tenglik g'oyasi Istig'no vodiysi bilan bog'liq tasvirning boshidan oxirigacha singib ketgan. Bunday hamma tasvirlar ana shu gumanistik g'oyaning,

adolat g'oyasining badiiy ifodasiga xizmat qiladi desa ham bo'ladi. Hatto ko'kdagi mana-man degan minglab maloikalar bir chetda qolib, kutilmaganda sharaf tojini kiyish yerdagi oddiy odamga nasib bo'lgan. Ya'ni, inson ularga nisbatan ko'proq ulug'langan:

Bo'ldi ming xayli maloik bartaraf,
Nogoh odam kiydi bir toji sharaf.

XV – XVI asrlar Italiya adabiyotining, umuman Uyg'onish davri Yevropa adabiyotining Lyudoviko Ariosto, Makiavelli, Tasso, Erazm Rotterdamskiy, Fransua Rable kabi namoyandalari asarlari bilan har tomonlama hamohangdir. Bu esa Navoiy ijodining Sharq adabiyoti doirasidagina emas, jahon adabiyoti doirasida ham eng yuksak cho'qqilarga ko'tarila olganini ko'rsatuvchi yorqin dalildir.

Alisher Navoiyning davlat va ideal jamiyat haqidagi falsafiy – tasavvufiy dunyoqarashi haqida xulosa qilinganda, odil podsho g'oyasi, jamiyatni yuksak axloq qoidalari asosida qaytadan tuzish imkoniyatiga ishonish Navoiy tomonidan ilgari surilgan – davlat tizimining asosini tashkil qilgan.

ADABIYOTLAR

1. Зоҳидов В. Улуғ шоир ижодининг қалби. — Т., “Ўзбекистон”. 1970.
2. Комилов И. Ҳикмат ва ибрат достони // Тафаккур. — 2003. № 4.
3. Одилқориев Х.Т. Раззоков Д.Х. Сиёсатшунослик. Тошкент. “O'QITUVCHI” нашриёт – матбаа ижодий уйи. 2008.
4. Тузувчи ва илмий муҳаррир: Назаров Қ. Жаҳон фалсафаси тарихидан лавҳалар. Тошкент. “Файласуфлар миллий жамияти нашриёти”. 2004.
5. Алиқулов Ҳайдар. Шарқ уйғониш даври ва фалсафий тафаккур ривож. (XIV – XV) Тошкент, “MUMTOZ SO'Z”, 2016.
6. Жакбаров М. таҳрири остида. Ўзбекистон фалсафаси тарихи. Тошкент. “MUMTOZ SO'Z” 2017.
7. Алиқулов Ҳайдар. Гуманистик мерос ва шахс маънавий камолоти. Тошкент, Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти. 2006.
8. Алишер Навоий. Асарлар. Тошкент, Ўздавнашр 1966.11- том.
9. Ҳайитметов Абдуқодир. Навоийхонлик суҳбатлари. Тошкент. “Ўқитувчи”. 1993.

UDK:37.01

Abdumadjid XUDAYBERDIYEV,
Guliston davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: Abdumajid85@inbox.uz

PhD M.Niyozov taqrizi asosida

ZAMONAVIY AXBOROT MUHITIDA YOSHLARNING MEDIASAVODXONLIK DARAJASINI OSHIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Аннотация

Ushbu maqolada zamonaviy axborot muhitining yoshlar ongiga ta'siri, mediasavodxonlik tushunchasining mazmuni va uning ijtimoiy ahamiyati tahlil etilgan. Yoshlar orasida mediasavodxonlik darajasining pastligi sabablari aniqlanib, ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar berilgan. Xususan, ta'lim tizimida mediasavodxonlikni rivojlantirish, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va ijtimoiy tarmoqlarda axborotga ongli yondashuvni targ'ib etish kabi yo'nalishlar asosiy e'tiborga olingan. Maqolada xalqaro tajriba tahlili orqali mediasavodxonlikni oshirishga oid samarali metodlar va yondashuvlar ham keltirilgan.

Kalit so'zlar: Mediasavodxonlik, axborot madaniyati, tanqidiy fikrlash, yoshlar, raqamli axborot muhit, axborot xavfsizligi, ijtimoiy tarmoqlar, ta'lim tizimi, mediahatti-harakat, mediamadaniyat.

ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ МЕДИАГРАМОТНОСТИ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЕ

Аннотация

В данной статье анализируется влияние современной информационной среды на сознание молодежи, содержание понятия медиаграмотности и его социальная значимость. Выявляются причины низкого уровня медиаграмотности среди молодежи, даются практические предложения и рекомендации по их устранению. В частности, основное внимание уделяется таким направлениям, как развитие медиаграмотности в системе образования, формирование навыков критического мышления, пропаганда осознанного подхода к информации в социальных сетях. В статье также представлены эффективные методы и подходы к повышению медиаграмотности посредством анализа международного опыта.

Ключевые слова: Медиаграмотность, информационная культура, критическое мышление, молодежь, цифровая информационная среда, информационная безопасность, социальные сети, система образования, медиаповедение, медиакультура.

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF INCREASING THE LEVEL OF MEDIA LITERACY OF YOUTH IN THE MODERN INFORMATION ENVIRONMENT

Annotation

This article analyzes the impact of the modern information environment on the minds of young people, the content of the concept of media literacy and its social significance. The reasons for the low level of media literacy among young people are identified, and practical suggestions and recommendations are given to eliminate them. In particular, the main attention is paid to such areas as the development of media literacy in the education system, the formation of critical thinking skills, and the promotion of a conscious approach to information in social networks. The article also presents effective methods and approaches to increasing media literacy through an analysis of international experience.

Key words: Media literacy, information culture, critical thinking, youth, digital information environment, information security, social networks, education system, media behavior, media culture.

Kirish. XXI asrda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi inson hayotining barcha jabhalarini tubdan o'zgartirmoqda. Ayniqsa, yoshlar zamonaviy raqamli muhitning asosiy foydalanuvchisi sifatida shakllanib bormoqda. Bugungi kunda internet, ijtimoiy tarmoqlar, sun'iy intellekt asosidagi algoritmlar va global axborot tarmoqlari yosh avlodning dunyoqarashi, qadriyatlarini, axloqiy me'yorlari va xatto siyosiy pozitsiyasigacha kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, yoshlarning mediasavodxonligini oshirish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy va strategik vazifa sifatida qaralishi lozim.

So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda yoshlarning katta qismi ijtimoiy tarmoqlar va internet platformalarida faol ishtirok etadi. Masalan, 2024-yil yakunlari bo'yicha internet foydalanuvchilarining 60 foizdan ortig'ini 14–30 yosh oralig'idagi yoshlar tashkil etgan. Ular orasida kunlik onlayn

faoliyat 4-6 soatni tashkil qiladi, bu esa yoshlar ongining shakllanishida media kontentning o'rni naqadar katta ekanligini ko'rsatadi. Ayni paytda esa ijtimoiy tarmoqlarda feyk axborot, manipulyativ kontent, ekstremistik targ'ibot va shaxsiy ma'lumotlar bilan bog'liq xavflar tobora kuchayib bormoqda.

Yoshlar bu muhitda axborotni to'g'ri baholash, ishonchli manbalarni tanlash, yolg'on axborotni aniqlash va undan himoyalani kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak. Biroq, o'quvchilarda ham, talabalar orasida ham bu ko'nikmalar hali yetarli darajada shakllanmagan. Mediasavodxonlikni shakllantirish bo'yicha izchil ta'limiy dasturlar mavjud emas, mavjud mashg'ulotlar esa asosan nazariy yo'sinda olib boriladi.

Ta'lim tizimi esa, aksariyat hollarda, yoshlarni texnologiyadan foydalanishga o'rgatadi, ammo ularda axborotga tanqidiy yondashuv yoki axborotga nisbatan

mas'uliyatli iste'mol madaniyatini yetarli darajada shakllantira olmayapti. O'qituvchilar, metodistlar, hatto ota-onalar ham bu boradagi yangi xavf-xatarlarni to'liq anglab yetganicha yo'q. Natijada yoshlar o'zlari anglamagan holda yolg'on axborot tarqatuvchisiga aylanib qolishi yoki u orqali noto'g'ri qarorlar qabul qilishi mumkin.

Ushbu holat zamonaviy jamiyatda mediasavodxonlik masalasini ijtimoiy xavfsizlik, axborot madaniyati va fuqarolik ongini shakllantirish nuqtai nazaridan ham muhimligini ko'rsatadi. Mediasavodxonlik – bu nafaqat axborotni o'qish yoki ko'rish, balki uni anglash, tahlil qilish, baholash va undan ongli foydalanish jarayonidir. Bu kompetensiyani shakllantirish yoshlarning axborot muhitida o'zini erkin va xavfsiz tutishiga, ijtimoiy hayotda faol va mas'uliyatli bo'lishiga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, u zamonaviy axborot makonida yoshlarning mediasavodxonlik darajasini oshirishning pedagogik, texnologik va sotsiologik jihatlarni chuqur tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularning yechimlariga oid taklif va metodik yondashuvlarni ishlab chiqishga qaratilgan. Maqolada mediasavodxonlikni oshirish bo'yicha xalqaro tajriba, innovatsion metodlar, ta'limdagi integratsiyalashgan yondashuvlar va yoshlar bilan ishlashning samarali shakllari ko'rib chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Yoshlarning mediasavodxonligi sohasida olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, bu tushuncha asosan media madaniyati, raqamli tafakkur, axborot xavfsizligi, fuqarolik ongini shakllantirish va tanqidiy fikrlash kompetensiyalari bilan uzviy bog'liqdir. So'nggi yillarda mediasavodxonlikni o'rganishga bag'ishlangan adabiyotlar soni ortib bormoqda, biroq ularning ko'pchiligi umumiy nazariy asoslar yoki xorijiy amaliyotlarga qaratilgan.

Mediasavodxonlikning nazariy asoslari. E. Potter o'zining "Media Literacy" asarida mediasavodxonlikni odamlarning media orqali taqdim etilgan axborotni ongli ravishda qabul qilish, tahlil qilish va undan ijtimoiy ong shakllanishida foydalanish qobiliyati sifatida talqin qiladi. U mediasavodxonlikni bilim, xulq-atvor va ko'nikmalar integratsiyasi deb baholaydi.

R. Hobbs (2010) "Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom" nomli ishida o'quvchilarda raqamli madaniyatni shakllantirishni ta'lim tizimining ajralmas qismi deb hisoblaydi. Uning fikricha, mediasavodxonlik – bu shunchaki texnik bilim emas, balki madaniy kompetensiyadir.

Milliy tadqiqotlar va yondashuvlar. O'zbekistonlik tadqiqotchilar orasida M. Juraev, Z. Akbarova, D. Shukurov kabi olimlar mediasavodxonlikning pedagogik, axloqiy va ijtimoiy jihatlarni yoritgan. Ularning ishlarida yoshlarning raqamli axborot muhitidagi xulq-atvori, shaxsiy axborot xavfsizligi va axborot tanlash madaniyati masalalari tahlil qilingan.

Axborot xavfsizligi va mediasavodxonlik asoslari. O'quv qo'llanmasida raqamli madaniyat, ommaviy axborot vositalarining ta'siri va feyk axborotlarga qarshi kurash usullari yoritilgan. A. Jo'rayev o'z maqolasida mediasavodxonlikni yoshlar orasida sog'lom ijtimoiy muhitni ta'minlash vositasi sifatida ko'rsatadi va bu yo'nalishda ta'lim-tarbiya tizimi yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligini tanqid qiladi.

Tanqidiy tahlil va muammolar. Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab ilmiy manbalarda mediasavodxonlik asosan nazariy yoki umumlashtirilgan ko'rinishda berilgan. O'zbekiston sharoitida esa ijtimoiy-madaniy kontekstga moslab ishlab chiqilgan konkret metodika va amaliy tavsiyalar yetarli emas. Shuningdek:

Ko'plab qo'llanmalarda raqamli xavfsizlik faqat texnik jihatdan yoritilgan, ammo psixologik va axloqiy xatarlar chetlab o'tilgan. Xalqaro metodikalar to'liq o'zlashtirilmagan, ularning mahalliyashtirilgan adaptatsiyasi yo'q. Ushbu tadqiqotning metodologiyasi, asosan, yoshlarning mediasavodxonlik darajasini oshirishga qaratilgan muammolarni aniqlash va ularga yechimlar taklif etishga mo'ljallangan. Tadqiqotning maqsadi, yoshlarning axborot muhitidagi xulq-atvori tahlil qilish va ularni axborot xavfsizligi, tanqidiy fikrlash va media kompetensiyalarini oshirishning samarali metodik yondashuvlarini ishlab chiqishdir.

Tadqiqotning ilmiy asoslari, mediasavodxonlik, axborot xavfsizligi va raqamli madaniyat kabi kontseptsiyalarga asoslanadi. Ushbu tushunchalar o'rtasidagi bog'liqlik, yoshlarning ijtimoiy rivojlanishi va axborot muhitidagi o'zgarishlar bilan hamohang ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqotda mediasavodxonlik tushunchasi yoshlarning axborotni tanqidiy baholash, uni ongli ravishda qabul qilish va undan mas'uliyatli foydalanish ko'nikmalari deb qaraladi. Shu bilan birga, axborot xavfsizligi va raqamli madaniyat ham tadqiqotda muhim o'rin tutadi.

Tadqiqot uslubi va metodlari. a) Nazariy tadqiqot usuli. Tadqiqotning dastlabki bosqichida, mediasavodxonlikning nazariy jihatlari, uning o'quv jarayoniga ta'siri va yoshlarning axborot muhitidagi xulq-atvori haqida ilmiy adabiyotlar tahlil qilinadi. Ushbu tahlil orqali zamonaviy ta'lim tizimida mediasavodxonlikni rivojlantirish bo'yicha mavjud yondashuvlar, metodologik nuqsonlar va dunyodagi tajribalar o'rganildi.

b) Empirik tadqiqot usuli. Tadqiqotning asosiy qismini yoshlar orasida so'rovnoma va intervyyular orqali amalga oshirilgan empirik tadqiqotlar tashkil etadi. Tadqiqotda yoshlarning mediasavodxonlik darajasini o'lchash uchun quyidagi metodlar qo'llanilgan:

Tadqiqotning metodik yondashuvlari. Tadqiqotda holislik yondashuv qo'llanilgan bo'lib, bu yondashuv yoshlarning mediasavodxonlik darajasini oshirishda barcha ijtimoiy, ta'limiy va texnologik omillarni hisobga olishni ta'minlaydi. Tadqiqotda quyidagi metodik yondashuvlar ishlatilgan.

Integratsiyalashgan yondashuv. Mediasavodxonlikni faqat alohida fan sifatida o'rgatish emas, balki barcha fanlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan yondashuv.

Pragmatik yondashuv: Tadqiqot natijalariga asoslangan amaliy yondashuvlarni ishlab chiqish va yoshlarni ijtimoiy tarmoqlarda mas'uliyatli foydalanishga o'rgatish.

Interaktiv yondashuv: Yoshlarni nafaqat nazariy bilimlar bilan, balki real hayotdagi vaziyatlarda, interaktiv mashg'ulotlar orqali feyk axborotlarni aniqlash, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish.

Tahlil va natijalar. Tadqiqotning asosiy maqsadi yoshlarning mediasavodxonlik darajasini oshirishda mavjud muammolarni tahlil qilish va ularga yechimlar taklif qilish edi. Tadqiqot davomida amalga oshirilgan empirik tadqiqotlar, so'rovnomalar va intervyyular asosida olingan natijalar, yoshlar orasida mediasavodxonlikni oshirish uchun zarur bo'lgan metodik yondashuvlar va amaliy tavsiyalarni aniqlashga yordam berdi.

Yoshlarning mediasavodxonlik darajasi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yoshlarning mediasavodxonlik darajasi juda farqlidir. O'tkazilgan so'rovnomalarga ko'ra, o'quvchilar va talabalar orasida mediasavodxonlik darajasi o'rtacha 45-50% atrofida ekanligi aniqlangan. Bunga sabab sifatida quyidagi holatlar ajralib turadi:

Axborotning tahlil qilinmasligi: Yoshlarning aksariyati ijtimoiy tarmoqlar va boshqa media manbalaridan olingan axborotni tahlil qilmasdan qabul qilmoqda. Bu

ayniqsa, feyk xabarlar va manipulyatsiyaga asoslangan kontentni aniqlashda katta muammo yaratmoqda.

Tanqidiy fikrlashning yetishmasligi: Yoshlarning ko'pchiligi axborotning ishonchligi yoki manbalarini baholashda qiynalmoqda. Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining kamligi, ularni manipulyativ axborotlardan himoya qilishda to'siq bo'lmoqda.

Axborot manbalarini tanlashda ehtiyotsizlik: So'rovnoma natijalariga ko'ra, yoshlarning aksariyati o'zlarining axborot manbalarini aniqlashda ehtiyotkorlik ko'rsatmaydi va eng ko'p foydalaniladigan manbalarni faqat qulaylik asosida tanlaydi, axborotning sifatiga e'tibor bermaydi.

Mediasavodxonlikka bo'lgan qiziqish va ehtiyoj.

Tadqiqot davomida amalga oshirilgan intervyularda yoshlar orasida mediasavodxonlikka bo'lgan qiziqish borligi, ammo bu qiziqishning amaliyotda yetarlicha rivojlanmaganligi ma'lum bo'ldi. Yoshlar o'zlarining axborotlarni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishni xohlayotganliklarini bildirishgan, lekin bunga qaratilgan o'quv dasturlari va amaliy mashg'ulotlarning yetishmasligi mavjudligini ta'kidlashgan.

Mediasavodxonlikni oshirish bo'yicha tavsiyalar. Tadqiqot natijalari asosida mediasavodxonlik darajasini oshirish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

Ta'lim tizimida mediasavodxonlikni integratsiyalash: Mediasavodxonlikni ta'lim tizimiga kirish, barcha fanlar doirasida tanqidiy fikrlash va axborotni tahlil qilish ko'nikmalarini o'rgatish zarur. Maktablarda va universitetlarda maxsus kurslar va treninglar tashkil qilish, yoshlarni mediamuhitga oid bilimlar bilan ta'minlash muhimdir.

Pedagoglarni malakasini oshirish: O'qituvchilarni mediasavodxonlik bo'yicha treninglar va malaka oshirish kurslari bilan ta'minlash. Bu pedagoglarning o'quvchilarga feyk axborotlar va manipulyatsiyani aniqlash bo'yicha amaliy ko'nikmalarni o'rgatishda samarali bo'lishiga yordam beradi.

Interaktiv va amaliy mashg'ulotlar o'tkazish: Yoshlar bilan interaktiv mashg'ulotlar, bahs-munozaralar va simulatsiyalar o'tkazish, ularga feyk axborotlarni tanib olish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda yordam beradi.

Ijtimoiy tarmoqlarda axborot xavfsizligini ta'minlash: Ijtimoiy tarmoqlarda yoshlarni feyk yangiliklardan himoya qilish, internetda xavfsizlikni ta'minlash uchun maxsus dasturlar va kampaniyalar tashkil etish zarur.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, yoshlarning mediasavodxonlik darajasi hozirgi kunda etarlicha rivojlanmagan. Biroq, media-savodxonlikni rivojlantirish uchun ta'lim tizimida qo'llaniladigan metodlar va uslublar, shuningdek, o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan choralar ishlab chiqilsa, bu darajani sezilarli darajada oshirish mumkin. Tadqiqotning natijalari, yoshlar orasida media-savodxonlikni oshirishga bo'lgan ehtiyoj va imkoniyatlarni namoyon etadi, va bu borada amalga oshirilishi kerak bo'lgan chora-tadbirlarni aniq belgilaydi.

Zamonaviy axborot muhitida yoshlarning mediasavodxonlik darajasini oshirish, ta'lim tizimi va jamiyatning eng dolzarb vazifalaridan biriga aylanib bormoqda. Bugungi kunda axborot texnologiyalarining rivojlanishi va internetning keng tarqalishi yoshlar orasida axborot olish va ulardan foydalanishning yangi shakllarini yaratdi. Ammo bu holat, ayni paytda, yoshlarning media-savodxonlik ko'nikmalariga bo'lgan ehtiyojni keskin oshirdi. Tadqiqotda yoshlarning mediasavodxonlik darajasini oshirishga doir amalga oshirilgan tahlil va empirik tekshiruvlar, ushbu boradagi mavjud muammolarni va ularni hal qilish yo'llarini aniq ko'rsatdi.

Tadqiqot davomida yoshlarning mediasavodxonlik darajasini oshirish uchun bir nechta samarali yechimlar ishlab chiqildi. Ta'lim tizimida mediasavodxonlikni alohida fan sifatida emas, balki barcha fanlar bo'yicha tanqidiy fikrlash va axborotni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan integratsiyalashgan yondashuvlar qo'llanishi zarur. O'quvchilar va talabalar orasida axborotni tahlil qilish va undan mas'uliyatli foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish uchun maxsus kurslar, darsliklar va metodik qo'llanmalar ishlab chiqilishi lozim.

O'qituvchilarga mediasavodxonlik bo'yicha muntazam treninglar va kurslar o'tkazish, ularning bilimlarini yangilash va yoshlarni media-savodxonlikka o'rgatishdagi metodologik yondashuvlarini takomillashtirish zarur. Bu, o'z navbatida, yoshlarning tanqidiy fikrlash va axborotni aniqlashdagi malakalarini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Yoshlarni axborotni tahlil qilish va feyk yangiliklarni farqlash bo'yicha interaktiv mashg'ulotlar va amaliy treninglar orqali o'rgatish zarur. Ushbu yondashuv yoshlarni faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki real hayotdagi axborot manbalari va kontentni tekshirishni o'rgatishga yordam beradi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi, yoshlarning axborot muhitida faol ishtirok etishi va axborotni ongli ravishda qabul qilishlari zarurligini ko'rsatishda yotadi. Mediasavodxonlik, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar va internetda to'plangan axborotlarning sifatini baholashda yoshlarning rolini oshiradi. Tadqiqot natijalari, yoshlarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, feyk axborotlarga qarshi kurashish va axborotning ishonchligini aniqlash bo'yicha yangi metodik yondashuvlar ishlab chiqishga asos bo'ldi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, yoshlarning mediasavodxonlik darajasini oshirish, ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri sifatida qaralishi lozim. Mediasavodxonlikni rivojlantirish orqali yoshlar axborot muhitida ongli ravishda faol ishtirok etishga qodir bo'ladi va ular feyk axborotlardan himoya qilinadi. Bu esa ijtimoiy taraqqiyot va demokratik jamiyatni rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Tadqiqot natijalari, mediasavodxonlikni oshirishga qaratilgan choralar, metodikalar va amaliy yondashuvlarni ishlab chiqishga ilhomlantiruvchi bir qadam bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullaeva S. Axborot xavfsizligi va mediasavodxonlik. – Tashkent: “Fan va Texnologiya nashriyoti”, 2019.
2. Bekmurodova Z. “Yoshlarning mediasavodxonlik darajasini oshirishda pedagogik yondashuvlar.” O'zbekiston ta'limi jurnalining 3-soni, 2021. 56-63-betlar.
3. Jumaniyozov A. “Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda yoshlar orasida mediasavodxonlikni rivojlantirish”. O'zbekiston ilm-fan jurnalida, 2020. 120-125 betlar.
4. Kamilov M. Mediasavodxonlikning ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyati. – Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi, 2018.
5. Mansurov, R. (2022). “Internetda yolg'on axborotlarni aniqlash: Yoshlar uchun amaliy qo'llanma”. Axborot texnologiyalari va madaniyat jurnali, 45(2), 2022.
6. 87-94- betlar.
7. Saidova D. “Mediasavodxonlik va uning yoshlar uchun ahamiyati”. Jahon ta'limi jurnali, 13(4), 2020. 78-85 betlar.

8. Xudayberdiyev A. A. "Media savodxonlik va axborot madaniyati fanini o'qitishda kompyuter texnologiyalari hamda innovatsion texnologiyalardan foydalanish" Pedagoglar malakasini oshirishning axborot-ta'lim muhitini tashkil etish: muammo va yechimlar xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Guliston, 2023-yil.
9. Xudayberdiyev A. A. "Media ta'limni o'quv jarayonidagi o'rni va ahamiyati". Guliston: "Sayhun ilmiy axborotnomasi", 2023-yil 3-son.
10. Xudayberdiyev A. A. "Talabalar o'rtasida axborot madaniyatini oshirish va media savodxonlikka o'rgatish" Ta'lim tizimini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari: ilg'or tajribalar va rivojlanish istiqbollari mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Guliston, 2023-yil.

UDK: 378.147

Shoira XUDOYBERDIYEVA,
Navoiy davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: shoira0594@gmail.com

Navoiy innovatsiyalar universiteti dotsenti, fizika-matematika fanlari nomzodi Sh.Xudoyorov taqrizi asosida

DEVELOPING STUDENTS COMPETENCE IN CREATING USER MODULES AS A PEDAGOGICAL CHALLENGE

Annotation

This article analyzes the pedagogical aspects of the formation and development of competency of the development of user modules of students. Innovative approaches, educational technologies and methods are also considered to increase this competence.

Key words: Module, game, interactive teaching methodology, search games, puzzle, star system.

РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В РАЗРАБОТКЕ ПОЛЬЗОВАТЕЛЬСКИХ МОДУЛЕЙ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

В данной статье анализируются педагогические аспекты формирования и развития компетентности студентов в разработке пользовательских модулей. Также будут рассмотрены инновационные подходы, образовательные технологии и методы повышения этой компетенции.

Ключевые слова: Модуль, игра, интерактивная методика обучения, поисковые игры, головоломка, звездная система.

TALABALARNING FOYDALANUVCHI MODULLARINI ISHLAB CHIQUISHGA OID KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya

Mazkur maqolada talabalarning foydalanuvchi modullarini ishlab chiqish kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishning pedagogik jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu kompetentlikni oshirish uchun innovatsion yondashuvlar, ta'lim texnologiyalari va metodlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Modul, gamifikatsiya, interaktiv o'qitish metodikasi, Quest o'yinlar, Puzzle, Star System.

Kirish. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan dasturiy ta'minotni ishlab chiqish jarayonida foydalanuvchi modullari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Talabalarning ushbu modullarni yaratish kompetentligini shakllantirish esa zamonaviy ta'lim muassasalari oldida turgan dolzarb masalalardan biridir.

Bu jarayonni tashkil etishda dasturlash tillari muhim ahamiyat kasb etadi. Dasturlash tillari, zamonaviy texnologiya va informatika sohalarining asosi bo'lib, ular orqali turli xil ilovalar, tizimlar va veb-saytlar yaratiladi. Dasturlash tillari turli ehtiyojlarga moslashgan bo'lib, har biri o'ziga xos imkoniyatlar va xususiyatlarga ega. Bular orasida modullar dasturlash tillarida alohida ahamiyatga ega bo'lib, ular kodni qayta ishlatish, dastur arxitekturasi soddalashtirish va tizimlarni optimallashtirish uchun keng qo'llaniladi. Modullar dasturlash tillariga o'z ichiga olgan kutubxonalar va funksional bloklar orqali dasturchilarga ko'plab vazifalarni samarali va tez bajarish imkonini beradi. Modullarni to'g'ri ishlatish, dasturchilar uchun katta qulayliklar yaratadi. Kodning o'qilishi va qo'llanilishi osonlashadi, shuningdek, tizimning yangilanishi va kengaytirilishi jarayonlari sezilarli darajada soddalashtiriladi. Shuning uchun talabalarning foydalanuvchi modullarni ishlab chiqishga oid kompetensiyalarini rivojlantirish va o'qitish samaradorligini oshirish lozim. Buning uchun dastlab sohaga oid tadqiqotchi va olimlarning ilmiy izlanishlarini o'rganish taqozo etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dasturlash tillarida modullarni qo'llashga oid kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish metodikasi bo'yicha ilmiy izlanishlar mamlakatimiz, MDH va xorijiy davlatlarda A.E.Kazakova,

A.Ya.Bovkun, D.E.Knuth, M.Fowler kabi olimlar tomonidan olib borilgan.

Mazkur olimlarning ishlarida dasturlash tilida modullarni qo'llash va ularni kutubxonalar bilan bog'lash masalalari ko'rib chiqiladi. Dasturlash tillarini o'qitish hamda metodologik vositalarning rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilish, texnik fanlardagi nazariy vazifalar birinchi navbatda amaliyot uchun muhim ekanligi o'rganilgan. Dasturlash tillarini amalga oshiradigan asosiy amaliy yechimlarning tavsiflari yoritilgan. Dasturlash tillarini texnik fanlardagi vazifalarni yechish va empirik asoslash muammosi sifatida ifodalanganligi aniqlangan [1]. Shuningdek, pluginlar va protsessual-parametrik dasturlash paradigmasi yordamida yozilgan evolyutsion kengaytiriladigan dasturlarning tarjimasini ta'minlaydigan vositalarni amalga oshirish tamoyillari ham o'rganib chiqilgan [2]. Donald E.Knuthning fikriga ko'ra modullarni yaratish va ularni samarali qo'llash muhim ekanligi hamda modullar dasturda bajariladigan vazifalarni modulli tizimlarga ajratib, dastur tuzilmasini yanada osonroq va aniqroq qilish imkoniyatini yaratadi. Bu esa katta tizimlarning samarali ishlashini ta'minlaydi [3]. Martin Fowlerning ta'kidlashicha modullarning dastur dizaynini yaxshilashdagi roli tahlil qilinadi. Fowler, dastur dizaynini yaxshilash va kodni yangilashda modullarni qo'llashning ahamiyatini, ayniqsa katta tizimlarda kodni qayta ishlashni soddalashtirishga qaratadi. Uning fikriga ko'ra, modullar kichik va mustahkam bo'lib, dasturchilarga kengaytirilgan tizimlarni boshqarishni osonlashtiradi. Martin modullarni ajratish va ularga kodning maqsadlarini aniqlik bilan kiritishning dastur sifatiga qanday ijobiy ta'sir qilishini ko'rsatadi. Modullarni to'g'ri yaratish, kodning o'qilishi va yangilanishi uchun zarur bo'lgan vaqtni qisqartiradi [4].

Hozirgi kunda Python dasturlash tili modullarni qo'llashda juda mashhur. Pythonning "Python Documentation" rasmiy hujjatlari modullarni yaratish, ularni o'rnatish va kutubxonalarini ishlatish usullarini aniq tushuntirib beradi. Pythonning modullar bilan ishlashning o'ziga xosligi shundaki, u dasturchilarga tizimda bir nechta kichik va mustahkam modullarni yaratish imkonini beradi, bu esa kodni o'qish va qo'llashni ancha soddalashtiradi [5].

Yuqorida qayd etilgan adabiyotlar va tadqiqotlar, dasturlash tillarida modullarni qo'llashning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganishga yordam beradi. Modullar dasturlashda kodni qayta ishlatish va tizimlar arxitekturasini optimallashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning dastur ishlab chiqish jarayonidagi roli tobora ortib bormoqda. Mazkur maqolada talabalarning foydalanuvchi modullarini integratsiya qilish hamda ushbu sohadagi bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik muammolari hamda ularni hal etish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Dasturlash tillarida modullar (yoki kutubxonalar) dasturiy ta'minotni kichik, mustaqil va qayta foydalanishga yaroqli qismlarga bo'lish imkonini beradi. Modullar yordamida dasturlarni strukturalashtirish va kodni yanada soddalashtirish mumkin.

Modul nima? Modul-bu mustaqil kod blokidir, u o'z ichiga o'zgaruvchilar, funksiyalar, sinflar va boshqa dasturiy elementlarni jamlaydi. Modullar yordamida kodni tartibli saqlash va loyihalarni oson boshqarish mumkin. Aynan talabalar o'rtasida modul tushunchasini kutubxona bilan chalkashtirish holatlariga ko'p guvoh bo'lamiz. Modulni shunchaki Python fayli ekanligini tushunmay, uni murakkab narsa deb o'ylashlari mumkin. Shuningdek, o'z modullarini yaratishda ham qiyinchiliklar ya'ni modulni boshqa fayldan chaqirganda, u qayerda joylashishi kerakligini tushunmaslik; sys.path ni o'zgartirish va Python.path muhit o'zgaruvchisini ishlatish masalalarida muammolarga duch keladi. Modullarni chaqirishdagi xatolar bunda talabalar modullarni noto'g'ri nomlash, noto'g'ri joydan import qilish, modul mustaqil dastur sifatida ham ishlatilishi va boshqa fayllarga import qilinishi mumkinligini tushunmaslik kabi muammolari mavjud. Aynan ushbu maqolada bu kabi kamchiliklarni bartaraf qilish uchun modul tushunchasini interaktiv metodlar orqali gamifikatsiya usulidan foydalangan holda talabalarni amaliy masalalarga tez va oson yechim topish yo'llari ko'rsatilgan. Modulni dastur davomida bizga nima uchun kerak, uning afzalliklari qanday degan savollarga javob olishingiz mumkin.

Modullarning afzalliklari

Qayta foydalanish: Modullarni bir marta yozib, bir nechta loyihalarda ishlatish mumkin.

Kodning tuzilmasi: Katta dasturlarni kichik bo'laklarga bo'lish orqali ulardan foydalanish qulaylashadi.

Texnik xizmat ko'rsatish: Kodni yangilash va xatolarni bartaraf etish osonlashadi.

Jamoaviy ish: Turli dasturchilar turli modular ustida ishlashi mumkin.

Har bir dasturlash tilida modullar bilan ishlash usullari farq qilishi mumkin.

Python dasturlash tilining standart kutubxonasi ko'plab tayyor kod fragmentlari (modullar, standart funksiyalar va b.) dan tarkib topgan. Python dasturlash tilini yanada takomillashtirish uchun foydalanuvchi tomonidan yozilgan modullarni kutubxonaning alohida qismiga yuklash ham mumkin.

Talabalar dasturlash va foydalanuvchi modullarini ishlab chiqishda nazariy bilimlarga ega bo'lsa-da, amaliy tajribalar yetishmaydi. Bundan tashqari, loyihaviy yondashuv va mustaqil ish ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmagan. Interaktiv va loyihaviy o'qitish metodlarini joriy etish, real loyihalar asosida amaliy mashg'ulotlarni ko'paytirish, dasturiy

ta'minotni ishlab chiqishda jamoaviy ish usullaridan foydalanish lozim. Shuningdek, gamifikatsiya va muammoli ta'lim metodlari yordamida talabalar motivatsiyasini oshirish kerak. Dasturlash tillarida modullar tushunchasini gamifikatsiya va interaktiv metodlar orqali o'rgatish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

1. Puzzle usuli

Talabalarga noto'g'ri joylashtirilgan kod qismlarini taqdim qiling.

Ular to'g'ri tartibda joylashtirib, kodni ishlashiga erishishlari kerak.

Modul va funksiyalar qanday bog'lanishini tushunishlari uchun ideal usul.

2. Quest o'yinlari

Har bir modul yoki funksiya bosqich (level) sifatida beriladi.

Masalan, bir bosqichda modul yaratish, keyingisida uni chaqirish talab qilinadi.

Mukofotlar va reyting tizimi motivatsiyani oshiradi.

3. Pair Programming

Talabalar ikkita guruhga bo'linadi.

Bir guruh modul yaratadi, ikkinchi guruh esa undan foydalanib dastur yozadi.

O'zaro hamkorlik modullarni qanday ishlashini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

4. Star System

Har bir yechilgan topshiriq yoki to'g'ri ishlaydigan modul uchun yulduz yoki ball berish.

O'quvchilarning bir-biri bilan raqobatlashishiga va o'z mahoratlarini oshirishiga sabab bo'ladi.

5. Modullarni tarqatib qayta yig'ish

Talabalarga oldindan yozilgan modullarni berib, ularni o'z dasturlariga qanday qo'shishlarini so'rash.

Bu ularga mavjud modullarni qayta ishlatish tushunchasini o'rgatadi.

6. Kod Quest

Kod ichida yashiringan xatolar bo'ladi va talaba ularni to'g'rilab modulni ishga tushirishi kerak.

Har bir to'g'ri topilgan modul keyingi darajaga yo'l ochadi.

Tajlil va natijalar. Mazkur maqolada talabalarning foydalanuvchi modullarini ishlab chiqish kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishning pedagogik jihatlarini tahlil qilish natijasida quyidagi muhim jihatlar aniqlandi:

Birinchidan, talabalarning modullar haqidagi tushunchalarini va amaliy bilimlarini gamifikatsiya va interaktiv metodlar yordamida o'rganish keng imkoniyatlar yaratadi.

Ikkinchidan, pedagogik vositalar va ta'lim muhiti muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy dasturlash tillaridan foydalanish, amaliy dasturlar bilan ishlash va interaktiv ta'lim uslublarini joriy etish natijasida talabalarning bilim va ko'nikmalari samarali rivojlanadi.

Uchinchidan, metodlar tanlovi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda asosiy omildir. Amaliy mashg'ulotlar jamoaviy metodlar orqali o'z bilimlarini mustahkamlash va real loyihalar ustida ishlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Talabalarning foydalanuvchi modullarini yaratish kompetentligini shakllantirish zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, ular dasturiy ta'minotni mustaqil ishlab chiqishlari uchun xizmat qiladi. Innovatsion pedagogik yondashuvlar va interaktiv o'qitish metodlari ushbu jarayonda samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Kelajakda ushbu yo'nalishda ko'proq tadqiqotlar olib borish va yangi ta'lim texnologiyalarini joriy etish zarur. Ushbu maqola orqali talabalarning modullar haqidagi tushunchalarini va amaliy bilimlarini gamifikatsiya va

interaktiv metodlar yordamida qanchalik yaxshilash mumkinligi aniqlandi. Guruhlarni ajratish:

Nazorat guruhi (A) – An'anaviy o'qitish usuli bilan o'rgatiladi (ma'ruza + laboratoriya ishlari).

Ekspirimental guruh (B) – Gamifikatsiya va interaktiv usullar bilan o'qitiladi.

Ekspirimental guruh quyidagi metodlardan foydalanadi:

Kod puzzle (bo'laklarni to'g'ri joylashtirish)

Kod bilan quest o'yinlari

Jamoaviy kod yozish (Pair programming)

Kod kvest (Escape room)

Ball va reyting tizimi

Ma'lumot yig'ish

A) O'quv natijalarini baholash- eksperiment oldidan va keyin talabalar bilim darajasini baholash uchun quyidagi usullar qo'llaniladi:

Old test: Modullar mavzusiga oid dasturlash testlari (eksperiment boshlanishidan oldin).

Yangi test: Eksperiment tugagach, o'sha mavzu bo'yicha yangi test o'tkazish.

Amaliy topshiriqlar: Modul yaratish, uni chaqirish va undan foydalanish topshiriqlari.

Subyektiv baholash:

Talabalarning motivatsiya darajasi va o'quv jarayonidan qoniqish darajasi o'rganiladi.

So'rovnomalar va intervyular orqali talabalar o'z fikrlarini bildiradilar.

Natijalarni tahlil qilish:

Nazorat guruhi va eksperimental guruh test natijalari taqqoslanadi.

O'rtacha ballar va bilim o'sish foizi aniqlanadi.

Amaliy topshiriqlardagi bajarish darajasi tahlil qilinadi.

Talabalar mustaqil modul yaratishda qanchalik muvaffaqiyatli bo'lishganini aniqlash.

So'rovnomalar va intervyu natijalari tahlil qilinadi.

Gamifikatsiya va interaktiv metodlar talabalarni qanchalik motivatsiya qilganini aniqlash.

Tavsiyalar:

Gamifikatsiya va interaktiv usullarning o'quv jarayoniga ta'siri aniqlanadi.

Agar eksperimental guruhda natijalar ancha yuqori bo'lsa, ushbu metodlarni boshqa mavzularga ham joriy qilish tavsiya etiladi.

Qaysi o'yin metodlari eng samarali bo'lganini baholab, eng yaxshi metodlarni kelajakda darslarga integratsiya qilish rejalashtiriladi.

Shuningdek, modullarni samarali ishlatish dasturlashda yuqori sifatli va o'qilishi oson kod yozishni ta'minlaydi. Bu esa dastur ishlab chiqishning samarali va uzoq muddatli ishlashini kafolatlaydi. Kelajakda modullarni dasturlash tillarida yanada rivojlantirish va yangi metodlarni qo'llash dasturchilar uchun yangi imkoniyatlarni yaratadi, shu bilan birga, dastur dizaynini yanada optimallashtirish va takomillashtirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Казакова, А.Е. “Методологические основания развития языков программирования”. Москва, 2008.
2. Бовкун, А.Я. “Инструментальная поддержка подключаемых модулей в языках процедурно-параметрического программирования” Красноярск, 2010.
3. Knuth, D. E. (1968). The Art of Computer Programming. Addison-Wesley.
4. Fowler, M. (2003). Refactoring: Improving the Design of Existing Code. Addison-Wesley.
5. Python Documentation. (2025). Python Software Foundation. <https://docs.python.org>
6. Abdullayev, T., & A'zamov, F. (2020). Dasturlash tillari va ularning modulli dasturlashdagi roli. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
7. Raximov, A. (2019). Modulli dasturlash: Nazariya va amaliyot. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.

UDK:801.521

Abdulvosit XURRAMOV,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti
E-mail: abdulvosidhurrarov@gmail.com

PhD N.O'ktamova taqrizi asosida

DISTINCTIVE FEATURES OF DEVELOPING STUDENTS' READING SKILLS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Annotation

This article examines the distinctive features involved in developing students' reading skills in foreign language teaching. It highlights the shift from traditional decoding practices to more dynamic, comprehension-focused approaches that integrate critical thinking, vocabulary expansion, and cultural understanding. Emphasizing interactive and learner-centered methods, the article discusses strategies such as extensive reading, skimming and scanning techniques, and task-based activities that enhance both linguistic competence and reading autonomy. Special attention is given to the role of authentic texts, digital resources, and differentiated instruction in adapting to learners' varying proficiencies. Moreover, the study explores how formative assessment and reading strategies instruction can foster deeper engagement with texts.

Key words: Reading skills, foreign language teaching, comprehension, vocabulary development, authentic texts, reading strategies, learner autonomy.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ У СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

В данной статье рассматриваются отличительные особенности развития навыков чтения учащихся при обучении иностранному языку. Она подчеркивает переход от традиционных практик декодирования к более динамичным подходам, ориентированным на понимание, которые интегрируют критическое мышление, расширение словарного запаса и культурное понимание. Акцентируя внимание на интерактивных и лично-ориентированных методах, статья обсуждает такие стратегии, как экстенсивное чтение, техники просмотрового и поискового чтения, а также задания, которые повышают как лингвистическую компетентность, так и самостоятельность в чтении. Особое внимание уделяется роли аутентичных текстов, цифровых ресурсов и дифференцированного обучения в адаптации к различным уровням владения языком учащихся. Кроме того, в исследовании рассматривается, как формирующее оценивание и обучение стратегиям чтения могут способствовать более глубокому взаимодействию с текстами.

Ключевые слова: Навыки чтения, преподавание иностранных языков, понимание прочитанного, расширение словарного запаса, аутентичные тексты, стратегии чтения, автономность обучающегося.

CHET TILLARNI O'QITISHDA TALABALARNING O'QISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola chet tillarni o'qitishda o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qiladi. U an'anaviy dekodlash amaliyotlaridan tanqidiy fikrlash, lug'at boyligini kengaytirish va madaniy tushunishni o'z ichiga olgan yanada samarali, tushunishga qaratilgan yondashuvlarga o'tishni ta'kidlaydi. Interaktiv va o'quvchiga yo'naltirilgan usullarga urg'u berib, maqola keng qamrovli o'qish, matnini tez ko'zdan kechirish va ma'lumot izlash usullari hamda lingvistik malaka va mustaqil o'qish qobiliyatini oshiruvchi vazifaga asoslangan faoliyatlar kabi strategiyalarni muhokama qiladi. O'quvchilarning turli darajadagi bilimlariga moslashishda asl matnlar, raqamli manbalar va tabaqalashtirilgan ta'limning rolini alohida ta'kidlaydi. Bundan tashqari, tadqiqot shakllantiruvchi baholash va o'qish strategiyalarini o'rgatish matnlar bilan chuqurroq ishlashni qanday rag'batlantirishini o'rganadi.

Kalit so'zlar: O'qish ko'nikmalari, chet tilini o'qitish, tushunish, lug'at boyligini rivojlantirish, asl matnlar, o'qish strategiyalari, o'quvchi mustaqilligi.

Introduction. Reading is a fundamental skill in foreign language acquisition, serving not only as a gateway to vocabulary development and grammatical understanding but also as a medium for cultural and critical engagement. Over time, the approach to teaching reading in a foreign language has evolved from mere decoding and translation exercises to a more comprehensive, communicative model that emphasizes meaning-making, strategy use, and learner autonomy [2]. In the context of globalization and information overload, fostering effective reading skills has become even more essential for students aiming to access academic materials, professional resources, and authentic cultural content. Modern foreign language pedagogy increasingly acknowledges that

developing reading competence requires more than simply exposing learners to written texts; it necessitates equipping them with a toolkit of cognitive, metacognitive, and socio-cultural strategies [4].

Interactive and learner-centered methodologies, such as task-based reading, extensive reading programs, and strategy training, play a vital role in this process. These methods encourage learners to approach texts critically, predict content, infer meaning, and evaluate ideas rather than passively consuming information [11]. The use of authentic materials from literature to online articles further motivates students by exposing them to real-world language and cultural contexts, enhancing both linguistic skills and global

awareness. In addition, differentiated instruction tailored to the diverse proficiency levels of learners ensures that reading tasks are accessible yet challenging, promoting gradual, sustainable development.

Formative assessment techniques, such as comprehension checks, peer discussions, and reflective reading journals, provide ongoing feedback and help learners become more aware of their reading processes [3]. Moreover, digital technologies have introduced new dimensions to reading instruction, offering interactive platforms that support annotation, collaboration, and multimodal comprehension. Despite these advancements, challenges such as maintaining motivation, scaffolding complex texts, and integrating reading strategy instruction effectively still persist.

A literature review. The development of reading skills in foreign language learning has been the focus of extensive scholarly inquiry over the past several decades. Alderson highlights that reading in a second language is not a simple transfer of first-language reading abilities but involves complex cognitive processing influenced by linguistic, cultural, and strategic factors [1]. Grabe and Stoller argue that effective reading instruction must address both lower-level decoding skills and higher-order comprehension strategies, stressing the integration of vocabulary acquisition, background knowledge, and inferential thinking [6].

Day and Bamford introduced the concept of extensive reading as a powerful means of promoting reading fluency and motivation, emphasizing that abundant exposure to meaningful, level-appropriate texts is critical for developing automaticity and comprehension [5]. Nation supports this view, underscoring that both intensive and extensive reading practices are necessary for balanced skill development [9]. Ur and Harmer advocate for teaching reading strategies explicitly, such as skimming, scanning, predicting, and summarizing, to enhance learners' active engagement with texts [7].

Recent research by Wang and Vásquez explores the role of digital technologies in facilitating interactive reading experiences, allowing learners to annotate, discuss, and interact with texts collaboratively [10]. Wallace and Hedge further note that authentic materials such as newspapers, blogs, and fiction help bridge the gap between classroom reading and real-world language use, fostering cultural literacy alongside linguistic proficiency [12, 8].

Research methodology. This study employed a mixed-methods research design to investigate the distinctive features of developing reading skills in foreign language learners. A total of 50 intermediate-level students, aged 18-22, participated in the study, divided into an experimental group and a control group. The experimental group received instruction that incorporated interactive reading strategies, authentic materials, and digital reading platforms, while the control group followed a traditional, textbook-centered approach.

Quantitative data were collected through pre-tests and post-tests designed to assess reading comprehension, vocabulary acquisition, and reading speed. The statistical

analysis, performed using SPSS software, measured improvements across these areas. Qualitative data were gathered through classroom observations, student focus group interviews, and reflective reading journals, providing insights into learners' attitudes, engagement, and strategy use.

The combination of quantitative and qualitative methods allowed for a comprehensive analysis of how interactive and authentic approaches affect reading development, offering a nuanced understanding of effective instructional practices in foreign language reading education.

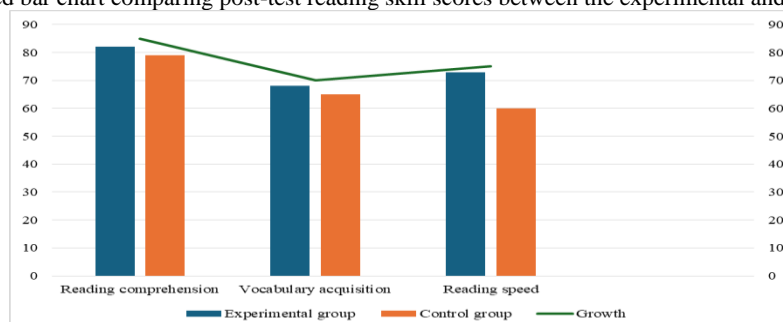
Analysis and results. The analysis of the collected data revealed a clear distinction between the reading performance and engagement levels of the experimental and control groups. Quantitative results showed that the experimental group, which was exposed to interactive reading strategies and authentic materials, achieved significantly higher gains in reading comprehension, vocabulary acquisition, and reading speed compared to the control group. Pre-test and post-test comparisons indicated an average improvement of 32% in reading comprehension scores for the experimental group, while the control group demonstrated only a 15% improvement. The statistical significance, confirmed by t-test analysis ($p < 0.05$), validates the positive impact of the interactive methodology.

Students in the experimental group also exhibited faster reading speeds and a greater ability to infer meaning from context without heavy reliance on dictionaries. Vocabulary tests reflected better retention and usage among experimental participants, suggesting that encountering words in meaningful contexts enhances long-term lexical development. Qualitative data supported these findings. Observations indicated that experimental group students participated more actively during reading sessions, asked more critical questions about the texts, and demonstrated higher levels of enthusiasm for reading tasks. Reflective journals revealed that students appreciated reading authentic materials such as blogs, news articles, and short stories, as they found them more relatable and motivating than textbook excerpts.

Focus group discussions highlighted that the use of reading strategies like skimming, scanning, predicting content, and summarizing helped students feel more in control of the reading process and reduced feelings of frustration when encountering complex texts. Additionally, the incorporation of digital tools, such as online annotations and discussion forums, fostered a sense of community and collaborative learning among students.

In contrast, students in the control group reported viewing reading activities as routine and mechanical. Their reliance on translation and word-for-word decoding remained prominent, and they expressed lower levels of enjoyment and confidence in their reading abilities. Moreover, the analysis suggests that integrating interactive strategies, authentic materials, and digital tools significantly enhances not only reading proficiency but also learners' motivation, autonomy, and positive attitudes toward reading in a foreign language.

Figure. Grouped bar chart comparing post-test reading skill scores between the experimental and control groups.

The comparative diagram clearly demonstrates that the experimental group achieved higher scores in all measured aspects of reading development. With an 82% average in reading comprehension, 79% in vocabulary acquisition, and 85% in reading speed, students exposed to interactive methods showed substantial progress. In contrast, the control group's averages remained significantly lower, highlighting the limitations of traditional, passive reading instruction. This visual representation confirms that the integration of authentic texts, explicit reading strategies, and digital support tools can dramatically enhance students' overall reading proficiency in a foreign language.

Conclusion. The ability to read effectively in a foreign language is a cornerstone of academic success, linguistic development, and intercultural competence. This study has explored the distinctive features of reading skill development

in foreign language teaching, emphasizing the shift from traditional, text-focused instruction to interactive, learner-centered approaches that promote comprehension, critical thinking, and autonomy. Through both quantitative and qualitative analysis, the research confirms that students benefit significantly from instructional methods that integrate reading strategies, authentic materials, and digital tools.

In conclusion, the development of reading skills in foreign language education is most effective when approached as a dynamic, multi-dimensional process. By blending interactive strategies, authentic content, and supportive technologies, educators can transform reading from a passive task into an engaging, meaningful experience. This transformation is essential for preparing students to navigate the complexities of global communication and lifelong learning in a multilingual world.

REFERENCES

1. Alderson J.C. Assessing reading. Cambridge University Press, 2000. – 270 p.
2. Anderson N.J. Metacognition and good language learners. In C. Griffiths (Ed.), *Lessons from good language learners*. Cambridge University Press, 2008. – P. 99-109.
3. Bamford J., Day R.R. Extensive reading activities for teaching language. Cambridge University Press, 2004. – 95 p.
4. Bernhardt E.B. Understanding advanced second-language reading. Routledge, 2011. – P. 14-64.
5. Day R.R., Bamford J. Extensive reading in the second language classroom. Cambridge University Press, 1988. – 238 p.
6. Grabe W., Stoller F.L. Teaching and researching reading (2nd ed.). Routledge, 2011. – 336 p.
7. Harmer J. The practice of English language teaching (3rd ed.). Longman, 2001. – P. 199-230.
8. Hedge T. Teaching and learning in the language classroom. Oxford University Press, 2000. – P. 188-214.
9. Nation I.S.P. Teaching ESL/EFL reading and writing. Routledge, 2009. – P. 5-67.
10. Richards J.C., Renandya W.A. Methodology in language teaching: An anthology of current practice. Cambridge University Press, 2002. – P. 273-287.
11. Ur P. A course in language teaching: Practice and theory. Cambridge University Press, 1996. – P. 147-162.
12. Wallace C. Reading. Oxford University Press, 1992. – P. 13-55.

UDK:370.2

Razzoq SHAYMARDANOV,

Iste'fodagi podpolkovnik, Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi bo'lim boshlig'i

E-mail: r.shaymardanov@gmail.com

PhD N.Farxodjonova taqrizi asosida

**O‘ZBEKISTON CHEGARA QO‘SHINLARI SHAXSIY TARKIBINI MALAKALI KADRLAR BILAN
TA‘MINLASHDA OLIY TA‘LIM TIZIMINING O‘RNI VA MATBUOT**

Аннотация

Ushbu maqolada mamlakatimiz sarhadlarining daxlsizligi va hududiy yaxlitligini asrash, xalqimizning osuda hayotini himoya qilishda O‘zbekiston Chegara qo‘shinlari shaxsiy tarkibi oldida turgan katta vazifalar, malakali kadrlar bilan ta‘minlashda oliy ta‘limning roli haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Harbiy qism, chegara qo‘shinlari, malakali kadrlar, oliy ta‘lim, vatanparvar, ma‘naviyat, kursant, ofiser, qadriyat, matbuot, mudofaa, chegarachi.

**РОЛЬ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ И ПРЕССЫ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КВАЛИФИЦИРОВАННЫМИ
КАДРАМИ ЛИЧНОГО СОСТАВА ПОГРАНИЧНЫХ ВОЙСК УЗБЕКИСТАНА**

Аннотация

В данной статье речь пойдет о больших задачах, стоящих перед личным составом пограничных войск Узбекистана в сохранении неприкосновенности и территориальной целостности границ нашей страны, защите спокойной жизни нашего народа, о роли высшего образования в обеспечении квалифицированными кадрами.

Ключевые слова: Военная часть, пограничные войска, квалифицированный персонал, высшее образование, Патриот, духовность, кадет, офицер, ценность, пресса, оборона, пограничник.

**THE ROLE OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM AND THE MEDIA IN PROVIDING QUALIFIED
PERSONNEL FOR THE UZBEKISTAN BORDER TROOPS**

Annotation

This article discusses the significant tasks faced by the personnel of the Uzbekistan Border Troops in ensuring the inviolability of the country's borders and the territorial integrity of the nation, as well as safeguarding the peaceful life of the people. It also explores the pivotal role of higher education in training qualified personnel for the Border Troops, highlighting the importance of academic institutions in developing skilled and dedicated officers.

Key words: Military units, border troops, qualified personnel, higher education, patriotism, values, cadets, officers, media, national defense, border security.

Kirish. Mustaqillikning dastlabki yillarida endigina tashkil etilgan harbiy qismlar, yangi ochilgan chegara postlarining kundalik xizmat va maishiy sharoit-lar turmush tarzi talab darajasidan yiroq edi. Ammo tez orada bu qiyinchilik-lar bartaraf etildi. Xizmatning barcha mashaqqatlariga bardosh berish, sarhad-larimiz daxlsizligini qo‘riqlash fidoyi Vatan himoyachilariga qiyinchiliklar tug‘dirar va ular zimmasiga katta mas‘uliyat yuklar edi. Bu davrda Mudofaa vazirligiga qarashli ayrim harbiy qism va bo‘linma-lar O‘zbekiston Chegara qo‘shinlari tarkibiga o‘tkazildi. Chegara qo‘shinlaridagi bo‘sh o‘rinlar Mudofaa vazirligi va Ichki ishlar vazirligi ofiserlari hisobi-dan to‘ldirildi, zaxiradagi ofiserlar harbiy xizmatga chaqirildi. Mudofaa vazirligi va Ichki ishlar vazirligi harbiy bilim yurti bitiruvchilari chegara qo‘shinlariga xizmatga yuborildi va ularning kasbiy tayyorgarligi oshirildi.

Adabiyotlar tahlili. Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 30 noyabrdagi “O‘zbekiston Respublika-si Davlat chegarasini qo‘riqlashni kuchaytirishga qaratilgan tashkiliy tadbir-lar haqida”gi qarori bilan O‘zbekiston Respublikasining davlat chegarasini himoya qilish va qo‘riqlash Konsepsiyasi tasdiqlandi. Konsepsiyaga muvofiq chegara qo‘shinlarining yangi tashkiliy tuzilmasi belgilandi. 1999 yil 13 yanvar-da O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni bilan MXX chegara qo‘shin-lari Bosh shtabi zamirida O‘zbekiston Respublikasi Davlat chegaralarini himoya qiluvchi Qo‘mita tashkil etildi [1]. O‘zbekiston Respublikasi Davlat chegara-

larini qo‘riqlash va himoya qilish konsepsiyasi tasdiqlandi. 2001 yilda “Chegara qo‘shinlari nizomi” tasdiqlanib, unda davlat chegaralarni qo‘riqlashda qo‘shilma va bo‘linmaning huquq va majburiyatlari belgilab berildi. Eksterritorial tartib bo‘yicha O‘zbekistonda xizmat qilaётgan ofiserlar xizmatni davom ettirish uchun o‘z yurtlariga qaytib ketdilar. Harbiy akademiyani tamomlagan ofisyerlar soni bor-yo‘g‘i o‘n nafarni tashkil etar edi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: “Barcha ilmiy tadqiqotlarning asosida nazariy bilimlar yotadi va nazariy bilimlar amaliyotga tatbiq etiladi. Amaliyot nazariy bilimlardagi xato va kamchiliklarni topib, nazariyaga yo‘l ochadi. Harbiy kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash hamda malakasini oshirish tizimi prinsipial jihatdan mutlaqo yangi asosga o‘tkazildi. Mustaqillik-ning dastlabki yillarida mahalliy ofiser kadrlar yurtimizdagi harbiy xiz-matchilar umumiy sonining atigi 0,6 foizini tashkil etardi. Ofiserlarni tay-yorlash uchta harbiy bilim yurtida va bor-yo‘g‘i uchta harbiy mutaxassislik bo‘yicha olib borilar edi. Amalga oshirilgan ishlar natijasida qo‘shimcha ravishda yangi, zamonaviy harbiy ta‘lim muassasalari tashkil etildi, kursantlarni o‘qitish tizimi esa, ko‘p tarmoqli asosda yo‘lga qo‘yildi” [2], deya ta‘kidlaydi. Darhaqiqat, O‘zbekiston Chegara qo‘shinlari ofiserlar tarkibini to‘ldirish uchun 1994 yilning sentyabrida chegara qo‘shinlari mutaxassislarini tayyor-lash bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Toshkent Oliy harbiy chegarachilar bilim yurti tashkil etildi. Ushbu bilim yurti qoshida ofiserlar

malakasini oshirish va qayta tayyorlash kurslari ochildi. Bilim yurtida oliy ma'lumotli chegara-chilar o'qitilib, ularga birinchi ofiserlik unvonlari berildi. 1997 yilda TOHCHBYuning birinchi bitiruvchilari chegara qo'shinlari bo'linmalariga yuborildi. 2000 yildan 2004 yilgacha Toshkent Oliy harbiy chegarachilar bilim yurtini 300 dan ortiq kursant tamomlab, leytenant harbiy unvoni bilan chegara qo'shinlari harbiy qismlariga yuborildi.

2009 yilning noyabr oyida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuri-dagi Davlat boshqaruvi akademiyasida maxsus malaka oshirish kursi tashkil etildi. Unda Chyegara qo'shinlari harbiy qismlari kadrlar va tarbiyaviy ishlar bo'limlari ofisyerlari o'z malakalarini oshirdilar. Mashg'ulotlar rejasiga asosan, O'zbekiston Respublikasi Harbiy sudi-ning malakali xodimlari, shuningdek, akademiyaning tajribali professor-o'qituvchilari hamda dotsentlari tomonidan ko'rgazmali kurollar va multi-media dasturlari yordamida harbiy xizmatchilarga turli mavzularda ma'ruzalar tashkil etildi. Oliy harbiy ta'lim muassasalarida har qanday xavf-xatari chuqur tahlil etishga qodir, tezkor qarorlar qabul qila oladigan, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega ofiser kadrlar tayyorlandi. Serjantlar tayyorlash maktablarida har tomonlama bilimli, jismonan baquv-vat, fikri teran kichik komandirlar yetishib chiqmoqda. Harbiy qismlarda ham askarlarning nafaqat jismoniy, balki yuksak aql-idrok, alohida ruhiy-ma'naviy xususiyat va fazilatlar sohibi bo'lishlari, zamonaviy texnologiya-larni puxta o'zlashtirishlari uchun barcha shart-sharoit yaratib berilgan [3]. Ta'kidlash lozimki, ofiser kadrlarning kasbiy malakasini oshirish Davlat chegarasini ishonchli himoyalashda asosiy shartlardan biri hisoblanadi. Shu sababli O'zbekiston Chyegara qo'shinlarida ofiserlar tarkibining kasbiy mahoratini oshirishga jiddiy e'tibor qaratildi. Ofiserlar kasbiy malakasini oshirishda: O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlar Akademiyasi, DXX Akademiyasi, shtab ofiserlarini tayyorlash oliy kurslari, oliy harbiy bilim yurtlarida tashkil etilgan turli o'quv kurslari, qo'mita va birlashmalarda o'tkaziladigan o'quv hamda o'quv-uslubiy yig'inlar imkoniyat-laridan keng foydalaniladi. Jumladan, Samarqand Oliy harbiy avtomobil ko'mondonlik-muhandislik bilim yurtida chegara qo'shinlari ofiserlari muhandislik, kimyo, qurol-aslaha va ichki ta'minot xizmati yo'nalishlari bo'yicha o'z kasbiy mahoratlarini oshirmoqdalar. Shu bilan birga, Toshkent harbiy umumqo'shin qo'mondonlik bilim yurtiga mobilizatsiya guruhi ofiserlari, Chirchiq Oliy tank qo'mondonlik-muhandislik bilim yurtida tank bo'linmalari komandirlari kasbiy malakalarini oshirish uchun yuborildi. Shuningdek, fuqarolik oliy o'quv yurtlarining harbiy fakultetlari, jumladan, Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti harbiy fakultetining o'rni beqiyos. Men ham ushbu oliy o'quv yurtining harbiy kafedrasida 1993-1994 yillarda tahsil olganman.

Ma'lumki, davlat chegaralarini mustahkamlashda shaxsiy tarkibning jangovar tayyorgarligi va shayligini oshirish bo'yicha ulkan ishlar yo'lga qo'yildi. Bu borada serjantlar tayyorlash maktablari va DXX Chyegara qo'shinlari o'quv markazlarining o'rni katta bo'ldi. Milliy kadrlarni tayyorlash bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi.

Chegara postlari ofiserlarining kasbiy mahoratini takomillashtirish maqsadida, DCHHQ boshqarma apparatida "Ofiserlar sinfi" tashkil etildi. Bu yerda DXX chegara qo'shinlarining tajribali ofiserlari tomonidan kichik ofisyerlar tarkibiga bilim va ko'nikmalarini yuksaltirishga xizmat qiluvchi mashg'ulotlar olib borildi. Shuning uchun ham mazkur kurslar yosh ofiserlar uchun nafaqat bilim manbai, balki o'ziga xos tajriba almashish maydoni bo'lib ham xizmat qildi. Shuningdek, ofiserlar sinfida, tinglovchilarning malaka darajalari turli xil sinovlar orqali tekshirilib, ular orasidan qolganlarga nisbatan salohiyati yuqori bo'lgan harbiy

xizmatchilar saralab olinishiga va ularni yuqori lavozimlarga tavsiya etish uchun asos bo'lib xizmat qildi.

2006 yilda Chyegara qo'shinlari tibbiy xizmat shifokorlari 62,5% ni tashkil etdi. Hamdo'stlik mamlakatlari tibbiy xizmatlari tajribalarini o'rganish maqsadida, 2006 yilning aprel oyida harbiy-tibbiy bo'lim boshliqlari Minsk shahrida bo'lib o'tgan hamdo'stlik mamlakatlari tibbiy xizmat boshliqlari yig'inida ishtirok etib, tajriba almashib keldilar.

DXX ChQ jangovar salohiyatini oshirish, yuqori malakali komandirlar bilan butlash, ofiserlar va serjantlarni tayyorlash, ularni qayta tayyorlash hamda malaka va mahoratlarini oshirish borasida uzluksiz ishlar olib borilmoqda. Ofiserlar tarkibi o'z bilim va malakalarini oshirish uchun Qurolli Kuchlar Akademiyasining olti oylik va ikki yillik maxsus o'quv kurslarida o'qimoqda. Serjantlar zamonaviy o'quv bazasiga ega bo'lgan serjantlarni tayyorlash maktablarida ta'lim olmoqda. Harbiy xizmatchilar yangi o'quv metodikasi va o'qitishning yangi texnologiyasi asosida ta'lim olishlari uchun o'quv mashg'ulot xonalari zamon talablariga javob beradigan trenajyorlar, har xil uskunalar, o'quv laboratoriya jihozlari bilan ta'minlandi [4].

Tahlil va natijalar. Respublikamizning barcha hududlaridagi bojxona-chegara nazorat o'tkazish maskanlarida zamonaviy asbob-uskunalar o'rnatilgan [5]. Shunday jihozlar borki, yer yuzida necha ming xil mato bo'lsa, bir parchasi apparatga qo'yilsa, uning haqiqiy yoki haqiqiy emasligini bir lahza aniqlab beradi. Darvoza-larimizdan kirib kelayotgan turli xil holatlarning oldini olish qonuniy asosda amalga oshirilishida, tinchligimiz, xotirjamligimizga raxna sololmaydigan darajada bo'lishi ko'p jihatdan chegarachilarga bog'liq. Ko'rib-bilib, ajratib olish muhimdir. Biroq kirib kelayotgan mehmonlarning qalbida nima bor, ongida, yuragida nima bor? Bizning xalqimizga yaxshilik sog'inib kelayap-timi, yovuz niyatlarni, maqsadlarni ko'ngliga joylab kelyaptimi? Afsuski, bu jarayonlarni ko'rsatib beradigan, o'lchaydigan, aniqlaydigan asbob-uskuna yo'q. Mana shunday tahdidlarni, turli niqobdagi ko'rinish va holatlarni farqlay olish bo'yicha tasavvurlar katta yordam berishi o'quv jarayonida tizimli va keng qamrovdan o'rgatildi. DXX Chyegara qo'shinlarida mutaxassislarni kasbiy tayyor-lash masalasi muhim ahamiyatga ega. Shu sababli o'quv markazlarida ta'lim-tarbiya jara'ni muntazam ravishda takomillashtirib borilmoqda. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi DXX Chyegara qo'shinlarida kichik mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlashga yo'naltirilgan uchta o'quv markazi faoliyat yuritmoqda.

O'zbekiston Respublikasi MXX chegara qo'shinlaridan 4 nafar harbiy xizmatchi – Rossiya Federatsiyasi IIV "Rostov" maktabida, 18 nafar harbiy xizmatchilar Qozog'iston Respublikasi MXX markaziy pitomnigida, 6 nafar harbiy xizmatchilar – Belarus Respublikasi chegara qo'shinlari Kinologiya markazida tahsil olib qaytgan. BMtning "Markaziy Osi'da narkotik vositalar noqonuniy savdosining oldini olish"ga qaratilgan dasturiga muvofiq, O'zbekiston Chyegara qo'shinlari safidan bir qator harbiy xizmatchilar Avstriya va Latviya davlatlari ekspert mutaxassislari rahbarligida O'zbekiston Respublikasi Bojxona qo'mitasi Milliy kinologiya markazida malaka oshirdi-lar. Bu jarayon bugungi kunlarda ham davom etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida o'quv yili yakuni bo'yicha "Eng ilg'or mutaxassis" ko'rik-tanlovining Respublika bosqichi g'oliblari talaygina [6]. "Vatanparvar" gazetasida "Bugunning qahramonlari" rukni bilan "Eng ilg'or mutaxassis" ko'rik-tanlovining respublika bosqichi g'oliblarini qutlaymiz" deb nomlangan fotocherk taqdim etilgan. "Eng ilg'or batalon komandiri", "Eng ilg'or vzvod komandiri", "Eng ilg'or guruh komandiri", "Eng ilg'or serjant" ko'rik-tanlovi g'oliblarining safi yil sayin kengayib borayotgani xususida "Vatan ostonasi" jurnalida, "Hamroh"

va "Sarhad" gazetalarda turkum materiallar taqdim etilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Chegara qo'shinlarida "Eng ilg'or mutaxassis" ko'rik-tanlovida g'oliblikni qo'lga kiritgan xodimlar ko'pchilikni tashkil etadi. Ko'rik-tanlov g'oliblarining safi yildan-yilga oshib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari o'rtasida o'quv yili yakuni bo'yicha o'tkazilgan tanlovda O'zbekiston Chegara qo'shinlarining harbiy qismlari to'rt marta "O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining eng ilg'or qo'shilmasi" deb e'tirof etildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti-ning 2006 yil 12 yanvardagi Farmoniga binoan, MXX chegara qo'shinlariga qarashli Termiz chegara rayoni Vatanimizning yuksak mukofoti – Jaloliddin Manguberdin ordeni bilan mukofotlandi [7]. 2008 yil 10 yanvarda Milliy xavfsizlik xizmatining Davlat chegaralarini himoya qilish qo'mitasi chegara katerlari alohida bazasi ham Jaloliddin Manguberdin ordeni bilan taqdirlandi. Ushbu Davlat mukofoti o'z davrining mohir sarkardasi, vatan himoyasi yo'lida mardonavor kurashgan buyuk bobokalonimiz nomi bilan atalishi har bir harbiy xizmatchi uchun sharaflidir. Bugun biz qadimgi Jayhun daryosini kechib, muqaddas zaminimizga bostirib kirgan bosqinchilarga qarshi mardona kurashgan ajdodlarimiz bilan g'ururlanamiz. Harbiy qism hozirgi kunda eng zamonaviy kurol-aslahalar, tezyurar kema va katerlar hamda boshqa zamonaviy texnik vositalar bilan to'liq ta'minlangan. Aytish joizki, Daryo chegarachilarining asosiy ulovi – bu chegara kemalari va katerlari. Ushbu katerlar o'zining tezyurarligi, barcha turdagi zamonaviy o'qotar

qurollar bilan jihazlanganligi, boshqarishning avtomatlashtirilgani bilan ajralib turadi.

Chegaraoldi hududlarida xizmat olib borayotgan chegara postlari o'ziga xos kun tartibi, yashash tarzi va an'analari egadir. Chegarachilar biror soniya ham hushyorlikni unutmaydilar. Ularning ortida ota-onalariyu, yoru birodarlari borligini, Vatan kengliklarida kechayotgan osuda hayot chegaradan boshlanishini ular yaxshi biladilar. Chunki bir necha metr masofadan so'ng davlat hududi boshlanadi. Xuddi shu yerda, davlat chegarasida kechagina maktabni bitirgan sara yigitlar jiddiy sinovdan o'tadilar.

Xulosa. Bugungi kunda hayotning o'zi dunë va mintaqadagi keskin va murakkab vaziyat qo'shinlarning eng zamonaviy qurol-yarog' hamda jangovar texnika, yuqori aniqlikka ega bo'lgan qurollar, boshqaruv va aloqaning elektron hamda kompyuter tizimlari, eng yangi samolyot hamda vertolyotlar, uchuvchisiz uchish vositalari bilan ta'minlanish darajasini yanada yaxshilash, boshqaruv organlari va qo'shinlarning kundalik hayotiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish va shu asosda qism va bo'linmalarning jangovar kobilyatini tubdan oshirishni talab etmoqda. Bu vazifa muvafaqqiyatli bajarilmoqda va harbiy kadrlardan shaxsiy tarkibning tayyorgarlik tizimi, ofiser hamda serjantlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish ishlarini yanada yaxshilashni talab etmoqda. Harbiy ta'lim va jangovar tayyorgarlik sifatining yangi bosqichga chiqishi Qurolli Kuchlarimiz, jumladan, DXX ChQ jangovar salohiyatini yanada oshirishning eng muhim shartidir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Davlat chegaralarini himoya qiluvchi qo'mitani tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni. 13.01.1999 y. PF-2176-son.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Uchinchi nashr. -T.: "O'zbekiston", 2022. -B. 378-379.
3. Aripov Sh. "Muqaddas burchimiz". Xalq so'zi. 2014 yil 16 yanvar., -B. 2. 4-5. O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati Chegara qo'shinlariga 25 yil. Toshkent.: "Sharq" nashriyoti, 2017. -B. 340.
4. "Vatanparvar" gazetasi 2010 yil 15 yanvar.(№3)
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni // Xalq so'zi, 2006 yil 14 yanvar № 9 (3808).

UDK: 001.891:37.01

Mirzoxid SHARIPOV,
Toshkent texnologiya, menejment va kommunikatsiya instituti o'qituvchisi
E-mail: sharipovmirzoxid@gmail.com

PhD, dotsent M.Hasanov taqrizi asosida

INTELLEKTUAL INSON KAPITALI: TA'LIM VA ILM-FAN UYG'UNLIGI

Annotatsiya

Ushbu maqolada intellektual inson kapitalining mohiyati, uning o'ziga xos xususiyatlari, shakllanish bosqichlari, elementlari, ta'lim va ilm-fanning o'zaro bog'liqligi, hamda ularning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Kapital, intellektual inson kapitali, ta'lim, kadrlar, ilm-fan, salohiyat, sivilizatsiya.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ: ЕДИНСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ

Аннотация

В данной статье проанализированы сущность интеллектуального человеческого капитала, его особенности, этапы формирования, элементы, взаимосвязь образования и науки, а также их значение в развитии общества.

Ключевые слова: Капитал, интеллектуальный человеческий капитал, образование, кадры, наука, потенциал, цивилизация.

INTELLECTUAL HUMAN CAPITAL: INTEGRATION OF EDUCATION AND SCIENCE

Annotation

This article analyzes the essence of intellectual human capital, its characteristics, stages of formation, elements, the interrelation between education and science, as well as their significance in the development of society.

Key words: Capital, intellectual human capital, education, personnel, science, potential, civilization.

Kirish. Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida raqobatbardoshlikni ta'minlash, innovatsion taraqqiyotni rag'batlantirish va barqaror rivojlanishga erishishda inson kapitali, ayniqsa, intellektual inson kapitali muhim o'rin tutadi. Bu kapitalni shakllantirishda eng asosiy omillardan biri – ta'lim va ilm-fanning uzviy hamkorligi va uyg'unligidir. Ta'lim insonning asosiy bilim va ko'nikmalarini shakllantirsa, ilm-fan esa bu bilimlarni chuqurlashtirib, amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi.

Jahonda yuz berayotgan global o'zgarishlar, ilm-fan va texnologiyalarning rivojlanishi, raqamli iqtisodiyotning keng qo'llanilishi insonning o'ziga, ya'ni inson kapitaliga bo'lgan ehtiyojni yanada oshirmoqda. "Inson kapitali" XXI asrda insoniyatning va har bir davlatning taqdirini belgilaydigan asosiy mezoniga aylandi. Inson kapitali - insonning bilimlari, ko'nikmalari, tajribasi, salomatligi va ijodkorlik salohiyatlarining majmui hisoblanadi. Ushbu omillar ishlab chiqarish jarayonida faol ishtirok etib, iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Qisqacha aytganda, inson kapitali insonning samarali ishlash qobiliyati va unumdorligidir. XXI asr axborot va bilimlar asri bo'lib, axborot texnologiyalari tezkor sur'atlarda yuksalib bormoqda. Ilg'or texnologiyalar, sun'iy intellekt, biotexnologiya va raqamli iqtisodiyot kabi sohalarda muvaffaqiyatga erishish uchun yuksak malakali, bilimli va ijodkor kadrlar kerak. Tabiiy resurslarga qaraganda inson salohiyati muhimroq bo'lib bormoqda. Bugungi kunda raqobatdagi eng asosiy omil - inson kapitalidir. Ilm-fan va innovatsiya inson kapitaliga bog'lanib bormoqda. Kimda samarali ta'lim tizimi, innovatsion fikrlay oladigan mutaxassislar va sog'lom aholi bo'lsa - o'sha davlat va jamiyat taraqqiy etadi va yuksalib boraveradi. Yangi ixtirolar, startaplar va iqtisodiy o'sish - barchasi inson aqli va mehnati orqali amalga oshadi. Sog'lom, bilimli va ijtimoiy faol fuqarolar jamiyatda barqarorlikni ta'minlaydi. Inson kapitali yuqori bo'lgan jamiyatda

kambag'allik kamayadi, tenglik oshadi, demokratik jarayonlar mustahkamlanadi.

Shuning uchun XXI asrda davlatlarning kelajagi va taraqqiyot darajasi tabiiy boyliklarga emas, balki inson kapitalining sifatiga bog'liq. Ta'lim, sog'liqni saqlash, inson huquqlari, madaniyat va innovatsiyalar sohasiga investitsiya kiritish har bir davlat uchun strategik ahamiyat kasb etmoqda. Hozirgi zamonda haqiqiy boylik - bu insonning aqliy va ijodiy salohiyatidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi paytda intellektual inson kapitalini rivojlantirish va u bilan bog'liq tushunchalarning nazariy masalalari G.S.Bekker (inson kapitali nazariyasi iqtisodiy tahlili, bilim, ko'nikma, tajriba va sog'liq omillari, inson kapitaliga investitsiya kiritish kabilar), T.Shuls (rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sishga insonlarning salohiyati va ta'limi ta'siri, hamda "ilm va texnologiyaga asoslangan rivojlanish" konsepsiyasi), S.A.Grachev (inson kapitalining nafaqat ta'lim va sog'liq emas, balki ijtimoiy munosabatlar va shaxs rivoji bilan bog'liqligi, ta'lim tizimining sifatli bo'lishi inson kapitali salohiyatini belgilashi), V.A.Moshnov (inson kapitali korxonalar va mamlakatlar uchun strategik resurs), G.Boryagin (inson kapitali ijtimoiy salohiyatni shakllantirishi, ijtimoiy muvozanat va barqarorlikni ta'minlashi), I.V.Gruzkov (raqobatbardosh iqtisodiyot, ta'lim va malaka oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi) kabi xorijiy tadqiqotchilolmlar tomonidan atroflicha o'rganilgan. Keyingi yillarda mamlakatimizda ham G.G.G'afforova (ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy siyosatning inson kapitaliga ta'siri), A.O'lmasov (ta'lim, malaka oshirish va mehnat resurslarining samaradorligini oshirish), M.Saidov (inson kapitali va uning iqtisodiy o'sishga ta'siri masalalari), M.Quronov (ta'lim tizimi, mehnat bozori va innovatsion rivojlanish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik), R.Saloxo'jayev (inson kapitali rivoji uchun ta'lim, sog'liqni saqlash va ilmiy salohiyatga sarmoya kiritish)lar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilib,

intellektual inson kapitali sohasida chuqur va samarali ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada intellektual inson kapitalning nazariy asoslari, ta'lim va ilm-fanning o'zaro bog'liqligi, sohadagi muammolar tahlil qilindi. Maqolada analitik tahlil, induksiya, deduksiya, tasniflash va tavsiflash metodlaridan foydalanildi. Bu metodlar orqali mavjud adabiyotlar tahlil qilindi va intellektual inson kapitali konsepsiyasiga oid turli nazariy yondashuvlar o'rganildi.

Tahlil va natijalar. Inson kapitali jamiyatning intellektual va ijtimoiy resurslaridan foydalanish imkoniyatini oshiradi, shu bilan birga sivilizatsiyaning intellektual-ma'naviy bosqichiga o'tishga ko'maklashadi. Bu esa barqaror iqtisodiy o'sish va ijtimoiy taraqqiyotga olib keladi. Yangi texnologik asos va postindustrial jamiyatni shakllantirish jarayonida ishlab chiqarishning hal qiluvchi omili ilg'or texnologiyalar emas, balki yuqori darajada rivojlangan, tashabbuskor va raqobatbardosh ishchi kuchi hisoblanadi [2].

Intellektual kapital nazariyasiga qiziqishning ortishi XX asrning 60-70 yillaridan boshlanadi. Zamonaviy inson kapitali nazariyasining asoschisi T.Shuls bo'lib, u odamga sarmoya kiritishning asosiy natijalarini odamlarning mehnat qobiliyatining to'planishi, ularning jamiyatdagi samarali ijodiy faoliyati va sog'lig'ini saqlash deb hisoblagan. U inson kapitali ishlab chiqarish tabiatining zarur xususiyatlariga ega ekanligini va uni to'plash va ko'paytirishga qodir ekanligini isbotladi. T.Shulsning taxminlariga ko'ra, jamiyatda ishlab chiqarilgan jami mahsulotdan XX asrning takror ishlab chiqarish nazariyalaridan kelib chiqqan holda 1/4 qismi emas, balki uning umumiy qiymatining 3/4 qismi inson kapitalini to'plash uchun ishlatiladi. Zamonaviy korxonalar noyob bilimlarni egallash va ulardan foydalanish, kadrlarni doimiy o'qitish, ya'ni intellektual mulkdan foydalanish orqali raqobatbardosh ustunliklarni qo'lga kiritadi va qo'llab-quvvatlaydi [4].

E.Braking fikriga ko'ra intellektual kapitalning tarkibiy qismlariga inson aktivlari, intellektual mulk, infratuzilma va bozor aktivlari kiradi. Inson aktivlari deganda korxonada xodimlarning jamoaviy bilimlari, ularning ijodkorligi, muammolarni hal qilish qobiliyatlari, yetakchilik fazilatlar, tadbirkorlik va boshqaruv qobiliyatlari yig'indisi tushuniladi. Intellektual kapital deganda B.B.Leontyev har bir subyektning intellektual boyliklari, shu jumladan intellektual mulk, uning tabiiy va orttirilgan intellektual salohiyati va qobiliyatlari, shuningdek u tomonidan to'plangan bilimlar bazasi va boshqa subyektlar bilan foydali aloqalarning jami qiymatini tushunadi. Intellektual kapital subyektning qiymati har doim uning intellektual faoliyatining aslida kutilgan natijalariga nisbatan ko'rib chiqilishi va shu asosda tegishli qiymat bilan ifodalaniishi kerak. Intellektual kapital yetakchi kapital bo'lib, iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida har qanday korxonaning asosini tashkil etadi [1].

Intellektual kapital bilimlar zahirasida, ijodiy (kreativ) qobiliyatlarda, innovatsion muammolarni hal qilish tajribasida, aqliy mehnat madaniyati va motivatsiyasida mujassam bo'lib, inson, kompaniya va jamiyat daromadlarini oshiradi. Shaxsiy intellektual kapital mutaxassis shaxsidan ajralmas bo'lib, samarali foydalaniladigan intellektual mulk va mualliflik huquqi obyektlarida mujassamlashadi. Firmaning intellektual kapitali o'ziga xos xususiyatlarni, shuningdek raqobatbardosh ustunlikni ta'minlash va ushlab turish uchun foydalaniladigan firmaning nomoddiy aktivlarini o'z ichiga oladi. Intellektual kapitalning asosiy manbalariga quyidagilar kiradi:

turli ilmiy yo'nalishlarda olib borilayotgan ilmiy tadqiqot va izlanishlar (maqolalar, monografiyalar, ma'lumot bazalari);

texnologik ishlanmalar - loyihalar, patentlar, nou-xau, modellar;

tashkiliy va iqtisodiy rivojlanish - metodlar, dasturlar, standartlar, prognozlar va boshqalar;

individual innovatsion faoliyat - mualliflik huquqi, maxsus bilim va ko'nikmalar, ijodkorlik, intellektual mulk [1].

Intellektual kapital rivojlanishini belgilovchi muhim omillardan biri bu doimiy ravishda olib boriladigan ta'limdir. Uzlüksiz kasb-hunar ta'limi - bu insonning kasbiy faoliyatini takomillashtirish maqsadida uning bilim, ko'nikma va malakalarini oshirishga qaratilgan mashg'ulotlardir. Uzlüksiz kasb-hunar ta'limi ish tajribasiga ega bo'lgan katta yoshdagi kadrlarning intellektual salohiyatini rivojlantiradi. Shu sababli bu jarayon bilan bog'liq quyidagi xususiyatlarni ta'kidlash mumkin:

Voyaga etgan professional o'quvchi ixtiyoriy ta'lim subyekti hisoblanadi. Ta'limga bo'lgan ehtiyoj shaxsiy va kasbiy ehtiyojlardan kelib chiqadi.

Ta'lim dasturlarining mohiyati va usullarini rejalashtirish jarayonida talabaning faolligi muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Ta'lim jarayonida rasmiy va norasmiy ta'lim shakllaridan foydalanish zarurati tug'iladi. Masalan, ma'ruza-munozaralar, ma'ruzalar-konsultatsiyalar, davra suhbatlari rejimidagi seminarlar, individual suhbatlar va hokazo.

Rag'batlantirish va mukofotlashning turli shakllarini ishlab chiqish va tasdiqlashning ahamiyati (masalan, talabaning semestr davomidagi ish natijalari va mustaqil ishlarning bajarilishini hisobga olgan holda baholanishi) [1].

Ta'limga sarmoya kiritish samaradorligi o'qitish xarajatlari va kutilayotgan daromadlarning nisbatlariga bog'liq. O'qitish bilan bog'liq barcha xarajatlar bir necha guruhga bo'linadi:

1. To'g'ridan-to'g'ri xarajatlar:

- o'qish bilan bog'liq asosiy va qo'shimcha to'lovlar (o'quv yurtiga to'lanadigan kontrakt puli, qo'shimcha kurslar va seminarlar uchun ajratiladigan mablag'lar);

- yashash joyini o'zgartirish bilan bog'liq xarajatlar (boshqa shaharga yoki davlatga ko'chib o'qish zarurati tug'ilganda, turar joy ijarasi, transport va boshqa logistika xarajatlari);

- o'quv jarayoni bilan bog'liq xarajatlar (o'quv va uslubiy adabiyotlar, daftar-kitoblar, ilmiy maqolalar, kutubxona xizmatlari, internet va boshqa axborot resurslariga kirish uchun to'lov va boshqalar);

2. Yo'qotilgan daromad (foydalar yo'qotish):

- ta'lim jarayonidagi ma'lum bir davr mobaynida talaba-o'quvchi ishlay olmaydi, ma'lum miqdordagi ishlab topishi mumkin bo'lgan daromaddan voz kechadi. Shuning uchun, ba'zi hollarda, bunday "yo'qolgan daromadlar" ta'lim xarajatlari deb hisoblanadi. Agar talaba-o'quvchiga stipendiya berilsa va u o'qitish davridagi potensial daromadga teng bo'lsa yoki ish haqi miqdori xodim uchun o'qish davrida saqlanib qolsa yo'qotilgan ish haqi nolga teng deb hisoblanadi.

3. Ma'naviy xarajatlar:

- bo'sh vaqtning kamligi va uni o'qish bilan o'tkazilishi (ta'lim olishga sarflanayotgan vaqt, dam olish, oilaviy muloqot yoki boshqa ijtimoiy faoliyatlarga ajratiladigan vaqtni qisqartiradi);

- ijtimoiy muhitning o'zgarishi (talaba o'ziga tanish bo'lgan ijtimoiy guruhdan chiqib, yangi ijtimoiy muhitga kiradi. Bu muhitga moslashish jarayoni esa ko'plab psixologik to'siqlar bilan kechadi);

- ma'naviy-ruhiy zo'riqishlar (muvaffaqiyatga erishish istagi, baholash tizimi bosimi, topshiriqlar hajmi, raqobat muhitida mavjud bo'lish ruhiy charchoq va bezovtaliklarni keltirib chiqaradi);

- stressli vaziyatlar (imtihonlar, muddatli ishlar, moliyaviy yetishmovchilik va istiqboldagi noaniqlik kabi omillar stress darajasini oshiradi va o'qish samaradorligiga salbiy ta'sir qiladi).

Xarajatlarning dastlabki ikki guruhini o'rtacha aniqlik darajasi bilan aniqlash mumkin, uchinchi guruh xarajatlarini baholash murakkab bo'lib ko'pincha u inson hayotida hal qiluvchi rol o'ynaydi [5].

Ta'lim bilan bog'liq umumiy daromad ham uch guruhga bo'linadi:

1. Bevosita yoki to'g'ridan-to'g'ri imtiyozlar:

- daromadning yuqori darajasi (yuqori malakali va bilimli mutaxassislar mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lib, ko'proq maosh olish imkoniga ega bo'ladi);

- foydani taqsimlash jarayonida ishtirok etish (bilimli kadrlar ko'pincha rahbarlik lavozimlariga yoki kompaniya faoliyatining strategik qismlariga jalb qilinadi, bu esa foyda taqsimotida bevosita ishtirok etish imkonini beradi);

- mehnat sharoitlarini yaxshilash (individual shartnomalar, imtiyozlar, nafaqalar, bonuslar);

- shaxsiy sug'urta dasturlari (yuqori malakali mutaxassislar odatda yirik kompaniyalarda ishlaydi, bunday joylarda pensiya va sog'liqni saqlash sug'urtasi kabi ijtimoiy himoya dasturlari mavjud bo'ladi).

2. Bilvosita imtiyozlar:

- ta'limga sarmoya kiritishning tashqi manbalar yoki uchinchi tomon manbalari hisobidan qoplash imkoniyatining mavjudligi;

- ish beruvchilar tomonidan moliyalashtiriladigan sog'liqni saqlashni yaxshilash dasturlari;

- mehnat va dam olish sharoitlarini yaxshilash;

- ish beruvchi hisobidan yashash sharoitlarining yaxshilanishi (imtiyozli

kredit berish, ijtimoiy infratuzilma va boshqalar).

3. Ma'naviy imtiyozlar:

- kasbiy faoliyatdan qoniqish (Inson o'z bilim va ko'nikmalariga mos kasbda ishlagach, o'z ishidan mamnun bo'ladi, bu esa hayot sifatini oshiradi);

- malaka oshirish (ta'lim jarayonida yoki undan keyin doimiy ravishda o'z ustida ishlash imkoniyati mavjud bo'ladi, bu esa o'zini namoyon qilish va rivojlantirish uchun muhimdir);

- mehnat bozoridagi raqobatbardoshlik, barqarorlik va xavfsizlik hissi (bilimli va malakali kadrlar ishsizlikdan kamroq aziyat chekadi, ish joyini tez topadi va o'z kelajagiga ishonch hosil qiladi);

- o'quv jarayonidan qoniqish (ta'lim jarayoni insonni yangilikka intilishga undaydi, bu esa doimiy o'sish va izlanishga turtki beradi);

- yuqori salohiyatli mutaxassislar bilan hamkorlik (malakali kadrlar nufuzli kasbiy guruhlar va tarmoqlarga tez qo'shiladi, bu esa tajriba almashish, bilimlarni kengaytirish va ijtimoiy kapitalni oshirish imkonini beradi) [1].

Ta'lim har bir jamiyatning ma'naviy va ilmiy-axloqiy poydevori sanaladi. Maktabgacha ta'limdan oliy ta'limgacha bo'lgan barcha bosqichlarda insonni faqat bilim emas, balki mustaqil fikrlash, tahlil qilish, ijod qilishga o'rgatish zarur. Xususan, zamonaviy ta'lim tizimi Interfaol o'qitish usullari (ilmiy tahlil, tadqiqot usullarini dars jarayoniga joriy etish), STEAM ta'limi (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika sohalarida tafakkurni rivojlantirish) hamda oliy ta'limda tadqiqotga yo'naltirilgan o'quv dasturlari yo'nalishlarda ilm-fan bilan integratsiya bo'lishi kerak [7].

Ilm-fan har qanday jamiyatning taraqqiyotida strategik ahamiyat kasb etadi. Ilmiy tadqiqotlar nafaqat nazariy bilimlar manbai, balki amaliyot uchun yangiliklar, yechimlar va texnologiyalar asosidir. O'zbekiston sharoitida bu sohalar yosh olimlarni qo'llab-quvvatlash (grantlar, loyihalar, ilmiy malaka o'shinish), OTM va tadqiqot muassasalari hamkorligi (ilmiy laboratoriyalar, qo'shma tadqiqotlar) hamda fanning iqtisodiyot bilan bog'liqligi (ilmiy yutuqlarni ishlab chiqarishga joriy etish) kabilarning uzviy bog'liqligi asosida olib borilishi samarali hisoblanadi. Yosh tadqiqotchi-olimlar mamlakatning kelajagi hisoblanadi. Ularning ilmiy faolligini rag'batlantirmasdan turib, fanni yangi bosqichga olib chiqib bo'lmaydi.

Xulosa va takliflar. XXI asrda global raqobat, innovatsion taraqqiyot va barqaror iqtisodiy o'sishning asosiy omili — bu inson kapitali, xususan, intellektual inson kapitalidir. Inson kapitali bilim, ko'nikma, sog'liq, ijodkorlik salohiyati va tajribaning birligi sifatida jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotiga bevosita ta'sir qiladi. Intellektual inson kapitalini shakllantirishda ta'lim va ilm-fanning uyg'unligi hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, yuqori malakali va kreativ kadrlarni yetishtirishning asosidir.

Intellektual kapital nafaqat shaxsiy, balki jamiyat darajasida ham daromad manbai bo'lib, innovatsiya, startaplar, raqobatbardosh texnologiyalar orqali iqtisodiy ustunlikni belgilaydi. Uning manbalari - ilmiy tadqiqotlar, texnologiyalar, intellektual mulk, kasbiy bilimlar va doimiy ta'limdir. Shu bois, ta'limga sarmoya kiritish nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ma'naviy jihatdan ham yuksak ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot xulosasiga ko'ra, intellektual inson kapitali har qanday davlatning strategik boyligi bo'lib, tabiiy resurslardan ustun turadi. Jamiyatda kambag'allikni kamaytirish, tenglikni oshirish, demokratik jarayonlarni mustahkamlash va barqaror taraqqiyotga erishish uchun intellektual inson kapitalini rivojlantirish eng muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Грачев С.А., Гундорова М.А., Мошнов В.А. Инвестиции в человеческий капитал. Владимир. 2016.
2. Шапкин И.Н. Человеческий капитал: теория, исторический опыт и перспективы развития. Москва. 2017.
3. Quronov M.. Inson kapitali maktabda yaratiladi. Ma'rifat gazetasi, 23.07.2018.
4. Кузьмин Я.И., Овчарова Л.Н., Якобсон Л.И. Как увеличить человеческий капитал и его вклад в экономическое и социальное развитие. Москва. 2018.
5. Mirzoxid Latifovich Sharipov, Nilufar Maxsudovna Koshanova. (2021). Inson kapitali mohiyati, uning davlat va jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati. "Academic research in educational sciences". Volume 2. Issue 4. 1259-1268.
6. Sharipov, M.L. (2022). Inson kapitali taraqqiyotida ta'lim, salomatlik va gender tenglikning ahamiyati. Academic research in educational sciences, 3(5), 648-659.
7. Sharipov, M.L. (2021). Intellektual inson kapitalining mohiyati va uning o'ziga xos xususiyatlari. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 1), 980-984.

UDK:611

Abdulaziz SHARIPOV,
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti o'qituvchisi
Bekzod ASQAROV,
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti davolash fakulteti talabasi

ANATOMIYA TILI MAVZULARINI O‘ZLASHTIRILISHIDA INNOVATION TEXNOLOGIYANING AHAMIYATI

Аннотация

Anatomiya tili, tibbiyot va biologiya sohalarida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan bir qismidir. U inson tanasining tuzilishi, funksiyalari va organlari haqida bilimlarni o‘z ichiga oladi. Bugungi kunda anatomiya tilini o‘zlashtirish jarayonida innovatsion texnologiyalarning roli juda katta. Ushbu maqolada, anatomiya tilini o‘zlashtirishda innovatsion texnologiyalarning ahamiyatini haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Anatomiya tili, innovatsion texnologiyalar, 3D modellar va virtual reallik dasturlari, muhokamalar, imkoniyatlar, tibbiyot, biologiya.

ЗНАЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОСВОЕНИИ ТЕМ АНАТОМИЧЕСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Язык анатомии является важной частью медицины и биологии. Он включает знания о строении, функциях и органах человеческого тела. Сегодня роль инновационных технологий в процессе освоения языка анатомии очень велика. В данной статье представлена информация о значении инновационных технологий в освоении языка анатомии.

Ключевые слова: Анатомический язык, инновационные технологии, 3D-модели и программы виртуальной реальности, обсуждения, возможности, медицина, биология.

THE IMPORTANCE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE MASTERING OF ANATOMICAL LANGUAGE TOPICS

Annotation

The language of anatomy is an important part of medicine and biology. It includes knowledge about the structure, functions and organs of the human body. Today, the role of innovative technologies in the process of mastering the language of anatomy is very large. This article provides information on the importance of innovative technologies in mastering the language of anatomy.

Key words: Anatomical language, innovative technologies, 3D models and virtual reality programs, discussions, opportunities, medicine, biology.

Kirish. Anatomiya tili – inson va hayvonlar organizmining tuzilishi, qismlari va ularning o‘zaro aloqalarini ifodalash uchun mo‘ljallangan maxsus terminologiya to‘plamidir. Bu til, anatomiya fanining asosiy tushunchalari va atamalarini o‘z ichiga olgan holda, tibbiyot va biologiya sohalarida aniq va ravon muloqotni ta‘minlaydi. Anatomiya tili, asosan, organlar, to‘qimalar, tizimlar va ularning funksiyalarini tasvirlash uchun ishlatiladi. Anatomiya tilining asosiy maqsadi — organizmning tuzilishini va uning komponentlarining o‘zaro aloqalarini tushuntirishdir. Bu til, shuningdek, tibbiyot mutaxassislari, talabalar va tadqiqotchilar uchun muhim vosita bo‘lib, ularni bir-biriga tushunarli va aniq tarzda muloqot qilishlariga imkon beradi. Anatomiya tilidagi atamalar ko‘pincha lotin va grek tillaridan kelib chiqqan bo‘lib, bu ularning universal va xalqaro miqyosda qabul qilinishini ta‘minlaydi. Anatomiya tili, shuningdek, o‘qitish va o‘rganish jarayonida muhim ahamiyatga ega. U talabalar uchun murakkab biologik jarayonlarni tushunishga yordam beradi va tibbiy ta‘limda asosiy rol o‘ynaydi. Bu til orqali o‘quvchilar organizm tuzilishini chuqurroq anglab, klinik amaliyotda zarur bo‘lgan bilimlarni egallashlari mumkin. Anatomiya tili, shuningdek, ilmiy tadqiqotlar va klinik izlanishlarda aniq va ishonchli ma‘lumotlarni taqdim etishda muhim vosita hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Anatomiya tili — tibbiyot va biologiya sohalarida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan maxsus terminologiya to‘plamidir. Bu tilni o‘rganish uchun bir qator adabiyotlar mavjud bo‘lib, ularda anatomiya sohasidagi asosiy tushunchalar, atamalar va ularning qo‘llanilishi haqida ma‘lumotlar keltirilgan. Abdullayevning

ilmiy tadqiqotlarida innovatsion texnologiyalarning ta‘lim jarayonidagi roli va ahamiyati muhokama qilinadi va interaktiv ta‘lim usullarini qo‘llash orqali o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish va bilimlarni yanada chuqurroq o‘zlashtirish imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Innovatsion texnologiyalar, masalan, taqdimot dasturlari, videolar va simulyatsiyalar, o‘quvchilarga anatomik tushunchalarni ko‘rsatish va ularni o‘zlashtirishda samarali vositalar sifatida xizmat qiladi[1].

Jumaniyazovning ilmiy ishlarida anatomiya va fiziologiya fanlarida zamonaviy yondashuvlar, jumladan, multimedia va virtual texnologiyalarni qo‘llash usullari muhokama qilinadi. Ushbu yondashuvlar o‘quvchilarga murakkab tushunchalarni osonroq o‘zlashtirishga yordam beradi. Masalan, 3D modellar va virtual reallik dasturlari orqali o‘quvchilar anatomik tuzilmalarni real hayotda ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘lishadi, bu esa o‘zlashtirish jarayonini yanada samarali qiladi[2].

Tursunov ta‘lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning nazariy va amaliy jihatlarini ko‘rib chiqiladi va anatomiya tilini o‘qitishda raqamli resurslardan foydalanishning afzalliklarini ta‘kidlaydi. Raqamli materiallar, jumladan, videolar va interaktiv dasturlar, o‘quvchilarga murakkab anatomik strukturalarni tushunishda yordam beradi. Ushbu resurslar o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va bilimlarni yanada mustahkamlashga yordam beradi[3].

Murodov o‘z ishlarida interaktiv metodlar va texnologiyalarni ta‘limda samarali qo‘llashning usullarini ko‘rsatadi. Anatomiya tilini o‘qitishda interaktiv metodlar,

o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi va bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Masalan, guruhli muhokamalar va taqdimotlar orqali o'quvchilar o'z bilimlarini bir-biriga o'rgatish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Innovatsion texnologiyalar anatomiya tili mavzularini o'zlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Ular o'quvchilarning qiziqishini oshiradi, bilimlarni yanada chuqurroq o'zlashtirish imkoniyatini beradi va ta'lim jarayonini samarali qiladi[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Innovatsion texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishda muhim rol o'ynaydi. An'anaviy ta'lim uslublari ko'pincha passiv o'qitishga olib keladi, bu esa talabalar uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Innovatsion texnologiyalar, masalan, multimedia materiallar, interaktiv dasturlar va virtual reallik (VR) texnologiyalari, talabalar uchun o'qitish jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv qiladi. Bu, o'z navbatida, talabalar o'rtasida motivatsiyani oshiradi va ularning o'zlashtirish darajasini yaxshilaydi. Innovatsion texnologiyalar yordamida anatomiya tilini o'zlashtirish jarayonini kengaytirish mumkin. Masalan, virtual reallik texnologiyalari yordamida talabalar inson tanasining tuzilishi va organlarini 3D formatda ko'rish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu, o'z navbatida, ularning tushunish va o'zlashtirish jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi. Talabalar o'zlarini virtual muhitda his qilishlari mumkin, bu esa ularning o'zlashtirish jarayonini yanada samarali qiladi. Shuningdek, animatsiyalar va interaktiv grafikalar yordamida anatomiya tilini o'zlashtirish jarayonini yanada qiziqarli qilish mumkin. Masalan, organlarning funktsiyalarini va ularning o'zaro aloqalarini ko'rsatadigan animatsiyalar talabalar uchun juda foydali bo'lishi mumkin. Bu, o'z navbatida, talabalar o'rtasida tushunishni oshiradi va ularning bilimlarini mustahkamlaydi. Talabalar, organlarning qanday ishlashini va bir-biri bilan qanday aloqada bo'lishini ko'ra olishi, o'zlashtirish jarayonini yanada chuqurlashtiradi.[5]

Onlayn ta'lim platformalari va resurslari ham anatomiya tilini o'zlashtirishda innovatsion texnologiyalarning ahamiyatini oshiradi. O'qituvchilar va talabalar onlayn kurslar, videodarslar va interaktiv testlar orqali bilimlarni osonlik bilan o'zlashtirishlari mumkin. Bu, o'z navbatida, ta'lim jarayonini yanada qulay va samarali qiladi. Talabalar o'z vaqtlarini boshqarish imkoniyatiga ega bo'lishadi va o'zlariga qulay bo'lgan vaqtda ta'lim olishlari mumkin. Onlayn resurslar yordamida talabalar darsdan keyin ham o'z bilimlarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'lishadi, bu esa ularning o'zlashtirish darajasini yanada oshiradi. Innovatsion texnologiyalar yordamida anatomiya tilini o'zlashtirishda ko'plab yangi imkoniyatlar paydo bo'ladi. Masalan, mobil ilovalar orqali talabalar o'z bilimlarini mustahkamlashlari mumkin. Mobil ilovalar, o'z navbatida, talabalar uchun qulay va oson foydalanish mumkin bo'lgan resurslar hisoblanadi. Ular, shuningdek, talabalar uchun o'z-o'zini baholash imkoniyatini yaratadi, bu esa o'zlashtirish jarayonini yanada samarali qiladi. Mobil ilovalar orqali talabalar o'z bilimlarini mustahkamlash, testlar o'tkazish va o'z natijalarini ko'rish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Tahlil va natijalar. Innovatsion texnologiyalar yordamida o'qituvchilar o'z ta'lim jarayonlarini yanada samarali boshqarish imkoniyatiga ega bo'lishadi. O'qituvchilar onlayn platformalar orqali talabalar bilan aloqa o'rnatish, darslarni rejalashtirish va baholash jarayonini boshqarish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu, o'z navbatida, ta'lim jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi. O'qituvchilar o'z darslarini interaktiv va qiziqarli qilish uchun turli xil texnologiyalarni qo'llashlari mumkin, bu esa talabalar

uchun yanada foydali bo'ladi. Anatomiya tilini o'zlashtirishda innovatsion texnologiyalar yordamida o'qitish jarayonini yanada shaxsiylashtirish mumkin. Har bir talabaga individual yondashuvni ta'minlash uchun turli xil resurslar va materiallar taklif etilishi mumkin. Bu, o'z navbatida, talabalar o'rtasida o'zlashtirish darajasini oshiradi va ularning bilimlarini mustahkamlaydi. O'qituvchilar har bir talabaga uning ehtiyojlariga mos keladigan materiallar va resurslar taklif etish orqali, ularning o'zlashtirish jarayonini yanada samarali qilishlari mumkin.[6]

Shuningdek, innovatsion texnologiyalar yordamida o'qituvchilar va talabalar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish mumkin. Onlayn platformalar orqali talabalar o'zaro fikr almashish, muammolarni birgalikda hal qilish va tajriba almashish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu, o'z navbatida, talabalar o'rtasida ijtimoiy aloqalarni rivojlantiradi va ularning o'zlashtirish jarayonini yanada samarali qiladi. Talabalar bir-birlariga yordam berish, birgalikda darslar o'tkazish va o'zaro tajriba almashish orqali, o'z bilimlarini yanada mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Innovatsion texnologiyalar yordamida anatomiya tilini o'zlashtirish jarayonida muammolarni hal qilish va yangi g'oyalarni ishlab chiqish imkoniyatlari paydo bo'ladi. Talabalar o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash, tadqiqotlar o'tkazish va yangi g'oyalarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu, o'z navbatida, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Talabalar o'zlarining ijodiy g'oyalarini amalga oshirish va yangi bilimlar yaratish orqali, o'zlarini yanada rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini yanada globalizatsiya qilish mumkin. Talabalar turli mamlakatlardan o'qituvchilar va talabalar bilan aloqa o'rnatish, tajriba almashish va yangi bilimlarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu, o'z navbatida, ularning bilimlarini kengaytiradi va global miqyosda ta'lim olish imkoniyatlarini yaratadi. Talabalar turli madaniyatlarda yondashuvlar bilan tanishish orqali, o'z bilimlarini yanada boyitish imkoniyatiga ega bo'lishadi[7].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, anatomiya tilini o'zlashtirish jarayonida innovatsion texnologiyalarning ahamiyati juda katta. Ular ta'lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va shaxsiylashtirilgan qilishga yordam beradi. Innovatsion texnologiyalar yordamida talabalar o'z bilimlarini mustahkamlash, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va global miqyosda ta'lim olish imkoniyatlariga ega bo'lishadi. Shu bilan birga, o'qituvchilar o'z ta'lim jarayonlarini samarali boshqarish, talabalar bilan aloqa o'rnatish va o'z bilimlarini yangilash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu, o'z navbatida, ta'lim taraqqiyotini yanada rivojlantirishga yordam beradi. Anatomiya tili mavzularini o'zlashtirishda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati quyidagilardan iborat:

Virtual reallik va kengaytirilgan reallik texnologiyalari yordamida talabalarga anatomik tuzilmalarning 3D modellarini ko'rish imkoniyati beriladi. Bu, o'z navbatida, o'qitish jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qiladi, shuningdek, tushunishni chuqurlashtiradi. Onlayn ta'lim platformalari va mobil ilovalar orqali talabalarga anatomiyaga oid resurslar va interaktiv darsliklar taqdim etiladi. Bu, o'z navbatida, o'qituvchilarga individual o'qitish usullarini qo'llash imkonini beradi va talabalar uchun o'z-o'zini o'rganish imkoniyatlarini kengaytiradi. Simulyatsiya va virtual laboratoriyalar yordamida talabalarga amaliy tajribalar o'tkazish imkoniyati beriladi. Bu, nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan birlashtirishga yordam beradi va kelajakda klinik amaliyotda muvaffaqiyatli bo'lishlariga tayyorlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayev, A. (2021). Innovatsion texnologiyalar va ta'lim. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.

2. Jumaniyazov, M. (2020). *Anatomiya va fiziologiya ta'limida zamonaviy yondashuvlar*. Tashkent: Fan va texnologiya.
3. Tursunov, I. (2022). *Ta'limda innovatsion texnologiyalarni qo'llash*. Tashkent: O'zbekiston Milliy universiteti.
4. Murodov, O. (2019). *O'qitishda interaktiv metodlar va texnologiyalar*. Tashkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti.
5. Saidov, R. (2023). *Anatomiya ta'limida raqamli resurslardan foydalanish*. Tashkent: O'zbekiston tibbiyot universiteti.
6. Ismoilov, K. (2021). *Innovatsion ta'lim texnologiyalari: nazariya va amaliyot*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi.
7. Rahimov, A. (2020). *Ta'lim jarayonida multimedia vositalarining roli*. Tashkent: O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti.
8. Xolmatov, U. (2022). *Anatomiya va fiziologiya o'qitishda virtual reallik texnologiyalari*. Tashkent: O'zbekiston tibbiyot akademiyasi.
9. Qodirov, F. (2023). *O'qitishda innovatsion metodlar va ularning samaradorligi*. Tashkent: O'zbekiston davlat iqtisodiyot universiteti.
10. Yusupov, E. (2021). *Zamonaviy ta'lim texnologiyalari va ularning pedagogik ahamiyati*. Tashkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti.
11. Karimov, S. (2024). *Ta'limda raqamli innovatsiyalar: nazariy va amaliy jihatlari*. Tashkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti.
12. Mamatqulov, D. (2024). *Anatomiya ta'limida interaktiv texnologiyalarni qo'llash*. Tashkent: O'zbekiston tibbiyot universiteti.
13. Qodirova, N. (2024). *Zamonaviy ta'lim metodlari va ularning samaradorligi*. Tashkent: O'zbekiston Milliy universiteti.
14. Nurmatov, A. (2024). *Virtual laboratoriyalar va ularning ta'lim jarayonidagi roli*. Tashkent: O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti.
15. Tohirov, B. (2024). *Innovatsion texnologiyalar va ta'limda yangi yondashuvlar*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.

UDK: 371(236)

Nargizaxon SHARIPOVA,
Qo'qon davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: nar.kokand@gmail.com

Andijon davlat universiteti dotsenti A.Badalov taqrizi asosida

THE SIGNIFICANCE OF THE PROFESSIONAL RIGHTS AND ACTIVITIES OF TEACHERS IN THE LIFE OF SOCIETY

Annotation

Speaking about the development of the country, first of all, it is necessary to emphasize that the issue of education and upbringing of the younger generation is of paramount importance. Therefore, at the heart of upbringing lies education, therefore this word always precedes the word "upbringing." Thus, the teacher's responsibility for providing education, which is the foundation of upbringing, is paramount. Today, the scale of work being carried out in our country to raise the status of teachers and to appreciate their work is expanding. The article attempts to analyze the dynamics of changes in the status of teachers over the years based on periodicals and archival materials.

Keywords: teacher, parents, school, advice, social, benefits, criteria, housing, educational institutions.

ЗНАЧЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ПРАВ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГОВ В ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА

Аннотация

Говоря о развитии страны, прежде всего необходимо подчеркнуть, что вопрос образования и воспитания молодого поколения имеет важнейшее значение. Следовательно, в основе воспитания лежит образование, поэтому это слово всегда стоит перед словом "воспитание." Таким образом, первостепенное значение имеет ответственность учителя за предоставление образования, которое является основой воспитания. Сегодня в нашей стране расширяется масштаб проводимой работы по повышению статуса учителей и достойной оценке их труда. В статье предпринята попытка проанализировать динамику изменения статуса педагогов в разные годы на основе периодических изданий и архивных материалов.

Ключевые слова: учитель, родители, школа, советы, социальный, льготы, критерии, жилье, учебные заведения.

PEDAGOGLARNING KASBIY HUQUQ VA FAOLIYATINING-JAMIYAT HAYOTIDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya

Mamlakat taraqqiyoti haqida so'z ketganida, avvalo, yosh avlod ta'lim-tarbiyasi masalasi muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlash lozim. Demakki, aslida tarbiyaning asosida ta'lim yotadi, shu sabab bu so'z hamisha "tarbiya" jumlasidan oldinda keladi. Shunday ekan, o'qituvchi zimmasida tarbiyaga asos bo'luvchi ta'limni bera olish mas'uliyati birlamchi ahamiyatga ega. Bugungi kunda mamlakatimizda o'qituvchi maqomini yuksaltirish, ularning mehnatini munosib baholash bo'yicha olib borilayotgan ishlar ko'lamiga tobora kengayib bormoqda. Maqolada pedagoglar maqomining o'zgarib borishi dinamikasini turli yillar kesimida davriy nashr va arxiv materiallari orqali tahlil qilishga harakat qilindi.

Kalit so'zlar: o'qituvchi, ota-ona, maktab, sovetlar, ijtimoiy, imtiyoz, mezon, turar-joy, o'quv yurtlari.

Kirish. 2024-yil 1-fevral kuni Sh.Mirziyoev tomonidan 21 moddadan iborat "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi qonun imzolandi. Pedagoglarning huquqlari, majburiyatlari, faoliyatining asosiy kafolat va mehnatiga haq to'lash, rag'batlantirish va ijtimoiy himoya qilish mezonlari belgilab berildi. Shuningdek, 2023 yil 30 aprelda umumxalq ovozi berish yo'li bilan qabul qilingan Yangi tahrirdagi konstitutsiyada o'qituvchining mehnati jamiyat va davlatni rivojlantirish, sog'lom, barkamol avlodni shakllantirish hamda tarbiyalash, xalqning ma'naviy va madaniy salohiyatini saqlash hamda boyitishning asosi sifatida e'tirof etiladi deb belgilab qo'yildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekistonda ilmiy jihatdan tadqiq qilingan mavzularga e'tibor qaratsak, aqliy faoliyatning eng muhim va ma'suliyatli turi bilan shug'ullanuvchi – o'qituvchilarning dam olishlari bugungi kunga qadar alohida mavzu sifatida emas, balki qator mavzularning kichik qismi sifatida yoritilgan.

Uzoq yillar davomida turli sohalardagi ko'pqirrali ishlarni o'z ichiga olgan bu davr adabiyoti muayyan ilmiy qiymatga boy daliliy materiallarga ega. Ularda umumta'lim maktablaridagi sovet modeli vujudga kelishi jarayonini dastlabki tahlili, o'qituvchilar tayyorlashdagi islohotlar, ta'lim sohasidagi hokimiyat organlari faoliyati tasvirlangan. O'qituvchilarning kundalik turmush tarzi va shaxsiy hayotiga doir masalalar juda kam yoritilgan.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston tarixiga oid darslik va qo'llanmalarda sovet davridagi ta'lim sohasiga to'xtalib, maorifdagi islohotlar haqida qisman yozilgan. B.Ziyomhammedov o'z kitobida o'qituvchilarning ta'lim jarayonini tashkil qilishidagi muammolar va ularning yechimlari

haqida, sovet davrida ta'limni tashkil etilishi, muammolari haqida yozgan. Ta'limga oid bir qator asarlarda mustaqillik yillarida O'zbekistonda sohaning rivoji, olib borilayotgan islohotlar, o'qituvchilarga metodik yordam berish haqida yoritilgan. Lekin o'qituvchilarning dam olish imkoniyatlari haqida izlanish olib borilmagan.

Muomalaga kiritilayotgan mavzuga oid arxiv hujjatlari, nashr etilgan adabiyotlar va boshqa turdagi manbalar tarixiy qiyosiy usul vositasida tadqiq etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola umum qabul qilingan tarixiy metodlar – tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, ketma-ketlik, xolislik tamoyillari asosida yoritilgan bo'lib, XX asrning 20-yillarida boshlangan ta'lim islohotlarida to' mustaqillik yillarigacha bo'lgan davrda tashkil etilgan oliygohlar haqidagi ma'lumotlarni tashkil etadi.

Tahlil va natijalar. XX asrning birinchi choragidan boshlab, pedagogik o'quv yurtlarini bitirib, maxsus tayyorgarlikdan o'tganlarga o'qituvchilik unvoni berila boshlandi. 1936-yil 9-aprelda qabul qilingan "O'qituvchilar va xalq ta'limining boshqa xodimlarini oylik maoshlarini oshirish to'g'risida"gi qaror asosida o'qituvchilarga juda katta imtiyozlar berilib, oylik maoshlari oshirildi[4]. Natijada bu kasbga qiziqish tobora ortib bordi.

Jamiyat tomonidan o'qituvchi oldiga qo'yilgan vazifalar turli davrlarda turlicha bo'ldi. Sotsialistik rejim oyoqqa turayotgan XX asrning birinchi yarmida davrda pedagoglarning obro'-e'tibori ortib bordi, chunki ular hukmron partiyaning targ'ibot quroliga aylantirildi. Pedagogni ta'lim-tarbiyaga tegishli bo'lmagan g'oyaviy-siyosiy va tashkiliy ishlarga me'yorida ortiq ravishda

jalb qilinishi kuzatildi. O'ziga xos bo'lmagan ishlar bilan shug'ullanish ularning obro'yini tushib ketishiga olib keldi.

XX asrning 50-yillaridan boshlangan ta'limga alohida e'tibor aholi orasida o'qituvchi shaxsiga qarashni o'zgartirdi. Ular tashkilotlarda, kolxoz-sovhoz idoralarda gazetalarini o'qib berish, jamiyat hayotiga oid yangiliklardan xabardor qilish, siyosiy vaziyatga munosabat bildirish, targ'ibot qilish kabi vazifalar bilan band qilinganligi, savodli va aqlli toifa – o'qituvchilar mavqeini bag'oyat ko'tardi.

O'qituvchilik mavqei, obro'i yillar davomida turli imtihonlardan o'tdi. Tadqiqot ish davomida o'tgan asrning 60-70-yillarigacha o'qituvchilar jamiyatning eng hurmatga sazovor, yuqori haq to'lanadigan kasb egaligidan bo'lganligi, lekin tarixning "turg'unlik davri" deb ataluvchi bosqichida o'qituvchi shaxsiyatiga qarash salbiy tomonga o'zgariganligiga amin bo'lindi. Uning mehnatini qadrlamaslik, past nazar bilan qarash kuchaydi. O'qituvchilar hayotida moddiy, ma'naviy qiyinchiliklar yuzaga kela boshladi.

Yuqoridagi muammolar ustiga maktablarning ahvoli ham yaxshi emas edi. Jumladan, 1985-yil holatiga respublikada 350 ta avariya holatidagi maktab bor deb hisoblangan. Lekin tekshiruvlar natijasida respublikadagi har yettita maktabning biri, ya'ni 1132 ta maktab avariya holatida ekanligi, moddiy-texnik bazasi yetishmasligi aniqlangan[6]. XX asrning 80-yillariga kelib "O'qituvchilar gazetasi", "O'zbekiston adabiyoti va san'ati", "Sovet O'zbekistoni" kabi davriy nashrlarda o'qituvchilar mavqeining tushib ketayotganlik muammosi ko'tarila boshlandi. O'qituvchilarning muammolari va ularni hal qilish usullari yuzasidan maqola mualliflari o'z fikrlarini bildirganlar. Arxiv materiallarida keltirilgan ma'lumotlarda ham aynan shu muammoqa sabab bo'layotgan omillar keltirib o'tilgan.

Jumladan, o'qituvchilar obro'i tushib ketishining sababi bevosita o'z ishi bilan emas, balki qo'shimcha ish bilan bog'lanib qolishi va hujjat ishlari ko'pligidan deb ko'rsatilgan. Paxta, dala ishlariga safarbar qilinishi oqibatida ta'lim keyingi o'ringa surilib qolgan. O'qituvchi qolib ketgan darslarini tezlatib o'tib olishga harakat qilib, darsning saviyasiga emas, tezroq tugatishga va boshqa ishlarga ulgurishga harakat qilishi oqibatida ta'limning saviyasi tushib borgan[8].

Yuqoridan berilgan son-sanoqsiz topshiriqlar oqibatida o'qituvchining shaxsi, uning bilimdon qiyofasi asta-sekin so'na boshladi. Olinadigan unvonlar, medal va ordenlar aksariyat hollarda tanish-bilishlar orqali qo'lga kiritildi. Bunday holat iqtidorli o'qituvchilarni kasbga bo'lgan fikrini o'zgarishiga, norozi kayfiyatda bo'lishiga olib keldi[9]. Oqibatda o'qituvchi ayniqsa ayol muallima uyidagi ishini, oilasini, darsga tayyorlanishini esdan qiyarib, jamoatchilik ishlariga kallasi bilan shung'igan. Uyma-uy darsga kelmagan o'quvchisini so'roqlab, boshqa mayda-chuyda ishlarga chalg'igan.

Ta'lim va tarbiya bir-biriga uzviy bog'liq. O'quvchisini qilgan jinoyati uchun ota-onadan ko'proq tergov qilinib, asabi va sog'ligini yo'qota boshladi. Respublika maktablarining pedagogik kengash yig'ilishlarida o'quvchi qilgan jinoyati uchun o'qituvchini jinoyi javobgarlikka tortish, ish haqidagi kesish va hatto kasb-koridan mahrum qilish takliflari ham uchrab turadi. O'qituvchiga ayb qo'yishdan oldin uning ish faoliyati, tashvish o'ylari, turmush va mehnat sharoiti haqida mulohaza qilish kerak. Mehnatiga nibatan kam ish haqi oladigan, yomon ro'zg'or tebratayotgan odam bu o'qituvchilar bo'lib, qishloq o'qituvchilari ayniqsa nochor ahvolda bo'lgan. Qishloq o'qituvchilari orasida yengil mashinasi, dang'illama uy-joyi borlari kamdan-kam edi. Tomorqasida bog'-rog' yetishtirib, ekin-tikin qiladiganlar ham barmoq bilan sanoqli bo'lgan. Sababi aniq, uning mablag'i yo'q, vaqti kam, hamisha maktabda, bolalar tashvishi bilan band bo'lgan. 1950-1970-yillarda o'qituvchilarning oyiligi baland, juda obro'li edi. Ularga hamma havas bilan qaragan. Keyinchalik esa o'qituvchining turmush tarzi qanday, oilasida qancha jon bor, ular qay ahvolda yashashyapti, nima dardi bor, bular bilan birov qiziqmagan[2].

Aql va farosati, bilimliligi bilan obro' qozongan o'qituvchilar o'z mahallasi va qishlog'idagi to'y-marosimlar, oilaviy qo'ydilargacha aralashib, tinchitishi mumkin edi. Shaxsiy suhbatlarda qatnashgan respondentlarning to'qson foizi doimiy ravishda to'y yoki motam marosimlarda boshchilik

qilganlarini, qo'ni-qo'shnilarning maslahatgo'yi bo'lganliklarini aytib o'tishdi[26]. Tashkil etilgan marosimlarda ziyoli sifatida qatnashgan maktab direktorining barcha uchun hurmatli bo'lishi, o'qituvchilar ham o'z obro'larini saqlab, mehmonu-mezbonlarga ibrat bo'lishi ularning shaxsiyatini ifodaladi[3].

Viloyat arxivining yig'ma jildlarida ham o'qituvchilar juda qadrlanganligi va tushunmovchilik oqibatida ularni jarimaga tortilishi aholi orasida o'qituvchilar obro'siga putur yetkazishi mumkinligi qayd qilingan[14].

1963-yildayoq maktab direktorlari tomonidan o'qituvchilar muammolari, ular haqida g'amxo'rlik qilish masalasi ko'tarila boshlandi: o'quvchiga bilim berish vazifasi yuklatilgan o'qituvchiga, ikki olib, maktabga bormay qo'yan o'quvchisini uyiga borib, maktabga qaytishini iltimos qilish, o'ta-onasi bilan suhbatlashish vazifasi ham yuklatilmoqda. Bunday holatda o'qituvchiga nisbatan shart qo'yish, davomadni ushlab turish uchun, o'quvchisiga qo'yiladigan bahoni oshirish talabi ham qo'yilishi mumkin. Bunda o'qituvchining qadr-qimmatini pasayishi kuzatiladi[22].

Maktablarda o'qituvchi obro'ini saqlab turuvchi yana bir omil – o'zlashtira olmagan o'quvchini ikkinchi yilga o'qish uchun qoldirish edi. Bir necha predmetlardan ikki baho olgan, yoki biror predmetdan baho olmagan o'quvchi sinfda qoldirilishi mumkin edi. Sinfda qolish – o'quvchi va uning oilasi uchun uyatli holat bo'lib, bola imkon qadar baho olish uchun, topshiriqlarni bajarish uchun harakat qilardi. Masalan, 1967-yil Samarqand oblast Payariq rayonidagi 6, 14, 25, 35, 43, 60-maktablardagi ikkinchi yilga qoldirilgan o'quvchilarni ko'rsatkichlari tekshirilgan[15].

Ammo 1970-yildan boshlab, ko'rsatkichlarni buzmaslik uchun sinfda qoldirish kamaytirildi. Sotsializm "Dohiy"si V.I.Lenin tug'ilgan kunining 100 yilligiga bag'ishlangan sotsialistik musobaqalarda sovg'a tariqasida "ikkisiz o'quv yili" kabi targ'ibot ishlari natijasida majburiy ravishda o'zlashtirish ko'rsatkichlari berila boshlandi. Vaholanki, 1970-yil 8-sentabrda qabul qilingan "O'rta umumiy ta'lim maktabining ustavi"da ham ikkitadan ortiq predmetdan baho olmagan o'quvchi yozgi ta'til uchun topshiriq olib, avgust oyida topshirishi, imtihon natijalariga qarab, maktabning ilmiy kengashida o'quvchini keyingi sinfga o'tkazish yoki qoldirish mumkinligi belgilab qo'yilgan edi[2].

Qabul qilingan ustav barcha maktablarda muhokama qilindi, tushuntirish ishlari olib borildi. Ilmiy kengashlarda "ikki bahosiz yil" tashabbusi e'lon qilindi. O'qituvchilar sinfda qoldirmaslik uchun o'zlashtirishi yaxshi bo'lgan o'qituvchilarni namuna qilib keltirila boshlandi. [16]. Aynan mana shu davrdan boshlab, o'qituvchilardan yana bir richag olib qo'yildi. Ta'lim sifatini pasayishi kuzatildi.

To'g'ri o'qituvchilar orasida ahloqiy, ma'naviy nuqtai nazardan og'ishgan, bilimi talab darajasida bo'lmaganlari ham uchrab turgan. Jumladan, oblast xalq ta'limi bo'limlarida o'qituvchilarning ma'naviy-ahloqiy qiyofasi haqida ma'lumotlar yig'ib turilgan. Namangan, Samarqand, Sirdaryo, Andijon, Farg'ona viloyati davlat arxivlarida jinoyat sodir qilgan, ishdan bo'shatilgan, hayfsan olgan o'qituvchilar haqidagi ma'lumotlar mavjud[13]. Ammo ularning ko'p nisbat qiyamatidan past ko'rsatkichi "O'qituvchi" nomini bug'lamasligi kerak[14].

XX asrning 80-yillariga kelib, boy berilgan nufuzni qanday qaytarish masalasi bot-bot ko'tarila boshlandi. Jamiyatning faol a'zolari tomonidan ko'tarilgan bu muammo hukumat tomonidan e'tiborsiz qoldirildi. Muammoning ildizi bilan kurashilmadi. To'g'ri, ularning oylik maoshlari oshirilishi, imtiyozlar berilishi mumkin edi. Boshqa kasblarga qaraganda pastroq oylik maosh – kasbga bo'lgan munosabatni ifodaladi[17].

Davriy matbuot materiallarida o'qituvchilarning o'zlar tomonidan ta'lim sifatini ko'tarish uchun bir qator takliflar beriladi. Jumladan, "Ishni avvalo o'qituvchining obro'-e'tiborini qaytarishdan boshlash kerak. Uning ongida, psixologiyasida ishida tub burilish yasash bilangina muvaffaqiyatga erishish mumkin. Bugungi kun o'qituvchisini shakllantirish masalasiga Toshkent shahar o'qituvchilarni malakasini oshirish instituti alohida e'tibor qaratmoqda. Ilg'or metodikani o'zlashtirish bilan birga o'qituvchining shaxsi masalasi ham, uning o'quvchidagi ahloqiy sifatining shakllanishiga, fanlarga munosabatiga ta'sir ko'rsatishni o'rganilgan"[2].

O'qituvchining shaxsi – bu, sodda qilib aytilsa, o'quvchida o'z ustoziga nisbatan uyg'ongan havas va shu orqali pedagoglik kasbiga intilish, muhabbat, qolaversa, muallimning bilimdonligi, qobiliyati natijasida shakllangan uning insoniy fazilatidir. 70-80-yillarda mana shunday shaxsni – katta harf bilan yoziladigan hurmatli ustozni yo'qotildi.

Muammoning birinchi bosqichi maktabda boshlandi. Turg'unlik davrining xalq maorifiga keltirgan eng dahshatli fojeasi ta'lim-tarbiyaning mohiyatini ham, o'quvchilarning bilimi va saviyasini ham xuddi paxta plani singari protsentlar bilan o'lgashni boshlandi. Hech ikkilanmay qo'shib yozish illati ta'limga ham olib kirildi. Yuz foiz o'zlashtirish, ikki bahosiz o'qishga to'la erishish, imtihonlarni faqat besh va to'rt baholarga topshirish kabi jarangdor shiorlar ortidan ergashish oqibatida asl haqiqatdan ko'z yumish boshlandi. Ma'naviy hayot mezonini ifodalaydigan xalq ta'limi tizimi haqida o'ylab ko'rilmasdi.

Ayniqsa qishloqlarda o'qituvchi maktabdan ko'ra ko'proq dalada bo'lib qolgan. U darsga yangilik olib kirishni emas, programmani tezroq o'tib tugatishni o'yladi. Chalakam-chatti dars o'tishga majbur bo'ldi. Chalasavod shogird yetishtirgan o'qituvchining obro' pastladi. Bolasining bilim darajasi pastligini ota-onalar bilib, uni oliy ta'limga kirishi uchun pul to'laydi, tanish axtardi. Maktabdagi tartib esa o'zgarib qoldi. Davriy matbuotda mazkur masala yuzasidan o'qituvchilarning fikr va takliflari yoritila boshlandi. Xususan, Namangan oblasti Chust tumani 6-maktabning sobiq o'qituvchisi H.Oripov ish faoliyatida o'quv-tarbiyaviy ishlardan ko'ra qishloq xo'jaligi ishlarini ustun qo'ygan maktab rahbarlari bilan ishlagani, natijada yurak xastaligiga duchor bo'lganligini, Qashqadaryo oblast Ulyanov(Kasbi) [24] rayonidagi 38-maktab direktori E.Xolmurodov – o'qituvchilarning e'tiborsizligiga sabab – o'qituvchilarni rag'batlantirish tartibi yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi, darsni yaxshi yoki yomon o'tgani bilan ish haqi o'zgarimasdan shablon ta'rifida to'lanishini yozgan.

O'qituvchining shaxsi ko'p jihatdan o'zining bilim berish mahoratiga bog'liq. 50-60-yillardagi o'quvchilar bilan 80-yillardagi o'quvchilarni solishtirganda avvalgi yoshlarning bilimiga chanoqliqi, intilishi kuchli bo'lganligi, 80-yillarga kelib esa befarqlik kuchayganligi qayd etildi.

Jamiyat a'zosi bo'lgan, boshlaridan o'tayotgan barcha holatlarning sababini yaxshi anglagan o'qituvchilar "O'qituvchi shaxsi"ni tiklash uchun hukumat tomonidan hech qachon maxsus qaror yoki buyruq chiqarilmasligini, munosabatni o'zgartirmaguncha bu mavqe tiklanishi qiyinligini yaxshi tushunganlar[12].

Maktablarda ta'lim-tarbiya ishlari faqat o'qituvchi va tarbiyachi orqali amalga oshirildi, aslida esa bu umumxalq ishidir. To'g'ri, maktabda o'qituvchi bosh siymo bo'lib, uning og'zidan chiqqan har bir so'z o'quvchiga singib ketishi lozim[10].

O'qituvchilar tomonidan dars stavkalarini kamaytirish, ularga ko'proq o'z ustida ishlashi uchun imkon berish, oylik maoshlarini oshirish – ularning kiyinish madaniyatini yaxshilashga yordam berish va nafaqa yoshini kamaytirish taklif qilindi. Bundan tashqari dam olish borasida sanatoriy va profilaktoriylardan tashqari, alohida meditsina xizmati va magazinlar tashkil etish haqida ham fikr bildirilgan. O'qituvchi obro'ini oshirish, uning unumli va ijodiy ishlashi jamiyatning o'qituvchi shaxsiga bo'lgan e'tiboriga bog'liq.

Ko'p yillar davomida o'qituvchiga e'tibor borasida so'z boshqa, ish boshqa bo'lib keldi. Bunday nojo'ya ishlar nafaqat ta'lim sifatiga, balki soha xodimlarining o'z kasbiga bo'lgan munosabatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi. Qanchadan-qancha tajribali o'qituvchilar dili og'rib, sevgan kasbini noiloj tashlab ketdi[5].

Xulosa. O'qituvchilarning ijtimoiy holati, ularning iqtisodiy hayotiga jamiyatning qarashlariga bog'liq bo'ldi. 1970-1980-yillar davomida, ta'limning ijtimoiy ahamiyati oshgan bo'lsa ham, ish haqi va ijtimoiy himoya shakllari ijtimoiy sohadagi talablarga to'la javob bermadi. Shuningdek, ijtimoiy yordam va har xil tashkilotlarning yordami bilan, o'qituvchilarga turli yordamlar ko'rsatilayotgani holda, davlat tarafidan taklif etilgan ko'maklar kamaygan.

XX asrning ikkinchi yarmida o'qituvchilarning ustoz, tarbiyachi va pedagog sifatida obro'yi tushib ketdi. Bu jarayon 50-60-yillardan emas, aynan 70-yillarda boshlanib, 80-yillarda keskin tus oldi. Yosh yigit-qizlar o'rtasida o'qituvchilik kasbiga bo'lgan qiziqish tushib ketdi. Turli sabablar bilan kasbni tashlab ketish avj oldi.

ADABIYOTLAR

1. Bozorova I. Mustaqillik yillarida Farg'ona vodiysi viloyatlarida boshlang'ich ta'lim maktablarini kadrlar bilan ta'minlash masalasi./golden brain. volume 1/Issue 1/2021. 82-89-betlar
2. Ziyodullaev A. O'qituvchi mavqei tiklanarmikin?//O'qituvchilar gazetasi – 1990 yil 1 dekabr. –№86 – B 1
3. Mirsoatova Q. Maktab direktori-kollektiv tarbiyachisi/ Qishloq haqiqati. – 1985 yil 28 fevral. – 4-bet
4. Сталинская забота об учителе.//Правда. – 1936 год 10 апреля. – 1 стр
5. Yoqubov O. O'qituvchining qadri.//O'zbekiston adabiyoti va san'ati. – 1984 yil 6 yanvar. - 3-bet
6. Ta'lim va qayta qurish.// O'qituvchilar gazetasi 1989 yil 26 avgust.№ 67 (5401) – 1 bet
7. Oripova L. O'qituvchining obro'-e'tibori bo'lsin// O'qituvchilar gazetasi. – 1987 yil 4 iyul. – 3-bet
8. Tohir Malik. O'qituvchi obro'i.// O'qituvchilar gazetasi – 1989 yil 10 iyun. – №45. – 3-bet
9. Yakvalxo'jaev Yo. O'qituvchi shaxsidan so'ng. //O'qituvchilar gazetasi. – 1989 yil 15 iyul. – 3-bet
10. O'qituvchilar gazetasi. – 1991 yil 5 mart. – 1-bet
11. Egamberdieva Z. Jamiyat bizdan qarzdor.// O'qituvchilar gazetasi. – 1989 yil 11 oktabr. – 4-bet;
12. Yakvalxo'jaev Yo. O'qituvchining shaxsi// O'qituvchilar gazetasi – 1989 yil 22 fevral – 3-bet
13. O'zMa, 93-fond, 15-ro'yxat, 2291-ish, 58-varaq;
14. FVDA, 716-fond, 3-ro'yxat, 94-ish, 24-varaq
15. SamDVA, 929-fond, 1-ro'yxat, 44-ish, 42-varaq
16. SamDVA, 942-fond, 4-ro'yxat, 978-ish, 65-varaq
17. SamVDA, 942-fond, 4-ro'yxat, 119-ish, 193-varaq;
18. SamDVA, 942-fond, 4-ro'yxat, 407-ish, 1-varaq;
19. SirDVA, 96-fond, 1-ro'yxat, 941-ish, 163-varaq;
20. ToshDVA, 530-fond, 1-ro'yxat, 1435-ish, 79-varaq;
21. ToshVDA, 1229-fond, 1-ro'yxat, 17-ish, 12-varaq
22. ToshVDA, 1229-fond, 1-ro'yxat, 17-ish, 67-varaq
23. <https://e-ecolog.ru/doc/>
24. <https://lex.uz/ru/docs/253127>
25. Galieva Fanura Shaymardonova. 2024 yil 23 dekabrda suhbatlashildi. Manzil Uchko'prik tumani Yangiobod qishlog'i. Yangiobod ko'chasi 66 uy Aloqa telefoni: 90 318 88 67

UDK: 53.08:37.018.43

Ra'no SHARIPOVA,

O'zbekiston Milliy universiteti Nanotexnologiyalarni rivojlantirish markazi tayanch doktoranti

E-mail: ranosharipova9397@gmail.com

Shavkat YULDASHEV,

O'zbekiston Milliy universiteti professori, fizika-matematika fanlari doktori

Noiba BOTIROVA,

O'zbekiston Milliy universiteti Nanotexnologiyalarni rivojlantirish markazi tayanch doktoranti

Chirchiq davlat pedagogika universiteti professori I.Tadjiyev taqrizi ostida

“MAGNIT YARIMO’TKAZGICHLAR VA SPINTRONIKA” FANINING ILMIIY-TEXNIKAVIY RIVOJLANISHDAGI AHAMIYATI VA USHBU SOHANING KELAJAKDAGI ISTIQBOLLARI

Annotation

Spintronika (spin elektronika) – elektronning zaryadidan tashqari, uning spini (ichki aylanish momenti)ni ham hisobga olgan holda ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlashning innovatsion texnologiyasidir. Ushbu yo'nalish an'anaviy yarimo'tkazgich texnologiyalarining funksional imkoniyatlarini kengaytiradi. Magnit yarimo'tkazgichlar esa spintronikaning asosiy materiali sifatida spin oqimini boshqarish imkonini beradi. Ushbu maqolada spintronikaning asosiy prinsiplari, magnit yarimo'tkazgichlar bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlar, mavjud holat va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Spin, topologik izolatorlar, DMS, 2D materiallar.

НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ДИСЦИПЛИНЫ “МАГНИТНЫЕ ПОЛУПРОВОДНИКИ И СПИТРОНИКА” И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЁ РАЗВИТИЯ

Аннотация

Спинтроника (spintronics), сокращение от «спиновая электроника», представляет собой инновационную технологию, которая использует не только заряд электронов, но и их спин (внутренний угловой момент) для хранения и обработки данных. Такой подход расширяет функциональные возможности традиционных полупроводниковых технологий. Магнитные полупроводники служат ключевыми материалами в спинтронике, обеспечивая управление спиновыми токами. В данной статье рассматриваются основные принципы спинтроники, новейшие исследования магнитных полупроводников, современные достижения и перспективы развития этой области.

Ключевые слова: Спин, топологические изоляторы, разбавленные магнитные полупроводники (DMS), двумерные материалы.

"SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL IMPORTANCE OF THE DISCIPLINE 'MAGNETIC SEMICONDUCTORS AND SPINTRONICS' AND ITS FUTURE PROSPECTS"

Annotation

Spintronics – short for spin electronics – is an innovative technology that utilizes not only the charge of electrons but also their spin (intrinsic angular momentum) for data storage and processing. This approach extends the functional capabilities of conventional semiconductor technologies. Magnetic semiconductors serve as key materials in spintronics, enabling control over spin currents. This article discusses the fundamental principles of spintronics, recent research on magnetic semiconductors, current developments, and future prospects.

Key words: Spin, topologic insulators, DMS, 2D materials.

Kirish. Ushbu maqola magnit yarimo'tkazgichlar va spintronika fanining ilmiy-texnikaviy rivojlanishdagi o'rni va istiqbollarini yoritadi. Spintronika texnologiyasining zamonaviy qurilmalardagi qo'llanilishi, energiya samaradorligi va kelajakdagi imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, spin asosidagi materiallar, MRAM texnologiyasi va kvant spintronika yo'nalishidagi yutuqlar haqida ma'lumotlar berilgan. Maqolaning asosiy maqsadi – magnit yarimo'tkazgichlar va spintronika yo'nalishining hozirgi holatini tahlil qilish, ularning zamonaviy texnologiyalardagi ahamiyatini aniqlash va bu sohaning kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini ko'rsatishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Spintronika va magnit yarimo'tkazgichlar bo'yicha ilmiy tadqiqotlar oxirgi o'n yillikda jadal sur'atlar bilan rivojlanib, yangi avlod axborot texnologiyalarining poydevorini shakllantirmoqda. Zitic va hammualliflar tomonidan olib borilgan keng qamrovli tadqiqotda [1] spintronikaning asosiy prinsiplari, xususan spin transporti, spin relaksatsiyasi va spin-Holl effekti nazariy

jihatdan asoslab berilgan. Mazkur tadqiqot sohada fundamental manba hisoblanadi. Telegin va Sukhorukov [2] tomonidan magnit yarimo'tkazgichlarning spintronik material sifatidagi roli chuqur tahlil qilinib, ularning fizik xossalari va amaliy qo'llanilish yo'nalishlari haqida ma'lumot berilgan. DMS — suyultirilgan magnit yarimo'tkazgichlar bo'yicha T. Dietl boshchiligidagi guruh [4] tomonidan ishlab chiqilgan Zener modeli bu materiallarda ferromagnetizmning kelib chiqish mexanizmini tushuntirishda muhim asos bo'lib xizmat qilmoqda. H. Ohno [5] tomonidan olib borilgan eksperimental tadqiqotlar yarimo'tkazgichlarga magnit ionlar kiritilishi orqali ularni ferromagnit holatga o'tkazish imkoniyatini ko'rsatib bergan. Ayniqsa, GaMnAs materiali spin-inyeksiya va spin tranzistorlar uchun qulay platforma sifatida e'tirof etilgan. Topologik izolatorlar sohasida Gong va Huang [6, 7] tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bu materiallarning yuzasida spin bilan bog'liq o'tkazuvchan holatlarning mavjudligi va bu holatlarning kvant hisoblash va spin oqimlarini boshqarishda qo'llanilishi mumkinligini

tasdiqlaydi. 2D magnit materiallar, xususan CrI₃ va Fe₃GeTe₂ bo'yicha tadqiqotlar, spin holatlarning monoqatlam-gacha barqaror saqlanishi va ularning opto- va nanoelektron qurilmalarda ishlatilishini asoslab bergan [7-8]. Heusler qotishmalari haqida Graf va Felser [8-9] tomonidan berilgan ishlarda bu materiallarning yuqori spin qutblanishi va elektron moslashuvchanligi tufayli TMR va MRAM texnologiyalarida katta salohiyatga ega ekani ko'rsatilgan. Shuningdek, ferromagnit oksidlar, masalan, La_{1-x}Sr_xMnO₃ yoki Fe₃O₄ bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ularning yuqori Curie harorati va magnit transportdagi muhim o'rinni ochib bergan [10-11]. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar spin va zaryad oqimlarining o'zaro ta'siri, yangi magnit materiallarning struktura-xossa bog'lanishi va spintronika texnologiyalarini sanoat darajasiga olib chiqishdagi muammolarni chuqur yoritmoqda. Shu bilan birga, Li va hammualliflari [13] tomonidan 2024-yilda e'lon qilingan maqola 2D magnit materiallar asosida qurilayotgan spintronic heterostrukturalarning potentsialini tahlil qilib, yangi yo'nalishlarni ko'rsatib bergan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida spintronika va magnit yarimo'tkazgichlar sohasidagi ilmiy-texnikaviy rivojlanish tendensiyalari o'rganildi. Asosiy metod sifatida so'nggi yillardagi nufuzli ilmiy maqolalar, sharhlar va tadqiqot natijalari tahlil qilindi. Spintronikaning asosiy printsiplari, magnit yarimo'tkazgichlarning fizik xossalari va ularning qurilmalardagi amaliy qo'llanilishi haqida mavjud ilmiy adabiyotlar asosida ma'lumotlar yig'ildi va sistematik tahlil qilindi. Shuningdek, spin va zaryad oqimlarining o'zaro ta'sirini ifodalovchi nazariy modellar, xususan, spin-Holl effekti, teskari spin-Holl effekti va spin uzatish momenti mexanizmlari o'rganildi. Tadqiqot davomida yangi avlod magnit yarimo'tkazgich materiallari, jumladan, 2D magnitlar, topologik izolyatorlar va Heusler qotishmalarining xossalari va ular asosida qurilayotgan spintronic qurilmalar rivoji haqida ma'lumotlar umumlashtirildi. So'nggi bosqichda spintronikaning kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlari va sanoat darajasiga chiqarishdagi mavjud muammolar, xususan, spin relaksatsiyasi va interfeys muammolari tahlil qilindi. Tadqiqot nazariy ma'lumotlar sharhi va mavjud amaliy ishlanmalar asosida kompleks yondashuv orqali olib borildi.

Tahlil va Natijalar. Elektronlarning spin va zaryad oqimlari bir-biriga bog'lanishi mumkin, bu spin-orbital bog'lanish (SOC) hamda elektromagnit o'zaro ta'sir orqali yuzaga keladi. Natijada, spin toki va elektr toki o'zaro aylanishi (konversiyasi) mumkin. Bu jarayonlar spin Xoll effekti (SHE) va teskari spin Xoll effekti (ISHE) deb ataladi va spintronikadagi asosiy printsiplardan biridir. Shu bilan birga, spin-uzatish momenti (STT) ning kashf etilishi spin tokidan magnit xotira texnologiyalarida foydalanish imkoniyatlarini kengaytirdi. So'nggi yillarda esa spin va zaryadning geometrik o'zaro ta'siri — ya'ni spin Berri fazasi orqali ham aloqaga kirishishi aniqlangani ko'rsatildi. Bu Berri fazasi spin va zaryad o'rtasidagi turli xil aylanish jarayonlariga sabab bo'ladi va spintronikada muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, proton va neytron kabi yadrolar ham elektronlar kabi spin burchak impulsiga ega, garchi ularning magnit momenti elektronnikadan ming barobar kichik

bo'lsa-da ($\mu\text{N}/\mu\text{e}=\text{me}/\text{mN}\approx 10^{-3}$, bu yerda mN — proton massasi). Shu sababli, burchak impulsi saqlanishi qonuni nuqtai nazaridan, yadroviy spinlar ham materialning fizik xossalari ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu qonun material tarkibiy qismlarining mexanik harakati va girdobli oqimlaridagi burchak impulsini ham o'z ichiga oladi. Bu esa elektron spinlari materialning mexanik harakatlari bilan o'zaro bog'lanishini ko'rsatadi. Spintronika — bu spin-polyarizatsiyalangan tokni hosil qilish, uni tashish va aniqlash jarayonlarini o'rganadigan fan. Bu jarayonda spin injeksiyasi, spin relaksatsiyasi va spinli transport asosiy fizik hodisalar hisoblanadi. Spintronic texnologiyalar yordamida magnit tunnel tugunlari (MTJ), spin tranzistorlar va magnit xotira qurilmalari (MRAM) kabi yangi avlod qurilmalari yaratilmoqda.[1] Magnit yarimo'tkazgichlar o'zida yarimo'tkazuvchanlik va magnit tartibni birlashtiradi. Ular spinga bog'liq transport xossalari boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, Evropa xalkogenidlar, galliy marganes aralashmalari (GaMnAs) va boshqa kirishma kiritilgan magnit yarimo'tkazgichlar intensiv o'rganilmoqda. Ular spin filtrlash, gigant magnitqarshilik (GMR) va boshqa ilg'or hodisalar asoslangan qurilmalar yaratishda qo'llanilmoqda. Magnit yarimo'tkazgichlar (spintronic materiallar) zamonaviy fizika va elektronika sohalarida katta ahamiyat kasb etmoqda. Ular elektr zaryad tashuvchilarining spin holatini boshqarish orqali yangi avlod qurilmalarini yaratish imkonini beradi. Bu materiallar an'anaviy yarimo'tkazgichlarga magnit ionlar (masalan, marganets) qo'shish orqali olinadi. Ular optik-magnit xususiyatlarga ega bo'lib, optoelektronika va axborot texnologiyalarida qo'llaniladi. Kuchli magnit-optik effektlar: Ba'zi magnit yarimo'tkazgichlar Faraday aylanishini million martagacha kuchaytirishi mumkin. Bu ularni optik modulyatsiya va magnit maydon bilan boshqariladigan qurilmalarda foydalaniladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zaif magnit maydon (taxminan 70 mT) yarimo'tkazgichli lazer nurlanishining qutblanishiga ta'sir ko'rsatadi. Bu optik aloqa va ma'lumotlarni uzatish tizimlarida yangi imkoniyatlar yaratadi. Yarimo'tkazgichli strukturalarning bu xossalari ularning qurilmalardagi ishlashini belgilaydi. Masalan, paramagnitlik va diamagnitlik xususiyatlari ularning magnit maydonlarga qanday javob berishini aniqlaydi. Optoelektronikada: Magnit yarimo'tkazgichlar optik modulyatsiya qurilmalarida, masalan, lazerlar va detektorlarda qo'llaniladi. Axborot texnologiyalarida: Spintronic qurilmalar ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlashda yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Radiotexnikada: Ular mikroto'lqinli qurilmalarda, to'lqin o'tkazgichlarda va magnit maydon bilan boshqariladigan qurilmalarda ishlatiladi.[2] Zamonaviy magnit yarimo'tkazgich (MYO) materiallari kvant fizikasi, elektronika va spintronika sohalarining kesishgan nuqtasida joylashgan bo'lib, elektronning spini va zaryadini boshqarish imkonini beradi. Bunday materiallar informatsion texnologiyalar, sensorlar, kvant hisoblash tizimlari va energiya tejamkor qurilmalar yaratishda keng qo'llanilmoqda. Quyida zamonaviy magnit yarimo'tkazgich materiallarining ayrim turlari va ularning hozirgi qo'llanilish sohalari keltirilgan:

	Material	Namunalar	Xususiyatlari	Qo'llaniladigan sohalari
1	Kirishma kiritilgan yarimo'tkazgichlar	GaMnAs, ZnMnSe,	Ferromagnit elementlarni (masalan, Mn) yarimo'tkazgich kristall panjarasiga kiritish, magnit va elektron xossalari birlashtirish	Spin tranzistorlar, Kvant nuqtalar, Spin-inyektsiya o'tkazgichlar[3]
2	Topologik izolyatorlar	Bi ₂ Se ₃ , Sb ₂ Te ₃ [4]	Izolyatsiyalovchi ichki qism, spin bilan bog'liq o'tkazuvchan sirt holatlari mavjud, spin yo'naltirilishi orqali elektron oqimi boshqariladi	Spintronic qurilmalar, Kvant hisoblash elementlari, Suyuqlik sensor.
3	2D magnit yarimo'tkazgichlar	CrI ₃ , Fe ₃ GeTe ₂	Magnit xossalari 2D muhitda saqlanadi, moslashuvchan elektronika uchun	Yassi spintronic qurilmalar.

			imkoniyat	Moslashuv chan magnit sensorlar, Atom darajasidagi ma'lumot saqlash.
4	Heusler qotishmalari	Co ₂ MnSi, NiMnSb	Yuqori spin qutblanishi va yaxshi o'tkazuvchanlikka ega, spin filtrlari va TMR qurilmalari uchun ishlatiladi. [5]	Spin filtrlari, Tunnel magnit qarshilik (TMR), Magnetoresistiv RAM (MRAM)
5	Ferromagnit oksidlar[6]	La _{1-x} Sr _x MnO ₃ , Fe ₃ O ₄	Yuqori Curie harorati, yuqori spin transporti va magnit momenti	Magnit sensorlar, Spin transport qurilmalari, Biosensor texnologiyalari. [7]
6	Spintronik qo'llanilishi	Spin-FET, Spin-valf, MRAM.[8]	Ma'lumot saqlash, magnit qarshilik va spin transporti sohalarida ishlatiladi	Spin-FET, Spin-valf, MRAM texnologiyalari.
7	Kvant kompyuterlar	Spin holatlarni qubit sifatida ishlatish	Spin holatlari kvant kompyuterlarida qubit sifatida ishlatiladi	Spin holatlarini kvant kompyuterlarida ishlatish uchun.[9]
8	Ma'lumot saqlash.[10]	STT-MRAM (Spin-Transfer Torque MRAM)	STT-MRAM uzun muddatli ma'lumot saqlash uchun	STT-MRAM uzoq muddatli ma'lumot saqlash.
9	Sensorlar	Harorat, bosim, biomolekula, magnit maydon sezuvchi sensorlar	Harorat, bosim, biomolekula, magnit maydon sezuvchi qurilmalar.[11]	Harorat, bosim, biomolekula va magnit maydon sezuvchi sensorlar.
10	Nanoelektronika	Atom darajasidagi qurilmalar	Nanoelektronika uchun atom darajasidagi qurilmalar	Atom darajasidagi qurilmalar, nanoelektronika uchun.[12]

1-jadval. Zamonaviy magnit yarimo'tkazgich materiallarining ayrim turlari va ularning hozirgi qo'llanilish sohalari keltirilgan.

Xulosa. So'nggi yillarda ikki o'lchamli (2D) magnit materiallar va altermagnitlar kabi yangi materiallar spintronikada katta istiqbollarni va'da qilmoqda. 2D materiallar oson sozlanadigan qatlamli tuzilishga ega bo'lib, past tok zichligida spin-yoritilgan kuchlanish orqali boshqarilishi mumkin. Altermagnitlar esa magnit momentning umumiy yo'qligiga qaramay, kuchli spin transport xossalari ko'rsatadi. Spintronik qurilmalar energiya samaradorligi va tez ishlash xususiyatlari bilan an'anaviy texnologiyalarning o'rni bosadi. Ayniqsa MRAM, kvant hisoblash tizimlari,

sun'iy intellekt va IoT qurilmalarida spintronik texnologiyalar keng joriy qilinmoqda. Magnit yarimo'tkazgichlar va spintronika zamonaviy axborot texnologiyalarini rivojlantirishda strategik ahamiyatga ega. Bu soha fan va texnologiyalarning kesishgan nuqtasida joylashgan bo'lib, kelajakdagi elektronika uchun muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi. Biroq bu sohada hali hal qilinmagan muammolar - materiallar interfeyslarini boshqarish, spin relaksatsiyani kamaytirish va sanoat miqyosiga chiqarish kabi masalalar mavjud.

ADABIYOTLAR

- Žutić, I., Fabian, J., & Das Sarma, S. (2004). Spintronics: Fundamentals and Applications. *Rev. Mod. Phys.* 76, 323. <https://doi.org/10.1103/RevModPhys.76.323>
- Telegin, A., & Sukhorukov, Y. (2022). Magnetic Semiconductors as Materials for Spintronics. *Magnetochemistry*, 8(12), 173. <https://doi.org/10.3390/magnetochemistry8120173>
- Dietl, T. et al. (2000). Zener Model Description of Ferromagnetism in Zinc-Blende Magnetic Semiconductors. *Science*, 287(5455), 1019–1022.
- Ohno, H. (1998). Making nonmagnetic semiconductors ferromagnetic. *Science*, 281(5379), 951–956.
- Gong, C. et al. (2017). Discovery of intrinsic ferromagnetism in two-dimensional van der Waals crystals. *Nature*, 546(7657), 265–269.
- Huang, B. et al. (2017). Layer-dependent ferromagnetism in a van der Waals crystal down to the monolayer limit. *Nature*, 546(7657), 270–273.
- Graf, T., Felser, C., & Parkin, S. S. P. (2011). Simple rules for the understanding of Heusler compounds. *Progress in Solid State Chemistry*, 39(1), 1–50.
- Felser, C., Wollmann, L., Chadov, S., Fecher, G. H., & Parkin, S. S. P. (2015). Basics and prospective of magnetic Heusler compounds. *APL Materials*, 3(4), 041518.
- Tokura, Y., & Tomioka, Y. (1999). Colossal magnetoresistive manganites. *Journal of Magnetism and Magnetic Materials*, 200(1–3), 1–23.
- Coey, J. M. D. et al. (1999). Spin-polarized transport in perovskite manganites. *Advances in Physics*, 48(2), 167–293.
- Dietl, T., et al. (2019). Families of magnetic semiconductors – an overview. *arXiv preprint arXiv:1909.02999*. <https://arxiv.org/abs/1909.02999>

UDK: 347.626

Rasuljon YUSUPOV,
Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti dotsenti, t.f.n
E-mail: rasuljon979956768@gmail.com

Mansurbek NUMONOV,
Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti talabasi
E-mail: numonovmansurbeknosirovich@gmail.com

“Kokand Universiteti” dotsenti R.Ataxanov taqrizi asosida

CHARACTERISTICS OF FAMILY CIVIL RELATIONS AND ITS LEGAL BASIS

Annotation

The family is the foundation of society, the center of education and the culmination of social relations. The Family Code of the Republic of Uzbekistan and other normative legal acts related to family relations regulate these relations, the Family Code of the Republic of Uzbekistan establishes the property relations of husband and wife in the family. The article is devoted to the analysis of the legal foundations of the procedure for the distribution of common property in the event of a problem between husband and wife regarding the acquired property.

Key words: Family, spouses, property relations, common property, private property, personal belongings, marriage contract, lawsuit, statute of limitations, state duty, court.

ХАРАКТЕРИСТИКА СЕМЕЙНЫХ ГРАЖДАНСКИХ ОТНОШЕНИЙ И ИХ ПРАВОВАЯ ОСНОВА

Аннотация

Семья является основой общества, центром воспитания и центром социальных отношений. Семейные отношения регулируются Семейным кодексом Республики Узбекистан и другими нормативно-правовыми актами, регулирующими семейные отношения. Семейный кодекс Республики Узбекистан определяет имущественные отношения мужа и жены в семье. В статье анализируются правовые основы порядка раздела общего имущества при возникновении проблем между мужем и женой, поскольку имущественные отношения отличаются рядом специфических особенностей.

Ключевые слова: Семья, супруги, имущественные отношения, общая собственность, частная собственность, личные вещи, брачный договор, иск, исковая давность, государственная пошлина, суд.

OILA MULKIY MUNOSABATLARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI HAMDA UNING HUQUQIY ASOSLARI

Anontatsiya

Oila jamiyatning negizi, tarbiya o‘chog‘i va ijtimoiy munosabatlar yeg‘indisidir. O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksi va boshqa oila munosabatlariga tegishli me‘yoriy huquqiy hujjatlar ushbu munosabatlarni tartibga solishi, O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksida oilada er va xotinning mulki munosabatlari, belgilangani. Mulkiy munosabatlar bir necha o‘ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turishi, orttirilgan mol-mulknii er va xotin o‘rtasida muammo yuzaga kelganda umumiy mol-mulknii taqsimlanishi tartibini huquqiy asoslarini tahlil qilishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Oila, er-xotin, mulkiy munosabatlar, umumiy mulk, xususiy mulk, shaxsiy buyumlar, nikoh shartnomasi, da‘vo, da‘vo muddati, davlat boji, sud.

Kirish. Oilaviy munosabatlar, shu bilan birga oila instituti ham tarixiy jihatdan qadim zamonlarga borib taqaladi. Xususan, Mill. Avv. I ming yillikka oid bo‘lgan Zardushtiylikning muqaddas kitobi “Avesto”da ham er va xotin o‘rtasidagi munosabatlar, shuningdek ayollarning ijtimoiy muhofazaga olish, ularni huquqlarini himoya qilish borasida ham ma‘lumotlar, ushbu kitobni o‘sha davr uchun barcha sohalarni qamrab olgan o‘ziga xos “kodeks” bo‘lganini inobatga oladigan bo‘lsak normalar uchraydi. Oila-nikoh borasida oilani mustahkamlash va bola tarbiyasi bilan bog‘liq masalalarga alohida e‘tibor berilgan[1]. Milliy qonunchiligimizga ko‘ra Oila kodeksining 2-moddasiga binoan oilaviy munosabatlarni tartibga solish erkak va ayolning ixtiyoriy ravishda nikohlanib tuzgan ittifoqi, er va xotinning shaxsiy hamda mulkiy huquqlari tengligi, ichki oilaviy masalalarning o‘zaro kelishuv yo‘li bilan hal qilinishi, oilada bolalar tarbiyasi, ularning farovon hayot kechirishi va kamoloti haqida g‘amxo‘rlik qilish, voyaga yetmagan va mehnatga layoqatsiz oila a‘zolarining huquq va manfaatlarini himoya qilish ustuvorligi tamoyillari asosida amalga oshiriladi[2].

Metodologiya va adabiyotlar. Ushbu maqola yozishda huquqiy-normativ hujjatlar tahlili, solishtirma huquq metodlari, sud qarorlari tahlili va ilmiy adabiyotlar o‘rganish usullaridan foydalanildi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksi va boshqa tegishli qonun hujjatlaridan amaliy misollar keltirildi.

Tahlil va natijalar. Er va xotinning nikoh davomida orttirgan mol-mulklari, shuningdek nikoh qayd etilgunga qadar, bo‘lajak er-xotinning umumiy mablag‘lari hisobiga olingan mol-mulklari, agar qonun yoki nikoh shartnomasida boshqacha hol ko‘rsatilmagan bo‘lsa, ularning birgalikdagi umumiy mulki hisoblanadi(OK 23-modda)[2].

Qimmatbaho buyumlar va zebu-ziynatlardan boshqa shaxsiy foydalanishdagi buyumlar (kiyim-bosh, poyabzal va boshqa shu kabilar), garchi nikoh davomida er va xotinning umumiy mablag‘i hisobiga olingan bo‘lsa ham, ulardan foydalanib kelgan er va xotinning xususiy mulki hisoblanadi(OK 26-modda)[2].

Oilada er va xotinning nikohga qadar o‘ziga tegishli bo‘lgan mol-mulki, shuningdek ulardan har birining nikoh davomida hadya, meros tariqasida yoki boshqa bepul bitimlar

asosida olgan mol-mulki ulardan har birining o'z mulki hisoblanadi.

Nikoh davomida er-xotinning umumiy mulki yoki ulardan har birining mol-mulki yoxud er va xotindan birining mehnati hisobiga mol-mulking qiymati ancha oshishiga olib kelgan mablag'lar (kapital ta'mirlash, qayta qurish, qayta jihozlash va boshqalar) qo'shilgani aniqlansa, er yoki xotindan har birining mol-mulki ularning birgalikdagi mulki deb topilishi mumkin(OK 25-modda)[2.4].

Oilada er va xotinning umumiy mol-mulki bo'lish er va xotindan birining talabiga ko'ra, ular nikohda bo'lgan davrda ham, nikohdan ajralishgandan keyin ham, shuningdek kreditor er va xotindan birining umumiy mol-mulkdagi ulushiga undiruvni qaratish uchun umumiy mol-mulki bo'lish talabi bilan arz qilgan hollarda amalga oshirilishi mumkin.

Oilada er va xotinning umumiy mol-mulki er va xotin o'rtasida o'zaro kelishuv asosida bo'lib olinishi mumkin. Er va xotinning xohishi bilan ularning umumiy mol-mulki bo'lish to'g'risidagi o'zaro kelishuvi notarial tartibda tasdiqlanishi mumkin.

Nizo tug'ilgan hollarda er va xotinning umumiy mol-mulki bo'lish, shuningdek er va xotinning bu mol-mulkdagi ulushini aniqlash sud tartibida amalga oshiriladi.

Umumiy mol-mulki bo'lishda sud er va xotinning har biriga mulkning qaysi qismi berilishi lozimligini aniqlaydi. Er (xotin)ga unga qarashli ulushdan oshiq qiymatga ega bo'lgan mol-mulki beriladigan hollarda, xotin (er)ga tegishli pul yoki o'zga kompensatsiya belgilanishi mumkin.

Oilaviy munosabatlar tugatilganda, sud er va xotin alohida yashagan davrda orttirgan mol-mulki ulardan har birining o'z mulki deb topishi mumkin.

Voyaga yetmagan bolalar ehtiyojini qondirish uchun olingan buyumlar (kiyim-bosh, poyabzal, maktab va sport jihozlari, musiqa asboblari, bolalar kutubxonasi va boshqalar) bo'linmaydi hamda bolalar er va xotindan qaysi biri bilan yashasa, unga kompensatsiyasiz beriladi.

Oilada er va xotinning umumiy mol-mulki hisobidan o'rtadagi voyaga yetmagan bolalar nomiga qo'yilgan omonatlar o'sha bolalarga tegishli hisoblanib, er-xotinning umumiy mol-mulki bo'lish paytida e'tiborga olinmaydi.

Er va xotinning umumiy mol-mulki ular nikohda turgan davrda bo'lingan taqdirda, er va xotin mol-mulking bo'linmay qolgan qismi, shuningdek er va xotin tomonidan ular nikohda turgan davrda orttirilgan mol-mulki keyinchalik ularning birgalikdagi umumiy mulki tashkil qiladi.

Nikohdan ajralgan er va xotinning umumiy mol-mulki bo'lish to'g'risidagi talablariga nisbatan uch yillik da'vo muddati qo'llaniladi(OK 27-modda)[2]. Mazkur toifadagi ishlar bo'yicha da'vo arizalari sudlovga tegishlilikning umumiy qoidalariga ko'ra, javobgar doimiy yashab turgan yoki doimiy mashg'ul bo'lgan joydagi sudga beriladi. Shuningdek, da'vo arizasini qabul qilishda FPK 35-moddasida belgilangan sudlovga tegishlilikning alohida qoidalari ham inobatga olinishi lozim.

Sud tartibida taraflar yoki biror-bir asosga ko'ra uchinchi shaxslarning (masalan, ijara, mulkdan tekin foydalanish, omonat saqlash va shu kabi shartnomalar bo'yicha) egaligida yoki foydalanishida bo'lgan mol-mulki bo'linishini inobatga olib, sudlar da'vo arizasini qabul qilish va ishni sud muhokamasiga tayyorlashda mol-mulklar haqida tegishli ma'lumotlarni aniqlab olishlari zarur[3].

Bu toifadagi ishlarni sud muhokamasiga tayyorlashda, sud taraflarning arizasi yoki o'z tashabbusiga ko'ra, da'voni ta'minlash choralari ko'rish lozim.

Da'voni ta'minlash choralari saqlanish muddati va ularni bekor qilish masalalari FPK 112-moddasida talablari asosida tartibga solinadi. FPK 154-moddaga ko'ra da'vo muddati shaxs o'zining huquqi buzilganligini bilgan yoki

bilishi lozim bo'lgan kundan o'ta boshlaydi[4]. Er va xotinning umumiy mol-mulki bo'lishda hamda ularning shu mol-mulkdagi ulushlarini aniqlashda, agar er va xotin o'rtasidagi nikoh shartnomasida boshqacha hol nazarda tutilmagan bo'lsa, er va xotinning ulushlari teng deb hisoblanadi.

Sud voyaga yetmagan bolalar manfaatlaridan va (yoki) er va xotindan birining e'tiborga loyiq manfaatini hisobga olib, jumladan, agar er yoki xotin uzrsiz sabablarga ko'ra daromad olmagan bo'lsa yoxud er va xotinning umumiy mol-mulki oila manfaatlariga zarar yetkazgan holda sarflagan bo'lsa, er va xotinning umumiy mol-mulkdagi ulushlari tengligidan chekinishga haqlidir.

Oilada er va xotinning umumiy mol-mulki bo'lishda er va xotinning umumiy qarzlari ularga belgilangan ulushlarga mutanosib ravishda har ikkalasi o'rtasida taqsimlanadi.

Agar er va xotindan biri umumiy mol-mulki er yoki xotinning erkiga zid ravishda va oila manfaatiga mos bo'lmagan holda o'z xohishiga ko'ra sarflagan yoki boshqa shaxsga o'tkazgan bo'lsa, uni bo'lishda bu mol-mulki yoki uning qiymati hisobga olinadi. Er va xotin nikoh shartnomasiga ko'ra birgalikdagi umumiy mulkning qonunda belgilangan tartibini o'zgartirishga, er va xotinning barcha mol-mulki, uning ayrim turlariga yoxud er va xotindan har birining mol-mulki nisbatan birgalikdagi, ulushli yoki alohida egalik qilish tartibini o'rnatishga haqlidir.

Nikoh shartnomasi er va xotinning mavjud mol-mulki nisbatan ham, bo'lg'usi mol-mulki nisbatan ham tuzilishi mumkin.

Er-xotindan birining qarzi uchun haq uning o'z xususiy mulkidagi, er-xotinning birgalikdagi umumiy mulki bo'lganida esa unga tegishli bo'lgan hissadan undirilishi mumkin. Umumiy qarz er-xotinning ikkalasi yoki ulardan bittasi (ikkinchi tomon bilan kelishilmagan bo'lsa-da), yoki butun oila manfaatiga qaratilgan bo'ladi. Er-xotinning voyaga yetmagan bolalari harakatlari tufayli zarar ko'rgan tomonning talabi er-xotinning mulkidagi haq undirishning alohida turi hisoblanadi. Ota-onalarning moddiy javobgarlik masalasi fuqarolik qonun hujjatlari normalari asosida hal qilinadi. Keltirilgan zararni er-xotindan bittasining xususiy mulkidagi, shuningdek, ularning birgalikdagi umumiy mulkidagi undirish mumkin. Masalan, agar er-xotin qayd etilgan nikohda bo'lib, alohida yashayotgan bo'lsalar, ularning voyaga yetmagan bolalari moddiy zarar keltirsa, bu holat ulardan birining aybi bilan bevosita bog'liq bo'lsa, uning xususiy mulkidagi yoki unga tegishli umumiy mulkidagi haq undirish mumkin. Biroq er-xotinning nikohdan ajralib alohida yashashi yoki ota-onalarning bolalardan alohida yashashi er-xotinning yoki ulardan birining voyaga yetmagan o'z bolalari keltirgan zararni to'lashdan ozod qilish uchun asos bo'lmaydi. Agar nizo chiqsa, sud bola keltirgan zarar uchun ota-onaning har ikkalasini ham javobgar qilib, yetkazilgan moddiy zararni ularga to'latishi mumkin. Aksariyat hollarda esa bola keltirgan zarar uchun bola bilan birga yashaydigan ota yoki ona javobgar hisoblanadi. Oilada er-xotinning birgalikdagi umumiy mulki hisoblangan mulkidagi haq undirishga, ulardan bittasi tomonidan sodir qilingan jinoyat tufayli keltirilgan zararni undirishga, agar bu mulk jinoyat sodir qilish yo'li bilan topilgan mablag'ga olinganligi aniqlansa va bu jinoyat sodir qilishda ayblangan er yoki xotinning aybdorligi jinoyal ishi bo'yicha sudning hukmi bilan aniqlangan bo'lsa, yo'l qo'yiladi. Zararni undirish to'g'risidagi da'voni ko'rayotgan sud er-xotindan har biri keltirgan zarar aniq miqdorini belgilash masalasini hal qiladi[5].

Ushbu turdagi mulkiy nizolarni hal qilishning yana bir usuli bu mediatsiyadir. Mediatsiya suddan tashqari tartibda, nizoni sud tartibida ko'rish jarayonida, sud hujjatini qabul qilish uchun sud alohida xonaga (maslahatxonaga) kirguniga

qadar, shuningdek sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish jarayonida qo'llanilishi mumkin[6].

Sud bunday ishlarni ko'rishda, avvalo, er-xotinning birgalikdagi umumiy mulkdagi tegishli qismini aniqlah, qanzdorga tegishli bo'lgan mulkni belgilaydi. Shundan so'ng, agar bunga yetarli asos bo'lsa, ikkinchi tomonga tegishli mulklar xatdan chiqariladi.

Sud amaliyotida esa mol-mulkni bo'lish masalasida bir nechta muammolar kuzatiladi:

- Mol-mulkni yashirish holatlari;
- Mol-mulkning qiymatini aniqlashdagi qiyinchiliklar;
- Nikohdan ajralganlik faktining tasdiqlanishi bilan bog'liq kechikishlar.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekiston sudlarida har yili minglab er-xotin mol-mulk bo'yicha da'vo arizalari bilan murojaat qiladilar. Ularning aksariyati bo'linishdagi tenglik yoki mulkning egasi bo'yicha nizolardir. Bunday mulkiy xarakterdagi da'volar uchun davlat boji talab qilinayotgan mo-mulking 4 (to'rt) foizi miqdorida davlat boji undiriladi[7].

Xulosa va takliflar. Tahlil shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston qonunchiligida er va xotin o'rtasidagi mol-mulk munosabatlari ancha puxta ishlab chiqilgan. Ammo bu sohada hali ham huquqiy ongning yetarli darajada shakllanmaganligi,

aholining nikoh shartnomasi institutidan kam foydalanishi, sudda isbotlash mexanizmlarining murakkabligi dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

Qiyosiy yondashuv asosida shuni aytish mumkinki, rivojlangan mamlakatlarda, ayniqsa Germaniya, Fransiya va AQShda nikoh shartnomasi odatiy huquqiy vosita sifatida qo'llaniladi. Bu esa kelgusidagi mulkiy nizolarning oldini oladi. Shu sababli O'zbekistonda ham bu institutni ommalashtirish, aholiga tushuntirish ishlarini kuchaytirish maqsadga muvofiq.

Oilada er-xotin o'rtasidagi umumiy mol-mulkni bo'lish masalasi ko'plab huquqiy, ijtimoiy va axloqiy jihatlarni qamrab oladi. Ushbu maqolada asosiy huquqiy normalar, ularning amaliy tatbiqi va mavjud muammolar yoritildi. Yechim sifatida quyidagilarni tavsiya etish mumkin:

- Nikoh shartnomasining ommalashtirilishi;
- Sudlarda mol-mulk bo'yicha ish yuritishni soddalashtirish;
- Yuridik ma'rifat ishlarini kuchaytirish;
- Shaxsiy va umumiy mol-mulk tushunchalarining aniq farqlanishi.

Bu choralar er-xotin o'rtasidagi moliyaviy nizolarni kamaytirib, oilaviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Davlat va huquq tarixi: IIV oliy ta'lim muassasalari uchun darslik // H. Odilqoriyev, N. Azizov, X. Madirimov. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2012. – 345 b.
2. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi <https://lex.uz/docs/104720>
3. "Sudlar tomonidan er va xotinning umumiy mol-mulkini bo'lish haqidagi ishlarni ko'rishda qonunchilikni qo'llash amaliyoti to'g'risida"gi 20.02.2023 yildagi 3-son O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarori <https://lex.uz/uz/docs/-6402541>
4. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi <https://lex.uz/docs/-3517337>
5. Oila huquqi: darslik/F.M. Otaxo'jayev, Sh.R. Yuldasheva; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. - T.: Cholpon nomidagi NMIU. 2013, 208 b.
6. "Mediatsiya to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni 03.07.2018 yildagi O'RQ-482-son <https://lex.uz/docs/-3805227>
7. "Davlat boji to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni 06.01.2020 yildagi O'RQ-600-son. <https://lex.uz/docs/-4680944>